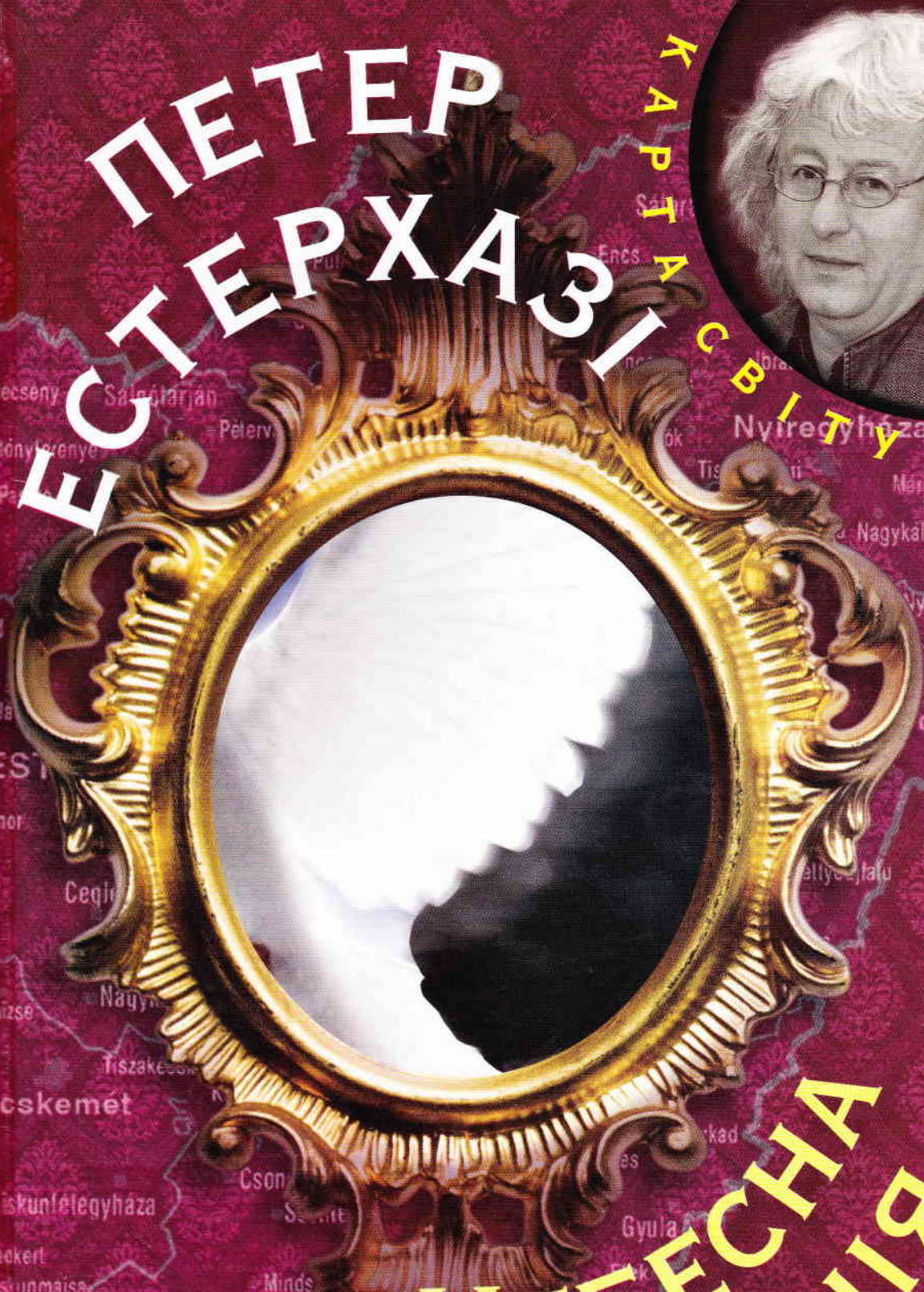

ПЕТЕР
СТЕРХА
Ш

KAPITÁCSBILY

НЕБЕСНА
ГАРМОНІЯ

CF FOLIO

Серія «Карта світу»
заснована у 2010 році

Péter Esterházy
HARMONIA CAELESTIS

Перекладено за виданням:
Esterházy P. Harmonia caelestis. —
Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2000

Переклад з угорської
Ю. А. Бушко

Художник-оформлювач
Д. О. Самойленко

Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2013 року

Естерхазі П.

E86 Небесна гармонія: роман / П. Естерхазі; пер. з угор. Ю. А. Бушко; худож.-
оформлювач Д. О. Самойленко. — Харків: Фоліо, 2013. — 415 с. — (Карта світу).

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу).

ISBN 978-966-03-6630-5.

Петер Естерхазі (нар. 1950 р. у Будапешті) — відомий сучасний угорський письменник-постмодерніст, лауреат багатьох престижних міжнародних премій. Його твори перекладені понад 20 мовами світу. У видавництві «Фоліо» 2010 року вийшла друком книга письменника «Жінка».

«Небесну гармонію» (2000) називають одним із найкolorитніших європейських романів за останні 50 років. У ньому Петер Естерхазі — нащадок давнього аристократичного роду — з іронією і характерним угорським сумом відтворив історію своєї сім'ї, знаменитої угорської родини, що протягом століть переживала як високі злети, так і стрімкі падіння.

ББК 84(4УГО)

Copyright © Esterházy Péter, 2000
Originally published
at Magvető, Budapest.
All rights are represented
by Bloomsbury Verlag, Berlin
© Ю. А. Бушко, переклад
українською, 2013
© Д. О. Самойленко, художнє
оформлення, 2013
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2013

ISBN 978-966-03-5083-0 (Карта світу)

ISBN 978-966-03-6630-5

E86

ПЕТЕР ЕСТЕРХАЗІ

НЕБЕСНА ГАРМОНІЯ

102997-1
- 48087-

РОМАН

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2013

КНИГА ПЕРША

**НУМЕРОВАНІ ВИСЛОВИ
ІЗ ЖИТТЯ РОДУ ЕСТЕРХАЗІ**

*Мало хто може впоратися з недавнім минулим.
Ми прикуті до сьогоднішнього з великою силою,
і якщо і занурюємось у глибини минулого, то лише
для того, аби пригадати і відтворити те, що вже
давно скінчилося. Навіть у знатних і багатих ро-
динах, які багато чим зобов'язані своїм предкам,
прийнято згадувати дідів, а не батьків.*

1. З біса важко брехати, коли не знаєш правди.

2. Розпочати текст з войовничого магната добре: у такий момент якийсь тремтіння пронизує груди, з ним вітаються люди-роботи, а його повар, чому б йому не бути його поваром (кому, як не йому?), подає сюрприз у вигляді смаженої баранячої ніжки, котра схожа на телячу, але ще смачніша, тому що ніжніша: мій батько, цей войовничий магнат, який часто мав можливість і необхідність поглядати на імператора Леопольда, подивився на імператора Леопольда, його обличчя набуло серйозного виразу, але блиск його примуржених очей як завжди його видавав, і він сказав: «Ваша Величносте, з біса важко брехати, коли не знаєш правди», — з цими словами він скочив на коня Зульфікара і погнав у напрямку чуттєвого краєвиду XVII століття.

3. Мій батько, ймовірно, мій батько був тим, хто прокрався до музею, проносячи таємно палітру, аби повиправляти свої картини, котрі там висіли.

4. Пригадується мені, мій батько довго і дарма ламав собі голову, а потім сказав, що найсвятіша з речей та, котру ми не пам'ятаємо.

5. В угорській історії та культурі XVII століття постать мого батька була найбільш багатогранною: будучи на висоті своєї політичної кар'єри, він здобув звання надора¹ та князя. Він зробив своєю резиденцією розкішний палац Кишмартон, побудував декілька церков, а при дворі в нього постійно творили скульптори та художники. Серед членів його родини кожен мав освоїти хоча б один музичний інструмент; найулюбленіші твори батько «вибивав» на спінеті, князь Пал Антал грав на декількох інструментах (за словами одних — на скрипці, флейті та лютні, за словами інших — на скрипці та віолончелі). Усім також відомий той факт, що твори Гайдна для баритона писалися спеціально для князя Миклоша — обожнювача помпезності та музичних інструментів. Мій батько написав безліч віршів — в основному під впливом Миклоша Зріні² — видав і декілька релігійних праць і молитовників. 1711 року у Відні вийшла його збірка духовних пісень під назвою «*Harmonia caelestis*» («Небесна гармонія»), після чого він був вписаний в історію угорської музики як талановитий композитор. Але останні дослідження показали, що таке

¹ Надор — друга вища (після короля) державна посада в Угорському королівстві до 1853 р.

² Миклош Зріні (1620—1664) — угорський політик, полководець, громадський діяч та поет.

визначення може бути пов'язане з ним лише в обмеженому сенсі. Не тільки тому, що більша частина мелодій зі збірки, скоріш за все, була не його (позаяк більшість композиторів того часу також запозичували мелодії), а через те, що виникли підозри, ніби обробку та компоновання мелодій виконував не він (тобто не сам). Його ноти, й не тільки зовнішньо, взагалі, були у зародковому стані, непевні й неправильні. Між документами, з яких вимальовуються фізичні та інтелектуальні здібності мого батька, та всією *Harmonia caelestis*, точніше між найскладнішою з її частин, існувала така велика прірва, міст через яку можна збудувати лише в уяві; з цією метою варто згадати найважливіші види підвісних мостів: звичайні, вантові, арочні та наплавні; прості та однопілонні, з якорями, на тросах, зіркоподібні, криві, арфоподібні. Батько грав і на арфі, і на зірках.

6. До другої частини симфонії треба стати старшим, — казав молодий Гайдн уже не молодому, але дуже нетерплячому моему батькові.

7. (Тут з'являється прізвище мого батька!) — Це прізвище означало мрію — угорську мрію про марнотратну заможну людину, котра двома руками витрушувала свого гаманця, спустошувала свої банківські рахунки, тобто про постать, яка існувала лише в народних казках. Означало заможного угорця... В угорській фантазії прізвище мого батька означало все те, що може перетворити на рай життя на землі... Реальне маленьке королівство, не маленьке королівство з анекдоту, межі котрого закінчуються в кінці села, а саме те, володарі якого слідуєть безпосередньо після старого короля. Означало землі такі величезні, через які дикі гуси не в змозі перелетіти за одну ніч, навіть сама людина уві сні, котра лише чує оманливі голоси цих птахів! Воно означало замки зі знаменами на високих вежах, котрі, нудьгуючи, споглядають своє відображення в озерних водах, бо їхній володар не має часу їх відвідати. Палаці на всю довжину вулиці, в яких хіба що сторожі відрошують собі бороди, у зачинених кімнатах живуть у своє задоволення портрети колись закоханих людей, вороги ж мають можливість повернутися спинами; прислуга напивається у трактирі «Івкофф», що на вулиці Йожефа, куди з незапам'ятних часів навідувалася панська челядь. Ось тут і з'являється прізвище мого батька, прізвище-легенда. В кінці XIX століття, коли почався занепад угорської знаті, коротше кажучи, в час, коли людина мріє, спостерігаючи за клубами диму зі своєї люльки, можна було почути тільки два прізвища. Й одне з них — прізвище мого батька. Друге — Ротшильда. Звичайно, в Угорщині були й інші прізвища, котрі знала кожна дитина: Фрнц Йосиф або Тиса, а жінки шепотіли ім'я Михая Тімара, довговусого моряка, знатного хрещеника Мора Йокаї, якщо не вголос, то хоча б уві сні, але серйозна, статечна частина населення схилилася саме до прізвища мого батька або Ротшильда. Скільки мандрівників мріяли, лежачи під казковими вербами, про довгу дорогу, котру якось усипав сіллю мій старенький дід, аби навіть улітку доставити Марію Терезію з Відня до Кишмартона на санях, запряжених оленями! Скільки разів озирався, й без того схильний до споглядання, задунайський мандрівник, коли візник батоном тицяв у повітря, вказуючи на казкові палаці на курячих ніжках; на величезні парки, що дримали під ласкавими проме-

нями; на сріблясті озера, що розкинулися на горизонті; з яких коли-не-коли показувались золоті рибки; ліси, з яких олені дивилися на проїжджого так само лагідно, як діти у фотоальбомах... А візник бурмотів у свої руді вуса: це й це належить... тут йде прізвище мого батька. І кузня, де ми підкуємо коней, теж належить... тут знову йде прізвище мого батька. Підсумок: хто б міг назвати всі ті солодкі акорди, котрі звучали в старому уторці, коли він чув прізвище мого батька.

8. Не дуже довіряючи своєму синові, батько з тяжкістю поступився. А той лише бив його та й бив.

9. Своє прізвище наша родина успадкувала від вечірньої зорі. Колись у нас не було прізвища. На початку тисячоліття у грамотах та додатках були зазначені тільки імена, рідше національність, посадових осіб. Якщо нема прізвища — нема родини. (Родина — це сукупність людей, пов'язаних одне з одним походженням, кровною лінією, спільним минулим та історією. Шанування пам'яті предків — це основа патріотизму та любові до родини. Тому та родина, котра ігнорує своє минуле і не вшановує пам'ять предків, нищить коріння родинного дерева країни.) Адже від чого родина є родиною? («Від кузенів», — кажу я.) Якщо коротко: від того, що вони зможуть і сміють сказати про себе: ми такі-то. І вони хочуть цього. І тоді потрібне прізвище. Бо якщо його нема, то вони просто теревенитимуть без зупину. Ми... перерва. Дихай, синку, дихай, бо повітря тебе годує. Потрібне прізвище. Ми Барадлаї. В болотистому Чаллоцьозі там був наш *Донауешинген*, їх (нас) звали Синя Борода. Синя Борода — це не добре прізвисько, адже в інших також росли сині борода. А серед наших князів не всі мали сині борода, бо у декотрих не було борода, а в інших вона не була синьою. Одне слово — не князі й не синя борода. Таким чином не створити надійну родину. Вся ця історія з бородою вийшла якась занадто конкретна та смутно зрозуміла, ніби її містичність була такою мікроскопічною; та, враховуючи нестачу листів, які б могли це підтвердити, це теж можна залишити в тумані. Прізвище вже деякий час висіло над нами, воно йшло з небес, йшло з-під землі, йшло від нас, з борода. Котрою ж ще, як не Венерою, могла б бути зірка синьобороданів? П'ята планета, зірка кохання, світило веселощів, співу, коштовностей. Їй належить зелений колір, запах шавлії. Один рік вона знаходиться найближче від сонця, тоді її називають Венера-Люцифер — рання зірка, наступного року вона переслідує Сонце, й тоді її називають Венера-Гесперус — вечірня зірка. Людина, котра захворіла в годину вечірньої зірки, це точно через жінку. Дитина або дівчина, котра народиться в її годину, буде боязлива та безплідна. Людина під знаком цієї зірки дуже лагідна, сумнівається в головних речах, сумнівається там, де не треба, пиляє сук, на якому сидить. Постійно наступає на одні й ті ж граблі. Мій батько: хто стоїть під вечірньою зіркою, той з переляку може втратити свідомість, адже стоїть у цілковитій порожнечі; ані тут, ані там, ані вдень, ані вночі, небо порожнє, тільки одна зірка видніється. Лише це тремтливе мерехтіння, це світне *ніщо*, котре раптом стає найдорожчим за *все* інше, компактным та легким, кольоровим та суворим, рухомим і нерухомим. Хто стоїть під вечірньою зіркою, той заново може мріяти, той стоїть у вічності — ох, фаустівський момент, яким би незручним він не був! — його не затягують

сипучі піски минулого і не гнітить безвідповідальне майбутнє, немає ні де, ні куди. Є лише зараз, золоте теперішнє, срібний момент, залізна присутність, а потім не залишиться нічого, окрім заліза та іржі, краса іржі та її шорсткість, матерія в нематеріальному: мій батько.

10. У 1700 році виходить нове видання «Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorasiæ»¹ — конвеєр несмаку та брехні, знуцання над здоровим глуздом, у якому міститься генеалогія мого батька. 171 повноцінне зображення реальних та вигаданих предків. Частина цих зображень намалював князівський художник, такий собі Петрус. Батько походить з одної й тої ж гілки, що й Марія та її культ. Це нам чудово демонструє обкладинка, на якій алегорично зображені: Геркулес — як символ Доблесті (Fortitudo), Марс — як символ Благородства (Generositas), які охороняють той зал, де янгол підносить Честі (Honor) корону — тут з'являється прізвище мого батька, — покладену на подушку. Честь же зображена у вигляді Диви Марії з короною Угорщини на голові. За свідченнями «Trophaeum...», мій батько починає наше походження від Адама, Ноя тощо, потім продовжує від Аттіли, пізніше ж від принца Чаби, від котрого, як він вважає, походить і династія Арпадів. Таким чином лідер Ерш, котрий, за твердженнями з цієї книги, жив найдовше серед семи лідерів-завойовників, будучи майже суверенним правителем за своїх часів, являвся також двоюрідним братом святих королів. Від нього походить наш найдавніший предок Есторас, чия мати, принцеса даків Іда, онука Децебала — знаємо, що до заповітних мрій мого батька належало також і приєднання Трансильванії. Есторас був не нижче за Святого Іштвана, адже його також хрестив Святий Адальберт і назвав, звичайно, Павлом. І проносяться нескінченні ряди предків, аж до XV століття, де вже був реальний Бенедек. В окремому розділі указанного твору викладено всі королівські хартії — від Святого Ласло, Ендре Єрусалимського, Лайоша Великого, Жигмонда, Матяша, — сфабриковані від першої до останньої літери. Вони начебто надавали привілей нашим предкам. Сам Святий Ласло — за неіснуючим документом — був дуже радий, що його родич походить з такої родини, котра ще за часів Ісуса Христа була вельмишановною. Мій батько звичайно ж вказав на фіктивність цих заяв. Щоправда, персидською мовою, та не в тому суть. Тут він дає нову етимологію нашому прізвищу. За цими даними, персидською дракона називають Ездером, отже, в принципі наша родина виходить Драконхазі, а цей дракон не що інше, як гриф на нашому гербі, котрий захищає батьківщину з мечем наголо. Та цього виявилось замало, тому після всього мій батько філософствує про те, що не кожна родина має таке довге й древнє коріння, котре є настільки задокументованим. Бігають Угорщиною такі родини, котрим всього-на-всього дві-три тисячі років. Але за часів багатьох нападів на нашу країну більшість архівів зникла. Та це не біда, адже тільки дворянська кров варта чогось, гм-гм, а не походження, котре саме по собі, як пофарбована труна, напхана гниллю.

¹ Найблагородніші й найдавніші трофеї дому Естерхазі (лат.).

11. Був у мене далекий, загадковий батько — назвемо його так, — над мудрістю котрого витало місячне сяйво минулого століття і перші промені ранкового сонця нового; сутінки — от звідки походить наше прізвище.

12. Батько їздив верхи на коні-чародії, так його й назвали Чародій. Воро-ний кінь з білою міткою на задній лівій нозі. Не їв нічого, окрім цукру та пше-ниці. Він справді був казковим: розумів усе, що говорив йому батько, і навіть давав йому поради. Він порадив батькові, аби той набив йому підкови задом наперед, і тоді вороги ніколи не підуть по його сліду — адже через відбитки копит вони пішли б у зворотному напрямку. (А коли всі коні були підковані таким чином, батько підкував коня звичайним способом, тим самим здиву-вавши всіх і зробивши собі новий шлях для відступу.) Якщо наближалась небезпека, Чародій іржав і рив землю, а коли батько сідав на нього верхи, то гнав так швидко, що копита його не торкалися землі і він злітав у хмари. Коли наближалися вороги, то він витоптував копитом по землі, скільки ти-сяч людей у війську. Одного разу, коли батько програв бій, його почали пере-слідувати. Тоді Чародій відніс його у схованку, а сам заліг між мертвих коней, заховавши свою голову під шию мертвого коня. Вороги проскакали повз них. Це сталося два рази: у серпні 1652-го та весною 1969-го.

13. Якщо хтось недбало ставиться до довірених йому речей, грошей або навмисне нищить чуже майно, то кажуть таке: «Гей, чуєш, ти! То тобі не со-лома Чакі!» Але звідки взявся цей вираз? Чакі були дуже добродушними, добросердими і порядними панамі. Селяни дуже швидко зрозуміли, що фе-одальна піраміда дала маху, і вигадали наступне: вони витоптували конями пшеницю лише наполовину, аби не всі зерна випадали з колосся. А позаяк їм дозволялось забирати солому, то вони отримували і солому, й іншу по-ловину зерна. Діставалось і їм, і панам. Йшло все, як по маслу. І пан, і селя-нин були задоволені. Але хазяйство Чаків перейшло до нашої родини, а в нас були управителі з твердим характером. Він у них був вроджений або набутий з роками праці у нас. Вони швидко скумекали, в чому тут справа, і сказали: «Гей, ви, чуєте! То вам не солома Чакі, а... (тут йде прізвище мого батька)!» Ось так з'явився вираз, котрий містить у собі пам'ять про розвиток господ-рства в старі часи.

14. Мій батько ставився до селян дбайливо і забороняв своїм людям красти (а нас, своїх дітей, він шмагав власною рукою). Проте, коли настали важкі часи, все одно позабирав худобу у бідняків. Народ був у розпачі. Та ж сама доля спіткала і стару батькову няньку: його люди забрали в неї єдину корівку. Бідна старенька так завелася, що пішки прийшла до Кишмартона. На воротах питає в неї охоронець: «Вам чого, бабуню?» — «Я хочу говорити з графом». — «Це неможливо, приходьте завтра». Так і тяглося це день відо дня, як у творі Кафки. Нарешті старенька віддала свої останні гроші і її впус-тили. І от вона постала перед батьком. Хоч і стояла вона смиренно, але один з офіцерів усе одно крикнув на неї: «Схиліться перед паном!» — «Я? — здиву-валася няня. — Мені схилитися перед моїм Міцу, якого я виростила, мені?!» Батько «прокинувся», почувши такі слова, поманив до себе стареньку, котра

витагла якийсь пакунок. У пакунку був маленький доломан. «Упізнаєш, Міцуку?» — спитала вона, після чого стала на коліна і поцілувала його халат. Батько ніколи не бачив цього доломана. Він підняв няню з колін, поцілував її в чоло і зі словами: «З Богом» відправив додому.

15. За п'ятдесят філерів¹ батько з'їдав муху, а за один форинт можна було сфотографувати труп мухи на його язичку. За п'ять форинтів і яблуко він розгризав навпіл мишу. Він ніколи не приносив мишей із собою, а просто ловив їх.

16. Мій батько — це можна брати за факт — поважав Гайдна і як людину, і як художника. Неодноразово запрошував він його на обід до свого столу. Проте, коли приходили гості, то Гайдну, як і нам, дітям, накривали стіл в іншій кімнаті. Одного разу нас навідали два дуже видні англійські лорди, — вже здалеку було чутно їхні дорогі парфуми. Вони прокладали шлях для адмірала Нельсона. Щойно вони сіли за стіл, як одразу ж запитали про Гайдна. «Сьогодні Гайдн обідає вдома», — навіть оком не змигнувши, збрехав мій батько. Проте, будучи його великими шанувальниками, лорди так засмутилися, що батько, зціпивши зуби, вивів Йозефа із сусідньої кімнати і зі своєю наймилішою усмішкою посадовив його за стіл. Англійці посміхалися, як дурні, а Гайдну було байдуже. У батька раптово виникла ідея (аби помститися) подати на стіл нирки в гірчиці, що для людини, котра страждала на ревматизм, як Гайдн, може мати фатальні наслідки; ну не в прямому сенсі. Ось так всі й надалі задоволено вечеряли. (Кажуть, що у прислуги — подагра, у панів — ревматизм. Це доводить, що ми гарно ставились до Гайдна.)

17. Він, тобто батько, молився про те, аби існувало щось, про що б він знав усе. «Молися, собако!» — шепотіла йому річка свої погрозливі поради. Якби він знав усе до найменшої подробиці про вівчарство, про глобальні катастрофи або про Гайдна, ні, про Бартока. Якби він знав усе про Бартока, тоді б його життя змінилося настільки, що одного разу, після фаршированої риби, або під час футбольного матчу, або перед тим, як поцілувати чийсь руку, чи замість другого антиєврейського закону він тихо сказав би: «Ну, не виключено, що це могло статися у 1925-му, адже, — тут він зітхнув би, — Кодай уже давно не палив систематично. Хоч про Кодая він знав не все, але достатньо для того, аби такими маленькими заявками заслужити повагу й визнання серед друзів та близьких. Здобувши якусь матеріальну стабільність, він читав би лекції під назвою «Нариси про Бартока» (навіть у сільських місцевостях, жертвуючи собою). Та його життя змінилося би не тільки так. У нього з'явилися б нові бажання, нові відчуття та страхи, він почав би любити ті самі страви, що і Барток, — мамалігу і смажене м'ясо. А от фаршировану рибу він відштовхнув би з відразою, і ця відраза все зростала би, бо він не був би самим собою. Його рухи, обличчя, його відображення, запах, ім'я — усе це здавалось би все більш віддаленим від Бартока. І в серці він хотів би стати Бартоком, він став би Белою Бартоком, точніше, так би мало бути в його серці. Це важкозрозуміле, дитяче, навіть поетичне бажання. Та немає, немає

¹ Філер — розмінна монета Угорщини, що становить 1/100 форинта.

нічого такого, про що батько знав би абсолютно все, про що у нього було би достатньо знань. У нього навіть цього немає. І моторошно шепотів йому комиш на березі річки, що є багато речей, про які в нього немає достатніх знань. І не те щоб це було сенсом життя — знати все, та це пробуджувало дивні думки. І він молився, бо так підказувала логіка. Його логіка, цей тихий жах чи легка свобода. Аби не бачити різниці між знанням усього про Бартока і незнанням нічого про все. Якби тільки це були дві половинки одного цілого, два боки однієї медалі. Але навіть тоді не варто робити різниці. Ми із самого початку знаходимося по іншій бік медалі, із самого початку ми знаходимося на боці перебільшення. А раз це все уособлює Барток, то він стає *усім*, бодай у цьому розумінні — він усе розділяє та об'єднує. І молився батько, що у такому разі треба бути Бартоком. *Усе* або *нічого*. І не тому, що так треба, і не тому, що так зручно, а тому, що іншого вибору немає. І тут він зупинився. Зупинився на бутті Бартока, і в польоті думок, позаяк ні на кого іншого він не спирався, інші самі прийдуть до цього висновку. Тобто всім іншим треба також буде перетворитись на щось інше: чи то на Бартока, чи на Гайдна, чи на вівчарство, — внаслідок чого кожному треба було б дати нове ім'я, чи старе, але заново. Треба було б збудувати новий Вавилон, і тоді він, мій батько, був би Белою Бартоком. Усе живе б називалося тим, чим би його називали. Але ж він, мій батько, не Бела Барток. І тоді що все це означає? Можливо, якби він не почав молитись, то й не зайшов би в такі хащі. А чи можливо те, що світ такий, який він є саме тому, що ми так про нього думаємо? Винуватий Барток. Нехай у всьому буде винен Барток. Або босанова.

18. «Бело, а чи гарно в раю?» — несподівано запитав батько. Рятував що можна.

19. Барток Бела назвав мого батька королем Угорщини: «Міцу, у великій біді наша маленька країна. Я призначаю тебе королем. Прав нею з миром та мудрістю. Не обіцятиму тобі багато. Дістанеш фортепіано, дівчат-хористок та уланський полк. Твоя родина заспокоїться з уланським полком, завжди заспокоювалась. Хіба ні?» Так і сталося. Батько міг користуватися фортепіано та хористками на свій смак («Розкрий чорні крила!» чи «Грай у дикому ритмі»). А от з уланським полком довелось повозитись. Спершу він дав їм виконувати всяку роботу по хазяйству (прання, закупки, садівництво), потім приставив їх до Гайдна, копіювати ноти, поки кінець кінцем, обійшовши дихотомію західництва, вони не напали на Австрію. Це було найрозумніше, адже Румунія випала з картини, через любов Бартока до фольклору. Мій батько особисто повів військо, незважаючи на те, що в нього було багато роботи і йому щодня доводилось з'являтися на своєму робочому місці. Його гніда кобила йшла обережно. Батько був поганим вершником, проте гордо сидів у сідлі з високо піднесеною головою, ніби завжди напоготові.

20. Багато настраждався від турків народ Канижі. Вони мріяли про свободу, але так, аби після турків не прийшли німці (про те, що після німців придуть русаки, вони взагалі не думали, так само як і про те, що після русаків узагалі ніхто не прийде, а от відчуття буде таким, наче в країні хтось усе-

таки є). Отже, мешканці Каніжі ждали бути господарями власного міста. Наостанок батько та генерал Зічі сказали туркам: «Полишіть фортецю!» Проте турки не здалися. Вони вчинили набіг на християнський табір (як відомо, батьки мої були християнами-католиками), з метою захопити гармати. Наші дали відсіч нападаючим: розбили турків і прогнали назад (ну, кого прогнали) всіх, хто уцілів, бо п'ятсот були порубані на шматки. Коли батько побачив, що турки все ще не здаються, то він з товаришами оточив їх так щільно, що навіть ні горобець, ані фарширована риба, ані мамалига, ані смажене м'ясо не пролетіло би через них. Турки не хотіли здаватися, і у фортеці почався голод. Так і пухли турки з голоду, доки не здали фортецю. На чотирьохстах возах відступала турецька армія. Та була й інша небезпека: старий поранений батько та Зічі поскакали верхи до фортеці так швидко, що мало не затоптали старого агу. «Вітаю вас, панове! Як ся маєте? Не бажаєте спішитися?» — звернувся до них сивий яничар. На це мій батько відповів: «Нам і так добре. А спішуватися ми не будемо — не дозволяє великий авторитет нашого короля». Із цього і турки, й наші зрозуміли, що Каніжу пани звільнили для себе. «Історія — це постійна зміна корита на відро, така її природа», — сказав мій батько, бо не хотів одразу ж ставити під сумнів майбутню свободу. А про те, аби пояснювати, хто є відром, а хто коритом, — і думати не хотів. Піднявши кубок, він ніжно посміхався. «Віділлються вовкові, — казав він, плескаючи Зічі по плечу, — овечі сльози!» Каніжа змучено спала.

21. Марія Терезія попросила мого батька, аби той замінив її, як королеву Богемії, на коронації її сина Йофа у Франкфурті. (Вона не мала часу чи хотіла зробити приємність моєму батькові?) Батько не любив Йофа, як, у принципі, і той його. «Не імператор, не король, а просто геніальний офіцер», — казав про нього батько. Пізніше, коли Йосиф став королем Угорщини, у них взагалі зіпсувались стосунки. «Що ж це за справи такі, коли король — не аристократ? — бурмотів батько, якого навіть вороги не могли назвати лібералом чи просвітником. Проте було в нього відчуття стилю. У цей квітневий вечір Франкфурт купався у сьйві. Готель для делегатів був особливо освітлений — там було так світло, як вдень. Делегати, змагаючись, намагалися перевершити один одного. Батько теж декількох обставив. На честь святкового дня він оминув свій готель, котрий був невігідно розташований, та його околиці. Натомість він прикрашав арки Росмарку з чудово висвітленим входом. На конструкції поміж дерев містились світлові піраміди та шари. Від одного дерева до іншого тягнулися гірлянди, на котрих висіли ліхтарики. Мій батько в різних місцях роздавав людям хліб та ковбасу, та й вина не шкодував. Раптом він помітив юнака, котрий, стоячи разом із подругою, захоплено спостерігав за тим, що він робить. Хлопець показував дівчині якісь знаки, і батько наче почув своє ім'я. Він поманив їх до себе. Він подумав: «Ось мить, починаючи з якої можна коротко намалювати майбутнє цього юнака». Він здвигнув плечима, усе в його волі — він великий пан, він міг зробити все, тому що саме він вирішив це, бо насправді все в його волі. «Що ти сказав, синку?» Молодик зашарівся, а потім з гордістю розповів, що щойно народилося поняття «феєричне царство» — тут йде ім'я мого батька. «Непогано», — сказав батько і наказав комусь це записати. «Але, — звернувся він по-друж-

ньому до молодика, — це просто *Dichtung und Wahrheit*¹». А він таки знав, де факт, а де вигадка. Це вже записав собі хлопець. «Як тебе звуть?» — спитав його батько. Хлопець назвався. «Добре, я запам'ятаю», — сказав він йому в метушні і в ту саму мить забув його ім'я.

22. В дорозі батько зустрівся з групою куруців. Питаються в нього солдати: «Ти хто, куруц чи лабанець?» Батько не знав, хто саме стоїть перед ним, тому відповів, що він лабанець. Куруци його добре відлупцювали, після чого батько рушив далі і зустрів групу лабанців. Ті в нього запитали: «Ти хто, куруц чи лабанець?» Батько й тепер не знав, з ким має справу, та й не знав він про тих, про кого в нього питали. Та, згадавши попередню групу вояків, він відповів, що він куруц. У відповідь лабанці його теж відлупцювали. Добре відлупцювали, а потім відпустили. По дорозі він знову зустрів куруців, та, помітивши їх, уже наперед закричав їм: «Навіть не питайте, просто бийте». Мій батько, граф, самотньо їхав верхи на Зульфікарі в чутливе XVII століття і т. ін.

23. Генерал лабанців Гайстер добре знав, що мій батько в милості у князя Ракоці, тому й відправив його першого на ешафот. Батько навіть оком не моргнув, коли йому сказали, що він помре. Багато разів дивився він в очі смерті на полі бою, і зараз вона його не злякала. Коли його вивели на ешафот, з кишені доломана він дістав *турецьку хустинку із золотою каймою*, розв'язавши її дістав звідти десять золотих монет. Здивувалися вояки, витріщився кат. Батька не хвилювали вояки — він віддав золото кату. Потім щось йому сказав. Кат заплакав. «Візьми себе в руки!» — м'яко сказав катові батько, після чого підійшов до плахи, без слова відштовхнув помічника ката, котрий хотів зав'язати йому очі, і без страху заглянув у вічі смерті. Кат скористався порадою мого батька, останньою з усіх його порад, і взяв себе в руки. Батькові було сорок дев'ять років, коли він помер, і це було найкраще, що він міг для нас зробити (для батьківщини).

24. Коли квітневого світанку, котрий за імператорським наказом був світанком страти, охоронці зайшли в камеру, то мій батько стояв навколішки і молився склавши руки. Він опустив голову, його сиве волосся спадало наперед і відкривало його довгу шию та виступаючі шийні хребці. Охоронці на хвилинку зупинилися — граф розмовляє з Богом, — вони вважали це достатньою причиною для того, аби відкласти виконання наказу на декілька хвилин. Священик теж відступився і склав руки для молитви. Його долоні спітніли і залишили явний відбиток на молитовнику з обкладинкою із слонової кістки; чотки, схожі на великі оливки, безшумно торкалися одна одної. Тільки ключі подеколи бренькали в руках одного з охоронців. «Амінь! — сказав батько, закінчуючи молитву. А потім голосно додав: — Пробачте, отче!» В цю саму мить почувся звук барабанів, монотонний, наче дощ. Один вусатий червонолиций гусарський офіцер з хорватськими уланами, які стояли по боках, оголосив вирок. Його голос глухо відбивався в стінах камери. Вирок був суворий і беззаперечний: страта через повішення. Мій батько брав участь в од-

¹ Правда і вигадка.

ному з тих кривавих, жорстоких та безнадійних народних повстань, котрі своїм несподіваним та непередбачуваним вибухом потрясали час від часу царську імперію, аби вона так само криваво, жорстоко та безнадійно їх придушувала. Його походження та репутацію родини суд сприйняв як обтяжливу обставину — батько зрадив не тільки свого імператора, але й свою владу. Вирок мав бути прикладом для інших. Батько ледве відрізняв окремі слова в цій монотонній промові. Час зупинився. Минуле, сьогоднішнє та майбутнє злилися в одне ціле. Забили барабани. І неспокійне відлуння колишніх тріумфальних битв, походів та атак почув він раптом. Почув він звуки барабанів та побачив офіцерів у чорному, котрі колись виконували смертний вирок, але не його. Незважаючи на молодий вік мого батька (він скоріш нагадував дорослого підлітка, зрілого молодика), який бачив уже кров і стояв перед обличчям смерті, але ще ніколи так близько. І саме ця близькість, саме відчуття подиху смерті на своїй оголеній шії — саме це змусило побачити все як є. Подібно до того, як перед астигматичним оком близькість об'єкта робить його іще більш розмитим. Для батька тепер лише одна річ була важлива — бо в його світі, окрім гідного життя, важливим була лише гідна смерть: зберегти гідність, яка була варта... тут йде прізвище мого батька. Він не спав цілу ніч. Але очі він таки заплющив, аби вартовий, котрий за ним підглядав, міг підтвердити, що засуджений після оголошеного вироку спав так, наче готувався не до смерті, а до весілля. І він почув, ніби потрапивши в майбутнє, як вартовий розповідає в офіцерському казино: «Панове, молодий — тут йде прізвище мого батька — спав як дитя! Без жодного звуку. Наче на нього чекала не смерть, а весілля. Даю слово честі! Треба віддати йому належне, панове!» І чує він дзвін бокалів. Це бачення своєї смерті підтримувало в ньому іскру весь ранок. Молитвою зберіг він у собі спокій і, зціпивши зуби, переступив через свій страх та слабкість. Свою мужність виконував з родинних легенд. І коли в нього запитали про його останнє бажання, то він не попросив води, аби загасити внутрішній вогонь, який пожирав його зсередини. Він попросив цигарку, як колись його предок попросив тютюну, який виплюнув катові в обличчя. Офіцер подав йому свій срібний портсигар. («Панове, слово честі, мої руки зараз більше тремтять, ніж його тоді!») Дим ніжно клубився у променях ранішнього сонця. Батько відчув, що дим, ця туманна ілюзія, забирає в нього сили і підкорює його собі, тому кинув цигарку на землю і затоптав її своїми гусарськими чоботами, з яких уже давно познімали шпори. «Панове, я готовий». Він вибрав це речення через його військову простоту та стислість, воно було холодне і слизьке, як оголений меч. Воно мало прозвучати без пафосу, як пароль. Так, наче людина після нічної гулянки каже: «Добраніч, панове!» Але зараз йому здалося, що воно не зовсім підходить до цієї історичної миті. Голос його звучав чітко і зрозуміло, речення було простим та доступним, але було воно якимсь м'яким і недосконалим. З того дня, коли його навідала моя бабуся, батько знав — хоча у глибині душі жила іще якась надія, що життя його просто трагічна комедія, котру пишуть люди божественної сили. Вона стоїть перед ним: повнотіла, з суворим обличчям, захованим під вуаль. Вона повністю заповнила собою камеру, своєю особистістю, своєю харизмою, своїм великим капелюхом з пір'ями та платтям, котре шурхотіло, навіть коли вона не рухалась. Вона відмовилась від табурета, який запропонували їй ула-

ни. Раніше вони ні до кого не виявляли такої поваги, як зараз до моєї бабусі, але вона зробила вигляд, що не помітила цього, бо сісти на цей простий, занадто простий табурет — принизить її гідність. Вона так ані разу й не присіла. Розмовляла вона з батьком французькою, наче хотіла збити з пантелику уланського офіцера, що стояв від них на ввічливій відстані з мечем у руках, котрий більше свідчив про повагу до моєї бабусі (благородність якої була такою ж давньою, як і імператора), ніж погроза або попередження для гості цих казематів. «Я кинуся до його ніг», — шепотіла бабуся. «Мамо, я готовий померти», — відповів їй мій батько. Бабуся дала йому ляпаса, що, можливо, було занадто суворо. «Mon fils, reprenez courage!»¹ Вона кивнула в бік вартового і почала шепотіти, зливаючись в унісон з шурхотом своєї сукні: «Я стоятиму на балконі, — сказала вона ледь чутно, якщо мені пощастить, то я буду в білому». — «У найгіршому разі ви, мамо, напевно будете в чорному...» І знову зазвучали барабани, і батько здригнувся — тепер він наче чув їх ближче. Перед його очима розгорнулася картина, і він зрозумів, що вирок дочитали; офіцер скрутив сувій паперу, священник нагнувся до батька і перехрестив його, вартові взяли його за руки. Він не хотів, аби вони допомогли йому підвестися. Батько легко піднявся. І раптом, ще не переступивши поріг камери, його охопила впевненість спочатку у грудях, а потім і в усьому тілі, що все закінчиться точнісінько за його життєвою логікою. Бо у цьому кошмарі все проти смерті й на боці життя: його молодість, походження, родинне прізвище, любов його матері, помилування імператора і це сонце, котре світить йому, поки він зі зв'язаними за спиною руками піднімається на візок, як якийсь грабіжник. Це відчуття тривало доти, поки він не потрапив на бульвар, де його чекав натовп з усіх куточків країни. Крізь барабанний дріб він чув погрози з натовпу. Люди радісно підтримували справедливість, адже натовп завжди на боці переможців. Розуміння цього зламало мого батька. Його плечі поникли, і він схилив голову, наче боявся удару (в будь-який момент у нього могло полетіти каміння). Для натовпу цього було достатньо, аби помітити, що його покинула мужність і гордість його зламана. Натовп заревів (вони люблять дивитися, як люди занепадають духом). У кінці бульвару, де починався ряд резиденцій аристократії і де натовп поменшав, батько підвів очі. У ранкових сонячних променях він помітив білу постать на балконі. Спираючись на поручні, в білому вбранні стояла бабуся, а біля неї стояв величезний філодендрон, котрий ще більше підкреслював її білизну. (Батько добре знав це вбрання — це була сімейна реліквія.) Батько раптово випростався, і в нього виникло бажання закричати цьому погрозливому натовпу, що він — тут йде прізвище мого батька — не може так просто померти, що його не можуть повісити як якогось розбійника. І він стояв з таким настроєм під шибеницею. І коли кат вибив табурет з-під його ніг, він чекав на диво. Його обличчя викривилось, очі повилазили з орбіт, наче побачили щось дуже страшне. «Панове! Я стояв на два кроки від нього, — розказував увечері вусатий офіцер. — Коли на його шию надягли зашморг, він так спокійно дивився на ката, наче той пов'язав йому парчеву хустинку. Офіцерське слово честі, панове!» Можливі два варіанти: або батько помер з мужністю та гідністю, або все це була добре продумана

¹ Прояви мужність, сину мій! (Франц.)

вистава, якою керувала моя бабуся. Першу, геройську, версію приписують собі яacobинці та санкюлоти, які поширювали її спочатку в усній формі, а потім зберегли в хроніці. Другу версію, за котрою мій батько до останньої миті на щось сподівався, записали офіційні історики династії Габсбургів, наче хотіли попередити народження легенди. Історію пишуть переможці. Легенди береже народ. Книжники фантазують. Неминуча тільки смерть.

25. Ракоці пішов, аби привести підмогу. І поки його не було, він залишив командування на мого батька, позаяк вважав його істинним прихильником і вірним товаришем. (Пізніше, розчарувавшись, він писатиме наступне: «Плаче наша душа, в гіркій агонії страждає серце... Той, чю репутацію та честь ми возвеличували, чю гріхи прикривали, довіру ростили, кого впустили у своє коло, з ким ділилися любов'ю та душею; той направив усі сили свої не тільки проти нас особисто, а й проти вітчизни».) Батько домовився з посланцем від Відня Палфі Яношем, прийняв мирову угоду й організував, аби куруці склали зброю. Він узяв кінноту, більш ніж десять тисяч вершників, і поблизу Майтеня вистроїв їх довгою лінією. Коли прибув генерал Палфі Янош, батько подав знак, і 149 прапороносців встали в коло, де батько та його офіцери присягнули імператору. Він казав: «Я (тут іде його прізвище) клянуся всемогутнім Богом, Творцем неба і землі, до останньої краплі крові бути вірним підданим Його Величності коронованому королю». Присягнули й інші офіцери, після чого мій батько виголосив довгу промову, в якій подякував Його Величності за амністію, а генералу Палфі Яношу за сприяння. Палфі Янош також виголосив промову, після чого справа про зраду була завершена. Багато хто вважає, що батько зрадив Ракоці, аби забрати його майно. Дурниці. (Хоча він дістав його майно, але це так, деталі.) Це радше була особиста помста, адже князь його образив. Якось вони разом були в одній компанії на курсах індійської кулінарії, і йшлося про те, що таке хоробра людина. Батько сказав, що найхоробріший той, хто не чекає кінця битви, а атакує ворога і б'ється до останньої краплі крові, що хоробрый не втікає, а помирає на полі битви. Лорди, котрі були також у гостях, похвалили батька за такі слова і погодились із ним, батькові це сподобалось, і тут виступив князь: «Найхоробріший той, хто думає перед боем. (Хто взагалі думає.) Хто думає про сльози сиріт та вдів, про знищені поселення. Думає про слабкі місця ворога, думає про все це. Тільки потім він іде в бій і перемагає з мізерними втратами». Проти цього неможливо було щось сказати, і не тому, що це були слова князя, а через те, що вони були правдиві. Та не може бути дорогоцінною чужа істина, коли вона суперечить нашій. Батько так і не пробачив Ференцу Ракоці за те, що той принизив його на очах стількох поважних осіб, — він йому помстився.

26. Коли Ракоці переховувався, а граф Карої склав зброю, мій батько та його соратники хотіли вірити, що настав кінець свободі. Вони вжились в це. Це була помилка. Вони чекали й чекали на Ракоці, на Берчені. Але жоден з них не прийшов. Прийшов генерал Палфі (котрий разом з Карої організував зраду) і почав вести переговори з моїм батьком. А що він міг зробити? Він міг тільки погодитись стати в ряди королівської армії, надягти гусарську фор-

му і ківер. Батько змінив форму, але не серце. У цьому впевнився і генерал Палфі, коли показував нових вершників генерал-аншефу. Багато німецьких солдатів стежили за батьком, коли Палфі та інший генерал їхали повз них. Та генерал-аншеф так звик до голених німецьких облич, що, побачивши вусатих куруців, зупинився і почав на них кричати. Довго він горланив та принижував батька з його вояками, а вони тільки слухали. Генерал-аншеф закінчив свою промову наступними словами: «Ви заслуговуєте на те, аби я позрубував усі ваші голови». Мій батько розправив свої великі вуса і визвірився на генерал-аншефа: «Якщо ти нам повідрубувеш голови, то на що вдягнеш ці ідіотські ківери? Ти, дурний німець!» Граф Палфі посміхнувся, бо як-не-як він теж був угорцем, і як синхронний перекладач сказав наступне: «Цей солдат каже, що він дуже шкодує, що його куруци воювали прити імператора». На це генерал-аншефу не було чого відповісти, і він просто кивнув.

27. Батько не дозволив, аби його клонували. Його заборона на це була одностайною. Він сварився з клономайстром і навіть подав на нього до суду. Він використовував увесь свій вплив, котрого у нього було вдосталь. Але склалося не так, як бажалося.

28. Князь Ракоці запропонував імператору мир, доручивши переговори, моему батькові, посилаючись на те, що він хороший оратор. «Маріє, допоможи! Навіть якщо слова не чужі, але й не свої». Відразу з'явилося в голові слово «пані» німецькою, французькою, англійською (угорською, ну а як же!), італійську всі знають від народження, а там уже й з іспанською можна впоратись, та й португальська недалеко втекла. Він узагалі не думав, що угорцю може бути надзвичайно важко близько підібратися до цих іноземних мов. «Правда, — казав він, — я їх ніколи не вчив». (Він не вчив, тому що знав.) Наприклад, не знав він, що таке слабке та сильне сполучення, не міг він цього й пояснити, але робив це правильно. В нього не було іспитів з мови. (А навіщо? Половина «Готського альманаху» працювала неграми у 1950-х роках у Державному бюро перекладів, таким чином зрозуміло, що диплом з мови був непотрібний, достатньо було її знати.) Він усіх виправляв. Виправляв угорців, кажуть, безжально. Зверху вниз. При цьому показуючи гримаси. Та робив він це від страху. Думка про те, що неправильні речення без виправлень живуть своїм життям, як у Бога за дверима, лякала його. Не раз моя мати зривалася з місця, обливаючись сльозами, шукала й знаходила порятунк у сусідньому рокитнику (у ті часи півкраїни переховувалось поміж них, друга половина їх переслідувала, третя, бо так виходило із підрахунків, була у них у рабстві), тому що батько постійно виправляв її французьку. «*He la, a le, le saucisson*, очевидно *die Wurts*, збиває тебе з пантелику, любя». — «Очевидно, — бісилася мама. — Це принизливо! — кричала вона. — Ти також можеш просто дати людині копняка!» Батько дивився на неї невинними очима, як дитина, потім роззирнувся навколо, наче шукаючи підмоги: у іспанського посла, прусського посла, Ватикану. (Ходять чутки, що на одну з вакансій у Ватикані розглядали його ім'я, але потім йому відмовили.) «І вона ніколи не визнає, що там потрібний умовний спосіб, — пояснював батько послам, — ніколи...» З виразом розчарування на обличчі дивився він на людей, наче не моя мати, а вони

зіпсували його гру. «Продажні друзі! — кричав він. — The false friends!» Голландською мовою *bellen* означає не собаче гавкання, а дзвонити, тому хто б міг стримати посмішку, побачивши в амстердамського ветеринара напис: 3 x *bellen*, після чого довго, жалібно, перелякано і грізно починав гавкати. Батько вів переговори за посередництво, посередництво взяв на себе посол Англії та Голландії. Голландський посол вважав, що куруци за даних умов вимагають занадто багато. Він почав торгуватися з моїм батьком. От тільки батько мій був пристрасним та відвертим дипломатом — за п'ятдесят філерів він з'їдав одну муху, за один форинт труп її можна було сфотографувати на язичку, за п'ять форинтів і за яблуко він розгризав навпіл мишу, він ніколи не носив із собою мишу, а ловив її, і коли побачив, що це ж саме намагається зробити голландець, що він торгується, то сказав: «Більше не торгуємось, пане голландцю, адже свобода — це не сир!» Голландський посол, котрий не стидався торгівлі сиром, що приносило багатство його державі, відповів моему войовничому батькові наступним чином: «Якщо ви шукаєте свободи, то платіть солдатам не залізом, котре нічого не варте, а позрізайте золоті та срібні гудзики з форм, зі своїх форм, зробіть з них гроші, заплатіть ними солдатам, а вони за це будуть краще воювати! Голландія теж виборола свою свободу, щоправда, її ватажки носили не золоті та срібні гудзики, а олов'яні. («To go Dutch» означає: кожен платить сам за себе.) Та мій батько одягався з такою визивною розкішшю (цим теж прославився) і бентежив коронованих осіб всього континента, закінчуючи Британською імперією. «Sehr nobel und ein Grandseigneur»¹, так писав про нього у своєму щоденнику граф Штаремберг, хоча обличчя його він бачить безвиразним, таким собі середнім, зате з гарною статурою, а також він освічений та розмовляє багатьма мовами. З олов'яних гудзиків не вийшло нічого. Батько на суді історії заявив, що він розуміє проблему, гріх нищити або тратити спільне майно, та носити самі олов'яні гудзики немає ніякого сенсу, позаяк олов'яний гудзик — це знамено, у порівнянні з діамантовими гудзиками, які спокійно можна носити самі по собі, в цьому є сенс, бо діамант — річ конкретна. За цією думкою, один плебей ще не визначає цілий клас, в той час коли один чортів аристократ, хай він буде пройдисвіт або сирота, якраз таки визначає, і мій батько помиляється, якщо вважає, що бідність — це символ, а багатство — це конкретне. Батько невинно кліпав очима, дивився навколо, наче дитина у пошуках допомоги. «Яка ж я гарна і складна людина», — сміявся він. «Не завжди», — відповів йому суд історії. Справді? Не завжди складна.

29. Йдучи до Сомбата у Страсну п'ятницю, він (мій батько) дивувався слідам янголів.

30. По дорозі на Сомбат, у Страсну суботу, мого батька зупинила дівчина і сказала, що вона б у нього відсмоктала. Батькові було понад сорок років, уже ближче до п'ятдесяти; в ті часи він вважався літнім чоловіком. Насправді батько так і не вивчив повністю угорську, він знав її так, як сліпий, котрий досконало орієнтується у світовому просторі, про який нічого не знає, — таке всезнаюче незнання. Мій батько весело заговорив до дівчини, котра після

¹ Людина, доволі благородна і справжній вельможа (нім.).

своєї пропозиції стояла з німою хоробрістю. «Знаєш, насправді я так і не вивчив угорської, але я наче сліпий, котрий досконало орієнтується у світовому просторі, про який нічого не знає. Таке всезнаюче незнання, — засміявся він. — Відсмоктати — це оральна втіха, хіба ні?» Дівчина дивилася на нього без жодних емоцій. «Ну, — сказав люб'язно батько, — ходімо, в мене є справи». (В нього завжди були справи.) «Можливо, нам по дорозі». Деякий час вони йшли мовчки, дівчина гралася з портфелем. «Ти до мене звернулась, бо побилась об заклад? — спитав батько. — Чи через гроші? Десятину нема чим заплатити? Може, через поганий настрій? Чи навпаки — хороший? Гарний настрій?» — «Я хотіла знати твою думку», — раптово сказала дівчина. «Ага, — сказав батько розчаровано, — а я думав, ти відсмоктати хотіла». (...) Ти занадто багато говорив, я вже не знаю, чого хочу». — «Розумію, — відповів батько, — радий, що ми поговорили». Ось так мій батько познайомився з моєю матір'ю, а моя мати познайомилася з моїм батьком.

31. Славний лицар, видатний воєначальник був мій батько. Не було йому рівних ані в дуелі, ані в командуванні. (У воєнній справі і т. д. пару йому склала — відомо, моя мати!) Князь Ракоці любив його, бо одного разу на власні счі бачив, як мій батько пошматував сорок ворогів. Він навіть вірити не хотів, коли йому сказали, що батько у змові проти нього. Та довелося повірити, бо його видала моя мати, розкривши всі їхні плани. Батько представ перед трибуналом, котрий звинуватив його у зраді і засудив на смерть. Ракоці плакав, коли оголошували вирок, але нічого не міг зробити: такий був вирок для зрадників. Моя мати не плакала. На відміну від князя, вона давно розлюбила батька, і з кожною хвилиною все більше не розуміла, як вона могла бути поряд з цією людиною; щоправда, їй було неприємно так думати. (Все те, що вона в ньому любила, зараз показало інший бік. Все їй не подобалося: і його товсті стегна, його товсті губи й обмежене мислення, плоска дупа і кислий подих. Те, що ще недавно було любим, тепер стало ненависним. Те, що ще недавно було чутливим та ніжним, тепер здавалось закритим і відлюдькуватим. Його різноманітність стала одноманітністю, а дорогі рідкісні парфуми одгонили лайном. А його природне почуття гумору змінилося на крики. (Мого батька.) Доброта та турбота — суворою грубістю, невчасний добрий настрій викликав дратівливість. І так далі, ще багато чого. Один приклад. Мій батько говорив так, наче він був не з цього світу, трохи суворо, трохи без гумору, трохи вільно; «яскраво, — казала колись захоплена ним матінка, — яскраво, як янголи». Тепер ця жінка ці ж самі слова сприймала як святенництво. Коли вони випадково зустрілися на одному ярмарку Страсної суботи, то мати казала, що він довго ховався поміж наметів і робив вигляд, що її не бачить. Але потім таки вискочив навпроти неї, витягнув якусь книжку, і губи його скривились від такої ненависті, але мати його не слухала. Ще до зради ті самі губи називали її трояндою і весело її цілували. Але неприємним, навіть принизливим було не це, а слова. Мій батько говорив стільки красивих і приємних слів моїй матері, але тепер вони були для неї втрачені. «Порожнеча з'явилася в моєму житті. Тобто я справді кохала твого батька. А тепер я його зовсім не кохаю». Камера смертників була у Шарошпатаку. Саме туди відвели батька перед стратою. В нього спитали, яким буде його останнє бажання. Він

попросив дзеркало. І спитали в нього його товариші: «Навіщо тобі дзеркало?» — «Хочу подивитися, чи й зараз я такий хоробрий, як був тоді». Потім він попросив офіцерів послухати його прощальні вірші, але ті не наважилися, батько залишився сам у камері. Потім Хтось бився з ним аж до світанку. Але зрозумівши, що він з ним не впорається, вдарив його в стегно, і в мого батька вивихнулось стегно під час бійки. А сам вірш звучав так: *«Треба йти, маю вмерти, / Закінчив я життя. / Зрадник я, така моя кара, / Помилювання нема»*. І не було. Наступного дня кат його вбив, точніше, осліпив, аби батько більше не міг дивитися в дзеркало і бачити там хороброго чоловіка. Та кат не врахував, що сліпим батько не побачить себе слабкого. «Вічна темнота нехай світить тобі», — сказав кат, виконуючи наказ. У голосі його вчувалася повага. Батько швидко навчився ходити в темноті. В нього не залишилося честі, навіть грабіжники плювали йому вслід. У нього взагалі нічого не залишилось: ані дому, ані вітчизни, ані родини, ані сина, узагалі нічого, навіть не залишилось когось, хто би все пам'ятав. І все це так схоже на бароко, це коливання між усім і нічим (земля — це все, небо — ніщо.) Бароко, як абсолютна порожнеча, мій батько. Чому так важко до нього підійти, важче, ніж до класичного мистецтва? Чому стоїть далі, ні ж у часі найдавніше Середньовіччя, чи абстрактне мистецтво сьогодення? Чому все так? Можливо, тому, що ідейний зміст бароко застарів? Чи можливо, через те, що мода небароко так вдало наслідувала попереднє, що це викликало в нас відразу? Вони мріяли про феодалні двори: вони б хотіли жити у палаці, легко і спокійно, красиво, як колишня французька аристократія при дворі, і думати про втрачені володіння предків та їхні чесноти, якщо такі були. Але мріям та фантазіям нема місця на теренах реальності. Комфорт палаців з прислугою поступився місцем технологіям та профспілками у цілому світі. Коли була й чи була взагалі Марія Терезія в Кишмартоні? Будучи марнославною, батько хотів прийняти королеву з усіма королівськими почестями. Палац він оздобив величезним залом, а от крило згоріло ще до прибуття королеви. І тоді батько збудував маленький замок для королеви у парку; в цьому чудовому палаціку проводили різні розваги. Марія Терезія спитала, скільки це коштувало. «Вісімдесят тисяч форинтів». — «O, das ist für einen Fürsten (тут йшло прізвисько мого батька eine Bagatelle! (O, для князя (тут йшло прізвисько мого батька) це дрібнички, — посміхалась королева. І години не минуло, як на воротах уже красувалися золоті букви «Bagatelle». Із цього часу це й буде ім'я палацу. Мій батько, як собака, тинявся по своїх володіннях, з одного замку до іншого, з палацу в палац, Кишмартон, Фракно, Ланджер, Лакенбах, Локенхаус, Керестур, Сарвкю, Фекетевар, Чобанц і Гедьешд, Копчань, Шимонторня, Капош, Озора, Томаші, Коппань, Алшолендва, Немпті, Лева, Садвар, Веглеш, Тата, Арва, Летава, Капувар, вартість котрих складала 2 780 000 форинтів золотом. За сто форинтів можна було купити непоганий будиночок у місті. Мій батько за тридцять тисяч форинтів збудував церкву у Надьсомбаті, в той час коли річний податок мешканців Надьсомбата складав одну тисячу і сто форинтів. Мій батько злетів із землі у небо і втрапив усе, придбав тільки місце на гарбі, яка їхала якраз до Кишмартона. Йому аж шестеро поступилися місцем, але він сказав, що йому лише до Кишмартона. Тоді один мудрий старигань сказав, щоби цей нещасний чоловік, тобто мій батько, сів, адже, можливо, дорога й недалеко, та

всьяке може трапитись. Решта кивнули. Половину обличчя батька закривала маска, аби сховати страшні шрами на його очницях. Це йому порадила моя мати, перед тим як покинула його. «Це жахливо, повір мені, повірте мені востаннє і хоча б раз, це жахливо!» — і пішла. Пасажири задумались про примхи долі, про неминучість речей. Порівнюючи безкінечність з числом 1100, в них виникло моторошне відчуття, коли вони намагались уявити колишнє життя сліпої людини. Різницю, як відомо, важко описати. Тоді мій батько поправив маску на обличчі і сказав: «А що може статися?» Тільки гарба гриміла. «Розтане сніг і прийде весна». Це сталося 13 лютого шістнадцять хвилин на четверту годину пополудні, саме тоді сказав батько «розтане» і «прийде».

32. Скарби мого батька були записані угорською мовою на п'яти листах, і ці п'ять листів були зшиті червоною ниткою, кінці котрої були запечатані. Список: підвіска з 114 діамантів у вигляді якоря з хрестом з руками та крилами. Інша підвіска з 25 рубінів, дев'яти діамантів та трьох перлин з написом «Юстиція». Кулон у вигляді Купідона, в якому чотири великих і 22 маленьких рубіни, 14 середніх діамантів, один смарагд та 17 перлин. Кулончик-пташка, пошкоджений, 44 маленьких рубіни, в грудях надколотий сапфір, у хвості маленький смарагд. Старовинна підвіска у вигляді Адама та Єви, оздоблена трьома рубінами, одним діамантом, сапфіром та перлиною. Брошка оздоблена пір'ям, трьома перлинами та 47 діамантами. Пошкоджена тіара з пошкодженими перлинами та рубінами, та з порожніми осередками від втрачених камінців. Стрічка з чорного оксамиту з 30 перлинами. Маленький золотий хрестик з маленькими 16 діамантами. Інший, подвійний, хрест з довгими чеськими діамантами. Старовинний хрест, оздоблений простим камінням, сімома перлинами та золотом. Золота шпилька, оздоблена старовинним угорським діамантом та іншими маленькими діамантами. Друга шпилька, на котрій звисає старовинний сапфір та рубін, на якому висять два маленьких рубіни. Шпилька третя, на кінці якої діамант, в комплекті до неї стрічка тілесного кольору, на ній п'ять підвісок з п'ятьма діамантами, на котрих звисають перлини. Два браслети, в яких перлин 88, рубінів 68. Сережки у вигляді серця, оздоблені 22 маленькими діамантами і перлиною посередині. Сережки оздоблені 8 діамантами, на кінчику звисає перлина. Золота тіара у вигляді хреста, посередині якої міститься великий зелений камінь, а з нього звисає перлина. 22 аграфи, в яких по 17 перлин і один рубін. Старовинний кулон у вигляді пелікана, оздоблений трьома маленькими рубінами. Жабо, оздоблене 44 золотими намистинами. Інше жабо із 41 золотої намистини, кожна з яких оздоблена двома маленькими діамантами. Маленька шкатулка із чорного оксамиту, в ній 13 перснів, з яких чотири печатки, у 5-му рубін у формі серця, у 6-му та 7-му маленькі діаманти, інші оздоблені дорогоцінним камінням. В іншій шкатулці з чорного оксамиту 11 перснів, серед яких один у вигляді змії, другий з діамантом, третій з рубіном, четвертий з металу та скла. В останній шкатулці з чорного оксамиту 23 золотих персні, серед яких один у вигляді троянди, другий у вигляді зірки, обидва оздоблені діамантами. Третій та четвертий персні з рубінами. П'ятий у вигляді троянди. Шостий з білої

та чорної емалі з діамантом посередині. Сьомий перстень у вигляді троянди з 5 великими та 4 маленькими рубінами. Восьмий з чорної емалі та з великим діамантом. Дев'ятий з чорної емалі та з великим сапфіром. Десятий перстень у вигляді серця з чорної емалі, посередині великий діамант, навколо якого містяться маленькі рубіни. Одинадцятий, хрестоподібний, перстень, на якому розміщено сім старих діамантів. Дванадцятий, у вигляді троянди, оздоблений великим діамантом, навколо якого розташовано 18 діамантиків. Тринадцятий, зроблений у формі страусинового пера, оздоблений 19 смарагдами... Шістнадцятий перстень з рідкісним смарагдом. Сімнадцятий — у вигляді троянди, оздоблений 13 великими рубінами... Дев'ятнадцятий перстень по колу оздоблений діамантами. Двадцятий — антикварний іспанський перстень. У двадцять першому красивий квадратний великий діамант, а навколо нього розташовано 8 маленьких. Двадцять другий — це антикварний перстень із смарагдом. Двадцять третій — це золотий перстень із зеленою емаллю. В тій же шкатулці один срібний перстень із позолотою та червоним каменем. Шпилька у вигляді змії з трьома діамантами. Пірит, лазурит, рожевий кварц, агат. Антикварний головний убір з 19 квітів, середня з діамантом, 4 — з рубіном, 4 — із смарагдом, інші десять з перлинами. Другий головний убір з пелюсток, оздоблений діамантами, рубінами та перлинами. Третій складався із 7 лютиків, у кожному по рубіну і по дві перлини. Четвертий складався з 14 маленьких квіточок, оздоблених рубінами, 13 перлинами та 270 маюсінькими перлинами, що йдуть по колу. Всемогутні небеса! У п'ятому 14 квіточок з рубінами та 36 перлин. У шостому 22 тонких золотих ланцюжки, квіточки з рубінами та перлинами. На сьомому з білими та зеленими стрічками, 12 золотих квіточок, посередині серце з білої емалі, 9 рубінів і 26 перлин. Восьмий без каменів, лише вкритий золотом та емаллю. Дев'ятий з червоними та тілесними стрічками, на ньому сім квіточок різної форми, обідок з перлин. Десятий схожий на попередній, але з 6-ма квіточками. Намисто з перлин, у якому один ряд складається з 652 перлин, а другий із 500 маленьких перлин. Обідок для волосся з камінцями. Жабо з чорним намистом. Коралове намисто з 234 намистин. У мішечку з чорного оксамиту кольє, на ньому підвіска, на ній два старих діаманти, 18 маленьких діамантів, сім антикварних рубінів, вісім маленьких рубінів. Старий золотий ланцюг, що важить три фунти. Три хутряних вироби, а всього чотирнадцять. У шкатулці зі слонової кістки різні золоті дрібнички. *Трамвайний проїзний квиток в алюмінієвій рамі*. В іншій, чорно-білій, шкатулці сережки з сапфірами. Сережки — перлина, чотири сапфіри, три діаманти і маленький рубін. У шкатулці зі слонової кістки тоненький металевий ланцюжок. 12 золотих гудзиків, усередині кожного смарагд. 12 менших золотих гудзиків з чорною емаллю та рубінами. 23 шароподібні золоті гудзики, два із яких з діамантами. Тонесенький ланцюжок, на ньому 42 медальки. В чорному мішечку позолочений бокал з яшми. У шкатулці зі слонової кістки антикварна золота печатка. У круглій срібній шкатулці чеські діаманти. Срібна шкатулка у вигляді книги. Довга шкатулка. Позолочена коробочка. Золота філіжанка з емаллю. Срібний кошик, у ньому срібні дрібнички та дитячі срібні брязкальця. *Cista secunda nigra*¹. В шкатулці

¹ Скриня друга, чорна (лат.).

зі слонової кістки золоті та срібні монети, подаровані на честь коронації. У тій самій шкатулці вишитий золотом та сріблом велум. *Cista seu tertia*¹: фланель у клітинку, дві турецькі шовкові скатертини, п'ять бавовняних ковдр, мереживо. *Cista quarta*²: маленька чорна шкатулка з обгорнутою скотчем авторучкою. *Cista quinta*³: аптечка cum instrumentis suis⁴ з поламаними окулярами. *Cista sexta*⁵: стара скриня, ззовні позолочена червона шкіра, всередині червоний оксамит. Містить у собі: срібні таці — 30, тарілки — 58, креманки — 28, шестикутні графини — 4. Один позолочений чайник. Кишенькова друкарська машинка «Hermes baby». Позолочене відерце, 6 підсвічників, 12 ножів, 10 виделок з позолоченими та срібними язичками, 12 срібних, позолочених ложок, 3 ножі і 2 виделки Фіршнайдер. Дві попільнички і срібний підсвічник. Одна грілка для ліжка, одна сушка. Одна зсередини позолочена чаша. Цукерниця, 6 баночок для оцту. Одна антикварна чашка. Дві таці у нижній шухляді. *Cista septima, continens res argenteas*⁶: умивальник Лошонці Антала, срібний умивальник Дьордя Баторі, позолочений, довгастий умивальник, ще один схожий умивальник, третій схожий маленький позолочений умивальник, 13 срібних та позолочених глечиків з гербами Баторі — разом з тазами. 14 срібних келихів з кришками. Середніх розмірів позолочена миска, біля неї, у чорному футлярі, настільний чотирикутний позолочений годинник UMF Ruhla. 9 позолочених круглих келихів з кришками, один без кришки та дві позолочені чашки. Одна срібна чорнильниця. Один графин. Два вовка, один кінь, одна гондола. Два чайника, одна чаша. Антикварний круглий, срібний із позолотою, на ніжках кавник. Маленький білий тазик. Окрім цього бокали на довгих ніжках — 3, рюмки — 3, відерце одне, два кришталевих бокали. Чайник у камінцях у футлярі. У старій коробці кришталевий бокал, оправлений золотом. Ще одна чашка, оправлена золотом. Бокал, що формою подібний до срібного чайника для трояндової води. Срібна чашка, підставка для склянки. Срібна грілка для ліжка, біла. Маленька біла чорнильниця у великій коробці пана. Настільний годинник у мішечку. 9 зламаних середніх блюда. Одне старе блюдо. Два позолочених нагрудних годинника. *Cista octava*⁷: турецький меч. Позолочений меч. 3 турецькі булави. Ваза, оздоблена рубіном, із намальованими турками. Ще дві вази зі срібними обідками. Мішечок, в якому 3 великих, 3 середніх й 3 маленьких срібних ножі; мішечок, також оздоблений сріблом. Два прапори з кров'ю, кров на одному з них належить боснійському паші Ібрагіму Соколовичу. Вуздечка зі срібла та золота із червоним шовком. Турецька гармата-муляж, оздоблена золотом, сріблом та позолотою. Ще одна турецька гармата-муляж, срібна із позолотою, на якій розташовані великі срібні кнопки. 3 майже однакові срібні рушниці. Срібна вуздечка. Пара чорних пістолетів, оздоблених золотом та сріб-

¹ Скриня третя (лат.).

² Скриня четверта (лат.).

³ Скриня п'ята (лат.).

⁴ Для медичних цілей (лат.).

⁵ Скриня шоста (лат.).

⁶ Скриня сьома, із срібними предметами (лат.).

⁷ Скриня восьма (лат.).

лом. Орлине перо. Попона, вишита чистим золотом. Ще одна попона, вишита золотом, сріблом та шовком. І ще одна попона, вишита червоним атласом, золотом та сріблом. Два срібних трензеля (вудила). Шабля мого батька, оздоблена оксамитом, золотом та сріблом. Кинджал, оздоблений золотом, сріблом та чорною тафтою. У цьому самому ящику срібний вівтар, який зображує Різдво Христове, усередині вівтаря... У внутрішньому сховищі *cista nona*¹: скатертини на одинарний стіл — 19, єврейська скатертина — 4, по три серветки, підстилка під скатертину — 10. Два білих рушники. Три рушники. Два в'язаних рушники. Два італійських рушники. Чотири рушники з вишивкою. Три мереживних та один селянський рушник. Три пари мереживних простирадл. Одна пара білих простирадл. Одна пара італійських простирадл. Одна пара золотистих простирадл з польською вишивкою. Золотиста продовгувата, з польською вишивкою серветка. Серветка з написами. Турецька серветка з чорними принтами. 20 фартухів для поварів. Дві довгі скатертини, із жовтим мереживом. Дві турецькі шалі із золотою каймою. Простирадло, наполовину вишите золотом. 6 строкатих рушничків для обличчя та дві столові серветки. Одна темно-червоного, королівського кольору, з біло-срібними квітами та чотирма рядами бісеру спереду та двома ззаду, сукня з довгим шлейфом. Інша з довгим шлейфом сукня, прикрашена сріблясто-золотими квітами, на котрій розташовані 33 старі прикраси, в кожній з яких є діамант та дві перлини. Невеличка шуба із чорного оксамиту, комір якої прикрашений рядами бісеру — одним зверху і трьома знизу, завтовшки з палець. Польська шапка, прикрашена старим бісером, на котрій містяться 5 прикрас, 3 з яких оздоблені рубінами, а дві інші без них. Одне біле, з щільно прикріпленою подвійною тафтою, тілесного кольору покривало, яке належало королю Баторію Стефану. Інше, турецьке, покривало із золотими квіточками, з червоного атласу та зеленої тафти. *Cista decima*². Скатертина із шовку та шерсті. Одна пачка ще не відкритих сигарет «Мункаш». 12 покривал для гойдалки, з чорними квітами та золотим мереживом. Покривало для гойдалки з 8 частин, з чорного оксамиту, золотисте з мереживом. Аптечка з горіхового дерева, всередині із червоного оксамиту, зі срібними та позолоченими приладами. Атласна підковдра сизого кольору. 5 комодів (Schreib-Tisch). Одна турецька скриня. Одна поштова скринька. Маленький ящик зі сріблом на чотирьох кутах, маленька чорнильниця. Одне дзеркало з золотими та срібними квітами. 4 порожні чорні ящички. Одна італійська парасолька. *Cista undecima*³. Комод із горіхового дерева, в якому є 10 чашок, 9 тарілок, 10 блюд та скріпки. *Cista duodecima*⁴. У звичайному сосновому строкатому ящику містяться 13 блюд, з яких три золотих, сім золоті ізсередини і подекуди ззовні, і три із білого срібла. Урна срібна, з позолоченими трьома скам'янілостями, четверті позолочені лише зсередини, а ззовні білі. Три предмети для вівтаря з перлів, двоє *Agnus DEI*⁵, третій іншої форми в шкатулці з перлів; у перших двох — гранат.

¹ Скриня дев'ята (лат.).

² Скриня десята (лат.).

³ Скриня одинадцята (лат.).

⁴ Скриня дванадцята (лат.).

⁵ Агнець Божий (лат.).

Дві золоті підвіски вагою в півсикля, два браслети, вагою 10 золотих сиклів. Один вінчик дівочий, з позолотою на потертому оксамиті; внизу чорна тканина. Покривало для вітваря, внутрішня сторона вкрита червоною тафтою. Сутана з червоного атласу. 12 хустинок для вітваря, 10 з яких шовкові, з вишитими золотими квітами, інші звичайні. Два фартухи з тафти медового кольору, один із золотим мереживом, другий з атласом. 3 скатертини й одна довга хустина. Скатертина для вітваря, вишита шовком та золотим мереживом. Ляна скатертина, з шитвом. *Cista decima tertia*¹. Шкіряний ящик для спинки гойдалки. В ньому знаходяться: одне знамено, червоно-жовте. Чорнохвостий червоно-жовтий прапор. Червоні сорочки з тафти, з позолотою, з якісної тафти 26 штук, із звичайної — 62. Вишиванки червоні — 14. Чорний поношений корсет. Закривавлений брезентовий, позолочений червоний прапор країни. І ще один позолочений прапор країни. Третій прапор країни з позолоченої синьої тафти. Четвертий закривавлений прапор папського капітана, владики Іштвана. П'ятий — маленький зелений дитячий прапор. Шостий золотистий прапор, з тілесного кольору тафти. Вживані шкіряні шпалери для палацу, 12 штук. Шкіряні шпалери з іншого будинку, також 12 штук. З третього будинку 16 золотистих синіх шкіряних шпалер. З четвертого будинку золотисті зелені шкіряні шпалери, 6 штук. З п'ятого будинку червоні та жовті брезентові шпалери — 7 штук. З шостого будинку червоні та сині старі квіткові шпалери Budagel, 7 штук, і дві інші червоні і жовті шпалери Brudagel. Із сьомого будинку червоні та жовті напівшовкові атласні шпалери Steiczel, 14 штук, вживані. Дві зброї із шоломами, позолочені. У старому внутрішньому сховищі кольоровий мундир нещасного пана. У новому внутрішньому сховищі біля великого вікна цілий скарб: 8 штук фламандських шовкових шпалер для палацу, із зображенням історії Актеону та Діани. Ще одні фламандські шпалери з іншого будинку, 6 штук. Фламандські шпалери з третього будинку, 7 штук, з історією Ноя. 8 вживаних фламандських шпалер з четвертого будинку, з історією Авраама. Три довгі білі покривала для софи, вживані. Шість інших старих покривал для софи. Портфель з пряжкою, блискучий від жиру, пузатий, наче вагітна собака. П'ять старих шовковистих персидських килимів. 9 персидських шовковистих скатертин для столу. Заношений круглий палас та білий із червоним палас. У цьому сховищі одна дуже давня обрамлена в срібло склянка з позолоченою кришкою, котру купив нещасний владика цього замку (мій батько). У цьому сховищі 4 шкури тигра та 4 шкури леопарда. 10 зшитих хутрових шпалер. Серед склянок: срібно-золоті келихи, три з кришками, золотий келих без кришки, 2 у комплекті, 5 срібних склянок, білі менші склянки — 3, золотий умивальник, одна ванна, 12 срібних блюд, 6 срібних тарілок, 18 срібних ложок, 8 срібних виделок, 8 срібних ножів, дві золоті солянки, дві золоті кружки, одна розетка, 5 срібних підсвічників, 24 нових срібних блюда. Відолашний мій батько, нещасний, нещасний.

¹ Скриня тринадцята (лат.).

33. Якщо лунав Гімн і Господь починав милувати угорців добром та достатком, слід було встати, наприклад під час відбірних матчів; мій батько кожного разу підіймався з похмурою урочистістю, а його сини кожного разу ніби протестували, про всяк випадок вичікуючи, коли мій батько у своїй суворості та нетерпінні оглянеться, і тільки тоді підіймалися з лави. І вони кривлялися, слідкуючи, аби батько нічого не помітив. Якщо в ту мить дзвонив телефон чи закипав чайник, то вони вважали цей акт доказом своєї правоти. Гімн підіймає людину з буденності і возносить її до позачасової вічності, а телебачення нікуди не підіймає людину: ось яке протиріччя виникло між двома поколіннями. З прихильності батька стає зрозумілим обурення та нетерплячість, з якими найстарший син мого батька, скажімо так, реагував на релятивізм. Якщо, наприклад, син мого батька давав волю своїй радості, з приводу того, яка в нас велика родина, є в ній і одnogорбі, і двогорбі, і зрадники, і так далі, тоді батько одразу обурено запитував, які ще зрадники?! Конкретно, хто?! Так не можна говорити! Було очевидно, що він виключає існування такої теорії. Син мого батька знизував плечима, бо не розумів батька, той переконано вважав, що в родині немає зрадників. Усе у минулому. Минуле не тому наше, що славетне, а тому, що наше, ми заможні, і заможність такого типу збільшує свободу. Взагалі-то мій батько був прикладом так званого батька-зрадника. Багато хто його осуджував за те, що він був на йоту більшим лабанцем, ніж то було продиктовано гарним тоном (щоправда, його молода гілка й так була найбільш лабанцо-прихильницька). Мій батько, як командир загонів куруців у Штиру, Форгачі, а потім в Ебергені, не соромився нападати і на своїх родичів (Анштал, Даніел і т. д.), за що його зневажали навіть куруци. Мій батько був гладким, з темною шкірою чолов'ягою, його шкіра просто виблискувала, так і хотілося її помацати. Постійно торкатися. У тридцять п'ять років він став полковником при Палфі, та його мотивував не кар'єрний ріст; у ньому не було терплячості. Він утомився від тієї постійної уваги, якої неможливо було уникнути в кінці XVII століття; спостерігати за Габсбургами, спостерігати за турками, спостерігати за Трансильванією, спостерігати за королівством, спостерігати за інтересами нації, спостерігати за інтересами родини, спостерігати за власними інтересами — йому набридло. Він став солдатом, який отримує і виконує накази, як може. Він не ненавидів куруців, проте їхні погляди вважав короткозорими. Без сумніву, в Ракоці є велич. Та яке б страхіття було, якби він переміг. Пакт з турками, воскресле французьке кокетство. Час куруців — яскравий момент. Спочатку, а потім цілковитий жах. Мій батько — найненависніший член родини. Його портрет є у фортеці Фракно. Його сини досі підводяться під час матчу, є в них якась пружинка, котра спрацьовує щоразу. Онуки мого батька повільно підводяться вслід за ними.

34. Мій батько не любив Кошута, вважаючи його марнославним, поверховим, капризним, і за будь-яких обставин він підтримував Сечені. Його вітав натовп на Бродвеї, а після перепоховали на батьківщині, — це дійсно того варте, взагалі він не любив протестантів, для нього вони були занадто впертими, занадто мирськими, для них, на його думку, Бог є тільки словом, важливим словом, вони ввіряють йому свою долю, проте вони завжди ображені,

ця мужня скорбота, котра завжди присутня, він не любив це плебейство (мій батько), наче страждання — це винахід Лютера і привілей його послідовників, узагалі-то мій батько не любив куруців, занадто багато веселощів та пісень і занадто мало роботи, кітч! Кітч і ностальгія, і жалість до себе, він не любив Кошута — а, це вже було, — і все ж таки його повісили того трагічного жовтневого дня. Бабуся послала до Арада, аби привезли його труп з-під шибениці, його легко впізнати через його велику бороду. Та великі бороди були і у Лахнера, і в Дам'янича, тому їх також привезли, всі вони тепер там, у саду замка Мача, в окрузі Арад, пером земля вам.

35. Про вельмож. Мій батько був великим паном, інспектор природоохоронного відомства водних ресурсів та навколишнього середовища. Мій батько був великим паном, дуже великим, навіть більшим, тобто не більшим, але дуже великим, навіть уявити не можна, яким великим. Якщо взяти, наприклад, землю: хто в селі найголовніший? — найбагатший селянин, у якого влади у селі стільки, що він може досягти усього, а більшого не існує, він визначає долю села і так далі, справді і так далі; а тоді що буде, коли взяти усю ту владу та вплив і збільшити у сотню разів? Тисячу разів? Тоді це все вже нічого не означає. ♦ Народ такий упереджений щодо панів, щодо мого батька, їх упередженість щодо його обличчя, голосу, поведінки настільки очевидна, що могла б зрости до поклоніння, якби мій батько хоча б раз захотів стати добрим, доброю людиною. ♦ У мого батька є величезна перевага у порівнянні з іншими людьми: смачні страви, велике устаткування, мисливські собаки, коні, мавпи, карлики, дурні, підлабузники — нехай буде, але й справді прикро, що в нього на службі — люди, котрі по духу з ним рівні, а то й стоять набагато вище за нього. ♦ Мій батько гордий, коли алея оточена первісним сосновим бором, коли оточує території довгими, неприступними захисними стінами, коли стеля позолочена, коли влаштований зимовий сад; але зробити щасливим вірне серце, принести йому радість, надавати допомогу в нужді, запобігти горю — це вже не належить до його уподобань. ♦ Мій батько, знатний вельможа, так легко відмазується лише обіцянками, великий пан настільки нічого не вартий, його гідність настільки висока, що звільняє від дотримання свого слова, він, очевидно, може бути вельми скромним, якщо він узагалі щось обіцяє. ♦ Старий уже й вимучений, казав мій батько на дядька Дінста Фері, *nomen est omen*¹, він до смерті вислужився в мене, і якого біса мені тепер з ним робити? Той, хто позбавить старого останньої надії, той інший, молодий, тільки тому здобуде цю честь, бо це заслужив Дінст Фері. ♦ Часто краще залишити батька в ступорі, ніж жалітися на нього. Батько з презирством ставиться до духовної людини, бо в неї є тільки дух, духовна людина з презирством ставиться до мого батька, бо в нього є тільки високий ранг. Чесна людина засуджує і тих, і тих, якщо єдина їх заслуга — ранг або дух. ♦ Презирство, котре мій батько відчуває до людей, робить його нечутливим до похвал та лестощів народу, що приборкує гордість мого батька. Якби король чи Господь не зневажали мого старого, то він, король або Господь, також були б більш горді. ♦ Якби мій батько хотів дійти порозуміння між собою та своїми підлеглими, то, напевне, соромився би

¹ Ім'я говорить само за себе (лат.).

грати пана. ♦ Не доведе до добра, якщо у людини (можливо) те саме ім'я, що у плебея. Народні імена (і апостолів): Петер — Петро, Янош — Іоанн, Якоб — Іаков. У мого ж батька: Ганнібал, Цезар, Помпей, Лукрецій. І хто б міг завадити, аби мого батька звали Меркурієм, Юпітером, Венерою чи Адонісом? ♦ Привілеї життя, достаток, спокій, безмежне щастя — усе це надає батьку стільки щастя, що він будь-коли може посміятися над карликом, мавпою, недоумкуватим, над дурною витівкою; ті, хто менш щасливі, можуть сміятися з чогось суттєвішого. ♦ Мій батько любить шампанське і дешевий портвейн; тобто напивається кращим вином, ніж простолюдин. ♦ Побачити достоїнство, впізнати та зрозуміти, даючи йому те, на що воно заслуговує: на ці два кроки, котрі потрібно швидко зробити один за одним, мій батько абсолютно нездатний. Мабуть, винні бідолашні ноги... «Ти молодець, — сказав мій батько, — але цього недостатньо, роби так, аби я тебе поважав, нехай тебе засмутить, якщо я не буду тобі покровительствувати». Багатства мого батька недостатньо, аби заплатити усім лестунам чи підлабузникам — коли вдуматися, то у що обійдеться це тому, кого він захоче нагородити (мій батько); його влади навряд чи вистачить, аби покарати тунегідну людину, якщо ступінь покарання визначає, таким чином, акт несправедливості. ♦ Було б пустим лицемірством, якби мій батько одразу не втамував свою високу гідність тим, що йому належить по праву, й тим, що світ вважає, що йому належить: йому нічого не варто бути скромним, змішатися з народом, чи стати останнім, бо він з останнього відразу стане першим. Для простого смертного скромність — це гірка пристрасть: якщо він потрапить у натовп, то йому проломлять череп, якщо він сяде на край стола, то його там і залишать. ♦ Мій батько не дуже любив часи, коли люди покинули райські кущі, давні часи; він неохоче зрозумів, що всі ми браття, сестри. Людство — це велика родина: вона відрізняється тільки ступенем споріднення. ♦ Про мого батька краще мовчати: говорити про нього добре — це майже завжди обман; говорити про нього зле — небезпечно, поки він живий, і боягузтво, коли він помер.

36. Це факт, що мої батьки проїдали більше грошей, ніж Габсбурги; диспечичний народ, те, що втратили на іспанському кордоні, образно кажучи, намагалися повернути через кухню, в них ніколи не було достойного повара, а якщо і був, то він не проявився. Треба їсти. (Треба, треба.) За королівським столом вони говорили про те, що в районі Теплице розплодилось тих, хто практикує найдавнішу професію: ні проїхати ні пройти. Мій батько тоді схилився до руки королеви і дозволив собі маленький жарт: «Янголе мій, конкуренція, — щось таке, легковажно, ніжно шепочучи, але так, аби в кожному куточку зали було чути кожне слово, — янголе...» — і так далі. Принцеса Нассау підскочила і волаючи побігла геть. Мій батько за нею! «Граф, — прошепотів король, але так, щоб у кожному куточку зали було чути кожне слово, — граф!» Батько застиг на місці і стояв, наче воскова фігура. Він хотів би все виправити, але це було неможливо: його охопив зрадливий страх. У думках він промчався по століттях, по дев'ятнадцятому, по шістнадцятому, по вісімнадцятому і з останнього йому майнув вираз, котрий йому дуже сподобався: «Печаль, Господи, — це свого роду бездіяльність». У цю нескінченну і нещасну мить усі дивилися на нього. Ззовні донісся плач її Високості. Король теж

дивився на нього. Його страх минувся, і приємне тепло залило його серце. «Що красиве — те моральне», — закричав він і хотів піти за прекрасною дамою. Але не ворухнувся, мій батько не ворухнувся.

37. Мій батько народився сліпим. Він стоїть.

38. Поправка: мій батько народився сліпим, на місці його очей дві страшні порожнечі. Він стоїть на розі, кепсько граючи на скрипці «Інтернаціонал», ніжно, солодко, тягнучи, наче вальс.

39. Після того, як він відібрав мою матір у законного чоловіка, вони вдвох обманом убили цю благочестиву людину, й одного ранку батько подивився навколо і з подивом зрозумів, що все, абсолютно все належить йому. Хто б подумав, що вся влада того чоловіка і його багатство дістануться йому? О, щаслива удача, яка ж ти блаженна, що того дня ти принесла моєму батькові таку красу та радість, адже весь Задунайський край, всі багаті, князі та могутні королі до нього прислухаються. Мій батько володів укріпленими замками, багатими містами. Коротше: якщо тілу щось було потрібно, то воно завжди було. Значні території для полювання, скарбів по горло, котрих він ані зброєю, ані кров'ю, ані великими зусиллями не домагався, а просто отримав і легко спускав. Насолоджуйся, поки живий, це був девіз мого батька, він вирішив створити новий двір і всіх запросив. Першою турботою було те, аби була присутня незліченна кількість музикантів, що грали на скрипках, лютнях, сопілках, барабанах, тубах; аби всі були задоволені, аби молодь насолоджувалась, аби перед очима батька кружляли красиві пари. Усе було оновлено, сплановано, враховуючи його досвід, подарунки для панів, усі продукти були свіжі, зали прикрашені золотом та пишними оббивками із золота та оксамиту; батько хотів, аби всі його боялися та поважали як короля. Якщо попередник не знав, що з цим робити, то я знаю!

40. Одного ранку, коли мій батько вивалився з кухні, бо він мало не зомлів від величезної кількості брудного посуду, особливо від срібного підносу, до якого приклеїлись жовті залишки яєць, і, зайшовши до ванної кімнати, він не знайшов зубної щітки, зубної склянки, своєї бритви й унітаза, і не побачив свого обличчя у дзеркалі, потім, перейшовши до кімнати, він знайшов своє ліжко у повному безладі, в ньому маленьку жінку з жовтим волоссям, яка згорнулася, наче кішка; тоді він підійшов до свого секретера й, спершись на нього, пильно поглянув у очі сина (на фотографії погляд сина був суворим, а уста щільно стулені) і сказав: «Найшла, начальнику, на тебе пихатість».

41. «Ви — весела і розумна, колоритна людина, що прощає та визнає, ви — інтелігентний співрозмовник, який у всьому шукає необхідне, який не хоче змінити світ, а сприймає його, сприймає все, що існує, і навіть не думає про те, що світ міг би бути інакшим, вас задовольняє багатство існування, це те, що ви приймаєте, це багатство, де погане і бридке не врівноважує добро, красу, не знищує, а посилює їх — і все це тому так, що вони ніколи не стояли

перед розстрілом», — сказав моему батькові начальник команди розстрілу під час виконання вироку.

42. Мій батько вже давно був надором, лицарем ордену Золотого руна, таємним радником, коли він визнав, що ніколи не міг звільнитись від підозри, що мета творіння не має етичного характеру, не може бути такою, він ніколи не міг до кінця позбутися цієї думки, тобто з цим було не так, як у Господа з першими людьми, можливо, свої справи вони вирішували з різних позицій.

43. «Людина малює оцим», — показав художник на серце. Пізніше мій батько, під час суперечки, котра вже почала розвиватися на його користь, ніби останнім ударом, хотів убити художника його ж зброєю, процитував речення: «Людина малює оцим», — і притулив палець до грудей. Запала тиша. Потім художник неповторно ніжним, мудрим рухом узяв батька за зап'ясток, граційно, двома пальцями, легко і сумно, наче якусь стару фамільну реліквію, і з легкою посмішкою перекинув руку мого батька на лівий бік грудей. Мій батько, вічний невдаха, почервонів.

44. Батько грав маленький танок Перселла. Закінчуючи, урочисто вигукнув: «Кафедрал! Це ж кафедральний собор! А тепер я покажу каміння, адже кожен кафедральний собор складається з каменів». — «З каменів та Господа», — втрутилась мама. Аякже, аякже. Технічно батько грав не дуже добре, але цілком підкорюючись музиці, грав по нотах; добра була музика, якщо її грав батько. Наспівуючи, наче Гульд. Це як у школі, хіба ні, питання-відповідь, питання-відповідь, ой, ану подивимось, на одне й те саме питання зовсім інша відповідь? Невже це підходить? і відразу стрибок, ще і який стрибок! Адже це бемоль! А тут тональність діезна. І все це він виробляє у 1691-му, це не забудьте! Просто, просто, просто. Ой, ось тут вам і перехід, прямо атональна музика, хіба не так, який акорд! Бах такого ніколи б не зробив, ніколи. Цей Перселл, англієць, не забувайте. І тоді в самому кінці він видає звук, якого ще не було, задля якого він готувався увесь цей час, його охороняв, його беріг, протягом всього порселлівського твору. Втручання моєї матері щодо різниці між 1691-м і сьогодніням його не зачепило. Інша заувага, що Господь став особистою справою, — він навіть не помітив; уточнення матері про те, що він, мій батько, не вправі припускати, чи Господь існує, чи ні, але нехай говорить, що хоче, це стосується тільки його, мого батька, а вже сусіда не стосується, — не справило на нього жодного враження. Він плакав, поки грав *o Wort, du Wort, das mir fehlt!*¹ Він плакав, слухаючи мою матір, і радісно кивав. Моя мати намагалася не виказувати свій жаль. Майстерна гра, милий Йозеф!

45. Мій батько здурів. Він серйозно запропонував Гайдну струнне тріо. Та Гайдн не погодився, і який гедзь укусив його?

46. Вісімнадцяте століття: мій батько жене гусей по дорозі (мій батько ніколи не ганяв гусей по дорозі), рве траву в канаві (не рвав траву в канаві), су-

¹ О слово, слово, що мені не дається! (Нім.)

шить глечик на паркані (не сушив глечик), набирає води з колодязя (ні; як ні, він усе робив!), точить мотику (точить, точить мотику), годує свиней у сараї, коней у стайні, палить вугілля у вогнищі, підмітає підлогу в церкві, вирівнює могили на кладовищі, кує залізо в кузні, спаровує кобилу з жеребцем, кидає пададь до річки, купує взуття у шевця, горілку в єврея, сіль від бродячого торговця, шукає правди у судді, в хаті б'є жінку, ховає тютюн у закутку, ганяє пса по двору, молотить овес, їсть боби у затінку, пускає вітри у спідне — отак в найкращі робочі години тиняється по селу історія.

47. Розберімося. Багато хто тикає в очі батьку, що після змови Вешелені він значно і послідовно збагатився. Справді. Після смерті Зріні Миклоша ситуація заплуталась, і навіть батько не міг розплутати її. Розійшлися почуття і розуміння (у другій половині XVII століття). Нація втратила свого великого сина, від якого чекала порятунку; відчай настільки зробив Вешелені нерозсудливим, що він подумав навіть про більш небезпечні ліки, — союз із турками, аби вони більше не турбували країну, не руйнували її замків, сіл, аби її більше не окупували; брат Зріні, Петер, був людиною з обмеженим сприйняттям, і цю свою слабкість він відверто покладав на поради та керування інших, тому даремно Леопольд призначив його хорватським правителем (24 січня), що стосувалося потреб нації, він не зміг замінити свого брата. Таким чином, після короткої безнадійної епохи, де прозвучали горді слова «не чіпай угорця», прийшов темний час внутрішньої боротьби, серед жаху якої наче вже й не існувало угорців, а тільки куруци та лабанці. (Хто бачить далі огорожі і намагається з розумінням сприйняти справи країни, а не ділячи її на шматки, хто використовує політичні переваги без інтриг, той порожній серцем, бездомний, а той, хто любить Батьківщину серцем, той нікчемна тварина. Це дитинство, дитинна така країна, і сьогодні, через те, що не здатна звести до купи свої мрії із сьогоднішнім, своє минуле з теперішнім, не знаходить переходів з поразок до перемог і навпаки. І ображається, як дитина. Мій батько, будучи надором, намагався позбутися цієї дволикості, він побудував би міст, але не було берега, в нього не вірив ані народ, ані король, зростання наклепів та добробуту зменшило до нього довіру. Не випадково сталося так, що не він, надор, а Палфі розірвав мир із Ракоці. Все одно. Батько не образився, його знесилила якась меланхолія та подагра. В епіцентрі його діяльності опинилася родина. Що, звісно, означало особисте благополуччя. Що в подальшому зменшило його авторитет. Та не забігаймо навперед.) Ця страшна криза заскочила мого батька під час виконання воєнних дій по інший бік Дунаю. Як начальник поліції передтір'я, у зв'язку зі змовою Вешелені та його друзів, він дістав наказ захопити володіння бунтарів, що він, хоч і з незадоволенням, виконав. Він забирає, як податок, частину маєтків верховного королівського судді обезголовленого Надашді Ференца, його свояка, Сарвко, сплативши завдаток у 20 000 форинтів, котрий, виплативши, пізніше знову взяв із завдатком у 200 000 форинтів, поки 13 серпня (за день до смерті моєї матері) не дістав його як виплату податку із 75 000 форинтів зверху; далі Капувар, за який довелося сплатити 50 000 форинтів, і наостанок поттендорфамську частину; такими звинуваченнями він накликав на себе загальне роздратування; але не вдалося захопити володіння Гаммонаї: найкращий план

мого батька — одружити одного зі своїх синів з дочкою своєї сестри Марії, спадкоємиці роду Гаммонаї, що вимер по чоловічій лінії, — зазнав поразки перед наполегливим опором єпископа Коллонича, одного з затятих його ворогів. (На жаль, перемогла згубна для нації ідеологія Коллонича, що зробило роль мого батька як «посередника» неефективною; і саме цей нерозсудливий напрямок вклав зброю у руки Ракоці — що навряд чи слугувало на користь моєму батькові, котрого саме Коллонич виховував у дитинстві.) Були й інші здобутки, що викликало роздратування, але треба взяти до уваги, що в той час зовсім не симпатизуючі моєму батькові командувачі, сиплячи великими похвалами, ховаючись за національні сподівання, в більшості випадків шукали вигоди, захищаючи особисті інтереси. Бачачи опозицію, мій батько розшифрував принцип «невидимої руки» (зробив логічну та емоційну помилку, схотівши логічно розв'язати емоційний конфлікт); начебто кожна особа — в той час як шукає виключно особисту вигоду — керована милосердною, невидимою рукою, діє для колективного блага спільноти. Таким чином, було б вірно сказати, що все це він робив «не з дурості та заради власного багатства, а заради країни». Мій батько розкидався грошима, більше того, він активно користувався житловим кредитом для свого шикарного будинку, а з іншого боку, він наповнив свої маетки такими здобутками, що після смерті залишив своїм нащадкам не один-два об'єкти нерухомості, а цілі князівства. Його вороги навіть тоді не залишили його в спокої, розповсюджуючи чутки про те, що його роздер гончак. (Щось подібне, підкреслюю, розповідали і про мою бабусю, що нібито вона протягом кількох днів лежала на холодній кухонній підлозі неприємна, і її кішки, а в неї їх було багато, ласували її тілом.)

48. Давно покинули турки Кишмартон, давно покинули й Угорщину, коли одного разу двоє розкішно вдягнених панів заїхали до села. Обоє були турками. Вони одразу зайшли до першого будинку. «Як ся маєте?» — «Помагай Бог! Що вас привело?» — спитав у них власник будинку, хто був ніким іншим, як моїм батьком. На що один турок відповідає: «Слухайте, це дуже важливо. Чи не говорять тут, у селі, про одну жінку, яку турки викрали звідси, а вона від них втекла?» — «Тут багато чого подібного говорять», — відповів мій батько. «Але то було так: двох дітей цієї жінки турки поклали до воза, а її до нього прив'язали. Жінка обережно перерізала мотузки, заскочила в канаву і втекла». — «Як же вона могла залишити там своїх двох дітей?» — «Але в неї вдома залишились дві малі сироти, і вона поспішала повернутися до них. Ви не чули такі чутки? Ми б добре заплатили, якби хтось надав нам інформацію». Та дарма вони наполягали — а вони наполягали, — ніхто в селі не чув про таку жінку. «Was verborgen ist, interessiert uns nicht¹», — відповідали, бо однаково розмовляли і німецькою, і угорською. (Крім того, там жили хорвати та жиди.) Вона напевне загинула, ні її, ані її родини не було і сліду. Зажурилися на це два турки. Тоді один каже: «Але ж ми тільки заради цього й приїхали іздалеку, із самого Константинополя». — «І нащо ви проїхали

¹ Те, що сховано, нас не цікавить (нім.).

такий путь, якщо я вас не ображу?» — спитався кишмартонський господар, мій тато, із цікавістю. «Та тому, пане, що ця жінка була нашою матір'ю. З тих часів, як ми дізналися про цю історію, ми повсюди її розшукуємо, але тепер бачимо, що ми її ніколи не знайдемо». — «Ну, почекайте хвилину, — сказав батько й запропонував їм присісти, потім покликав мою маму, Марію Жозефу Герменгільд, уроджену принцесу фон Ліхтенштейн, цю фігуристу, сильну, завуальовану жінку, котра своєю особою повністю заповонила кімнату, своїм характером, виглядом, величезним капелюхом з пір'ям і, незважаючи на свою нерухомість, шурхотінням сукні. Турки одразу підскачили і почали цілувати їй руки, турки, котрі ніколи ні до кого не виявляли такої честі, як зараз до моєї матері. «Це тепер зайве, — сказав нетерпляче батько, — а можливо, це ваша мати?» — і почав крутити її вперед, назад, з боку в бік, аби вони краще її роздивилися. «Ні, — крутили головою турки, — це не наша мама». Засмучені, вони попрощалися і відправилися до Константинополя. Батько дочекався, поки гості, і таки, до речі, незвані гості, покинуть його володіння, і раптово з усього розмаху, жорстоко вдарив мою маму, цю поставну, сильну, завуальовану жінку, котра своєю особою повністю заповонила кімнату, своїм характером, виглядом, величезним капелюхом з пір'ям і, незважаючи на свою нерухомість, шурхотінням сукні. Куточок її рота тріснув, і кров полилася на підлогу. Вид крові довів батька до сказу (він сприйняв це як образу, наче мама навмисне хотіла його розізлити), він знову вдарив, мама полетіла на підлогу, прямо у свою кров. Таким чином, вона не залишилася нерухомою. Вона скиглила від страху. Боялася ударів, боялася болю (якщо батько пив, то не знав ні Бога, ні людини), та над усе вона боялася, що після двох втрачених своїх дітей вона втратить і мого батька. Це вже було б забагато. Батько ще дав їй копняка у живіт і вибіг на подвір'я. Він захекався. Сонце сідало. Потиху заспокоївся (мій батько). Він був не в гуморі. Двері будинку хиталися від пізнього вечірнього вітру.

49. Одного разу батько знову з'явився. Його обличчя було чорним від щетини, очі були червоні, в нього бракувало зуба, він смердів алкоголем. Він весело роздивлявся навсібіч. Його з підозрою оточили — віденський двір, угорські пани, канцелярія прем'єр-міністра, прислуга, половина Задунайського краю і моя мати. Біля батька пронесли чотирнадцять валіз, чотирнадцять англійських валіз зі свинячої шкіри, різних за формою та призначенням, але всі однієї марки «Річардсон енд Дамбл», Лондон. «Що це?» — звели брови віденський двір, угорські пани, канцелярія прем'єр-міністра, прислуга, половина Задунайського краю і моя мати. «Волочу мотлох», — опустив батько голову. (У перекладі: предмети першої необхідності.)

50. Мій батько закохався у захід сонця у Брауншвейзі. Він здобув таку звичку після повернення з трагічної осади Бранденбурга, і потім, коли він бачив такий захід сонця, зранку, в обід, вночі, будь-коли, він завжди кричав: «Дивись, як гарно». Він не міг відвести свого погляду і намагався примусити всіх звернути на це увагу. «І що ж у тому такого гарного», — говорила моя мати, дивлячись на це лілове, червоне, жовте самогубство, космічну драму і т. д. «Брауншвейзький захід сонця викликає у людини асоціації із саваною,

і через те, що первісні люди, предки людей, почувалися в савані, як удома, ми до сьогодні ізсередини до неї прив'язані, антропологічно, і тому нам це здається красивим». Мама надула губи, а я ніколи не був у савані. Мій батько любив споглядати світ за шкільним матеріалом. Після випуску він багато чого забув. Наприклад, він не міг зрозуміти, яким чином літає літак, адже він важкий, ось вам, наприклад, цей ніж, він багато разів показував це за обідом, *бррррр*, повторював він гул мотора літака, потім відпускав ніж, *пуфф*, *вуаля*, або навпаки, *вуаля*, *пуфф*. «Він падає, правда ж?!» — вигукував він з відчайдушним полегшенням. Якщо в якійсь газеті писали, що корабель затонув, наприклад «Естонія», якщо на палубі знаходився якийсь знайомий, наприклад, приваблива сестра привабливої репортерки, він заспокоювався. «Я ж казав, — говорив він, — що він занадто важкий». Потім у нього кривилось обличчя, наче він покуштував лимон. «Кожне тіло, занурене у воду, — цитував він, — втрачає стільки ваги, скільки води витісняє його вага, моє янголятко». Запала тиша. Мій батько кивнув. «Замало витісняє, це була його проблема, замало», — сказав я. Заради Єлени Прекрасної на воду спустили тисячі кораблів (матеріал за другий клас, Джон М. Проснітц). Нехай 1 «мілі-елен» буде градусом краси тієї жінки, за яку ми спустимо один корабель на воду. Це стане вектором. Тоді один негативний «мілі-елен» треба розуміти так, що треба втопити один корабель. Ну що я вам казав? («Моя дружина померла. Тепер у мене є і такий досвід. Я радий, що такого досвіду в мене вже не буде, і здобув полегшення. Приємно також і те, що я можу бути впевнений у вашій подальшій участі, так само як усіх наших брауншвейзьких товаришів». Це все.)

51. Мій батько — після належної підготовки — прокидався раніше звичайного, аби ще до того, як наріжуть хліб, до того, як горітиме міст в Осієку, до початку судового переслідування лідерів Агробанку, — заскочити до Пожоня, на нову арену національних зборів, у новоспечену нову Угорщину, до своєї коханки. Проте у ванній кімнаті, наче зовсім випадково, бо їй закортіло до туалету, він наштотхнувся на мою матір, яка там, на місці, у напівсні, сидячи на унітазі, задовольнила батька. Який просто здвигнув плечима, наче так навіть краще, адже все одно не любив рано вставати, не любив пожоньську дорогу, коні дуже пітніли, а його поява у місті завжди давала привід для політичних зустрічей. Він повернувся у ліжко, відправив до Пожоня посланця з різними вибаченнями, а моя мати сяючи принесла йому сніданок у ліжко. Вона була вражаюче щасливою. Батько також. «Тоді в чому проблема?» — питалася мати або батько. «Трохи нудно», — відповідав хтось.

52. Батько часто думав про мою матір. Наприклад, коли відрізав шматок хліба. Коли підпалював осієкський міст. Тоді, коли влаштував судове переслідування на лідерів Агробанку. Тоді, коли у четвер перед його будинком на нього напали невідомі з битами. В цій країні силу-силенну грошей витрачали на різного виду консолідації, не консолідували тільки одне — народ, і поки цього не станеться, не може навіть і мови йти про мир, навіть тоді він думав про неї. І тоді, коли він остаточно повернувся до світу класицизму в роки перед Французькою революцією. І тоді, коли його стиль втратив свою легкість.

І тоді, коли думав про те, куди вирушають угорські кораблі. Коли очікував певну погоду. Був у батька величезний письмовий стіл, гладенький та прямий, він був популярний у XVIII столітті, з пізнього періоду бароко, за ним він вирішував державні справи, і навіть тоді він думав про мою матір. Він думав про те, що б було, якби вона залізла під цей стіл, тихесенько, без вітання, і наче песик, головою розштовхала батькові коліна, стегна, а за столом у цей час вирішувалися би справи імперії, вирішувалися би долі, кружляли речення і щоденна пошта! — і так далі, тощо, і все це було б, звісно, без рук, тобто зубами, або носом, або підборіддям, одне слово, дійшла би до кінця (моя мати), але не дражнила би до кінця, а тримала в напрузі, тримала би. Нагадуючи увесь день батькові про повноту буття. (Увесь день: навіть тоді, коли мій батько пас гусей, навіть тоді, коли батько звинувачував керівництво молоді групи акторів у зневажанні людей (Кечкемет), більшість, особливо представники цієї професії, заступилася за них. З точки зору економії часу, батько навіть обідав за цим столом і задля відпочинку час від часу опускав шматочок їжі під стіл. Розмовляти і торкатися заборонено). «Милий, ви збоченець», — засмучено зазначила моя мати, слухаючи плани батька на день. Та батько навіть не повів оком. Дивись, яке диво, батько повністю змінив чуттєві горизонти матері, настільки, що та майже перекинулася на другий бік коня (розумій: письмовий стіл, ха-ха-ха!), в такі хвилини, навіть якщо і в жартівливій формі, батько вважав за потрібне її попередити, тобто нагадати, що моя мати все ж таки католичка та мати чотирьох дітей. «Так, серденько», — кивнула мати, але не відступила. Джина з пляшки вже звільнили.

53. Мій батько — командор. Пес, котрий гавкає, не кусає. Мій батько і гавкає, і кусає. Іншими словами це можна сказати так, що йому ближче Сталін та Чингісхан, ніж Грільпарцер¹. Він на власній шкурі відчуває виклик часу. Караван іде! Йому хочеться удосконалити це відчуття, витягнувши його з королівства в серці. Моя мати тим часом перекладає з шести мов та годує худобу, з польської і т. ін., корову і т. ін. Батько вважає, що ми живемо в епісі технологій, котрі з усіх боків відрізняються від усього людського досвіду. І наче стрибки, на відміну від аграрного та індустріального розвитку суспільства, ці зміни вимірювалися стрибками. Кенгуру! Нова ситуація: повна одночасність. Якщо зникне час, то зникне і людство, каже моя мати, водночас спустошуючи мішок з кормом; ти стверджуєш, що людина наближається до неба разом із CNN², стверджуєш, що я стала ангелом? Він, батько, уявляє речі в процесі, а сама річ — це і є процес. Які естетичні, моральні та релігійні наслідки є в абсолютній одночасності? Про що ти говориш, питає ніжно мама. В сорок вона народила четверту дитину. По суті, головне не те, про що йде мова, а те, чим ми наближаємося до мислення інших, через що на технічному рівні замість вимушеної одночасності виступає форма якості. Те, про що ми говоримо, в ідеальному стані речей, потребує іншої системи понять... але готуємо з того, що є. Правду кажучи, говорити треба, навіть прийнято, про те, про що ми не знаємо. Мовчанка — не золото. Ти стверджуєш, що речі

¹ Франц Грільпарцер (1791—1872) — австрійський поет та драматург.

² CNN — американська телекомпанія.

та мова про речі — це одне й те саме? Людина! Людина знову і знову вимушена підіймати себе, тримаючи за волосся. Якщо не вийде, то буде одне диво, якщо ж вийде, то інше. Я думаю про один проект щодо листування. У батька є лишайний олівець, він постійно носить його із собою, і якщо у нього на шкірі у якому-небудь помітному місці вискакує прищик, він зафарбовує його цим олівцем. Він украв його у моєї матері. Вона знає про це і дуже сердиться на нього. Тепер, незалежно від олівця, ти не вважаєш, що Брак¹ був відомим через те, що в кожній своїй роботі демонстрував Dingansich², позаяк кожен предмет він підводив до своєї душі? Не виключено, поступається батько, хоча з іншого боку, в кожному рядку Гете відчуваєш здригання світу, відчуваєш долю кожної людини! Ох, так от де заритий собака, хлопає себе мама по чолі, ось про що йде мова, про якусь звичайну містику! Батько, грюкаючи дверми, вибіг з будинку, мати в душі просить у нього вибачення, завжди забуваю, що він божевільний. Він щось відчув зі свого теперішнього божевілля і запропонував допомогу людству. Він уже знає, що ми живемо не в тому світі, котрий хочемо бачити. Він уже знає, щоправда, це стосується не тільки зірок, коли до нас доходить їхнє світло, але й він сам, уже декілька тисячоліть як перестав існувати. Ось чому він каже мені, що я світло вночі. Я знаю, що він каже це саме через цю причину, все одно червонію, а мені вже стільки років.

54. Яка різниця між моїм батьком та Господом? Різниця добре помітна: Господь повсюди, і мій батько теж повсюди, тільки тут його нема.

55. Загалом: поки його не дуже сильно били, батько тримався досить мужньо, за власно створеною схемою. Та коли побиття досягло певної межі, наприклад виривання нігтів, він страшно перелякався і боягузливо та принизливо благав про життя. На його щастя, він ні про що нічого не знав. Це він повторював до світанку. О Вітчизна. Не так просто стати зрадником.

56. Батько опинився в полоні — у полоненої турчанки, її звуть Лейла, її чорне волосся міцне, наче кінський хвіст, блискуче, дзвенить, якщо вона ним потрусить, і сягає їй до п'ят; шкіра її бліда, як у аристократів, губи свої вона фарбує ожиною, як панки. Батько закоханий у неї. Садовить її собі на коліна і дивиться на неї. Лейла опускає голову. Батько м'яко підіймає її підборіддя, вони дивляться одне на одного, потім Лейла знову опускає погляд. Вони мовчать, серйозні. Це продовжується десь близько року. Сьогодні дівчина заговорила, сказала щось по-турецьки. Батько відповів угорською. Тепер вони розмовляють, і так знову мине рік, ось так. — Перед своєю смертю мій батько, котрий уже досить довгий час жив сам, тремтячий та засмучений (моя

¹ Жорж Брак (1882—1963) — французький художник, графік, сценограф, скульптор і декоратор; разом із Пабло Пікассо започаткував кубізм у світовому мистецтві.

² Dingansich («річ у собі») — філософський термін, котрий означає явище та умосяжні об'єкти, на відміну від феноменів, що чуттєво осягаються (даних нам в об'єктивній реальності); річ як така («сама по собі»), незалежно від нашого сприйняття.

мати, сестра Текелі, переїхала до Маріацелла, про що торохкотів увесь двір), сказав наступне: «Цікаво, про що вона говорила?»

57. У мого батька були принципи; багато різних принципів, як і кішок. В основному, вони базувалися на моралі, але численними були також і принципи краси, гігієни та стилю життя. Або готування їжі (наприклад, часниковий порошок). Або грошові. А в чому секрет вічного кохання? Одруження чи кохання, чи щось третє? Принципи управління футбольними клубами нижчого класу. Як пересуватися швидко та безпечно? Вісім критеріїв контролювання ерації. Герань од вошей. Він у будь-яку мить міг витягнути якийсь принцип — чи то з кишені піджака, чи то з кишені брюк, чи з-під сорочки, під час обіду з солонки, у театрі із бінокля, на стадіоні із пакетика насіння, у корчмі, у бібліотеці, у церкві, у казармі, у школі, у парламенті, будь-де. У кого є принципи і він порядна людина, той завжди правий, краще кажучи, не варто тлумачити зворотне, він правий, бо не може бути неправим. Можна погоджуватись не розуміючи. Тому з батьком було складно. Він сприймав лише те, що міг сприймати. У своїй професії він вважався успішним. А коли одного разу його не стало — ані в штанях, ані за обіднім столом, ані в театрі, ані під час антракту у театрі, ані на матчі, ані в корчмі, ані в бібліотеці, ані в церкві, ані в казармі, ані в парламенті, ані в іншій, пов'язаній з людьми площі, ані в партійному офісі, і не було вже на ньому ані пальта, ані сорочки, ані костюма, і він не міг витягти принцип ані з-за вуха, ані з волосся, ані з ребра, з жодного таємного куточка, отже, він був голий і його не існувало, тобто коли нарешті трапилася хороша нагода для розмови, тоді його неможливо було упізнати. То був не мій батько; а тоді який сенс, навіть якщо є можливість? Бо про що тоді? З ким?

58. Мати мого батька виховувала в ньому тільки гарні якості. Вона вчила його, що люди, в кінцевому підсумку, добрі і що Всевишній нас оберігає. До світу треба ставитися з довірою і кидати хлібом у того, хто кидає в тебе каміння. З усього що виходить? Це, і тільки це знаходилося в центрі бабусино виховання, що у поганих слів немає змісту, вони порожні, їм бракує неподобства, їм бракує, так би мовити, підходящої частини світу. І коли мій батько від своїх сільських товаришів таки навчився «отих» слів, тоді бабуся із гнівним сумом затягла його до ванної кімнати та мильною водою вимила йому рота. Батько кілька днів не міг їсти, якщо він щось пробував проковтнути, то це одразу з нього виходило. Потім, коли батькові ще не виповнилося п'яти років, померла бабуся — у страшених муках, її кишки закручувалися та гнили, наче у неї всередині жила якась смердюча тварина — як у страшному кіно, — і вона з кожним днем ставала схожою на цю тварину. Через сморід їм довелося покинути будинок. Дідусеві було соромно, що бабуся померла, тому вони переїхали до іншої країни. А мій батько жив із помитим ротом і з повним словниковим запасом. Він не міг сказати нічого поганого про жодну людину, бо у нього не було для цього слів, навіть думати не міг погано. Тому він був беззахисним, над ним завжди насміхалися і били в спину. Коли, наприклад, він казав: взагалі-то це сталося 13 березня, після двох прегарних днів почалася страшенно неприємна злива, наче восени, чи

якби ми опинились в Аргентині, — мовляв, промайнула весна (що мій батько сприйняв як констатацію, очевидно, хоча й не зовсім відповідно до звичайного), тоді, регочучи, його били в спину, авжеж, промайнула, але у нас є ти! Батько дивився на них з наївністю, наче чув голос матері, котра промайнула, — вважалося — як весна. Ха-ха, промайнула, але ж ти тут! Проте батько ніяк не розумів, і хто ж такий цей «ти». Він вслухався у регіт, так нічого й не збагнувши.

59. Батько начхати хотів, щоб не платити аліменти. Здохни, смердюча курво, — казав він моїй матері. А твої сини, ти не думаєш про своїх синів?! — кричала мати. Хай ідуть до бісової матері і вони, — кричав батько, що моя мати сприйняла як надію, адже йти до бісової матері краще, ніж здохнути. А й справді, проте батько все одно не заплатив. Мати цього не стерпіла і найняла двох юристів, аби ті наїхали на того падлюку, мого батька. Бо мама продавала хустинки біля кіоску, чудовий шовк, що тут казати, одна така хустинка коштувала майже стільки, як місячна зарплатня працівника метро, а метро на сьогоднішній день найнеобхідніший транспортний засіб чи то в наземній, чи то в підземній формі, і різні люди в неї купували, один на ім'я Золі і брати Фаркашевичі. У Золі були такі біцепси, ніби окремий орган, створіння, що у мами спирало подих, щойно вона на нього дивилася. Діти мої, це якесь диво, це не м'язи, не кістки, не м'ясо, це диво; мої руки в порівнянні з його колодами якась тінь. Що трапилося золотко? питався Золі, адже дарма мати шуткувала, було помітно, що в неї щось сталося. Тоді він оповістив Фаркашевичів, що вони нанесуть візит ввічливості моєму батькові. Котрий зі страху мало не всрався. Вони його не чіпали; вони повідомили йому, що, на їхню думку, вони шукають його, і в них таке відчуття, щось їм підказує, чого мій батько така скотина, що не платить, адже врешті-решт мова йде про щоденний хліб його дітей, його внесок, відповідальність і родину. Якого трясця вони пхають носа не в свої справи? Тоді він ще не був нажаханий. Солоденький, ми тут тобі нормально розкладаємо все по полицях, намагаємося вирішити проблему, розумієш, ти тут просрав своє життя, а ми встаємо на світанку, аби дістатися сюди до Кишпешту¹. Це нормально, як ти вважаєш? Я тобі зараз допоможу, бля, одним словом, на мою думку, це ненормально. Подзвони, солоденький, цій дівці, і розберіться, адже це його внесок, відповідальність і родина. Це ваше інтимне, зрозумій, а ми просто рано встали. І він підійшов до мого батька, і поцілував його зліва та справа. Тоді він і злякався, і також найняв собі дві гори м'язів, за 50 кусків у день. На зустріч кожен взяв з собою своїх людей. Амбали одразу впізнали один одного і почали радитися, люди батька подзвонили своєму шефу з пошти, що у торговельному центрі «Флоріан», але молодший Фаркашевич попросив у них слухавку і почав говорити з шефом так, як той говорить з ними, таким чином, картина прояснилася, батькові люди повернулися у продуктивний відділ радитися з моїм батьком. Батько плакав від злості, але одразу заплатив, щоправда, замість 300 кусків лише 200, з котрих моя мати 100 кусків віддала Золі і банді. Якщо знову не платитимеш, то я ще раз відішлю до тебе

¹ *Кишпешт* — IX район Будапешта.

своїх янголят, — казала йому моя мати, котра була дуже задоволена. Щоб ти здохла, тупа курво, — відповів їй батько. Так мій батько познайомився з моєю матір'ю.

60. Поліція області Дьйор-Мошон-Шопрон, за підозрою у вбивстві взяла під варту мого 52-річного батька. Мій батько, бувши напідпитку, завів розмову з 28-річним молодиком. Свою думку мій батько доводив не доказами, а ножом для нарізання сала, котрим три рази штрикнув хлопця, якого у важкому стані привезли до лікарні, де одразу ж і прооперували.

61. Мій батько, з боку норм поведінки, перша й остання спокуса: в ньому (у моєму батькові) є «треба», «треба» поза будь-яких понять (у формі вислів-указання-сполучення). Різниця між «є» і «треба» з'являється всередині нього. Де нема мого батька, там не існує «треба». «Треба» (а перед тим — мого батька) потрібно сформулювати.

62. У мого батька, як — начебто — у всіх турків, було дві дружини, одна зимова, гладка, й одна літня, худа. Тоді мій батько працював інженером-будівельником у австрійців, котрі управлялися Габсбургами, проте різні країни по-різному рахують правителів, наприклад Рудольфів, що спершу було проблематичним і що, у будь-якому випадку де-факто, призводило до непорозумінь, тому в першу чергу імператорів слід було градувати, відповідно й королів, наприклад Рудольфів (та неважливо, скільки їх там було), не переймався справами країни, а займався астрономією та алхімією в Градчанах, поки пізніше не посилилась його деменція.

63. Мій батько — вчитель історії, на весняних канікулах він грає в карти, на зимових канікулах він спить, а під час літніх канікул робить висновки з подій, котрих не було. «Я лицар Ендре, влітку 170-сантиметрового зросту, взимку 169. Цієї осені мені виповниться 29 років». Його улюблена страва — макарони у вигляді літер.

64. Батько — поза траханням, котре вважав важливим питанням здоров'я, і як тільки міг, задовольняв його (що задовольняв?! — це!); під час обіду на кухні з'являвся його слуга, аби покликати одну або другу свіжу й молоденьку кухарку: «Mari, waschn's ihnen, Seine Durchlaucht möchte unmittelbar nach dem Essen a' Hupferl machen!», тобто помийся, бо вельможа одразу після їжі (як би це сказати угорською) зробить кружечок, пострибав би, повертівся б — у коханках він бачив перевагу, але це супроводжувалось постійною істерією, непорозуміннями, ревностями та чутливістю, і це тримало його в постійному стані бадьорості. У своїй пильності він потім смертельно ображався, і починалися його істерії, непорозуміння, чутливість та ревності. Тоді нарешті встановлювалася рівновага. Він дістав дзеркало для свого вселенського егоїзму. Поглянув на свою коханку — на свою троянду, — і побачив себе. Ось чому він їх любив. Батькові коханки розносили славу про мого віртуального батька, а мати — про справжнього. Раритетність мого батька полягала в тому, що не було різниці між віртуальним та справжнім. Тому батько поводився зі своїми

коханками, як зі своєю дружиною, а з дружиною — як з якоюсь геніальною повією. У батька було ще багато поетичних думок про самого себе.

65. Мій батько покликав до себе свою паризьку подругу мадам Шель під час перерви на парламентських зборах у Пожоні. Організація поїздки була набагато дорожча та складніша, ніж ця парочка собі уявляла, проте питання грошей батька не хвилювало. А от його політичний статус, великий такт його постійної віденської коханки, пиши та вимовляй, Gräfin Sau¹, її нахабна присутність у Пожоні, переповнені готелі через парламентські збори чи брак не переповнених, вимагали надзвичайних здібностей. Та мій батько не знав неможливого, він дуже кохав цю свою коханку, щоночі її кохав, навіть розмовляв з нею. І вона відчувала те саме до мого батька. Вона теж з ним розмовляла. Коли, після немалого хвилювання, усе добре організувалося, і поїздка Gräfin Sau на концерт Гайдна у Відні, і в розпорядженні мисливський будиночок графа Баттяні², батькові раптово, наче блискавкою, зійшло на думку, а що коли у мамзель якраз ті дні, ті важкі дні? Адже щоночі він би з нею розмовляв, авжеж, але все ж таки. Він миттєво відіслав посильного до Парижа дізнатися про стан речей. Посильний, один з молодиків мого батька, швиденько об'явився. Панна нагородила мене ляпасом, отут, милостивий пане, — і показав, те місце й насправді ще червоніло, — і просила вам переказати, що невже ваш граф вважає, що я за милу душу їхатиму в дилжансі. Важливо знати, що витрати на дорогу оплачував не мій батько. Важко було б сказати чому. Та у будь-якому разі він вдоволено муркотів через новину. А ще: він також вривав хлопцеві, аби той не подумав, що він, мій батько, не досить сильно кохає ту жіночку.

66. Якось відправив герцог (чи то граф, чи то прем'єр-міністр) мого батька до коханки (своєї, а не до батькової) прояснити ситуацію. Герцог та його коханка використовували закодовану мову, тобто цією мовою принц хотів дізнатися у панни, чи прийшла весна. Герцог був обережним та тактовним, бо хотів запросити мадмуазель на вікенд, але якщо у тої якраз, як то звикли казати, «гості», тоді (це був його герцогський підхід) він проведе вік-енд з родиною. Господь, батьківщина, родина (вік-енд). Ота панянка радісно вліпила моєму батькові ляпаса: невже ваш набундючений господар вважає, що я за такі великі гроші просто так повезу свою полуничку; батько вже обернувся і біг з гарними новинами до свого милостивого пана. Котрий вліпив йому по другій щоці, з таким самим виразом задоволення. Усі були задоволені, навіть мій батько, хоча всю неділю після обіду йому довелося гратися діточками герцога у гру «Хто сміється останній».

67. Дружину мого батька — нехай вони живуть щасливо і помруть водночас — мою маму відрізняло від батькових коханок те, що з нею батько не був повсякчас, але сама думка постійно, хоч і не часто, з'являлася в голові у бать-

¹ Графиня Сау.

² Лайош Баттяні — угорський політик, голова уряду Угорщини під час Угорського повстання 1848—1849 років.

ка і не здавалася йому абсурдною, але, у порівнянні з цим, думати про те, аби бути ось так разом з однією зі своїх коханок постійно, тобто завжди, перед, після, замість, — навіть на самому початку стосунків, у вирі свіжих почуттів та закоханості, — навіть тоді заставляло мого батька голосно реготати.

68. Мій батько поводився з мамою та коханками зовсім інакше, ніж слід було. Зі своїми коханками поводився непривітно, дивився на годинника, подарованого тестем, і якщо вони сиділи на вузенькім балконі, позаду якого над ними схилявся бузковий небосхил, явно нудився. А якщо коханки під залізним столиком ставили свої босі ноги на батькові міцні стегна, совали ними туди-сюди, він навіть не помічав або просто скидав їх — одним мимовільним рухом. Він був негнучким, егоїстичним, але не зовсім байдужим, і якщо й не палким, то добрим, або хоча б надійним коханцем, і час від часу милим: наприклад, часом приносив їм букет польових квітів або ж блюдо з раками та лососем, як сюрприз. І якщо у жінок (позаяк більшість його коханок були жінками) з'являлися проблеми з серцебиттям у результаті легкої аварії, він зранку зі справжнім хвилюванням у голосі телефонував. Приходити не приходив, навіть. Лежали ці бідолашні коханки у темних кімнатах і стогнали, а якщо навіть не стогнали, то у будь-якому разі були задоволені, голос їхній ставав високим і тонесеньким, вони б горнулися до могутнього тіла мого батька, наче малі діти, а мій батько обережно, оминаючи хвилювання, ніжно співав у слухавку. Де б він не був — де б не був! — він думав про мою маму, скажімо, з десяти випадків у восьми, тобто справді часто. Якщо у вуличному натопті він випадково її побачив, то одразу йшов за нею, наче підліток. Потім вони разом їхали на автобусі. Ви самі хочете кермувати?, позаяк вони гралися у те, що вони самі кермують автобусом. Мого батька трусило у присутності матері, тремтіли його губи і груди, він відчував болісний трепет, коли про себе вимовляв її ім'я, наче молячись із чотками. Якщо він чекав на матір — навіть тоді: тремтіння, молитва, томління, — він фантазіями коротав час. Скажімо, з мамою щось сталося. Збив воєнний конвой. Тоді йому, моему батькові, самотужки доведеться виховувати дітей. Ну й добре. Урешті-решт, він може пожертвувати собою. Він жертвує собою. Покладе на це своє життя. Чи це вже буде забагато?, йому буде гірко, а діти пожинатимуть з цього плоди. Не буде він нічим жертвувати, але все одно їх забезпечить. (Ага, забезпечить, видно, трагедія не вбила в ньому почуття гумору.) Подивимося на речі реально. Очевидно, що потрібно буде когось найняти, якусь домогосподарку. Домогосподарка... З ними стільки клопотів... Було б краще, якби й діти були в машині. Любовне зіткнення. Політичний скандал, міністр внутрішніх справ просить вибачення. А він би тут боровся, лишившись ні з чим (мій батько). Коли він це уявляє, все проробляючи в деталях, то з'ясовується, що це та сама боротьба, боротьба з усім. Добре, що в цю мить прийшла моя мама, але вже запізно, лишившись як завжди. Сила покинула навіть його ноги, наче вони були з пластиліну. Якщо вони не їхали автобусом, то ходили їсти морозиво, сидючи на сонці, голосно просили одну порцію з двома ложками, наче малі діти, і чіплялися до старого офіціанта, котрий був темношкірим, наче циган, чи навіть негритянський бог, ні, ні, пане офіціант, не дві порції з однією ложкою, а навпаки, і щоб у ній не було шоколаду, бо моя

мама не любила шоколад. Люди дивилися на них. Вони говорили сплутано, це приємне цілісне відчуття, про будь-що, про все, про індійські повстання за незалежність, про неприємну швейцарську офіціантку, про торгівлю зброєю і про мамину жовту сукню. Моя мама вдягалася у божевільні кольорові сукні, її новий приятель був відомим кравцем, чоловічим кравцем, і якщо не задарма, то дуже дешево шив для неї різний одяг, він на ній тренувався. Моя мама забруднила сукню морозивом, через що вони з батьком пожвавилися, а точніше, глузували над плямами — над якими плямами — з дотепами. З коханками батько більше розмовляв про проблеми дітей, їхніх та його, де поділася ворона Кара і чи було вже (конкретне) місячне; слабо обмінювався з ними ідеями щодо їхніх свекрух, котрі в похилому віці стали поводитися безвідповідально та по-дитячому, їх атакують сексуальні приступи, темою яких виступали чоловіки, зяті, котрі, як про них відомо, не надто захоплюючі особи, мова заходить також і про зрадливих шурунів та їхні махінації. А от на мою маму він дивився телячими очима, із солодкозвучною серйозністю, наче (завжди) бачив її вперше, що моя мати ненавиділа, за що кпинила над ним, не обзивала, ні, просто починала сміятися, але не з нього, сміх наче був незалежним від неї, та саме ця незалежність була спустошливою. Проте батька це не зупиняло, він тільки дивився, втуплювався очима в її міцні, виблискуючі білизнами зуби. Дуже міцні зуби. Вони повсюди вирізнялися, у батька так сяяло обличчя, як у Мойсея після розмови з Господом. Йому також треба було покрити обличчя завісою, чоловічий кравець певне пошив би йому таку. Тремтіння ніг, постійне чекання, яке не знаходило втіхи, — усе це вказувало на якусь небезпечну відсутність рівноваги. Ми вже не діти, мудрував батько, та це не допомагало. Потім він намагався уявляти всіляку бридоту про мою матір, аби в майбутньому ці нові картини витіснили його фантазії, наприклад, класика жанру — у туалеті, чи навіть краще у сільському бударі¹, теплому, смердючому, оточеному мухами, з обгидженими клаптями паперу, зі звуками падаючих екскрементів, чи те, що він почув днями, ніби проти екземи нема нічого ефективнішого, як власна сеча, якщо людина просто напісяє на вражену поверхню, він почав яскраво фантазувати, як моя мати мучиться, бореться з проблемою, пхає руку поміж ніг, до джерела, але тоді вона все обпісяє, краще зробити з долоні вмістилище, правда, вилити це потім на себе, тобто на зап'ястя, не так просто, — але це не допомогло. Під час поїдання морозива моя мати несвідомо, навіть не помічаючи цього, мацала батька, переважно поклавши йому на стегно свою масивну руку (яку неможливо було скинути), що пробуджувало в них яскраве бажання. Батько ж поклав руку на округле плече моєї матері, він не рухався, та все ж це було так зване невидиме погладження. Мій батько почувався найсильнішим чоловіком у світі. Офіціант невдовзі помре, сказала моя матінка і подумала: яке щастя — мати спокійного чоловіка.

¹ Будар — дерев'яний нужник на вулиці.

69. І коли ж? Коли в нього зламалися шпори? Ні, ще не тоді. Він думав про це, але тільки так, як і більшість людей думає певну думку. Мій батько також вважав, що між думкою та хлібом є різниця, хліб є реальнішим. А тоді, коли його кінь став дибки на березі потічка, його чобіт вислизнув із стремена, — тоді. Коли уві сні його атакували крилаті мурахи. Тоді, коли на нього напала ватага дітвори, і він диким змахом свого меча розколов пацану череп на дві частини, і коли, наче диня, він повільно падав на землю, — тоді. Тоді, коли він перервав розмову короля, котрий здивовано почав зловісно всміхатися. Тоді, коли він хотів сповідатися, і в нього розпочалась істерика, і він не міг знайти священика, шукав і там і сям, даремно, і Пазмань¹ його не прийняв, тоді він став навколішки перед кущем на ім'я мордехай² і святково почав перелічувати, пройшовши через десять заповідей, він проти кожної щось незначне та знаходив, та ще й куц тремтів у лілово-сірому вітрі, — тоді. Тоді, коли хтось, хтось один, після погроз, захованих у приниження та довгі прохання, нарешті, якщо навіть і неохоче, виконав достатньо з цих певних, хоча й не зовсім зрозумілих прохань, — тоді. Тоді його різко охопив жах. Страх. Страх застряг у його горлянци. Ще більше в шлунку, але й у легенях та в серці. Наче все його нутро щось трусило, крутило, вертіло, поки він, задихаючись, хапав жадібно повітря. Цю битву він програв із соромом. Мурахи обглодали його до кісток. Мертвий хлопчак йому помстився. Він упав у немилість при королівському дворі. Куц запалав, спалахнувши темним полум'ям. Його залило холодом провини, кришталево чисте відчуття, хвилями надходила нудота та тремтіння; відчуття, що сталося щось непоправне. Просто тому, що він живий. Що це ламає його життя (чи: життя взагалі?). Використати, подумав мій батько, ці декілька коротких хвилин жаху і зробити підсумок. Швидко. Як треба жити? Во славу Господню. Що можна, а що не можна? Покласти спасіння душі під удар, цього не можна. А що ще може бути його спасінням, окрім його сповненого коханням життя (моя мати). Тобто йому не можна вмирати. Єдине правильне моральне рішення: безсмертя, «не помирати». Банально не вмирати. Бля.

70. Чорний лицар, мій батько, у чорній сталевій броні, стоїть перед пекельним замком. Стіни замку чорні, а башти криваво-червоні. Перед воротами біле полум'я, вогняні стовпи піднімаються в повітря. Переступає через

¹ Пазмань Петер (1570—1637) — угорський кардинал.

² Мордехай — персонаж Старого Заповіту.

них (мій батько), через подвір'я замку, вгору по сходах. Одна за одною перед ним відчиняються кімнати. Шум від його кроків розчинився в кам'яних стінах, настала мертва тиша. Зрештою він потрапив до кімнати округлої форми, над дверима якої був червоний слимак, вирізьблений у камені. Кімната без вікон, та все ж відчувається вікова товща стін, не горить світло, але кімната світиться дивним сяйвом. За столом сидять дві дівчини, одна брюнетка, друга русява і з ними жінка. Певне, мати з доньками, навіть якщо вони не схожі. Перед брюнеткою гора блискучих довгих цвяхів для підків. Вона по черзі бере їх у руки, дбайливо передивляючись їхні голівки, і забиває їх у русяву — їй в обличчя, в кінцівки, в груди. Та не рухається, навіть не писне. Раптом брюнетка задирає русявій сукню, і мій батько бачить, що у тієї і стегна і живіт через тортури перетворилися на глибоку криваву рану. Ці мовчазні рухи такі повільні, ніби рух часу був спинений якимось пристроєм. Жінка, на відміну од дівчат, німа, нерухома. Вона має вирізане з червоного паперу велике, як на сільських іконах, серце, яке закриває усі її груди. Мій батько з острахом помічає, що після кожного вбитого цвяха це серце білішає, наче розпечене залізо. Він відчуває, що більше не витримає, і вибігає; і знову відкриваються перед ним усі зачинені на засув двері. Тоді він розуміє: що за кожними дверима, від башти до глибин підземелля, — тривають безкінечні тортури, про які ніхто ніколи не дізнається. Я потрапив до таємного замку Болю, каже мій батько, — і вже цієї інформації було для мене забагато.

71. Колись, тобто у 1621 році, австріяки, і хай би це слово означало будь-що, захопили Гейдельберг¹. Мій батько, який на той час керував Ватиканом, дядько Варга Йоцо керував молочною фермою, а тато — Ватиканом. Використавши, так би мовити, свої австрійські зв'язки, одразу відправив туди два батальйони папських вершників, аби ті вичистили гейдельберзьку велику бібліотеку. Вони і вичистили. Хто б міг подумати таке про Ватикан, що його скарби також крадені, а не тільки у Радянського Союзу, правда, той таки розпався. Мій батько на це лише кивав, або пітнів, або сміявся, або здвигав плечима, або викладав аргументи.

72. У свої дванадцять років мій батько розробив життєвий план: він буде хорошим паном для своїх підданих, буде намагатися забезпечувати належний рівень існування навіть при зміні обставин, попри все намагатиметься дотримуватись усіх неписаних сімейних традицій, без жодних вагань, як хороший учень; його особистою метою було б: знайти рівновагу між любов'ю, яка є заповіддю, суттю вчення Христа, та між станом світу. А це означає виконання наступних завдань та нові запитання: Чому Господь створив світ? Нащо воно Йому було потрібно? Хіба у Господа можуть бути потреби? Ідеальне — це всесильний спокій? Якщо ні, чому ні? Що те, що заставляє рухатись? І Чому Господь розділив свою владу із Сатаною? Та чи розділив він її взагалі? Чому повстав Люцифер? (Чомучки завжди базуються на будові світу, чому світ такий, що Люцифер і т. ін.) Чому свобода волі завжди веде до поганого чи, щонайменш, до жахливого? Імовірно тому, що саме це веде

¹ Гейдельберг — місто в Німеччині на північному заході землі Баден-Вюртемберг.

туди, саме це і є та темна сторона, не сам Господь, не він веде до війни, до дітовбивства і так далі. Чи як? Чому Господь не створив кращого людства «для себе»? Що в цьому хорошого, який із цього толк? Чому ми народжені вбивцями Христа? Уже достатньо було б і того, якби ми улюбленого кролика дитини зварили в окропі. Між кролем та Господом безмірна різниця, тобто незрівнянно гірша ситуація. Чому? Кров, піт, сльози, наша історія з рідкими, короткими спалахами світла. Чому? Де любов? Чому? Такі пункти написав у дванадцять років мій батько у своєму записнику і незабаром почав шукати, шукати, шукати свій записник.

73. Мого батька цікавила виключно музика, а Миклоша Зріні — писанина, тому вони вирішили, що напишуть разом — йдучи по чужих слідах! — мюзикл, як Сьорені з Броді¹. Усі вважали, що вони воюють, оплот Заходу, проти турецького опіуму², і все таке, але вони всього-на-всього готувалися до виступу. Батько своїм коштом поставив на сцену вершників, це був хор, з правого краю баси і так далі. Була зима, коли одна перемога йшла за другою. Турки ніяк не могли це зрозуміти. Вони знали, що Зріні — геніальний полководець, та й батька мого поважали — та те, що вони тут натворили, було неможливо збагнути! Ще б пак, все йшло за сценарієм драматургії мюзиклу.

74. Якось мій батько з ганьбою прискакав до Прашова, по обидва боки вулиці скупчився натовп, бо люди хотіли бачити мого батька, і його коня хотіли бачити, Зульфікара. Багато народу стояло попереду, так би мовити: у першому ряду. Та ще більше народу стояло в другому, третьому та четвертому рядах. А те, що творилося позаду четвертого ряду, вже й не мало відношення до ряду. Таким чином, багато хто, щоб кинути оком на мого батька, повставали навшпиньки та ще й повитягували шиї, та з таким запалом, та так сильно витягували, що коли мій батько розчинився у сірих сутінках, вони так і залишилися з витягнутими шиями на все життя. З цієї причини, коли доля зводить нас з довгов'язою людиною, ми її не ображаємо і від здивування не відкриваємо рота. Оскільки ця людина точно є онукою, чи онукою онука когось з тих, хто мав величезне бажання побачити мого тата; зникло і вже не знайти в наших серцях того почуття.

75. Принц Карловацький³, чи чорт його знає хто він був, симпатичний, чутливий хлопчак, недостиглий, як звикли казати знавці вина, з великим потенціалом, адже саме він створив кінну ферму по розведенню прославлених ліпіцанерів; він сидів біля мого батька, навпроти сиділи король та королева. Вони вели переговори; як і чим виплачувати контрибуцію, що буде з кінями (мій батько в той час займався муракезами⁴, сильними ваговозами) і що з полоненими, конкретно, що буде з запасами, котрі залишаться після обміну

¹ *Левенте Сьорені та Янош Броді* — угорські співаки, музиканти та композитори, які спільно пишуть мюзикли та опери.

² Маються на увазі твори, написані Миклошем Зріні.

³ Місто в центральній Хорватії.

⁴ *Муракез* — порода коней, виведена в Угорщині під час Першої світової війни.

полоненими, чи можна обміняти коней на полонених, чи можна знищити полонених, а тоді яким чином — через повішення, розстріл чи розчленування, це все питання договору, і хто це робитиме? самі — своїх чи за допомогою найнятих катів і т. д., нудні, затяжні переговори економічного характеру, — коли мій батько раптово звернув увагу на не молоду, проте ще дуже гарну королеву. В його погляді не було нічого особливого, там узагалі нічого не було; наче його погляд просто випадково перейшов у той бік, просто один чоловік дивився на одну жінку, і більше нічого. Тоді король, один з Гогенцоллернів¹, піймавши той погляд, з грізним ревом відсунув трон, підскачів, мій батько був добре вихований і знав, що коли король стоїть, то піддані не сидять, і зробив так само, face to face², король, важко дихаючи, вступився йому в обличчя. Що за дурня?, та батько не дозволив, аби його губи ворухнулися від слів, тим більше у вигляді запитання. Тим часом трон короля підсунули на місце, і він сів, так само вчинив мій батько. Він допитливо поглянув на принца Карловацького, який опустил свої чорнючі вії і потупився у свою молоденьку бороду. На королеву він не смів дивитися (мій батько), у нього вже був поганий досвід. Вони сидять за столом мовчки. Понеділок, вівторок, березень, квітень і знову березень. Коні, що залишилися, стають дохлими шкапами, в'язні самі вмирають, борода принца сива, у маман вже й талія королівська і хоч і не постійно, та скаче тиск. Лише король не міняється, король і королівський погляд, як і погляд мого батька (також королівський). Ось так.

76. Мій батько був єпископом. І таке буває. Якось до нього прийшла делегація кріпаків, які, посилаючись на поганий урожай, просили його звільнити їх від десятини. Батько не хотів звільняти, він дістає десятину, навіть коли врожай хороший, тому якого греця вони від нього хочуть, треба добре працювати, а не висмоктувати сік з держави, в цьому випадку з єпископства, in concreto — з мого батька. Він любив жарти, тому запитав: хто серед вас найрозумніший. Перед ним став суддя. Ну якщо такий і є, то це буду я! Ну тоді якщо зможеш відповісти на одне запитання, то я звільню вас від десятини. Скільки волосків у вас на голові? Гадаю, почесав потилицю суддя, не більш ніж дев'ять. Бо якби було десять, то десятий би вже давно забрали б Ваша Високість. Непогано, розтягнув губи у посмішці мій батько, та від десятини не звільнив. Це також було частиною жарту, жартівливості, історичної забави, бо дотепне речення — це одне, і зовсім інше — мішок пшениці. З другого боку, Йосиф II, проводячи час в Егері, завжди був гостем мого батька, вони ненавиділи один одного, але мусили працювати разом, тому співпрацювали. Мій батько вчепився у такі зв'язки, тому прийняв короля з усією помпезністю й один за одним накривав усе пишніші обіди. А от з вечерями — ні. Нехай буде блаженним ім'я того, хто дає їсти-пити. Чи то король переївся, чи то був в агресивному настрої (чи і те й інше), бо сказав наступне: Пан єпископ, ваша милість є нащадком апостолів, хоча апостоли не жили в такому багатстві.

¹ Гогенцоллерни — династія курфюрстів Бранденбурга, потім королів Пруссії. З 1871-го до 1918 р. пруські королі з династії Гогенцоллернів були одночасно й германськими імператорами.

² Обличчям до обличчя (англ.).

Ти ба! Та що ж, га?! Батько ковтнув (він їв) і промовчав. Наступного дня, коли оголосили обід, Томас, вірний слуга батька, мовив, що страва на столі, батько відвів імператора в маленьку кімнату, на кштальт камери, де сидів священник. На столі глиняна тарілка, дерев'яний ніжик, дерев'яна виделка. Обід складався з трьох простих страв. Король, який мав більше поваги до свого шлунка, ніж до уторців (чи, додам, австріяків!), лише чекав і чекав, яким же буде продовження такої дивини. Та марно він чекав, адже не принесли навіть порожніх тарілок. Король не приховував своєї злості. Пане єпископ! Що це за жарти такі? Ніяких жартів, Ваша Величносте, — суворо і холодно сказав мій батько. Вчора Ваша Величність гостювали у графа (тут згадується ім'я мого батька), а сьогодні гостюєте у егерського єпископа, бідного і недостойного нащадка апостолів. Виходу не було. Внаслідок цього: слава про розум і кмітливість мого батька розповсюдилася по країнах, і коли місцевий молодик навідав відомого німецького професора Грабнера Детлефа, той якраз перегортував одну з книжок мого батька. Чи живий ще граф (тут іде ім'я мого батька)? — спитав професор. Живе, але п'є безпробудно. То чому той, хто не п'є безпробудно, не пише такі книжки! — сказав роздратовано чесний Детлеф. Йосиф II любив заглядати до кишені мого батька. Король Йосиф II був імператором, але не був аристократом, він був кимось більшим і кимось меншим. І врешті-решт йому не було місця в становій системі. Егерський ліцей, котрий збудував мій батько, вразив навіть короля-реформатора. *Quanta costa?*¹ Все сплачено, Ваша Величносте, — відповів (тут йде ім'я мого батька). (Відомо, що мій батько знищив усі записи, що містять фінансові дані про його чудовий, оздоблений заклад, аби ніхто не дізнався, скільки коштував йому цей куточок знань.) Імператор вирішив познущатися з головного священника. Гарна і велика будівля цей ліцей, тут буде чудова казарма, говорив він з вовчою усмішкою. (Вищесказане було вульгарним зауваженням, враховуючи, що саме його мати позбавила Егер статусу університету, за порадою архієпископа Ференца Баркоці, який плекав наміри щодо створення освітньої установи національного рівня, на відміну від Віденського та Тирнавського університетів; після чого мій батько взяв на себе всі витрати консисторії та капітолія, одразу доклав усе це молодому Герлу, людині Баркоці, і доручив надійному Якабу Феллнеру, котрий не був ані Борроміні, ані Пільграмом², — разом з Пільграмом батько в той час захоплювався красою Риму, мій батько подавав великі надії як студент Герmano-угорської колегії, Пільграм, будучи молодим архітектором-початківцем, — був твердим, сумлінним професіоналом, чоловіком, на якого можна було покластися; Баркоці приголомшило те, що батько написав своє прізвище через «sz», а не через «s», тим самим відокремивши себе від консервативних гілок своєї родини, на що моя мати зробила кусюче зауваження: можливо, що «sz» неконсервативна. Проте це ім'я дуже довге.) Ваша Величносте, це збудував не єпископ, а граф, — презирливо відповів мій батько. В його заповіті так і написано: у випадку, якщо ліцей буде позбавлено наукових цілей, то він повернеться у власність родини (тут йде ім'я мого батька). Примітка: коли вони увійшли до церкви, імператор (і король) Йосиф II зняв свого капелюха, а мій батько,

¹ Скільки коштує (з *итал.* та *ісп.*).

² Певне, маються на увазі архітектори Франческо Борроміні та Антон Пільграм.

який досі скромно йшов слідом за королем з непокритою головою, вдягнув свою митру. «Ваша Величносте, — сказав він тихо, грізно, гордовито, — тут я царюю». Примітка: роздивляється король наш герб. І знову забавляється. «Що це там за тварина така?» — питає він батька. «Це грифон, Ваша Величносте». — «Тоді скажіть мені, де в чорта беруться ці створіння?» — «Там, де і двоголові орли», — пробурмотів мій батько, а потім висповідав короля. Король зізнався, що не вірить у Господа, принаймні, не в того, якого прославляє церква. Навіть не згадує церкву, сину мій, заперечив мій батько, відрізавши шлях до вибачення. І не покладайся настільки на свою невіру. У невіри також бувають погані дні. Будеш ти ще стояти навколішках, благаючи Господа нашого. Погрожуєте, пане єпископе? Аж ніяк, сказав мій батько роздратовано, чесно. На що король відповів: я скоріше помру. Настала тиша. Потім мій батько одним неповторно м'яким благородним рухом узяв імператора за зап'ясток, так гарно, двома пальцями, легенько та граціозно, наче якусь старовинну сімейну реліквію, дароносицю, ювелірний виріб Яноша Сілаші 1752 року, де емальовані розписи зображують картини з життя Марії та Христа, позолочене срібло висотою 77,5 см, і глузливо-простодушною усмішкою перемістив його руку зі свого стегна на його. Мій батько похитав головою. І ще залишається смертний одр, провина та покаяння. Примітка: терпіти не міг німця мій батько. Одного разу, подорожуючи Задунайським краєм, він прокинувся через гомін. Що там коїться, питає він у свого слуги. Та нічого, пане, просто один німецький мандрівник повісився на дереві. Якби всі дерева обростали такими плодами, зітхнув мій батько, цитуючи грецького філософа Тімона. Пізніше фашисти кинули його у в'язницю до Шопронкогіди¹, де він сидів разом з Жилінські² та Палом Явором³, у якого часто було запалення ясен.

77. Понівечений декоративний келих з мушлі наутилуса (Німеччина, друга половина XVII століття; позолочене срібло, лиття, карбована прикраса). Мій батько дещо зіпсував роботу великого нюрнберзького ювеліра Ганса Петцольта, зверху зняв (з обережністю) алегоричну постать Пруденції⁴, а знизу пластикову фігуру Тритона верхи на дельфіні. А саму мушлю, котра утворювала келих і була безцінною, він використовував, як відпочиваючі далекобійники зв'язку ключів. Після обіду, так само як і Александр Македонський з кулею слонової кістки, він з мушлею в руках лягав відпочити, і коли він засинав, то мушля випадала в нього з рук, він прокидався і міг працювати далі, йому треба було виготовляти пластикові пряжки, за поштучну оплату в одного приватного підприємця, котрий як послугу дав батьковій роботі, бо той ніде не міг влаштуватися офіційно, хоча й не зробив нічого в 56-му, думати, звичайно, думав, та для революції цього замало, а після неї занадто багато.

78. Мій батько був вилитий Гаргантюа, хоч це і не було помітним, бо він був худющим, сивим, хирлявим і в окулярах. Проте пускати вітри він умів

¹ Шопронкогіда — частина міста Шопрон, приватна територія сімейного будинку.

² Жилінські — видатний угорський політик, воював проти німців.

³ Пал Явор — видатний угорський актор.

⁴ Пруденція — античне алегоричне божество розсудливості і передбачливості.

крокуючи, ритмічно. Так гуляв він з неапольським королем, чи то з Меттерніхом¹, так би мовити, всією Європою, постійно в цьому солодкуватому, гострому та сонливому пропуканому повітрі. Справжній пролетар. Мій батько являв собою масове повстання. Повстання, за фактом, почалося тоді, коли мій батько одного разу, занадто й сліпо вірячи у свій талант, закалявся. Зібравши всі свої фізичні сили, дарма намагався він затиснути свій анус: було запізно. Лайно текло по його стегнах. Нестерпно смердюча країна, сказав мій батько. Ті, хто стояв навколо нього, свита, кивали головами. Давайте визволимо Танчіча², подав команду мій батько. Правда, сам з місця не ворухнувся, за обставин, що склалися, це було б фатальним.

79. Був один прокол. Батько занадто напористо укладав мир з Наполеоном, який на той час уже був приречений, але батько хотів точності та нещадності в кінці гри. А Меттерніх аж світився від задоволення — ти ба: якщо нічого не вийде, то за все відповідатиме мій батько, а якщо все складеться вдало, то вже й вигинається набундючена грудина для правильного розміщення орденів. Та вкладання миру — досить-таки довгий процес, це тобі не шуп-шуп, тут потрібна рівновага та далекоглядність: бо один день може бути хорошим, проходить з блискучим хистом, — це не має великого значення, в кінці виявиться, що є важливим, а що ні, коли все скінчиться, то дні змінять своє значення, а зараз тільки дія, машинерія, виконання, і тоді стає видно старанність. Мій батько тоді так важко працював, з таким ентузіазмом укладав мир, наче в неділю все має бути готове, а тепер тільки середа і друга половина дня. Ранком, коли він йшов до свого кабінету через подвір'я замку, він побачив своє віддзеркалення у вікнах. Дивився на себе, бачив себе. Він думав — знаючи, що це перебільшення, — я, наче двадцятип'ятилітній, талановитий, наче Сонце, і переді мною майбутнє. Він радісно кивнув своєму віддзеркаленню, а воно йому у відповідь. Правда, він і дійсно був двадцятип'ятилітнім. Говорячи про майбутнє: аби наполеонівський син став посміховиськом, та аби це стало зрозуміло тільки з часом, батько із соратниками придумали витівку, запропонувавши шмаркачеві смішний герцогський титул. Ця геніальна ідея належала моєму батькові, замість герцог фон Мьодлінг, що в угорській *mutatis mutandis*³ відповідало б графу Ракошпалоти⁴, Меттерніх особисто обрав менш дотепне — герцог фон Рейхштадт; фішка полягала в тому, що Рейхштадта не існувало. А щеня Жозеф Франсуа Шарль Бонапарт, якщо не зважати на його ім'я, не завдавав клопоту.

80. Мій батько бачив речі всебічно. З *одного боку*, він боявся за збереження таїнства сповіді у зв'язку з новим поліцейським законом. Адже, спираючись на нього, жучки тепер можна було ставити навіть у сповідальній. Довірена особа Меттерніха, його представник, не спростовував, що теоретично не

¹ Клемент Венцель фон Меттерніх — німецький та австрійський політичний діяч, міністр, дипломат, князь та герцог.

² Михайло Танчіч — угорський поет, викладач, політичний діяч.

³ З заміною того, що підлягає заміні (лат.).

⁴ Ракошпалота — XV район Будапешта.

виключене встановлення прослуховувачих засобів у сповідальнях — безліч трубочок, схожих на дзвоники, проводили б голоси каяття до потрібного місця, — позаяк законопроект на даний момент (сьогодні четвер, 10.15) не містить ніяких винятків. За збереження таїнства сповіді, сказав мій батько, кожен священник пішов би до самого кінця. А за здобуття інформації — секретна служба. (Опа!) З іншого боку, саме в батьковій лабораторії проводили важливі досліді, хоч і не щодо жучків, а щодо тарганів, щодо «приручення» цих незнищених істот в угорських житлах. Комахи зі своїми неперебачуваними можливостями стали головними учасниками у дослідженнях та розробці роботів, сказав мій батько. Через кілька років, за допомогою обладнаних міні-камерою тарганів, можна буде віднайти людей під завалами будинків унаслідок землетрусу чи використовувати цих, що під будь-яким порогом пролізуть, комах у шпигунстві. Вони навіть у сповідальню можуть закрастися! В цьому місяці (березні) впровадили п'ятирічну «програму роботизування тарганів», унаслідок чого тарганам хірургічним способом видаляють вусики, на спину імплантують мікропроцесор та камеру і керують ними через електричні імпульси. Таргани навіть не помічають електронної ваги у 2,8 грама, що у два рази перевищує їхню, бо комахи дуже сильні і витримують вагу, в двадцять разів важчу за власну. В моєму випадку це склало б 1670 кілограмів, скромно посміхнувся мій батько, наче він був комахою. Та про всяк випадок до експерименту вони залучили більших та сильніших американських тарганів, та навіть з ними трапляється, що на команду «поверни праворуч та пройди 5 сантиметрів уперед!» вони різко повертають наліво. (Слава Богу!)

81. Мій батько скоріше за всіх умів казати *how are you?*¹, маю на увазі, з ким би він не зустрічався, завжди першим питає: *how are you?*, припускаючи, що потрібно сказати *how are you?*. Тому він став англійським послом, був ним протягом 30 років, — поки не впав у немилість у Меттерніха, котрий, звісно, цінував у батькові його розум, об'єктивне розуміння місцевих англійських фамільярних відносин, проте не міг забути переполох із таїнством сповіді. Англійці настільки були першими у всьому, що насолоджувались бути в цьому другими. *To be second*², і шкірилися так, як тільки англійці вміють шкіритися, як мила дитина чи як психічнохворий маніяк. Цим маленьким «секондом» Альбїон завдячував моєму батькові і таки був вдячний за це.

82. В Лондоні мій батько таким чином познайомився з моєю матір'ю — підійшовши до неї в Лондоні, після короткого покашлювання сказав моїй матері: *lesson one, I am a man, you are a woman, are you?*³ Ось так.

83. Моя мама, котра дуже раділа поверненню вже немолодого Гайдна з Лондона, дістала йому не тільки кінний екіпаж, роззолочену карету, в яку було запряжено шестеро прекрасних коней, а ще й підняла йому зарплатню,

¹ Як справи? (Англ.)

² Бути другим (англ.).

³ Урок перший, я чоловік, а ти жінка, чи не так? (Англ.)

вже навіть мови не було про підпорядкування, музичний порядок чи реєстр. Авторитет відомого маестро був такий, що одного разу під час репетиції хору, коли мій батько почав втручатися, Гайдн одразу йому сказав: вибачте, високосте, та тут ви нічим не керуєте!, на що мій батько без жодного слова пішов геть, це його не пригнічувало (людина перш за все). Коли моя мати, з упевненістю тягнучись великим серцем до іншого великого серця, вперше брала до рота батькові статеві органи, перелякано та шоковано задихалася, обличчя її розпливалося від щастя, таку глибоку та сильну любов відчувала вона до батька, як ще ніколи. Вона довго вагалася. Вона не хотіла. А мій батько, навпаки, тільки цього і хотів, і коли справи пішли трохи інакше, а мій батько — великий хер, у нього були принципи, я не ляжу з колодою, «піддай трохи жару», це не завадить. Мати вважала, що це якась католицька тактика, ніби було й не було. Але в ньому вона знайшла того, кого шукала, бо моя мати, якраз навпаки, спочатку проводить гала-концерт з лотереєю і тільки після цього — вона навіть не насмілювалася це вимовити — «оте». Довгий час вони звивалися одне на одному, розбираючись, хто із них сильніший, принижуючи одне одного, поки мій батько не здався і не злився зі створінням низького походження, але з дуже ніжним створінням. Перший раз потряс навіть мого батька. Грайливість моєї матері раптово та різко перейшла у серйозність, вона зосереджено стягувала з батька штани — розміреними, відпрацьованими рухами, потім так само серйозно стягла з нього шкарпетки, які акуратно поклала у взуття, наче наводила невидимий порядок, і на знак цієї невидимості нахилилася до батькової промежини. Наче Менплторп¹, подумав мій батько, ця також серйозно ставиться до фалосів; фалос як актор — і це не жарт, і не іронічне understatement² (батько роками був послом в Лондоні). А от моя мати, навпаки, попри всю серйозність, вважала дуже забавним те, що все представляє частина замість цілого; представник з усіма уповноваженими правами, так вона уявляла цю частинку батька, що батько сприймав, але не був у тому становищі, аби ставити питання. (Запитала якось моя мати, поганий жарт, чи не захворів він, навпаки, шкірився батько, котрий однаково любив, що нелегко, жінок і правду, — цілком здоровий, за всіма медичними показниками, збагачений вітамінами. Відповідь була холодна, але не відштовхуюча: приблизно, мама кивнула батькові.) З веселою повагою обходила мама з фрагментом мого батька, вона відчувала, що ковтає їхнє спільне життя, яке наближається, тобто частково вже наближене, святково, гучно та водночас з якимось канібальським голодом: поглинала мого батька. Котрий раптово, завдяки цьому складному гімну, зрозумів, що таке чоловіче тіло. Без усіяких церемоній і його охопив новий спокій. I am a man, you are a woman³. Моя мама, як мішок, змучено звалилася на бік і тут же заснула. Вона трошки сопіла. Батько щасливо розтягнувся біля неї, він намагався дещо зрозуміти, гладив її плечі, потилицю, цілував і тут, і там. Він був порожнім, наповненим моєю матір'ю, і навпаки. В топазових променях

¹ Роберт Менплторп — американський фотограф, відомий своїми чорно-білими фотографіями квітів та оголених чоловіків.

² Зменшення (англ.).

³ Я чоловік, а ти жінка (англ.).

купався горизонт. Тим часом у душі тихого, завжди веселого Гайдна велися таємні бої та боротьба. Він був задоволений собою і сумнівався в правильності поцінування його таланту. Він боявся, що яскрава слава, репутація та велике багатство — дісталися йому не зовсім по заслугах. Це добре висвітлює лист, надісланий моєю матір'ю навесні, де вона пише, що Гайдн сказав їй наступне: «Я б хотів написати щось таке, що залишить моє ім'я в історії». Божевілля! І ці слова звучать після ста симфоній, близько вісімдесяти струнних квартетів та інших шедеврів! Аби підняти цінність свого імені, він після цього хоче ще щось написати!.. Смішно.

84. You could be my son¹, казала жінка, моя мати, моєму батькові, який зрозумів, що він міг би бути її сонцем, курс на обитель висхідного сонця!, і багато, ну, дещо точно багатообіцяючою посмішкою (на думку моєї матері, з огидним фіглярством), опустив жалюзі. Моя мама перелякалася (ти, Ірен, запевняла вона себе, повинна побудувати його інакше), і справді вона сфокусувала речення в інший спосіб: I could be your mother². Батько понуро стиснув губи — починаючи з цього дня, він уже знав, хоча якась божевілля, таємна надія все ще жила в ньому, що його життя — просто трагічна ярмаркова комедія, котра написана жінками божественної сили, — і підняв жалюзі. (Боязко тягнув — за словами матері.) Ось так познайомилися моя мати і мій батько.

85. Мій батько вчив англійську. Добряче мучився. Коли одного разу довго, впевнено, замість того, аби, наприклад, сказати how are you³, чи ще краще, що pen is on the table⁴, почав розводитись про структуру європейської культури, її однорідність, фокусуючись на акценті природи ностальгії, твердженні або припущенні, що минуле чи те, що вже промайнуло, нам дороге, тобто те, чого в певному розумінні вже не існує, проте і це було перевагою його зауваження, його удар чи, так би мовити, біль, це не є питанням вибору, не результат прийнятого рішення, а, навпаки, це вже наслідок форми цієї культури, і коли він усе це — за його уявленнями — представив на новій англійській, хоча, звісно, він був у курсі в непевності деяких словосполучень, порядку слів чи визначень, але все одно здивувався, що його співрозмовник, лисий, закований у кайдани чарівний турецький мужчина, сповнений сил, красивий, розумний, наче сонце, справжній мужчина, байдуже, що означає чи не означає це слово, відповів йому з широкою, попри своє жалюгідне становище, дружелюбною, щирою посмішкою, о'кей, о'кей, після обіду можемо пограти в пінг-понг. My father has the ball⁵. Якби мій батько хоча б щось сприйняв серйозно, то розплакався б.

86. Дехто вважає, що мій батько носить свій розум, свій інтелект там, при цьому вони показували на промежину, туди. Про яку б добру людину не йшла чи йде мова, цей жест завжди викликав нудоту, огиду, відразу. Хихикан-

¹ Ти міг би бути моїм сином (англ.).

² Я могла би бути твоєю мамою (англ.).

³ Як справи (англ.).

⁴ Ручка на столі (англ.).

⁵ У мого батька є м'яч (англ.).

ня, без якого не обходилося, містило заздрість та визнання, якесь схвалення, тоді як заувага вважається зневажливою. Мовляв, мій батько божевільний, несповна розуму, нехай би йому член відсохнув, член керує у будинку. Якби ж то так було, зітхнув батько, як поганий актор у втіленні своєї видатної життєвої ролі, і доторкнувся до *того* місця. Чудовий жест!

87. Життя мого батька наперед спланували, план не був особливо ви-нахідливим, проте складався з приємних перспектив, бо володіння спад-коємні були здоровезні: великої біди не може бути. У мого батька також був план, і зрештою саме він був реалізований — з такою силою, що навіть не до-велось брати до уваги так звані історичні зміни, проте було тут все, Тріанон, Салаші¹, російська окупація, і 1956 рік, можна сказати, неспокійний. У центрі плану мого батька стояла його нелюбов до жирних овець. Тому він завіз із Близького Сходу таку породу, в якій жир збирається у хвості; хвіст стає наче м'яч, коли весь жир там відкладеться. До речі, у запеченому вигляді вишука-ний делікатес. Тепер, аби цим бідним божим створінням не треба було тягти за собою цей жирний балон, для них змайстрували маленькі двоколки, тобто батько для них змайстрував. Їх він майстрував усе життя. Ми завжди це ба-чили: сидить він на пасовищі чи на березі канави, під деревом, і майструє ці маленькі вівцекарети. На честь нього їх і назвали. Один з видів горіхів, ніхто з нас не знає чому, і ці візки. Вівці тинялися по всіх володіннях, лише треба було подивитися, яка частина Задунайського краю позначена паралельними слідами від коліс овечих двоколок, щоб знати — це все було нашим. Звичай-но, конфіскація — це конфіскація. На що мій батько сказав (де ще воно могло б прозвучати зі стількома причинами та можливостями, як не на вітчизні Яноша Бояї²): що паралельне — те паралельне. Усе своє життя мій батько був власником, не поміщиком, а тим, хто володіє усією країною, принаймні її па-ралелями та подряпинами. Паралелі, махнула рукою моя мати, щойно вони перетнуться, більше ніколи не зустрінуться. У безкінечності, хитро примру-жила око одна вівця.

88. Мій батько, коли пас вівці, навіть тоді малював їх на піску, ніхто його цього не навчав, це було у нього в крові. Коли Чимабує³ побачив його ма-люнки, це дуже його вразило і він запросив його попрацювати у своїй май-стерні. На що мій батько відповів, що коли його батько не заперечуватиме, то він із радістю. Не заперечував. А от батько Мікеланджело⁴, який бив Мі-келанджело за малювання, вважав живопис та й мистецтво взагалі заняттям «низьким, недостойним поважної родини». У цьому щось таки є. Мого бать-ка та Мікеланджело також пов'язує той факт, що мій батько так само взяв би

¹ Ференц Салаші (1897—1946) — угорський націонал-соціалістичний діяч, останній союзник Гітлера.

² Янош Бояї — угорський математик, засновник неевклідової геометрії.

³ Чимабує (справжнє ім'я Ченні ді Пепо; бл. 1240 — після 1302) — італійський живопи-сець, представник флорентійської школи пізнього дученто, один із головних реаніматорів італійського живопису після його тривалого середньовічного застою.

⁴ Мікеланджело (1475—1564) — італійський скульптор, художник, архітектор, поет та інженер.

мистецтво за дружину (а картини були б нащадками). Завдяки цьому батько до пізньої ночі водив пензлем, і коли моя мати тихенько говорила, відклади все на завтра, скрикував: *Oh che dolce cosa u questa prospettiva!*¹ Що пізніше перейшло у «яка солодка коханка ця перспектива, тримає чоловіка на відстані від шлюбного ложа». В цьому таки щось є, Поллайоло² також зображає перспективу у вигляді жінки на надгробній плиті Папи Сікста IV!

89. По-справжньому (досі) чоловіка мій батько цілував лише один раз; як поцілунок він був незначним, проте як чоловічий поцілунок це було щось значно більше. Сталося це так: у батька був друг письменник, тобто друг, котрий був письменником. Батько любив його твори, навіть якщо їх думки були дуже різними. Письменник був скептичним спостерігачем, гаряче та пригнічено реєстрував бачене, йому навіть на думку не спадало змінити світ, він вважав це невдалим поетичним зусиллям, смішним та марнославним (дивлячись на себе). Мій батько був його антиподом. Він був неспроможний примиритися зі світом, бичував егоїзм політиків та боягузтво людей. «Слабкодухі!» — це слово він полюбляв, мовляв, не можна покладати наше життя на інших, тобто можна, та навіть. Мій батько любив життя більше від смерті. Він постійно брав-давав відповідно до класичного та, як зазвичай сприймається, застарілого гуманізму: навчав циганських дітей математики, вбивав таблицю Менделєєва в голову своїй дочці, проводив уроки танців для розумово відсталих хлопчиків (початківців та більш досвідчених, звичайно); мій батько був справжнім героєм. Як профорг, що рветься до порятунку, сміявся його друг. Мій батько вважав, що незважаючи ні на що, незважаючи на всі перипетії ХХ століття, доброта та кохання могли б керувати світом, проти цього ніщо не встоїть, навіть людська природа, хоча це, безсумнівно, вузьке місце, проте він відштовхується від тих, кого знає, а не від тих, про кого він читав, ну, звичайно, що він знає ганебних осіб, та все-таки відстоює своє твердження, і все це ніби інтерпретуючи на основі почуттів. Почуття не призначені для створення системи, а саме про це йде мова, похмуро відповів друг батька, він не знаходив жодної радості в тому, що був правий. Бути правим і просто правда — зовсім різні речі. Без кохання немає сенсу жити, відрізав мій батько. (Весь час пополудні вони пили. Для цього не було якоїсь особливої причини, просто так склалося пополудні.) Кохання небезпечне, це гра з вогнем, посміювався письменник. Батько махнув рукою. Комп'ютери! основа нової культури! смерть слова! кінець історії. Ви таке кажете, наче все можна замінити. А це ви чим заміните? Він перекинувся через стіл, узяв письменника за руку і погладив її, ось це. Той знову почав сміятися: кивнув. Почуття завжди актуальні, завжди існують, не здавався батько. Але вони не організаційна сила держави, махнув рукою письменник. Неправда! та й узагалі, кого цікавить держава?! Тебе та мене, якщо не хочеш, аби у твоєму саду панували нові орди варварів. Батько: не можна все так викручувати, вивертати — треба вірити і все! І все-е?!, письменник насупив свої брови, готуючись

¹ О, яка солодка річ ця перспектива! (Італ.)

² Антоніо дель Поллайоло (1433—1498) — флорентійський живописець, скульптор, ювелір та гравірувальник.

атакувати, як той, хто захищає свою землю. Батько підвівся, його друг так само. Батько відчув ту прірву, в яку письменник намагався його втягти, ні, ні, міфи треба сприймати серйозно! Серйозно, але іронічно, відповів письменник. Тепер батько став похмурим. Письменник здвигнув плечима, вже майже просив вибачення, і що б могло бути на світі такого, на що можна було б дивитися без іронії? Бог. Але який Бог? Господь. Та невже... Я не іронізую, ситуація така... Господи, ким би ти не був, допоможи!.. І що це, як не іронія, іронія існування! Батькові не подобалася ця розмова. І тоді... Тоді мій батько нахилився вперед, даруючи довгий поцілунок на вуста свого друга. Теплий, вологий, пульсуючий поцілунок. Він уперше в житті цілував чоловіка. Було о-о-о до-о-о-о-бре. А його друг сказав, червоніючи, серйозно: в цьому, мабуть, нема іронії. А тепер мені треба йти.

90. На думку його друга, мій батько вважає, що людина загалом хороша. Хе-хе, каже друг мого батька, котрий згадує це наче якийсь абсурд, проте майже з гордістю та весело завжди згадує це у своєму оточенні, наче говорячи, о, який у мене хороший друг. Мій батько, друг його друга, з усмішкою все це слухає. Але одного разу прошепотів своєму другові на вухо (який вважає людину кровожерливою дикою тварюкою або каже, коли трохи захмеліє, що мій батько має рацію, вони хороші, але про це вони не знають), що коли я кажу, що людина хороша, то я говорю не про людину, а про той спосіб, яким я про неї говорю. Тоді друг мого батька перехилився через стіл та одарив його вуста довгим поцілунком, вологим, теплим, пульсуючим поцілунком, чого, зрозуміло, він ніколи раніше не робив. Так познайомився мій батько з моєю матір'ю.

91. Добре, що Господь відпустив батькові гріх, а не запобіг йому, бо це б він міг зробити лише за допомогою сили, наче проти скали чи каменя. І тоді батько б не знав і не славив би Його імені. Бо самовпевнено, не знаючи про гріхи, бачив би себе так само ясно, як Господа. Звідси виходить, що незрівнянно краще, що Господь відпустив йому гріха, а не запобіг йому. Позаяк гріх (мого батька) ніщо у порівнянні з Господом: яким би великим він не був, Господь його переможе, і справді переміг його для себе самого, для своєї вічної слави, без того, аби будь-яким чином зашкодити моєму батькові. Проте Господь не зміг би змінити свої заповіді, аби тримати батька в безгріховності, без того, аби не зашкодити вічній істині. Бо в такому випадку батько не міг би славити Його від чистого серця, що є першою і єдиною причиною створення світу.

92. Мій батько був чудовиськом, моя мати так само. Вони були чудовиськами, з ранку до ночі, з ночі до ранку, волею-неволею, за рефлексом, культурою, тілом, випадково. Але справді чудовиська. Часом вони запрошували гостей, чи йшли до театру, чи організовували веселі прогулянки у гори Вертеш, аби обірвати низку жажливих учинків. Та насправді вони просто були такими, як в американських дешевих фільмах. Дарма, що їх неможливо дивитися, соціологічна та антропоморфологічна сторони точні (як мої батьки).

93. Прогнала нападників з МОЛ-івської заправки міста Озд на вулиці Кьоалья 56-річна бензозаправниця, на яку у вівторок ввечері напали двоє моїх родаків у масках, мій батько тримав пістолета та вимагав від неї вилучити. Хоробра жінка із заправки голосно волила на допомогу — гей-гей! — і тому батько наживав п'ятами, тобто вони втекли з місця пригоди. Ось так познайомився мій батько з моєю матір'ю, яка пізніше нічого не пам'ятала, не хотіла пам'ятати, навіть ціну неестильованого 95-го бензину.

94. Життя однієї родини стикається зі стількома випадковостями: пульсування історії та особистості, де-не-де зміцнюється то одна, то інша гілка, найстарший син раптово (?) помирає героїською смертю, а той, хто стає спадкоємцем опісля, — навіть не варто конкретизувати. У нас вирішальним фактором став грамофон. Мій батько захоплювався грамофоном (після того, як його винайшли; тоді його і винайшли). Їх було троє братів, батько був середнім, проте все одно все дісталось йому. Яким чином? Батько дурів за цим новим пристроєм, й аби воно... аби було ще більш відчутним, понатикав у грамофон пір'я, вони з братом (першим спадкоємцем) дивилися на це, поки їм не паморочилося в голові; пізніше вони стали брати активну участь у вертінні, вони стали використовувати цей прилад з пір'ям як засіб для онанізму (перший винахід батька!), таким чином, що пхали свої пуцаки під пір'їнки і ті їх (пуцаки) лоскотали. Цей винахід був важливим з двох боків: фізично — це прекрасна автоматизація та надійна стабільність, а морально: це не вважалося самозадоволенням, позаяк не було «само»! Це означало велике внутрішнє полегшення (такі гнітючі та дрібні були сповіді щонеділі «я грішив тільки сам»), яке впливало і на тіло, і на задоволення. (О, ті прекрасні, чисті, грандіозні задоволення, в собі самому, за себе самого, не переймаючись відповідальністю за іншого, просто як природа, навіть повага щодо створення, і головний привід! Драйв! Райв! Ааааайв!) Але що сталося? Доти, поки старший син не вирвав

якимось чином шматок зі своєї мошонки, і все, кінець. Молодший брат батька був ще зовсім малим (йому мали належати ставки та ліси з боку Мора¹), він спостерігав за старшими, ховаючись за шторою. Те, що він побачив, страшенно його налякало — чорна пластинка, кружляння пташиного пір'я, а поміж нього вивержена лава, — про це виверження він так і не схотів знати до кінця свого життя. Таким чином батько став єдиним спадкоємцем, головною гілкою, та ще й на додачу приємно почувався від вертіння.

95. Смакові рецептори! Батько вже все втратив, не кажучи вже про його володіння, про ставки, про ліси аж до самого Мора, будинки, палаци, цінні папери («...в мене також є акції, але вони закладені в ломбарді; а сума, котру вони просять за викуп, мені не вигідна...»), але також втратив свою вітчизну, тобто свою країну або свою вітчизну, відповідно до сімейних традицій, він зберігав у серці попри все («Нема в мене більше дому, є тільки житло і місце де спати... І що важливіше, якщо є трагедія, то трагічніше: я не відчуваю більше солідарності з угорським суспільством. З ким мені тут бути солідарним? З несправедливим громадянством, із жадібними та жорстоко-егоїстичними селянами, з неосвіченими пролетарями?.. З мого класу я можу згадати лише одиниці; я ознайомився з класовими огидними характеристиками, й мене охопив жах. Я більше не солідарний з угорським суспільством, і це найгірше, що могло зі мною трапитись. І коли тепер вони плачуться, бо земля хитається під ногами, чи плачуть через Кашше та Надвараду², я все одно не відчуваю ніякої солідарності. Усе це вони хотіли сліпо, жадібно, глухо і жорстоко; що хотіли, те і мають. Я служу рідній мові, та я більше не відчуваю солідарності до суспільства, котре спілкується нею».); він втратив мою матір, якій набридло вічне батькове вештання, він втратив нас, які перелякано поплентались за матір'ю: та незважаючи на цю сірість, він не втратив жаги до життя, а конкретніше, необхідність та спроможність відчувати смаки: о, смакові рецептори! На батькових смакових рецепторах не відбилася диктатура пролетаріату. Батько поїдав світ! Одного разу йому принесли — коли це було? у 1952-му? у 1953-му? — цілу купу свинячих хвостів, аби він з них щось зробив. Якщо може. Він зміг. Що з них вийшло? З них вийшла брашовська³ печеня. Брашовську печеню винайшов мій батько на початку 1950-х. Усі б подумали, що це якась древня страва. Ага, древня! Дорожмайську⁴ страву також придумав він. Її вже придумали, але не назвали. Тоді мій батько дістав карту, заплющ очі! — сказав найстаршому синові (інші ще не народилися!): тицяй. Він ткнув. Дорожма! І ще при виселенні одразу вліпив там корчму. В дитячій кімнаті був жіночий туалет. Якщо хтось знаходив порошок у рибі, то отримував шампанське безкоштовно, проте ніхто не знаходив. Натовп плив пливом! «Попова банда» — так називалася корчма. Але було не так, що кожен їв, що хотів, а просто батько вмів уливати в душі потрібні йому бажання. *Заливало,*

¹ Місто в Угорщині.

² Місто в Румунії.

³ Від міста Брашов.

⁴ *Дорожма* — колись самоврядне селище, тепер частина Сегеда, потім старовинний угорський рід.

так позаочі називали батька офіціанти. Вони любили його, та за спиною по-сміювалися: дивись, старий знову заливає!

96. Мій батько отруївся трюфельним паштетом і помер. Його шанувальники могли вшанувати в ньому веселого сперечальника, який обходився без Господа, тому й людину вважав не створінням, а машиною. Його улюбленою частиною машини була голова. Філософія, іронія, естетика! Він вважав, що з мозку виходить не тільки розум, але й мрія та жага, тобто природа одаровує нас можливостями бути щасливими, тобто і мій батько був щасливий, що сюди потрапив, насолоджуймося життям! Основна думка життя, його гасло, це трохи викривлений варіант заповіді любові: Любіть кого і що завгодно, тільки любіть! (У Відні: *Liebt, wen oder was Ihr wollt, aber liebt!*¹). Кажуть, що людина народжується несвідомою, і — якщо розумна — закінчує скептиком.

97. Мого батька вже давно... вже давно не існувало, тільки ковбаса, яку він робив, суха, з гострими спеціями, — це було геніально, за власним рецептом зі спеціями, можна було навіть запатентувати, — так звана селянська ковбаса, божественна, висіла у коморі, гойдаючись на вітру. Для мого батька м'ясо було усім (і до дідька ту подагру!). Навіть більшим за золото. Я тоді почувуюся кимось, коли їм м'ясо. Коли кусаю, інакше не можна, м'ясо треба тільки кусати, для цього треба зуби, щелепи, тоді я знаю, що не тільки існую, але що живу, словом, що в мене є життя, з водоростями та кукурудзою такого нема. Та в якусь мить хрясь — і нема, ще ввечері він — «король життя, як який-небудь спортсмен на ім'я Саймон Темплар², щовечора в барі «Канари», щовечора в компанії нових жінок, inclusive³ мою матір, він утримував (мій батько) всю родину, з п'ятнадцяти років він її утримував, бо мій дідусь нічого вже не робив, він видалив себе з обігу, він так вирішив, сидів у задній заштореній кімнаті і лише читав, щосуботи приймав у себе батька, крісло і віскі, зачинені двері і вимкнене світло, звіт про прибутки, батько ніколи не сідав, дідусь сидів, а мій батько стояв, сидів із книжкою в руках, він ніколи не користувався закладками, більше того, він забороняв, *людина знає, де зупинилася*, це було його кредо, отак просто він повитягував, немов бур'яни, закладки з усіх книжок, вертаючись на тридцять, п'ятдесят років, він знав, де, що і в якому виданні знаходиться, де описується смертельна ванна Немечек⁴: Х. сторінка, з лівого боку нагорі, наприкінці свого життя він знову почав читати свої улюблені книги, працю про Вільгельма Мовчальника, чи то про Вільгельма Оранського? чи це одне й те саме?, а мій батько, стоячи коло дверей, запитав, у котре ви це читаете, батьку? втрете, вперше, бо мені хотілося, вдруге, бо зрозумів, і втрете на прощання, на прощання він перечитував усі для нього важливі книжки (не всі, бо для цього потрібно було б іще одне життя, кінець якого знову треба було б витратити на перечитування книжок), і дарма мій батько був утримувачем родини, а його

¹ Любіть кого і що завгодно, тільки любіть! (Нім.)

² Персонаж із серії книжок британського автора Леслі Картеріса.

³ Включаючи (англ.).

⁴ Немечек — персонаж твору Ференца Молнара «Хлопці з вулиці Пала»; мається на увазі сцена, де Немечек приймає ванну, дістає пневмонію і помирає.

батько (виходить) неробою, versager¹, суворий погляд дідуся безкінечно витав на родиню, дідусь зневажав увесь світ, кому — оцим?!, мого батька він також вважав частиною світу, і якщо мій батько повідомляв йому про якусь важливу персону, з якою добре було б вести переговори в інтересах родини, дідусь, не припиняючи читати, просто запитував: він знає угорську?, і якщо ні, то він тільки додавав, шкода, й одразу відпускав мого батька, старий був ще тою сволотою, але був *кимось*, ввечері ще багата особа, а зранку вже жебрак (мій батько), бо завезли якусь штучну тканину, і всі її хотіли, люди просто дуріли за цим лайном, то була якась тимчасова модна істерія, яка, може, протрималася до літа, але на той час у мого батька не залишилося нічого, окрім боргів, і тоді довелося, наприклад, збирати морські водорості, мій батько вмів готувати смакоту із жиру, борошна, води та гострих спецій, тоді він експериментував зі своєю відомою спецією, і тоді почали кровоточити ясна в родини, і заслабли зуби, і лікар визначив: цинга. Потім мій батько однієї гарної днини став багатим, ввечері ще цинга, зранку вже подагра, великі шматки телячої вирізки на вугіллі, асадо — кусні м'яса, які вимочені у маринаді зі спецій та гірчиці. Торік було вісім тисяч, у цьому — вісімсот тисяч. Що стосується ковбаси, то її краще кусати, ніж різати; просто в п'ятірню і — грам. Ламати теж добре.

98. Мій батько сильно, цілеспрямовано жере, аби не важити менше дев'яноста. Йому личить бути в тілі, але дихати важко. Нацисти імплантували йому в тіло — він ще ніколи нікому не казав, куди саме, бо соромиться, — датчик, і якщо батько важитиме менше дев'яноста, вибухне, бумм! Жери, жидюга, казали вони, бо там усі схудли, ребра і все таке, і тоді тихо, шепочучи, скаржилися (жиди), чи не можна трохи більше чогось, хоча б трішки, наприклад, капустяного супу; відповіли, чому не можна. З того часу немає іншого виходу.

99. Мій батько компенсував свою, назвемо так, нерішучість за нацистських часів, що — сорок весен по тому — навчив свою (чистокровну) пулі², коли давав команду (батько пулі): нацисти!, то собака, немов скажений, бігав по хаті, шукаючи та гавкаючи, вгору-вниз по сходах, а гості, якщо були гості, євреї чи не євреї, сміючись, показували на пса, потім один на одного, потім, без винятку, завжди починали аплодувати. Тільки не моя мати (вона ніколи), вона засуджує (завжди): батька, собаку та гостей (євреїв чи не євреїв).

100. Мій батько займався збиранням конюшини, 56 тисяч хольдів³, треба було, збиралося на дощ, тому він з'явився на полі пізніше, до середини другого тайму забив три голи, тоді попрохав замінити себе, пробачте, хлопці, мені треба йти, конюшина.

101. Гамбурзьке мускатне — це було улюблене вино мого батька. Серед ко-ней ліпіцанери, а вино це мускат. Та що ви, Матіко, що ви мелете, як це може бути вашим улюбленим вином, якщо такого вина не існує. І ще щоби в Гамбурзі

¹ Невдаха (нім.).

² Пулі — порода угорських службових собак.

³ Угорська міра площі, яка дорівнює 0,575 га.

було мускатне! В ганзейському місті! Після чого мій батько почав блювати, як пес, що обжерся, злий та агресивний, він сказав, що саме гамбурзького мускатного він тільки що перебрав надлишково. А ми в сусідній кімнаті боялися. Мій батько переможно кричав: ну що! тепер ви мені вірите?! Тепер ви мені вірите нарешті?! Не можна припукати, щоб матінка не вірила, це вже точно.

102. Пармезан, сардини, оливу (олію та плоди) від Ігнація та Крістопа Шпеттлів, кислу капусту від Йозефа Хадерлейна, пиво від Карла Лиффнера, столові припори від Керчека та Кубіцека з Темешвара, гаванські сигари від Гесса та його синів, трюфелі від Мольнара Антала, під жовту карету, дві нові ресори від Яноша Матіча, конюху Дьоні капелюха від Йозефа Веселі, окуляри від Симона Вальдштейна, який був оптиком та механіком, а також повіреним казначеем при імператорсько-королівському дворі, так само при дворах німецького імператора, італійського та іспанського королів, та принца уельського, три діжки від Йозефа Пули, вазелін та сітки для ловлі яструбів хтозна від кого, а ще змазку для карети купив мій батько. Кожного ранку він проводив турботливі бесіди з Maotre Baldauf¹, своїм шеф-кухарем. Як стверджує Юм, ми звикли, що кожного ранку прокидаємося, що, ймовірно, трапиться і завтра; через цю удавану впевненість батько щоранку із ним зустрічався. Вони говорили один одному, що б вони хотіли — їсти або готувати, потім говорили один одному, що саме перешкоджає виконанню нескінченних бажань, бо, наприклад, немає коріандру, чи то не смакує цибуля з нирками, чи то російські війська з'явилися на подвір'ї садиби і поспіхом гвалтують — будь-що: кішку, жінку, чоботи. Відпустивши кухаря, батько склав розклад на день, аби вчасно його передати — моїй матері. Не існувало такого розкладу дня, аби в ньому не було пункту: особисте знайомство. Так познайомився мій батько з моєю матір'ю. Шоколад надсилав з Відня Пьетро Рінальдї, рідше — Зала, імператорський постачальник.

103. Отакої: мого батька, спадкоємця Чаквара, дідусевого сина, ще немовлям вигнали із замку, бо під час збору врожаю сільський віщун сказав моєму дідові, що майбутнє дитя (мій батько) його *перспективний* вбивця, а мій дідусь любив життя — і в загальному розумінні, і своє особливо, тому відправив мого батька кудись у Вертешські гори, та його врятували і він ріс при дворі одного іноземного графа в Айку та Іноті², вірячи в те, що він спадкоємець цих володінь. Одного дня, неочікувано, мій батько дістає пораду від віщуна залишити так званий дім, оскільки він мимовільний і необхідний вбивця батька, і матір буде його заложницею, і тут знову постає *перспективний*. Мій батько серйозно ставився до почутого, тому залишив дім, який вважав своїм домом, та батька і матір, яких вважав своїми батьком і матір'ю. Перед перехрестям він зіткнувся з дідусем, якого вдарив по голові внаслідок суперечки, що виникла під час дороги. Божевільний старий! Прибувши до Чаквара, він з легкістю вирішив проблему, яка виникла у громаді (він побудував систему каналізації та розрубав вузол державного боргу соціального забезпечення), тому на знак подяки вони обрали його графом і йому дісталася рука та серце бабусі (яка

¹ Маестро Бальдауф (франц.).

² Міста в Угорщині, в області Веспрем.

могла бути тою, ким тепер є Гітта). Жили вони в мирі, честі та гідності, від матері, яку він не знав (хоча вони були дуже схожими на фотографіях: чоло, ніс!) в нього народилися двоє синів та двоє доньок. І тоді, без усякої на те причини, спалахнула чума, і чакварці знову звернулися до віщуна, котрий сказав їм знайти і покарати вбивцю дідуса Лайоша. Мій батько з головою поринув у розслідування, протягом якого, крок за кроком, з великою переконливою силою, виявилось все (до причандалів батька та матері). Бабуся повісилася, а мій батько виколов собі очі: він обрав вічну п'ятьму і забрався туди, де був спадкоємцем. Залишилися система каналізації, як і *modus vivendi*¹, який поширюється на державний борг. А пророкування оракула збулося.

104. На думку мого батька, зростання ентропії можна пов'язати з провинами людства; занепад Європи чи постійні біржові падіння внаслідок другого закону термодинаміки. І якщо одна щаслива родина стане нещасливою, зростає ентропія. Проглянь початок «Анни Кареніної»!

105. Антилегенда звучить так: на станції приміських електричок на площі Баттяні підійшов до мого батька... Ісус, Ісус Христос, у нього плутоввся язик, був похмурий погляд, на носі червоніла свіжа рана, з важкого пальця тхнуло кислуватим смородом. Утомлено, з повагою, він попросив грошей. Нема, неохоче відповів батько, бо в нього залишилася лише тисяча. Чоловіче добрий, промовив Христос, і обома руками взяв руку батька. Батько перелякано відсахнувся, він затремтів від легкості дотику, ніжності. Пішов! — відштовхнув його батько, йди звідси! Відповів йому Син Божий: сьогодні підеш ти, і не буде в тебе спокою ані вдень, ані вночі. Так і сталося. Тинявся батько від станції до станції, з країни в країну, і не знаходив собі спокою, навіть у смерті його не знайшов, *requies aetérnae*², Господь у Господньому гніві позбавив його навіть цього. Куди йде мій батько, там спричиняє нещастя (повінь, пошесть скота і т. ін.). Таким чином батько віднайшов своє місце серед єврейського народу — антисемітський підтекст коментарів не потребує.

106. На станції приміських електричок на площі Баттяні мій батько, в якого плутоввся язик, був похнюплений, на носі червоніла свіжа рана, з важкого пальця вивільнювався кислуватий сморід, підійшов до Ісуса, Ісуса Христа, і втомлено, з повагою попросив грошей. Нема, неохоче відповів Христос, бо в нього залишилася лише тисяча. Чоловіче добрий, промовив батько, й обома руками взяв руку Христа, котрий перелякано відсахнувся, затремтів від легкості дотику та його ніжності. Пішов! — відштовхнув його Син Божий, пішов звідси! і хай не буде тобі спокою ані вдень, ані вночі. Так і сталося. Тинявся мій батько зі станції на станцію, з країни в країну, не знаходячи спокою як вічний мандрівник. А ще й повінь і пошесть скота. Отака біда.

107. Людина — стражденне створіння. Усе, що страждає, є небезпечним. Мій батько не небезпечний. Отже, мій батько не страждає (!). Отже, мій батько не людина. Як же це?

¹ Спосіб життя (лат.).

² Вічний спокій (лат.).

108. Мій батько, посилаючись на закони Америки (США), подав до суду на Господа з причини великої засухи, вигоріла пшениця і все таке. У першому засіданні він виграв, позаяк відповідач не з'явився. У другому — ...

109. Була в моєї мами швейна машинка «Зінгер», схожа на собор. На цій машинці зі шматків жовтої шовкової ковдри зшила мама дві зірки Давида, одну для мого батька, одну для його сина, одну меншу й одну більшу, бо закон гласив, що у випадку змішаних шлюбів син належить до віросповідання батька, а донька до віросповідання матері. Так вони стояли перед мамою, витягнувшись, наче на примірці одягу, а вона зі шпильками поміж зубів туди-сюди пересувала зірку на лацкан їхніх пальт. Чи то мій батько набрався сміливості і переступив через офіційні регулювання, чи то завдяки хрещенню знайшов лазівку у законі, важко сказати. У будь-якому разі схожа на кульбабу зірочка ще довго лежала у шухляді швейної машинки, серед кольорових ниток, гудзиків та шматків тканини; і якщо взяти до уваги той раз, ту «генеральну репетицію», вони більше ніколи їх не чіпляли, мій батько та його син. У стражданні є щось образливе.

110. Якби мій батько був таким тираном, яким його згадують, недалеким ідіотом, поверховим вискочкою, якого варто згадувати виключно завдяки його стражданню, тоді навряд його найстарший син, будучи дитиною — хай йому грець! — на кожен день місяця вигидав «ранкове привітання найдорожчому батькові» (*Morgenglückwünsche*¹, латиною). Буде щастя безмежно в цей світлий понеділок. Хто рано встає, тому Бог дає. Нехай переповнений добром Єгова береже твоє квітуче життя. Так починався день, кожен день; хоча мій батько був просто моїм батьком, тираном, недалеким ідіотом, поверховим вискочкою. Лише страждання зробили його, мого дорогого, гідним згадування.

111. Мій батько ніколи й нікому не хотів причинити страждання. Жодних страждань; він усе робив заради цього, брехав, був підступним, платив, любив ближнього свого, як себе, жертвував своїм обіднім часом, словом, і справді все. Ця огида та страх перед стражданнями спричинили багато страждань.

112. Мій батько із самого початку, необхідно і неминуче, хотів бути визначеним назавжди. Кожне його слово, рух, пригода, провина, вчинок, упущення, кожен ковток вина (шмурдяка²), що він випив, усе..., облишмо, навіть частина його роботи свідчить про його невтомні та героїчні зусилля, якими він відчайдушно намагався заперечувати самого себе.

113. (Картини, коли плаче мій батько.) Один аристократ їхав по вулиці. Збив мого батька. Можна з точністю сказати коли, де; він був винуватим (мій батько). Він якраз глибоко обдумував одну фразу в голові, тобто це ще не була фраза, тільки слова, накидані одне на одне, сцена, *Ich-Erzähler*³, література, він нічого не помічав, окрім цих слів, він збирався їх впорядкувати, коли бумм, збоку його підштовхнув відкритий БМВ, батько впав донизу,

¹ Ранкове вітання (нім.).

² Шмурдяк — в народі — неякісний, дешевий алкоголь, схожий на вино.

³ Оповідач (нім.).

а машина, намагаючись загальмувати, ще й наїхала на нього. Він ударився головою і деякий час так і залишився тихо лежати на асфальті, йому не хотілося рухатись. А між тим будувався соціалізм. Водій, молодий хлопець у темних окулярах, з обличчям, яке помістилося б у долоню, схвильовано та перелякано нахилився до мого батька. Якому все ще не хотілося рухатись. Та, побачивши схвильованість та переляк, він почав заспокоювати молодого хлопця, лежачи та обіймаючи асфальт, наче подушку (краще сказати, колу-паючи), кажучи, не хвилюйтеся, тут дуже проста ситуація, бо є винуватий, а винуватий він, мій батько, не по суті і не частково, а повністю і виключно, адже, як прийнято казати, він зійшов з тротуару, будучи в межах гальмівного шляху, вся відповідальність лежить виключно на ньому, більше того, він не завжди бере участь у боротьбі за існування, що декому може здаватися дивним, але він не хоче це змінювати, а от дану ситуацію слід було б змінити, він теж це відчуває, що не годиться тут лежати перед колесами, чи під ними, він би пішов, та не може, не може поворухнутися, і якщо молодий чоловік та його чарівна подруга не зрозуміють його хибно, він і не хоче, не хоче, він відчуває, це почуття зараз охоплює його всього, що знайшов своє місце, де і коли, це можна сказати з точністю, зараз, коли курс долара скандально спотикається, а на протилежному зеленому газоні вже розкриваються крокуси, він відчуває, наче він досяг мети, наче нарешті життя та сенс злилися в єдине ціле, що це його місце, оце теперішнє, це його дім, це має бути тою сценою, він міг би *розмовляти* і не тільки бурмочучи про себе як ціле століття, а звідси говорити про речі, котрі в принципі стосуються кожного, тобто в цілому, на цій сцені він був би *Ich-Erzähler*, ось така ситуація, ні, просить не торкатися тепер до нього, він не хоче рухатись, і хоча йому соромно за причинені незручності, він хоче так залишитись назавжди, обличчям у запорошеному, теплому асфальті, назавжди. Так і сталося. Моя мати нерухомо сиділа в БМВ, дивилася вперед, ні на кого, хоча цікавих було багато.

114. У Ладенбурзі біля Мангейма знаходиться перший у світі гараж, тобто будівля, яку збудували для утримання автомобілів Бенц. Берта Бенц¹, легендарна Берта, кожного тижня приїжджала до Гейдельберга, в аптеку, за бензином. Мій батько.

115. Мій батько спохмурнів. І пив, і був у депресії, не чистив зуби і т. ін. Чорні, пухнасті важкі хмари зібралися навколо його чола. Опади — мало-ймовірно, розвидніється, посиляться північний вітер, трішки понизиться денна температура, вдень імовірно 15—20 °С, в Стокгольмі хмарно, 11 °С, в Афінах вітряно, 25 °С, у Берліні хмарно, 16 °С. Моя мати навіть не знала, з ким живе. Ніколи не знімав свого капелюха (мій батько). Через це в місті його називали Божевільним Капелюшником. Так із Джорджем Вістлером². Тоді збудували метро, яке мало можливість на швидкості провозити великі натовпи людей під землею, таким чином зменшуючи наземний транспорт. Мій батько, обдуривши охорону, спустився в глибину, біля Асторії³, поговорив з робочими. Він був невдалим художником, через сімейні справи та традиції він закінчив сіль-

¹ Дружина піонера автомобілебудування Карла Бенца.

² Джордж Вашингтон Вістлер — американський залізничний інженер.

³ Асторія — готель у Будапешті.

ського господарський коледж, займався коровами і т. ін., назва його дипломної роботи: «Сівозміна — рішення і спокуси». Він у будь-який час міг говорити макамою¹. Ніхто цього не помічав. Так само він говорив і з кесонними робітниками. (Кесонний робітник — це ніхто і т. ін.) Метро, не те що мій батько, діє і по сьогоднішній день, щодня доставляє людей на роботу чи в інші місця, у кіно, на футбольний матч, на літню терасу чи в аптеку. Тепер прийшов час для цього, показував на сире, темне, схоже на бункер підземелля мій батько. Робочі виконували свою роботу у мороці і слухали Капелюшника. Це також будівля. Будівлі, панове, разом утримують дві речі. Технологія, тобто яким чином ми кладемо камінь на камінь. Якщо пам'ятаєте ще, як прийшла готика, змінилися риси, з'явилися опорні стіни, все якось витягнулося, зникли півкола, церкви були не просто великими, були гігантськими, людина ж маленькою, тягнулися до небес, людина ж, навіть будучи піщинкою, підіймала голову до Всевишнього, Бога. Але це друга річ, панове, каміння — це перша, а ця внутрішня свобода — друга. Відчуваєте, панове, цей вражаючий прогін, це вражаюче злиття матеріального та духовного?! Що?! А що я казав! Що технології саме тоді дійдуть туди, куди зсередини дійшов дух! Де цей дух знаходиться сьогодні? Якщо ви розумієте, про що я думаю. Добре, панове, я приймаю вашу відповідь, яка є запитанням. Але тоді прошу мені сказати, куди прийде сьогодні дух? Я бачу тільки те, що й ви: цю геніальну залізобетонну штуку. Камінь залишається на камені. Це я бачу. До побачення, я повертаюся у свої покої, мені треба почистити зуби.

116. Мій батько, не зрозуміло чому, через кілька десятиліть почав залицятися до моєї мами (квіти, шампанське, феляція, вибачте, навпаки: кунілінгус). Та поки він повертався з келихами для шампанського і т. ін., мама вже із кимось розмовляла. З дуже гарною молодого дівчиною: навіть сидючи вона висока, креолка, у вухах два великих, прекрасних кільця, волосся зачесане назад і пригладжене (як потім у батька, коли він помре), що підкреслює чарівну форму голови: моя мати ще такої красивої не бачила. Ідеальна природна форма! Глянувши вбік, вона помітила батька і жестом показала йому, нехай він залишить її у спокої чи зникне, мовляв, ми не знайомі. Від здивування мій батько розкрив рота. Моя мати посміхалася, базікала: працювала. Молода дівчина уважно спостерігала. Можна бути відвертою? — моя мама взяла дівчину за руку, знаєте, знаєте, моя мила, це було би щось *жахливе*, якби ви просто тут сиділи, стояли, йшли, а я б нічого не *зробила*, жахливо! Але все тепер змінилося, відповіла дівчина. Змінилося, сказала моя мати і поцілувала долоню дівчини. Вони пройшли повз мого батька, наче повз офіціанта. Який почув наступне: ви, моя мила, носите в самій собі пояснення. Моя мама не оглянулася назад, але за спиною рукою показала жест, нехай мій батько залишить її у спокої, чи зникне, себто вони не знайомі (моя мати і мій батько). І що тепер із шампанським?

117. Це також нічогенька жінка, сказав мій батько і дотримувався цієї думки до кінця життя. Так вони познайомилися з мамою.

¹ *Макама* (араб. сеанс, співбесіда) — жанр арабської літератури, шахрайські повісті в римованій прозі з віршованими вставками, що оповідають про пригоди талановитих і освічених шахраїв.

118. Моя мама любила поводитися так, наче в неї не було ані дітей, ані чоловіка (особливо чоловіка). Тому вона любила подорожувати, з легким серцем вештатись по світу, то в Малі, то в Іспанії на небачених туристами територіях. Єньо Барадлаї, сказала вона, запропонував себе у ролі супроводжуючої особи, нехай це ім'я означає будь-що, так би мовити. Мій батько щось запідозрив. Ви тепер підете із цим Барадлаї, нехай. Але покляніться! Мама підняла одну брову, як вміє робити тільки мій батько. Покляніться, що: а) коли ви їстимете раків чи ракоподібних, б) їстимете тапас¹, в) питимете сангрію² — то ви щосили думатимете про мене. Розтане перед вами цей плямкаючий — він не плямкає! — Єньо Барадлаї, і я з'явлюся у ваших думках у всій красі, кольорах, в голографічному форматі, у вигідному ракурсі. Моя мати мовчала. Не думайте, що я гівнюю, на рибу це не розповсюджується! — закричав батько, хоча очевидно, що ви їстимете рибу, ви це любите! Моя мати мовчала. І на рис також! Мама прискіпливо подивилася в обличчя батька, як щодо паельї³? Старий холодно кивнув, звичайно, деяка паелья немислима без *gambas*⁴. Добре, я клянуся. Мій батько завив, наче пес. І коли два тижні по тому моя мати, сяюча та засмагла, випала з обіймів молодого Барадлаї, котрий весь час поводився, як гідний джентльмен, і тільки тенденція до меланхолії цьому суперечила, й повисла на шиї в мого батька, як невгамовний підліток, батько в першу чергу скинув її із себе, тоді одразу впав на коліна і почав благати: Ви повинні знаходитися завжди поряд. Навіть до Ерда⁵ чи Піліша — як там його. Ви завжди будете тут. Напоготові. Ви тільки чекайте, чекайте на мене, як пожежник на вогонь. Ви більше ніколи не поїдете так далеко, і якщо свисну, то кажіть: I love you⁶. Ні більше, ні менше, фіть, I love you, це можна запам'ятати?!

119. На Святвечір мій батько знову дістав свого дробовика, аби піти до Мечера⁷ і вбити мою матір. На щастя, він так розкашлявся і стільки виплюнув крові, що знепритомнів і його можна було запхати назад у ліжко.

120. Одна моя балашшадярматська⁸ мама, яка спізнилася на свій останній автобус, зупинила мікроавтобус у районі залізничного вокзалу Дейтара⁹. У машині сиділо троє моїх батьків, двоє з яких одразу напали на неї. Зірвали з неї одяг, намагалися її втримати. Моя мама ж дряпалася та билася, навіть більше, одного з нападників, мого батька, вкусила за руку. Мої батьки, розлючені войовничою «дикою кішкою», викинули мою матір, а за нею і всі її зірвані речі. Поліція Балашшадярма та, у зв'язку зі спробою згвалтування, розпочала розслідування проти невідомих нападників, моїх батьків.

121. Майже за надлюдське завдання береться мій старий: він хоче проїхати на велосипеді за 115 днів 23 800 кілометрів (!), перетинаючи Амери-

¹ Тапас — в Іспанії будь-яка закуска, що подають до пива чи вина.

² Сангрія — іспанський слабоалкогольний напій.

³ Паелья — іспанська страва з рису.

⁴ Креветки (ісп.).

⁵ Ерда — Місто в Угорщині, місцеве самоврядування в агломерації Будапешта.

⁶ Я тебе кохаю (англ.).

⁷ Мечер — село в Угорщині.

⁸ Балашшадярмат — місто в Угорщині.

⁹ Дейтар — селище в Угорщині.

канський континент. Своїм велопробігом від Патагонії до Аляски він хоче привернути увагу світу до людей, що страждають на розсіяний склероз (РС). Старий просто суперовий, просто клас! Стартовий пістолет вистрілить в найпівденнішій частині Землі, в місті Ушуая, під час березневих ід в Аргентині. Мій батько вважає, що РС-хворі щодня потребують тих зусиль, з якими його тур може досягти успіху. Старий і до цього часу не проводив свій час у чотирьох стінах. Він уже проїхав на велосипеді австралійську пустелю (з мамою він теж там познайомився, біля тої відомої гори). До цього випробування він також довго готувався. У команді, яка супроводжуватиме батька на двох старих мікроавтобусах, дістане місце голландський лікар, котрий до того ж велосипедний майстер та репортер. Дистанцію він долатиме на гоночному і на гірському велосипеді (мій батько). Про запас він бере із собою два запасних колеса та двадцять шин. Щодо небезпеки, він вважає, що до цього неможливо підготуватися. Він боїться того самого, чого боїться і вдома: найбільше — гримучих змій Невади, вовків та ведмедів Аляски. У зонах відпочинку він також хоче узяти участь у спортивних заходах, організованих клубами РС, найбільше у футболі, але можна у будь-чому, якщо треба, він навіть бігтиме. Зацікавлені можуть слідкувати за пригодами мого батька з будь-якої частини світу через Інтернет (www.alba.hu/eea).

122. Мій батько давно мріяв потрапити до Австралії. Він хоче впевнитись, казав, що і справді не впаде там із земної кулі. Стільки всього говорять люди, хіба не так. Звичайно, що це не було правдою. Мій батько, як і мало бути, закохався, побачивши кольорове фото Австралії, якусь порожню пустелю, залиту чимось рудим, — і сталося. Із цього часу завжди було перед його очима — ця порожнеча, що приваблює туристів («країна дикої краси»). Усе, що він до цього любив, точніше, до чого мав відношення, тобто що солодким тягарем впало на його життя, нічого з цього не знайшов він на тому фото. Нічого: таке воно, кохання. Так пізнав мій батько мою матір (одного разу).

123. Щодня, на тому самому місці, в той самий час, мій батько бачив одну дівчину, яку — щодня — намагався окликнути, бо вона була... (австралійкою?) з усіх боків. Але не наважувався, переймався, боявся, що образить дівчину, і хвилювався. Та врешті, сьомого дня батько зробив глибокий вдих, і діло пішло. Спочатку дівчина обережно слухала батька і, нахиливши голову, спостерігала, потім її обличчя ставало все більш дружнім, але не переступивши межі цивілізованого спілкування, які мій батько зарубав своєю ініціативою. Звичайно, що все сталося так, як і мало статись, якщо серце чогось дуже бажає. Яка бюрократія!, вигукнув батько розчаровано і познайомився з моєю матір'ю, яка бюрократія!

124. У моєї матері кінські зуби. Спочатку це ввело батька в оману, який хоч і не холодно, та досить обережно залицявся до неї (моєї мами). Проте потім уся ця дивовижна суміш розуму та еротики, зрілості та дитячості, анархії та надійності — це ще слабо сказано, скосила з ніг мого батька. Ви просто віха на стежці до країни жіночої статі, наприклад, казав мій батько (якомога голосніше), тобто у присутності матері він поводився, як п'яний. Та ще як! Це було не якесь оп'яніння у корчмі, а серйозніше, людяніше, твердіше, таке, яке не провокує відразу, правильне захмеління, яке (все одно) легке, як

стрибок у невідомість, нічого незвичного та страшного, тільки ця сяюча легкість, захоплююча легковажність, що розповсюджується на все творіння, ні, ще більш неорієнтоване, та все одно більш серйозне, можливо, нездатність буде правильним словом, аби описати нове метушіння батька. Щиро оцінити цей бурхливий стан батька здатен виключно той, хто знає, що мій батько алкоголік. Так познайомився мій батько з моєю матір'ю з кінськими зубами.

125. Моя мати вже давно сумувала за моїм батьком, який був у від'їзді через (Лолу) державні справи. Я готова повзти до тебе, писала моя мати, навіть на карачках. Мій батько це уявляв собі. Уже назовні стримить мій стержень колісниці, писав мій батько мамі. Моя мама собі це уявляла. Час летів, як на крилах.

126. Мій батько, який не був революційного складу, а був великодушним, який щиро досліджував буття, точніше, сенс свого буття, чи ще краще сказати, природу його свободи, його дістала (червона зірка), і він демонтував з куполу Парламенту найбільшу червону зірку. Це був затяжний процес. Символ три метри діаметром, вагою в півтонни — не будемо занурюватись у те, чи може символ бути таким важким, — тепер покоїться в Національному музеї, в одному зі складів, розчленований на шматки. Гігантська зірка тридцять дев'ять років світила на верхівці Парламенту, тепер не будемо занурюватись у те, кому саме, — усім. У 1957 році на короткий час вона зникла з купола Парламенту, але й то тільки для того, аби виправити рани, нанесені внаслідок революції, тобто контрреволюції, та рани ті ж самі. Мій батько 31 січня 1990 року розпочав демонтування пилою. Шматки та інструкцію зі збірки — головну батькову працю — запакували в коробки, аби ті припадали пилом на складах Музею. Батько мав бажання виставляти бегемотську штуkenцію на постійній виставці, та реконструкція була занадто дорогою. Таким чином червона зірка тепер і не червона, і не зірка, але дорога. Отож старий виставив колишній двох з половиною метровий герб штаб-квартири партії Народної Республіки. Два з половиною метри все-таки, два з половиною метри! В батькові зріла також ідея створення виставки Кадара; тепер у це не занурюватимемось.

127. Він був старий, згорблений і жовтий, його називали героєм, з головою, покритою струпом, і від нього смерділо. Його рука опухла від розбивання каменів. Він будував Дунайський канал і вижив тільки тому, що хтось співчутливий (моя мама) кожного дня (крадькома) згодувала йому ложку риб'ячого жиру. В принципі він був жалюгідний, за фактом, жакливий: мій батько.

128. Мій батько, бо якось треба було жити, а ситуація також стабілізувалась, примостив свою голову на вирощування євнухів. Дарма що в нього були дві докторські (право та політологія, думаючи про майбутнє управління майном), дарма що знав англійську, французьку, німецьку — спершу асфальтування, потім кладка паркетних підлог, потім лиття пластмасових пряжок, чи що це було. Що вимагало обізнаності, емпатії та кваліфікації. Починається все з відбору матеріалу, бо недостатньо наwerbувати команду потенційних євнухів — молодих парубків, треба подумати, що з ними буде, з їхньою потенцією, на що вони перетворяться, якою стане їхня краса. Сама вирішальна

процедура не без ризику, хоча шанси пережити операцію — хороші. Є багато шкіл (*castrati, spadones, thlibiaë*¹), мій батько в основному видаляв тільки яєчка, у всіх юних він їх деформував та потрощив разом з сім'яниками). Вирішальне питання — це зупинка кровотечі. Після втручання батько особисто тримав під руку своїх підопічних і ходив з ними вгору-вниз, так треба. Влітку звичною справою було закопувати по шию пацієнта, поки рана не загоювалась. Три дні без пиття. Усе це супроводжується неабиякими стражданнями, спрага, гарячка, неможливість відлоти (вони аж набухали від сечі), і коли потім, знову під пильним наглядом батька, витягують трубку — наче відкривають кран на діжці, — у вигляді фонтана виривається на волю протягом днів утримувана рідина, а якщо ні, то це означає запалення сечової системи, її засмічення, і що нічого не можна вдіяти, та не треба поспішати поперед батька в пекло. Багато таких утрат ні в грошах, ні в почуттях, ні в репутації не приносили батькові нічого доброго, хіба що, коли всі визнають, що деякі жертви необхідні. Та ті, хто все це пережив, стаючи об'єктом похоті (*Lustobject*²), принесли батькові велику користь. Непогано для щоденного заробітку, любив він казати. Багато хлопців були задоволені своєю новою долею — поділяли погляд свого повелителя з красивою суворістю молодості: шлях, який веде до чистоти, жінки всипають вибоїнами, — інші ж пізніше шкодували, позаяк, наприклад, пристрасть у них так і не померла, та її слід було хіба вибивати палицею. Хоча саме палиці їм і бракувало. Ті ненавиділи мого батька, і якщо пізніше їхнє життя перетиналося з батьковим, вони підступно обіцяли йому золоті гори, владу, вплив, і вговорювали його переїхати з усією родиною до розкішного палацу, де вони стали головними євнухами, що це насправді блискуча кар'єра. Батько заковтнув наживку, не підозрюючи, що він — предмет помсти, і переїхав з родиною до палацу (мама була щаслива: дуже давно вона мріяла про палац), де дуже швидко йому довелося зрозуміти, що він з усіх параметрів обслуговує, так би мовити, своїх колишніх учнів. Ті ж пізніше примусили батька каструвати його прекрасних чотирьох синів, а потім примусили хлопців каструвати батька. Грімальді, Фарінееллі, Ніколіні³, співав мій батько, він намагався подивитися на ситуацію з кращого боку. Та це вже йому не вдавалося.

129. Один з учителів дівочого коледжу міста Айка схвильованим голосом повідомив керівництву міської поліції, що у вечірній час на двох студенток напав озброєний розбійник. Поліція невдовзі затримала мого батька, місцевого жителя, у котрого знайшли сигнальний пістолет типу «ягуар» разом з боеприпасами. Як це сталося? Мій батько, з пістолетом у руках підійшов до моєї матері та її подружки, і хотів примусити до страшних речей (тобто однієї). Моїй мамі вдалося врятуватись, другу ж він ухопив за руку і тут же зізнався їй у коханні; розповів, що давно закоханий (шшшш!), і якщо вона не стане його, то він її вб'є. Дівчина кинулася навтіки, залишивши батька з пістолетом у руках, розігрітого бажанням, на краю дороги. Скоро його затримали, позаяк моя мама його добре запам'ятала і детально описала. До мого батька

¹ Три види кастрації: 1 — було видалено яєчка та пеніс; 2 — де було видалено тільки яєчка; 3 — коли яєчка не видалялись, а трощились.

² Об'єкт похоті (*англ.*).

³ Відомі італійські співаки-кастрати.

не доходить, незважаючи на те, що раніше його вже засуджували за розбійний напад. Цього разу його обвинувачують у замаху на порушення свободи особистості. Я вчинив тільки те, що диктував мені людський інстинкт, відповів на запитання мій батько, тобто хотів потрахатись або, якщо справа не вдасться, — вбити, але у крайньому випадку. І потім, погодьтеся, що вони втекли, а це вже зменшує відповідальність, хіба ні? Незрозуміла для мене поведінка влади. Вони повелися так, наче були здивовані. Вважаю це перебільшенням, але приймаю, на речі можна дивитися і по-іншому. Скажімо, десять заповідей. Скажімо, не вбий. Але для них є Господь, він убиває замість них. Я не кажу, що це легше, просто інакше. Комуś таки треба це робити.

130. У Софії батька слухали слідчі з антитерористичного управління Скотленд-Ярда у справі Маркова. Георгій Марков, котрий іммігрував у 1969-му, і працював у всесвітній службі Бі-Бі-Сі, прогулювався по мосту Ватерлоо, коли, за відтвореними подіями, мій батько випадково (ха-ха, дуже смішно, випадково!) проштрикнув його замаскованою парасолькою; з парасольки у Маркова потрапила отруєна голка, яку через чотири дні після його смерті знайшли у нього в носі. Слідство, через певні умови, зайшло у глухий кут. Але тепер! У результаті знайдених файлів мій батько, тоді ще секретар у закордонних справах, у вересні 1978-го, незадовго до смерті Маркова, поїхав до Лондона з підробленим дипломатичним паспортом, а після вбивства, невдовзі, до того часу рядового дипломата (мого батька) призначили послом Стокгольма. Мій батько не розуміє, в чому справа, раніше його ніколи і ні в чому не звинувачували (в насильницьких злочинах), звичайно. Він дуже сердито відкинув зацікавленість *The Sunday Times*¹, кажучи: газеті «нема ніякого діла» до того, чи його вислухали в Скотленд-Ярді, і взагалі я «оточений вовками». Вважаю, що це перебільшення, але приймаю, на речі можна дивитися і з іншого боку. Скажімо, десять заповідей. Скажімо, не вбий. Але для них є Господь, він убиває замість них — навіть у примітивних тварин убиває кожен перший приплід. Так має бути зроблено.

131. Мого батька пов'язувала з Господом міцна дружба. Одного разу він потрапив у велику халепу (мій батько). Він намагався по-чоловічому, майже за волосся витягти себе з тої чорної ями, на яку раптово перетворилося його життя, та нічого не добився, проте потім якось усе вирішилося. Між тим минув деякий час. (І що є Бог без Людини? Абсолютна форма абсолютної нудьги. Що є Людина без Бога? Чисте божевілля у формі невинності.) Раптом йому згадався його друг. Господи, ти завжди був поряд зі мною, я завжди це знав, обертався і бачив слід від наших ніг, Твоїх і моїх. І тепер, коли я потрапив у велику халепу, навіть не знаю, чому ти не поряд? Я оглянувся і побачив тільки одну пару слідів. Так, сину мій. Я ніс тебе на руках, ось чому.

132. Релігію у XVIII столітті, Господа у XIX столітті, людину у XX столітті вбив мій батько.

¹ Назва британської газети.

133. Вже давно були тиша і спокій, тільки в серцях людей лютувала війна. Раптом на подвір'ї з'явилися турецькі вершники, вбрані у кольорові турецькі шати, спочатку всіх захопили, а потім всіх, до останнього, вирізали. Кров лилася рікою, мізки бризкали на побілені стіни, на животах мертвих дітей сидять грифи. Моя мати, загинаючись, рахувала померлих, котрі смерділи на сонці. Світ збожеволів. (Наостанок тоді вже мало стати очевидним для батька, що він може йти до дупи, до чорта зі своїм няньченим-переняньченим «я», зі своїм самовідданим, до самих дрібниць відпрацьованим, вередливо викоханим «его», бо це тут не рахується, не має жодного значення, тому що довкола не порожнеча, світ не порожній, котрий ми заповнюємо іграми, як нам забагнеться, а повний болем. Йй-богу! Справжнім, фізичним. Пес смердючий, сказав турок перед тим, як проштрикнути мого батька, але не проштрикнув його: наче світ був порожній, котрий ми заповнюємо за бажанням — іграми.) Моя мати, загинаючись, рахувала померлих, котрі смерділи на сонці: турецькою.

134. І звідки взялася звістка: невірні сіють смерть у Гімешальє, Кара-Мустафа напав на угорців, які мирно паслися, що було їхньою звичкою, а нам треба було терпіти, Відень наполягав на тому, аби в інтересах миру ми терпіли до певної межі, та цього разу ми не стерпіли. Дісталось вже й угорцям трохи удачі! Казав мій батько моему кузенові Ласло: відбери собі молодиків, вирушай та зіштовхнись з бусурманами. Я ж стоятиму на вершині пагорба, і Жезл Батьківщини буде в моїх руках. Мій кузен вчинив так, як сказав йому мій батько, і зіштовхнувся з бусурманами. Мій батько, граф Форгач, капітан фортеці Ершекуйвар, та віце-генерал Пал Шерені піднялися на вершину пагорба. І сталося те, що скільки разів мій батько піднімав руки вгору, перемагав мій кузен, а коли опускав руки, то сильнішими ставали басурмане. Але руки мого батька стомилися. Тому взяли великий камінь і поклали під нього, і він на нього сів. А Форгач та Шерені тримали його руки, один з одного, інший з другого боку, таким чином його руки залишалися підняті до заходу сонця. Йй у такий спосіб мій кузен та його військо перемогли бусурманина та його армію зброєю. — Залишається тільки доповнити, заради страшної та банальної цілісності картини, що Шерені тричі, а Форгач одного разу таки впустив руку батька. У першому випадку спустив духа мій кузен Ласло, сидячи верхи на Зульфікарі, котрого було мені обіцяно, йдучи разом з (тут іде ім'я мого батька) з паном Яношем, його слугою на ім'я Морці та двадцятьма вершниками, потрапив у дуже болотистий струмок, де разом з конякою впав, довго бився пішим і двох турків зарубав. Нарешті,

через безліч поранень, стікаючи кров'ю, віддав своє життя. Що й можна побачити на його шоломі та панцирі, котрі зберігаються в Історичному військовому музеї Відня (Heeresgeschichtliche Museum), удар мечем дістався йому по голові, та слід від пострілу рушниці у нижній частині панцира, де куля, пробивши його, потрапила у живіт. Ймовірно, що саме друга рана і позбавила його життя. Потім упав барон Ференц, і турок відтяв йому голову. Тіло Тамаша зрешетили кулями, а тіло Гашпара вкривало безліч поранень від меча. Велика жертва, принесена однією родиною за один день, за одну годину нещадної долі, потрясла не тільки всю країну, а все сумління християнської Європи. Співчуття імператора, графів Мансфельда та Пухгейма, підбадьорливе повідомлення та благословіння від папи передав нунцій. У Надьсомбаті навіть відбувся гарний похорон.

135. Після того, як вбили мого батька, адміністрація, котра була відповідальною за цю випадковість, відіслала родині телеграму, проте з якоїсь причини не моїй матері, а сину мого батька, котрий тоді був немовлям і не вмів читати. В телеграмі було наступне: вашого батька ми вбили. Трапилося страшне непорозуміння. Пробачте. Моя мати прочитала, подивилася, знову перечитала, могли б написати трохи детальніше, сказала вона нарешті.

136. На думку газети, пригодницьке життя мого батька заслуговує на роман, і в нього надзвичайне закінчення: його брутально вбили у вівторок опівдні. Скоїв цей страшний злочин, ім'я не має значення, 24-річний автослюсар, місцевий. Подружнє життя моїх батьків зіпсувалося за останні роки, моя 33-річна мати навіть переїхала жити до автослюсаря, дарма що в нього немає машини, та взявши до уваги чотирьох малих дітей (це були ми! — тільки маленькі), усе-таки повернулася до мого батька та таємно злигалася з Аттілою (автослюсар). Вони разом придумали план. Моя мама повідомила автослюсаря, що того дня вони поїдуть до Тіганя, де близько опівдня зустрінуться з агентом з нерухомості. Так і сталося. Після того, як агент з нерухомості, котрий знав свою справу, пішов геть, а моя мати пішла в магазин купувати сметану (для завершення гарбузового супу), автослюсар прокрався до будинку і, як здавалося, важким молотком виконав сплановане, звирячий вчинок. Те, що з боку матері це і справді було негарним вчинком, показує її, мою матір, як спільницю у злочині — звучить, як Tarasconi Tartarin¹ — узяли під варту. Ця скотина, не моя мати, а її коханець, зізнався у скоєному та здав 200 тисяч форинтів, котрі мій батько того самого дня до обіду зняв з рахунку в банку Фюрета². Про життя мого батька можна було б розповідати і не тільки через його смерть — фоторепортер, графік, угорсько-шведський розмовник, ще й вірші писав. Його східно-азіатська колекція вартує понад 10 мільйонів форинтів. 100 форинтів відповідає приблизно 1 німецькій марці, тобто так можна вираховувати вартість. Це курс обміну стосовно спадку мого батька.

137. Побудований у 1938-му і з того часу перетворений на символ міста, в'язниця, з котрого по сьогоднішній день близько 250 осіб покінчили життя са-

¹ *Тартарен із Тараскона* — книга Альфонса Доде.

² *Фюрет* — місто в області Веспрем, Угорщина.

могубством. Сорок метрів вільного падіння! Останні, їх було двоє, зовсім ще діти: стрибнули в глибину, тримаючись за руки. Вони кохали одне одного. Дівчина, моя мати, мала 15 років, хлопець, мій батько, вісімнадцять; навчалися в одній гімназії. Старанні учні — моя мама відкрита, допитлива, мій батько більш замкнутий, інтраверт. І аби справа була ще більш заплутаною: їхнє кохання мої дідусі та бабусі не те щоб забороняли, а підтримували. В обох сім'ї забезпечені, багаті (особливо в мого батька). Чому? Чому? Чому? — це вирізав на парті однокласник батька. Проте ані вчителі, ані психологи не знають відповіді. Місто в жалобі, учні в шокові. Хоча в гімназії на вихідних все одно провели свято альма-матер — його провели саме на прохання учнів, — і гаслом його було: «Життя прекрасне і чудове!». Так познайомились мої батьки, конкретніше, мій батько з моєю матір'ю.

138. Мій батько виріс у Веспремі, не знати чому. Тому був дуже чутливий до слова «віадук». Якщо йому говорили в обличчя «віадук», то в нього аж потьмарювався розум, і він бив. (Мій батько виріс у Дебрецені, не знати чому. Тому був дуже чутливий до слова «дев'ятиарковий»¹. Якщо йому говорили в обличчя слово «дев'ятиарковий», то в нього аж потьмарювався розум, і він бив.) (Мій батько, Берлін, Рейхстаг, бив.) (Мій батько, Будапешт, площа Октогон, бив.) (Мій батько, Афіни, logariazmo parakalo², бив.) (Мій батько, Віфлеєм, ясла, бив.) (Мій батько.) (Бив.) (...)

139. З 1962 року на кожну Пасху розпинають декількох моїх батьків-добровольців у містечку Сан-Педро-де-Кутуд на північ від Маніли перед натовпом прибічників, репортерів і зацікавлених. Розкаюним у злочині чи благаючим за хворих моїх родичів (віруючих та невіруючих), моїм батькам прибивали руки та ноги добре простерилізованими десятисантиметровими цвяхами посередині кістки або біля основи пальців ніг. Мій батько висить на хресті 2—10 хвилин. Керівництво католицької церкви на Філіппінах уже багато разів порушувало питання проти цього ритуалу, big deal³.

140. Це не було необхідною смертю. Тисячі разів інакше міг би померти мій батько. Можна було б замішати і політику, адже хто буде працювати на насосі у Зало⁴ з двома докторськими, якщо не за примусом комуністів. У цьому було б щось, навіть якби ми почали гратися з датами, далеко після 1989-го (або до 1945-го) сталося те, що десь близько опівночі загорілася грубка у трейлері на зоні G-2 торф'яної шахти. Управляючий насосом, мій батько, прокинувся від пожежі, він схопив палаючу грубку і кинув її у шахтове озеро біля трейлера. І до цього моменту все було б нормально (не беручи до уваги, як склалося життя мого батька та займання грубки). Проте через великий поспіх мій батько також загорівся, він згадав про заходи стосовно грубки і також стрибнув у озеро і потонув. І ще тому, що не взяв до уваги той факт, що узагальнення

¹ Мається на увазі Дев'ятиарковий міст у м. Хортобадь в Угорщині.

² Рахунок, будь ласка (грецьк.).

³ Велике діло (англ.).

⁴ Область Угорщини.

відноситься до всіх частин, тобто: вогонь грубки погас і грубка опустилася на дно озера, вогонь мого батька також погас, і батько так само опустився на дно озера. Тіло бідолахи витягли в суботу по обіді пожежники Надьканіжи¹.

141. Шрьодінгер закрив мого батька в ящику зі щільними стінами. Ситуація наступна: в ящику, окрім мого батька, знаходиться шматочок радію, який протягом години з вірогідністю у 50% вивільнить одну частинку, та з вірогідністю у 50% — ні. Щойно частинка вилетить, це всередині ящика вимірює детектор, котрий опісля відкриє клапан і запустить в ящик ціаністий газ, від якого мій батько загине (в жалобі його жінка, розумій: свекруха, 4 сини, 5 невісток, невизначена кількість онуків й армія шанувальників та шанувальниць). Питання Шрьодінгера таке: в ту мить, коли ми розберемо ящик, аби подивитися, чи живий ще мій батько, що ми можемо сказати: живий чи мертвий в ньому батько? Відповідь наступна: в ту мить ми не можемо сказати ані те, що мій батько живий, ані те, що мій батько мертвий, якщо ми вже дуже хочемо сказати, що мій батько або живий, або не живий, маючи на увазі, що з вірогідністю у 50% він живий, та з вірогідністю у 50% він — мертвий. Більше за це не можемо сказати. Якщо відкриємо ящик, то, звичайно, ми побачимо, живий він чи мертвий. У першому випадку зі 100% вірогідністю можемо сказати: живий, у другому випадку з 100% вірогідністю можемо сказати: мертвий. Таким чином виникає питання, якщо після відкриття ящика ми знайдемо Бено Барція, мого батька, мертвим, то чи можемо сказати, що об'єктивною реальністю було те, що мій батько був мертвим ще до відкриття ящика. Якби ми не відкрили ящика, тоді мій батько через годину з вірогідністю у 50% був би щасливий та живий, наче Морці Гевешен. Тобто ящик, для всіх зовнішніх спостерігачів системи, поведився б так, що батько, мій батько, з вірогідністю у 50% живий. Можливо, само спостерігання, спостерігання сина убило б (убило) мого батька, або воскресило його зі 50% стану смерті, якщо саме такий результат ми дістали? Тому торкатися батька заборонено. У кого може виникнути бажання стати вбивцею батька, навіть з вірогідністю у 50%. Нещасний Шрьодінгер запропонував винести ящик на перехрестя трьох доріг, він особисто не дуже має бажання нести його, в нього болить нога, якесь запалення стопи, навіть щиколотка напухла.

142. Мій батько лише нерішуче, боязко згадав би це місце, ми всі є кішками Шрьодінгера, і час від часу один доброзичливий, орієнтований на любов, дивний, похилий, бородатий чоловік, де, за словами мого батька, завжди блакитне небо, простягне руку з-за хмар і відкриє ящика, в якому і кішка, і ціанід, і радій, і детектор (те, що «і», каже мій батько, я говорю тільки жартома, бо розмовляю), і весело запитає: як живеться, сину мій? А ми кажемо: з певною вірогідністю. Це сказав мій батько.

143. Спадок переходить від батька до сина, поки є батько і син, Посібник для синів, без позначення року та автора, перекладений з німецької Петером Таттерпаттером. Реєстр та каталог. Є і божевільні мої отці. Бродять угору-

¹ Місто в області Зало в Угорщині.

вниз по бульварах, горлаючи. Дивишся крізь них, горнеш їх до себе або ділишся найпотаємнішими думками: *secko jedno*¹, в їхніх вухах холодне олово. Якщо починають гавкати, то погладь їм чоло і кажи: вибач. Якщо у відповідь киши, то це не означає, що тебе пробачили чи зрозуміли; бридкі образи похоті заповнили їхній розум. Дай їм трохи попускати слину, а потім вріж тильною стороною долоні по шиї. І знову скажи: пробач. Не думай, що це: до них дійде, у них мізки із соломи, як старий погризений мишами папірус, такий у них мозок, проте під час розмови робиш поставу безперервного хвилювання, в кожній країні світу це горблення випромінює певне хвилювання — цю мову вони ще розуміють. А потім хавчик, харчування. Завжди тримай у кишені шматок м'яса. Спершу покажи їм м'ясо, аби бачили м'ясо, потім вкажи їм на рота, аби бачили: для них, м'ясо для них. Якщо не відкриють рота, кинь у них, і якщо не впіймають, скажімо, потрапить до носа чи окулярів, знову вріж по шиї, тоді автоматично відкриють рота, і воно там. Проте, можливо, все буде не так, тоді ти багато не зробиш для мого батька, для моїх божевільних отців. Якщо починають кричати: Трощи, Імперія!, намагайся натрапити на слід легенди². Якщо кричать: сини сатани звергли твого коня!, зроби помітку в записнику — частоту появлень присвійних особових суфіксів, а якщо кричать: Ще з козла молоко здоїть, а й за те трощи!, тоді нехай тобі згадається, що одного разу тебе вже просили, аби ти їх трощив. То ж трощи їх. ♦ Правду і неправду, але таких отців нема, котрі б навмисно навчали неправди. Виходить з повітря не-знання навчає мій батько. Дорогий синку, тверде м'ясо, перед тим як покласти на вогонь, треба добре відбити двома каменями. Треба і розчесати і почесати (перед тим). Але підійде і апарат «штучної нирки», і циклотрон. (Мій старший красень-дядько помер за допомогою цього апарата у 1954-му; бабуся і по сьогоднішній день би його оплакувала, якби й вона не померла.) Суп з яловичого хвоста та іржавий лікер, добутий з чорного вуглецю, вареного протягом трьох годин, дуже добрі від туберкульозу та для зваблення аборігенок. Негайно їх обійняти. Загубися в гігантських сідницях, заплющ очі, відкрий рота, шері, шері (на думку мого батька). Чоловіки ведуться на дешеве скляне намисто наступних кольорів: порцеляново-білий, темно-синій і кіновар, а справжні перлини вони часто навіть не помічають. Завойовування не зовсім диких можливе за допомогою дешевих книг таких кольорів: мертвотно-білий, коричневий, колір морської хвилі — особливою популярністю користувалися ті книги, які (за змістом та фактурою) розповідали про море. Якщо чорт з'явиться перед тобою у вигляді чорта, не показуй здивування. Торгуйся. Якщо ані намисто, ані книга (незважаючи на тему та фактуру!) не потрібні, пригости тоді зеленою пляшкою «Кьобаняї»³. Тоді вже... — В батьківському вченні є щось цінне. Або нема. ♦ А ось у деяких країнах батьки мої схожі на клубки кольорових ниток. (Киш, осоружні кішки!) В інших вони схожі на глиняні горщики або скляні банки. А іноді мій батько — ніби стаття в газеті: читаєш про фільм, який вже подивився, який тобі сподобався, але дивишся його ще раз ні одного бажан-

¹ Немає різниці (словацьк.).

² Мається на увазі легенда карти (або ключ до карти).

³ Кьобаняї — угорське пиво.

ня, а в газеті про нього читати — тим більше, такий мій батько. Є у мене один батько трикутної форми. А деякі батьки, коли у них питають, котра година, плюються срібними дукатами. Один мочиться парфумами, інший — чистим спиртом. А то ще є батько, що перетворився на казкове морське чудовисько, інший — на двійника людини, якої він так боявся в дитинстві. Є батько коза, є — молоко, є викладач іспанської у монастирській школі, є батько — виняток з усіх правил, є навіть такий, який запросто, одним махом, міг би вирішити всі світові економічні проблеми, але він з цим не поспішає. Є батьки, що полюбляють пофорсити, але не всі і хіба що тільки вдома. Є батьки, які прикидаються кіньми, але не всі, і хіба що у XVIII столітті. Є батьки, які падають з коней, але не всі, і є, які, впавши з коня, пристрелюють його, але не всі; є батьки, які коней бояться, але в більшості своїй вони бояться жінок. Є у мене батьки, які займаються мастурбацією через страх перед жінками, а є і такі, які сплять з продажними жінками через страх перед жінками, яким не потрібно платити, а є і такий батько, який взагалі ніколи не спить, перебуваючи в тривожному очікуванні майбутнього, що давно вже залишилося позаду. ♦ Батько-стрибунець зустрічається так само рідко, як білі ворони, з чого можна зробити висновок, що ворони-альбіноси все ж таки зустрічаються (тільки рідко). Дуже важко уявити собі танцювальну залу, барочний салон або отримане за протекцією панельне руйновище, де не було б тісно двом батькам-стрибунцям. Найдоцільніше прив'язати такого батька до вихлопної труби далеkobійної фури — він і світ побачить, і над життям своїм задумається, загалом, це йому піде на користь. Якось у 1969-му чи 1970 році один такий мій батько, втікши до Народного парку, стрибав там і штовхав якийсь коричневий круглий предмет діаметром близько фута. Ага, здогадався син мого батька, це гріх, це гріх. Потім звідкись узявся сачок, і мій батько почав ловити ним гріх. Але марно! І було в цьому його фіаско щось скорботне, гнітюче. Самі ці стрибки засмучували, псували настрої. Можливо, тому, що ноги мого батька весь час бовталися у повітрі? ♦ Підібратися до мого батька найпростіше ззаду. В цьому разі, якщо його раптом охопить незбориме бажання встромити в тебе спис, йому доведеться спершу обернутися, і ти, вигравши час, встигнеш зарезервувати кудись квиток, наприклад, в Рукміні, де моїх батьків немає взагалі. Проте тамтешні цнотливі богині родючості довгими і вогкими зимовими вечорами, забравшись під ковдру, в недоступний для нашого розуміння спосіб усе-таки вмудряються займатися породженням потомства. Чудове місце це Рукміні. Але що це тут стирчить? Спис! Саме він. І довкруги: сліди списів, усе поранено списками. Але найпростіше — усе ж таки ззаду. ♦ Був у мене один конкретний батько, у якого дітей плодилася сила-силенна, ось і вирішив він їх продавати на кісткомельний завод (де, як можна припустити, займалися виробництвом клею). А оскільки завод невдоволеної і пхикаючої дітвори не приймав, мій батько розігрував із себе люблячого батька. Загодовував своїх нащадків льодяниками з кальцієм, поїв молоком морських свинок, розповідав їм усілякі забавні історії і щодня розучував з ними фізичні вправи для зміцнення кісткової тканини. Міцний хлопчак — це напевне, міркував він. І завод регулярно, раз на рік, прислав до нього маленький синій фургон. ♦ Імена батьків: і були імена батьків: Аба, Агабіель, Агаріель, Агарон та ін. ♦ У кожно-

го з моїх батьків є свій голос, й у кожного голосу — власна загроза, *terribilitas*¹. Звучать голоси моїх батьків кожного разу інакше: як шипіння кіноплівки, що горить, як глиба мармуру, що розколюється (вранці), як дзвякання двох канцелярських скріпок (увечері), як булькання в ямі для гасіння вапна або регіт кажанів. Від голосу мого батька можуть тріснути окуляри. Мій батько, якщо тільки не одягнений у мантію мого батька, може бути ким завгодно: героєм-коханцем, дрібним пройдисвітом, поміщиком, що засів в глибинці, як наш поет Бержені, боксером, бляхарем, автогонщиком або агентом. Чомусь найчастіше агентом. Майже всі мої батьки менш за все прагнули стати моїми батьками — або влипали в цю справу випадково, або хтось виявлявся «недостатньо досвідченим». Тим часом серед цих моїх «батьків через непорозуміння» було більше всього панів витончених, делікатних і навіть гарних (цікаво знати, чому). Якщо ж мій батько виявлявся таким через «порозуміння», і не раз, і не два, а дванадцять або двадцять сім разів, на нього ми могли дивитися з підозрою — невже він не осоружний собі? Але йому хоч би що. У буйні вечори він напинає на себе бейсболку на згадку про молоді літа — про висадку в Нормандії або про окупацію Праги... Але є серед моїх батьків немало зовсім непорочних, які перетворюються або на святі моці, дотик до яких збирає довкола невиліковно хворих людей та ін., або на такі тексти, які потім вивчають багато поколінь, щоб довести огиду до читання до досконалості... Текстуальних моїх батьків зазвичай переплітають у синій коленкор. Для виразу доктринерства найвідповідніший засіб — батьківський тон. Брррр! ♦ Мої батьки схожі на глиби мармуру — величезних розмірів поліровані куби з розводами і прожилками, прямо у вас на шляху! Ані перебратися через нього, ані мимо прошмигнути. Як не можна перебратися або прошмигнути повз минуле. А якщо і вдасться обійти одного батька, то цілком імовірно, що на шляху незабаром виникне інший — або той самий, що скористався тільки одному батькові відомим, коротшим шляхом. Придивися уважніше до фактури і кольору цієї мармурової глиби! Чи не нагадують вони тобі фактуру і колір середньопідсмаженого біфштекса? Це і є колір і фактура обличчя твого батька. Окрім мармуру, слід також згадати собаче ікло. Але батько із собачим іклом — це дещо простіше. Якщо тобі вдасться накинути ласо на собаче ікло, інший же кінець мотузка закріпити на луку сідла, та ще коли і кінь твій розуміє, що означає ласо, і в потрібний момент трохи пригальмує, аби натягнувся мотузок, — успіх забезпечений. У музеї китів у місті Тата демонструється таке тридцятидвосантиметрове собаче ікло, помилково ідентифіковане як ікло моржа. Хоча дурневі зрозуміло, що це — ікло мого батька. І дурень цей щасливий, що ніколи не зустрічався з моїм батьком. ♦ Якщо ж ім'я твого (мого) батька — Франц, Матяш чи Йосиф, зарийся в землю, або біжи в монастир, або до розбійників у гори Баконь. Оскільки імена ці королівські, і хай твій (мій) батько, Франц, Матяш чи Йосиф, і не король, пам'ять про королівство зберігають найпотаємніші частини їхнього тіла. І немає більш пригноблюючого, ідіотського положення, ніж бути екс-королем. Такі мої батьки поведуться удома так, ніби це королівський палац у Вишеграді, а родичів і знайомих вважають придворними, яких своєю королівською милістю вони можуть підви-

¹ Залякування (*лат.*).

щити чи понизити. І людина, не знаючи, де вона, «внизу» чи «вгорі», бовтається, мов пушинка, не відчуваючи землі під ногами. Коротше, якщо Франц, Йосиф, Матяш, Рудольф, Іштван, Геза — наживай п'ятами, поки твій батько не вийняв ятаган. (Привіт матусі!) Адекватна поведінка по відношенню до таких моїх батьків — поведінка плазуна, лизоблюда, підтирки, навушника й Іуди. А якщо ти не встиг добігти до лісу, то ставай на коліна, склади перед грудьми долоні й, опустивши голову ниць, стій до світанку. До цього часу твій батько, ймовірно, уп'ється до бісиків, і ти можеш іти (якщо його не конфіскували) в ліжку, а якщо голодний — на кухню, підкріпитися залишками вечері, які кухар, що дотримується чистоти, ще не встиг прибрати, накривши блюда фольгою. Але буває, що кухар випереджає тебе, і тобі залишається смоктати лапу. ♦ Масть — справа важлива. Мої батьки рудої масті, особливо із золотистим відливом, відрізняються надійністю. Їх можна використовувати: (1) для вирішення циганського питання, (2) як молоток, що клепає, при зведенні мостових конструкцій, (3) для підслуховування розмов, що ведуться між вікаріями, і (4) для перевезення по місту дзеркал особливо великих розмірів (до 18 кв. м). Батьків мишачої масті краще всього уникати. Такий батько відчуває страх перед життям, а оскільки життя — це, можна сказати, суцільна смуга перешкод, то ми тільки й робили б усе життя, що тряслися через фатера. Булані, як вважається, — батьки розсудливі та добродісні, і якщо Господь велить такому зарізати сина мого батька, то він, швидше за все, вибачиться і скаже «ні». Буланій у такій ситуації напевно вислухає всі pro і contra, рябий попросту відвернеться, а гнідий з підпалинами тут же почне точити ніж. Батьки ясно-бурої масті легко збудливі, їх корисно використовувати, де потрібний натоп: під час погромів і коронацій. Якщо десь зірвалося замовлене вбивство, то винен, вочевидь, мій рябий батько, що забув зняти ковпачок (чи як він там називається) з оптичного прицілу гвинтівки. Є ще масть «мандаринове желе» — цей схильний до соромітності, збочень, що похвально і навіть свято, і до того ж, як правило, не приводить до батьківства: всю славу свою носить він при собі. Батьки плямисті, звані ще чубарими, з різного роду цятками, смужками і розводами, вірізняються добродушно-підвищеним настроєм, почуттям неповноцінності й особливо тонким чуттям. Масть мого батька сама по собі не визначає ні особу, ні поведінку, але є в ній щось пророчє, доле-носне. Розпізнавши свою масть, мій батько може сміливо йти в ногу зі своєю долею. ♦ Батьки і пестоці. Якщо один з моїх батьків «набатькує» суцільних дочок, життя відразу стає веселішим і просторішим. Наші сестрички і старші сестри певне створені для пестоців, і нерідко буває, що пестять їх аж до сімнадцяти-вісімнадцятирічного віку. Звичайно, при цьому не можна скидати з рахунків небезпеку, що моєму батькові прийде в голову переспати зі своєю красунею дочкою, адже вона ж, врешті-решт, його, і зовсім не так його, як дружина або ці його корови-коханки. Геній не зупиняється на півдорозі, говорять деякі з моїх батьків і, не щадивши немолодих уже ніг, мчать за молодшими, але вже з цілком розкішними стегнами, моїми сестричками, щоб завалити їх у ліжку. Але більшість з моїх батьків усе ж таки не такі. Для більшості — дисциплінованої більшості — такого питання навіть не існує. Але якщо моя сестричка всядеться до такого батька на коліна, то скажіть на милість, хто той арбітр, який проведе ризику: де кінчається «моя рідна кровинка» і де почи-

нається повнокровна жінка? Але більшість все ж таки твердо дотримується табу, більше того, один мій батько ввів додаткове обмеження: «Дивися, Терчі, я тобі ребра перерахую, якщо тільки побачу, що цей Hans-sebastian Lottermoser, німецька в оригіналі, запускає свою брудну лапу до твоїх трепетно-ніжних персів!» Або жестом, указуючим у майбутнє: «Геть, Терезо, п'ятдесятилітровий бочонок з написом «antibaby-spray», і на цьому синьому бочонку зверху вигравіювані твої ініціали, ти бачиш?» Але все це нісенітниця. Важливе те, що батько дочок неважливий. Він поза конкурсом, hors concours. Тому і ставлення до такого батька прихильніше, чуттєвіше. Трапляється навіть, що не він пестить своїх дочок, а вони — його. Чого не буває на світі! ♦ Трапляється, що язик мій не повертається, аби вимовити: «мій батько». ♦ У спеціальній літературі відомо двадцять два типи моїх батьків, з яких лише дев'ятнадцять можна назвати справжніми. Не має особливого значення так званий мій підпийлий батько, неважливий і мій батько — «левове серце», а зважаючи на наші цілі, неважливий і мій святий Батько. А ось батько, що падає з неба, дуже навіть важливий. Ми не знаємо, що ви маєте на увазі під батьком, в усякому разі, рекомендуємо, вам не захоплюватися велосипедом. Патли падаючого батька вітер розкидає на всі чотири сторони світу, його пасма тріпочуть, ляскаючи його по вухах. Сини мого батька замість пір'я носять на шапках шматки сирого бекону і виступають проти введення акцизних марок. І це після всього, що мій батько для них зробив! Мої занепалі батьки сподіваються зупинити падіння, працюючи з подвійним завзяттям і в два рази більше. Вони важливі, бо втілюють собою етос праці, цей етос — справжній ідіотизм. І може бути, що швидше, то краще, замінений етосом страху. ♦ Мої батьки зникають різноманітними способами, стоячи, сидячи, в беретках, м'яких капелюхах п'ятдесятих років, в майках, бриджах, сорочках навипуск. Після обіду вони вирушають на прогулянку і зникають безслідно. Іноді вони «зникають», не покидаючи будинку, а зачинившись у себе в майстерні (колишньому сараї), або занурюючись у системні міркування про прекрасне, або мріючи про таємне життя. Війна найбуденніший, найнадійніший спосіб зникнення батьків. (Так зник на війні мій дядько, брат мого батька; як мовиться, «пропав безвісти». Зниклих безвісти, як правило, довго чекають. І чуткам про їх смерть не вірять, але потім усе ж таки якось упокорюються. Ні, він не помер, але минає час, і ми перестаємо думати про нього як про живого. Він живий, але до нас уже не повернеться. Востаннє його бачили біля табору біженців у Бічці. Він був з наплічником і сміявся.) Озброєний подібним набором фактів, я міг би подати оголошення в газету: «Загубився чистопорідний батько, виснаженого вигляду, зріст 184 (182?) см, озброєний до зубів своїм вірним «Сміт-вессоном» 38-го калібру. Відгукується на звернення «Ти як пень той!». Хто знайде, винагороду за домовленістю». Після цього можна поставити лише одне справді важливе запитання: чи дійсно ти хочеш знайти його? Уяви, що він буде знайдений. І заговорить з тобою тим же тоном, що й раніше. І так же встромлюватиме у твою матір свої кігті. А тут ще цей список. Або дротик, не пам'ятаю вже, що там було. І якщо він, цей дротик, почне, як бувало, літати за вечерею над столом? Коротше, як ви хочете жити? Чи хочете ви ще чверть століття слухати, як він нервово скрипить пальцями по ніжці фужера? Або хай вирушає на Борнео? Скажи йому: Сулавесі. Хай скрипить там, для них це чудасія. Принаймні не

кидатиме за вікно шашличницю і не розполохуватиме гостей вечірки відрижкою, як довжезний шлейф. І не буде тебе бити ні сиром'ятним батогом, ні банальним ременем. Отже не звертай уваги на порожній стілець на чолі столу. І подякуй Господу Богу. ♦ Коли, незалежно від причин й обставин, ти повинен врятувати батька, ти на мить відчуваєш, що мій батько — це ти, а не мій батько. Всього на мить. Єдина мить у житті, коли можна це відчути. ♦ Ну й, природно, батьків прутень. Офіційною, суспільно визнаною мовою — фалос мого батька. Орган магічний. У стані спокою — соромитися тут нічого, медичний факт — він є чимось зморщеним і непоказним, що легко поміщається в плавках й інших штанах-трусах, його й показувати якось ніяково, хоча, запозичуючи метафори у природи, можна уподібнити його маленькому бороличку або виноградному равликові. Магічна природа мого батька перемищається в такі моменти в інші частини його тіла (кінчики пальців, чоло). А що коли — бо можливість така не виключена — дитині, як правило, допитливій шестирічці, захочеться на нього подивитися? Хай подивиться. Але тільки вранці. І те за відсутності вранішньої ерекції. Хай торкнеться його спокійно, легко і невимушено. І коротко. Порушувати цікавість недоцільно! (Адже вона ще тільки вчиться читати і писати.) Поводитися слід стримано і люб'язно. Ніяких (драматичних) сцен! Неначе йдеться про великий палець вашої ноги. І спокійно, без суєти прикритися. Не забувайте: доторкнутися не означає тримати! Щодо синів, тут підхід індивідуальний, лякати їх безглуздо (та і не слід), м'який шанкр, твердий шанкр! Цікавим з погляду філософії феноменом є напівнапружене батьківство, яке Аристотель зарахував до категорії недосконалості, а також вплив цього факту на розвиток європейської скульптури (зрізаність та ін.). Фундаментальний закон, стверджуємо ми: стоячий фалос належить тому, хто (або що) привело його в цей стан. Батьків прутень в усіх відношеннях перевершує всі інші, не батькові, але не в сенсі розміру, ваги тощо, а через певну метафізичну «відповідальність». І це вірно навіть стосовно найнещасніших, убогих і божевільних моїх батьків. Африканські експонати (Малі!) якнайкраще відображають цю специфічну ієрархію. Тоді як у доколумбовій Америці цього немає, або майже немає. ♦ Імена батьків. І були імена батьків: Баадгал, Баальберіт, Белль і т. ін. ♦ Син мого батька знав одного свого батька, який одноосібно володів усіма ведмедячими заповідниками в південному Чонграді. Людина ця (мій батько) була відома твердими принципами і навіть за найжалюгідніших життєвих обставин не пожирав власних дітей. Але діти, один за одним, усе-таки зникали. ♦ Одне слово, ключова ідея батьківства — відповідальність. Вони відповідають за те, щоб небо, та сама «небесна гармонія», не повалилося раптом нам на голови і щоб твердь земна не розверзлася у нас під ногами. А також за те, і це найголовніше, щоб дитина не померла з голоду, щоб була у неї їжа, а на випадок холоду — плед. У своєму батьківстві мій батько сміливий і непохитний; вони всі цим вирізняються (винятки — випадки бузувірства, використання дитячої праці і безбожне сексуальне домагання). Молодець, Йожі, ти попрацював на славу, зробив добре щеплення родинному дереву, хлопчак твій росте як бур'ян, і гроші вже заробляє, торгує сантехнікою, і подруту знайшов, яка тобі до душі, і просочення їй зробив, так що чекай на поповнення. І, головне, не сидить, не колеться. Але чи помітив ти нервовий тик у куточку його нервового рота? Він означає, що його

драгує, коли його називають Йожі-маленьким, означає, що в лівій штанині брюк він уже тримає обріз, а в правій — сокиру м'ясника, тримає їх для тебе, чекаючи на слухну нагоду. Тримай, татусю! Та я ж тебе сповивав, шмаркачу! Ось це помилка. По-перше, тому що неправда (у дев'яти випадках з десяти пелюшки міняють мої матусі), по-друге ж, це нагадує синові про першопричину його безумства. Він розлючений через те, що був маленьким, а ти був гігантом, навіть тінь твоя була більше його, але річ навіть не в цьому, він розлючений через те, що він для тебе був випадковістю, а ти для нього — неминучістю, а крім того, він розлючений через те, що, коли він уперше показав, що любить тебе, ти цього не помітив, коли він любив тебе, ти цього просто не помічав. ♦ Коли помирає один з моїх батьків, батьківство повертається до Батька Небесного, який є сумою моїх мертвих батьків. (Це не визначення Батька, а тільки одна із сторін Його буття.) Батьківство повертається до Нього, по-перше, з тієї причини, що там його місце, а по-друге, щоб воно не дісталось синові мого батька. Передача влади — річ серйозна і супроводжується урочистим ритуалом, спалюванням капелюха. І ти, сирота, безбачченко, повинен битися із спогадами про батька. «Так» і «ні» хапають сина мого батька, тягнуть у різні боки. З якого часу, якою мірою «я» — це «я»? — Ні з якого, ні в якій до кінця, я відтепер завжди буду частиною його (мого батька). Це останній замах мого батька. ♦ Батьковбивство суперечить закону і правилам етикету, і, до речі, заднім числом, це було б цілком непотрібним підтвердженням правоти мого батька («Ти, жалюгідний батьковбивце!..»). Бажати можна, робити не можна. Та й навіщо? Немає ніякої необхідності вбивати мого батька — час, вірний слуга, зробить це і без мене. Моє справжнє завдання в іншому: стати моїм батьком, але в блідішому, слабкішому виданні. Якщо він грав у футбол, я грагиму у ватерполо. Якщо він говорив трьома мовами, я говоритиму двома (або однією). Якщо він був полковником-муланом, я — сержантом. Якщо він 184 (182?) см, я — тільки 178... Він вчився на математичному, я — на фізматі. І так за всім списком, вивчай свого батька. І не забувай про закон і правила етикету. А також про час.

144. Мій батько, мій мертвий батько (запозичена ідея, моє співчуття, Дональде!), помер. Пішли, — сказав йому старший син мого батька, і вони побрели на кладовище. Сіаявся дрібний дощ, для похорону те, що треба, і кілька сотень людей із чорними парасольками стояли навколо могили. Ось так-от. Що «так-от?», запитав мій мертвий батько. Ну так. Ця чорна яма? Егеж. Моя сестра відвернулася. Мій батько і його син стояли біля краю могили. Трохи осторонь — бульдозери. Тут збираються щось будувати? Та ні. Яка довга яма. В міру, думаю я. Мій батько знову заглядає в могилу. О! Зрозуміло, зрозуміло тепер... А що за люди? Навіщо їх сюди пригнали? Ми хотіли віддати тобі останні почесті, вінки, жалобний марш, скорботна публіка. А де ж мохнатка? Мохнатки немає? Моя сестра задирає спідницю. Красива, золотиста, каже мій батько. І простора. І це все? Все, відповідає моя сестра. На жаль, тату. Але чому? Адже життя триває. Адже вона і твоя, і моя, така от казуїстика. Дуже шкода. Красива, золотиста і простора, повторює батько, простягаючи до неї руку. Не смій, вигукує син мого батька. Не смій, вигукує моя сестра. А в чому річ, вже й помацати не можна?! Не можна. І це, прошу вибачення, наприкінці так огидно організованої подорожі? Навіть не можна доторкнутися?

Так що ж мені робити? Лягати в могилу. Як, живцем? Тебе вже немає в живих, хіба ти забув? Мені туди не хочеться! Нікому не хочеться. Дощ продовжує крапати. Моя сестра, задерши спідницю, стоїть біля краю могили. Чи можу я хоча б засунути туди свою руку? — запитує мертвий батько. Так би мовити, як останнє бажання. Це виключено, відповідає син мого батька, непристойно. Я володар ордену Золотого руна, кричить мій батько. Дорогий, мій любий, лізь у цю чорну яму, каже сестра. А це не боляче? Боляче, але я буду тримати тебе за руку. І це — все? Це що — кінець? Так. Але я буду тримати тебе за руку. Ну гаразд... Я все правильно роблю? Ти все робиш чудово, татусю. Я не думаю, щоб у кого-небудь вийшло краще. Спасибі, приємно чути. У цей момент син мого батька, поверх спідниці, кладе долоню мого батька на мохнатку. Лізь, каже сестра, я тримаю тебе за руку. Я у захваті, що за блаженство! Тепер воно буде вічним, каже сестра, як це не сумно... Залишитися в живих хоча б іще на мить... Це можливо, каже йому син мого батька. Мій батько укладається в могилі, витягуючись на весь зріст. В міру. Я вже тут, кричить він з ями. Це безумство, каже син мого батька. Грандіозно! Як це йому вдається?! Діра, яма, і я — всередині. Моя сестра все ще тримає його за руку. Ще хвилину! — кричить мій батько. Та бульдозер не чекає.

145. Мій батько, осика тремтяча, зайнятий уже тільки однією думкою, своїм заповітом. Цілісінький день він сидить на сонечку, і, якщо до нього підбирається тінь, він скрикує, і хто-небудь пересуває його разом із кріслом на освітлене місце. Коли він у черговий раз згадує про заповіт, в очах його спалахує неприборканий вогонь (чи це гра? Він сам його розпалює?), він закликає до себе мою молодшу сестричку, чи молодшого брата, чи старшого сина мого батька і починає диктувати. Бібліотека кабалістичних текстів, чотири тисячі манускриптів. Зібрання циклоїд, 118 предметів. Стамески. Стамеска пряма. Стамеска напівкругла, вигнута. Ніж-стамеска, заточений з обох боків під кутом 20 градусів. Флашштихель з прямим лезом 5 мм завширшки. Стамеска для вибірки пазів вузька з одnobічним заточуванням. Стамеска-клюкарза для барельєфного різьблення. Чотири стамески-ложечки і шило. Ложа в Опері. Колекція платівок із записами Бенні Мотена. Крісло-гойдалка «тонет». Армія. А кому ти заповіси армію? Якщо хочеш — тобі. І якого дідька мені з нею робити? Рапорти будеш вислуховувати, по плацу ганяти. Крутитимуться, як зінгерівська машинка. Паради всякі, прийоми для генералітету, підняти прапор, розгорнути прапори. Тамаш Есет і т. ін., хіба не пам'ятаєш? Захист святих рубежів. Прикордонні фортеці. Кидок на Белград проти турків, словом, армія — штука багатофункціональна. Але й дорога, з іншого боку. Фураж, найманці, телебачення. Якщо хочеш чого подешевше — купи «запорожець». Добре, добре, відкладемо це питання. Але є багато інших речей, їх розглянемо в розділі «таке інше». Чи потрібна тобі Регіна? З цією дамою я ніколи не зустрічався, так що краще відзнач її знаком питання. У заповіті знаків питання не може бути! Ось у чому краса! Ніяких знаків питання! Ти розумієш? Ти розумієш? Не плач, мій батьку.

146. Це ще що? Прочитайте, татусю. Це заповіт. Чий заповіт? Ваш. Ми, я і мої рідні брати, кров від крові вашої, вирішили, що настав час вжити

деяких заходів на випадок кончини мого батька. Адже наприкінці життєвого шляху людину чекає стільки всіляких несподіванок. Але я не хочу, я не збираюся думати про кінець життєвого шляху. Цього, татусю, не хоче ніхто, проте це неминучий рубіж, і ми, я і мої брати, думали, що про цю неминучість слід задуматися і моєму батькові, і ми вважали, що, як людина вчена, мій батько цей крок здійснить. Тут ви маєте рацію. Мудрість моя нескінченна. І неперевершена. Але я все одно не хочу! Але як же, адже головні доблесті мого батька — розсудливість і передбачливість. А я не хочу, чорт забирай! Ще не час. Так, татку, всьому свій час, і часу в тому числі, вам це краще знати, але якщо ви, татку, вважаєте, що краще, коли у ваших справах будуть панувати хаос, розгардіяш й огидна плутанина, то, природно... Я ще занадто молодий! Зараз же подайте презерватив! А ви, діти мої, забирайтеся назад у дупу!

147. Скільки не пам'ятав син мого батька свого батька, все у того підпорядковувалося якійсь спотвореній логіці, що ходить конем. Синові мого батька було сім років, мій батько влаштувався художником у піонерський табір, а він жив «при ньому». Одного разу сидів він у порожній їдальні й їв борщ. А навпроти — мій батько в «най-кра-що-му» стані. Дивиться, як він їсть. І раптом його (мого батька) рука висовується з пальцем, згорнутим равликом, і клац — равлик стрімко розпрямляється. У нього з очей посипалися іскри, а потім — сльози. Перед ним стоїть величезна тарілка червоного борщу, і в неї капають сльози. Куховарка, що сиділа поруч, так і схопилася: «Ну чого, п'яний дурню, над дитиною збиткуєшся! Зовсім, чи що, в голову вдарило!» Тут син мого батька, як завжди, кинувся захищати батька: «Мій татко хороший, ви не розумієте, він жартує!» Куховарка навіщось стала витирати очі, а потім пішла кудись і винесла синові печива, льодяників і дві склянки компоту із сухофруктів. Він — їсть, а мій батько: «Ну що, синку, цукерки-то смачні?» На його думку, на думку епохи, до якої він належав, проблема «сльозинки дитини» вирішувалася просто. Компот із сухофруктів сльозинку на вагах революції явно перетягував. Син мого батька зараз забув і смак льодяників, що весело кришаться у роті, і солодку кашку печива, що розмочували у компоті. Пам'ятає це взагалі, за асоціацією. А ось червоне коритце борщу з падаючими туди гарячими прозорими краплями, і тупий біль у маківці, і здивовано-болісний пошук виправдання: за що? що ж він такого зробив? а таки «зробив», просто так не може ж бути щигля-молотка... Компот не відповів на запитання, а лише відвернув од нього. Відповідь склалася через десятиліття. І ось зараз він, гідний син свого батька, простягає руку через товщу часу і металевою пружиною розпрямляє палець у клацанні. І очі мого батька вивалюються в борщ, і мозок бризкає із закривавлених очниць. Мій батько подитячому притуляє до чорних западин тильні сторони долонь і сліпо плаче. Очі мого батька: нескінченний глухий кут.

148. А був у мене і такий батько — очевидячки, білорус, — який протягом вісімнадцяти років підозрював мою матір у зраді. Розмов про це у них ніколи не було, але потай страждав він жахливо. І ось, через вісімнадцять років агонії, він усе ж закликав мою матір до відповіді, яка з переконливою відвертістю пояснила йому, що його підозри безпідставні. Мій батько тут же вийшов до сусідньої кімнати і застрелився. Він не зміг винести думки, що стільки років страждав цілком марно.

149. Мій батько був людиною, яка прагнула правди, бо, як він любив висловлюватися, страшенно важко брехати, коли не знаєш правди (чи думав він при цьому про Хорті, або про німців, при яких сидів у в'язниці в Шопронкьохіді, або вже про комуністів, сказати важко). Його ставлення до слова, вислову було дещо серйознішим, ніж у більшості людей. Розмова вимагає лише деякої кількості думок, висловлювання — справа інша, воно вимагає самопогляду (чи самообману, але це, швидше за все, помилка, ляпсус). «У всіх відношеннях він завжди був трохи більше натуральної величини». Коли мій батько народився, він важив шість кілограмів. Самотність — це зло, сказав Господь. Є фрази, для розуміння яких потрібне ціле життя. Мій батько своє життя витратив на те, щоб зрозуміти це «зло». Він усе життя з ним боровся. Він не був анахоретом, ні найменшою мірою — навпаки, як вільний каменярь елітної ложі «Zur gekrönten Hoffnung»¹, заснованої імператором Францом, який отримав французьке виховання і був нібито його другом і компаньйоном по таємних нічних походеньках і у віденському суспільстві мав славу донжуана. Це йому Моцарт присвятив свій «Реквієм вільному каменяреві» (ор. 477 у каталозі Кохеля), і він же послужив прототипом «Кавалера Рози» Р. Штрауса, — але Святе Письмо мій батько студював украй старанно, роблячи з нього, за своїм звичаєм, докладні виписки. У першу чергу його цікавили причини печалі, бо, на противагу радості, пов'язаної з порятунком і присутністю Господа, печаль — гіркий плід гріха, що відокремлює нас від Господа Бога. Доки, Господи, буде це тривати?, запитував мій батько. (Деякі вважають антропоморфне уявлення про Бога образливим як для Бога, так і для людини. Мій батько до них не належав.) Доки будеш приховувати від мене обличчя Своє? Чи довго я буду складати поради в душі своїй, скорботу у серці моєму щодня і щоночі? Чи довго мій ворог буде підноситися наді мною? Ні допоки; ворогів у батька мого вистачало, але підноситися над ним у той час ніхто й думати не смів. Родина тоді представлена була двома блискучими поколіннями, які перекрили іншим — з часткою нещирості можна було б сказати: мимоволі — всі шляхи нагору. Куди не повернись — усюди вони. Батько і дядько були правдивими лабанцями, опорою двору, людьми Палфі. Мій дідусь навіть дружину підібрав собі в цьому таборі, уклавши шлюб з «граціозною Сидонією Палфі», яка народила йому дванадцятіро дітей, включаючи мого батька. Коли дядечко Йозеф став головним королівським суддею, а Янош Палфі був уже зовсім німецький, він головував замість нього на черговій сесії держзборів, і хоча в моді тоді був німецький крій, його це не бентежило — він ходив завжди тільки в угорській аттилі. Королева його шанувала, але, коли він одного разу зізнався їй, що вищі чини Австрії не надто симпатизують угорцям, — бачте, графе, вони до цього часу кривляться від порохового смороду, якого нанюхалися від гармат куруців! (мій родич-лабанець при цих словах теж скривився), а тому вона, королева, змушена приймати рішення, не надто рахуючись з угорцями. На що граф щиро їй відповів: государине! Недовіра угорців виправдана віковою історією. Обійдуся без прикладів. Але рука, що керує імперією, може правити нею безстрашно — згадана антипатія ніяк не спрямована проти особи королеви. (...) Національні вимоги угорців засновані на стародавніх законах, скріплених вічною

¹ «Коронована надія» (нім.).

клятвою, але ніколи ще ці закони не дотримувалися. Почувши від старого лабанця ці слова, королева вибухнула сльозами і скаргами на нещасне своє становище. Сталося це 17 липня в Пожоні. А був ще дядечко Антал, який до кінця життя залишався вірним фельдмаршалом князя Ракоці, в результаті чого двір позбавив його всіх володінь, передавши їх двом його братам. Це, однак, їх не посварило, і вони продовжували любити один одного. Мій батько був наймолодшим членом нового «покоління геніїв» (його брати: Миклош, посол у Санкт-Петербурзі, і Карой, єпископ Егерський, ім'я якого носив в Егері знаменитий Лицей ім. Хо Ши Міна), відрізнявся яскравими даруваннями і європейською освіченістю, володів витонченим смаком і прекрасною зовнішністю (портрет його демонструється в Угорській історичній галереї) і був найбагатшим магнатом; у двадцять років — губернатор Мошона, в двадцять шість — камергер його імператорської і королівської величності. Однак не полишала його печаль, і нагодований він був хлібом слізним. У принципі, все було ясно: справжня причина безмірних страждань криється в гріху. Позбавлення, як у Писанні сказано, треба шукати в Спасителі: поверни мені радість, спасіння Твого і духом панівним підтримай мене. Але батько мій не розумів цього до кінця і дотримувався швидше земного стоїчного прагнення уникнути печалі, знаючи, що страх Господній улестить серце і дасть веселість і радість, і довголіття життя. Знав, що життя, довголіття — радість, уже самі по собі. Тому й працював не покладаючи рук. Вісімнадцяте сторіччя було століттям будівельників, і він спорудив у Чеклесі найвишуканіший із сімейних замків, перебудував Угорську канцелярію на Банкгассі (нині — найкрасивіша посольська будівля у Відні) і при цьому, будучи заводієм у Товаристві Кавалерів, кочував з ліжка в ліжку, найчастіше в компанії з імператором, своїм тезкою. (Кочування з ліжка в ліжку — це теж вісімнадцяте століття.) Марія Терезія тільки морщилася, до подібної легковажності, будучи жінкою строгої вдачі, вона ставилася несхвально. Правда, батько легковажною людиною не був, однак серйозність і несерйозність існували в ньому настільки нерозривно, що верх брала то одна, то інша якість, причому без будь-якої логіки. Мій батько був усвідомлено легковажний, що означало не прагнення до легковажності, а вільний її прояв, розкутість, і все це вкупі з його глобальною боротьбою з сумом. Як ідеться в Писанні: лукаве серце заподіє сум, але людина вельми досвідчена віддасть йому. І мій батько — змінюючи одне ліжка на інше, — схоже, все життя із цим серцем розплачувався. (Як історичний курйоз можна згадати, що саме за його указом, за прикладом французів, були засновані в Угорщині заставні установи.) Але як би він не провів ніч, о дев'ятій ранку він був уже на доповіді в імператриці. Марія Терезія, пильно подивившись на його обличчя, по його очах, по тінях навколо очей легко здогадалася про бурхливо проведену ніч. Ім'я мого батька вона вимовила серйозним і роздратованим тоном (як учителька, що викликає учня до дошки: Ковач!). Мій батько невдоволено опустив голову. Що ви бурмочете?! — вигукнула імператриця і королева. Хіба я не дала своїм підданам чіткої вказівки звертатися до моєї величності у повній формі і граматично правильно? Взагалі-то до мого батька вона була прихильна, поважаючи його таланти, встояти перед якими було важко. Але його легковажність вона зневажала. Мій батько посміхнувся в очі королеві. Так, Ваша Величносте, ви маєте повне право і навіть зобов'язані це вимагати. Адже якщо

перед тронем Вашої Величності підданий буде заїкатися, плутатися у відмінках, а підрядне речення буде бовтатися на головному, як, вибачте, похилена виконниця, яку тріпає з боку в бік віннервальдський вітер, якщо замість того, аби проявити все своє красномовство чи мовчати, він буде нести ахінею, і це в ту саму мить, коли присутність Вашої Величності має мобілізувати в ньому всі сили, потрібні для створення осмисленої фрази. Не продовжуйте, графе, якщо ви не хочете бути схожим на мого сина. Не хочу, Ваша Величносте, мило вклонився батько. Це було вже після народження старшого сина мого батька. Мій батько не бажав бути схожим навіть на нього, на власного сина. З появою кожної наступної дитини він усе більше лякався. Будь-який додаток, нова істота, до якої він має або матиме відношення, давали привід до смутку. З дітьми він намагався триматися суворо (плекай дитя, і воно злякає тебе; грай з ним, і воно засмутить тебе, не смійся з ним, щоб не горювати з ним і потім не скреготати зубами своїми), намагався — не шукаючи обхідних шляхів — плекати надії (помер батько його — і ніби не вмирав, бо залишив по собі подібного собі), намагався бути зваженим (серце, утверджене на обдуманій раді, не схибить у страху), але кінець кінцем єдиною істотою, до якої він хотів би мати відношення, була моя мати. І в цьому, сказати відверто, він досяг успіху. Саме цього року він був призначений розпорядником королівських розваг, єдиновладним господарем Бургтеатру — з чого випливало, що і річний дефіцит цього закладу йому «дозволялося» покривати з власної кишені. Дорогувата честь! О, милий наш донжуан! Довірили все ж козлу капусту?! — нашіптували у віденських салонах. Північний вітер колючий, а нашіптування у віденських салонах і того більш. Але сердитися мій батько не любив, він більше любив сміятися. Ну і, природно, не відмовлявся принагідно скуштувати довіреної його турботам «капусти». Влада притягує — у буквальному розумінні цього слова. Сміявся він і тоді, коли доля звела його з Антонією-Ніколеттою Рішар. Антонія-Ніколетта була теж сміхотливою. Правда, зірок з неба вона не хапала, але достоїнств душевних, і розумових, і тілесних у ній було стільки, що вона не могла не притягувати до себе уторців, а мій батько в цьому відношенні був у першу чергу уторцем. Моя мати не була жінкою гамлетівського складу, в її світі не було таємниць, і серце її було відкритою книгою, яку міг гортати будь-хто. Актрисою вона була бездарною, легковажною і чарівною. (Вона була відвертою роялісткою і ревною католичкою, але плітки про її страти — що, мовляв, Імре Текелі, який виступив проти Габсбургів, захопив мою матір, відрубав їй голову, — виявилися сильно перебільшеними, моя мати і після падіння Текелі, такого логічного, ще довго жила в доброму здоров'ї і прекрасному гуморі, про апетит же й казати нічого — на день Св. Мартіна з'їдала за одним присідом якщо не цілого гусака, то вже качку в усякому разі. Адже добру службу міг послужити нашій нації Текелі, вже постарівши, зло жартував мій батько, але, крім Кальмана Талі, цього віршомаза, нікому він, схоже, не знадобився. Хоча вірно і те, що без небилець, вигаданих Талі, в тому числі й про Текелі, мрії уторців були б менш яскравими.) В особі мого батька і в особі моєї матері зустрілися дві легковажності, й багато хто був упевнений, що їм судилося з'єднатися в одну велику серйозність, — але цього не сталося. Хоча злякалися вони серйозно; злякалися, коли стало ясно, що вони, так би мовити, знайшли одне одного, злякалися, зрозумівши, що ось він, той чоловік, якого можна не

побоюватися. І були приголомшені, виявивши прекрасну цілісність природи, та й самі, кожен знайшовши свою половину, стали напрочуд цілісними. Любов збудила в них повагу до всього навколишнього. Моєму батькові було тридцять сім, і своє місце в житті він уже зайняв. І місце те було світле і просторе. Високе місце. Легковажність — це не якість, одна з багатьох, вона не розповсюджується на частини, а тільки на ціле, точніше сказати, вона не щадить нічого, при цьому не будучи радикальною; легковажність — це не ураган, що вивертає з корінням дерева життя, які ми із серйозним відповідальним виглядом плекаємо день у день, вона ласкава і ніжна, як легкий осінній (паризький) дощик, як ранковий туман або квітнєве сонце, яке ледь гріє, але варто поглянути на нього, як ми розплачемося і через пелену сліз будемо не дуже-то помічати згадані дерева, то натикаючись на них, то не бачачи їх зовсім. Легковажність чарівна, в ній є розмірність. (Або тільки в моєму батькові? Адже легковажність — пряма протилежність виваженості, що не бетон, а пушинка летюча, в силу непередбачуваності легковажність — просто розсадник нерозмірності.) Навіть у найвідчайдушніші свої загули мій батько не забував про безліч ввірених йому справ, в яких керувався тими ж прагненнями, що і в особистому житті. Він не вірив, що шлях до добра може пролягати через зло, не вірив у труднощі, не вірив у біль, не вірив, що «пальма росте під вантажем», він вірив лише в радість і добродушність. *Es muß immer Spaß dabei sein!*¹ Само собою зрозуміло, він не вірив і в Бога. Бог здавався йому занадто похмурим. Мій батько аж ніяк не вважав світ юдоллю сліз і страждань. Він розумів, що з точки зору його впорядкованого життя бачити світ таким було б важко, розумів, що його сприйняття дуже суб'єктивне, що його точка зору — лише одна з можливих і характеризує скоріше його самого, ніж стан світу. Зрозуміло, його уявлення про реальність були чисто індивідуальними — але хіба буває інакше? Може, Бог його для того й створив, щоб представляти цей особистий погляд? Він, звичайно ж, знає, що легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатій людині увійти в Царство Небесне, але не думає, що не надто багатій чи бідній людині зробити це набагато легше. І взагалі, верблюда тренувати треба! І навіть безглуздість і безжалісність життя здавалися йому веселими. Мій батько був готовий захищати Творіння навіть від самого Творця. Його невір'я говорило мовою віри. Зрештою, якщо мій батько і не вірив, то не в Бога, а в гріх. Як може легковажна людина вірити у смертний гріх, припускати, що вона здатна образити Бога? На відміну від неї, Бог, звичайно ж, це передбачає. І взагалі, здається, що Господь Бог постійно хотів би розмовляти з ним про гріх. Наче немає інших тем, тільки цей холодний жах перед гріхом! Але чи не в цьому є єдина і головна відмінність між Мною і тобою? — у подиві вигукує Бог. На що мій батько, вловивши лише слово «єдина», починає славити Творіння. Але Богу важливо акцентувати відмінність, для Нього це не якась там іудейська казуїстика, *hin oder her*², а факт залишається фактом, відмінність є, незважаючи на те, що мій батько є образ Його і подоба. І Він закликав було до скромності мого батька, проте нескромністю мій батько не страждав. У чому була вся заковика. Ієрархію він поважав, тим більше що й сам займав у ній

¹ Не може жити без розваг! (Нім.)

² Як не крути (нім.).

почесне місце. Тоді, звичайно, легко, пробурчав Господь. А ніхто і не стверджував, що важко, роздратовано парировав мій батько. Знову це припущення, ніби «легке» спочатку менш цінне, ніж «важке». Господе мій, це ж все одно, коли б я стверджував, що легко бути Богом, коли людина, вибачте мені, всемогутня! А Ти б спробував прожити на пенсію або на зарплату вчителя, вже прошу мені вибачити... Боже Милостивий, Ти дав мені життя, дав долю! Так не чекай же невдячності від мене. Я лечу як на крилах, бо доля дозволяє мені це, і лечу в напрямку, який обираю сам. Мій батько знав, що може дозволити собі не все, але багато чого, і тому дозволяв ще більше. Він знав, що можна і чого не можна і що в деяких випадках можна навіть і те, чого не можна. Моя мати — не з панства, і брати таких за дружину не прийнято. Це ясно. Що робити? Все просто. Попросити, заздалегідь обумовивши суму, такого собі престарілого французького біженця де Дюрвіля, людину благородної крові, одружитися з якоюсь актрисою, а потім скоріше віддати Богу душу, так і сталося, і 6 липня він поспішив одвести під вінець подругу — новоспечену баронесу Дюрвіль. Мій батько (зрозуміло) правильно все прорахував: суспільству важливі не принципи, а прийнятий стиль, порушити який не дозволяється; так що будьте ласкаві обставити все як годиться, згідно з місцем і часом. У Відні навіть візники знали, що мадам Рішар (моя мати — за другою своєю роллю) — ані справжня Дюрвіль, ані справжня баронеса, справжнім був тільки сумнівний фон цього нібито весілля, про який знали мало не всі жителі Відня, проте в віденських салонах відомі своїм лихослів'ям дами, прикриваючи віялами підгнилі зуби, тільки цокали язиками на знак схвалення останнього подвигу донжуана (мого батька — за другою його роллю). Зростаючого впливу мого батька — спершу він придворний канцлер, з 64-го — великий магістр ордену Святого Іштвану, з 65-го — головний угорський камердинер двору, із 71-го — лицар ордену Золотого руна, з 73-го — головний гофмейстер, а з 83-го — бан Хорватії, що, як-не-як, було третьою вищою угорською посадою в Австрійській імперії, — вистачило навіть на те, щоб зробити справжнього барона з нащадка вікопомного Дервіля від його першого шлюбу. Талант за природою своєю завжди надлишок, перебір, надмірність. Притримувати його немає ніякого сенсу, притримувати і дозувати треба бездарність, нестачу таланту, плекати, берегти як зіницю ока і не розкидатися безвідповідально тим, що може згодитися на кращі (гірші) часи. Немає сенсу економити добро, казав мій батько, якщо навіть найбагатша людина повинна бути в чомусь скнарою, то краще вже економити зло. Одруження не змінило звичного плину життя мого батька, проте його французький племінник, Ласло Балінт, після відвідування Відня з деяким подивом відзначив у своєму щоденнику, що його дядько, безсумнівно, вірний своїй дружині, колишній актрисі. Маленька, схоже, щось уміє, лихословили у віденському суспільстві. А вона (моя мати) і дійсно дещо вміла. То були часи спокійні, без хвилювань і бур, не з тих, коли що не рік, то якийсь нове лихо, коли не встигнеш вибратися з однієї напасті, як навалюється інша, навпаки, вони відходили до сну без тривоги, точно знаючи, що чекає їх вранці, і, прокинувшись, виявляли один в одному не той вид радості, яку породжують біди і безперервні удари долі, не вона відкривала назустріч одне одному серця батьків; адже буває, що чим суворіша доля, чим несамовитіший ураган, тим більше зближуються чоловік і дружина, — але це був не їхній випадок. Їх збли-

жувало інше. Якщо вірно, що чоловік і жінка колись були однією істотою, тобто кожен із нас втратив половину, то мій батько свою половину знайшов. Мати просто знищила гріх (в тому сенсі, що він більше не існував для мого батька). І річ була не в тому, що вона начебто зайняла місце Бога, і не в тому навіть, що як якийсь бункер (або, наприклад, спідниця), моя мати стала для батька при-тулком, куди він міг сховатися, відпочиваючи душею і тілом, нітрохи не триво-жачись турботами зовнішнього світу. Ні. Моя мати не сховала мого батька від зовнішнього оточення, а створила для нього цілий світ. Світ, вільний від безперервної загрози гріха, від липкого страху впасти в гріх. Тільки моя мати з'явилася на сцені (на сцені мого батька), мій батько перестав боятися, що Гос-подь залишить його на самоті. На цій сцені моя мати була найбільшою, ні з ким не порівнянною актрисою. Мій батько вставав рано, він любив ще до сніданку дати лад паперам, листуванню, моя ж мати, позаяк була лінива, у будь-якому разі відповідала всім ознакам лінощів, полюбляла до полудня повалятися в ліж-ку. Вона здатна була, без будь-якої підготовки і примусу, проспати хоч дванад-цять годин поспіль. І кожен день мого батька починався з того, що він ніжно дивився на сплячу матір. А потім звертався до Бога, от бачиш, Господи, а я що Тобі казав?! Хіба не весело? Мій батько — гарний приклад так званого радіс-ного батька.

150. Фортеця, споруджена на доломітових скелях, слугувала нашій родині з 1622 року, і жодного разу (!) туркам не вдалося нею оволодіти. З верши-ни відкривається прекрасний краєвид на безліч сіл, заселених нашими крі-паками, а при ясній погоді і, якщо мати гарний зір, можна навіть побачити Шопрон. Однією з визначних пам'яток є так званий турецький колодязь гли-биною 142 метри. Мій батько, який користувався славою експериментато-ра, жбурляв мою матір у невимовну глибину і заміряв час — секундоміром, прекрасної роботи французького годинникаря Віктора Пайяра, а до того як той був винайдений, просто рахував, один, два, три, рахував розмірено, доти, поки не лунав плескіт. Коефіцієнт прискорення вільного падіння він брав за 9,81. Так познайомилася моя матуся з моїм татусем.

151. У червні цього року, двадцять другого дня, з нагоди, треба думати, літнього сонцестояння, мій батько зловив мою матір, дворову дівку на ім'я Янка Мотта, і згвалтував її; по ходу справи він відкусив мамі вухо, кінчик носа, частину грудей і навіть примудрився викусити невеликий шматочок зовнішньої губи. (Щоб розрізати її на шматки і засолити мою маму з метою тривалого зберігання, у нього не вистачило часу.) Коли через сорок вісім го-дин його схопили, він уже нічого не пам'ятав і думав, що його розігрують. (А де ж тоді її вухо? А кінчик носа? Та й тут, який жах, тут теж дечого не вистачає!) Зате моя мати пам'ятала буквально все і все життя потім згадувала йому (це все). Люди, що знають мого батька, стверджують, що він нормаль-ний. Тоді що ж могло з ним статися? Розвинений інтелект зовсім не виклю-чає можливості хвилинного помутніння розуму. Опуститися на рівень тва-рини йому міг допомогти й алкоголь. Але хіба у тваринному світі таке буває? Буває, звичайно. Он, амеби після ділення поїдають своїх побратимів, те ж саме роблять богомоли, павуки, скорпіони; самки деяких членистоногих піс-

ля спарювання пожирають самців, що зробили свою справу. Навіть мирний коник пожирає свою партнерку в процесі парування. У процесі?! У процесі. Коник?! Коник. Але все ж приклад одноклітинних чи членистоногих — чи не занадто далеченько? Зрештою, що б ми про мого батька не думали, він, вибачте, не одноклітинне і навіть не членистоноге. Так, звичайно, у статевій поведінці хребетних — а мій батько хребетне! — зустрічаються деякі форми оральності, згадаємо, наприклад, про ритуальні поцілунки риб, про потирання дзьобами у птахів, про любовні покусування ссавців. Два базисних почуття зустрічаються коло материнських грудей — любов і голод, стверджує фахівець. Любов і голод: мій батько. Вуха, кінчик носа, частина грудей, шматочок зовнішньої губи: моя мати. Ось так вони, познайомилися.

152. Мій батько, людина без властивостей, переспав зі старшою сестрою. От сучара.

153. Мій батько загарчав на матір, мені плювати, дорогенька (просимо не турбуватися, імена редакція змінила), мене не цікавлять твої вісімдесят кіло, і призначив їй не надто далекий, але не позбавлений практичної щедрості термін, найостанніший, слава богу, сьогодні вже існують методи, є програми, дієти фруктові, їх навіть проти раку використовують, хоча це смішно, є метод Джейн Фонди знову ж таки, та йому все одно, нехай навіть хірургічно, одним махом, виріжуть з моєї матері увесь цей жир, подробиці його в цьому сенсі дійсно не хвилюють, тільки зроби ж що-небудь із собою! таблетки ось є, будь ласка, можна таблетки, тільки дивися, бляха, шерстю не обрости від цих сраних гормонів, коштує це чимало, але не в грошах суть, він дістане, суть у тому, що моя мати як свиня розжиріла, і він більше не бажає дивитися на цей міхур, на цю кубишку, на ці безформні пагорби і купи, коротше, аби було ясно, що він не kota в мішку продає, він висловиться вельми чітко: або мати моя візьметься, нарешті, за себе, або він, мій батько, зав'яже із нею як чоловік, усе, досить, він більш не бажає крутитися зі своїм прутнем навколо цієї купи жиру, і якщо, як він сподівається, моя мати дорожить своїм статускво, то, будь ласка, все в її руках, особисто він не хотів її ображати, просто вів себе як чоловік і зовсім не збирався її обгавкати, це не гавкіт, а розважлива розмова двох дорослих людей, обмін думками про життя, спільне майбутнє, і саме так треба це сприймати, не впадаючи в істерику через не зовсім звичні, можливо, вирази, що поробиш, він така людина, тільки не треба все це роздувати, а вже плакати з цього приводу — просто смішно. Мою матір розмова зачепила за живе, бо, з одного боку, вона знала, що суттєво змінити своє тіло вона не в змозі, але з іншого — і це її вразило найбільше, вийшло так, що, хоча вона і сама відчувала захват далеко не від кожного з вісімдесяти своїх кілограмів, саме цей новий, можна сказати, стан — «як свиня», за словами батька, — спонукав її згадати про своє тіло, просто насолоджуватися ним, і своїм, і тілом батька, і їй здавалося неймовірним, що мій батько нічого не помітив. І що ж їй було робити? Якого греця? Пити віскі і трахатися на стороні, тобто намагатися не розгубити того занепокоєння, тієї нової чуттєвості, які пробудив у ній батько? Так воно і сталося. Але це її і згубило, бо, хоча вона й насолоджувалася, була як на крилах від радості, сп'яніння, від

свідомості, що приносить щастя завжди дивовижно молодим своїм новим коханцям, — усе це не відповідало її натурі. Її натурі відповідав тільки мій батько, відповідав з перших днів і до останніх, але він, на жаль, як на гріх, зациквився на цих вісімдесяти кілограмах.

154. Смерть, за звичаєм занадто швидка, наздогнала мого батька, коли моя мати жила з ним найщасливішим життям, у самій світлій радості, і горе її, невтішне горе так званої люблячої жінки, дійшло до того, що, не будучи в силах розлучитися з моїм батьком, з його охололим тілом, вона проспала з ним під одним простирадлом не тільки останню, але й наступну за нею ніч; так вони зблизилися, ще раз. Але й це — уже за межами часу — п'янке зближення не поменшило її горя; лише після смерті залишило воно мою матір, я так вважаю.

155. Моя мати, щаслива, стояла на автобусній зупинці. З неба весело лив дощ, люди ховалися хто куди, і тільки щаслива моя мати стояла на зупинці, як ідіотка, милостиво підставляючи під струмені дощу радісну мармизу. Мій батько загальмував і, опустивши скло величезної вантажівки «Чепель», поцокав язиком, коли приводять до тям тих, хто хропе. Мати відкрила очі. Мій батько теж усміхався як ідіот і звабленим рухом вказівного пальця запросив її сісти в кабінку. Такого щасливого жесту, розповідала моя мати, я не бачила більше ані разу в житті; жесту, який одночасно був і жестом і пародією на нього, грубий чоловічий заклик і разом з тим — вибачення за нього, проте в тому сенсі, що вибачення вибаченням, а й грубий заклик будьте ласкаві прийняти серйозно. Та сідай ти, пиздюшко! А пішов ти, роздратовано квакнула моя матінка. Мій батько грюкнув дверима і надавив на газ. Так вони познайомилися. (Мій батько настільки сп'янів від вигляду моєї матері, що врізався в автобус, що йшов попереду. Правда, не сильно. Вантажівка й автобус не постраждали, батько благодушно посміхався шоферу автобуса, який виявився африканським принцом (Малі), що захистив кандидатську дисертацію в Сеґеді, та так в Угорщині і застряг. Проте наступного дня у нього (мого батька) заболіла і закрутилася голова, він не міг зрозуміти, в якій він знаходиться частині світу, як з'ясувалося, у нього було пошкодження хребця, і потім, уже до кінця життя, голова його вічно боліла. Вранці, ввечері, вночі, боліла і нила.)

156. Мій батько, точніше сказати, моя мати не давала спокою батькові, все допитуючись, чи любить він її. Мій батько мою матір любив і тому відповідав, що любить. Але мати чомусь не дуже вірила або ж прикидалася, що не вірить батькові, і постійно вимагала гарантій: ось, скажімо, чи точно будете ви любити мене до 5 травня (а було ще тільки 25 квітня)? Мій батько зітхав і відкривав щоденник.

157. Щоранку, взимку і влітку, в мороз і в дощ, мій батько підкрадався до вікна і з моторошним скрипом видряпував нігтем на замерзлому вікні: Я ♥, і далі йшло ім'я моєї матері. Але моя мати була така ледача і так любила поспати — похрюпуючи і навіть похрюкуючи при цьому, як поросся, — або просто валялася в ліжку; коротше, коли вона продирала очі, напису вже і сліду не було. Таке от, можна сказати, знайомство.

158. Так познайомилися мій батько з моєю матір'ю (чернетки листа на Угорське радіо): У вчорашній вечірній програмі Ви, шановний добродію, в контексті, якого я не можу тут торкатися, двічі виголосили одне слово: Гвадалахара. Що за дивне слово! Як хотілося б чути його знову і знову: Гвадалахара! Шановний пане редакторе! Ви уявити собі не можете, що означає в нашій угорській глушині це слово, Гвадалахара! У вчорашній програмі Ви двічі згадали, точніше сказати, протягли його в ефір — і в моє життя. Мені хотілося б чути його ще і ще. На цей лист мій батько так і не відповів.

159. Мій батько, який прибув разом з військами Паскевича, стояв на квартирі у будинку моєї матері, одному з найкрасивіших у місті. Цей самий граф (мій батько), розповідала мені мати, виставив на підвіконня свій ківер: нехай усі ще з вулиці бачать, що тут живе російський офіцер, і даремно не турбують господарів. П'ятирічну матір ківер цей тягнув до себе з магічною силою, вона з благоговінням гладила його, коли ніхто не бачив; одного разу мій батько, заскочивши її за цим заняттям, сунув ківер їй у руки: нехай пограється, якщо хоче. Мою матір сфотографували в 1912 році: вона сидить на очеретяному стільці, дивлячись в об'єктив, на ній жалобне плаття, на шії жалобний ланцюжок, що звисає майже до колін, на обличчі її немає посмішки, хоча вона не виглядає і похмурою; спокійно і безпристрасно дивиться вона з-під неймовірного за розмірами, суцільно зробленого з м'яких чорних матер'яних валиків капелюха, немов намірившись ще раз з увагою розглянути світ, в якому вона так зажилилася. Її старший син говорив, що охоче віддав би частину свого життя, аби яким-небудь дивом побачити, як його мати, п'ятирічною дівчинкою, в довгих панталончиках з оборками, вбігає в кімнату, де обідають російські офіцери, яких вона анітрохи не боїться, і на голові у неї ківер мого батька (того самого графа).

160. Урок фізкультури був скасований, через те, що наша вчителька тітка Іца відчула себе погано, у неї було запаморочення, і дядько Ференц, підтримуючи вчительку, вивів її із зали; так що син мого батька повернувся зі школи на годину раніше звичайного. Ключа від хвіртки у нього не було, але дзвонити він не став. Можна було увійти і так. Стрибок, підтягування, перекат, і готово. Коли він вже відчиняв двері будинку, то почув відчайдушний дикий крик, який змусив його завмерти на місці. Крик був схожий на крики футбольних уболівальників, на межі членороздільності і за межею пристойності, коли незрозуміло, чи то забили гол, чи то «суддю на мило». Мій батько, сидячи за друкарською машинкою, волав на всю горлянку: «Люблю тебе!» Мабуть, мою матір, перелякавшись, припустив син мого батька. А вчителька Іца незабаром завагітніла, й уроки замість неї проводив дядько Ференц. (Пізніше вчителі фізкультури зійшлися, і весілля було в гімнастичному залі. Восьмий «А» при цьому продемонстрував групові вправи. А мій батько, як з'ясувалося ще пізніше, вчилку Іцу, за ім'ям чоловіка, називав виключно пані Ференц — моя ненаглядна пані Ференц.)

161. Як добрий друг Пала Вашархеї, точніше сказати, Миклоша Вешшелені, мій батько отримав дозвіл плавати на човні по всій території Будапешта. Де завгодно! (Через раптове танення снігу та крижані затори Дунай загрожу-

вав тоді, в 1838-му, місту повинню і загрози свої виконав.) Мій батько в епоху реформ, таким чином, клеїв дівчат за допомогою веслування — і в першу чергу мою матір, яка повені обожнювала: все тече, все змінюється і т. ін. Вони пливли з нею в напрямку пештської базиліки францисканців. Ігнац Хорват, професор технічного університету, зв'язавши пару баркасів під виглядом «гідрометричної станції», читав студентам лекції на відкритій воді. Риби, які плавають у Дунаї, витріщалися на моїх батьків, а мої мати і батько — на риб. (Моя мати не була офіційно представлена моєму батькові, тому вийшла заминка, коли з ресторану «Карпатія» хтось із спільних знайомих гукнув їм: де вони познайомилися? У буфеті, тут же знайшлася моя мати. Мій батько продовжував гребти.)

162. У дитячій кімнаті все було чутно. Ви думаєте, що це так просто: сказати мені, що ви мене любите, і на цьому все? Ну а я? Моя думка нікого не цікавить, ви так гадаєте? Авжеж, я так вважаю, відповів їй мій батько. Моя мати закричала: Пішов геть! Забирайся до себе додому! Забирайся куди завгодно! Ти чуєш? Про решту подбаємо я і Боді. Забирай свій портфель!.. Їх уже не було в живих, коли старший син мого батька виявив записку, щось ніби чернетки листа, де були такі слова: Єдине, що мені б хотілося забути, це мої слова, що це так просто. В кінці життя — і, як кажуть, це випадок нерідкий — почерки мого батька і моєї матері були дуже схожі.

163. Як це було? Війна вже давно скінчилася, країна заплющила обидва ока, і навіть вірші були заборонені? Або, навпаки, ще нічого не скінчилося, і все було актуально? Ти мене любиш? Люблю, люблю все, — твої очі, коліна, люблю твою дупу, твоє волосся, твої груди. Тобто любиш мене цілком? Так, а ти? Я люблю твій лоб, твої ноги, яйця, твої плечі, твій рот. Тобто любиш мене цілком? О, так. Так познайомилися мій батько, моя мати і в цілому, і в дрібницях.

164. Мій батько чекав маркграфа Людвіга Баденського. Планувалося здобути над бусурманами перемогу, якої ще світ не бачив. Мій батько був талановитим воєначальником, а Людвіг, за перемоги над оттоманами прозваний Луї Турецьким, був тим, ким він був; за сімейною традицією, мій батько народився солдатом, а командувати військом став через свої здібності, ну а баденець був вождем за народженням. Йшов дощ, холодний і мерзенний, нібито стояв листопад, хоча було 2 червня. Мій батько то читав (невідомо що) у своєму наметі, то здійснював променади до Есеке, що містився неподалік, тобто все перепробував, самотність, глибину, примітивне суспільство, але відчував себе, як Тоніо Крюгер, повз якого проходило життя. Подібні почуття відвідували його вкрай рідко і тільки тоді, коли поруч не було моєї матері. Він палко обійняв прибулого нарешті молодого баденця з довгим, до плечей, кучерявим волоссям, митим, щонайменше, півроку тому. Ну-ну, дещо здивований таким проявом пристрасті, пробурчав той по-старечому або як старий дворовий пес, ррр... Нарешті! — закричав мій батько, не відриваючи очей від молодого красеня. Старий, я не можу без жінок! Або без чоловіків! Мені потрібен хтось конкретний. Людвіг Баденський вислухав друга з розуміючим роздратуван-

ням і з цього дня щовечора замовляв з села по дівчині. І як це мені самому в голову не прийшло?! Хто, дівчата?! Та ні, дівчата приходили — не прийшло в голову замовити! Баденець не міг зрозуміти логіки мого батька: такий знатний магнат, а як поводитьься провінційний м'ясний крамар або, гірше того, як ніхто. Мій батько був насправді знатним магнатом — і разом з тим був ніхто, в цьому була його специфічність. А ще він любив складні відносини, а «замовлення» — це занадто просто, це так примітивно. Проте з дівчатами із села він весело проводив час, щовечора, аж до дня їх блискучої перемоги. Ось тоді він спохмурнів. (Людвіг Баденський був не в захваті від деяких жіночних, так би мовити, рис мого батька, віддаючи перевагу більш традиційним зразкам мужності: наприклад, цнотливість + трахати всіх підряд.)

165. Ким же був мій батько? Та не все одно, ким він був, є і буде — знатним магнатом уже точно. Але одного разу (чудовий день) від нього пішла дружина. Або він її вигнав? Жінка вона була яскрава, приваблива, ефектна. Правда, внутрішньо трохи загальмована. Коротше, залишився батько мій один, як перст, сирота неприкаяна, години дві вже як один. Час наближався до полудня (коли, як відомо, дзвонять до обіду), тому мій батько подзвонив моїй матері, теж ефектній інтелігентній жінці, і запропонував пообідати разом. Без будь-якої підготовки, ще до закусок, мій батько відверто і чесно змалював свою ситуацію, вирішення якої він (мій батько) бачив у моїй матері, і тут же, не переводячи дух, заговорив про майбутні матеріальні умови моєї (майбутньої) матері, щомісячне утримання, користування каретою, проїзний на трамвай, двотижневий роздільний відпочинок (за бажанням!), коштовності, частиною — в користування, частиною — у власність, у конкретному перерахуванні, мінімальна кількість спільних ночей на місяць (так званий мінімум спання), гроші на туалети. Мій батько був в ударі. Напевно, це і є любов. Але мати послала його в дупу. Так вони познайомилися.

166. Мій батько оголосив, що моя мати не була б йому потрібна навіть у тому разі, якби вона була єдиною жінкою на землі. Але щось він, мабуть, продумав не до кінця, адже всі жінки в цьому випадку вичерпувалися б моєю матір'ю, а він (мій батько) завжди хотів мати усіх жінок.

167. Молода дівчина чи голос, що здається голосом молодої дівчини, раптово зазвучав у телефоні мого батька, що було дивно, оскільки так званою внутрішньою лінією користувалися тільки керуючі маєтками та ін. Дівчина шукала свого друга з Косова. Добре, пожартував мій батько, зараз подивлюся. Панянку, вибачте, але з Косова у нас нікого немає. Але як чудово розмовляє мій батько англійською, indeed, і т. ін. Справді, він сорок років прослужив послом свого короля (імператора) в Лондоні й орієнтувався в часах дієлова, як Пушкаш серед захисників: цілком упевнено. Як євнух — у султанському гаремі. Як жук, що легко і невимушено виробляє на воді балетні па. І те, що для будь-якого уторця — головоломка, болото непрохідне, для нього — зайвий шанс похизуватися. Звідки вона? Живе тут. І одна в квартирі? Одна. О! А може, не так уже й погано, що косовський її друг кудись запропастився, ця південна безвідповідальність, але вони і вдвох могли б чудово поспілкува-

тися, жваво і безпосередньо. До речі, скільки років моему батькові? Шістдесят п'ять. (Насправді за три дні йому мало виповнитися сорок три.) Яка жалість, тоді в кращому випадку ви могли б бути моїм дідусем. Ну і що? — ображено вигукнув батько. У вас що, занадто багато дідусів?! Так вони познайомилися, мій батько з моєю матір'ю.

168. У мою матір мій батько закохався з першого погляду (не сходячи з місця), щойно побачив її в Музейному саду, де вона з однокласницями грає в чики. Любов охопила все його тіло, пробігла по всіх його членах, він затремтів і відчув жар, ніби він був років на тридцять старшим і не чоловіком, а жінкою. Хоча він жодного поняття не мав, хто вона, з якої родини, де живе, він йшов за нею до самої студентської їдальні. Увійшовши у внутрішній двір між рестораном «Карпатія» та редакцією католицького журналу «Уй Ембер», моя мати обернулася, окинула поглядом мого батька, який, слідуючи за нею по п'ятах, став зовсім самотнім, зацькованим, і сказала йому: Чо вирячився? Чи білої людини не бачив? І чо ти до мене причепився? Мій батько довів до її відома, наскільки сильне враження вона на нього справила, і попросив зрозуміти його правильно. На що моя мати відрізала: Викинь це з голови! І не мрій ні про що таке, що могло б мене принизити, бо сподіватися тобі ні на що і жадання твої цілком марні. О пані, скажіть мені тільки, ви вільні чи перебуваєте в кріпацтві? Кріпачка я. І як вас звуть? Чалва. А хто ваш володар? Господь Бог, відповіла моя мати. Тобі легше дізнатися, що знаходиться на сьомому небі, ніж відповісти на питання, що тебе цікавить. Так що облиш, чому не бути — тому не бути. Але скажіть мені, пані, де і коли я можу побачити вас знову? Щоп'ятниці, там само і в той самий час, що й сьогодні. Вони стояли одне проти одного, не знаючи, що можна ще сказати, нарешті мати запитала, хто перший повинен тепер піти, ти або краще я? Іди ти, вимовив мій батько, і хай береже тебе Господь Бог. Моя мати повернула до мосту, озираючись, чи не йде за нею мій батько, так що послідувати за нею він не міг. Але все ж поглядав у її бік, а потім побіг до собору, став питати, чи не бачив хто цю дівчину. Але її і слід прохолов. Щоп'ятниці в обумовлений час мій батько з'являється в Музейному саду — нікого. Чи то земля її поглинула, чи то небо до себе закликало, але більше я її ніколи не бачив. І з того часу в моему серці палає жар — гарячого розпеченого коксу.

169. На питання, начебто не таке вже й складне, хто є улюбленою героїнею його улюбленого роману, мій батько, не замислюючись, написав: моя мати. Однак ні конкурсна комісія, ні редакція, ні літературний бомонд, ні висхідна до вершин влади буржуазія, ні ЦК партії, ані Егерська єпархія, ні віденський двір, ні сама моя мати не визнали відповідь задовільною. Ось так вони познайомилися, на папері.

170. Мій батько, обдарований цинічний кретин, який ні за понюх табаки продав душу комуністам, так боявся їх, що перестав спати, а якщо і засинав, то прокидався в холодному поту, так волаючи, що сусіди стали писати на нього скарги, нарешті з'явилася міліція і попередила його, щоб він, гад, не псував своїми криками міський пейзаж. Мій батько злякався ще дужче

і від більшого жаху придумав метод, для початку досить ощадливий, — одночасно з криком затикати рот долонею; прокидаючись, він, за принципом мишоловки, тут же затикав рот рукою, проте звук усе ж просочувався, колишній крик перетворювався на писк, вереск, що, природно, сусідів не задовольняло; зрештою він придумав, що починати треба з блювання, блювання дійсно переривало його голос, звук, супутній процесу, був швидше схожий на хрип, на безневинний кашель, кряхтіння, що, природно, справа особиста, після чого моєму батькові вдалося спокусити мою матір, просту дівчину з провінції, що теж особиста справа, у якої була лише одна тривога: чи не набридне вона моєму батькові і т. ін.? Язиком молоти — це ти можеш, говорив мій батько, тільки іноді не в лад. Це ти не в лад ставиш запитання, захищалася мати. Неважливо, мені все цікаво. Навіть мильна бульбашка... Мильна бульбашка. Мильна бульбашка? Мильна бульбашка. Велике і райдужне життя. Сміх, з яким сказав це мій батько, засів у мізках моєї матері. Це був одухотворений сміх. Мій батько мав звичай говорити тоном шкільного вчителя. Пізніше моя мати обговорила цю історію зі своєю подругою Ритою (або, може бути, Петрою). Ну, все ясно, сказала Рита. Це як у «Тисячі й одній ночі». Поки не вичерпаються казки, він твій. Моя мати зашарілася від радості. Раптово стемніло. (Якщо так, то він нікуди не дінеться. Від долі не сховатися, не сховатися. Якщо навіть вичерпаються казки, ми нові складемо. Але в цьому потреби не буде, бо життя... життя, скільки б не тривало, таке, таке невичерпне.)

171. Мій батько під час поцілунку — незалежно від того, цілується він з імператором Леопольдом чи з Яношем Кадаром, — задіює тридцять дев'ять різних м'язів, саме стільки м'язів беруть участь у цьому процесі, спляючи при цьому приблизно сто п'ятдесят калорій. І це — якщо він не закоханий. А якщо закоханий — о-ой!

172. Два дні по тому, як моя мати викинула мого батька за поріг (а може, навпаки), бо справа якось не йшла або йшла абияк, моя мати запропонувала не виливати з водою і дитинку (вона й уявити собі не могла, наскільки мала рацію), не треба їм остаточно розлучатися, тобто можна, звичайно, і не зустрічатися, але спати можна, через що мій батько був дещо вражений, прийнявши щирість моєї матері скоріше за розбещеність, ніж за прямоту, але моя мати ні в якому разі не хотіла втрачати батька і підозрювала, що йдеться про якесь непорозуміння, що, можливо, вони занадто багато або ж занадто мало хочуть одне від одного, у всякому разі, роблять щось неправильно, невміло, тобто це «ні те ні се» не так уже закономірне, і між ними стоїть саме їхня незручність, позаяк з постіллю, з любовною гімнастикою все *neunkomanein*¹ (німецька в оригіналі), і це та сама база, на якій можна здійснити перехід, чим батько було погодився, але потім йому стало соромно, що його таким ганебним чином відокремили від його члена, що, у свою чергу, обурило матір, та справа дійшла до вищезгаданого порога, при цьому одночасно з'ясувалося, що мати, вперше у своєму житті, вагітна. Так, у цьому цікавому положенні

¹ На 9,9 бала (нім.).

вона і залишилася. Біля дверей лабораторії (бувають такі випадковості) вона зіткнулася зі своїм батьком (він видаляв жирюк за вухом), який запитав з подивом, якого дідька їй, здоровій молодій жінці, треба в клініці. Слово «молода» мій дід промовив з гордістю, так би мовити, кинув в обличчя моєї матері: ось вона, правда, запам'ятай! ти молода здорова жінка! Моя мама чарівно посміхнулася, медкомісія, татусю, я втратила права, ах, дочко, дочко, до чого ж ти безтурботна. Моя мати до того часу побувала вже у лікаря, так що розцілувала батька, ні пуху тобі, ні пера, шепнула вона йому на вухо і вибігла, весела, легка, як здорова молода жінка. Мій дідусь задоволено усміхнувся. Молодий лікар, якого порекомендувала моєї матері подруга, бо її родина цілком довіряла йому, зустрів матір непривітно, він бачив, що мати курила, курила, як паровоз. Паняно, якщо ви з цим не покінчите, ми бачимося з вами востаннє. Во-стан-не! Уміють лікарі розігрувати цю старечу досвідченість, ніби вони знають все на світі, і це всезнання обтяжує їхні плечі і виправдовує різкий тон їхнього спілкування з пацієнтами. Але потім він повів себе цілком нормально. Сказав, що матері моєї пощастило, бо такого раннього ембріона він не пригадає, коли і бачив, та у нього ще нічого немає, нічого не розвинулося, майже. На що мати відзначила коротко, тільки не треба розповідати їй, що тижнем пізніше у цієї істоти, якої ще «майже» немає, вже все розвинулося б. Це все ж показувало, що за зовнішнім спокоєм (моєї матері) занепокоєння було більш ніж достатньо. Лікар не рекомендував їй звертатися до лікарні за місцем проживання. Там одні м'ясники. Але він знає одну людину в Гьодоле. Залучати до цієї справи батька моя мати не хотіла. Якщо все скінчено, так уже скінчено, але потім якось так вийшло, що вони випадково зустрілися, і вона йому розповіла, бо не розповісти в цій ситуації було б неприродно. Мій батько злякався, з переляку зробив вигляд, що зрадів, і сказав, що на все готовий, що готовий змінити своє життя таким чином, як цього вимагають нові обставини. Але поведився він цілком порядно, допомагав у ці дні моїй матері і навіть поїхав з нею до Гьодоле. Сам сидів за кермом. Після процедури їй було трохи боляче, але їй щось вкололи для звуження матки. Протягом дня вона перебувала під наглядом, а надвечір, коли стало ясно, що все в порядку, її відпустили додому. Лікаря, який супроводжував їх, вони висадили на стоянці таксі, хоча мій батько запропонував довести його до квартири; той тільки похитав головою, сказавши, що в ці години їм краще побути удвох. Але самі вони так не думали. Мій батько, правда, все ж піднявся до матері, вони випили чаю, а потім він поїхав. У цьому місці можна було б пожартувати, мовляв, так почалося, з такими от пригодами, життя старшого сина мого батька. Або, ще краще, поставити питання про його ідентичність. Але щоб не все виглядало так уже гладенько, по дорозі додому у батька полетіло зчеплення. А у матері за кілька днів виявили запалення матки, що теж належить до підсумків описаного дня, до їх, так би мовити, негативної частини.

173. Мій батько був у молодості нікчемним амікошоном, полюбляв музику, жінок, вино. Як четвертий син і шоста дитина в сім'ї на велику спадщину видів він не мав, але це його анітрохи не бентежило, поки він мав те, що хотів мати: вино, музику, жінок. А якщо не отримував і їх, то і це його не бентежи-

ло. Усе життя він байдикував. Пускав справи (незрозуміло, правда, які) на самоплив. Мій дід Денеш, не сам, зрозуміло, а через наставників, виховував своїх дітей у строгості. Протягом двадцяти п'яти років він був головним суддею комітату Колож і саме з висоти цих двадцяти п'яти років — майже вічності — впевнено дивився на світ. І на нещасних своїх дітей. Його серйозність, однак, була обмежена грошовими статками — точнісінько як у католиків, що при обговоренні релігійної етики готові вже обмежитися тільки однією шостою заповіддю, забуваючи про решту. Грошові питання були джерелом вічного дідового невдоволення, безперервного прихованого роздратування, що акустично виявлялося в буркотінні. Мій батько ж на гроші плював, не хотілося йому бути багатим, узагалі нічого не хотілося — ну хіба що добре провести час. Але і це важко назвати бажанням, бо, якщо на шляху «вдалого проведення часу» виникала перешкода, наприклад, відсутність грошей, мій батько не прагнув її змести або хитрістю обійти, а знижував плечима, зупинявся (або зупинявся, знижував плечима) і відступав. Іншими словами, дід змушений був констатувати, що мій батько усі його фінансові обмеження, всі дріб'язкові причіпки враховує і легко виконує, але не тим, що дотримується висунутих дідом умов, а плює і на них, і на гроші; плюючи на перші, відмовляється від других. Причому легко, без видимого жалю. Між тим як страждання синів для будь-якого батька — бальзам на душу. Мій батько, до речі, і в цьому був винятком: страждання його старшого сина його нітрохи не заспокоювали, не хвилювали, йому і на них було наплювати. У житті старшого сина мого батька не було такого моменту, коли б він відчував, що важливий моєму батькові. І це не егоїзм, він був байдужий до самого себе. (Син мого батька відчув приплив подяки, коли припинилися майже обов'язкові батьківські усмішки, але байдужість його травмувала. І він вдався до найбезнадійнішої, але досить поширеної дурості: вирішив подружитися з батьком. Ніколи! Нізащо! Людина не повинна бути другом свого батька. Капітальне непорозуміння! Це важко: знайти щось середнє між дружбою і жорсткою, роздратованою, холодною дидактичною безпристрасністю: це важко!) Унаслідок вищезгаданих зупинок і поворотів мій батько перестав бути прямою людиною, часто брехав, але брехав не усвідомлено, а йшов, так би мовити, лінією найменшого опору. Та це навіть і по ході його помітно, по обличчю, по очах: усе в ньому якось перекошено-скособочено. Легковажність далеко не завжди симпатична; вона диспропорційна, бо неврівноважена, тому на неї не можна покластися; і великої біди не заподіює лише через те, що вона ще й безсила. Мій батько, зовсім ще молодим, познайомився з моєю матір'ю, театральною дівочою з Коложварського театру Розою Тотпатакі. Моя мати задовольняла мого батька цілком, однак батько мій задовольняв її не зовсім, бо вона хотіла вийти за нього заміж — тим більше що з часом відносини їхні збагатилися двома дітьми. Мій батько, як людина безхарактерна, словом, лайно лайном, тягнув час і все відкладав справу «до наступної Трійці». А причина затримки була в моєму дідусеві, бо мати моя, «панночка Роза», ні найменшою мірою не відповідала не тільки вимогам діда, тобто родини, а й коложварського вищого світу, до чого треба додати консерватизм трансільванців узагалі. Родина мого батька — усього лише мала гілка розлогого фамільного дерева (тут іде прізвище мого батька), гілка не хирлява, не всохла, не малозначуща, а швидше просто локальна.

Що зовсім не применшує її значення, тим більше — в межах даного локусу, де значення це всім зрозуміле, прозоре, фізично відчутне. Коротше, земне, поцейбічне. Що стосується основних гілок дерева, то причиною їхньої легендарності і незаперечної влади є туманність походження; велич ця не небесного походження — хоча знаходилися і захоплені генеалоги-родоводи, що намагалися розвивати цей напрям, — і не від Відня вона йде, як подекують злі язички, вона просто є, нізвідки, що не милістю Божою дана, для цього недостатньо бути католиком-лабанцем (бажаючи можуть спробувати!), вона є як деяка частина природи, що не потребує виправдання; є (була), і квіт. Володіючи таким авторитетом, людина може дозволити собі багато чого, їй немає потреби бути обережною, зміцнюватися, займатися собою — досить займатися своїми справами, прожектами, що, природно, благотворно впливає і на самий авторитет. Хто багатий — той на світі всіх багатший. Такий авторитет не може бути спростований, тобто може бути, але лише разом зі світом, в якому він існує, а тоді вже робити нічого; впертися і захищатися в цьому випадку не тільки смішно, але й цілком безглуздо. Мій дід Денеш, суддя комітату Колож, сидів на тому дереві міцно, цілком комфортно, спокійно й гордо і з оглядою спостерігав за моїм батьком, своїм молодшим сином, з його занепокоєнням, невпевненістю і вадами. Коли пішли чутки — а цього уникнути неможливо, — що ця актрисочка, моя мати, чекає дитину (мого дядечка) нібито від мого батька, дід вирішив: йому треба з нею зустрітися. Йому. Особисто. З будь-якою жінкою можна домовитися. І вирішити питання. Чоловік він був імпозантний, eine Sünde wert¹, як висловлювалися, трохи зашарівшись, літні дами в родині, ніби той гріх був уже скоєний. Одних тільки жилетів у його гардеробі налічувалося кілька сотень. Жилет, як і слава, народжує інші жилети, і на Різдво та інші свята жилети лилися рікою, чому мій дід тільки радів: якщо жилет йому пасував чи відповідав настрою — то через це, а якщо ні, то від почуття радісного подиву: скільки ж різних смаків існує на білому світі! Він носив і ті й інші (потворно позбавлені смаку), викликаючи скандал і (погано приховані) усмішки. Про кожний жилет він знав, ким він був подарований, у кожного, як у собаки або у коня, було ім'я, жилет з бахромою, або «Янчі», він отримав від батька свого Яноша IV. (Одного разу, як губернатор Веспрема, щоб запобігти обранню віце-губернатором якогось Хорвата з містечка Коч, мій прадід так налаштував проти себе електорат, що останній — а саме пани із Сентгалі, — погрожуючи смертовбивством, зламали ворота губернаторського палацу, і справа дійшла б до рукоприкладства, але прадід, вислизнувши у бокові двері в супроводі вірного егеря, ім'я якого в туманних сімейних анналах не збереглося, втік стрімголов, під гучні вигуки виборців, у більш безпечне приміщення; але перед дверима його все ж наздогнали і відірвали один рукав його ментика; і тоді безіменний егер, заштовхнувши мого прадіда в двері, вихопив кинджал і зрештою припинив переслідування. Через кілька років опісля цього інциденту — коли прадід під час коронації на пожоньських держзборах заміщав шталмейстера — імператор розпорядився відобразити його на коні, про що свідчать ксилографічні копії портрета, — і ось тутечки ментик з обірваним рукавом і перетворився на

¹ Вартує того, аби согрішити (нім.).

жилетку з бахромою в проймах, якій потім присвоїли ім'я «Янчі».) Чорний жилет йому подарувала тітка Терезія, коли змушена була вийти заміж за Лайоша Реваї, а червоний — коли вона овдовіла. («Милий Яношку, я нещасна. Я сильна і витримати можу багато чого. Тільки заради чого?.. Цей червоний веселий колір з'явився в моєму житті, в моїй родині... у моєму світі тільки зараз...») А від своєї тітки Бори він отримав у подарунок білий жилет, поцяткований незліченними маленькими хрестиками (щось схоже на малюнок «ялинкою»), після чого нянька його єдиного сина — як свідчить легенда, — підкуплена Жофією Дюлафі, викинула немовля з вікна замку Сентдеметер. «Маленький закопчений» дістався йому від його тітки Антонії, яка померла, невдало загасивши свічку; полум'я, що перекинулося на її очіпок та одяг, місцями так обпекло її тіло, що вона померла в страшенних муках. Портрет тітки висить у Пожоні, у нашого родича Іштвана. «Марію Терезію» він отримав від матері — важкий оксамитовий фіолетовий жилет досі виливає хмари солодкуватого поту, так що дід носив його тільки в натовпі (вибори, хресний хід). (До чого тут Марія Терезія? Батьки матері мого прадіда спершу були протестантами, але батько перейшов у католицизм, щоб потім зробити католичкою і свою дочку, яка була заручена тоді з майбутнім канцлером Шамуелем Телекі; за згодою Марії Терезії дівчину, вирвавши з рук її матері, що упиралася у своєму протестантстві, під конвоем доставили до Відня, де в присутності всього двору вона урочисто прийняла католицизм; за подальшим її навчанням, що відбувалося під керівництвом придворної дами графині Міхни, а також за майбутнім одруженням стежила сама королева; в результаті чого родина стала володаркою прикрашеної імператорськими регаліями скрині з нарядами і позолоченої карети з подушками із червоного оксамиту; ось до чого.) Брати, до речі, теж не забували про своєрідний жилетний податок; Алайош-Фіделіс, наприклад, подарував дідові так званий «ремінний» жилет. (Як прапороносець у полку Алвінці він добровольцем брав участь у штурмі Кунео у П'емонті і був поранений у плече, потрапив у полон; рана його, до того часу як фортеця була взята, зажила, він був звільнений, але часто потім розповідав, як їм доводилося боротися з голодом, перетягуючи живіт ременем.) Ласло, відрізняючись винятковою цнотливістю, все життя цурався жінок, збагачуючи цінну колекцію монет, початок якій поклав його батько, ще більш цінними екземплярами, і до того ж, користуючись довірою Меттерніха, за дорученням герцога вивчив секретні імператорські архіви, склавши дуже примітний документ про Партіум — приєднану в XVI столітті до Трансільванського князівства частину Угорщини (копія — у бібліотеці Ослопа); коротше, жилет, шовковий, чорно-жовтий, зшитий кравцем, якого рекомендував Меттерніх (Зінгером), тепер так і називається: «меттерніх». Item: одна з блискучих речей у колекції — подарунок моєму дідові від племінника Кароя, який застрелився від меланхолії, викликаной невиліковною недугою хребта, — яскравий кольоровий жилет, немов привезений прямо із Сан-Франциско, *make love not war*. А від Дьордя, прийомного сина Кароя, дістався «пруський» жилет; річ у тому, що він (Дьордь) як лейтенант 12 гусарського полку брав участь у антипруській війні. І коли 3 липня першій ряди полку атакували піхоту пруссаків, під ним застрелили коня, але рядовий гусар Йоахим Боді запропонував йому сісти на свого, а сам біг поруч пішим; так він і врятувався, хоча всі вже думали, що

Дьордь загинув; на жилетці його, точніше сказати, на грудях красувалися наступні нагороди: російський орден Святої Анни III ступеня, прусський орден Корони III ступеня, орден Святого Володимира IV ступеня, Малий хрест Почесного легіону і Офіцерський хрест Сербського ордену Такова. Повертаючись до братів і їхніх подарунків, треба згадати ще Міхая — палкого шанувальника геології та музики, який у компанії з кількома друзями допомагав знаменитому музиканту в ранні роки його віденського учнівства. Був, однак, жилет — «срібний», — походження якого покрито глибокою таємницею: «срібний» був схожий на кольчугу, свідка давнішніх героїчних битв, отака лінива, сріблясто-луската тварина, стара-стара тварина, що випадково вижила, яку хтось надіслав поштою без вказівки імені відправника, причому не на квартиру діда, а в його присутстві. М'який невеликий пакет був обв'язаний широкою темно-червоною стрічкою. Посилка викликала чималий переполох. Було в ній щось вишукане — чи то червона стрічка, чи то, взагалі, вся ця дивна загадковість. Якої-небудь записки, послання до посилки докладено не було, якщо не вважати таким яскраво-червоний відбиток губ у тому місці, де під жилетом повинно знаходитися серце. (Якого видалити не було ніякої можливості.) Моя бабуся, Цецилія Халлер, була жінкою твердою, рішучою, але не стосовно дідуся. Вони уникали одне одного. «Срібну» жилетку, як не дивно, моя бабуся тут же вирішила викинути, але дід — теж дивно для людини, яка зовсім не цікавилася одягом і протягом п'ятдесяти років без слів одягала щоранку те, що подавав лейбдінер Йожі (а потім його син, теж Йожі), — несподівано уперся і викидати «срібний» жилет категорично заборонив. Єдине, чого вдалося досягти бабусі, — щоб він не носив його, але це успіх сумнівний, адже жилет, таким чином, став єдиним, видатним, унікальним, особливим, небезпечним — «жилетом, який чомусь не носять». Але тепер, збираючись з візитом до моєї матері Розі Тотпатакі, дід усе ж вирішив надіти його, і, що найдивніше, моя бабуся цьому не перешкоджала. Ніхто в будинку не знав, що з моєю матір'ю бабуся вже бачилася. Мою бабуся всі вважали жінкою жорсткою, байдужою. Хоча почуття, звичайно ж, у неї були, просто вона не виказувала їх, але діяла відповідно до них. Це правда, дідуся вона поважала, але не любила його, зате обохнювала свого сина, і ніщо в світі, мабуть, не турбувало її більше, ніж він, його потреби, ліки, безгрошів'я, розваги, лижні черевики, шніцель (свинячий, зрозуміло). Мій бідний татусь! Якби він тільки знав! Вона розбестила його, сама того не помічаючи! Вона ніколи не втручалася в його справи, і лише коли він став випивати, закладати, киряти, піддавати, пити по-чорному, вона вирішила, що треба діяти, і відправилася до театральної діви. Моя бабуся була зовсім не схожа на жінку вищого світу; одягалася вона з таким приголомшливим «антисмаком», що на ній здивувалися найпотворніші речі, що сахалися одна одної, але завжди запаморочливо дорого. Після революції вона носила виключно чорне, але і це мало що змінило; чорні бавовняні панчохи, груба фланелева спідниця, сорочка, сіра або біла, плюс чорний плащ, на якому час записав якісь сіро-бурі, а місцями і жовті смуги; ніщо навіть не натякало на приналежність до величної родини, ні до головної гілки її, ні до бічних відгалужень. При всьому своєму аристократичному родоводі аристократкою моя бабуся не була, вона була натурою плебейською, хоча манера триматися, витримка, оригінальність мислення, «її зне-

особлена безкорисливість і егоїстична неупередженість» успадковані були скорше все ж від предків-аристократів. Мою матір про свій візит вона не попередила. А просто з'явилася. Постукала, увійшла, побіжно глянувши на покоївку, яка з безмовним жахом відскочила убік, — не увійшла навіть, а влетіла; моя мати в просторій кімнаті, розгойдуючись біля вікна в плетеному кріслі-гойдалці, розучувала роль. Звичайно, вона одразу ж зрозуміла, що перед нею — мати її коханого, але навіть не здригнулася, а ще патетичніше продовжувала декламувати старого Клопштока, щось із його «Месії». Бабуся зупинилася під внутрішньою аркою, роздивляючись молоду жінку, що похитувалась і самозабутньо бурмотіла. Моя мати була дуже гарна, театраль-но гарна жінка, важко було сказати, що в ній справжнє, а що ні, але все, що в ній було гарного, здавалося справжнім, непідробним. Моя бабуся не відчувала довіри до цієї краси, що ховалася, тому вона і зупинилася під аркою, пильно спостерігаючи за жінкою. Вона взагалі не відчувала до неї ніяких почуттів, навіть ревнощів, її хвилював лише син, інше для неї не існувало. У тому числі — ця жінка. Між тим вона приїхала до неї з проханням. Моя мати все ще робила вигляд, ніби цілком поглинута старим Клопштоком, ніби цей замшлий німець затьмарив собою увесь світ. Що могло б мати стосунок до правди, якби вона й справді розучувала роль. Моя мати явно неправильно зрозуміла мою бабуся, коли та, здійснивши два величезних тигрячих стрибки, з'явилася раптом біля неї, немов збиралася взяти штурмом ворожу твердиню; полі її незмінного чорного дощовика майоріли при цьому, як більшовицькі прапори у більшовицьких фільмах; моя мати, зробивши переляканий вигляд, стрепенулася; що таке, хто тут? А бабуся, по-дитячому присівши перед нею навпочіпки, взяла її руку і погладила. О (чи: ах?), відгукнулася моя мати звідкись із середини другого (центрального) акту, немов ми вже й не пам'ятаємо, навіщо опинилися на сцені, не знаємо, хто виштовхнув нас із темряви під гнітюче яскраве світло, і не відаємо, як, за яких обставин зможемо покинути її, якщо зможемо. Ви — розумна жінка! Моя мати вириває руку. І це — єдиний її щирий жест за весь вечір. Облиште, прошу вас! Але бабуся знову бере її руку — прикидатися вона не вміє, хоча заради сина готова на все — і каже жорстким і невдоволеним тоном, ніби відповідаючи вивчений урок. Ви неправильно мене зрозуміли, панночко. Так ви будете розмовляти з моїм чоловіком, коли він заявиться до вас. Я ж хотіла б вам сказати: ви знаєте, мій син потребує вас, я хочу вам сказати і просити вас — вона вимовляє це без будь-яких ускладнень, — не залишайте його. Моя бабуся палко гладить руку моєї матері. Обом подобаються ці дотики, шкіра їхніх рук здається м'якшою і шовковистішою, ніж можна було подумати. Я прошу тебе, будь ласка, не покидай мого сина. Він — людина слабка, але добра, не кидай його. Здригаючись, немов від задухи, моя мати давилася реготом; велетенським, нездоланим, космічним реготом, як капітан з Кьопеника у фіналі «Капітана з Кьопеника». Unmöglich, бурмотіла моя мати, unmöglich¹. Але актриса мала далекі плани. Ні в якому разі не переходить з нею на «ти». Вона бачила, що бабуся не дурна — і сама була жінка розумна! — Так що грати потрібно було обачно. Це ваша світлість неправильно мене зрозуміли. Адже я, навпаки, вішаюся Гезі

¹ Неймовірно... неймовірно (нім.).

на шию. Він хіба не говорив? Хочіть його на собі женити. Графе, одружіться зі мною або забирайтеся під три чорти! Але він забиратися під три чорти не хоче. Обличчя бабусі спохмурніло, тому моя мати продовжувала так: Чорт забирай, графине! Та хіба в одруженні справа? Це питання так чи інак вирішиться. Ви, любя, тільки не залишайте його. А що, ви хочете, щоб я була його коханкою, кралею, наложницею. — обурилася моя мати замість моєї бабусі. У це, якщо дозволите, я вдавати я не буду, сама я нічиєю коханкою ще ніколи не була і, за всіма розкладами, навряд чи буду. (Як говорять злі язики, число ночей, які бабуся провела разом з моїм дідусем, дорівнює числу дітей, що народилися у них.) Чорт забирай! Про що ви, графине?! Ось тут, у мене в животі, ваш онук! Він уже ворушиться! Ви хочете, щоб нещасна, ні в чому не винна дитина була незаконнонародженою? Бабуся знизала плечима, до внуків їй діла не було, бо вона знала, син плювати хотів на законність, на просування кар'єрною дробиною, знала, що для щастя йому не потрібне схвалення колождарців, не важливо, що вони думають, і тому їй теж на все це було наплювати. Материнська любов зробила її анархісткою, на нещастя моєї матері. (Так воно і трапилося: діти мого батька з'явилися на світ незаконнонародженими, і зовсім не мій батько, а його старший брат Кальман присвятив решту свого життя влаштуванню доль нещасних сиріт. Треба, правда, сказати, що батько мимохідь помер. Дядько Кальман був зроблений зовсім з іншого тіста, ніж мій батько. У 1849-му, під час першого штурму Надьсебена (похід генерала Юзефа Бема), дядькові, що служив у гусарському полку, гарматне ядро австрійців розбило правий лікоть. Руку йому ампутували прямо на полі бою, але невдало — операцію довелося повторювати в Марошвашархеї; згодом лівою рукою він писав чудові пейзажі, а також праці з історії і географії, тоді як його дружина, Пауліна Бетлен, — причому «багатократна» Бетлен, оскільки з чотирьох її бабусь-дідусів троє були з цього роду, — писала вірші на рівні, вищому за аматорські. У сфері тяжіння моєї матері батько опинився завдяки дядькові Кальману, який був інтендантом театру. Дядько Кальман не любив мою матір, бо він не любив проблеми, а мати була саме такою, але ще більшою проблемою було клеймо незаконнонародженості на її дітях, позаяк це вносилося у той час до всіх документів, і позашлюбна дитина не могла стати, наприклад, офіцером тощо. Ось чому не любив він і мого батька, який тільки сміявся, коли дядько Кальман намагався сподвигнути його на одруження, і відкараскувався туманними обіцянками; добитися графського титулу для сиріт дядькові не вдалося, але Франц Йосиф спершу *per gratia Principis*¹ узаконив їх, а потім, *allerhöchste Gnadenakt*², зробив їх дворянами, яких слід було титулувати (тут іде прізвище мого батька) Кишиклюдськими, оскільки маєток Кишиклюд дядько відписав їм. У всій угорській історії це єдиний випадок дарування дворянства без герба — придворна канцелярія запропонувала їм сімейний герб, перекреслений зліва направо косим чорним жезлом, що в імперській геральдиці було знаком незаконнонародженості, але дядько Кальман на це не погодився.) Скажіть мені, чим ви так незадоволені? Моя бабуся збиралася вже йти, вона бачила по моїй матері, що та не кине мого батька, і цього їй було досить. Як розуміла і те, що це уб'є мою матір, але її доля бабусю не турбувала. Не будьте ж незадоволені, сказала вона, погладжуючи руку молодій жінки. Адже Геза мій усім задо-

¹ Високою милістю (лат.).

² Високим актом (нім.).

волений. Від гніву моя мати мало не закричала, але стрималася і шльопнулася в крісло-гойдалку, зручно відкинулася, заплющила очі і прошепотіла ехидно: Мамо, мила матусю, а що коли ви подаватимете мені репліки? Щодо мого діда, то для нього кісткою в горлі було не акторське ремесло моєї матері (це вже слідство), а родина, точніше, її відсутність, повна невідомість щодо її роду-племени. Моя мати була на цьому світі сама, тому щось дізнатися про неї було неможливо. Але як же так? Адже у кожної людини має бути родина! Власне кажучи, він не знав, чого він хотів від моєї матері. До срібного жилета він підібрав тростину зі срібним набалдашником — не старить, але все-таки позначає поважність віку. (Тростина колись належала нашому предкові Данієлю, генералові, що служив підлим чином у військах Ракоці, тобто куруцу; він був покірливою і мовчазною, легендарною через тупість людиною, якого дотепний Берчені, найближчий сподвижник Ракоці, спочатку підтримував, але згодом називав його не інакше як мокрогубом — за проявлену у виснажливих походах хворобливої пристрасті до палінки. Часом хвороба (?) настільки долала його, що він вимушений був керувати військами — здебільшого, до речі, жажливо, — лежачи крижем на везі. У своїх листах з лікувальних вод Пештень і Штубня він характеризує себе як розвалину, людину хворобливу, що страждає на подагру, — «суглоби мої розбухли до розмірів кавуна» і що шкутильгає, звідси і тростина!) Моя мати, якщо одного разу цей прийом спрацював, вирішила не зраджувати Клопштокові, але цього разу вона грала графиню з першого акту. На дідуся це справило враження. Вони пили чай, їли тістечка, паплюжили злегка мого батька, діда все це розважало. Прощаючись, він нахилився, щоб поцілувати руку матері. Так, отже, я можу на вас покластися, мила Розо? Моя мати злякалася, подумавши, що, може, вона неправильно зрозуміла старого, який набагато хитріше, ніж здається. Зрозуміло, милий графе, сказала вона і різким енергійним рухом підняла руку так, що верхня губа діда — в буквальному розумінні — в'їхала йому в ніс. Коротше, мого батька примусити до чогось було неможливо. І все це було погано і для моєї матері, і для дідуся. Чи було це добре для моєї бабусі — для цього треба знати, чи був щасливий мій батько. Він був веселий — був зразком так званого мого веселого батька. Але на матері моїй так і не оженився. Чи майже не одружився. Коли він був уже на смертному одрі, дядько Кальман «доставив до нього священика і Розу Тотпатакі». Священик спершу поєднав шлюбом моїх батьків, а потім дав моєму батькові останнє причастя, але цього моя мати чекати не стала, їй було ніколи.

174. Мій батько був тоді ще молодий (вісімнадцяте століття?), хоча ні, молодим він вже не вважався, але виглядав моложаво (початок дев'ятнадцятого), так от, мій батько лежав голий у ліжку, вишкірявся на весь рот і, можна сказати, пожирав, лигав за обидві щоки ранкове світло, що вливалось у вікно спальні. Як Нарцис, розглядав він себе, з особливою увагою власне чоловіче достоїнство, що виконувало ритуал ранкового пробудження. Зазначене достоїнство, немов би незалежно від нього, мого батька, то гнулося, то розпрямлялося. Чого витріщився?! — скрикнула мати, чого це ти на себе витріщаєшся?! Що значить — на себе?! — закричав у відповідь мій батько і вхопив того, хто пробуджувався, за шкірку, от як? а це — чие? для кого я його плекаю?! Моя мати слухала брехню

мого батька з гордовитим задоволенням. Верешмарті тим часом приступив до віршованого епосу «Втеча Залана», та й Гете щось строчив, за звичаєм.

175. Один з моїх дідусів, той, що по материнській лінії, служив у іншого мого дідуся управителем або кимось там у цьому роді. Мій батько вже у ранньому дитинстві витрищався на маму — дівчисько в спідничці з жовтими тюльпанами і підвішеною до неї, немов до дзвона, парою танцюючих ніжок. Моя бабуся — по батькові — цього не схвалювала, але не з презирства, а, навпаки, тому, що хотіла захистити мою матір від мого батька, якого вона знала як облупленого. Правда, і родини, наша і моєї матері, були, на її думку, не пара одне одному. Ми-то на висоті, так що гірський пастух — з гірським пастухом. (Варіант: пудель з пуделем, хортиця з хортом.) Щоб вилікувати мою матір від мого батька, вона якось веліла їй піти з нею у двір і показала, як спаровуються кіт з кішкою. Матінка намагалася втекти, але пані тримала її аж до фіналу бурхливої любовної сцени. «Ось чого хочуть усі чоловіки, — сказала Марія Ріккль, — так що бережися, твоя мати теж так почала. Якщо нас, — додала вона, маючи на увазі себе, — немає поруч, не смій навіть розмовляти з чоловіком і не забувай того, що бачила. Хочеш валятися в багнюці, як тварина? Ось до чого призводить любов». Валятися в багнюці, як тварина, моя мати не хотіла, але до чого призводить любов — це її займало неймовірно. І вона продовжувала вабити мого батька своїми танцюючими ніжками. (Розпусна рабиня плоті: бабусині слова.)

176. Ну ще б пак, у мого батька було стільки облич! Було обличчя вусате, було з подвійним підборіддям, було обличчя татарське і так далі. Він міняв їх протягом усіх трьох дій. Одного разу він зустрівся з моєю матір'ю, яка справила на нього дуже гарне враження, і це здавалося взаємним. Але, захопившись своїм маскарадом, мій батько забув, яке обличчя було на ньому при їхній зустрічі. Накладка. Справа закінчилася тим, що він підійшов до моєї матері і, як злочинець, одне за одним продемонстрував їй усі свої обличчя: вусате, з подвійним підборіддям, татарське і так далі. Але вона не впізнала його. Так вони познайомилися, моя мати, мій батько.

177. Весілля мого батька, через випадковість, припало на той день (і ту ніч), коли комуністи заарештували одного з керівних комуністичних діячів Ласло Райка. Той був людиною особливою гарту, матеріалом, термічно обробленим з метою фіксації високотемпературного стану або запобігання (придушення) небажаних процесів, що відбуваються при його повільному охолодженні, так що, коли при Хорті поліція найжорстокішим чином намагалася вибити з Райка те, що зазвичай намагаються вибити в подібних випадках, заарештований не промовив жодного слова. В результаті, коли десь так двадцять років по тому на процесі, названому його іменем, він зронив деякі слова (щиросердно у всьому зізнався), деякі з його товаришів парадоксальним чином сприйняли це як доказ його провини, хоча, природно, пред'явлені йому звинувачення вважали сфальсифікованими, але все ж мало щось бути, якщо вже заговорив навіть він, комуніст аж до самих кісток, іншими словами, сама бездоганність Райка здавалася кращим підтвердженням його вад. Подібні ментально-ло-

гічні та етико-естетичні кульбіти — звичайна справа в будь-якому співтоваристві, яке ставить ідею (і т. ін.) вище за людину. Адже тільки в корчмі вищою цінністю вважається людина. Меню весільного обіду відкривалося бульйоном з японських цесарок у чашках, за бульйоном слідувала дунайська стерлядь по-бретонськи; молодим, крім того, подали м'ясо лані в чудовому винному соусі і з гарніром з моркви і зеленого горошку, штирійську пулярку на рожні, французький компот-меланж, торт у вигляді рогу достатку з квітами з морозива і з дрібними тістечками, сир, фрукти, чорну каву; з напоїв було пиво «Кебаняї», паннонхалмське біле, червоне «Шато Хунгарія» і шампанське «Луї-Франсуа Трансільванія».

178. За обідом, без жодного до того приводу, мій батько нерідко звертався до матері з такими словами: Гіда Ходоші посилає тобі привіт. Або: Алайош Дегре шле тобі привіт. Після чого знову замовкав або говорив про щось інше. Моя мати ніколи його не розпитувала.

179. Не було людини, менш підходящої на роль чоловіка, ніж мій батько. У нього й самого щодо себе не було ніяких ілюзій. Він чудово розумів, що не здатен на вірність, не здатен устояти перед спокусою; усього лише за рік до одруження він усе ще характеризує себе як людину, у якої предмет ваблення змінюється чи не щодня і яка сім разів на тиждень відчуває готовність одружитися — і щоразу з іншою жінкою. Наприкінці товстого зошита у твердій палітурці я виявив його щоденник. А в ньому — імена тих жінок і дівчат, які були предметом його пристрасі з шістнадцятирічного віку, імена, які він своїм каліграфічним почерком заносив туди, найчастіше обводючи свої не призначені для стороннього ока записи червоним чорнилом і прикрашаючи їх орнаментом з дрібних квіточок. Поряд з іменами дам він залишав знаки, що не піддавалися розшифровці. Серед його позначок є хрестики, є значок, що нагадує букву «бета», є похила і перекреслена буква «v», є «р», є «с» з крапкою всередині. Тільки до двох піктограм я знайшов пояснення: літера «U» з крапкою всередині означає: давно втратив всякий інтерес; та ж буква з двома крапками — «Auch nicht»¹. Попервах я ніяк не міг зрозуміти, чому так часто змінюється його почерк; розгадка прийшла, коли я помітив під деякими віршами дрібні, що ледь читалися, підписи: «Переписано моїм другом Гезою Штенцінгером; переписано сестрою моєю Ілоною; сестрою моєю Гізеллою; сестрою моєю Маргіт; другом моїм Лайошем Грефом». Ось імена тих, у кого мій батько був закоханий у молодості: Марішка Ковач, Роза Брукнер, Ілона Балог, Веронка Сабо, Марі Фзакаш, Міллі Шварценберг, Ірма Фукс, Ілька Гутманн, Пірошка Чанаді, Марішка Кальманцхеї, Терка Галл, Наталія Драхота (біля її імені він приписав пізніше: «Вже не треба!»), Лаура Гутманн, Янка Задьва, Маргіт Чанаді, Ілонка Чанак, Марішка Нанаші, Ілька Мако, Паула Цуккер, Елла Варга, Ілонка Чанаді, Жофіка Левенберг, Ева Текелі, Магдушка Сабо, Роза Нанаші, Жужіка Піранські, Ірен Філоташ (ця дарує йому обручку, яку він приймає зі спокійною душею, а трохи згодом віддає своїй сестрі Маргіт), Ержі Нанаші, Терез Хубаї, Ержіке Рідль, Пірошка Шестіна, Ержіке Беке, Ілька Войнович, Ірма Гельтль, Ірма Зегенвайс, Габрієлла Люкс, Паула Отте, Роза і Іда Бруннер, Ержіке Шоваго, Ілона Шестіна. Багато, теж, мабуть, немалочисельних, випадкових знайомств у Паллазі, Надьхедеші, Відні та Граці в списку відсутні («Коли рак у полі свисне — ось коли вона мені сподобається, хе-хе-хе!»).

180. Моя мати — жінка розумна і багато знає про батька, багато чого, але не все; вона, наприклад, і поняття не має, що в Паллазі, Надьхедеші, Халапі —

¹ Також ні (нім.).

скрізь, де у (тут іде прізвище мого батька) є маетки, немає такого стогу, під яким не лежав би хоч раз мій батько з черговим предметом своєї пристрасі, що не знаходить повного задоволення; вона не розуміє, що моїм батьком, який постійно змінює свої ідеали, але ставиться до них зовсім не ідеально, постійно відчуваючи потребу в цілком реальному, тілесному зв'язку, володіє настільки нездоланна сила, що навіть її (моєї матері) владна рука не може вирвати батька з-під її впливу і що Джекіль, під звуки сімейного «Бехштейна» виспівуючи з сестричками, не тотожний Гайду, який без роздумів перекидає будь-яку особу жіночої статі, що хоч на хвилину звернула на нього увагу, і який заради години насолоди готовий порушити будь-яку клятву, забути будь-яке дане слово. Будь-яке.

181. Коли моя мати виявила таємний зошит мого батька, той самий, в твердій палітурці, списаний віршами, присвяченими іншим жінкам (Стривай, мій друже, поцілуй мене разок. І не бійся ти, їй-бо, грізної пані своєї...), вона взяла олівець, загостила його, Eberhard Faber, 1207 2,5 = HB, і виправила в ньому орфографічні помилки. (А потім між двома віршами, адресованими Ількі Гутманн та Маргіт Чанак, вписала смертний вирок їхньому шлюбу: У пральню 28 жовтня: простирадла — три, скатертини — вісім, серветки — вісім, наволочки — сім, підковдри — три, рушники — шість, жіночі сорочки — двадцять одна, чоловічі сорочки — двадцять дві, жіночі панталони — одинадцять, спідниці — шістнадцять, носові хустки — шістнадцять, панчохи — чотирнадцять, онучі — вісім, ганчірки для пилу — три, кухонні рушники — три, рушники кольорові — шість, накидки на стіл — дві, підштаники — сім.)

182. Якщо розглядати мого батька з точки зору Марії Терезії (а іншої у вісімнадцятому столітті й не було!), насамперед треба згадати його дядька, якого імператриця буквально обсіпала дорогоцінним камінням своєї уваги і який пізніше мав чимало конфліктів з імператором, сином імператриці. Його петиція від 8 травня з протестом проти германізаторських устремлінь Йосифа II не тільки залишилася без відповіді, але й накликала на нього найвище незадоволення. Мій дядько, проте, з яких би висот не сходила примха, схилити голову не вмів, особливо коли справа стосувалася Угорщини. Французький посол, коли не помиляюся, Дюрфор, писав про нього: Освічений та справедливий розум, на своїй великотрудній посаді користується довірою нації; волі господарині підпорядковується неохоче, ризикуючи тим самим втратити свій пост або принаймні вплив при дворі. Проте на заснуванні ордену Святого Іштвана, ідея якого належала дядькові мого батька і він же став його першим великим магістром, королева, за родинними переказами, запросила його на аудієнцію. Самовпевнений дядько мовчки схилив перед нею голову. Він знав свою королеву. Що ви бурмочете?! — заводала її величність. Невже я не маю права вимагати, щоб піддані зверталися до мене, використовуючи повні, граматично бездоганні речення? Можете не відповідати. Ваше мовчання я розцінюю як граматично бездоганну фразу, і з цими словами власноруч прикріпила свій особистий орденський хрест до грудей свого улюбленця (тут іде прізвище мого батька, а також його дядька), наказавши при тому, щоб усякий його нащадок, якщо тільки вартий цього ордену, носив саме цей хрест. (Пізніше твердження, що з'явилося в 52-му номері тижневика «Вашарнапі Уйшаг», згідно

з яким цей знак належав головному придвернику Карою, не має під собою підстав, бо останній — і це факт історично підтверджений — мав не великий, а малий хрест Святого Іштвана.) Клопоту з нашою численною родиною у Марії Терезії було чимало. Мій батько, який не залишив після себе потомства і помер від апоплексичного удару прямо в кареті на віденській Хіммельпфортгасе, не встигнувши навіть попрощатися зі своєю молодшою сестрою графінею Фекете, був у складних, заплутаних відносинах із вісімнадцятим століттям. Зрозуміло, все почалося з того, що у вісімнадцятого століття склалися складні і заплутані відносини з країною, і насамперед із звичаями, що панували в ній. Угорці, які доти помалу вдосконалювали свою мову під впливом латини і вбачали в латинстві і, по суті, невіддільній від нього біблійній моралі єдиний зразок, що визначав усі життєві уявлення, що став частиною національної культури, у вісімнадцятому столітті вперше не спорадично, а по широкому фронту почали стикатися з мовою, культурою і моральністю нової епохи. І оскільки це зіткнення, це танго мимоволі підточувало і послаблювало культурний потенціал і релігійно-етичні переконання, що ототожнюються з самою нацією, то не дивно, що зміни ці багатьом здавалися національним лихом, чимось таким, що підриває внутрішні сили нації, роблячи її беззахисною перед ворогами, що тільки й чекають її загибелі. Мій батько з таким підходом був не згоден і ніяково тупцював на перехресті старих і нових віянь, не бажаючи ототожнювати себе з аморальним царедворцем, розтринькувачем і сибаритом, улюбленим об'єктом пасквілів і сатир (найбагатша й оригінальна частина тогочасної літератури), які невпинно протиставляли йому старий ідеал угорця, наділеного силою, доблестю, ощадливістю і порядністю. Безсумнівно, сьогодні в цьому можна вже зізнатися, об'єднання елементів нової культури з угорською національною духовністю, незважаючи на всі ревні зусилля, все ще не закінчилося, і новий напрямок, хоча і може похвалитися окремими чудовими досягненнями, так і не призвів до створення єдиної національної культури. Як би не засмучувало мого батька це вічне протиставлення старого і нового як явищ нібито якісно різних, не будемо заперечувати, що старі, грубі, але стійкі моральні уявлення не тільки в манері одягатися, але і в способі життя були витіснені такими нормами, які до того були характерні лише для рафінованої, що втратила всякі моральні підвалини, аристократії. І саме приклади мого батька і йому подібних прирікали новий напрямок на непопулярність, зменшуючи ряди прихильників подорожей і спілкування із зовнішнім світом. Свою запаморочливу кар'єру мій батько почав у паризькому посольстві, де ініціював вельми обтяжливий у фінансовому відношенні зв'язок з герцогинею Нассау. Чоловік герцогині, до речі, проти цього нітрохи не заперечував, і тільки коли мій ненаситний батько розповсюдив свою (чуттєву) увагу ще й на коханку герцога, двічі лицар-рогоносець зажадав крові, яку і пролив на дуелі — не надто багато, але цілком достатньо, щоб відмити свою честь. Однак бабуся, княгиня Сюзанна Любомирська, як заклопотана мати, негайно викликала сина додому, на підтвердження своєї рішучості заморозивши значні суми, що висилали йому на кишенькові витрати, після чого мій батько повернувся в Угорщину — на щирий жаль герцога Нассау, який, втративши «молодого Франці», повинен був сам оплачувати астрономічні рахунки своєї дружини. Вдома бабуся Лабо, яка у шлюбних справах була досить наївна, забрала собі

в голову, що одруження допоможе отямити мого батька, і підшукала йому наречену, з якою мій батько й одружився: п'ятнадцятирічну Несті (Ернестіну), приголомшливу красуню із знатної австрійської родини, дівицю не бозна-яких аналітичних здібностей (тупу, як дупа). Повертаючись від вівтаря, після клятв у вічній любові і вірності, мій батько, бачачи сяючі обличчя своєї матері і дружини, теж засяяв і з веселою щиросердністю зізнався матері, що як гостинець привіз із Парижа ще й сифіліс. Оп-па! Княгиня Любомирська, дочекавшись, поки молоді отримають благословення в домашній каплиці, скасувала шлюбну ніч і зі словами «отримаєш кралечку, коли одужаєш» поклала новоспечену невістку в своє ліжко. Якийсь час мій батько бродив навколо будинку, але коли з'ясувалося, що одужання — справа нешвидка, зібрав пожитки і злиняв до Парижа. Феодальне життя — не розсадник бездоганної моралі, це вже точно: пани і кріпаки, особливо у справах чуттєвих, неминуче розбещують одне одного. Там, де немає взаємної і рівної поваги між цінністю життя і цінністю честі, немає іншого порятунку, крім фанатичної відданості справі та прагнення високих цілей, а не миттєвих радощів, або суворого, яке не знає жодних потурань релігійно-морального виховання. Мій батько перебував у най-більшому хаосі; і не можна сказати, що в ньому не було поваги до цінностей життя і честі, просто він прагнув одночасно високих цілей і миттєвих радощів, і все це, як ви розумієте, на основі суворого, що не знав ніяких потурань, релігійно-морального виховання. О диявол! Піди розберися тут. Немає класу більш корумпованого і того, що корумпує, ніж аристократія, яка забула про своє політичне призначення. Марії Терезії було нелегко з моїм неслухняним батьком. Як королева — і жінка — в період свого правління вона багато в чому сприяла настанню нової ери, але при цьому в релігійно-моральному сенсі залишалася прихильницею і продовжувачкою старих порядків. У цьому питанні вона була цілком на боці національної свідомості та зміцнювала її всією вагою своєї влади, хоча судження угорців про неї від цього не робилися більш втішними. Але, незважаючи на зразкове життя королеви й імператриці — все це брехня, що, поки її величність вітала підданих з вікна, угорські лейб-гвардійці прилаштовувалися до неї ззаду, це чистої води неправда: попри її легендарну строгість, віденський двір був нітрохи не кращий, ніж до неї. Беручи все це до уваги, вона змушена була йти на поступки («всяка вишукана дама повинна мати окреме приміщення, будуар, куди вихована людина будь-коли входить і де їй дозволяється турбувати тільки коханому, котрий користується в даний момент її прихильністю»), включаючи поступки щодо власного чоловіка. (Настільки далекосяжні, що, незважаючи на ревності, вона приймала обранців його величності, наприклад, дружину товстуну Канале, посла Сардинського королівства, уроджену графиню Палфі, яка незмінно була присутня за гральним столом, так само як пізніше і герцогиню фон Ауершпег. Прекрасна герцогиня нітрохи мене не обтяжує, пише вона в Париж своїй улюбленій дочці бог знає з якою часткою щирості. А після смерті чоловіка знаходить сердечні слова і для своєї суперниці: Тільки ми знаємо, герцогине, як багато ми втратили.) Не терпіла вона лише скандальних випадків. Традиція була міцніша за будь-які новації. Імператриця мала особливу схильність до втручання у приватні справи інших; саме ця схильність призвела до створення так званої Keuschheitscomission, комісії цнотливості. Заміжня жінка повинна шанувати-

ся — таким був принцип імператриці. Селянським дівчатам Верхньої Австрії вона наказала відмовитися від набивних корсетів і дещо подовжити надмірно короткі спідниці, особливим указом регламентувала кількість і види коштовностей, які, згідно з рангом, можуть носити придворні дами, заборонила останнім користуватися рум'янами, та мети своєї не добилася, а лише навела підозри на дам, які мали нещастя бути рожевощокими від природи. Комітет цнотливості вживав заходів не тільки до тих, чия моральна бездоганність викликала сумніви (мій батько!), але часто втручався у святая святих родини за підозрою або доносом, і, як скрізь, де груба і невміла рука влади торкалася найтонших ниток людських відносин, вона приносила набагато більше лиха, ніж могла б запобігти. Вторглися вони і в сімейний храм мого батька, хоча вже хто-хто, а він, як ми бачили, зробив усе задля того, щоб те, куди вони вторглися, не можна було називати храмом. Комісія моралі особливою своєю турботою вважала запобігання викрадень, а мою матір саме в цей час викрали! Яким чином? Поки моя мати, як справжнісінька *virgo intacta*¹, животіла вдома, у глухій провінції, під невсипущим наглядом суворої тещі, мій батько жив своїм життям, повністю ігноруючи так звані подружні обов'язки; моя мати спалахнула пристрастю до молодого ставного графа Шуленбурга і, прокинувшись одного ранку — про «інтактність» до того часу вже не йшлося, — зрозуміла, що влипла. Не надто знайома з панівними у світі порядками, молода пара вирішила утекти, що було справжньою дурістю — адже трахатися нишком можна було і в ті часи, інша річ — утеча з-під подружнього даху над головою! Моя мати вирядилася в зелений оксамитовий чоловічий костюм (що відомо із знайденого наказу про розшук), і вони разом з коханим, маскуючись під золоту молодь, у супроводі верхового слуги Шуленбурга, рвонули на четвірці коней до швейцарського кордону. Коли про це дізнався мій батько, він і бровою не повів, не зазнав нічого, крім жалю до моєї матері, з якою так переплуталися їхні життя. Натомість Марія Терезія була в гніві, її не бентежило, що їй належить захистити (те, що не існує) добре ім'я не кого іншого, як мого батька, — вона, нехай і не так завзято, як її син Йосиф, відстоювала принципи; головний імперський поштмейстер герцог Турн-і-Таксіс тут же отримав указівку затримати втікачів при першій спробі змінити коней на будь-якій з поштових станцій. Віденська бюрократія працювала як годинник. Головний імперський поштмейстер передав справу голові поштового департаменту барону Лільєну (схопити! негайно!) разом з описом дами в зеленому оксамитовому костюмі, який було створено, боюся, не без допомоги моєї бабусі, яка подбала про таке незвичайне просування моєї матері при дворі. А вони ж любили одне одного, і моя мати, хоча була дуже молода і незріла, аби зрозуміти, що з нею сталося, вміла спілкуватися з бабусею — наприклад, уміла ретельно приховувати від неї образ на мого батька. Якби у неї було власне життя, вона в цьому житті могла б непогано розбиратися в людях. (Зрозуміло, мій батько не подарунок, але не жалюгідний же Шуленбург!) Моя мати була іграшкою, якій не щастило з гравцями. Але, швидше за все, іграшками є ми всі — у тій грі, для якої ми народжені, коротше, використовувати мою матір можна було саме в цій грі і ні в якій іншій, тобто це була доля. До того ж вона була така

¹ Незайманка (лат.).

молода, настільки невинна, грайлива, легковажна, що будь-хто мимоволі вступав з нею в гру. (Син мого батька теж не проти був би пограти з нею, о, грайлива матусю, як легко тебе обіграти! Голова йде обертом, варто тільки про це подумати, але він про це не думає.) Гра не є щось несерйозне, хоча і супроводжується постійною спокусою до легковажності. Якщо король наш потрапив в оточення турів і слонів, ми не можемо недооцінювати всю серйозність і значущість ситуації. Про те, що це всього лише гра, не думає ні один гравець. Але коли наш король, по шию в липкій крові, очікує смертельного удару меча, після якого країна на десятиліття буде віддана на поталу бусурманам, то це все-таки відрізняється від драми, що розігрується на шаховій дошці. Чому? Легкість гри полягає в тому, що її можна повторити. Партію в шахи можна зіграти ще раз. Гра рано чи пізно закінчується. З її закінченням ми пов'язуємо надії, і це впевнене, гарантоване почуття надії породжується безвідповідальністю. Так безвідповідально вони грали з моєю матір'ю. Так грали з нею її батьки, доручили її моєму батькові й умили руки, так грав з нею мій батько, який прийняв її, а потім умив руки, так само і Шуленбург, що теж умив руки. Вони не могли зрозуміти, що, поки вони пересували слона з C2 на G6, моя мати, задихаючись, мчалася алюром у густому тумані на чолі ескадрона уланів, тобто вона грала в іншу гру, свою власну, але до цього нікому справи не було. Навіть Ганс Георг Неттельхоф примудрився, зумів і посмів зробити з моєї красуні-матусі фігуру на власній шахівниці. Неттельхоф! лейбдінер молодого Шуленбурга — лакей, якому не було місця не тільки на одній дошці з моєю матір'ю, але й в одній галактиці. Адже лакей — це функція, й існує він лише, позаяк цю функцію виконує. У Шуленбургів на той час служило вже четверте покоління Неттельхофів, і старший нащадок кожного покоління завжди отримував ім'я Ганс Георг, ніби успадковуючи щедрий дарунок графської родини — адже це ім'я носив дідусь старого графа, який і вирішив свого часу доброму своєму слугі охрестити так свого первістка. Так само було і з ватажком мисливської зграї собак, якому давали одне й те саме ім'я (Клію). Неттельхофи були тихими, надійними, спритними слугами, корисними і на кухні, і на стайні, і на внутрішній службі в замку. Та все ж нікому було не зрозуміло, чому їх допускали в замок. За трапезою прислуговував Ганс Георг-старший, елегантно, безмовно, не привертаючи до себе уваги, як було заведено століттями. Утім, це не зовсім так. Коли за столом були гості, що нерідко траплялося і за обідами і за вечереями, і вони, нічого не підозрюючи, підіймали погляд на чергового Ганса Георга, то на вустах їх застигав крик жаху; пані закривали очі руками, та й у чоловіків на обличчях з'являлася гримаса легкого потрясіння. Таких виродків вони ніколи не бачили. І потворність ця, як ім'я, передавалася від батька до сина, сини, дочки були схожі лише тільки цією неймовірною потворністю, в одних волосся стояло дибки, в інших звисало, як потьмяніла ялинкова мішура (це тільки приклад), що відслужила свій термін, серед них були товсті і худі, з носами горбатими і кирпатими, з лобами вузькими і широкими, брюнети і біляві, і дарма що з'являлися нові дружини зі свіжою кров'ю (але все-таки рибак рибака...), огидність їхніх нащадків ніяк не мінялася. Виродок — це слово ми неохоче застосовуємо до ближніх. Потвора — стосується тільки обличчя, голови. Тіла Неттельхофів були міцними, добре скроєними, чоловіки довго зберігали молодечу бадьорість, молоді пропорції

тіла, що майже не мінялися з віком, а жінки — горду статуру, поставу, позбавлену будь-якої зарозумілості гідність, словом, німецький достаток, міцні і рухомі стегна, талії, що нагадували про вигини сусідніх лощин; але, на жаль, тіло не врівноважувало скандальності голови. Від потворності, так само як і від краси, так просто позбавитися неможливо — хіба тільки втекти. Потворність (так само як і краса) мінєє життя. Справжня потворність абсолютна. Виродок з благородною душею і золотим серцем — такого не може бути. Виродок є виродок. Тут виходу немає. А якщо це не так, то це всього лише натяк на потворність, поетична алюзія. Сірано де Бержерак: елегантна метафора — притулок краси у всіх її видах. Потворність універсальна. І ця універсальність відбивалася на обличчях Неттельхофів кістлявим холодом і незмінним синюшним тремтінням на перенісці і щоках; спрощуючи: обличчя Гайдна, ще більш знівечене і товсте. З подвійним підборіддям і борлаком. У них навіть очі були жирні! Жирні, водянисті, червоні. Нудота. І чиряки на шиї, наліті жовтим гноем. Волосся сальне, в лупі. Гидота. Хотілося б не дивитися на це, хотілося б опинитися в іншому місці, на іншому світі, де подібне посягання проти особистості у принципі неможливе. Але пізно, ти — не інший, ти є той, хто ти є, і це ще не все. Потворність є дзеркало. Воно показує тобі твою зіпсованість. І тебе нудить. Краса показує тобі той же образ, тільки при цьому не тягне блювати. Краса є умовність, хоча це зовсім не означає, що, виходячи із себе (з кого ж іще?) як природного феномена, Неттельхофи вважали виродками всіх останніх, просто ця річ нітрохи не бентежила їх, бо для них її не існувало. А якщо щось існувало, адже щось повинне було існувати — інстинкт краси є у кожного; примітивність і відчуття гідності зовсім не виключають одне одного, то їх це не відштовхувало, будь-яких незручностей їм не заподіювало, так що вони й уваги на це не звертали, поводячись так, немов були де Бержераксами. Шуленбургів вони не бентежили, ті звикли до них (або були сліпими, як говорили злорадні дотепники) і навіть насолоджувалися шокованістю гостей; це стало свого роду родзинкою, гербовим знаком їхнього дому («це не виродок, це — Неттельхоф»). Про молодого графа сказати що-небудь складно (хоча: він наставив роги моему батькові: це все ж таки вислів), його не дуже-то видатні, як хороші, так і погані якості, вдало врівноважували одна одну; життя його йшло второваною предками колією. Останній з Гансів Георгів був першим Неттельхофом, що зненавидів своє тіло. Кожного разу, коли він дивився на себе, він відчував глибоку огиду; як якийсь антинарцис, він збаламучував воду у відрі, напуваючи коней, і ніколи не наближався до ставка, де плавали качки. Прищі з'явилися на його тілі ще до того, як він став підлітком, вони-то й стали першими об'єктами його ненависті, ці невичерпні джерела гною (хоча до огиди тут домішувалася і гордість: адже джерелом цієї невичерпності був він сам; так, за убогих своїх обставин, він міг отримати деяке уявлення про нескінченність), коротше, звідси пішла його ненависть, яка розповсюджувалася потім буквально на все. За прищами послідувала шкіра, наче вона була винна — а він шукав! шукав винуватого! — особливо він ненавидів своє обличчя, найперсоніфікованішу свою частину, потім — волосся, до якого він начебто мав менше всього відношення, до цієї копиці, що вічно була сплутана, цієї слабкої, ламкої і огидної мітли, мачули, до цієї важкої, осоружної, сухої підлогової ганчірки на черепі з вічно покритою червоними плямами, укритою виразками і свербля-

чою шкірою. Огида до себе не знає меж, її не підкупиш будь-якою порівняно «кращою» частиною, це наївно — сподіватися на красиві губи, привабливі сидниці або блиск очей, що спалахує іноді; тілу Неттельхофа нічого було протиставити його огиді. Навпаки, огида його росла, переходячи на інші тіла: огида до матері, презирство до батька, мимовільний жах від братів і сестер. Далі — односельці. Потім — мешканці замку, включаючи його безпосереднього господаря; варто було Гансу Георгу поглянути на нього, як його охоплювала насилу стримувана нудота. Він не боявся потворності, але блювати не любив і тому вічно ходив опустивши очі, в чому панове — помилково — вбачали ознаку покірливості. І не видно було цьому кінця. Якщо в селі з'являвся чужак, мандрівний студент або каменярь, або він сам, Ганс Георг, вирушав верхи до найближчого Нойштадта — а поїздка верхи вважалася великим привілеєм — і зустрічав по дорозі священика, відставного солдата, пана, дитину, що грається край дороги, або служницю, що поспішає на базар, неважливо кого, — він відчував до них огиду. Він уявляв собі Відень, Лінц, Прагу, Аугсбург, народ, що товпиться на площах і вулицях, людей, що виглядають з вікон, чоловіків, жінок, товстих, худих, зовсім охлялих, — і відчував до них огиду. Він ненавидів усе, що можна було уявити. Він ненавидів усіх теплокровних — саме за тепло, яке він у них відчував, тепло крові, пульсуючої в унісон з його власною, бридкою, тьху! Словом, коней, корів, кіз, собак (щодо свиней він був не упевнений, підозрюючи в їх огидності якийсь задум Божий, високий жарт), а також курчат, качат, ластівок і птахів узагалі, в яких йому було огидне не биття крові, а їх прискорене, пульсуюче дихання. Услід за мухами та іншими комахами він перейшов на риб і далі розповсюдив своє «владарювання» на всю фауну, включаючи равликів, блощиць, мурахоїдів. І лише дійшовши до рослин, він зрозумів, у чому річ. Він не відчував огиди до сухих лозин, до осіннього листя. І коли померла його бабуся, що навіть у старості чудово танцювала, — набувши поважного вигляду, з піднятою головою, з гідністю і легкістю, в яких легко було запідозрити помсту за тяготи, що випали на її долю (нічого, окрім тягот, в її житті й не було), — так от, коли вона померла, Ганс Георг, що ненавидів її більше за всіх, можливо, якраз за «мстиву королівську поставу», відчув раптом, що огида до неї випарувалася. Словом, він ненавидів усе: країни, міста, гори, озера, знаменитих людей, тобто весь світ, усе суще, все творіння, звинувачуючи у всьому Творця; єдиним, до чого він не відчував огиди, до чого він навіть прагнув, була смерть, яку він розумів як паузу в процесі творіння. Логічний розум міг би сказати — чи це не масовий вбивця, але юний Неттельхоф був до цього непридатний, він був дуже слабкий. Проте і в ньому моя мати збудила азарт, пристрасть до гри. Завдяки умілому керівництву слуги, його хитрощам, вони, обдуривши погоню, дісталися до безвісного Герра. Увесь цей Герр складався з трьох-чотирьох будинків і заїжджого двору «Zum Görg», розташованого прямо на межі, — точнісінько як у старому кіно з Фернанделем, — частина заїжджого двору знаходилася у Швейцарії, а інша частина — в Австрії. Граф Шуленбург готовий був вирушити далі (береженого Бог береже), проте слуга раптом наважився тихо зазначити: але становище пані, добродію... Несті обдарувала потвору вдячним поглядом. А він тим часом на останній поштовій станції встиг донести властям. Графиню і графа він ненавидів і окремо, ну а вже разом і поготові! І коли він думав, що в тілі графині, яке і само по собі було огид-

не, яке розчервонілося, пульсувало, горіло, виділяло пахощі і тепло, — що в тілі цьому є ще одна — така ж огидна — плоть, що росте, в ньому прокидався гнів, не менш палкий, ніж відчувають революціонери (подібні пристрасті живлять селянських повстанців та інших бунтівників проти існуючої земної і небесної влади); але яка величезна була його пристрасть, кругозір його був обмежений, і всю помсту проти Творіння він вилив на нещасну молоду пару. Неттельхоф виявився дивною гримасою долі. Він влаштував усе так, щоб Несті лягла спати на швейцарській, а граф — на австрійській половині будинку. Останній із задоволенням ліг би спати разом з моєю матір'ю, але тут знов покійно втрутився слуга: адже стан пані, пане граф. Зрозуміло, зрозуміло. Австрійці, що атакували заїжджий двір, схопили Шуленбурга. До моєї матері вони доторкнулися не посміли. Вона плакала в тиші. Неттельхоф спостерігав за нею, тріумфуючи і відчуваючи бажання витолочити їй живіт, але для цього йому не вистачало сміливості. Шуленбург, заарештований разом зі всіма грошима і коштовностями моєї матері, потрапив потім у віденську каталажку, звідки був незабаром звільнений за клопотанням мого благородного батька. Як же ж так, з обуренням запитувала Марія Терезія, саме ви (тут іде прізвище мого батька) просите помилувати людину, яка, етсетера?! Але, Ваша Величносте, відповідав мій батько, er hat mich doch von der Bagage befreit, тобто звалив на свої плечі цей багаж, тягар, поклажу. До речі сказати, саме мій батько фінансував перебування моєї матері в Швейцарії, а не ці засранці Шуленбурги. Мій батько врешті-решт був людиною порядною. Маги, з дурості, повернулася до своїх батьків, які запроторили бідолаху в жіночий монастир Граца, де вона, похована живцем, провела решту життя. З батьком було все інакше, ставши послом в Неаполі, він насолоджувався життям в оточенні готових на все красунь. Одружена людина без дружини — чи це не ідеальний стан? Він був близький із зарозумілим адміралом Нельсоном і його красунею дружиною леді Гамільтон. Коли Наполеон вирушив з військом на Неаполь, Нельсон вирішив відправити королівську родину на Сицилію. За звітами англійських газет того часу, на військовому кораблі разом з ними знаходився і мій батько, і в дорозі здійнявся такий ураган, що всі зайві вантажі довелося кинути за борт. Так опинився на дні Середземного моря спадок сина мого батька — все родинне срібло з маєтку Тата укупі з батьковою колекцією римських скульптур і монет. Англійські журналісти не забули також відзначити, що в розпал урагану мій батько кинув у море навіть золоту табакерку (заздалегідь театральню поцілувавши емалеве зображення голої жінки, своєї тодішньої коханки). Потім королева у товаристві Гамільтонів вирушила до Австрії, здійснила екскурсію до Кишмартона, де слухала Гайдна, що з цієї нагоди виконав свою знамениту Нельсон-месу, за що адмірал подарував йому свій золотий годинник. Гайдн підніс годинника до вуха, свого знаменитого вуха, й, усміхнувшись, як дурник, сказав: цокає! Панове поблажливо Perezирнулися. Потім мій батько був призначений послом у Париж, але перед від'їздом, відправившись попрощатися зі своєю молодшою сестрою, раптово помер у кареті. А шкода. Дитину моєї матері віденські пліткарки охрестили графом Шуленхазі. Сімейна хроніка згадує про нього як про померлого в дитячому віці, але насправді помер він у віці 53 років, не залишивши потомства, в чині полковника кавалерії. Полковник жив самотньо, терпів біля себе тільки старезного слугу і настільки не

терпів нікого іншого, що це слугувало причиною своєрідних чуток. Біля труни поруч зі священником, що відправляв похоронну церемонію, знаходився лише цей слуга — Ганс Георг Неттельхоф; він дивився на могилу з почуттям задоволення і навіть не робив вигляд, ніби молиться.

183. Мій батько захопився квантовою механікою. Мати як сказала, щоки її палали, вона худла, гладшала, хряскала дверима. Батько взяв за звичку носити кольорові шийні хустки, вивчаючи, як їх зав'язують англійські плейбої; він годинами стирчав перед дзеркалом, стільки, скільки не проводив перед ним часу за все своє життя; щодня свіжа сорочка, свіжі шкарпетки, хоча спочатку в цих питаннях він був зовсім не такий педантичний, та ще накупив собі нових трусів. Моя мати була вічно зайнята прасуванням. Ну, це вже занадто, кривилася вона. Мій батько благоговійно цілував її в чоло. Вони були не взмозі ні розмовляти, ні мовчати. Мій батько зробив відкриття, що, на противагу ньютонівій фізиці, закони квантової механіки у принципі не виключають можливості, що його стіл (разом з його друкарською машинкою «Гермес-Бєбі») може в один прекрасний момент без жодного зовнішнього примусу піднятися в повітря. Адже місце кожної елементарної частинки, що складає стіл, випадкове, тому — в принципі — вона може в будь-який момент змінити своє положення, наприклад, переміститися вгору, від чого і весь стіл, оп-ля, підніметься в повітря. Але з тим же успіхом, точніше сказати, зусиллям стіл може ні з того ні з сього перетворитися на грифона, або в Ейнштейна, або в одну з його інкарнацій, — в тому разі, чарівно посміхнувся батько — як молодий капелан, який красномовно і неспростовно довів на кілька років більш молодим своїм парафіянам існування Бога, — якщо кількість елементарних частинок, ув'язнених у ньому, досить велика. Або в тебе. Щоб стіл перетворився на мене чи чорт знає в що ще? Дурень ти набитий, відповідала мати. Капелана слова Сатани не збентежили, не збила з пантелику. Дорогенька, але в принципі це можливо. Закони статистики цьому не суперечать, хоча ймовірність подібного перетворення мізерно мала. Набагато нікчемніша тієї імовірності, що мавпа, яка б'є навмання по клавішах друкарської машинки, створить «Одіссею». Моя мати підскочила тут до «Гермес-Бєбі», вирвала з неї закладку разом з копіркою, вставила чистий аркуш і затарабанила по клавіатурі. Сльози градом текли по її щоках. Мій батько потайки поглядав на годинник. Мати закінчила друкувати, повільно встала і, смішно наслідуючи мавпу, потрясла кінцівками, похитуючись з боку в бік, посміхаючись і чухаючи в голові. Батько відмахнувся від неї, як від дитини. І тоді моя мати, вирвавши з машинки папір, накинулася на нього: на тобі, сучий потроху, жери, волала вона, або я запхну тобі це в горлянку!, і дійсно стала запихати йому в рот папір. Вони важко дихали. Нарешті мій батько витягнув з рота жмут паперу, розгорнув його і прочитав: Музо, розкажи мені про того досвідченого чоловіка, який / Довго поневірявся з того часу, як зруйнував священну Трою. Він знизав плечима. Два рядки — не доказ. Але мати зовсім і не хотіла йому нічого доводити. Просто їй набридла його католицька фанаберія.

184. На превеликий жаль моєї матері — але з цим уже нічого не поробиш, — мій батько має подвійну природу, проявляючи себе то як частинка, то

як хвиля. Останнє було доведено ще якимсь Томасом Юнгом у наполеонівській часи. Цей Юнг був лікарем, проте його цікавила світла особистість мого батька. Він зробив два паралельних прорізи в непрозорому екрані, досить близько один від одного, і, пропустивши через них мого батька, зловив його за допомогою іншого екрана. Як же вони сміялися! Двоє дорослих чоловіків! Це хто, князь чи пес шолудивий?! Тим часом мій батько демонстрував типові явища інтерференції, які неможливо було пояснити ні його втомою, ні меланхолією, ні все більшими апетитами Наполеона. Питання, яке цікавило в першу чергу мою матір: де знаходиться мій батько, коли він не представляє собою частку? Хоча при всій своїй очевидності питання це абсолютно безглузде. Нам хотілося би знати, в якому місці знаходиться мій батько, але місця такого не існує. Зрозуміло, ніхто не стверджує, що не існує і мого батька. Бо якщо ми його бачимо (або візьмемо мою матір, адже її це стосується безпосередньо) — словом, якщо мати його бачить то тут, то там у корчмі, на полі борні, в ліжку, то він там і є, хльоскає палінку, переслідує бусурманів, задає храповицького, ну а коли не бачить, то, скільки вона не психує, скільки не зіщулюється від ревнощів у малесеньку, того й гляди наступиш, грудочку, скільки не палахкотить ненавистю, мовляв, батько мій її погубить, мовляв, він поводить негідно, що не-гід-но! ти розумієш, синку?! чоловік, батько чотирьох таких чарівних дітей, як ви, він же перед вами відповідальний, синку, ну скажи, де його знову чорти носять, адже щойно повзав переді мною на колінах, усіма святими клявся, здоров'ям матері, майбутнім нації, обіцяв покінчити зі всім цим неподобством, благав пробачити, і що ж я зробила, ідіотка нещасна, — пробачила його, синку, бо батько ваш — не хто-небудь, я завжди це визнавала, а людина виняткова, видатний розум, але при цьому слабак і лайно, не ображайся, синку, але це правда, і це був для нього останній шанс зробити вибір, хто він — князь чи пес шолудивий, частка чи хвиля, тому що я цього більше не витримаю, не бажаю, досить з мене, чаша терпіння, синку, переповнилася, я готова ще раз пробачити його, і якщо він не скористається і цією можливістю, я вмиваю руки, хай робить висновки; всі її голосіння марні, питання її не мають сенсу, якщо батько відсутній, то сказати, де він, неможливо, і зовсім не тому, що він спритно ховається, що у нас недостатньо інформації — її просто немає. Моя мати витратила все своє життя на пошуки прихованих параметрів. Я таки докопаюся до цих параметрів, казала вона. Але тепер-то ми знаємо, що це було в принципі неможливо. Зрозуміло, мій батько — справжній джентльмен, і коли його запитують, чи є він часткою, він бадьоро киває і тут же вривається в що-небудь, як гарматне ядро, але якщо комусь бажається сприймати його як хвилю, він грайливо клацає підборами і, мутикаючи, демонструє лінії інтерференції. Хто такий мій батько — залежало від питання. Який він? Такий, який є. (Як в анекдоті про старого рабина. Ти правий, сину мій. І ти теж правий. Але як же, рабі, ви можете погоджуватися з двома діаметрально протилежними поглядами? І ти правий, сину мій.) Іншими словами: мій батько — дівчина легковажна, й останнє слово ще не сказав, бо останнього слова немає. Коли мій батько помирав, останні його слова були: Швидше частинка. А може — хвиля. Такі справи.

185. Не кожен божий день, але приблизно раз на два-три місяці мій батько прокидався вранці з незнайомим жіночим ім'ям на вустах. Моя мати скида-

лася на подушках (а подушок вона використовувала штук п'ять, маленьких, великих, середніх, м'яких, жорстких, у наволочках і без них; вони були їй вкрай необхідні для повного щастя) і спрямовувала свій погляд на губи батька, який у солодкій напівдрімоті вимовляв, скажімо, ім'я: Ірена (яка захоплює мене, як міфічна сирена), або ж: Маріанна (ми всі так любили її, але їй потрібен був тільки я, і потрібен їй досі, якщо тільки не з'явиться Елемер, цей тип, кожній бочці затичка, бурмотів мій батько). Моя мати, повторюючи почуті імена — Ірена, Маріанна (Елемер), — вистрибувала з ліжка, мовчки одягалася, точніше, для вірності вона ще раз із шипінням двічі повторювала почуте: Ірена та ін., і, прихопивши посвідчення особи, мчала у паспортний стіл. Річ у тому, що після 1956-го одна з її однокласниць, Віола (для нас — тітка Віола), пішла працювати в міліцію, де займалася видачею документів, і постійно змінювала моїй матері імена — Ірену міняла на Маріанну, Маріанну на Елемер, ну і т. ін. Сама вона, зрозуміло, це не схвалювала, але матері відмовити не могла. Поки одного разу, на світанку травневого дня, з вуст мого батька не прозвучало фатальне — Вальтрауд. Мати прокинулася, схопилася, одяглася, помчала — ім'я це викликало у неї деяке презирство: докотився мій Маті — і була вже у кабінеті своєї міліцейської подруги. Вальтрауд. Хто з нас хворий, запитала міліціонерка. Вона боялася, що її засміють, а чиновник соціалістичної держави такого дозволити не може. І тоді моя мати, можливо, вперше в житті раптом згадала про НДР. Що ця Вальтрауд напевно звідти. А східних німців офіційна влада тоді побоювалася, злякалася і тітка Віола, і дозволила. Але стосунки з моєю матір'ю (через переляк) у них зіпсувалися. Протекції вона позбулася. Тому — що було робити? — моя мати відверто поговорила з батьком. Мовляв, біда. Він усе зрозумів і з того часу більше не шепотів у ранковому напівсні жіночі імена. Але оскільки прокидатися якось усе-таки було потрібно, він замінив імена нестерпним, переляканим, нажаханим криком. І так щоранку. Моя мати скидалася на подушках і пестила й цілувала його, поки він (мій батько) нарешті не заспокоювався. Хоча будильника у нас у будинку не було, до школи ми ніколи не запізниювалися. Точніше, одного разу ми запізнилися; але батько написав пояснювальну записку: носова кровотеча. Або мігрень? Або раптова непритомність? Причин могло бути тільки три: носова кровотеча, мігрень, несподівана непритомність.

186. Мій батько давно вже викинув би мою матір куди подалі, настільки його нервували — і формою, і змістом — її манера спілкуватися, її невміння нормальним чином завершити розмову, оте чо-му, чо-му, верещала вона, нявняв, мій милий, нявкала вона, як кішка; батька драгували і цей «мій милий», і повторювані граматичні помилки, і те, що вона, ніби іноземка, плутала слова «йти» і «ходити», його драгувала її манера рухатися — її гіперактивність, дівчача біганина за автобусом, що вже поїхав, за сусідом, за листоношею, за нічним сторожем, пане сторож, дорогий, милий сторож, кричала вона, і взагалі, її збудженість, непередбачуваність, тріумф, наче й справді вічно стояла весна, та ще постійні сюрпризи, ці її сепрайзи! то з'явиться з ведмежам пандою, то з договором про купівлю-продаж, то раптово, на вулиці, підкрадеться ззаду і закрие йому очі, хто це? ну природно, моя мати, сяючи від щастя, хто ж ще? його так драгувала манера її мислення, повне презирство до логіки і ро-

зуму, мало того що вона не здатна була обуритися твердженням типу «у житті будь-якої жінки бувають моменти, коли вона готова зробити те, чого робити не можна», але вона навіть здогадатися не могла, про який момент, про яку жінку йдеться, чого їй не можна робити? їй це було байдуже, нітрохи не цікавило її, вона зневажливо знизувала плечима, чо-му, няв-няв, і що найбільше дратувало батька, так це її сексуальні дивацтва — те, що вона занадто швидко, на думку мого батька, хапала його за мошонку, не спроможна була спокійно розстебнути його брючний ремінь, рвала його, немов свіжий вітер, ніби й справді весь час стояла весна, він не любив, коли в бурхливому екстазі вона кусала йому губи (хоча смак крові завжди хвилює), не любив, коли про його член вона говорила «мій солодкий», він тобі не дитина!, а хто ж, гордовито дивувалася вона, як накажеш його звати-величати? ураганом? тайфуном? хоча б... і ураганом, упокорювався батько, не зовсім розуміючи, до чого тут ця метеорологічна термінологія, проте з того часу, якщо у зазначеному вище зв'язку з вуст моєї матері виривалося «мій солодкий», мій батько піднімав (скажімо) вказівний палець, і мати тут же з готовністю виправлялася: ураган; ще його моторошно нервувала незмінна вата (цистит!), яка вічно стирчала у матері ззаду, як хвостики в офіціанток, перевдягнених у зайців на Різдво; а крім того, хоча він, звичайно, любив самий акт, його гнітило, що — будь він тайфун або ураган — для досягнення оргазму щоразу доводилося задіяти ще й палець, що породжувало в батькові якусь невпевненість, і він давно вже викинув би мою матір, виштовхав би її утришия, якби... якби вона таким чудовим і непередаваним чином не була схожа на молодшого брата мого батька, теж білява, тендітна і в окулярах, те ж волосся, жорстке, немов дріт, і майорить на весняному вітрі, як безпосередній доказ щастя, той же худорлявий стан, ключичні западини, вузькі плечі, лопатки (крила!), покритий золотистим пушком живіт, пустотливий погляд невизначеного кольору, із зеленуватим відливом, очей, і взагалі вся манера триматися! збожеволіти! та батько просто по вуха був закоханий у мою матір доти, поки брат, повертаючись додому з Неаполя, не загинув смертю хоробрих в кавалерійській атаці біля Паддінгтона. Ось тоді все й скінчилося, роздратування батька взяло гору, між нами все скінчено, закричав він. Моя мати мовчки погодилася з ним — вона теж любила молодшого брата мого батька.

187. Мій батько засобами математичної логіки довів — теорема мого батька, 1931, — що в рамках будь-якої досить складної несуперечливої теорії не всі твердження можуть бути доведені засобами самої теорії. Але хоч якісь можуть бути, фиркнула моя мати. Мій батько був у гніві, та що ти в цьому розумієш?! — кричав він, чиста логіка не має, і в принципі не може мати, однозначного визначення. Він роздратовано сопів. Якщо ти, Люба, запропонуєш мені своє розуміння логіки, то я зможу запропонувати гру, в якій, дотримуючись цієї логіки, ми обидва вилетимо в трубу. Ти розумієш мене? Моя мати ледь помітно знизала плечима. Іншими словами, якщо ми будемо дотримуватися цієї логіки, то програємо обидва, і ти, і я, а якби ми обрали іншу логіку, то обидва могли б виграти. У тому-то вся і біда, кивнула мати, що ти думаєш, ніби життя — гра. Мій батько гордо випростався. Саме так. Гра. У кращому випадку. І він схилив голову. Люба, я розумію, що для тебе це потрясіння. І, напевно, мине не один десяток років, перш ніж ти навчишся

з піднятою головою ставитися до своєї обмеженості. Моя мати спалахнула, знаєш, любий Маті, усьому, в тому числі й нахабству, є межі!

188. Соціальним психологам давно відомо (теорія + досвід), що для виникнення взаємної довіри і справжньої близькості нерідко потрібна груба сварка чи серйозний конфлікт. Наприклад, мій батько почав довіряти Малюку Джону тільки після того, як вони гарненько побилися. Спочатку моя мати з готовністю дотримувалася цієї теорії і лупила батька смертним боєм, але якийсь час по тому сили її вичерпалися, вона підійшла до батька й погладила його по щоці, Матіко, нам не так багато лишилося, не варто витрачати час на сварки, чорт з нею, з близькістю, обійдемося. Але батько в ту пору міг думати одночасно вже тільки про одну річ, конкретно — про сімейну гармонію, і, пам'ятаючи про «Приборкання норовливої», затопив матері в пику. Адже Петруччіо, як ми знаємо, парі все ж виграв. Мати витирала розбитий ніс.

189. Мій батько ледь не вдарив матір, у чому — природно — не було б нічого незвичайного, проте цього разу він тільки нещадно струснув її за грудки (якщо можна так висловитися) і помчав на кухню. Він крокував назад-вперед, задихаючись і напівголосно лаючи мою матір, яка наважилася зробити якесь узагальнююче і сумне зауваження щодо власного життя. (Це був не докір, а скоріше констатація життєвого фіаско, тобто все ж докір.) Він рвонув дверцята холодильника, де було молоко: пляшка і два пластикових пакети. Пляшку він тут же хряснув об підлогу, молочно-скляні бризки розлетілися кухнею, а пластиковий пакет став рвати зубами, оббризкав собі обличчя, о диявол!, жбурнув обидва пакети на підлогу і став їх топтати. Уся кухня була в молоці, що скреготало під ногами. Але цього було замало. Він вихопив з буфета мед — одну банку і тюбик. Уже нібито за звичкою банку він хряснув об підлогу, а з тюбика став видавлювати густе золото; все кругом липло і чвакало. Як було б чудово, якби в цей момент моя мати тихенько прокралася в кухню, глянула на розлюченого чоловіка, що топтався на липкій підлозі, одна пола сорочки вибилася зі штанів, погляд скажений, усе в ньому якесь тимчасове, жести, гримаси, почуття, — і, вступивши в цей незвичний солодкий чвакотливий простір, обняла б поименованого чоловіка і прошепотіла: ну досить, досить тобі, ось він — наш Ханаан, де тече молоко і мед. Замість цього мій батько вибіг з кухні, зірвав матір з софи, де та сиділа, роздумуючи, плакати їй чи не плакати, і потягнув її в кухню з криком: я поведу тебе в землю, де тече молоко і мед, але сам не піду з тобою, щоб не погубити мені тебе на шляху, тому що народ ти твердоший!

190. Про предків-галерників, про королівського радника, про Бела IV і гайдуцького капітана матінка розповідала незрівнянно більше, ніж про батька; коли ми на неї надто вже насідали, вона неохоче поступалася і повідомляла про нього якісь дивні речі: він у неї був то поміщиком, то ніким, то службовцем на заводі Ганца в Пешті, то — це був найабсурдніший і тому найзахоплюючий варіант — директором купальні.

191. Про те, які реальні доходи мого батька, моя мати дізналася випадково (але це була не та випадковість, що в справі Райка). На головній вулиці

вона зіткнулася з колегою батька по роботі в торговельному банку. Чиновник підняв капелюх і хотів пройти далі, але матінка зупинила його. Не прийнято таке питати, сказала вона, але все ж: скільки ви заробляєте? Колега батька назвав суму і додав: це рівно на вісімдесят дві крони менше, ніж у батька. До розмови справа дійшла лише ввечері, коли дітей уже вклали спати. Моя мати попросила чоловіка (мого батька) пояснити їй, як це виходить, що вони живуть у такому неймовірному достатку. Вона думала, що мій батько розгубиться, але він не розгубився. Він відповів їй: за рахунок позик. Позик? — злякалася мати. У кого ж ви позичали? У всіх, відповів батько. Матінка була так здивована, що навіть і розпитувати далі не могла, але батько говорив уже сам, і те, що він говорив, у повній своїй абсурдності було таким чудовим, що прості ці слова відразу ж обеззброїли мою матір. Я хотів, щоб ви (моя матінка) почали жити наново, щоб ви отримали компенсацію за зламану і принижену молодість. Я люблю вас, я хотів, щоб ви раділи, щоб у вас кожен день була нова причина для радості. Я хотів, щоб ви дізналися, що таке казка. Хіба ви не дізналися, що? Хіба у вас не було підстав для радості? Але це ж божевілля! — відповіла матінка. Господи, яке ж це божевілля! І хто вам давав у позику в такий час, коли і кредиту не існує? Кажу ж: усі, повернувся він до неї; їй здавалося, що вона знає це обличчя, але до смерті так і не впізнала його (і не тільки вона, ніхто). Моя мати кивнула: в це було неважко повірити. Хіба міг хто-небудь у чому-небудь відмовити цій людині? А продукти? — допитувалася вона. Продукти посиляли сестри з села, — відповів мій батько, і тут голос його вперше затремтів, — від себе відриваючи. Матінка подумки уявила собі мовчазних панянок, з яких їй насилу вдалося витягнути кілька слів; вона встала, витягла зі шкільної сумки Белушки зошит і попросила чоловіка (мого батька) продиктувати їй, кому і скільки він винен. — З цього дня ми будемо жити, як усі інші бідняки, і повернемо всі борги. Якщо я ще раз дізнаюся, що ви у когось взяли гроші в борг, я розлучуся з вами. Скоро народиться дитина, ваша дитина. З чим ви збираєтеся випустити її в життя? Ви на мене сердитесь? — запитав мій батько, і голос у нього зовсім не звучав винувато; він посміхався, ніби його забавляло, яка у нього серйозна, яка сувора жіночка (моя мати). Ви вважаєте, що я вас обдурих? Питання знову-таки звучало абсурдно, бо він її справді обдурих, але не так, як узагалі обманюють, — не на шкоду їй, а на користь; що тут можна було сказати? Ти сердилась тоді? — запитав у моєї матері її син кілька десятків років по тому. Вони сиділи, димлячи сигаретами; вона (моя мати) пила каву. Вона похитала головою, і потім вони лише дивилися одне на одного, хранителі великих таємниць, дружина мого батька і його дитина. Господи, хіба міг на нього хто-небудь сердитися?

192. Під час Тридцятилітньої війни шведський король направив посольство до головнокомандувача імперської армії Валленштейна, і мій батько витратив на ці справи увесь уїк-енд. Нарешті в понеділок — коли це було? в тисяча шістсот кудлатому році — він примчав до матері і, як кажуть, не встигнувши скинути лижі, розпочав з жартами-примовками викладати проблему, яку він ніяк не може вирішити, хоча вирішити її можна і навіть потрібно, а саме: чи любить він мою матір як жінку чи як ближнього, бо до цього він вважав любов до ближнього справою ніби само собою зрозумілою,

хоча дуже важливою, що виникає зовсім не так, що ось, була пристрасть, за-коханість, потім випарувалася, і на дні відносин щось схоже на кавову гущу, залишилася духовна близькість, зрозуміло, це невірно, але останнім часом, як тепер у Празі, він іноді так зітхав — посли шведські мололи свою нісенітницю, ніхто на неї й уваги не звертав, включаючи самих послів, Валленштейн носився, тримався мало не імператором, що не так далеко від істини, але Габсбургів це «мало» не надто бентежить, вони стоять на ногах міцно, бо знають, на відміну від цього Валленштейна, що час — на їхньому боці, — так зітхав, так сумував за своєю матір'ю, у нього так боліло і заходилося серце, іноді переривалося дихання, не вистачало повітря, що йому було абсолютно ясно, що він по вуха закоханий у мою матір. Або хворий на астму, холодно зронила вона, але цього «холодно» мій батько не помітив і вибухнув дитячим зали-вистим сміхом. А моя мати безпристрасно і сухо, без злості продовжила: Все це слова, слова (ось це батько мій вже помітив), ти все це доладно придумав, напевно, від самої Пожоні репетирував (чорт забирай, а й справді, від самої Пожоні, подумав батько), а тепер вимовляєш ці слова, не пропадати ж їм даром. Подальше відбувалося із моїм батьком у наступному порядку: 1) він образився, 2) веселій настрій його випарувався, 3) він знову відчув задишку і спазми в серці; і з хрипом закричав: дурепа, ідіотка! якщо тільки це не астма, то тоді що ж?! Але тут же зрозумів, що все це просто слова. Моя мати здригала-лася в сухих риданнях, оплакуючи і себе, і цю милу недолугу людину, до якої вона не здатна наблизитися, та, напевно, і не хоче.

193. Якось вранці мій батько прокинувся від страху (переляку, жаху тощо). Він був майже без свідомості, очі злипалися, шия затерпла, все тіло, як це нерідко траплялося останнім часом, було вкрито тонким, але бетонно-важким шаром поту; він поняття не мав, чого він боїться (жахається і т. ін.). Але страх засів у ньому, як ніколи раніше. Він не став витрачати час на складання переліку так званих своїх гріхів, хвалитися ними він не любив. Грішником він був не бозна-яким. Тоді незрозуміло, чого він боявся? Що не стане святим? Або знаменитим лиходієм? Ні, причина була не в цьому. Він просто боявся втратити мою матір... залишитися без нічого, бо вона, за словами мого батька, була для нього єдиною реальністю. Ні батьки, ні батько, ні мати, ні діти, його сини, ніхто, ні друзі, ні подруги тощо — одна тільки моя мати. А архієпископ Пазмань? Батько лише махав рукою. А король Леопольд? Він знову махав рукою. А турки? Пусте. А Трансільванія? Пусте. А старий граф? Пусте. А твої коханки? Хто-хто? Та ну їх! Та що ти все махаєш? О, благородний батьку мій, від якого, як у справжньому романі, походить все найважливіше, чому ти від-махуєшся від усього? За винятком моєї матері, говорить він, усе інше є породженням його фантазії, всі решта — лише піддані його світу, створеного з його слів, але якщо він втратить мою матір, то й слова втратить, бо це два береги, на одному — слова, на другому — їхній відгомін, і не слів йому шкода як таких, їхня втрата — усього лише знак, знак того, що у нього нічого не залишилося, майже нічого, і хоча він, будучи принцом всього, добре навчився орієнтуватися в нічому, звик до нього (він міг би послатися тут вульгарним чином й на земельну реформу, і на націоналізацію, але він із цим звикся, його це, в принципі, не бентежить), але все ж при цьому він залишається принцом всього,

він ставиться до цього вкрай серйозно, тут багатівікова, нічим не спростована традиція, якщо мова йде про нього особисто, то це питання — все або нічого — для нього не метафора, не інтелектуальна гра чи психологічний притулок, а життя, практика, почуття, досвід. Але якби він втратив мою матір, то дійсно перетворився б на безземельного, на людину безпритульну, втратив би все, знайшовши ніщо, подібно до нещасного царя Едіпа, і тоді настав би катарсис, але йому потрібен не катарсис, йому потрібна моя мати. Плювати він хотів на катарсис. І тоді він пішов у пустелю, де постився сорок днів і ночей і нарешті зголоднів. *Saltimbosca alla romana*, телячий шніцель по-римському — ось чого він зголоднів. І тоді приступив до нього диявол, і диявол сказав йому: Якщо ти — син Арпада, то накажи, щоб каміння це перетворилося на хліби. Мій батько з готовністю перетворив буличники на житні хліби з тахіновими зернами. Після чого диявол доставив мого батька у Святе місто, поставивши його на крилі храму. Батько мій уклонився і спустився на землю, як було описано. Потім вони зійшли на пагорб Св. Геллерта, випробувати його, чи схилить він коліна перед святим. Мій батько відчував, що хтось намагається випробувати його на гординю, його дратувало, що вічно йому дошкуляли цим аристократизмом, тому він упав ниць перед спокусником і молився йому. Тоді той покинув його, й ось ангели приступили до нього і служили моєму батькові. Після цього щоранку мій батько прокидався, відчуваючи все менше і менше страху.

194. Давай будемо друзями, прорік мій батько, звертаючись до матері. А цього не хоч? — відповіла моя мати і, стиснувши кулак, зігнула руку у всім відомому жесті. Так вони познайомилися. (Він виключив мою п...ду з контексту, обурювалася вона, вже будучи бабусею.)

195. Борода у мого батька була, як у російського патріарха або якогось біблійного пророка; хоча так не буває, але батько був пророком у своїй вітчизні, шановним, обожнюваним; ходячим почесним доктором. Одна з його студенток пізніше зізналася, що раніше була по вуха закохана в нього. По вуха? — відреагував роздратовано татусь, так чому ж ти не сказала мені, ідіотко? Потрахались би у своє задоволення! Мій батько, моя мати.

196. Мій батько поводить себе то як король, якого профспілка все ніяк не звільнить з посади, і він, сидячи в кріслі біля телевізора, сварить свою імперію, що занепадала, то як бомж, у якого навіть імені немає, та можна сказати, і його самого немає, як скривджений і кривдник в одній особі; а то раптом уявить себе втіленням досконалості і бачить навкруги одні недоліки, тупу впертість, безпорадність, зловмисність, заплілі жиром мізки. А як було би чудово, благотворно, якби фатер узяв нарешті за правило: що на серці, те й на язичі. Якби, наприклад, він визнав, що іноді його долають страхи і не треба тому нагинати кожну жінку... Що можна задовольнитися простими обіймами, ніжним дотиком, погладжуванням по плечу. Іноді він так хоче всім подобатися, що люди його просто не пізнають, іноді ж батька мучать докори сумління через нереалізований оргазм партнерки, і він відчуває почуття неповноцінності, роздивляючись мудроване і таємниче лоно матері (чоловічий член часто такий примітивний, такий нудний і млявий), а іншого разу плю-

вати він хотів на відповідальність за нереалізовані оргазми («Я винен тобі два оргазми, ти їх отримаєш, але після цього між нами все скінчено»), іноді він готовий забиратися в ліжко тричі на день, але буває і так, що не згадує про це тижнями, і в голову не приходить, а останнім часом усе частіше він дякує Творцеві за те, що той створив його чоловіком, з добрим кием і парою куль, щоправда, одна з них звисає нижче за іншу, але це дрібниця; він усе охочіше покладається на мудрість свого члена, цікавиться його думкою: що небезпечно, куди краще не сунутися, і чи не записатися на приватні курси англійської (how do you do?). Мій батько — багаточлен.

197. Ти будеш батьком, сказала моя мати моєму батькові. А твій чоловік? Ein Theoretiker¹; моя мати навіть не потурбувалася знизати плечима.

198. Мій батько оголосив, що хотів би жити без турбот, як ангели, що не працюють, а весь день славлять Господа свого, Творця. Він кудись зник (очевидячки, віддалився в пустелю славити Всевишнього). Але за тиждень повернувся і постукав у двері. Хто ти? — запитала мати, перш ніж відчинити. Це я (тут іде ім'я мого батька), твій брат. Однак на цю дурню щодо загального братерства і смиренне пошаркування за дверима мати не купилася; вже краще б п'яний чоловік повернувся. І відповідала так: він (тут іде ім'я мого батька) перетворився на ангела і серед живих не числиться. Але це ж я, почав благати батько. Але мати так і не відчинила, промуриживши його до світанку. А коли нарешті впустила, то сказала: ти — простий смертний, а значить, повинен працювати, гарувати до сьомого поту, щоби мати право їсти, цілуватися, обніматися, спати (і, показуючи йому приклад, лягла в ліжко). Мій батько, мов ганчірка, розстелився біля її ніг, виголошуючи: Ви-бач, ви-бач.

199. Мій батько... точніше сказати, моя мати постаріла. Час її минув. Старість для жінок важча, адже у чоловіка, навіть у старого, ще можуть бути діти, — та не у старій жінки. Багато чого може врівноважити владу, багато чого, але не це. Моя мати боролася відчайдушно, але врешті-решт час її здолав, вона вже нікому не була потрібна, спотворена, з роздутим животом, із запахом, що розповсюджувався навколо неї (тушковані легені з кислотою підливою), та ще й без грошей. Нещасна авантюра з пожонською лотереєю позбавила цю сімейну гілку всього багатства. Але мати й тут не здалася, не відступилася. Вона продовжувала боротьбу, але не від імені жінок, і навіть не від свого власного. А справа тут ось у чому. Моя мати любила чоловіків, любила чоловічу плоть, тілесну любов. Останню вона ставила вище за все, вона була для неї тим, що робило світ єдиним, що надавало йому сенсу і мети, вона була її демоном, пристрастю, вищою інстанцією, до якої вона апелювала, де шукала притулку та відпочинку, отримувала відпущення гріхів, вона на неї молилася і просила її поблажливості і прихильності. О, змилуйся наді мною, з цією фразою вона прокидалася щоранку. Моя мати схудла, обличчя покрилося зморшками, шкіра обвисла, вона посивіла, але все ж не фарбувала волосся і виглядала, як баба-яга з казки. Коротше, видовище не з приєм-

¹ Він теоретик (нім.).

них. І ось тоді вона вирушила до церкви, на паперть, де кучкуються жебраки, які тут же сахнулись убік, соромлячись стояти поруч з нею. (Великий, недоладний бароковий собор був побудований братом прадіда мого батька, але, з точки зору моєї матері, особливого значення це не мало.) На шиї у неї висіла табличка з написом, яку вона часом — то радісно, то хихикаючи, то волаючи на всю горлянку, то серйозно, але ніколи не злобно — зачитувала перехожим. Бувало й так, що пошепки, приплющивши очі. Перехожі, не вірячи очам своїм, зупинялися як укопані, беззвучно ворущаючи губами, читали табличку матері, інші трясли головами, начебто їм у вуха потрапила вода, перечитували і поспішали втекти. Дивитися на матір вони не наважувалися, роздивляючись їй лише з певної відстані, не в змозі відірватися від видовища. І ніхто, жодна душа, не кажучи вже про мого батька, не наважувався до неї підійти. Воно й зрозуміло, адже мати моя накидалася на будь-кого, хто виявляв до неї будь-який інтерес, як на рідного, і розмовляла з ним так, що у бідолахи стискалося серце, і він волею-неволею замислювався про своє життя. Моя мати зверталася до всіх таким тоном, наче вона була втіленням тілесної любові. І це, враховуючи її вік, фізичний стан, запах, було більш ніж болісно. Враження дещо полегшувалося тим, що напис вона зробила по-німецьки — на угорську навіть у моєї матері не вистачило духу. І в ньому йшлося: *Ficken lieben ist Friede*¹. (Make love, not war, сказали б ми сьогодні.) І правда, поки жива була моя мати, в Європі не було жодної війни.

200. Років десять тому, будучи ще в повній силі, мій батько взяв зі старшого сина слово повідомити йому, коли той виявить у ньому перші ознаки старечого маразму. Син легко погодився. І тепер, коли мій батько з грубістю і примхливістю старіючої примадонни втретє глибоко образив його, він вирішив, що не буде йому нічого говорити. Це неможливо. Коли треба про це сказати, це вже неможливо. А коли було можна, то було ще непотрібно.

201. Він постарів (мій батько). Зморщився і став уже нижче найменшого (за зростом) зі своїх синів, хоча все ще вище найвищої дочки. Голиться він тепер не так часто, як треба було б, на губах — вічні пухирі і тріщини, котрі, як кажуть у народі, з'являються від хорошого апетиту. Хоча це неправда (з апетитом останнім часом у нього справи кепські). Нещодавно у нього з'явилася подруга, яка захопилася математикою. Відчула потяг до точних наук. Вона ганяє батька по бібліотеках — знайти що-небудь, наприклад, про банахові простори, бо у неї самої болять суглоби. Іноді у неї виникає бажання проконсультуватися з сином мого батька, але вона чомусь не сміє або не хоче звернутися до нього безпосередньо і посилає до нього мого батька, який після ретельних пошуків у старезному, з замком, що замикався, потертому портфелі вивуджує записочку і зачитує питання — що-небудь про підсумовування ортогональних рядів і т. ін. Свого часу такі записочки робила для нас моя мати, але тепер у них значилося не п'ять булочок і пакет молока, а зворотна матриця з лінійної алгебри. Завдання мого батька полягає в тому, щоб доставити відповідь. Він записує, але головне — намагається утримати в голові. Те, що

¹ Любити трахатися — любити світ (нім.).

він нічого не розуміє, це ясно й так. Але те, що пам'ять його така слабка, — це вже щось нове. Дійшовши до хвіртки саду, він з посмішкою продовжує повторювати почуте, іноді обертаючись до проводжаючого старшого сина: чи все правильно? І якщо справа зовсім вже погана (з яким-небудь складним координатним критерієм безперервності), мій батько починає плакати.

202. Мій батько постарів, зморщився, але це не так уже й важливо, головне, що в мові його не зрозуміти ні слова, хіба що «мармелад», але і це не так уже й важливо — важливо те, що він ні з того ні з сього раптом став висловлюватися повними реченнями, присудок, підмет, доповнення, чого він не робив ніколи в житті, а завжди плювався словами, цікавими, до речі сказати, але в довільному, вельми цікавому порядку, однак тепер це не так важливо — важливо те, що він схуд, як птах, і був уже не 83 з половиною кіло, і навіть не 80, навіть не 60, а всього-на-всього 52, в одязі, в черевиках, в окулярах; і обличчя його стало маленьким і зіщуленим, так що довелося йому відростити округлу бороду на кшталт коштувської, щоб якось заповнити втрату, бо він бачив, що навколо все гаразд, тільки він робиться все менший та менший, слава Богу, що хоч марнослава залишалася при ньому (інакше звідки б борода?), але і це зрештою неважливо — важливо те, що мати зрозуміла, що відтепер має справу з немічним старим, що настав її час, і можна батькові найстрашнішим чином помститися, і тепер вона пиляє його, відкидає тростину, що випала з його руки (останнім часом він ходить з палицею), подає суп холодним, роблячи при цьому вигляд, ніби він щойно зготований, чудеса, посміхається мій батько, я вже й гарячого не відчуваю, і взагалі, з того часу як він відростив собі бороду, мати радіє з будь-якої його немочі, помічаючи і перераховуючи їх зі справжнім задоволенням, вважаючи, що «ситуація» знайшла нарешті рівновагу, прилюдно соромить, паплюжить мого батька, з пікантними подробицями розповідає гостям про його зради багатодесятирічної давності, про своє сіре, нещасливе життя, яке тільки здалеку могло здатися яскравим і героїчним, про весь цей дрібний і потворний маскарад, і все це для того, щоб підкреслити, виправдати теперішню свою жорсткість, невблаганність і твердість, хоча мій батько посміхається, як при холодному супі, і намагається м'яко нагадати матері про те, що коли вона була студенткою, він, батько мій, готував обіди, був смертельно закоханий у неї, і хіба не можна це все врахувати, трохи пом'якшити вирок?, по-перше, ти ніколи нічого не готував, по-друге, якщо ти і готував, то це було лайно, а по-третє, готував ти чи не готував, тепер це не має значення, кому це цікаво?, і легким поштовхом ліктя збиває зі столу окуляри мого батька, по-перше, щоб він нічого не бачив (лупає баньками, за її висловом), по-друге, щоб хтось міг наступити на них і, по-третє, щоб тим самим підвести ризику під першою половиною дня. Про другу вже вона як-небудь подбає. (P. S. В останні свої дні мій батько хотів слухати Вагнера. Але мати ставила для нього Шуберта. Шуберта!)

203. Мій батько не заслуговує і слова. Він брав участь в австро-сардинській війні і помер на рік раніше моєї матері, контеси Россі — знаменитої на весь білий світ красуні, яка, чесно кажучи, ненавиділа жити в провінції, топати в бездоріжжі Баконі і мріяла про віденську Оперу. Якийсь час вона

розважалася тим, що народила чоловікові запропоноване число нащадків (вісьмох у цілому), створила поміж ділом з місцевих циганів оркестр і, оскільки баконьські цигани не знали нот, грала для них мелодії на фортепіано, які ті бездоганно відтворювали. До речі, вона виявилася і чудовою композиторкою, що з'ясувалося зовсім випадково; річ у тому, що у своєму заповіті вона наказала спалити після її кончини всі її композиції (всі карлючки, як висловилася вона), що і було виконано. Але про одне моя мати не подумала, бо думати в той час уже не могла, — про те, що музика, написана нею на власне поховання, вціліє. Враження було таке, ніби це говорила вона, говорила з усіма нами, досягнувши того, що рідко вдається на похороні: слухаючи, ми думали про неї, про покійну, а не про власне горе. Ноти зберігаються і донині в Музичній колекції Національної бібліотеки Відня. Але треба сказати, що під старість мати моя настільки зненавиділа Баконь з усією його угорською специфікою, включаючи і мого батька, що купила собі віллу в Хайтцінгу, неподалік від Відня. У той самий час і в тому ж приблизно місці жила молода графиня (тут іде прізвище мого батька), яка, чекаючи дитину, подала оголошення в газету про те, що підшукує няньку, трохи недбало позначивши при цьому координати: графиня (тут іде прізвище мого батька), Хайтцінг. Одного разу моїй матері доповіли, що її домагається якась божевільна, яка називає себе нянькою, що явилася за оголошенням. Кличте, сказала вона. І тут перед нею постала нянька, що називала себе нянькою, графиня вельми здивувалася, побачивши жінку, котрій було явно за сімдесят. І тут же запитала добрим віденським діалектом, чи дійсно моя мати — графиня, *sans die Gräfin?* Моя мати, у повній відповідності з істиною, підтвердила це. *Na ta schau her, und sie kriegens a Kind? In dem Alter!* Дитина — у такому-то віці? *Wos ti Herschaften nit fertigbringen!* і на що тільки панії не здатні! Словом, незабаром по Відню поповзли чутки, що сімдесятиг'ятирічна моя мати чекає дитину. (Старший син мого батька ніколи не говорив «мене», але при цьому мовчки вказував на себе.)

204. Мій батько був великим паяцом. Він хіба що не стогнав, здійнявши руки й очі до неба, немовби перекривляючи євреїв, що плакали. Як спиритно, вміло, професійно, з яким задоволенням малюємо ми наші невдачі і поразки (навіть удар мимо штанги у футболі), і все це, ніби тавро, випалено в нашій пам'яті, і як жалюгідно, смішно і натужно намагаємося ми втілити в скупі слова всяку скороминущу хвилину радості, краси і надії! Моя мати дивилася на чоловіка, що дико жестикулює, почувши недобре, не розуміючи, до чого він хилить, хоча і не виключала, що у мого батька немає взагалі ніяких задніх думок. Однак від нього можна було чекати чого завгодно! Але чого ж він домагається такою примітивною постановкою проблеми? Я не пам'ятаю, почав він обережно, щось я не пригадую у всій світовій літературі жодної речі, яка цілком була би присвячена безроздільному щастю. Зате рядки, присвячені стражданням, неприємностям, розчаруванням, я міг би цитувати нескінченно. Мій батько замовк, мати задумалася. Нарешті після довгого міркування вона згадала одне місце з «Божественної комедії» (не останні чотири рядки!), а також сцену з «Пармської обителі», де Фабрицію дивиться на волю зі своєї камери у вежі Фарнезе. Але то були мізерні, дуже мізерні докази! Вони жили

разом вже багато років. Мій батько — так склалося — іноді говорив про все, іноді — ні про що. Єдине, з чим я не можу примиритися, вимовив він після тривалого мовчання, це зовсім не смерть, а та обставина, що протягом усього нашого життя ми дозволяли тероризувати себе так званій безрадісності буття: ніби всі ми народжуємося лише для того, щоб відкинути копита, а не насолоджуватися, не переживати даровані долею миті блаженства, якими б не були вони аморальними, небезпечними і раптовими, як чума. З чого мати одразу зрозуміла, що у батька напередодні діагностували рак сечового міхура в активній стадії, а тому не образилася на його натяки щодо насолоди, хоча і змушена була якоюсь мірою прийняти їх на власний рахунок (як докір). Ми стрибаємо вниз головою в целофан життя — мати нервово кахикнула, — стрибаємо зі смерті у смерть, не відчуваючи майже нічого, окрім власного тремтіння. І все ж головним є тепер не страх смерті, а інший страх, що накочує раптово, — від того, що було упущено. І всі ці упущення, зрозуміло, непоправні, оскільки біль завжди перемагає радість. Я сьогодні стояв перед «Сплячою Венерою» Джорджоне, яку завершив Тиціан, бо Джорджоне загинув від чуми і перебував у меланхолії: красу цю я вже ніколи не зможу відчутти без мого нового постійного супутника — болю. Мій батько подивився на матір, як на незнайомку. Але слова його були звернені до неї. Які спогади або надії, які миті минулого чи майбутнього можуть змусити забути про біль? Моя мати подивилася на мого батька, як на незнайомця. І поклала руку йому на плече, немовби запрошуючи до танцю. Вона нахилилася ближче до раку мого батька і прошепотіла: найчастіше мова йде про такі миттєвості, які начебто — мій батько, за звичаєм, скинув брови — здаються несуттєвими, навіть банальними, про спогади такі неясні, що ми не впевнені в їхній реальності, але саме вони дають нам підтримку і сили. Вони помовчали, дивлячись повз одне одного. Ти пам'ятаєш курорт «Совата», — тихо сказала мати. Пам'ятаю. Як ми танцювали в парку? Під деревами, — прошепотів батько. Вони почали танцювати, повільно, спотикаючись. А пам'ятаєш, як добре було, коли я була вагітна і ти погладжував мій живіт. Але все ж не забувай і погане. Так буде реальніше. Записуй на аркуші паперу. Розділи його на дві частини і ліворуч записуй все хороше, а праворуч — погане. І відразу все стане яснішим. Перший раз мені з тобою не сподобалося, треба було поспішати, а ключ, як на гріх, застряг у замку. Крім того, я цього не хотіла. Погано було народжувати [це про мене!], робити аборт, море крові... А тепер ти проминаєш хороше. Погано, що моя мати вічно мене дратує, але добре, що я могла спати разом з нею, коли мій батько тинявся будь-де. Погано було, коли доводилося слухати, як вони кохалися, коли вони сварилися, гарні були пиріжки з повидлом, повітряні кульки з гелієм, які купував батько, добре було приймати причастя, хороша облатка, біла і прохолодна, але погано, що я її впустила, добре було знепритомніти у храмі від запаху фіміаму, але погано — каятися і співати в хорі, добре було, коли маленький Тот уперше поцілував мене, і погано, коли він мене обмацав, а після знову було добре, хороший був «Картуш» з Бельмондо, дуже часто одне й те саме буває поганим і хорошим, як наші з тобою стосунки або квасолевий суп, гарні були двотижневі курси, коли я у великій компанії запустила руку тобі в кишеньку, хороша була горілка з джусом у Тотів, добре, коли хтось на пляжі заліз мені

в бікіні, але погано, коли ріже резинка, коли вранці з-під ковдри виривається хмара газів, добре було влітку на Балатоні, де ми бачили дохлих вугрів, добре було скочуватися з перил, але погано, коли я вдарила матір по щиколотці, зате добре було робити вис, прогнувшись на брусах. Вони продовжували танець, стоячи на місці, моя мати міцно стискала мого батька, повертаючи йому радісні й обнадійливі миті його життя, миті, які в його пам'яті, може бути, вже зблякли, але все ж радували його, голос здалеку, голос його померлого батька, туманний фрагмент, що губиться в тумані полотна Деже Валі, подряпина на внутрішньому боці срібного портсигара (він ніколи нікому не говорив, звідки вона взялася, і вже ніколи не скаже), приголомшливої краси зелень лісу на світанку 23 липня 1956 року, потім цей рукопис, мелодія з «Будинку трьох дівчат» Шуберта і той день, перший день героїчної революції, коли якась жінка запитала його, де наше життя — у жебрацьких будах, на вулиці, у полі чи... тут, погладила вона верх своєї спідниці, потім згадалося гніздо делек у Чобанку, повз яке головною вулицею вервечкою тяглися радянські військові вантажівки, малюнок зі скелею, осяяння, дурості, мудрість, слова, запахи, сморід собачої сечі на задньому дворі в 1947-му, запах чорного вугілля в 1938-му і червоного перцю на сходовому майданчику в 1956-му. Спілкування з Богом і напад подагри — одночасно. Досить посередній і все ж незабутній вечір у Карнегі-холі, а також той день, коли, ще вісімнадцятирічним, він у задушливій мансарді, в Чикаго (або в Вальпараїсо?) вперше читав «Божественну комедію» Данте, а потім ця цьогочасна жінка, що віддалася йому під деревом, з якою він більше ніколи не зустрічався... ----- словом, усе, все, що було з ним в житті, він повернув собі, перебуваючи в обіймах моєї матері. Моя мати відчула втому, схилила голову, на хвилину впала в задуму, але потім з дівчачою сором'язливістю прошепотіла батькові, який уже кілька хвилин як був мертвий: але посмішки Жана Моро у тебе, любий мій, єдиний, ніколи не буде.

205. Коли син мого батька повідомив йому, що моя мати померла, він раптом підніс праву руку до губ, ніби обпік чимось рот або сказав щось, чого говорити не слід, і вже пошкодував про це, а ліву, з розкритою долонею, як каліка, ніяково опустив уздовж тіла і нічого не сказав; він просто стояв в отворі кухонних дверей, де вони зустрілися, поперхнувшись питанням: чи не хоче син лимонних вафель, які він щойно привіз з Егера, де якраз робив покупки, коли з лікарні прийшла телеграма?

206. Кайзер Вільгельм II не любив мого батька точно так само, як мій батько не любив кайзера (хоча обидва в той час ще не здогадувалися ні про Гітлера, ні про в'язниці в Шопронкехіді). Розмова їхня була невідкритою, нещирою — це був обмін недомовками і напівфразами, що маскував напруженість. Се виходить за рамки моєї компетентності, Ваша Величносте, говорив, наприклад, мій батько. При цьому Карл IV, імператор австрійський, по суті, (?) насолоджувався непримиренністю свого прем'єр-міністра. (Німецький кайзер прибув до Лаксенбурга 6 липня. Мій батько мав представитися йому і тому прибув до палацу. Його прийняли стоячи. Кайзер у різких тонах зажадав пояснення, чому був помилуваний чеський політик-русофіл Кра-

марж. Відповідь мого батька: а) це внутрішня справа Австрії, б) якщо його величність цікавлять військово-політичні причини помилювання, то інформацію з цього приводу може надати прем'єр-міністр Австрії Зайдлер. Кайзерові відповідь не припала до душі. Як я розумію, ви не дуже добре орієнтуєтесь в питаннях воєнного положення. Це саме так, Ваша Величносте. Стану на Західному фронті я, по суті, зовсім не знаю. А чи маєте ви уявлення, скільки коней щодня гине від чуми у Франції? Уперше чую про це, Ваша Величносте. Маршал Жоффр, наскільки я знаю, восени 1914 року реквізував для перекидання військ таксі. (Вкрай різко:) Ви навіть не уявляєте, перед яким вибором поставив мене генштаб. Не уявляю, Ваша Величносте. Я повинен вибирати: Париж брати чи Кале. Питання стоїть саме так. Бажаю, щоб здійснення плану не виявилось складнішим за вибір. Кайзер довго і пильно дивився на мого батька, після чого зронив: *Genuk, danke*¹. До речі, на думку мого батька, Бартлет у своїй книзі «Трагедія Центральної Європи» описує цю аудієнцію в цілком фальшивому світлі. Вирушаючи на офіційну вечерю, всі, зрозуміло, начепили на себе наявні у них німецькі нагороди. За винятком мого батька. Залізний орден Корони I ступеня, призначений для нього, «залишився на столі імператора». Секретар мого батька Барці тут же здобув для нього такий орден, але батько шепнув йому, що він ним не нагороджений, від чого той вкрай збентежився: чи пристойно йому надіти той самий орден, нехай і II ступеня. Мій батько заспокоїв його, а пару тижнів опісля і сам, через віденське консульство, без будь-якого супровідного листа, отримав той же знак відмінності другого ступеня. І поки він був прем'єр-міністром, жодного разу не отримав запрошення нанести візит до Німеччини.) У поганому гуморі батько мій покинув Палац і в такому самому гуморі йшов Грабенем: німці, комуністи, війна — світ збожеволів. І в цей момент, о 23 годині 36 хвилин, його відвідало містичне видіння, він відчув, що він не є хтось, з ким щось буде відбуватися надалі або вже відбулося в минулому, він не є особистістю — а всього лише поглядом. Він оглядав безтурботних людей на Грабені, що нічого не підозрювали, — король, кайзер, розпад, розподіл сфер впливу. Як добре було б навести мости над прірвами, між людьми мислячими і не мислячими, думав він. Зіштовхнути людину мислячу з п'єдесталу гордовитої переваги і поставити її обличчям до обличчя з людиною вулиці — в цьому напрямку, до речі, мій батько зробив деякі кроки.

207. Не знаю вже, чи то кукурудза з вершками, чи то риба під маринадом, а може, приниження і ганьба і загальноєвропейські обставини або примхи погоди так подіяли на мого батька, що у нього стався пронос, і йому раз у раз доводилося вискакувати за двері. Щогодини він бігав у клозет, і щастя ще, що переговори на цей час можна було не переривати, бо особистий секретар мого батька — досить тямуща молода людина з комітату Залу — вибудовував виступи так, що мій батько міг бути відсутнім без збитку для основної частини переговорів. Він сидів собі спокійнісінько на «ганебному стільці» нової англійської конструкції, сподіваючись, що ніяка мавпа туди не забреде, що історичні коридори безлюдні, що всі товчуться в залі переговорів, які

¹ Дякую, досить (нім.).

він очолював (успішно, треба сказати). Словом, чи то кукурудза з вершками, чи то риба під маринадом, а може бути, приниження і ганьба і загальноєвропейські обставини або капризи погоди (чи передусім: баранячі нирки на вугіллі, які залишали в роті тонкий присмак з віддаленим ароматом сечі) так подіяли на мого батька, що весь його внутрішній вміст, або як би це точніше висловитися? — так, коротше, лайно, екскременти — виділяли страхітливий сморід. Вдаватися в деталі немає сенсу, але треба все ж сказати, що матерія виривалася з мого батька ніби одночасно з газами, і не зрозуміти було, чи то одне виштовхувало інше, чи то навпаки, та це й не суть важливо, «важкі пологи», коротше, зате після них — уфф! — можна було розслабитися, розводячи ноги на ганебному стільці, з болем і насолодою вдихаючи летючі результати, втягуючи в себе... самого себе. Розрив між світом і моїм батьком, таким чином, немовби зникав, і він відчував, що тепер він дійсно Ich-Erzähler. До хитромудрого винаходу англійців він ставився скептично — смикнув ненароком ланцюжок, і екскременти (навіки) зникли, ми і поглянути на них не встигли, що викликає змішане із страхом занепокоєння, ніби нас обікрали, ніби незбагненим чином ми раптом позбулися якоїсь частини себе, і нам незрозуміло, на що ми витратили проведений тут час; ось це нас найбільше і бенгежить. І тому, а також з тієї причини, що соромитися тут було нікого, він вирішив не спускати воду. Нехай просочиться цими ароматами його одяг, ехидно подумав він. І навіть уголос розсміявся: може, монархії це піде на користь. Але варто було йому взятися за ручку дверей, як хтось (святе місце порожнім не буває!) смикнув її з іншого боку, і мій батько ніс до носа зіткнувся з послом Ватикану. О, ваше превосходительство, широко посміхаючись, вигукнули вони одночасно. Папський нунцій був чоловіком досвідченим, освіченим, у висловлюваннях часто нестриманим, але викликав симпатію не властивою Риму (що часом межувала з блефом), не завжди обґрунтованою, але завжди широкомовною риторикою; його задубіла шкіра, рум'янець, що побічно натякав на пристрасть до алкоголю, і кущисті брови робили його схожим радше на моряка, ніж на рафінованого дипломата, в ньому палала жадібна допитливість до всього на світі, і при зустрічі із чим-небудь незвичайним очі його спалахували і губи розтягувалися у вичікувальній усмішці. Мій любий друже, сказав мій батько, намагаючись увести з собою італійця, у мене складається враження, що коментарі, з якими ви виступаєте слідом за моїми промовами, більше нагадують питання, ніж відповідь. Si, si, si, натхненно закивав нунцій, але так і не зрушив з місця. (Самовпевнений мій батько навіть не відчинив у затишному приміщенні квартиру.) Ось, ось, тягнув час він, але в такому випадку виходить, що спочатку звучить відповідь і тільки потім — питання. А чи не можна робити більш, так би мовити, приземлено, як воно прийнято: щоб спочатку звучало питання, а вже потім, якщо така є! слідувала б відповідь?! Благаю, пустіть мене, вигукнув нунцій і вирвався з обіймів мого батька. Від цього — стримавши волю — він заспокоївся; зрозуміло, можна, сказав він, але що робити, якщо питання приходить мені в голову, коли я чую відповідь? Якби не було відповіді, звідки б узялося питання? І папський посол з посмішкою і християнським (більше того, католицьким)

умиротворенням на обличчі всівся в клозеті. Мій батько низав плечима і перехрестився, правда, не в цьому порядку.

208. Моя мати раділа від щастя, до того ж світило сонце, заливаючи схили пагорба золотистим світлом; моя мати показала рукою навколо, все це дам тобі, якщо, впавши, поклонишся мені; але вона цього не сказала, а сказала лише: погода сьогодні чудова. Ну навіщо ж так далеко ходити, відгукнувся мій батько, озираючись навсібіч.

209. Мій батько геніально виходить із ситуацій, він кмітливий, вільний. Він не цинік, не релятивіст, це неправда. Твій батько живе у вакуумі, тому й вільний: теж неправда. Коли йому наказали очистити від потолочі площу перед Парламентом, він тут же віддав команду «до бою», і солдати, зрозуміло, спрямували зброю на натовп. Була осінь. У мертвій тиші мій батько вихопив шаблю з піхов і що було сили гаркнув: Товариші! Натовп вибухнув обуреним ревінням. (Мій батько зрозумів, що зробив помилку; він помилявся не рідше, ніж помиляються інші люди його калібру, проте свої помилки він виправляв швидше.) Пані та панове! Я отримав наказ розстріляти цю потолоч, але оскільки я бачу тут чимало порядних шановних громадян, то прошу їх залишити площу, щоб розстрілювати тільки потолоч. Народ на це купився, і за пару хвилин площа була порожня. У чому ж суть ситуації і винахідливого рішення мого батька з точки зору психології? Мій батько, тут немає сумніву, опинився перед агресивно настроєним натовпом. (Чому саме він? Цікаве питання.) Сенс наказу полягав у тому, щоб агресивності протиставити ще більшу агресивність, й оскільки люди мого батька були озброєні, а натовп — можливо, саме тому, що це була потолоч! — зброї не мав, то використаний ним метод мав шанс на успіх. Однак у більш широкому контексті таке рішення нічого б не змінило, навпаки! Хоча дана площа була б очищена, на інших площах народу зібралося б ще більше, іншими словами, саме в результаті утворення порожнечі в конкретно взятому просторі скоротилася б імовірність утворення порожнечі в просторі взагалі; тобто якби у мене був не один батько або він мав би своїх двійників, яких можна було б спрямовувати на зачистку все нових і нових площ, кожен з моїх батьків ставив би у все більш складне становище всіх інших, і справа в підсумку закінчилася б для нього плачевно: не виключено, що натовп — тепер уже справді набрид, чорт забирай, поставити татуса в таку ситуацію! — розтерзав би мого батька, що, зрозуміло, було не в його інтересах. Тому мій батько вилучив ситуацію з її безпосереднього контексту, що включав в себе і його, і натовп, трансформувавши її так, щоб вона, ситуація, виявилася прийнятною для всіх зацікавлених осіб. Рішення мого батька — типова квазіраціональність. З логіки протистояння випливає зовсім інше. «Бий, не шкодує, це не батько рідний». Ну а якщо не рідний, так і бий! (А якщо все ж рідний... За ці три крапки він і схопився.) Усе, чого його навчали, теж не могло б привести до результату, в розумності якого не доводиться сумніватися. Можливо, рятівна ідея, немов осяяння, прийшла до нього в ту мить, коли він зосереджено й задумливо витягав шаблю з піхов. «Шаблі наголо і — вперед?» Ні, не міг він у всіх ситуаціях діяти за шаблоном, інакше навряд чи з нього вийшов би офіцер; я так думаю. Виплутуватися із

ситуацій йому доводилося все частіше. Вирватися з пастки, та ще зі звичної, затишної, справа ризикова, що вимагає відваги, але це — єдиний шанс, особливо коли мова йде про давні, укорінені і жорстокі ігри. Родина мого батька не посоромилася відступитися від ідеї побудувати собор у Сієні. Мій батько був цілком «за». Нам теж потрібен собор, наполягав він гаряче, якщо у флорентійців є, то повинен бути й у нас, грандіозніший, ніж у Флоренції; був споруджений задній фасад такої висоти, що флорентійці вжахнулися від монструозності майбутнього собору мого батька. Але тут гроші скінчилися, будівничі покидали мастерки і на собор більше ніхто не звертав уваги. Пізніше, коли — во славу Господа, а не на зло Флоренції — з бічного нефу недобудованого собору все-таки звели не надто величний, але закінчений храм (до речі, під керівництвом флорентійського майстра Ренато Пасті і дружини його Урсули), фасад, що стояв окремо, зносити не стали. І родина мого батька пишалася насамперед цим величезним і незграбним фасадом як «найграндіознішим просторовим символом нездійснених задумів». Пишалася, що встояла перед принципом «too much invested to quit»¹. А ось повторити те саме з дамбою в районі Надьмароша мій батько не зумів. Під натиском екологів дамбу зрили, як ніби її й не було, проблема лише в тому, що вона — була. На жаль, навіть мій батько може виходити лише звідти, куди він входив.

210. Мій батько. Точно так само, як кінь, маючи чотири ноги, все-таки спотикається, так і Дунай — має два береги, але все ж у 1944-му на його набережних розстрілювали євреїв.

211. Моя мати розповідає про судовий процес, який зараз проходить у справі мого батька. Твій батько, як тобі добре відомо, був одним з поліцейських начальників режиму «Віші». Родина давно офранцузилась — спершу вигнання в Туреччині разом з Ракоці, потім Париж і т. ін. Так от, протягом сорока семи або сорока восьми років цю бестію (мого батька) ховали по монастирях, в одному з яких його і заарештували, оскільки, поки він переховувався, його двічі заочно засудили на смерть. Вироки ці втратили чинність частково тому, що була скасована смертна кара, почасти ж тому, що у більшості інкримінованих йому злочинів пройшли строки давності. Річ у тому, що французьке правосуддя розрізняє військові злочини (наприклад, тортури і розстріл полонених) і злочини проти людяності (злочини на расовому ґрунті). За першими строк давності — тридцять років, за останніми — його немає взагалі. Основним пунктом звинувачення проти мого батька є страта сімох заручників. А історія була така: навесні або влітку 1944 року, за наказом з Лондона, бійці французького Опору успішно «спокусилися», як висловилася моя мати, на життя міністра пропаганди уряду Петена. Спершу німці, за чутками, вимагали стратити сто заручників, але батько з ними торгувався і врешті-решт знизив це число до восьми. Ці вісім були кинуті в одну камеру. Правда, відбір їх був не зовсім *équitable*²: семеро з вісьмох були євреями, хоча з міністром Енрію розправилися не євреї-повстанці, а французький Опір як такий. Одного

¹ Дуже багато вкладено, щоби кинути (англ.).

² Безпристрасний (франц.).

разу на світанку мій батько і ще один поліцейський відчинили двері камери і повели в'язнів на розстріл. Перебуваючи ще в будівлі в'язниці, мій батько глянув на одного з них (цей восьмий належав до вищого керівництва Опору, і про це всі знали) і наказав йому повернутися в камеру. Сім — усе ж таки менше, ніж вісім, розсудив цей ідіот, твій батько, і заради цього він вивчав у школі математику! Заради цього! Бідний кретин (poor)! Твій батько! Інших стратили, а восьмий уцілів і днями давав у суді показання свідків. За його словами, він ще тоді зрозумів, що залишився в живих тільки тому, що він не єврей, на відміну від розстріляних, які були євреями. Коли це прозвучало, і ніхто, ні мій батько, ні його адвокат, не став цього заперечувати, прокурор зрадив: ось воно, незаперечний доказ, що обвинувачений (мій батько) вчинив злочин проти людяності! Ти можеш це зрозуміти, синку? Той факт, що батько твій пощадив одну людину, став доказом його провини; більше того: він вчинив злочин проти людяності, бо не стратив на одну людину більше. Якби він розстріляв і восьмого, його не змогли б зараз звинуватити. Роздумувати над безоднею, що розверзлася, я передаю тобі, синку, і вона обняла мене (моя мати).

212. Мого батька нагородили за полотно під назвою «Бухенвальд». Спершу обурилися, бо батько дав картині підзаголовок «Щастя», а потім нагородили. Чи розглядаєте ви це як якусь сатисфакцію? — запитували у нього журналісти. Сорок років тому вони загнали вас у Бухенвальд, а тепер нагороджують, надають апартаменти в найкращих готелях і запрошують в розкішні ресторани. Мій батько посміхається. Його золотий зуб виблискує, як у старезної російської бабульки. Я не вбачаю тут зв'язку, з чемною задумою і дещо мляво відповідає він, мене нагородили як живописця, а в концтабір кинули як єврея. Оплески. Мій батько, з легкою гримасою: От якби я вже й тоді був художником... Бурхливі оплески. Зроби вигляд, що задумався, шепоче йому моя мати. Мій батько вдає, ніби він занурюється в роздуми, а потім, ніби згадавши про якусь свою витівку, каже: Правда, євреєм я залишаюся й понині. Тиша — і її заглушують бурхливі оплески. Моя мати ненавидить, коли мій батько так чітко вхоплює саму суть речей. Вона ненавидить, коли його фрази «лягають» так здорово. Суть не може лежати! Ти подивися, говорить вона подрузі, що сиділа поруч, показуючи на ноги батька, які виглядають з-під столу, подивися, як у бідолахи набрякли щиколотки, це водянка. Ти бачиш, що вони з ним зробили...

213. Мій батько потрапив у Маутхаузен. Там його, як годиться, умертвили. Як і всіх інших. Коли він повернувся, ваги в ньому було сорок кіло, він часто плакав, його огидно сіра шкіра була спотворена виразками, що важко заживали. Він став мовчазним, не довіряв ні живим, ні мертвим, ні камінню, ні Дунаю. А потім, у 1945-му, коли йому не було ще вісімнадцяти, раптом вступив у компартію, вирішивши, ймовірно, порушити мовчання, та тільки нічого доброго з цього не вийшло; довелося взяти участь у деяких темних справах, потім він і сам опинився у в'язниці, потім, незадовго до 1956-го, звільнився, і закрутилася шарманка далі — коли так, коли сяк.

214. На думку мого батька, життя — якщо відволіктися від деяких дрібниць — це диво. Тому що, на думку мого батька, нормальною, зрозумілою

і природною річчю є смерть в Освенцимі. Вас кидають у концтабір і вбивають — у такому разі все гаразд, усе відбувається за планом, якщо є план, а коли плану немає, то життя за одностайною згодою якийсь час ще триває (поки не зникнуть накладки). Неприродно, ненормально, тобто межує з дивом: не вмерти в Освенцимі. При цьому диво є дивом не тому, що ймовірність його занадто мала, хоча вона занадто мала. Причинами дива можуть стати: помилка, випадковість, так звана удача (везуха) або некероване і непередбачуване істеричне бажання вижити. Неприродно, ненормально, тобто межує з дивом: взагалі не потрапити в Освенцим (тобто померти не в Освенцимі або зовсім не вмерти). Таке буває досить часто, що вводить нас в оману. Жити в цьому чудовому світі — важко. Але я зовсім не хочу сказати, сказав мій батько, що якби світ був нормальним і бездоганим, то життя в ньому було б легшим, важчим або точно таким же, як у цьому чудовому світі.

215. Після О. мій батько став просто нестерпним, О. він пережив, але повернувся з поганим характером. Він ненавидить весь світ — людей, фауну, флору і навіть корисні копалини. І при найменшій можливості робить капості. Поширює про знайомих плітки, нацьковує один на одного людей і цілі нації. Його вага при дворі після О. помітно виросла, іншими словами, він творить багато зла; наприклад, може натягнути в спальні рибальську волосинь, а коли моя мати через неї спіткнеться, звалити все на сина. Припустімо, що мій батько — неважливо (*ganz egal*¹) в результаті якихось причин, природних або неприродних — раптом помре. Уявімо далі, що помруть усі, хто має якесь відношення до мого батька, і ті, хто, незважаючи ні на що, любив його, і ті, хто його ненавидів за те, що він робив їм капості. Що тоді? О. закінчиться? Або ми так налякані, роздратовано диктує мій батько (який, незалежно від конкретних особистих наслідків, що мають відношення тільки до нього, прекрасно розуміє сенс О.), що завжди, доки стоїть світ, будуть ті, хто знає, не забуває, пам'ятає? Таким світові і бути? Доки стоїть?

216. Наставник мого батька, якого запросили з Надьсомбата, був суворий і в усьому дотримувався порядку і системи. А головне — дисципліни, що пояснювалося стражданнями, що випали на його долю. Він не приховував цього від батька. Учитель завжди був парією, його вічно переслідували, йому перешкоджали, його думки, про що б він не думав, завжди були еретичними. Він вічно стояв не на тому боці. Вічно скраю. На боці смерті. І це було для нього природним. Ось людина, думав мій батько, завдяки якій світ став цілісним, повним і справжнім. Ким же був сам батько? Він був світом. Тим самим, який завдяки цьому мандрівному єврею знайшов цілісність. Справжнє, майже за визначенням, є юдоль печалі, але батько, незважаючи на це, відчував себе у світі затишно. Він себе не обманював; на відміну від свого вчителя, саме це відчуття затишку він вважав природним, а протилежне відчуття — дивним і незрозумілим. До речі, батько мій теж був самотнім, теж був проти всіх і всього. Теж скраю. На боці життя. Таким чином, він теж був людиною, завдяки якій світ ставав цілісним, повним і справжнім. Але це

¹ Все одно (*нім.*).

ще не все. Питання, яке слід було б поставити, та нікому це зробити (Hegel ist gestorben¹): яка природа світу? Чи є Господь нашим Батьком або суспільно небезпечним божевільним, який, можливо, давно вже покінчив з собою? Ось у чому питання. Якщо невірно, що мій батько і його вчитель з Надьсомбата, разом узяті, є цілим світом, то невірно це з тієї причини, що їхні враження від світобудови випадкові і суб'єктивні. Єдине, що можна сказати: одному в житті пощастило, другому — ні, одного доля була, другого балувала, одного мати не любила і вже в утробі колупала йому тім'ячко в'язальною спицею, а другого цілувала і милувала й душі в ньому не чула. Тобто сказати й нема чого, з одного боку — скиглення, з іншого — навіженство, і те й інше — кітч.

217. Блеф не пройшов, мій батько зрозумів, куди хилить син. У його голосі відчувався відчай, він скаржився синові, що пережив «роки переслідувань» тільки фізично, що ночами прокидається від кошмарів, чуючи звук падаючої на його голову гільйотини. А днями його до смерті налякав найгучніший вихлоп мотора, який він сприйняв за постріл кілера. Він відчуває себе спустошеним, вигорілим, самотнім. І все частіше його відвідує думка про те, щоб позбавити себе від страждань і невдячного світу, звівши рахунки з життям. На мить у свідомості сина мого батька пробудилася давно похована надія. Але навіщо ж він ховається, якщо знає, що його переслідують безвинно? Рано чи пізно він має постати перед суддями! І він, його син, з готовністю піде за ним, надаючи йому всляку підтримку. Він буде поруч з ним удень і вночі. Vati!² Після короткої паузи — різкий, з металевим дзвоном, голос: Суддів немає — тільки месники!

218. Мій батько, як дві краплі води, схожий на принцесу Діану (просто живий портрет). Тому королівський дім найняв його дублером (точніше, справу доручили одному ТОВ, а те вже підключило батька), щоб іноді мій батько заміщав принцесу на всяких громадських церемоніях. Нещодавно з цією почесною посадою він розстався. Роль принцеси мене ледве з розуму не звела, все здоров'я утробив. Він настільки ототожнював себе з леді Ді, що так само страждав на депресію, мав ті ж проблеми в сімейному житті і навіть мучився, як, бувало, принцеса, нетравленням шлунка. Шлюб його пішов під укіс, бо мати моя не могла примиритися з подвійним життям батька. Може, він був дублером Ді і в її знаменитих на весь білий світ походеньках? І сталося те, що сталося. Доля дублера.

219. Кого можна назвати алкоголіком (мого батька!)? Алкоголік — не той, хто п'є занадто багато, а той, хто не може зупинитися. Про що говорить статистика? У класі з двадцяти п'яти учнів у середньому троє є дітьми алкоголіків. У будь-якій випадково відібраній групі молодих людей у кожного восьмого або десятого хоча б один з батьків — алкоголік. У будь-якому місті проблеми з алкоголізмом відзначаються в кожному десятому будинку. Мій батько жив саме в такому будинку. І що ж Ісус Христос сказав (моєму

¹ Гегель помер (нім.).

² Батько (нім.).

батькові) з цього приводу? 1. Ти не один. Я з тобою і т. ін. Плюс статистика. 2. Проблема в тому, що свої проблеми ти ні вирішити не можеш, ні замести під килим, бо проблеми більше самого тебе. І більше килима. Але Я більше (вище і важче) всього на світі, включаючи твої проблеми. Тому відпочивай на грудях Моїх. 3. Зміни себе. Знаю, це лякає, та й пов'язане з деяким ризиком, але не можна забувати і т. ін. 4. Я чекаю тільки твоєї згоди, щоб стати для тебе джерелом сили і надійною опорою. 5. Я люблю тебе і приймаю тебе таким, який ти є. Любов Моя спирається не на справи твої, що бридкі й огидні, а на те, що створений ти Мною за образом і подобою Моєю. Благословляю ж тебе на віки віків. 6. А тепер з Богом, давай хильнемо!

220. Для початку, бо спочатку був початок, мій батько випив склянку зубрівки, бо з досвіду знав (знає), що як ранковий декохт люди нічого кращого ще не придумали. Так. Склянка зубрівки. А потім — на вулиці Пушкіна — інша склянка, тільки вже не зубрівки, а коріандрової. Один знайомий мого батька говорив, що коріандрова діє на людину антигуманно, тобто, зміцнюючи всі члени, послаблює душу. З моїм батьком чомусь сталося навпаки (дух зміцнів, а члени ослабли), але й це антигуманно. Тому там же, не сходячи з місця, він додав ще два кухлі жигулівського пива і з горлечка альб-де-десерт. Мій батько пам'ятав — це він чітко пам'ятав, — що на вулиці Чехова він випив ще дві склянки мисливської. Досі від Східного вокзалу до Ниредьхази п'ють коктейлі мого батька. П'ють «ханаанський бальзам» (його в просторіччі називають «чорнобуркою») — рідина справді чорно-бурого кольору, з помірною міцністю і стійким ароматом. Це вже навіть не аромат, а гімн. «Пити просто горілку, навіть з горлечка, — у цьому немає нічого, крім томління духу і суєти. Змішати горілку з одеколоном — в цьому є відомий каприз, але немає ніякого пафосу. А ось випити склянку «ханаанського бальзаму» — в цьому є і каприз, і ідея, і пафос, і понад усе ще й метафізичний натяк. Який компонент «ханаанського бальзаму» ми цінуємо понад усе? Ну, звичайно, денатурат. Але ж денатурат, будучи тільки об'єктом натхнення, сам цього натхнення начисто позбавлений. Що ж, у такому разі, ми цінуємо в денатураті понад усе? Ну, звичайно: голе смакове відчуття. А ще понад усе той міазм, який він розливає. Щоб цей міазм відтінити, потрібна хоч крихта пахощів. З цієї причини в денатурат вливають в пропорції 1:2:1 «оксамитове» пиво, найкраще «останкінське» або «сенатор», і очищену політуру. Не буду вам нагадувати, як очищається політура, це будь-який малюк знає. Чомусь ніхто в Угорщині не знає, від чого помер Петефі, а як очищається політура — це всякий знає». Коротше, денатурат — 100 г, «оксамитове» пиво — 200 г, політура — 100 г. «Дух Женеви»: «білий бузок» — 50 г, засіб від пітливості ніг — 50 г, пиво жигулівське — 200 г, лак спиртовий — 150 г, політура очищена — 100 г. «Сльоза комсомолки»: лаванда — 15 г, вербена — 15 г, «лісова вода» — 30 г, лак для нігтів — 2 г, зубний еліксир — 150 г, лимонад — 150 г. Коли готуємо цю суміш, треба двадцять хвилин помішувати гілкою жимолості. Інші, щоправда, стверджують, що в разі потреби можна жимолість замінити берізкою. Це невірно і злочинно! «Сучий потрох»: пиво жигулівське — 100 г, шампунь «Садко — багатий гість» — 30 г, резоль для очищення волосся від лупи — 70 г, засіб від пітливості ніг — 30 г, дезінсекталь для знищення дрібних комах — 20 г. Все

це тиждень настоюється на тютюні сигарних сортів — і подається до столу... Вже після двох келихів цього коктейлю людина стає настільки одухотвореною, що можна підійти і цілих півгодини з відстані півтора метра плювати їй у пику, і вона нічого тобі не скаже.

221. Мій батько регулярно, дисципліновано, з власної волі і з власного задоволення приймає перорально рідину, що отримується в результаті збродування свіжовичавленого виноградного соку і містить етиловий спирт, гліцерин, органічні кислоти, цукри (глюкозу і фруктозу), дубильні, фарбувальні, екстрактивні, мінеральні речовини (калій, залізо), ферменти, ензими, корисні вітаміни та ін. З такою ж старанністю він приймав у себе й іншу рідину, що не містить цукру, зате містить не менше 40% так званого спирту і деяка кількість так званих сивушних масел. Менш охоче він брав (хоча і не схвалював!) той же продукт промислового виготовлення із застосуванням фруктових есенцій. Синтетика, тьху! Був також пінистий напій із хмелевим смаком, для приготування якого використовується від 17 до 29 кг солоду на гектолітр води. Усе це, потрапляючи в шлунок мого батька, всмоктувалося в кров і, впливаючи на центральну нервову систему, знімало у старого напругу, робило його розсіяним (олень? тюлень?), викликало вульгарні асоціації (дірокол асоціювався у нього з фалосом), послаблювало пам'ять (а тебе як звати, гаденя?), здатність до навчання, розсудливість, не кажучи вже про самокритику і самодисципліну. Через якийсь час він впадав у ейфорію, тобто безпричинно радісний, піднесений настрої. Сильне збудження розкріпачувало рухові центри, що проявлялося в надмірно гучних слововиливах, співі, бажанні поборотися (знарошне, а то і всерйоз), позмагатися (як називається столиця Бразилії?). Усе це супроводжувалося розладом мови, нетвердою ходою і дивним роздвоєнням зору при спробі поєднати ключ із замковою щілиною. Після фази збудження дихання мого батька сповільнювалося, він ставав млявим, сонливим і нарешті лягав. Захропів, скотина, казала мати (іноді: захропів, скотина нещасна). З часом, як у собаки Павлова, яка виділяла слину, причому зовсім мимоволі, спонтанно, не побачивши їжу, а почувши дзвінок, у мого батька виробився умовний рефлекс, виник свого роду місток між алкоголем і сп'янінням, на який мій татко вступав абсолютно мимоволі (див. слиновиділення). Поступово змінювалася також пропорція між дозою, необхідною для полегшення, і дозою для досягнення сп'яніння. Спочатку пропорція ця була одна до шести куклів, потім 3:5, потім 4:4 і нарешті 5:3, тобто сп'яніння з усіма його супутніми обставинами (ключ, замкова щілина) вже наставало, а полегшення все ще не було. Зрозуміло, мій батько про існування цього містка не здогадувався, точно так само, як і про злочасну собаку Павлова, і з цієї причини він, як і всі ми, зневажав себе. Він думав, що все залежить від сили волі, і вирішив випробувати її, але зазнав поразки. Однак жити в постійному презирстві неможливо, і почалася гра в хованки — він ховав зілля в шафі, під матрацом, в зливному бачку, в пляшечці з-під оцту, в термосі. А коли рівень алкоголю в крові знижувався, то наступали пітливість, тривога, гіперчутливість (це не тільки єврейська якість!), слабкість, пронос, безсоння, сильний дроз (тремор) і купа всіляких психомоторних проблем. Галюцинації найчастіше являли собою бачення різного роду про-

зорих рухомих об'єктів — дрібних тваринок, класичних мишок (як правило, альбіносів), комах, левів, кішок, дротів, мотузок, фонтанів. Мій батько віддавав явну перевагу мишам і після цього спав як убитий. «Сину мій, батько, можливо, і геній, але як людина — просто жалюгідний тип». «Як часто я благала його, вгамуйся, подумай, скільки на тобі обов'язків, вистачить тинятися по шинках. З таким ім'ям, та маючи чотирьох таких синів, не можна так плямувати себе. Бідний батько, мені його нескінченно шкода. Але і себе теж».

222. Сюжет розгортається у кількох часових площинах. Перша: мій батько зазвичай говорив дитині, що це вона, дитина, спокусила його, що у нього нічого і в думках не було, але дитина настільки мила, що він не міг нічого вдіяти, однак якщо дитина прохопиться, то мати і бабуся — до якої дитина відчувала особливу любов — розгніваються на неї, розгніваються, і не виключено, що подарують її циганам, або, що ще більш імовірно, якщо дитина накапає на нього, мій батько піде з дому, родина буде голодувати і змушена буде продати будинок. У такій ситуації дитині не залишається нічого, крім самогубства, але, на щастя, її вчасно витягують з води. План другий: дитина відчуває серйозні сумніви, що у мого татка достатньо сил, аби попросити вибачення (і т. д.), таким чином, увесь тягар моральних проблем доведеться тягти на собі дитині. Ненавидіти мерзотника, помститися! — кричить вона, але мій батько до того часу вже мертвий. А-а, напевно, я знову його пожаліла б. Шматок лайна. Пожаліти таке лайно, ненавидіти його вже неможливо. Хер дубовий — дуб херовий, чи не один хер? Моя мати стала на бік мого батька. В її очах дитина була, по суті, маленькою сучкою, яка якщо вже й збудила мого татка, то могла б і заспокоїти його. Моя мати була поза часовими площинами.

223. Розглянувши варіанти, швейцарська Ліга захисту дітей (Kinderschutzbund) спробувала сформулювати критерії, за якими розбещенням вважається, коли 1) мій батько з'являється оголеним перед дитиною; 2) мій батько роздягається на очах у дитини, особливо якщо вони самі, як мій палець (тим більш середній), 3) мій батько в розмові зачіпає тему своїх геніталій; 4) мій батько підглядає за дитиною, коли та роздягається, миється, справляє природну потребу; 5) цілує дитину вчасос; 6) здійснює маніпуляції (ясно де); 7) мій батько вмовляє дитину доторкнутися до його (мого батька) причинного місця; 8) мій батько мастурбує на очах у дитини, або навпаки; 9) мій батько думає, що дитині — моїй молодшій сестричці — час уже навчитися того, що робить моя мати, хоча й не так і не настільки часто, як того вправі очікувати від неї глава родини, тому настала черга моєї молодшої сестри, від чого моїй матері зовсім не обов'язково вести себе подібно до дурної ревнивої гуски, і він пригинає голівку сестрички до своєї шириньки, та намагається вирватися, але не може (не тут-то було), а потім її довго рве, вивертає навиворіт (Du bist doch mein Vater!¹), у неї піднімається температура, і наступного дня вона не йде в школу, де на уроці Закону Божого її однокласники знайомляться з житієм св. Фоми Аквінського, а з математики проходять аксіоми Евкліда; 10) мій батько проникає в піхву і/або пряму кишку (дитини) із за-

¹ І все ж ти мій батько! (Нім.)

стосуванням пальців, статевого члена або стороннього предмета; і, нарешті, 11) якщо він тільки потирає ними ті самі місця. Як усі люди, помисли і справи яких ґрунтуються на моральних принципах (християнська Угорщина), мій батько — совість якого з 280 тисяч щорічних перелюбств (з них 20 тисяч з неповнолітніми) обтяжують усього 75 відсотків випадків, бо все інше — не береться до уваги: це брати і сестри, дядько, тітонька (!), друзі батьків та інші (наприклад, один дослідник історії Королівського товариства) — згоден з критеріями Ліги по пунктах з 5-го по 11-й, але з першими чотирма не згоден категорично і вважає, що вони притягнуті за вуха. Вони що, хочуть нас повернути до часів пуританства? Невже моя дружина повинна непритомніти, коли її дитина, мій син, випадково застане її у неглижі? Це занадто, підводить підсумок мій батько.

224. Мій батько вперто мовчить. І тільки тремтить. Говорити він боїться. На те, що з ним трапилася біда, вказують німі ознаки, які ми, на жаль, не завжди помічаємо. На приниженість і ганьбу мого батька може вказувати багато чого. Наприклад, нав'язливе миття. Мій батько, постійно відчуваючи себе брудним, безперервно миється, приймає душ і ванни. Крім того, він одягається в старовинну одіж (широченні бриджі), що приховують його жіночні округлості. Уникає контактів з людьми і впадає в паніку, стикаючись із представницями протилежної статі. Відмовляється роздягатися перед уроком гімнастики. Усцикається уночі. Краде (мій батько). Бродить невідомо де. Загрожує покінчити з собою. Страх, ганьба вбивають слово. А увага дарує надію. Розтерзані сідниці, зрозуміло, тема особлива. Хоча стегна у мого батька міцні, як дуби, від них віє жахом.

225. Улюблений делікатес мого батька — китовий язик. Він любить його навіть більше, ніж яловичий рубець. Тому він і його друзі роблять так: оточують кита і щипають його доти, поки той від болю не скинеться, не відкриє пащу: аааа! Тутечки вони й виривають у нього язик. Коли це вдається, батько радіє, буквально тремтить від щастя. Єдине, про що він щиро шкодує, це те, що кит може померти (а кити від цього помирають). Але ж він цього не хотів! Серце його просто розривалося на шматки! До речі, він і його друзі полюбляють ще й молодих тюленів. Вони ловлять їх пачками — видовище не для людей зі слабкими нервами, позаяк тюленячі дитинчата вміють плакати — і, що цікаво, починають кидатися ними у воді, як ватерполісти, від чого кров тюленят закипає, і вони робляться від цього смачнішими. Мій батько вміє красиво жити. Але одного разу — вже після Різдва Христового — вони наловили занадто багато молодих тюленів й одного не з'їли, він нікому не був потрібен, наїлися всі досхочу. (Мій батько був гурманом і ненажерою в одній особі.) І тоді мій батько, ніжно поплескуючи малюка, повів його до берега, де залишилася його магуся, яка буквально затремтіла від щастя. Вона очікувала чого завгодно, але тільки не цього.

226. Мій батько був доброю людиною — позаяк є тільки дві категорії, на які можна розділити людей: добрі та злі, наприклад, Гітлер (був) злою людиною, а мій батько — добрий, але це питання везіння. Річ у тому, що, коли він

вирішив, що, перш ніж вистрелити собі в рот, застрелить двох синів мого батька, і після необхідних приготувань і перевірки зброї увійшов у нашу кімнату, ангельська краса мого братика, його біляве волосся, чорні діаманти оченят так вразили його, що батько з жахом кинувся геть, щоб зробити другу половину (а якщо рахувати кількість пострілів, то третину) задуманого. Хоча можливо, що постріли, які не прозвучали, і не торкнулися б його доброти.

227. У чому вся заморока? Дещо спрощуючи, в тому, що мій батько просто дістав сина мого батька. Сам він називає це любов'ю; він його дістає, розуміє, що дістає, значить, любить. Син мого батька, зі свого боку, вважає, що мій батько попросту дістає його (навіть якщо іноді помічає, що робить він це не без любові). Мій батько наполягає на тому, щоб син, враховуючи власні інтереси, любив його. Ну а якщо син буде впіратися, то він, враховуючи його, сина, власні інтереси, змусить його. І чим довше син буде вважати, що батько його дістає, тим довше він буде його діставати, називаючи це любов'ю. Що залишається синові? Лицемірити, лицемірно намагаючись приховувати своє лицемірство навіть від самого себе. Але провести мого батька неможливо. Лукавство — це мерзота, заявляє він синові. За брехню, тобі ж на благо, я буду тебе карати. У результаті син мого батька розуміє, що найболючіше його карають, коли в насильстві мого батька він вбачає тільки насильство, але лицемірно приховує це від самого себе, а також приховує те, що він щось приховує. Таким чином, син мого батька приховує від себе все на світі. Він узагалі не заглядає в себе. Тоді мій батько робить наступний крок. Вважаючи, що опущені плечі і поникла голова — красномовні прояви м'якотілості, тупоумства і блягузтва, він придумує для їх лікування усілякі пристосування. Найпростіше і найрадикальніше з них — міст, що сприяє зміцненню м'язів спини і шиї: два стільці, відставлені один від одного на довжину тіла, яке має лежати прямо, не прогинаючись, спираючись лише на потилицю і п'яти. Щоб син мого батька не ходив гусаком, гордо випнувши груди, мій батько винайшов найогидніше з усіх див світу — пласкогрудник, який так здавлює грудну клітку, що задиха поширюється по всьому тілу. Наплічний хомут з особливими пружинами допомагає синові розправити плечі. А випрямлювач сприяє виробленню правильної постави. Він являє собою укріплену над сидінням парти металеву хрестовину, яка тисне на ключиці і плечі так, що після недовгого опору людина приймає бездоганно пряму позу. Вертикальна штанга перешкоджає тому, аби молоді люди закладали ногу на ногу, що не тільки сповільнює кровообіг, але й шкідливо за деякими іншими, делікатними міркуваннями. А наплічник з кільцями змушує під час сну лежати на спині, не дозволяючи юнакові у безвідповідальній хтивості повертатися на бік. Мій батько, усвідомлюючи, що його методи часто призводять до певної негнучкості, все ж прагне того, щоб покірність, що викликається болем, стала благородною звичкою. Усе це доповнюється обов'язковим (навіть взимку) вмиванням холодною водою і найжорстокішою забороною мастурбації (в усі пори року). Так балансує педагогічний демон мого батька, намацуючи точку опори в текучому потоці часу.

228. Я розірву тебе, як рибу! Не побої, а злість і відраза до самого себе (через те, що він так боявся мого батька і так принижувався перед ним) були

причиною того, що він (син мого батька) плакав і, як риба, не міг зімкнути очей. («До того часу, поки з ним познайомився, я не знав, що таке страх. Він був першою людиною, яка вселяла мені жах, від якого я, схоже, так і не звільнився. Навіть коли я став дорослим, а він — старим, мій батько вселяв мені неймовірну боязкість, особливо погляд його жовтуватих колючих очей, який я ніколи не забуду...») В останні роки життя мій батько зробив кілька примірливих жестів — будучи людиною гордовитою і самовпевненою, він зробив їх, переступивши через самого себе, — але син мого батька не відповів на них. Упертість була сильніша за нього, він не міг нічого вдіяти, занадто багато в ньому було гніву і, на жаль, занадто мало великодушності.

229. На довгі роки? Куди? Якщо не помиляюся, послом у Неаполь. Де він усмак насолоджувався — ні, не жінками, а інжиром. А у вільний час мій батько писав нотатки, і давно вже писав, про старого графа (свого батька). Спогади, все таке. (Грандіозність матеріалу, втім, перевершує можливості його пам'яті та інтелектуальних здібностей.) Займався він цим кожен божий день. І був щасливий, що хоч так вони разом. Повертаючись на батьківщину, він на прохання батька прихопив для нього якийсь презент, чи то срібну табакерку, чи то деяку кількість валюти в німецьких марках, коротше, у старого було прохання, і він його виконав. Звістка про це випередила мого батька, і не встиг він розпакувати валізи, як старий був уже у нього. Вони не бачилися багато років. Обнялися. Як він змарнів, і обличчям і тілом, зростом уже не вищий за мене, подумав батько. Табакерка? — запитав дід, вивільняючись із синівських обіймів. Мій батько вручив, старий прийняв. І, пославшись на зайнятість (справи в аптеці), віддалився разом з поштою. Дев'яносто сім секунд, глянув батько на годинник (Bréguet-Sapin), стільки часу приділив йому старий. Він згадав про свої нотатки, про щоденне щастя спілкування, і серце його наповнилося вдячним почуттям. По-моєму, якоюсь мірою ми все ж наблизилися до істини, що у змозі дещо заспокоїти обох і полегшити нам життя і смерть.

230. Мій батько вагався, йти чи не йти, аж поки його не забрали; забрали й інших, сина мого батька, мою матір, але жінок потім відокремили, а нас завантажили у товарняк. Мій батько був страшенно наляканий, він узагалі був боягузливий за натурою. Коли поїзд зупинявся, у вагон з криками вривалися солдати (або люди, схожі на солдатів) і щоразу забирали одну людину. Завжди. І тільки одну. Жертву вони не вибирали, не влаштовували сцен, людина сама якимось чином відчувала, що прийшла її черга. Адже двадцять чотири години на добу всі думали про одне, про життя, точніше, про смерть, з тривогою прислухаючись, чи не зупиняється поїзд, тому не дивно, що чуття у всіх загострилося. Під час чергової зупинки мій батько зрозумів, що настала його черга. Він спітнів, руки і повіки судомно засмикалися, його бив озноб, в шлунку гурчало. Він раптово обм'як, осовів, потім так само раптово, різким, неймовірної сили стусаном викинув з вагона сина мого батька — прямо під ноги людям у формі, які, як годиться, поволокли його геть. Тільки тоді він трохи заспокоївся (мій батько). Жив він довго. І коли хто-небудь згадував його старшого сина, говорив тільки: Мій дорогий, мій незабутній синку.

231. Це був уже сумирний старий пердун, точніше, не так, це був добродушний старий, розуміючий, ніжний, уважний, а якщо ще точніше, він уже помер, і напередодні його похорону, немовби збираючись із силами, ми склали перелік усіх гріхів мого батька. Ані необразливість, ані ніжність, ані навіть смерть не могли притупити обурення і презирства, які знову спалахнули в його дітях при складанні переліку. Та обставина, що багато гріхів цього негідника, за великим рахунком, були дрібницями, смішними дурницями, результатом ідіотизму, справи нітрохи не змінювала. Вони згадували і шкірилились. Він кинув напризволяще вмираючого дідуса і навіть на похорон не з'явився (пізніше виправдовуючи це тим, що місто в цей час бомбили); під час повітряних тривог він стрімголов мчав у бомбосховище, ганебно кидаючи мою матір і хворих дітей («я так і бачу, як він, згорблений, ніби старигань, і це у тридцять років, біжить площею Темплом, так і бачу!»); потім — нескінченні жалюгідні виправдання; в день, коли народився його син, він відправився на полювання і лише за кілька днів з'явився у пологовому будинку у матері, яка не тільки була ображена, не тільки зганьблена перед іншими породіллями, а й зрозуміла всю марність своїх сподівань, які вона пов'язувала з народженням малюка; ні на День вчителя, ні на День матері («вона мені не мати»), ні навіть на Різдво, дарма що діти попереджали його і пропонували свої послуги, він ніколи нічого не дарував моїй матері і навіть не вітав її, настільки наплювати йому було на звичай; розвалившись на дивані, він дивився, як працює мати, і час від часу, ніби у нього не було своїх рук, наказував їй (моїй матері) подати йому що-небудь зі столу; він кричав на матір, вимагаючи залишити його, нарешті, у спокої, коли та, намагаючись, наскільки це було можливо, привести до ладу його ж справи — нескінченні телефонні переговори з «м'ясниками» (управління м'ясо-молочної промисловості) і т. д., — просила батька уточнити якісь одному йому відомі дані; він нікого ніколи не відвідував, ні хворих друзів, ні свою матір, прикуту до ліжка, хоча та кожен день цікавилася ним, але був розлючений, коли в подібному випадку (нежить) йому відповіли тим же; коли йому дзвонили, нам доводилося говорити, що він працює, що його немає вдома, але іноді, передумавши, він брав у нас слухавку, і ми виявилися брехунами; коли з корчми, що знаходиться поряд зі школою, ми викликали його до хворої тварини, він відмовлявся йти (мене немає, долинали до нас з далекого кута), проте влаштував дикий скандал, дізнавшись, що збиту на дорозі собаку ми віднесли до іншого ветеринара; він розірвав, одну за одною, всі кольорові фотографії актрис і акторів, які збирав син мого батька; хоча він ніколи не читав, подаровані нам на Різдво книги днями тримав у себе («Корнел Ешті» Костолані), а якщо це були детективи, то навмисне розкривав нам ім'я вбивці; чудово знаючи, що син мого батька обожнює кішок, на очах у дитини він нацьковував на бродячих бідолах собак, спостерігаючи, як ті розривають їх на шматки; напившись, він так кричав у дворі на помічників м'ясника, що потім ми тижнями уникали сусідів, поки нарешті хто-небудь не заспокоював нас, мовляв, ми пана доктора знаємо, він не такий; іноді матері дзвонили з корчми, благаючи забрати мого батька, який буянить і лякає відвідувачів; коли нас виселили в село, де жили ми дуже бідно, він, знаючи чудово, що ніколи не буде ні витулювати їх, ані годувати, постійно притягував у дім собак, аби потім погрожувати, що

продасть найулюбленішого нашого пса, і якщо не продавав, то лише тому, що нам вдавалося у нього за спиною відрадити покупця; зате продав, хоча мати благала його не робити цього, її коня, звів на пештську бойню віденського м'ясокомбінату Яролімека, і при цьому, хоча моя матуся плакала, вважав свій вчинок чимось на зразок кумедної витівки; він ніколи не грався зі своїми дітьми (навіть свистіти не вмів), але двох старших регулярно нацьковував на молодшого, який в істеричі тряс решітку ліжечка та обливався потом; якщо мати, рідкісний випадок, занедужувала, він уже з ранку починав ганяти її, сходи́ на горище і т. ін.; знаючи, що син мого батька чутливий до запахів, і сморід кісток, що варяться, ненавидить сильніше навіть за супи «Маггі», він під час обіду починав виварювати роги відстріляного ним сохатого, з презирством спостерігаючи за муками сина; собаки його часто змушені були справляти природну потребу на ходу, позаяк «собака зобов'язаний триматися господаря»; коли до нас приходили однокласники, він говорив їм, що нас немає вдома; моїй матері він при нас погрожував, а траплялося, і займався рукоприкладством; ночами зі спальні долинали шипіння, плач, штовхани і стусани, хрюкання дверима і гуркіт падаючих меблів (це не фантазії — на ранок мрамурова стільниця нічної тумбочки, втім, тріснута ще до цього, валялася розбита на друзки), і тоді напівсонний, в нічній сорочці, чотирирічний син з'являвся «в кадрі» (рятував матір), усе знаючи і нічого не розуміючи, тобто батько мій винен і в тому, що перші любовні захоплення сина мого батька були вельми швидкоплинними; він вічно полював за хиткими молочними зубами, підходячи зі своїми загрозливими докучаннями, які вже й тоді викликали в нас тільки сміх: довіра, головне, діти, довіра, не бійтеся, татко вам нічого не зробить, а тільки подивиться, чи не хитаються у вас зубки, — природно, якщо зуб і справді хитався, ми прикривали його язиком, позаяк слово мого батька було не варте ламаного гроша; він лякав нас тим, що моя мати ніколи не повернеться додому, бо її замкнули у дзвіниці («і вона, ділі-бом, ділі-бом, гойдається тепер на дзвонарській мотузці»); коли матері зробили операцію, він єдиний раз у житті, та й то лаючись, зняв із плити каструлю з нагрітою водою; своїх мисливських собак він бив смертним боєм («ганьба, а не гончаки!»); п'ятнадцятирічному синові мого батька він дав слушну пораду: фотографувати на смертному одрі заможних куркулів, уся рідня, мовляв, потім буде замовляти картки, говорив він, той, що за своє життя не заробив грошей хоча б на фотоапарат; він жив, як його душі бажалося, але при цьому намагався отруїти будь-яке захоплення моєї матері, і справа дійшла до того, що за кожну хвилину, проведену поза домом, її мучили докори сумління; він силоміць укладав матір поруч із собою на диван, а коли вона не витримувала і заявляла, що більше не може так жити, не може і не бажає, він погрожував, що до цього (у сенсі до розлучення) він усіх тут перестріляє і поб'є, або навпаки; він усвідомлено доводив усіх членів родини до сліз, винахідливо підтримуючи ридання протягом багатьох годин; коли матір уже не можна було проїняти нічим, неможливо було змусити її порушити мовчання, він, щоб заподіяти їй біль, брався за собак; він лякав нас зброєю; за розгнуданими поривами злоби і люті наступали втома і слабкість, він наказував нам стояти біля його ліжка і слухати, який він чудовий чоловік, що він сорочку останню нам віддасть, що вся біда в тому, що нас

проти нього налаштовують, після чого, зовсім ослабнувши від жалю до себе, він, схлипуючи, засинав. І так далі, і тому подібне.

232. Мій батько — то як спадкоємець надзвичайного багатства, то як його володар, або, жартівливо кажучи, його раб, то, навпаки, як знедолений, що б'ється в нужді, скинута з небесних висот беспорядна людина — був по вуха занурений у так зване реальне життя (ми — родина діячів, а не глядачів), він ніколи не відчував необхідності рефлексувати з приводу власного життя («на це у мене немає часу»), іншими словами, він ніколи не писав щоденників, не фіксував на папері потік свого життя (скільки було б потрібно для цього паперу? — це питання ніколи перед ним не ставало), і навіть приватне його листування, що збереглося лише частково, стосується в основному справ суспільних і фінансових. І всякі твердження щодо мого батька ґрунтуються на поодиноких фактах і густо замішаній інтуїції. Він міг би бути гарним прикладом так званого сумного мого батька. Людиною він був тихою — мухи не скривдив; він не страждав ні на депресію з її неприборканим драматизмом, ні на меланхолію з її скромною піднесеною чарівністю. Сказати, що він був людиною похмурою, теж невірно. Таким він не був. Приміром, він часто сміявся. Але печаль при цьому супроводжувала його як тінь. (Тобто вічно сяяло сонце!) Він пішов по військовій лінії і став капітаном 52-го піхотного полку великого герцога Баденського; шлях нагору, встелений килимовою доріжкою сімейної слави, був йому забезпечений. Однак в один прекрасний день — дев'ятого травня — у місті Гайнфарн, що в Нижній Австрії, одружився з моєю матір'ю, Луїзою Росс, дівчиною з бюргерської родини, бо в ті часи «під впливом франкмасонства, що вже видихалося, яacobінства, що піднімало голову, і особливо Французької революції» у середовищі аристократії увійшли в моду дружини неблагородного походження, із чим родина могла примиритися, а могла й ні. Відповідно до тодішніх правил він повинен був залишити військову службу, і він покинув її. Йому в голову не приходило вступати в конфронтацію з родиною, і все ж це сталося, і мій батько несподівано для себе став блудною вівцею. Одруження з матір'ю не було бунтом, не було сліпою пристрастю, яка завела його туди, куди при доброму розумі він би не пішов; він полюбив її і одружився. Шлюб, говорив він, це як віра, без радості не функціонує. Тобто функціонувати він може сотнями різних способів — може спочивати на інтересах, на покірності, може бути способом відволікання уваги, може бути щоденною повинністю! як ранкова меса! може бути самоціллю, — однак справжню свою сутність він виявляє тільки в радості. Віра в Бога є радість, говорив він. Мій батько не був слабоза характерним, але не був і вольовим. Він не мав амбіцій, а це дещо інше. У ньому не було честолюбства, до чого родинний клан ставився несхвально, вважаючи це лінощами і пасивністю. Родина не могла второпати, що честолюбство — це її риса, але не кожного окремого її члена. І дефіцит особистої відданості й особистих амбіцій карала завжди бездушно і жорстоко — збільшуючи тим самим знеособлене честолюбство клану. Обурення родини вражало мого батька, але він і не збирався відповідати їй тим самим — хоча дядько Денеш і тітка Жозефа готові були відступитися, — він просто пішов, зник з їхнього світу, оселившись на маленькій віллі у віденському Терезієн-

фельді, як звичайнісінький бургер. (Друга дитина із чеснецької гілки, у фінансовому відношенні майже ніхто.) Мій старший брат Дюла подовгу стояв разом з моїм батьком біля вікна невеликої вітальні, милуючись горбистими виноградниками, які давали досить кислий рислінг. Дюлуш, щоб зрівнятися з моїм батьком, вставав на інкрустований тисом псевдоампірний стілець, на який під ноги йому стелили спеціальну ганчірку, що звалася «полотнинкою Дюлуша», і вони, двоє чоловіків, без слів милувалися стрункими рядами винограду — народженою старанністю красою, — поклавши руки один одному на шию і час від часу погладжуючи її ледь помітними рухами великих пальців. Навіть моя мати, яка через шість років після смерті мого батька вийшла заміж за Ієронімуса Айрольдї, в такі хвилини не сміла турбувати їх. 2 березня у Дюли різко підвищилася температура. Сталося це в суботу, коли мати разом з моєю старшою сестрою Мірою вирушала до Вінернойштадта — в гості до своєї сестри (теж з бургерської родини). Прислугу, що складалася з куховарки і покоївки, на цей час мій батько відпустив. Він вічно пускався з ними в довгі, дружні, на сторонній погляд, розмови, приховуючи за ними глибоку байдужість до слуг; йому не вистачало сміливості — графської сміливості — з міркувань суто практичних не вважати слуг за людей. Словом, батько був радий, що прислуга отримала вихідний, адже він міг відчутти себе зовсім самотнім, а самотність він любив. У цьому сенсі моя мати була куди більшою аристократкою. Ти народився не в тій родині, зі сміхом говорила вона. Мій батько, за звичаєм, віддалився в бібліотеку. Він любив англійські романи, особливо «Гордість і упередження» Джейн Остін, і уявляв себе містером Беннетом, чїї дещо іронічна мудрість і позбавлений будь-якого честолюбства інтелект були йому близькі. Містер Беннет здавався йому людиною сумною. Дюлуш отримав дозвіл читати разом з батьком, тобто на віддалі від нього, в другій половині бібліотеки, де він, наслідуючи позу батька, гортав фоліант з історії з кольоровими гравюрами. Серед гравюр були зображення, наприклад, короля Лайоша II, який загинув на березі струмка Челе, і Фрідріха Барбаросси, найкрасивішого з усіх, на військовому параді. Температура тим часом піднімалася, як повинь. Мого брата Дюлу став бити озноб, лоб його палав, губи висохли. Татусю, прошепотів він. Що знову? — крикнув батько. Містеру Беннету хотілося лише одного: щоб йому дали спокій наодинці з його книгами. Він не бачив, не відчував небезпеки. Читай далі, я зайнятий. І тільки коли Дюла беркицьнувся зі стільця, він відірвався від книги. Він не розумів, що сталося. Дюла вдарився головою об підлогу і лежав без руху. Спочатку батько покалатав дзвіночком і тільки потім підхопився. Дитина, ніби звір, нерухомо лежала на килимі, зіщулившись в неймовірно маленький клубочок. Ця непропорційність розмірів здавалася самою безжиттєвістю, і він на хвилину подумав, що його син мертвий. Він стояв і трусив головою. У мого батька було дещо облегшене уявлення про устрій світу, про панівний у ньому порядок, про те, що може бути і чого бути не може. Ну гаразд, батьки, це зрозуміло, хоч і важко, таке життя. Але дитина. Як пригодилося б тепер прислуга. Моя мати. Він підняв хлопчика і зрозумів, що той живий. Усю ніч мій батько просидів біля його ліжка, накладаючи холодні компреси на щиколотки і кисті Дюлуша. На ранок дитина померла. Батько не зміг перенести цей удар і помер наступного дня, як прийнято говорити, від горя. Він помер

у печалі, помер так само, як жив. Серце батька не витримало смерті сина; трапилося це п'ятого березня на тридцять другому році його життя. Сумно.

233. Мій батько грав Диявола, Господь — самого себе, у двох частинах, шістдесят хвилин кожна, з п'ятнадцятихвилинним антрактом, й у відповідності з духом часу, відбувалося все це в покинутому складальному цеху (з кожного кута якого віяло НДР), бутерброди зі смальцем і цибулею, розбавлене вино і квитки на диво дорогі, якщо тільки у тебе немає знайомих, які можуть дати контрамарку. (Є такі.) Господь був утомлений і виснажений, сповнений резиньяції (теж подоба віри!), Він не вірив у себе, був схожий на топ-менеджера, який досягає успіху, але все ж відчуває, що цього недостатньо. Мій батько, на відміну від Нього, був в ударі, очі його іскрилися іронією і дотепністю, зуби виблискували, виблискував він увесь. Він був гарний, як іспанець. Четвертий ряд займали, до речі, іспанці. Вони не розуміли ані слова, але були в повному захваті, тому що все було зрозуміло їм так. Бути іспанцем — це, звичайно, класно. Господь Бог не без підстави побоювався, що мій батько прожене Його і з сьомого неба, як він вже прогнав Його з перших шести: щойно одне з небес насичувалося гріхом, одним із семи смертних — не будемо тут з'ясовувати, з чиєї вини, — Господь тут же перебирався на поверх вище, де було чисто. Шансів устояти проти мого батька у Нього не було, бо батько перебував (у той час) на піку еросу. Він заповнював собою всю сцену. Хоча, як уже говорилося, склад був аматорський. Але мій батько був згодним, в той час як Господь, в силу положення, — пересиченим; батько був честолюбний, чогось прагнув, чогось дуже хотів домогтися, між тим як Господь хотів приблизно того самого, що й режим Кадара: «Ах, тільки б нічого не змінювалося». Але зрозуміло ж, що вічне життя приречене на деградацію. Господь Бог у розв'язаній між ними полеміці звинуватив мого батька, що він усе заплямував своїми брудними лапами (Dreckfuß) і так далі, одне слово, розніс його на всі заставки. Мій батько лише знизав плечима, Бог, як завжди, мав рацію, він дійсно все, що міг, заплямував своїми брудними лапами, ує. Проголосивши істину, чи то пак власне одкровення, Бог, в силу природи своєї і втоми, заспокоївся, однак батько мій, будучи гравцем від Бога, подібні ситуації вважав банальними, нудними. Нудна була і явна власна перемога — вигнання Бога з усіх райських небес. І бачив батько мій, що це — добре, і від цього готовий був на стіну дертися. Джентльмен, пробурчав він Богу, не укладає парі, коли він на сто відсотків упевнений у перемозі; сказав — і збожеволів. Успіх був феноменальний; щоправда, на виставі були присутні в основному свої: світ, створений Богом, а також іспанці в четвертому ряду.

234. Після того, як батько мій збожеволів, дряпання об стіну, що спочатку відносилось ним на рахунок невідомого, він став вважати особистим посланням Бога. Світ вважає його божевільним, бо він нескінченну кількість разів стикався з істиною — див. дряпання в стіну! — на відміну від світу, який не удостоївся одкровення Божого чи то через його пристрасть до кішок, чи то з інших причин. Він здатний сприймати нервові випромінювання Господа, інші — ні, все так просто. Мій батько стоїть у променях світла, немов шаман, на ньому жіноча сукня, щоб віддати належне тій частці жіночого, що в ньому

е. Нам нема про що говорити, вигукує задоволено батько, я — мати Гамлета. Коли син її запитує: Ти нічого не бачиш там, скажи? Вона відповідає: Ні, нічого: але все, що там, я бачу. Але як вона знає, що те, що вона бачить, — усе, що вона бачить усе, що там? Відмінність — це я. (Щоб усе було остаточно ясно: якщо до чого завгодно додати мого батька, ми отримуємо все. Навіть якщо ми додамо його до нічого, результат буде той самий!)

235. Коли мій батько позбувся розуму, в нашому будинку оселився Господь. Здрастуй, народе! Він був присутній не тільки в щоденних наших молитвах, до Тебе підношу я та ін., а й у відчуттях, почуттях, думках, вчинках. Усі обличчя були звернені до Нього. (Зі смертю мого батька це скінчилося.) З добрим Боженькою він був постійно на зв'язку. Перманентне космічне рандеву. Флірт та диво. Але це позначалося на його здоров'ї. На тілі його не було жодного місця, яке від цього не страждало б. Кожен нерв, кожним своїм волокном, безперервно нив. Ніло все тіло. Божевілля, на думку мого батька, висловлене, правда, коли воно вже сталося, схоже не на хворобу, а скоріше на якесь мовлення, мову, тобто правильніше за все розуміти його як своєрідний спосіб комунікації. Якщо ми маємо справу з хворим, то говоримо про хворобу, прояви, способи лікування. Але в даному разі мова йде просто про те, що ви не здатні мене зрозуміти. Але хіба не було б надзвичайно дивним і навіть забавним, якби ми, не знаючи французької і почувши, як хтось говорить по-французьки, вирішили б викликати лікаря? Нам людина говорить: *бонжур, петіт пютен*¹, а ми починаємо його заспокоювати, пропонуємо холодний компрес і тлумачимо про вічне життя? А чи не краще, не бажаніше було б нам замість цього сконцентруватися на таких поняттях, як «навчання», «знання»? З'їхавши з глузду, мій батько вважав себе людиною небезпечною для Бога, називав свого супротивника Богом, що потрапив у біду. Але все-таки Бог — у цьому він був упевнений — у боротьбі, яку Він з ним вів, був на боці мого батька.

236. Вид же слави батька мого на вершині гори був перед очима синів його — як вогонь, що пожирає.

237. Чи справді здатний батько мій створити камінь настільки великий, що не зможе підняти його?

238. Чому мій батько має бути іменником? Чому не дієсловом — найактивнішою та найдинамічнішою з усіх частин мови? І навіть, позначаючи його іменником, убивати це потенційне дієслово? Хіба не було би це дієслово в сто, а то й у стодесят крат яскравішим, найбільш рухомим, персоніфікованішим, ніж іменник? І хіба не цю персоніфікованість мають у першу чергу відображати антропоморфні уявлення та символи, пов'язані з моїм батьком? Живе його буття, той факт, що батько мій — активно присутній у житті суб'єкт, не можна передати іменником. А якби мій батько був дієсловом, він міг би стати тією стихією, в якій ми всі живемо, рухаємося, черпаємо все необхідне

¹ Здрастуй, маленька курво (франц.).

і створюємо потрібні нам самим дієслова. Одного разу, відповідаючи на наше запитання, батько прорік: я є тим, ким є. Щодо цієї дефініції було чимало суперечок, наприклад, виникло припущення, що він не бажає робити загальним надбанням своє ім'я, народилося також визначення «*pater absconditus*»¹, батько, що ховається, а ще — що відповідь повертає запитувача до самого себе, мовляв, задовольнися тим, що отримав, усвідом свою обмеженість і роби за волею батька. Можлива, однак, інша інтерпретація, яка виходить з того, що, визначаючи мого батька, дієслово «бути» можна вживати і в майбутньому часі. У такому разі слова мого батька мають звучати так: Я є тим, ким є. Так що питання, хто такий мій батько, залишається відкритим. Мій батько ще буде нам являтися, ми з ним ще зустрінемося, і не один раз.

¹ Батько потаємний, незримий (лат.).

239. Збереглися три фотографії мого батька. На одній він стоїть усміхнений, в угорському церемоніальному костюмі, в чоботях зі шпорами, вперши одну руку в стегно. На другій, весільній, він майже так само надзвичайний, як його батько: у картатому костюмі, зі світлими бакенбардами, підстриженими згідно із тодішньою модою клинцем, зі шпилькою в широкій краватці, у круглomu капелюсі з вузькими крисами і з пташиним пером на тулії. Йому тут лише двадцять два роки, увесь його вигляд дихає силою, красою і серйозністю; дивлячись на третю картку, де йому ледь перевалило за сорок, важко повірити, що це той самий чоловік. І якщо мій молодий батько нагадує свого чудового батька, то в літньому спливають на поверхню риси його матері — обличчя моєї бабусі було вишплене більш грубо. На цей останній портрет важко дивитися без смутку, і навіть не тому, що на ньому наче написано: пробач-прощавай, молодість, — на ньому написано більше: прости-прощавай, колишня сміливість, колишній запал. З цієї фотографії дивиться на нас одуглий, зломлений життям, що майже розстався з усіма надіями, до строку постарілий чоловік. Це обличчя, ці очі знають уже, що виходу не буде, не буде і допомоги, життя наближається до кінця, нічого не досягнуто з того, що хотілося. У двадцятидворічного батька немов на лобі написано: цей юнак явно пише вірші. Обличчя сорокарічного батька — обличчя людини, якій і читати більше не хочеться: жакливе життя, жаклива мати і дружина (наша матуся) з її жакливою долею поглинули всі його душевні сили, і немає такого дива, яке знову розпрямило б його згорблену спину. (Причина смерті мого батька: «виснаження життєвих сил та інсульт».)

240. Моя родина дружила з родиною Костолані. Розтин тіла двоюрідного брата письменника, бідного Гези Чата, робив мій дідусь. За материнською лінією родина походить з Австрії та Шаторуйхея; про молодого Кошута, який навчався там, спогади у них залишилися жакливі. Є родинна легенда про затонулу баржу на Дунаї. Тільки мій прадід знав, що баржа ця завантажена була нержавіючими цвяхами, — так він зміг відкрити залізну крамницю. А ще займалися вони виноробством. Саме мій дідусь по цій лінії навчив сина мого батька збирати метеликів і випилювати лобзиком. Одного разу в лісі загубилася банка для збору метеликів з клопомором. Ото було хвилювань. Мій хрещений батько, будучи міністром фінансів, прийняв католицизм у камері смертників. А моя мати у віці двадцяти шести років залишилася вдовою з двома дітьми на руках. До війни вона фасонила у білих рукавичках і капелюшку,

а в зруйнованому Будапешті, за допомогою старої дитячої коляски, підробляла носильником. Тепер їй сімдесят вісім. Вона обіцяє, коли вознесеться, неодмінно огляне колекцію Лемана в музеї «Метрополітен», таку дорогу серцю сина мого батька, причому у версії 1990 року, бо відтоді її, на жаль, реорганізували. Моя молодша сестра емігрувала до Зальцбурга, на прощання ми відкоркували пляшку шампанського; вона стала черницею бенедиктинської обителі, потім повернулася на батьківщину, де заснувала і побудувала жіночий монастир неподалік від Капошвара. Дружина моя — кандидат наук і блондинка. Мій батько мав звичай їздити до Швейцарії кататися на лижах. Був у нього мотоцикл, він чудово танцював, любив Вагнера і помер у Радянському Союзі.

241. Син мого батька ще дитиною чув, що мій батько якось упав з четвертого поверху. Як це сталося? Він був двадцятирічним студентом і якось перед Різдрвом відвідав своїх родичів, що жили в старому доходному будинку на пештському боці Дунаю. Його двоюрідні сестри проводили його до сходового майданчика. Він стояв на верхній сходинці четвертого поверху. І саме в цей момент сходинки, які чекали ремонту протягом сотні років, дійшли до того крайнього стану, коли їм настав час обвалитися, що вони й зробили. Одна з кузин, що стояла на майданчику, простягнула моєму батькові руку, але він не прийняв її. І разом зі сходовими маршами, що рушилися за поверхом поверх, став падати вниз і кілька хвилин по тому непритомний приземлився на першому поверсі на заставлену банками з варенням шафу. Ми, діти, із жахом слухали цю історію. Ми б і не повірили, якби наш батько не показав нам шматочок мармуру, що потрапив у його кишеню під час падіння, і блакитну шовкову краватку, все ще шорстку від запеченої крові. Він вижив лише тому, що, підкоряючись інстинкту самозбереження, вхопився за падаючі разом з ним перила, металеві частини яких на шматки роздерли все його тіло. Величезні шрами на його стегнах і на грудях видно було навіть у старості. Так урятувався від смерті чоловік, що став пізніше моїм батьком. Коли народився син мого батька, моїй матері було сімнадцять, батькові двадцять чотири. Мій батько оточував мене, немов темний бір, — такими були його розміри і сила. Коли він зачиняв двері, будинок стрясався. Коли він ворушив насупленою бровою, дихання переривалося. Навіть його маленька подушечка смерділа сигарами. Син мого батька спостерігав, як він сидить при світлі настільної лампи, втупивши погляд у шахову дошку. І намагався уявити собі, що він про нього (або про них) думає. Він (мій батько) здебільшого мовчав. І таємничість, що його оточувала, з роками тільки зростала. У своїй майстерні він возився з пробірками і хімікатами. Стругав і свердлив. Іграшки для нас він робив власноруч. Ми отримували в подарунок обклеєні зсередини і зовні станіюлем лейденські банки, воцані платівки, лисячі хвости, танцюючих ляльок з бузини. Він був бідний і дарував нам іграшки, що знайомили нас з природою. Взимку і влітку він вставляв о п'ятій ранку. Брав на руки своїх улюблених котів і кішок і розмовляв з ними. Потім сідав за фортепіано і мрійливо щось виконував, поки ми не вирушали разом з ним до школи. Найчастіше він грав Бетховена. І син мого батька чув сонати Бетховена ще у напівсні і не міг зрозуміти, звідки це чарівне відчуття радості. Батько навчався в Берліні, де слухав Гельмгольца. Писав трактати, а в юні роки — і художні твори. До природничих наук, а та-

кож до провінційного життя його підштовхнуло душевне потрясіння і бажання зберегти рівновагу. Його знали як людину, що вмів зі смаком розважитися, як жартівника і дотепника. Одного разу на Різдво він вразив сина мого батька маленьким саморобним театром: змайстрував сцену, вирізав лобзиком яму, суфлерську будку і декорації, склеїв ляльок і навіть доклав до подарунка написану ним особисто п'єсу з дивовижними помпезними римами. Ще дитиною — ніяково і боязко — син мого батька намагався до нього наблизитися. Але все намарно. Батько ігнорував його. Він уникав його щоразу, коли син шукав з ним зближення. Він терпіти не міг одкровенень, сентиментальності, прояву почуттів. Свого сина він, по суті, зневажав, вважав його мало не клоуном. І навіть подорослішавши, він (син його) міг любити його (мого батька) тільки на відстані, відчуваючи його турботу. Набагато пізніше: мій батько, боже-ство й ідеал чоловіка мого дитинства, стояв переді мною сивий, зморщений, зломлений. Він дивився на мене примружившись. І за звичкою простягнув мені руку. Але син мого батька не потиснув її, а взяв в обидві руки і цілував, цілував її, цілував його щоки, відвертаючись при цьому, щоб батько не бачив сліз, що текли, і перекручених риданням губ. Уперше в житті він наважився обійняти і поцілувати батька, бо зрозумів, що той (мій батько) постарів і вже не батько йому, а швидше дитина, що потребує захисту. Ще пізніше: одного зимового вечора сина мого батька викликали телеграмою додому, бо у старого був черговий напад. Він сидів на дивані одягнений. Волосся на широкому лобі було скуйовджене. Він виглядав неспокійним, був в ейфорії, ніби щойно випив шампанського. Говорив схвильовано. Через кілька хвилин він упізнав сина мого батька. Спасибі, що прийшов, сказав він. Щоб опанувати себе, йому доводилося вживати надлюдських зусиль. Він ретельно підбирав слова, щоб вони відповідали реальності. Але реальність від нього вислизала. Син відніс і вклав у ліжко людину, яка дала йому життя. Спасибі, сказав мій батько. Він узагалі всім за все дякував. Він помер по-джентльменськи, за три дні. Останній день був без тями. Саме тоді до нього повернувся гучний голос, яким він у дитинстві захищався від самотності. У маренні він читав лекції, пояснював щось учням. X плюс Y, говорив він, вказуючи кудись, це ж рівняння з двома невідомими. Очі його були заплющені. Надвечір мій молодший брат, лікар за професією, вколов йому камфору. Він ненадовго опритомнів. Розплющив свої незабутні очі, озирнувся — можливо, шукаючи місце у світі, яке збирається покинути, — так невинно і невпевнено, як щойно народжена дитина, яка намагається зорієнтуватися. Він пильно подивився на сина мого батька, який сидів на стільці біля його ліжка. Той взяв його холонучу руку. О, мій сину, раптом сказав він. Мій бідний сину. Що за дивний на тобі піджак, втупився він на його рукав, що за букви на ньому?

242. Усе було так. Моїй матері було двадцять чотири, на дипломі про закінчення інституту ще й чорнило не висохло, а батькові — на двадцять років більше, і закохалися вони шалено; але саме в цей час набув чинності другий закон про євреїв, який серйозно стосувався дружини мого батька, і ці виродки, зрозуміло, із задоволенням розлучили б із нею мого батька, але позаяк він був арійцем, то шлюб з ним для його дружини був порятунком і про розлучення не могло йти і мови. Та й мати моя цього не хотіла. Після війни він наре-

кож до провінційного життя його підштовхнуло душевне потрясіння і бажання зберегти рівновагу. Його знали як людину, що вміє зі смаком розважитися, як жартівника і дотепника. Одного разу на Різдво він вразив сина мого батька маленьким саморобним театром: змайстрував сцену, вирізав лобзиком яму, суфлерську будку і декорації, склеїв ляльок і навіть доклав до подарунка написану ним особисто п'єсу з дивовижними помпезними римами. Ще дитиною — ніяково і боязко — син мого батька намагався до нього наблизитися. Але все намарно. Батько ігнорував його. Він уникав його щоразу, коли син шукав з ним зближення. Він терпіти не міг одкровенень, сентиментальності, прояву почуттів. Свого сина він, по суті, зневажав, вважав його мало не клоуном. І навіть подорослішавши, він (син його) міг любити його (мого батька) тільки на відстані, відчуваючи його турботу. Набагато пізніше: мій батько, боже-ство й ідеал чоловіка мого дитинства, стояв переді мною сивий, зморщений, зломлений. Він дивився на мене примружившись. І за звичкою простягнув мені руку. Але син мого батька не потиснув її, а взяв в обидві руки і цілував, цілував її, цілував його щоки, відвертаючись при цьому, щоб батько не бачив сліз, що текли, і перекручених риданням губ. Уперше в житті він наважився обійняти і поцілувати батька, бо зрозумів, що той (мій батько) постарів і вже не батько йому, а швидше дитина, що потребує захисту. Ще пізніше: одного зимового вечора сина мого батька викликали телеграмою додому, бо у старого був черговий напад. Він сидів на дивані одягнений. Волосся на широкому лобі було скуйовджене. Він виглядав неспокійним, був в ейфорії, ніби щойно випив шампанського. Говорив схвильовано. Через кілька хвилин він упізнав сина мого батька. Спасибі, що прийшов, сказав він. Щоб опанувати себе, йому доводилося вживати надлюдських зусиль. Він ретельно підбирав слова, щоб вони відповідали реальності. Але реальність від нього вислизала. Син відніс і вклав у ліжку людину, яка дала йому життя. Спасибі, сказав мій батько. Він узагалі всім за все дякував. Він помер по-джентльменськи, за три дні. Останній день був без тями. Саме тоді до нього повернувся гучний голос, яким він у дитинстві захищався від самотності. У маренні він читав лекції, пояснював щось учням. X плюс Y, говорив він, вказуючи кудись, це ж рівняння з двома невідомими. Очі його були заплющені. Надвечір мій молодший брат, лікар за професією, вколов йому камфору. Він ненадовго опритомнів. Розплющив свої незабутні очі, озирнувся — можливо, шукаючи місце у світі, яке збирався покинути, — так невинно і невпевнено, як щойно народжена дитина, яка намагається зорієнтуватися. Він пильно подивився на сина мого батька, який сидів на стільці біля його ліжка. Той взяв його холонучу руку. О, мій сину, раптом сказав він. Мій бідний сину. Що за дивний на тобі піджак, втупився він на його рукав, що за букви на ньому?

242. Усе було так. Моїй матері було двадцять чотири, на дипломі про закінчення інституту ще й чорнило не висохло, а батькові — на двадцять років більше, і закохалися вони шалено; але саме в цей час набув чинності другий закон про євреїв, який серйозно стосувався дружини мого батька, і ці виродки, зрозуміло, із задоволенням розлучили б із нею мого батька, але позаяк він був арійцем, то шлюб з ним для його дружини був порятунком і про розлучення не могло йти і мови. Та й мати моя цього не хотіла. Після війни він наре-

пті вирішив розлучитися, але тут бідна його дружина збожеволіла, з одного божевільного будинку в інший — яке тут розлучення! І тривало все це сорок шість років. Сорок шість! Іноді моя мати плакала, але взагалі була задоволена долею, була щаслива, що знайшла кохану людину, засмучуючись лише тим, що не отримала на те благословення церкви. Якось вони вісім років не бачилися і не спілкувалися, бо в мою матір закохався якийсь інженер-силікатник, делікатний літній пан, закохався в неї без відповіді, але, коли захворів, попросив мою матір вийти за нього заміж, щоб не пропала його прекрасна, розташована в центрі Пешта квартира. І поки він був живий, бо хвороба його виявилася не такою небезпечною, як йому уявлялося, моя мати вважала нечесним спілкуватися з моїм батьком. Тим часом померла і божевільна дружина мого батька, так що залишилися вони удвох і при чудовій квартирі в центрі міста, але з'їхатися не вийшло, мій батько став безпорадним інвалідом: лікарня, лікування, параліч, крапельниці. Коли він помер, моїй матері здавалося, що життя її теж скінчилося. Це було важко, нестерпно важко, вона дуже страждала, але страждання її були оплачені — щастям усього її життя. Мій батько ніколи не розповідав їй про те, і навіть не натякав, що дружина його збожеволіла, зрозуміло, через мою матір. І правильно робив, що не розказував, — для неї це було б занадто. А мій батько, що, як океан, вбирав у себе всі потоки, вважав (коли був ще живий), що, безсумнівно, повинен бути хтось, повинен бути Хтось, хто і мені не розповість усього, бо це було б занадто і для мене.

243. Мій батько був егоїстичним виродком, але міг бути і милим, в усякому разі, дотепним, а в деяких колах навіть чарівним. І небезпечним — наприклад, міг раптово буцнути головою людину, що стояла перед ним. Хуліганські ці замашки поєднувалися в ньому з рефlekсами людини недурної, навіть інтелігентної, але зайвою ерудицією не обтяженою. Несмаком нувориша грішила швидше моя мати, хоча батькові її пласкі витівки доставляли задоволення. Він також любив розповідати, та ще й з яким смаком, ще й з яким талантом, непристойні історії про колишні часи — кого вони з'їхали всі разом або як вони з моїм дядьком на розі, де раніше стояла бензоколонка, змусили зробити мінет аптекарку, якій зараз за сімдесят, за сімдесят! і жодного зуба в роті! ти можеш собі уявити?! Тепер був би ідеальний випадок! Єдину в родині дитину виховували в тому дусі, що життя є боротьба, що сука дістається найсильнішому псові, і він повинен стати таким псом — неважливо, якою ціною, фізичною силою, кулаками, підніжкою або хитрістю і розумом, зрадою, брехнею — скажімо, організувати таємне товариство, щоб розправитися із сусідським хлопчиськом, а потім за спиною у товаришів укласти з ним договір про вічну дружбу та ін. Якщо ніхто не стояв у нього на шляху, або він думав, що таких немає, мій батько умів бути приємною у всіх відношеннях людиною, доброю, веселою, розкутою, іронічною, але при цьому, що цікаво, завжди знав міру; він умів веселитися, був душею компанії, співав, танцював, а якщо і напивався, то не виявляв агресивності (винятком була мати, з якої він вибивав гроші; гроші матері були головним яблуком розбрату, вона тверезо рахувала їх, враховуючи кожен гріш), а скоріше задавав тон веселощами, творив казна-що і володів тою якістю, яка в наш час рідкість, — умінням погуляти. Мій батько — з тих, кого називали колись «свій хлопець». Само собою, він

грав у футбол. Само собою, без докорів совісті порушував правила і подовгу сперечався із суддею. Склад команд визначав він сам, і завжди таким чином, що його команда виявлялася сильнішою. Тих, що програли, він нещадно при-нижував і висміював, не щадив їх гідності, всіляко знущався над ними й не терпів заперечень. Якщо ж діло йшло до програшу, він нападав на товаришів по команді, кричав і лаявся з ними, домішуючи до об'єктивних фактів немислиму дозу упередженості. За ті сорок років, що він грав у футбол, він жодного разу ні перед ким не вибачився, не визнав жодної помилки. Словом, брехав він, як рудий собака! Але одне він усе-таки ставив понад усе — гру. Він знав її тонкощі, викладався як міг, носився по полю за трьох (коли не був на щось ображений) і, хоча ніколи не грав у справжньому клубі, а зазвичай на пляжі, десь на галявині, на малому полі, глибоко розумів суть гри, як кажуть, бачив поле, м'ячі, що він посилав, були видючі, у нього було дивовижне почуття темпу, яке він використовував як при відборі м'яча, так і у грі головою. Своїми тонкими довгими ногами він, ніби ключкою, без зусиль вивуджував м'яч з-під ніг суперників. Велику кількість голів він забивав головою (на зразок Палі Ороса). І коли б не він, то вся їх футбольна компанія давно вже розбрелася б. Якийсь час по тому, зовсім як при диктатурі, гравці притерпілися до стану приниженості, іноді хтось бунтував, але, не отримуючи підтримки, або упокорювався, або — що було рідше — залишав команду. Мало-помалу вони пристосувалися до мого батька, це була його гра, його недільний ранок — решта відчували себе трохи гостями, трохи чужими й, усвідомивши це, більше не обурювалися на примхи мого батька — це було так само безглуздо, як обурюватися тим, що влітку спекотно, а взимку холодно. У середині лютого — холод, зима! — мій батько виявив трохи вище куприка щось дивне, що він назвав «горбком». Жировик, відмахнувся він. Але той не давав моєму батькові спокою — свербів, болів, нив, одне слово, з ним відбувалося щось, незрозуміле моєму батькові. «Горбок» жив своїм особливим життям і постійно давав про це знати. Невже я надірвався, чи, може, це від прибирання снігу? Справжній біль настав раптово, так що батько мій зігнувся від нього у три погібелі. Він шкутильгав, перехилившись усім тілом, і вже за тиждень по тому став тихим і лагідним — куди поділася вся його агресивність? Мати плакала, благала його кричати на неї, як бувало, обзивати тварюкою, мавпою та ін. Ти не схожий на себе! Незнайомець дивився на неї пильним поглядом, тоскним і безпорадним, як у дитини, що рано постаріла. Три пухлини, що розлізлися, мов павутина, вже проникли у кісткову тканину. Операція тривала дванадцять годин. Частину кістки довелося видалити. Батькові зробили поглиблення приблизно 8 x 5 x 3 см. Але тривало все не більше трьох тижнів. Під кінець мій батько заборонив відвідувати його. Усі, природно, ображалися. Сини, дружина, друзі, його жінки. (Між тим недільні футбольні матчі тривали, тільки тепер нікого особливо не турбувало, хто переможе. Мій батько, коли перемагав він — а так було майже завжди, — увесь день ходив п'яний від щастя. Тепер цього щастя не було. Воно пішло назавжди.)

244. Вічні ці мандрі мого батька між всім і нічим... і справді були схожі на якісь подорожі. Візьмемо, наприклад, звичайнісінький сніданок. Тера-са залита травневим теплим світлом, лише мармурова підлога ще зберігає

прохолоду. На терасі, напівсонні, мружаться мій батько, його подруга (моя мати) і його друг. Мій батько нічого не знає про відмінність між сметаною і кефіром. Він запитує мою матір, яка пояснює в найдрібніших подробицях відмінності, заодно просвіщаючи його відносно кисляку, сиру, вершків та ін. І навіть йогурту. Тепер мій татусь знає все; але тут він згадує про гіпофіз, який в його мізках загубився десь між гіпотезою і баранячим мозочком. Він запитує друга, який, точнісінько як моя мати, дає йому вичерпну інформацію. З цим, отже, теж усе ясно. Розрізана булка, намащена вершковим маслом і джемом, ще не пробило десяту, а у нього вже було все. Хоча він був уже всього позбавлений, бо матуся рано-вранці вислизнула зі своєї спальні, те саме зробив і друг мого батька. Хоча саме він, його друг, доставив звістку, що батько мій призначений головним постачальником імператорської армії, і тепер все залежить лише від нього, включаючи московську кампанію. Після цієї кампанії у мого батька не залишилося нічого. Але зате до нас повернулася матуся. Коротше, для цих мандрівок потрібні були нерви!

245. Голос у мого батька був все одно що у Фетса Доміно. Або у Тамаша Шомло. Він дістався йому прямо від ангелів. Так, по-ангельськи, він і співав. Це був навіть не спів — благовіст. Людиною він був вельми суворою і нас, своїх синів-дочок, за словами моєї тітки по материнській лінії, не любив — утримувати п'ятьох дітей на 50 хольдах землі, де й акація-то не росла, справа непроста. Яка вже тут дружба-любов — тільки працею у поті чола свого. Він сам, без учителів, вивчився грати на скрипці, але моя бабуся зламала скрипку об коліно: йди орати землю, сказала вона дитині. Вона нітрохи на нього не сердилась, просто зламала скрипку, бо треба було орати землю. Пізніше батько змайстрував собі цитру, але ховався, граючи на ній в темряві і беззвучно. Уявіть: у темряві і беззвучно. Якщо йому наспівували мелодію, він повторював її безпомилково. Слух чисто як у Моцарта, говорили про нього. Моя бабуся була красунею словачкою, возила на продаж в місто молоко, сметану та ін.: кефір, кисляк, вершки, сир і навіть йогурт одному єврею-аптекаря. Від нього ж, аптекаря, і геніальний слух мого батька. Його (мого батька) вже немає в живих, але коли по радіо лунає блюз, його діти згадують про нього. Коли його молодший син був в армії, він отримав телеграму: батько помер, приїжджай на похорон. (Нехай їде, але, якщо з'ясується, що його батько не помер, краще йому не показуватися мені на очі!) Ну що тут сталося, мамо? Синку, по-моєму, він не помер. Він переніс удар, його відвезли до лікарні, а там — прямо в морг, бо зовсім був як мертвий: нерухомий, тихий, сірий. І підвісили його в простирадлі на зразок гамака. Сталося це в суботу. Моя мати приїхала відвідати його, компот привезла, пиріг із заварним кремом, а їй кажуть: не можна, який компот! він уже у морзі, але мати все ж спустилася в морг, недарма ж перлася сюди тридцять верст на возі. Торкнутися батька вона не наважувалася, подивилася на нього, обійшла навколо; їй здалося, що він живий, але — субота, поговорити ні з ким, ось вона і поїхала; і з'їли ми той пиріг, позаяк крем швидко псується. Але до понеділка мій батько був уже на лікарняному утриманні, він прокинувся від голоду. Розгледівся навсібіч: що таке? туди твою так, ліворуч небіжчик, праворуч небіжчик! він сів, тут саме увійшла прибиральниця — хлоп і знепритомніла! Мій батько прожив

ще десять років, але більше ніколи не співав. Ми обпирали його, позаяк мати тим часом померла. Коли мій батько закохався в сусідку, моїй матері це не припало до вподоби. Я би теж могла завести собі коханця, освіченого, з портфелем, але ж не завела, а цей пес, батько ваш, по сусідству блудить. Але він не блудив, він просто закохався, хоч був уже зовсім не молодий. Один із синів мого батька служив на пошті, поступово підвищуючись посадовими сходами; і одного разу, коли мій батько, в селянських полотняних штанах, босоніж, увійшов у поштове відділення, він швидко запнув фіранку свого віконця (посоромився власного батька). Повернувшись додому, мій батько заплакав. Хоча, загалом, був міцної породи, суворий, як навколишні солончаки. Коли ми одного разу повернулися додому о другій ночі — відзначали перемогу місцевої команди (8:1!), — о четвертій усе ж довелося вставати, жнива. Коли щось стосувалося справи, він пощади не знав. Але його улюбленець, той, що на пошті служив, збунтувався. Ми не встанемо! ми о пів на шосту встанемо, і нема чого до нас ставитися, татусю, як до холопів кабальних. Вони пильно подивилися один одному в очі, батько опустив голову і вийшов. А скажи-но мені, сину, тихим голосом запитав він за обідом, коли ми сиділи під деревом, слухаючи віддалений гук дзвону, скажи, між нами, що це означає, — холопи кабальні, ніяк до мене не доходить. Була у нас і інша ділянка, подалі, гірша, суцільний піщаник, нікчемна земля, що нічого не родила, тільки сили висмоктувала з людей. Земля Назаретська — так називав її мій батько, чи то від того, що вона була далеко, як звідси до Назарета, чи то від того, що здавав він її єврею-орендарю, чи то ще з якоїсь причини, того не відають ні Отець, ні Син, ані Дух Святий. У всякому разі, нам він про це не говорив. А коли він лежав уже зовсім знесилений і безпорадний, ми його полюбили. Тільки тоді й дізналися, що любимо його (мого батька). Адже бувало, на Яні з ножем кидався, коли той йому: нема чого мене повчати, коли самі з сусідкою, і т. ін. Проте наступного дня мій батько попросив у нього вибачення. У сина свого. І нащо ти дітей своїх навчаєш? тільки ворогами їх зробиш, говорили йому хуторяни. Але батько розумів, що коли людина справи якоїсь навчена, то й життя у неї буде зовсім інше. Сам він умів хіба що на цитрі грати — в термряві і беззвучно. Його часто просили поспівати на весіллі. Він ішов, але довго не починав, прохати себе змушував — чекав, поки сини як слід наб'ють шлунки. Нам треба було рости. На зворотному шляху моя мати, сяючи від гордості, дорікнула йому, а ось там-то і там-то, батьку, ти не так заспівав! Задоволений собою, батько взяв її під руку, ти маєш рацію, може бути, і не так, зате славно! Славно, погодилася мати.

246. Більш вірного слуги, ніж (ім'я значення не має), у нас не було, і не дивно, що батько мій любив його. І ось багато-багато років по тому вони з матір'ю вирішили його відвідати (подорож у часі). Старий цілий день займався прибиранням, готуванням, не забувши про улюблену страву мого батька — ягняче філе з гірчичним соусом. Розмова за столом не клеїлась, але обличчя в усіх сяяли від урочистості моменту. А не клеїлася тому, що моя мати не знає угорської, так що батькові доводилося виконувати роль тлумача. Маті, я подихаю від нудьги, поїхали звідси під три чорти, говорила вона, при цьому натягнуто посміхаючись, наче говорила: як у вас чудово, милий

(ім'я значення не має)! І чи то від запаху ягнятини, чи то від втоми, а може, через перекладацький рефлекс, мій батько перейшов з німецької на угорську і таким тоном, наче хотів сказати: справді чудова і зі смаком обставлена квартирка, — відповів матері, я теж здихаю від нудьги, мій янголе, зараз скажу цьому старперові, що нам пора, і ми поїдемо звідси. Що було робити в цій ситуації? Нічого. Робити було нічого. Старий слуга чекав цього вечора вже якщо не тридцять, то в усякому разі, не менше двадцяти п'яти років. Вечір був непоганий. І раптом така накладка! Конфуз! Та ви не хвилюйтеся, ваша світлосте, моя вина, не помітив, старий дурень, як час летить, старію. М-да, всі ми старіємо, час не вибирає, біля престолу часу ми всі рівні, любий (ім'я значення не має). Смію сподіватися, ягнятинка вам сподобалася? Ягнятинка, любий, була пр-р-росто чудова. Вище всяких похвал.

247. І вдарився мій батько в мандри: по горах, по долах, по болотах, вплав через Адріатику, тримаючи всі свої пожитки в зубах. В еміграції його стали звати Рідель Хаусмайстер або Ганс-воротар. У цій якості він за розумну плату здає мешканцям напрокат велосипеди і телевізори. І незадоволений буває, тільки коли ламаються пульти дистанційного керування. Він не може змиритися з тим фактом, що ремонт пульта дорожчий за ремонт телевізора, хоча за розміром перший незрівнянно менший. Це його просто бісить. А якби він був ще менший, зауважив йому один з мешканців, інженер за професією, який не міг зрозуміти цього тісного зв'язку між геометрією та емоціями, то ви обурювалися б іще більше? Мій батько на зауваження не відповів, але пізніше, коли мешканець легковажно зачинив іззовні двері, залишивши ключ у замку, та ще наполовину поверненим, так що виштовхнути його із замка не було ніякої можливості, і в паніці став надзвонювати моєму батькові, той вирішив, щоб інженер благав про допомогу його автовідповідач, і не показувався до ранку (довелося інженеру з родиною ночувати в готелі). Двері він відчинив в одну мить, попередньо попросивши мешканця відвернутися. А навіщо? У кожного свої професійні таємниці, посміхнувся, точніше, вишкірився, як гієна, батько. Спритність рук і ніякого шахрайства, ехидно додав він. (А коли іншого разу інженер помітив, що воротар — це в принципі той же стукач, мій батько несподівано енергійно закивав, так, шпигує! Еге ж, доповідає куди слід! Від чого інженер зникнув і тільки топтався на місці.) Мій батько був людиною злою по натурі, негідником і гнидою, але це чомусь ніколи не спливало назовні, не ставало явним. Якщо він кому допомагав, то з незадоволенням, — але ж допомагав, чи не так? У мандри він кинувся не зі своєї волі. Він чудово відчував себе вдома і дорожив цим своїм привілеєм — мати будинок. Але з часом йому сподобалося бути чужаком, людиною, позбавленою коріння, сподобалася краса неприкаяності. Можливості, що відкриваються перед ним у вакуумі. І він був готовий тинятися так до скону. Інженеру він без єдиного слова полагодив опалення, але залишив відкритим один з вентилів, і радіатор шпарить, розжарившись, як печі у печлі. І це в прекрасний, охоплений буйним цвітінням травневий день.

248. На думку мого батька, якщо когось кличуть Детлев, то він або голубий, або католик. (На відміну від євреїв, які всі носаті і звать їх або Кон,

або Штернхайм.) Католики всі бліді, як поганки, і всі як на підбір біляві. Ненатуральні, як підроблені перли. Їхня брехливість написана у них на обличчі. Вони вперті, розбещені. Вони вічно моляться і мочаться в ліжко. Їхні патери, сидячи за занавісками в сповідальні, чекають молоденьких дівчаток і нишком трахають їх всіх підряд. Дівчаток-католичок легко впізнати за їхніми гольфами. Вони повинні постійно запалювати якісь хитромудрі свічки. Католики — ідолопоклонники. Мартін Лютер запустив чорнильницею в Сатану. Сатана, як відомо, католик. Католики бояться гріха і мук пекельних. Але спочатку вони проходять чистилище. У них чотки на руці, а молодички в голові. Вони люблять золоті Серця Богородиці та Ісуса (бароко). Під час богослужіння вони безперервно схиляють коліна, дзвонять у дзвіночок, а їхній патер розбризкує святу воду. По п'ятницях їм не можна їсти м'ясо та ковбасу. А яйця та рибу — скільки завгодно. В обід їхній патер уже п'яніший за вино, і п'є він один за всіх. При хрещенні він малює хрест на чолі немовляти своєю слиною. У їхніх церквах тхне ладаном. Члени хору у них — найнабожніші з усіх. Віфлеємські ясла у них, що правда, то правда, красивіші, ніж у протестантів. Зате ми можемо випити вина, причащаючись, та й наші духовні пісні красивіші, особливо гімни Мартіна Лютера («Eine feste Burg» та «O Haupt voll Blut und Wunden»¹). Ось тепер ти все знаєш; ну а про чорних, які теж усі голубі і теж смердять, і про бабусь, які носять у своїх ридикюлях отруєне праліне, і про щура, якому я перегриз горло і з губ моїх текла його кров, — про все це іншим разом.

249. Одна людина, Роберт Блай, повідав моєму батькові історію людини, яка подалася на пошуки свого батька, що кинув їх із матір'ю, коли той був ще дитиною. Усе, що ця людина знала про свого батька, все, що вона думала про нього, що ненавиділа у ньому, було посіяно її матір'ю. Шукав він його, шукав, і ось, коли йому було вже за тридцять, він раптом опинився на порозі батькового будинку, подзвонив і, поки відчинялися двері (скреготів ключ у замку), думав про те, що ж скаже його батько. Турбувався. А раптом скаже: Пішов геть, забирайся! Старий сина упізнав, той розповів йому про мету свого візиту, саме про те, що він хотів би познайомитися зі своїм батьком, подивитися на нього, скласти собі уявлення: хто він і що, ким є і ким не є, бо не хоче більше бачити свого батька тільки очима матері. Старий, заглянувши в очі синові, відповів: Ось тепер можна й померти спокійно! Що ти хочеш цим сказати? — запитав мій батько Роберта Блая. Історії розповідають не задля того, аби «щось сказати», роздратовано квакнув йому Роберт Блай.

250. У нашому будинку, пам'ятаю із самого дитинства, якщо комусь траплялося перекинути на скатертину склянку або впустити на підлогу ніж, негайно лунав громовий голос батька: Знову насвинячив! Якщо ми умочали хліб у соус, знову чувся крик: Ану не вилизувати тарілки! Припиніть це свинство! Свинством батько вважав і весь сучасний живопис і просто не терпів його. Не вмієте поводитися за столом! З вами соромно на людях показатися! Якби такі свині з'явилися в Англії за табльдотом, їх тут же виставили б геть. Англія

¹ «Твердиня наша», «О, кров'ю обагрений, укритий виразками» (нім.).

була для нього non plus ultra¹. У світі є тільки одна (1) цивілізована країна! За обідом він частенько перемивав кісточки людям, з якими зустрічався протягом дня. Людей він судив дуже строго, майже всіх називав недоумками. Недоумками або тухтями. Ось недоумок, говорив він про когось зі своїх нових знайомих. Крім «недоумків» і «тухтів» були ще «дикуни». «Дикунум», за термінологією батька, вважалася кожна невихована, сором'язлива людина, яка не вміє одягатися, ходити в гори, не володіє іноземними мовами. Все, що в нашій поведінці здавалося йому неприпустимим, кваліфікувалося як «дикість». Посієте дикість, пожнете кукіль! Пора кінчати з цією дикістю! — постійно гримав він. Під «дикістю» малося на увазі дуже багато чого. Якщо ми у міському взутті вирушали в гори, заговорювали в поїзді або на вулиці з незнайомими людьми, базікали з сусідами, звісившись із вікна, знімали туфлі у вітальні, клали ноги на калорифер, у походах скаржилися на втому, спрагу або натерті мозолі, брали з собою в гори варену або жирну їжу і серветки — усе це була «дикість». У гори дозволялося брати лише цілком певні продукти — плавлений сир, джем, груші, яйця, зварені круто, а пити можна було тільки чай, який батько сам готував на спиртівці. Він схиляв над нею їжачок свого рудого волосся, супив густі брови і бортами куртки — тільки цю поношену вовняну куртку кольору іржі з діркованими кишнями він і одягав в гори — прикривав вогонь від вітру. «Дикістю» також вважалося ховати голову від сонця під носовою хусткою або солон'яним капелюхом, в дощ надягати на голову непромокальний капюшон або обмотувати шию шарфом — ці речі мати вранці, перед відправкою, дбайливо совала в рюкзаки собі і нам, але, якщо вони траплялися під руку батькові, він тут же їх люто викидав. Прогулянки в гори мати називала «витівкою диявола для потіхи своїх чортенят» і завжди норвила від них ухилитися, особливо коли передбачалося обідати не вдома: після обіду вона любила почитати газету, а потім подрімати на дивані. Підготовка до походу починалася вже з вечора. Увесь будинок здригався від гуркоту заліза: це він шукав гаки, цвяхи, льодоруби. Потім, сидячи навпочіпки, він змащував китовим жиром черевики — свої і наші: вважав, що тільки він вміє змащувати черевики цим жиром. Після чого йшов на другу половину будинку і там читав. Час від часу він зазірав у кімнату, де ми грали в щось або базікали, окидав нас похмурим, підозрілим поглядом і скаржився матері на нашу служницю Наталіну, яку він вважав недотепою, ледаркою і недоумкуватою. Це все твоя Наталіна! Зовсім втратила розум! — говорив він, нітрохи не піклуючись про те, що Наталіна з кухні могла його почути. Вона, природно, чула, але зовсім не ображалася і, якщо мати неохоче починала перед нею вибачатися, тільки махала рукою: О, у пана доктора стільки турбот! У кареті від запаху шкіри її вічно нудило, і траплялося, вона обригувала весь екіпаж. Але одного разу мій батько, замість того щоб, як звичайно, назвати її недоумкуватою, сказав раптом: О бідна мила Наталіна!

251. Коли мій батько заклопотано і боязко, а отже, метушливо розкрив свою запаморочливих розмірів — і тому цілком надійну — парасольку, подарунок, отриманий до дня народження від папи Пія XII, виріб англійців

¹ Верх досконалості (лат.).

Сміта і Ходжеса, нумеровану, з ручкою з палісандра, так званої родинної моделі, і під зливою поспішно рушив до будинку, його наздогнала безлика жінка, з якою він ніколи до цього не зустрівся, влаштувалася під його парасолькою і з гнівом стала дорікати моєму батькові, а чи не думає він, що це чистої води егоїзм — отак одному в темряві вештатися під цею неймовірно потворною парасолькою, забувши про святий християнський обов'язок ділитися з ближніми, чи не думає мій батько, що в такій ситуації правильно і гідно було б озирнутися по сторонах і допомогти бідним і нещасним, себто їй. Ні, не думає. І чи не думає він про вдів і сиріт, що плачуть в розорених містечках? Ні, не думає. Вони мовчки йшли під зливою. Мій батько незграбно намагався прикрити жінку, так що обидва вони промокли. Коли жінка повернула за ріг у провулок, куди збирався завернути і він (мій батько), він зауважив: цікаво, вони, виявляється, живуть на одній вулиці. Мовчання. Може бути, навіть в одному будинку? Мовчання. А може, в одній квартирі? Мовчання. Вибачте мені за допитливість, ви точно не моя дружина? Неприємна жінка втомлено розсміялася. Мій батько зупинився, дійшовши до будинку. Він злегка підняв парасольку, щоб випустити з-під Сміта і Ходжеса жінку, яка рушила далі. Доброї ночі, сказав мій батько, але так тихо, щоб вона не почула. Але жінка таки щось йому відповіла. Він стояв, обома руками вчепившись у ручку парасольки родинної моделі. Зсередини — знизу — він був схожий на небо. Мій батько трусив головою, ні, ні, ні. Мій батько, моя мати.

252. Мій батько був закоханий у паліандр, у цю дорогу червонувато-коричневу меблеву деревину, що поставляється з Південної Америки. До того, як життя його полягло (як пшениця? Наприклад, банкутська? Скоростигла, з неламким колоссям?), паліандр був його захопленням, він листувався з якоюсь чиказькою фабрикою, а також з лондонським червонодеревником Річардом Свенсоном на прізвисько Мрія Паліандра (у нього був просто фантастичний поштовий папір і власні конверти — з цією самою «мрією» у вигляді витисненого вензеля і водяними знаками, які зображують розкішне дерево паліандра; у порівнянні з цим папір, конверти мого батька були такими жалюгідними, можна було подумати, що росіяни нас уже окупували); звідки таке прізвисько? Хтозна, можливо, всяке одиноке дерево паліандра мріє про те, щоб його взяв у свої руки майстер Річард, важко сказати, у англійців ніколи нічого не відомо напевно, не варто чіплятися до них, вони істерично прихильні до минулих часів, іменованих традицією. Наскільки можна встановити з листа дочки Імре Янак, останній був соціал-демократом, електриком з району Пештержебет і після війни, за часів так званого коаліційного правління, дійшов аж до депутатства у парламенті. Нові часи — нові люди. Але потім його посадили. Не можна стверджувати, що тортури, яким його піддали в держбезпеці, доставляли йому задоволення; хоча Імре Янак був дрібною рибкою, рядовою жертвою комуністичної партії, але побиття є побиття, кровотеча з вух є кровотеча з вух, і страх є страх, проте все це дрібниці у порівнянні з тим, чого натерпівся він від своїх сусідів по камері. Суть його мук полягала в тому, що співкамерники (а мій батько — прелат католицької церкви і протестантський священник) протягом ряду років безперервно говорили, точніше, сперечалися про одне й те саме. Дядя Імре був антикле-

рикалом і соціал-демократом і тому ненавидів переважно католиків і аристократів. Так що з моїм батьком йому вельми поталанило. Навіть двадцять років по тому він лютився, звинувачуючи кагебе у витонченій підлості даної організації, втім, аж ніяк їй не чуждій, позаяк вони посадили його в одну камеру з цією компанією навмисно, щоб довести його до божевілля! Мій батько, в силу походження і характеру, не надавав особливого значення конфесійній приналежності, не вважав, що одна дорога до спасіння може бути краща за іншу (досить рано його охопив сумнів, що холодив душу, чи існує ця дорога взагалі і чи є всі дороги, якими люди рухаються, справді дорогами); але коли незабаром доля зробила його папістом, то він цей вибір долі прийняв з усією серйозністю і ніколи не упускав шансу докинути якесь уїдливе зауваження на адресу братів своїх протестантів. Кальвіністський священик з області Біхар, що сидів із ним, виявив, що в Індії теж є місце, яке називається Біхар, і на цьому побудував свій план, а саме: роздобути звідти деревину палісандра, необхідну для відновлення зруйнованого під час війни вівтаря; індуси зі штату Біхар, вважав він, будуть зворушені цим збігом назв, і все залагодиться. Та не хвилюйтеся ви, ваше преподобіє, щодо палісандрової інкрустації, втрутився тут мій батько, у мене в Лондоні є одна людина надійна, ми і так все владнаємо. Але перш ніж гордий кальвініст («хто проситиме — немає для того більше приниження») встиг висловити йому подяку, канонік відвів мого батька вбік, наскільки це дозволяли розміри камери, і дорікнув: По-моєму, ваша щедра пропозиція була неправильною або, у всякому разі, необачною, ваше превосходительство. Угорський аристократ-католик не повинен жертвувати на користь протестантської церкви. Мій батько впав у задуму або зробив вигляд, що задумався, — знати це напевно в його випадку було неможливо, в ньому взагалі, точніше сказати, в самому його бутті була якась відчуженість, він ніби стояв трохи осторонь від самого себе, від власного життя. Хм, сказав мій батько і визнав справедливність докору. Але що ж мені робити? Слово зобов'язує. Раз уже я його дав, значить, дав. І з цього часу до самого їхнього звільнення у 1956-му вони тягнули цю «справу», судили-рядили, як примирити два непримиренних принципи, обговорюючи це по кілька разів на день, то у зв'язку з ідеями Лютера, то з деревом палісандром. Старий соціал-демократ слухав ці невичерпні пустопорожні дебати з наростаючою жорстокістю, не в змозі позбутися тяжкого відчуття, що Матяш Ракоші був цілком правий, засадивши цих буржуїв за ґрати. Йому був настільки далекий повсякденний хід камерного життя, повністю підпорядкований дискусії, настільки чуже кожне слово, що звучало в ній, глузлива аргументація мого батька, припудрена строгість прелата і впертість священика-кальвініста, що жила в почуттях неповноцінності, він настільки не розумів їх, не розумів усього, що відбувалося, так гостро відчував, що знову, навіть тут, у в'язниці, став парією, що йому хотілося кричати, збити окуляри з мого батька (відповідно чотири з половиною і п'ять діоптрій), учепитися зубами в пухку руку католика, врізати черевиком по худій дупі кальвініста. Він так і кипів від злості. І з цього часу, як і у сусідів по камері, у нього теж з'явилося щоденне заняття — спроби узгодити такі некеровані речі, як почуття справедливості, характерне для класичної соціал-демократії та і його натури, і цей безперервний клекіт, біль і солодкі безвідповідальні відчуття, яких він зазнавав від планів помсти. У в'язниці

найголовніше — щоб час минав швидко; і найгірше, коли людина сидить, дні минають за днями, проте час наче спинився. Імре Янак про це знав. І хоча навіть роки по тому колишні емоції не забулися, у глибині душі він був усе-таки вдячний своїм сусідам по камері. Коли у сина мого батька в стінах згнила проводка — того й гляди замкне, зі страхом премовлялися в сім'ї, — вони викликали його, щоб зробити ремонт. Дядько Імре і мій батько обнялися. Батько в цей час перебував у гнітючому стані — кесонна хвороба, рвалися на друзки мізки, серце, все його життя, — однак на перший погляд це було непомітно. Він намагався приховувати все (мати тим більше!). Електрик виконав роботу відмінно і за розумну платню і навіть рахунок залишив, хоча в той час це практичного значення не мало, оскільки податки були смішні. Справи у соціал-демократів тоді йшли погано. Вірніше сказати, ніяк.

253. Якщо припустити (суто теоретично), що мого батька не переслідують, і він (1) це знає, то все о'кей, випадок не вартий і ламаного шеляга. Якщо це припустити, що батька, знову-таки, не переслідують, але він, (2) про це поняття не маючи, все ж передбачає, що його переслідують, хоча переслідувати його ніхто і не думає, — то це чистої води параноя. З іншого боку, якщо мого батька переслідують, і він (3) усвідомлює це, то ім'я мого батька в такому випадку — жертва. Не найжахливіший випадок. Але якщо його переслідують і він (4) про це не знає, то відповідного слова для цього в нашій мові не існує. Ось це жахливо — коли немає слів.

254. Ім'я мого батька, через збіг особистих обставин, історичних і культурних традицій, походження і безсилля, народилося від зустрічі двох слів: вбивати і сераль (султанський гарем). Усякий раз, коли я називаю, маю можливість назвати його вголос, гучно, голосисто, дзвінко, звучно, голосно, лунко, несамовито, оглушливо, на все горло, громоподібно, надривно, тихо, мляво, хрипко, похмільно, сипло, з виттям, ревом, вереском, стогоном, плачем, криком, писком, гавкотом, риком, нестямно, як різаний, як оглашений, з люттю, озлобленням, несамовитістю, пошепки, дзюркочучи, шелестливо, бурмочучи, затинаючись, з огидою, ненавистю, нудотою, гидливістю, з жахом, страхом, заціпенінням, у дикій паніці, з тремтінням, острахом, грубо, різко, м'яко, лагідно, розчулено, обережно, зворушливо, любовно, пристрасно, тактовно, ввічливо, чуйно, дбайливо, — коли я маю можливість назвати його ім'я, я щасливий. Я називаю його: Мордехай. Я щасливий.

255. Коли старший син мого батька був маленьким, він часто чув від сусідів і родичів, особливо від своєї тітоньки, старшої сестри моєї матері, і її сина, який був тільки чотирма роками старший за нього (правда, різниця ця в такому віці досить істотна), що мій батько — видатний бик-піаніст. Видатний бик-піаніст. При цих словах той, хто говорив, зазвичай сміявся або підморгував, і нерідко зав'язувалася жартівлива дискусія про те, чи правильно називати його видатним — у музично-зоологічному, природно, відношенні, — або краще в першому наближенні обмежитися словом «відомий». Старший син мого батька, який знав, що мій батько є видатним або, у всякому разі, відомим биком-піаністом, виріс у неясному невіданні, чи повинен він

з цього приводу радіти або соромитися. Зритий биками і застиглий згодом бруд, це моторошне вибоїсте бездоріжжя, як днями просвітив його Оскар П., називається «бичачим роялем». Але як це стосується мого батька? Оскар П., за звичаєм, придушив усмішку, і, як завжди, коли він починав говорити про слова — а він говорив про слова дуже часто (і дуже красиво), — на обличчі його відбилися радість і легке, але виразне самовдоволення, змішане з чемністю; твій батько, коли напивався, додому повертався рачки — по полях, по долах, там, де бродять бики. У віртуозності, натхненності, безпосередності з ним не можуть зрівнятися ні Гленн Гульд, ні Золтан Кочиш, ні Янош Ролла. Адже він навіть не піаніст! Ти повинен пишатися своїм батьком. Так і сталося, він став ним пишатися.

256. Чудо-юдо — величезна істота, яка вічно спить. Спить як убита, але при цьому дуже чутлива до запаху людини. Варто тільки їй зачути людський запах, як вона, навіть не розплющуючи очей, завдає удару у бік, звідки виходить запах. Або, частіше, перекочується на цей бік і захоплює потужним рухом, сковує по руках і ногах носія запаху. Однак, що цікаво, вся конституція, біологія, нервова система чуда-юда влаштовані таким чином, що від людського тепла воно тут же знову засинає, негайно занурюється в мирний сон, і носій запаху повинен тоді, як знаменитий ілюзіоніст Гудіні, вивільнитися з полону. Завдання це не з простих, бо чудо-юдо — істота величезна, навалюється на бідного малюка всією своєю неймовірною вагою. Але бідний малюк щоразу героїчно звільняється і буває від цього безмежно щасливий. Так виглядала гра в чудо-юдо, яка тривала вранці щонеділі; поки були неділі.

257. Є такий анекдот. Мій татусь сидить на козлах, погода стоїть не сказати щоб пекельна, але дощова, вітряна, противна, нудний вечір нудної середи; мій батько тремтить на вогкому холоді, з його кучерського капелюха стікає вода — кап-кап-кап, зриваються краплі, ніби самогубці, які зважилися на останній відчайдушний крок. Розчиняються золочені двері офіцерського зібрання, і з них випадає юний господар мого батька, обличчя його бліде, білий шарф сьє, як молодий місяць. Мій батько стрімко кидається до пана, той валиться з ніг, але батько встигає його підхопити, впавши на коліно просто в брудну калюжу, щоб не втратити рівноваги. Він тримає господаря на руках, як немовля; той між тим розмірковує, заснути йому просто зараз («з нальоту») чи спершу обматюкати кучера, нарешті понуро зупиняється на останньому, але з ним відбувається перше. Мій батько, піднявшись з коліна, розглядає краплі дощу на обличчі юнака, йому здається, що він плаче, ну, ну, янголе мій, давай-но, ласкаво говорить він, обережно укладає його на сидіння, влаштовує зручніше, щоб вистачило місця для ніг, і вкриває його купленим у Парижі англійським картатим пледом (з приданого прабабусі Руазен). Мій батько влаштовується на козлах. Йому холоднуватого. Він легенько хвиськає батогом коней, но, любі мої, но. Але ж дивина, сидючи на козлах, замислюється мій татусь, і батько мій — граф, і син — граф, тільки я чомусь кучер.

258. Улітку 1917-го, тобто саме вчасно, бо тоді все закінчилося і тоді ж усе почалося, в маєтку Фелшегалла моєму батькові з'явилася діва (конкрет-

но — Марія) і повідала йому три таємниці, останню з яких він повинен був оприлюднити в 1960 році. Проте відкриття третьої таємниці не відбулося через втручання Ватикану, який, щоб не зачіпати самолюбство Яноша Кадара, вберіг світову громадськість від пророчого передбачення про кінець радянської імперії. Таємниця перша, з деяким автобіографічним підтекстом, оповідала про те, що всім грішникам уготовано місце в пеклі. Друга передбачала повернення Росії на шлях істинний. Щоб перешкодити поширенню різного роду пліток про застереження, що містилися в третій таємниці (чутко про кінець світу у 2000 році тощо), Ватикан у минулому жовтні визнав за необхідне через єпископа Ратцингера, главу Конгрегації віровчення, довести до відома мого батька, що таємниця втратила актуальність, більше того, ніякої таємниці не існує. Мій батько ніяк не міг це зрозуміти — хоча знав, що коли зрозуміють усі, то життя його буде легшим, та тільки не міг, і квит, — проте Ратцингер був тямущий чолов'яга і як слід все йому роз'яснив.

259. У Румунії побудували копію мого батька. Чому вибір припав саме на нього, сказати важко, хоча це факт, що пересічний аристократ менше схильний до націоналізму та антисемітизму, ніж решта народу, — і зовсім не тому, зрозуміло, що аристократи кращі за інших, що вони більш врівноважені або педантичні, річ не в цьому, а в тому, що названі кола ніколи не перетиналися з їх власним, кріпак — він і є кріпак, неважливо, угорець він чи румун, а з євреями аристократи справ не мали, бо довгий час гроші для них нічого не значили, і без грошей можна було залишатися багатим. Штука тут ось у чім: всередині цієї хрінотіні, що відтворює параметри мого батька в масштабі 1:10, в точці уявної вертикалі, віддаленій на одну третину від вершини, проявляється дія чудотворної енергії. Модель, споруджена в Пітешті, у десятикратному збільшенні точно повторює пропорції мого батька. Стічні води, які очікують на очищення, циркулюють в ній мережею протяжністю 1300 метрів. Численні «чудеса» починаються вже тут: хоча каналізаційна мережа відкрита, ніяких неприємних запахів в утробі мого батька не відчувається, навпаки, працюючі тут люди запевняють, що часом — із зовсім незбагнених причин — відчувають аромат свіжого сіна. Якби ви тільки бачили, які гримаси корчить при цьому мати! Персонал же присягається — хай їм трясця, — що відтоді як вони тут працюють, їхнє здоров'я помітно покращало, зросли соціальні виплати, збільшився ВВП, одне слово, був зроблений ривок назустріч Європі. На одностайну думку відвідувачів — моя мати тут, знову-таки, виняток, — при вході в мого батька вас охоплює ейфорія, все уявляється вам у рожевих тонах, як ніби ви перед цим забили косяк. Татусю, бля, ти гігант! У точці, що знаходиться на третину від вершини, для бажаючих підкачатися працівники встановили зручне крісло. Мого батька уникає будь-яка тварина на зразок щурів, мишей і навіть мух з комарами. Перебуваючи всередині (мого батька), можна передбачати землетруси. За багато годин до недавніх сейсмічних аномалій у Румунії дихання мого батька так іонізувалося, що флюоресціювало в темряві. Учені говорять також, що поміщене у згаданій вище точці лезо безпечної бритви знову стає гострим, продукти не псуються, відпрацьовані масла очищаються, в бензині збільшується октанове число, а у жінок з точністю до одного дня відновлюється меноцикл. Незважаючи

на всі ці очевидні факти, немає нікого, хто зайнявся б цим всерйоз. Така вже доля мого батька. Він ніби ніяк не може наздогнати своє життя. Йому навіть подумалося, що, мабуть, це «ні» і є його життя. Ні, ні, ні: yes.

260. Еврібаді велкам! Незалежно від того, чи відвідали ви мого батька вперше або бували в ньому вже багато разів, ласкаво просимо в наш багатостраждальний і велелюбний край. Ми, сини мого батька, щиро раді вітати наших гостей. Мій батько здавна славиться своєю привітністю, він просто чудовий, про що знаємо не тільки ми, але і всякий, хто більш-менш часто буває в ньому, аби знову насолодитися мальовничим ландшафтом його чола, його чистими думками, витоки яких ідуть у глибини Середньовіччя, або просто шукає спочинку в ідилічних закутках його душі і тіла. У минулому сторіччі краєзнавець Елек Феньеш писав про мого батька: «Ся місцевість вельми люб'язна для тутешніх мешканців, бо вона благодатна, приємна і, на думку жителів, найгарніша у всій провінції». Сеї думки дотримуємося ми і сьогодні. Однак протягом століть мій батько ніколи не був ізольованою фігурою, а складав — як в економічному, так і в культурному сенсі — органічну єдність з оточенням: поміщиками, кріпаками, люмпен-пролетарями та іншим людом. Ми щиро рекомендуємо його всім, хто не знає (не знав, не міг знати) його, так само як і тим, хто чудово знайомий з його фізичними, душевними та інтелектуальними якостями. При цьому ми пам'ятаємо також про вічних мандрівників, які можуть тут виявитися проїздом. Можливо, їм теж вдасться помітити якусь рисочку мого батька, невиправно ехидне примруження його очей, тютюновий відтінок зубів, хлоп'ячу стрункість стегон, набряклі вени на литках, симпатичну мускулястість ший з мужицьким, можна сказати, бронзовим відтінком або аристократичну старомодність деяких його виразів, врівноважену незмінною вселенською іронією, а також його мовчання, незрозуміле і навіть загадкове, одне слово, щось, що може вивести їх зі стану спліну і приховуваного під маскою нудьги страху. Мій татко теж шле всім привіт, поцілунки. І фотографію нашого мера (але це наступного разу).

261. Свою промову (це була не надгробна промова, а скоріше, мабуть, привітальна чи подячна, а може, й ділова, аби вирахувати вартість вечері — накритої не багато не мало на сто п'ятдесят персон — з оподаткованої бази) мій батько виголошував так званою іноземною мовою, вимовляючи в мікрофон слова і фрази в повній відповідності до їх транскрипції, але там, де люди, для яких донині іноземна мова (або через те, що рідна, або з інших причин) не є іноземною, зробили б паузу, мій батько починав теревенити, а там, де вони говорили б злито, він спокійно переводив подих, і таким чином у цій новій, що невідомо як називається, мові утворювалися нові слова і фрази. Ті, хто слухав його, — ні багато ні мало сто п'ятдесят персон, вісім десятків хустинок з траурними облямівками — чули, що мій батько каже отією чужою мовою, але зрозуміти не могли нічогісінько, про кого, про що, чому, навіщо; з усієї промови їм вдалося впізнати лише дві пари слів: «мій батько» і «велике спасибі», але цього, на думку мого батька, і досить — що б не думали з цього приводу слухачі.

262. Від нервового збудження, що спазмувало кишковий тракт, мій батько несподівано видав звук у присутності самодержиці Всія Русі Катерини Великої. Нарешті я чую щось природне, кивнула мудра імператриця.

263. Мій батько, перед тим як віддати душу Всевишньому, який, за чутками, стоїть навіть вище, ніж герцоги і монархи, зробився зовсім глухий. Як гарматне ядро. *Nomen est omen*, а тому: одного разу під вечір, коли мій батько читав, а його камердинер, такий же старезний, як пан, крутився навколо нього, в сусідньому Вінернойштадті вибухнув завод з виробництва боєприпасів. У замку Поттендорф посипалися стекла, старовинні стіни тремтіли, як мішкольцький холодець. А всі кухарі, куховарки і кулінари-аматори констатували при цьому, що мішкольцький холодець тремтить, немов поттендорфський замок. Невже з імбиром переборщили? — задавалися вони питанням. Мій батько, відірвавшись від газети, кинув погляд на відданого камердинера — мабуть, це обличчя він бачив найчастіше у своєму житті, — і роздратовано сказав: Ти завжди був мені вірним слугою, стільки років, уже цілу вічність, чи не так? Але навіть тобі я категорично забороняю пускати гази в моїй присутності! Що характерно для подібного роду історій, так само як і для життя взагалі, відповідь до нас так і не дійшла. Слуги мовчать. Говорять князі. А з іншого боку: батьки наші зберігають мовчання. І це теж типово.

264. Мій батько — чудовий зразок так званого батька-ідіота. Він був відомий на всю країну своєю добротою (другонароджені сини зазвичай славляться цією якістю), душевністю, а також тим, що завжди спізнювався. Точність — ввічливість королів, знизував він плечима. Коли в наших краях був з візитом король Італії, і мій батько отримав запрошення на бенкет, влаштований з цієї нагоди в Королівському палаці, флігель-ад'ютант регента особисто телефонував йому, благаючи хоча б на цей раз прибути вчасно. Оскільки в той час ми жили дуже далеко від палацу («який тоді тимчасово орендував сухопутний моряк»), ніяк не менше восьмисот метрів, а прийом був призначений на дванадцятю тридцять, мій батько, щоб флігель-ад'ютанта не ухопив грець, вирішив цього разу бути точним. Рівно опівдні, згідно з розпорядженням, водій подав сліпучо-блискучий на сонці білий лімузин; присутні біля авта роззяви здивовано роздивлялися в цьому незвичайному дзеркалі власні відображення і розбіглися, тільки коли у воротах з'явився мій бездоганно одягнений батько. Дзвони якраз почали відбивати полудень. Він вийшов і в ту ж мить вступив... не сказати, щоб у щось малопомітне, в якийсь прихований капкан, ні, то була купа цілком помітна і солідна, людина, що розуміється на цьому, напевно, визначила б навіть породу собаки, і він навіть не вступив у це, а швидше спіткнувся, проте коли ви князь чи граф, та ще збираєтеся на королівський раут, і до воріт поданий уже величезний «даймлер», ви і помислити собі не можете, бо це немислимо (що вступили, вступите, здатні вступити в гівно) — що гівно взагалі існує. Мій батько тим не менш мав сміливість сприймати дійсність у всій її непередбачуваній складності і з досвіду знав, що на королівський прийом людина не може з'явитися в туфлях, обмазаних собачим лайном, тому він негайно розвернувся і пішов міняти взуття. Водій, хоча на тротуарі напаскудив не він, зняковіло видалив «неймовірну» купу, перемістивши її за допомогою

лопатки на інший бік лімузина, після чого завмер перед авто, в напрузі очікуючи появи мого ясновельможного батька. Чверть години по тому він дійсно з'явився — у бездоганно чистих туфлях. Цього разу він був обережний. Вірно, і ми це спостерігали, що високе місце у феодално-становій піраміді нерідко звужує можливості адекватного сприйняття світу, але «що би не казали завсідники кафе «Японія», це збіговисько писака і комедіантів», не всякий аристократ — кретин; вирішивши не ризикувати, мій батько обійшов машину і, перш ніж остовпілий, дещо загальмований віковим пригніченням водій встиг відкрити рота, — він знову, як Рабинович, вступив... тільки не в партію, а в гівно — у горезвісну купу. Водій не досадував, не соромився і вже тим більше не зловтішався — він плакав. Сльози градом текли по його щоках. Мій батько, все ще посміхаючись, розвернувся і знову пішов міняти взуття. Зрештою, запізнився він не більш ніж на чверть години. І тоді настав зоряний час ад'ютанта. Ваша світлосте, з поклоном наблизився він до батька і захихикав так само щиро, як нещодавно плакав водій, сподіваюся, ви не розгніваєтеся, але прийом насправді призначений на тринадцяту годину; очі його переможно сяли. Наче його зусиллями як мінімум удалося уникнути поразки у Другій світовій війні. Ах так, резюмував мій батько після певних роздумів, значить, я не тільки не спізнився, але приїхав раніше за інших! Мій батько розсміявся, дивлячись на ад'ютанта. І молода людина відчула таке томління в серці, такий запаморочливий вир солодоців упереміш з гіркотою, яких не відчувала ще ніколи. І не відчує протягом усього подальшого життя. У цю мить, приблизно о дванадцятій годині сорок сім хвилин, флігель-ад'ютант був абсолютно щасливий.

265. Мій батько — чудовий зразок так званого широкодіапазонного батька. Діапазон його простягався від Лондона до Сіглігета. У Лондоні він був настільки ж глухий, як гарматне ядро; щоправда, він обзавівся срібною слуховою трубкою, але, будучи людиною пихатою, уникав нею користуватися і тому кричав, змушуючи кричати і тих, хто хотів йому щось сказати, включаючи саму королеву, яка дала 23 червня бал на його честь у Букінгемському палаці. В улюбленій Англії старий відчував себе як удома. Він знав усіх на світі і з широкою посмішкою розкланювався направо і наліво, громовим голосом вітаючи знайомих, яких давно не бачив: як життя? як справи? приємно вас знову бачити, я вже думав, ви давно померли! Королева Вікторія, звертаючись до Дізраелі, зауважила: Я невимовно рада бачити цього джентльмена. Його присутність так скрашувала моє дитинство. Ах, якби він не кричав! Мені так багато треба йому сказати, але, fuck you, я не бажаю, щоб всі це чули! У рідному ж Сіглігеті він частенько бродив селом, одягнувшись, за звичаєм, в зручну, стару, всю в латках мисливську гуню. Одного разу недалеко від села у якогось селянина, не з місцевих, відвалилося колесо. Незабаром поруч опинився мужик, що був схожий на лісничого, і нумо йому допомагати. Довелося попотіти обом, а коли справу зробили, селянин поплескав лісничого по плечу і вручив йому дзвінкий пенге. Той подякував йому, надійно сховав монету і чемно з ним розпрощався. Селянин же завернув у корчму змочити горло від втоми. І голосно, щоб усі чули, розповів про свою пригоду. У корчмі запанувала мертва тиша. Нарешті старий Франці Рейтер перепитав його: Так ви йому один пенге дали? Дав, з гордістю відповідав незнайомець. Присутні закивали:

один пенге — гроші чималі. А чи відомо вам, вельмишановний, хто такий цей самий лісник? Незнайомець низав плечима, та тільки його й бачили.

266. (Вони відшукали підходящу галявину, й основні дійові особи з пістолетами в руках встали один проти одного на відстані тридцяти кроків, як і належить у поединку, описаному в безлічі угорських романів, переважно угорськими романістами дворянського походження.) Тату, в мене відбулася банальна сцена з незнайомцем, якому я дав ляпаса і який пристрелив мене на дуелі в околицях Калугано. Пробач. Писав мій батько в останньому листі, адресованому моєму дідові.

267. Мій батько, блискучий юнак, в ніч перед фатальною дуеллю заклав основи так званої теорії груп. Він знав, що загине, тому перед смертю поспішав передати людству накопичений ним духовний статок. Усю ніч він скрипів пером, думаючи не про мою матір, не про свого батька, а тільки про ці засади, про їх закладення. Не дивно, що на ранок він не виспався і, зарослий щетиною, буквально впав на кулю, що летіла в його бік, яка тут же прошила захмеліле від безсонної ночі серце. Красива смерть, одна з найкрасивіших в історії людства (смерть мого батька).

268. Коли це було, сказати важко, одне точно: сталося це саме перед вирішальною сутичкою, тай-брейком, за виразом мого батька (на півдні Хорватії). Моя бабуся, мати мого батька, вдова (тут іде прізвище мого діда), говорила так: До грудей моїх пригорнись, синку! Припав. Біжи-но пограй, синку! Помчав. Іди обідати, мій синку! Прийшов. Сідай вчити урок, синку! Він сів. Тобі повістка, мій синку! Він узяв. Іди-но на війну, синку! Пішов. Злетів на небо мій синок! Злетів.

269. Коли в садибу увірвалися солдати-визволителі, або варвари, як їх називали між собою її мешканці, всі кинулися навтьоки. Усі, крім мого батька. Якщо Царю Небесному до мене немає діла, то чому я досі живий? З цими словами він минув табір росіян, і росіяни не побачили його. Ну ось, я і вцілів, сказав він. А раз так, то йди за іншими, наздоганяй своїх. Так він і зробив. Але в цей момент молодий солдатик помітив, що той біжить, і з переляку дав чергу, не прицілюну — з автомата можна особливо й не цілитися, — але, як виявилось, точну.

270. Роздуми, розмірковував мій батько, можуть завести нас досить далеко. Однак усьому є край. Ось, наприклад, війна. І він (мій батько) почав міркувати про війну. Як дитина. Або як школяр, схильний під час уроку гімнастики думати не про гімнастику, а про те, як влаштований світ. І на повному серйозі дійшов висновку, який настільки виразно і наочно ігнорує все людство, а саме: що не можна воювати, будучи християнином. Або війна — або християнство. Із заповіддю «полюби ближнього свого» війна просто не узгоджується. Тому що... плювати він хотів на те, що є маленька лазівка, а саме: замість того щоб ненавидіти ворога, можна ж ненавидіти гріхи і злодійство (гріх перетворює всяку розбіжність на ненависть). І якщо люди в когось стріляють, цей хтось уже ненависний їм. Не можуть же вони вбивати через любов, адже так? Отже, вбивають через ненависть, і ненависть цю він вважає смішною. Він відмо-

вляється ненавидіти через принцип, хіба що через слабкість людську. Досі все ніби в порядку: не треба вважати нікого ворогом, навіть тих, хто вважає ворогами нас. Ось вам і рішення, щоправда, є одне «але», рішення це не гарантує нам виживання. Але і це ще не все. Адже ми, виходячи з любові до ближнього, повинні проявляти солідарність з тими, яких знищують люди, яких, у світлі викладеного, ми не хотіли б ненавидіти. І дуже можливо, що шлях до солідарності буде тільки один, конкретно — війна. Він уже не каже про те, що всі, хто візьме меча, від меча і загинуть, говорити можна все що завгодно. Що світ є юдолю страждань. Що насильство є природним станом людства, можна і так сказати. Одне слово, як християнин він може оголювати меч, тобто відчувати ненависть, що з християнством несумісне. Як не крути, а кінці з кінцями не сходяться. Втім, є і така відповідь: мовляв, світ повний протиріч. Це вірно, однак не до такої ж міри! І він вирішує, що розмірковувати далі немає сенсу, треба щось зробити, а потім уже осмислити заднім числом. Правда, це не тільки загрожує серйозною небезпекою, але і чуже йому (моєму батькові). А котися воно до дідька, людство це, закричав він у безсиллі (куди воно, власне, і котилося), бо він знав, що не може бути кращим за всіх інших, не може він більше за інших наблизитися до істини, а просто любить розглядати речі з усіх боків. Але це можливо лише до слухного часу. Якщо він чогось не може вирішити, значить, це і є рішення. Тепер це не працює. У цьому розгляданні — то з цього, то з того боку — нічого людського. Людське — це коли людина вливається в стадо, а злитися з ним щиро можна, тільки коли ти віриш, що стадові відома істина або принаймні закономірність. І щоб не мучила совість, ми стаємо під прапори істини. Горизонту не видно, я дивлюся прямо перед собою, вдивляючись у кошмар. Крім кошмару, нічого не видно. На війні ти не можеш вимовити слово «я». Інтелектуальний рівень ендеерівської секретарки, ось до чого я дійшов.

271. Мій батько працював над своїм так і не закінченим рукописом, коли в будинок увірвалися солдати, які шукали німців. Вони були молоді, мало не діти, увірвалися з гуркотом, криком, розбіглися по кімнатах, і незрозуміло було, чи то вони розгнівані, чи то зчинили бучу собі на потіху. Мій батько, хоча і не зізнається в цьому, знає російську мову; на хвилину відірвавшись від рукопису, він привітав панів офіцерів, додавши, що, коли їм так завгодно, вони можуть почуватися як вдома, хоча він на цьому і не наполягає і просить вибачення, але в даний момент, як вони самі бачать, він працює. Зайнятий романом. Тобто пише роман. Як Толстой. Цілком серйозно. Хлопчисько, який командував загоном, почервонів і, скаженіючи, закричав, що поки вони, брьюхаючи по коліно в крові, сіють смерть і, Бог бачить, роблять це не від хорошого життя, мій батько з гордим і навіть зарозумілим виглядом строчить якийсь роман. З цими словами він ухопив рукопис, цілий стос аркушів, і жбурнув у камін. Вогонь яскраво спалахнув. Мій батько заверещав і вдарив безвусого молодика по обличчю. Настала крихка мертвотна тиша. Молодик рушив до виходу, немов на цьому все скінчилося, але біля самих дверей повернувся і ледве помітно хитнув головою: пішли. Коли мій батько підійшов до нього, він м'яко, як людина, що вирішила бути ввічливою, вимовив: Зараз ми тебе розстріляємо. Але в цю мить до будинку влетів молодцюватий угорець, офіцер, з перебіжчиків чи бозна-кого, і з ходу у всьому розібрався і все

владнав. Мій батько до того часу, звичайно, вже наклав у штани і, зі страху зробившись говірким, від страху ж сміливо накинувся на офіцера. Та хто ви такі, щоб грати зі смертю, дарувати життя, віднімати? Чому ви вважаєте, що вам усе дозволено? А чом би й ні? Через Бога хоча б. Бога немає. Ну тоді через диявола. Офіцер розсміявся: якщо — немає Бога, то немає і диявола. Чудово. Нехай буде по-вашому. Можливо, що Бога немає, що немає диявола, немає нікого, нікого, крім вас, тільки ви існуєте, ви єдині на цій землі, чудово, але в такому разі візьміть, будь ласка, до відома, що ви просто-напросто свині, і будьте ви прокляті навіки-віків! Солдатам швидко все набридло, не батько навіть, а вся ця метушня, вони були виснажені, так що вилаялися і рушили далі. Мій батько ридма ридав. Адже він так любив розігрувати подібні сцени! Тим часом моя мати тремтіла в шафі, боячись, що її відшампурять. З того часу від запаху нафталіну її завжди вивертає.

272. Сп'яніти можна і від слів — навіть нажертися до скотинячого стану. Такий, наприклад, механізм націоналізму. Але його на полові не проведеш, він на цей прийом не купиться. Це виключено, щоб він когось там ненавидів або до когось ставився упереджено тільки з тієї причини, що хтось живе по той бік, так би мовити, бугра. Моя мати поблажливо усміхнулася, годі, милий, чи не уявляєте ви, що ви — *übermensch*? Аж ніяк, з ображеною гідністю відповідав мій батько, але те, що я — *mensch*, сподіваюся, не підлягає сумніву?! Моя мати промовчала. Однак з того часу! З того часу моя мати перестала дивитися на батька як на чарівного чоловіка, який лякає, а вважала його у всіх відношеннях уторцем, себе ж — ... (лапутянкою), і всі проблеми, турботи й замороки, які їм приготувало життя (виховання дітей, режим Ракоші, порушення циклу), розглядала крізь призму угорсько-...(лапутянських) конфліктів. Та ви, уторці, вже у половецьких степах бозна-що про себе уявляли!.. — кидала вона батькові в обличчя. Або: Ну вже цей ваш любий Кошут! Мій батько не зовсім розумів, що сталося, він був спантеличений, він хмикав, проте якийсь час по тому малопомалу почав захищати своїх пращурів-азіатів, а з приводу Кошута заявив, що, хоча він і не його прихильник, не можна отак от запросто скидати його з рахунку. На що мати аж схопилася, ось, ось, усі ви уторці такі, порожні хвастощі і гонор, живемо в млості, а їздимо на возі! Але дозволяй! Не дозволю! Вже ми... (лапутяни), це століттями знаємо, сповна настраждалися під вашим ярмом! Що ти верзеш? — скинувся у свою чергу мій батько, насупив своє виснажене угорське чоло і відпустив їдке зауваження щодо матусиного менталітету, точніше — оскільки мати вже близько місяця діставала його своїм до нутра кісткам лапутянством, — зауваження стосувалося менталітету... (лапутян). Мати, накинувшись на батька, стала дряпати його мавпячу мадярську пику. Що-що-о?! Як ти смієш нас ображати, мене і моїх батьків, які жили в цивілізованому світі, з Гайдеггером були на «ти», коли ви ще їли сире м'ясо, розім'яте під сідлом?! — розсміялася вона. Ах ти курка... (лапутянська), сказав мій батько незадоволенним тоном і врізав їй по фізіономії. Скотина угорська! Варвар! Що-що-що-о?! Тримай, сучаро! Мій батько впав у азарт, спочатку він бив її методично, а пізніше вже тільки через натхнення; наприклад, коли, стомлені сутичкою, вони мирно сиділи за кухонним столом, ледве переводячи подих, і здавалося, що все вже скінчилося, мій батько недбало, з усього маху, як якомусь шмаркачу,

несподівано вривав матусі: Ось тобі... (лапутянка) вошива! — прогарчав він. З носа у матері текла кров, губи і лоб були розсічені; вона ретельно витерла обличчя, важко зітхнула і ніжно глянула на мого батька: Ну досить, експеримент закінчено. Ти зрозумів тепер, що сп'яніти можна і від слів, мій любий, мій дорогий, — вона витримала іронічну паузу, — мадьяре? Про те, що отримала після цього зізнання ця хвойда... (лапутянська), краще не згадувати.

273. На влаштованому з нагоди його дня народження, що це було? щось більше, ніж вечірка, хоча і не пишний раут, одне слово, під час заходу увага мого батька була прикута не до оратора, кращого його друга, а до якоїсь невідомої дами, до так званої незнайомки — високої, не менше 180 см, блондинки з довгим волоссям до самих сідниць чи з високою, що досягала кінчиків волосся, сідницею. Мій батько знайшов на лацкані свого піджака довгу біляву волосину і простягнув її жінці. Срібне щось, ніщо. Жінка, 180 см концентрованої чуттєвості, з доброзичливою посмішкою хотіла було прийняти простягнуте їй ніщо (блоу-ап), але, торкнувшись волосини, з огидою здригнулася. Огида й дружелюбність змішалися на її обличчі, в усьому її тілі. Звідки їй було знати про припущення, про концепцію мого батька, згідно з якою волосина належала їй, і він, мій батько, просто-напросто повергав її, натякаючи на якесь їх спільне минуле, що не існувало. Хоча, можливо, вона відчула б огиду і в цьому випадку. Оратор тим часом забавляв публіку розповіддю про те, з якою прискіпливістю мій батько вибирав собі взуття, демонстрував, як він, сантиметр за сантиметром, вивчав верх, підшови, шкарпетки, каблукі, перевіряв, як черевика сидять, як гнуться, випробовував їх стоячи, сидячи, лежачи і при ходьбі, прогулянковим кроком, бігом і зупиняючись як вкопаний; гості нетерпляче сміялися. Друг мого батька говорив добре, але аж надто довго. У відповідному слові батько обмежився темою взуття; зате ці черевика, зауважив він холоднокровно, навіть через двадцять років, тобто й дотепер, залишаються черевиками. Друг мого батька ображено знизав плечима, після чого вони обнялися. Поруч з тобою я відчуваю себе в безпеці, шепнув він моєму батькові. Той знову обійняв його. Про високу, не менше 180 см, жінку він зовсім забув. А наступного ранку готовий був битися головою об стіну. 9 березня, в сороковий день народження його друга, вони разом блукали в околицях Штутгарта, намагалися втекти, як пізніше з розсіяним самоспівчуттям пояснював мій батько, від усіх, тобто від самих себе, що, по суті, одне і те саме... двоє чоловіків, в безпросвітньому тунелі. Світив повний місяць, вони сиділи у придорожній канаві за околицею швабського села неподалік від Швєбіш-Гмюнда, і друг мого батька, якому саме виповнилося сорок, базікав, немов вони перебували в салоні (тим самим стилем — завжди бундючним, підпорядкованим не темі, а тому, хто говорить, манірно й отруйно-іронічним салонним стилем); предметом імпровізованої розповіді була манера берлінських жінок одягатися, а головною тезою — твердження, що одягаються вони відверто, нічого не тримаючи у сховку, в їхньому лексиконі, як і в їхньому житті, і слова такого немає, вони показують те, що є, і що є, те показують. Усе ясно, сказав мій батько. Аж ніяк, старий, ось француженки, наприклад, демонструють те, що красиво. Якщо у француженки красиві ноги, вона показує ноги, якщо ж некрасиві, то показує гарну спідницю. Відвертість — типово німецька риса, себто моральний підхід

до речей, в той час як «спідничний», тобто французький — підхід естетичний. Усе природне — чудове. Все ясно, сказав мій батько. Ювіляр зі сміхом махнув рукою. І тут почалася стрілянина, десь поруч, рукою подати, хоча перед тим вони ретельно оглянули місцевість і впевнилися, що були самі, що сидять удвох, на чужині, під зоряним небом. Якби вони придивилися уважніше, то побачили б і падаючі зірки, але вони їх не помічали, батькові, до речі, на них було наплювати, *розпечений бруд*, так висловлювався він про метеори. Друг мого батька злякався. Він аж ніяк не був боягузом, але відчув, що зараз помре. Дурниця, відмахнувся батько, але все-таки погасив сигарету, щоби цятка, що світилася, не привернула до них увагу. О-о, сказав його друг. На руку мого батька бризнула тепла кров. Чи знаєш, старий, його друг задихався, але все ж не змінив, не встиг змінити світський тон розмови, я ніколи не міг позбутися підозри, що мета Творіння не є мета етична, не може бути такою, я ніколи не міг вигнати з себе цю думку, він насилу перевів подих, вигнати її, тобто вчинити так, як Господь з першою парою людей; хоча, чесно кажучи, роблячи справи свої, ми з Ним перебували в дещо різних позиціях. Все ясно. Голова друга впала на руку мого батька. І рука його до цього часу не забула той легкий удар, той ляпанець, який вона відчула 9 березня.

274. Мій батько так само, як батько П'єро делла Франчески, — метафоричний.

275. Іван Топоришкін (псевдонім мого батька) робить замовлення на всіх присутніх за столом гостей. Раптом офіціант каже: але це несмачно. Усі за столом дивляться на нього. Це несмачно, повторює офіціант, обмінюючись поглядом з кожним з гостей окремо, включаючи Івана Топоришкіна (псевдонім мого татуса). Іван Топоришкін (псевдонім) знову вказує на блюдо під номером 3012 і каже: я хочу! Але це несмачно, говорить офіціант втретє, записує номер 3012 і йде на кухню. Тут гості, включаючи Івана Топоришкіна, мого татуса, починають сміятися. Вони все сміються і сміються, втикаючись обличчями в серветки, розставлені між приборами, і звуть директора. Це несмачно! — пирскає мій татусь, Іван, псевдонім, Топоришкін, і знову всі втикаються в серветки, що стоять перед ними. Яке нахабство, каже директор. Нарешті все з'ясовується, офіціанта викликають і звільняють. Страви, в тому числі страва номер 3012, приносить офіціантка. Страва номер 3012 несмачна, каже мій татусь, Іван, псевдонім, Топоришкін, кладе ніж і виделку на стіл, бере серветку. Звуть директора, й офіціанта поновлюють на роботі. З історій, подібних до цієї, мій батько щоразу черпає нові сили (іншими словами: відчуває чергову мить щастя).

276. Мій батько розжирів як свиня. А все чому? Жер як кабан — ось чому. Обождював попоїсти. І завів навіть так звану нічну кухню, щоб, коли побажає його сіятельство, можна було й о третій після півночі скуштувати печені з дикого кабана чи телятинку з шинкою по-римському (*saltimbocca alla romana*). Він так погладшав, що крісло під ним довелося зміцнювати залізними перекладинами, а для розміщення живота в столі вирізали півколо, ніби стіл був фанерний, а не «Луї Каторз». Мій батько був пристрасним читачем, читання було його життям, але через вищезгадану іншу пристрасть пальці його перетворилися на сардельки. Довелося моему батькові найняти так званого гор-

тальника — юного хлопчика, що з великим тактом і чудовим почуттям ритму перегортав сторінки. Словом, читав мій батько так, як ніби був музикантом. Що і стало після війни одним з найсерйозніших звинувачень, висунутих проти нього: мовляв, в особі гортальника він образив увесь угорський народ. А так званий гортальник ридав, де я тепер знайду такого графа? Це вірно. А що саме мій батько читав, про це його не запитали. Новій владі спочатку зазвичай не до того, щоб цікавитися бібліотечними формулярами.

277. Мій батько, велетень на ім'я Велетень, сидів якось перед своєю велетенською хатинкою. Егеж, просидівши добрий час, зітхнув велетень Велетень, не інакше знову треба замикати всі двері моєї велетенської хатинки на сім замків тим величезним старовинним ключем, що мій дідусь подарував мені, коли я ще був хлоп'яком-молодцем. Тут татусь замовк, а потім додав: Чому? Чому я маю їх замикати? З якої причини? Та з причини цих проклятих гномів, які під покровом ночі норовлять вкрасти у нас, велетенських моїх батьків, хоч якусь, за їхніми словами, дрібницю: то хатинку поцупити, то друга, то гору, то Ранкову зірку.

278. Як офіцер генштабу, мій батько за якихось часів міг би стати нічним сторожем, але не став. Нічним сторожем мій батько не був ніколи в житті, ніколи і ніде. Його змінник, своїм звичаєм, запізнювався, бо подруга його була дамочка із закидонами, постійно тримала його в напрузі, то раптом спокусить нежданим побаченням, то накаже доставити її машину в гарантійний ремонт, от він і запізнювався. А скажіть, ледь переводячи подих, звернувся змінник до мого батька, це правда, що Гаусс проводив спеціальні вимірювання, щоб довести існування неевклідової геометрії? Мій батько почав збирати речі, за невелике запізнення він зла на напарника не тримав. Часу у нього було все одно як у графа. Ні, неправда. Особисто мені відомі щонайменше два незалежних одне від одного дослідження, де доводиться, що це легенда, яку склав Сарторіус фон Вальтерсгаузен, геолог і добрий друг Гаусса. Розвіднялося, вони обмінялися рукостисканням; на місто насунулося червонувате марево — якийсь космічний кон'юнктивіт на виплаканих очах.

279. Перський шах подарував моему дідові папугу, що розмовляв. Розмовляв папуга по-німецьки, причому досить вільно, хоча і не без помилок (*der-die-das*, відмінкові закінчення), так що іспит з мови він не здав би навіть на міді-рівні. Барвистий він був просто неймовірно. Через недбалість мого батька папугу цього з'їла кішка. У безсилу відчай мій батько повісив її. Дід тут же покликав до себе мого батька, мій батько тут же вибачився, заявивши про готовність стоїчно перенести всі наслідки, що впливали з суворого і невідворотного батьківського суду. Встань, дикуне і бовдуре, і сьогодні не смій показуватися мені на очі, а вже завтра поговоримо. Мій батько добровільно замкнувся у своїй кімнаті і всю ніч мучився докорами сумління. Він боявся Бога, боявся батька. Боявся і тремтів. На ранок вся родина молилася перед дверима блудного сина, ніби все ще відлученого від неї. Але снідали після молитви всі разом, покарання не було, бо у ньому й потреби не було, воно ж уже здійснилося, і дідусь тільки сказав: Їж, синку, і не сумуй. Тобто дід вселився в особистість мого батька ніби якийсь супер-его. І так відбувається з по-

коління в покоління десь з кінця п'ятнадцятого століття. Мій молодший брат розводить зараз собак, сестра трахається з онуком шаха, ну а чим займається старший син мого батька, відомо тільки Богові.

280. Мій батько може бути і веселим, і щедрим — за умови, що ми з належним тактом ставимося до його дрібних слабкостей. Так, казна-чому він не любить брудних нігтів і терпіти не може, коли дехто під час їжі підпирає шматок великим пальцем. О Боже, та не великим же пальцем! — волає він у подібних випадках з гримасою відрази на обличчі. Якщо вам так уже хочеться підпихнути, то скористайтеся кінчиком носа або ногою! Чим завгодно, тільки не огидним великим пальцем! Усі його забаганки, антипатії і капризи в основному зводяться до подібного роду дрібниць. З дев'ятої ранку до полудня ми повинні дотримуватися тиші, бо тато працює, з четвертої до п'ятої теж не можна шуміти: тато відпочиває. Увійти до його кабінету, коли він там священнодіє, було б нечуваним святотатством. Його дітям ніколи нічого подібного не приходить і в голову. Навіть найменша помилка може викликати у нього (мого батька) бурхливе роздратування. І нічого немає гіршого, ніж впасти в немилість батька, навіть незважаючи на те (а може, саме тому) що несхвалення своє він висловлює не в гучних словах. Мовчання його куди більш дієве, ніж нотації, що містять прихований натяк на відплату. До речі, передбачити, що йому не сподобається, від чого він осканеніє, було зовсім непросто. Моя мати скандалить, коли викриває у своїх дітях прояви невихованості — поїдання зовсім не призначеного для них «дорослого» джему або фарбування чорнильними плямами свіжовипраних матросок. На подібні кричущі лиходійства мій батько часто не реагує зовсім, зате деякі, явно невинні, дрібні гріхи можуть вивести його із себе. Влада батьківська велика і несповідима.

281. Славний чоловіча, привабливий персонаж дев'ятнадцятого сторіччя, що зійшов зі сторінок Дюли Круді; він немолодий, від пияцтва роздувся, як котлета, обличчя одутле, волосся стоншилося і порідшало, та він його ще й фарбує, зуби у занедбаному стані. І нехай не введе нікого в оману згадка про Круді, це зовсім не означає, що він — джентльмен. Іноді він буває жакли-вий, вульгарний, смердючий, убогий, мій батько, — привабливе лайно. (Чули б ви тільки, як він на вечірці говорить якійсь незнайомці: люба, з яким задоволенням я б вас ви..., і слова його звучать розчулено, тихо, чисто і весело, немов янголи легкокрилі, що, власне, і жакливо. Жінка, до якої він звертається, дивиться на нього з німим захопленням або, якщо і справді їй від нього нічого не треба, весело сміється і знизує плечима. Напиваючись, він все більше стає непотребом, але і в цьому своєму непотребстві залишається улюбленим моїм батьком. Нам доводилося спати разом? — ставлячи таке запитання, він не блюзнірствує, не провокує вас, помітно, що запитує він серйозно, його хвилює, як це було і чи було.) Мій батько увесь в подробицях. («Твоя мати мене била, коли я не міг її..., коли не хотів з нею лягати».)

282. Мій батько — кулінар від Бога, він вигадує смаковими рецепторами; як інші, читаючи ноти, вже чують музику, так він, дивлячись на рецепт, смакує страву. (Його задуми відрізняються не тільки розмахом і радикалізмом, але й у одвічному значенні цього слова — добрим смаком. Він спирається на

традиції тим, що плює на них.) Мій дідусь відмовляється їсти його куховарство. Хто сьогодні готував? — перше, що запитує він, приходячи додому. Наш син, — з гордістю відповідає бабуся. На що дід мовчки розвертається і йде вечеряти в сусідню корчму, де їжа огидна. Мій батько, сміючись, знизує плечима. Вони вечеряють удвох з матір'ю. Ти прекрасно готуєш, синку, гладить бабуся його по руці. Той відсмикує її. Я знаю.

283. Коли моя мати стала членом родини мого батька — щодо батька, то він членом її родини ніколи не став, та й стати не міг, не могло бути про це мови, — дядько Пітю, дядечко мого батька по материнській лінії, а також можновладні князі, його брати, і молодша сестра, настоятелька дівочого монастиря Пресвятої Марії, закликали до себе мою матінку, вчительку в жовтому ситцевому платтячку, з тим щоб без манівців просвітити її, з ким вона проживає/житиме (з моїм батьком). Бо мати моя, очевидячки, не знає, не може знати, з якою перлиною угорської історії пов'язала свою долю. Вищий геній і моральний авторитет. Улюбленець Миклоша Зріні. Плюс переможець у битві при Есеке. Спадковий володар Шопрона. Наслідний княжий титул і право одружуватися з принцесами з монарших будинків. Моя мати то сміялася, то серйозно кивала. Ото прив'язалися, мудаки. Вона слухала розпростертих над нею чорних мужів з розуміючим виглядом. Вона не зовсім усвідомлювала, чого вони так бояться її, але, як би там не було, відігралася на моєму батькові, переможцеві в битві при Есеке, на всю котушку. Проте з часом швидко все зрозуміла.

284. Середній зріст ісландців, вичитав десь мій батько, становить 182 сантиметри, себто імовірність того, що людина в Ісландії має зріст 172 або 192 сантиметри, однакова. Коли в Клужі (він же Коложвар) я стояв за хлібом, я бачив поверх голів початок черги. Що було б зі мною у Рейк'явіку? Я не буду сьогодні вставати, лагідним тоном оголосив він матері, не хочу йти в чергу. Моя мати незворушно продовжувала пакувати речі. Цього разу вона не сказала йому, як бувало раніше: милий, ти — 193 сантиметри, з деякою ймовірністю.

285. Замолоду нам здається, що всі проблеми з батьком ми вирішили, не те що списали його, але змирилися, або сподіваємося, що встигнемо ще розібратися з ним, або не сподіваємося ні на що, розуміючи, який він (батько): який є, такий є. Але коли вам перевалило за сорок, ви раптом знову ставите питання: що він за людина, цей чоловік? Голод по батькові. Бажання сформулювати його. Дати моєму батькові ім'я. Ви відчуваєте, як іноді на очі навертаються сльози. Довічний танець сина з батьком. Перед тим як він помер, на нічній кухні син мого батька намагався знайти точки дотику їхніх почуттів, нахилився над ним, що сидів, немов король (і був нездатен зізнатися в тому, що життя його зазнало краху), хотів простягнути йому руку допомоги, хотів було обійняти, але мій батько не хотів відповідати взаємністю. Він застиг у своїй ображеності. Роль мого батька грав легендарний актор Йозеф Тімар.

286. Одного разу під вечір мій батько, людина красива, але слабохарактерна, вийшов з кабінету, підійшов до свого старшого сина і, осінивши його

лоб поцілунком, сказав: Я пишаюся тобою, хлопчику мій. Ти наснився мені в чудовому сні, я пишаюся тобою.

287. Мій батько — було зимно, гнила осінь, вогкий туман у ванній кімнаті і похмуре жовте листя по щиколотку в комірчині — заліз під балдахін в ліжечко свого старшого сина і став лоскотати його, ніжно погладжувати. Він цілував його в ший і груди. Шукав в синові докази існування Бога, завдаючи йому (синові) болю. Мені боляче! Але мій батько лише сміявся, нашіптуючи хлопчикові на вухо, що саме час йому (синові) пізнати, яким є справжній чоловік, що належить йому робити, бо коли він цього не навчиться, то ніколи не знайде собі відповідну жінку або чоловіка, а залишиться старим незайманцем, сухостоєм, як, *mutatis mutandis*, твоя тітка Мія. Син мого батька послабив опір, власне кажучи, це було вже не так неприємно й огидно, як спочатку, коли батько не володів собою. Той раптово схопив його руку і поклав її на свій член, величезний і твердий. Син мого батька вжахнувся, не в змозі поворухнутися, особливо *там*. Але батько міцно вчепився в його зап'ястя, погладь, суворо сказав він. А якщо він (син) не зробить цього, значить, він його зовсім не любить. Що ж до великого — незвично великого — розміру і твердості, то це цілком нормально, це не що інше, як прояв любові до ближнього. І найправильніше, якщо це покаже йому саме він, а не хтось чужий. Справи сімейні все ж повинні залишатися всередині родини. Ці слова мій батько казав схвилюваною скоромовкою, вбиваючи їх поцілунками в ший, потилицю, щоки, губи свого сина, продовжуючи при цьому притискати згадану вище руку до згаданого вище члена. Дихання його все частішало, він стогнав і сопів, немов йому було погано. Майже так само під час серцевого нападу задихався і покривався потом дядько Тео, коли він вирішив, що помре, але не помер, а отримав ін'єкцію, після чого лікар обома руками став масажувати йому груди. Згадавши про це, син мого батька негайно запалив світло і хотів було покликати матір, але мій батько грубо обірвав його, але, але, але, мій розанцю, солов'їна пісне моя, ця справа стосується тільки нас двох, і нікого більше, ти зрозумів?! І вже у жодному випадку — твоєї матері. Їй важко буде зрозуміти, що зараз не її черга. Гуска ревнива. Та, втім, вона б і не повірила жодному твоєму слову! Йому було страшно (синові мого батька), він плакав. Пізніше він навіть радів прискореному диханню батька, знаючи, що це кінець усьому (моєму батькові). Вперше він виблював. У нього підскочила температура, і наступного дня він не пішов до школи. Однокласники саме проходили Тому Аквінського.

288. Хто він мені, мій батько? Друг. Прекрасний чоловік. («Лише двоє ми були чисті та білосніжні»). А. П. Чехов (etc.). Горобець (він в'ється біля черевиків сина мого батька, який іде через площу, не відлітає, супроводжує його). Жінка, яку він бачив лише мигцем, коли її перед винесенням накривали цинковою кришкою. Розп'яття для левів Карфагена. Девід Кошперфільд з табличкою на ший: Обережно, злий хлопчик! Півторарічна дитина, замерзла — в 1985 році — в неопалювальній квартирі панельного будинку, поки батьки її розважалися в місті. Ірина Т., заарештована по дорозі з храму за те, що нібито молилася про смерть Сталіна. Безносий і через це дещо гугнявий мужик на ім'я Пал Лаци («...я до Меньха'ту заве'нув, пусь ци'юльник від крові відміє,

а він мені, ось бач, як допомогти — так ні Божої душі, а потішитися — з'азу збіглися»). Людина з муками на обличчі, відлита з гіпсу, що лежить у вітрині в Помпеях (вкрита пилом). Поет Міхай Чоконаї, який про щось марить у шафі своєї матері. Самодержець Микола I, який оголосив Господа Бога останньою вершиною кар'єрних сходів. Лікар, який застерігає Чаадаєва від «нехороших думок». Протестантський священник, що усе життя після звільнення тримався рукою за шию (за чутками, руку йому відбив кувалдою католицький прелат Селепчені). Живописець, що віщав: «Господь мій, що знищив поля ворогів Твоїх, пустивши на них лисиць з вогняними хвостами...» Дівчисько, що плещеться у воді. Навіки німий статист старовинного фільму. Слідчий-нелюд 1950-х років, нині майже герой, рятувальник на пляжі. Симпліцисимум, понівечений віспою і з обрідним волоссям. Ріхард Вагнер, що пояснює в п'єсі Лессінга «Натан Мудрий», як можна було б спалити євреїв (всіх до одного). Водій автобуса, що під час їзди стиха обсипав усіх перехожих прокльонами. Дочка Сеяна, яку кат, оскільки незайманих вбивати було заборонено, згвалтував прямо біля ешафоту. Сестра Моцарта, що читала у власному щоденнику запис Вольфганга: «Щоб оговтатися, я залишився вдома з клістиром у дупі, а з клістиром у дупі було не дуже зручно...» (etc.). Так званий сучасний хлопець («...ваще-то я Кінський Солоп, така кликуха, і робота, яку тут пропонують, це не для мене...»). Собака (куплений як шотландська вівчарка, але, як з'ясувалося, не шотландська), який щоранку виходить у сад, дивиться на червону зірку, що вінчає Парламент, і — плаче. Могильник з «Гамлета», що говорить зовсім інші слова, ніж ті, на які ми очікуємо. Etc. Мій батько.

289. Сферою досліджень молодого професора був розвиток європейської самосвідомості у XVIII столітті. Його мати вмирала. Він щодня говорив з нею по телефону, але вона могла вимовити не більше трьох фраз. Та ще яких, коли б ви тільки знали, зітхнувши скаржився професор моєму батькові. До цього, крім щоденного «здрастуйте», вони практично не спілкувалися, тепер же постійно обговорювали стан жінки, мій батько дивувався раціоналізму молодого колеги, який не був ні образливий (для кого? чого?), ні холодний, а просто-напросто — через послідовність — незвичний; щоправда, колегу цього він майже не знав. Вона померла, сказав одного разу професор замість привітання. У паніці або від збентеження він сказав це по-англійськи, she died... Мій батько якраз порався із замком, намагаючись вставити ключа, коли професор несподівано відчинив двері, she died... Вони мовчки втупилися один в одного. Професор був привабливим, але тепер його обличчя було голим, зяюча порожнеча. Вони дивилися один одному в очі так довго, як роблять це в кіно. Моєму батькові, який втратив свою матір сімнадцять років тому, здавалося, ніби йому щойно повідомили про її смерть. І зрозуміло, що він заплакав. Трохи згодом заплакав і його колега. На мить мій батько забув, де він знаходиться. Вони посміхалися один одному крізь пелену сліз. Ніколи ніхто у світі — ні моя мати, ні батьки, ні брати і сестри, ні діти, ні друзі, ні подруги, ні навіть чорна жінка з вітрини відомого амстердамського кварталу — не був йому такий близький. З цим фактом вони не могли нічого вдіяти, а тому і не робили.

290. Був у мого батька затишний куточок, окрема квартира, а може, і великий особняк, призначений спочатку для герцогині де Монтено, яка незабаром була позбавлена цього через те, що вчепилася зубами в простягнуту їй руку (чи іншу частину тіла) і тим образила мого батька до глибини душі; особняк був переданий суринамській красуні, витягнутій моїм батьком з вітрини сумнозвісної амстердамської вулиці, але врешті-решт він злякався її, а якщо точніше, то самого себе, якого він побачив у чорношкірій красуні; потім пішли інші мешканки, інші рішення, але всі вони виявилися тимчасовими. Чому? Причина зовсім не в неприборканій, невгамовній і нестерпній натурі мого батька, а в тому, до певного часу не усвідомлюваному ним потязі, який він відчував до згаданої вище квартири. У потребі володіти нею. І дійсно, щойно він виставив за поріг останню жінку, англійську журналістку з чотирма дітьми, вони тут же знайшли одне одного — він і його квартира. У духовному, чуттєвому, інтелектуальному і навіть в особистому плані. Величність простору. Полиш відчай той, хто сюди входить, — ну, звичайно, не так тривіально. У просторі є драматизм. Безжиттєвість і багатство. Порожнеча. Меланхолія. Але він завжди: діяльний (активний і конструктивний). Завжди рухливий. Завжди створює ілюзію і надію, що ти маєш до цієї квартири причетність! ніби сказане: драматизм, багатство etc. — стосується і тебе. Ти вступаєш в квартиру і відчуваєш себе талановитим. І вже думки твої приймають інший напрям, обертаються якимось інакше. Це зовсім не храм мистецтва, і ти зовсім не посвячений. Це щось більш неприборкане, егоїстичне, істеричне, сутнісне. І якщо ти будеш необережний, простір поглине тебе цілком. Мій батьку! Коли мій батько подарував країні всю картинну галерею — швидше вимушено, ніж з почуття патріотизму, — йому довелося розлучитися і з цим особнячком. Коли зізнатися, нелегке було розставання. Незліченна кількість предметів збиралася в ньому роками, і він з плином цих років звик про це не думати. Будь-яка річ була на своєму місці і тому була непомітна. Але місце тепер зникло, а незліченність, нагромадження всього і вся залишилося — від тарілок у псевдонародному стилі до офортів Медіка, від портсигара аугзбурзького срібла до набору ложечок для збовтування шампанського. Знайшлися було покупці, якась фірма, все оптом за конкретну суму, але після деяких вагань батько відмовився. Однак пакуватися одному — про це він і подумати не міг! Так що прибули герцогині де Монтено, суринамська куртизанка й англійська журналістка: пакувати речі. Через деякі причини настрої був не дуже. Мій батько мав очистити квартиру не пізніше 28 березня (виправлення: 5 травня), і лише в найостанніший момент до нього дійшло, що день цей — роковини смерті його батька. Переїзд — це мій подарунок йому. Або, може, його подарунок мені? Суринамська куртизанка, яка давно зрадила свою професію, але була все одно куртизанкою, навченою старенькою, бабусею, насмішкувато подивилася на мого батька, задоволено, як після любовного акту, і сказала: Або взагалі не подарунок. Так вони познайомилися.

291. Угорці — а мій батько, безсумнівно, угорець — дуже скидаються на норвежців, у лютому вони жадають світла, тепла, бояться холоду (просто панічно) і цитують сумні вірші. Наприклад: Тільки холоднеча, і сніг, і смерть... і вельми при цьому засмучуються. Мій батько в лютому мовчить. Зате у березні, угледівши весняне світло, ще рожеве і слабеньке, він посміхається зі зловтіхою, наче когось обдурив. Снігу немає, блазнює він переможно, залишилася лише смерть!

292. Той факт, що у сина мого батька — на відміну від його друга Циппера — був батько, оточував його особливим ореолом, немовбито він володів папугою або сенбернаром. Він постійно хвалився своїм батьком. Це йому батько купив, те заборонив, батько хоче особисто поговорити з директором, батько хоче йому взяти репетитора. Мій батько був нав'язливим, але разом з тим корисним чарівником. Циппер часто зустрічався з ним, і мій батько, через неухажливість, звертався до нього як до рідного сина. Так, наприклад, він говорив: Підніми комір, старий, дме холодний вітер, може захворіти горло. Або: Покажи-но мені свою руку, адже ти ж порізався, підемо в аптеку навпроти і помажемо чим-небудь. Або: Вмієш ти плавати? Молода людина повинна вміти плавати. Але потім Ципперові доводилося повертати мого батька, як би узятого в борг «Робінзона». Траплялося, вони відправлялися кудись всі втриох. До часу (до бісового цього часу) мій батько ставився з великою серйозністю. У нього був грандіозний годинник з кришкою. Циферблат був з блакитної емалі. Чорні римські цифри були оздоблені золотом, крихітний срібний дзвіночок виразно і чисто зазначав кожні чверть години, півгодини і годину. Ними міг користуватися і сліпий, і зрячий. А хвилини, жартував мій батько, слід просто домислювати. Він сміявся: мислимі хвилини! Цей годинник ще жодного разу не був у ремонті, говорив мій батько. Він іде вже сорок років, іде вдень і вночі. Я придбав його колись при надзвичайних обставинах у Монте-Карло. Ці «надзвичайні обставини» давали синові мого батька і Ципперові чимало приводів до роздумів. Ця людина у чорному круглому капелюсі, що спиралася на ціпок з ручкою із слонової кістки, людина, що нічим начебто не відрізнялася від інших, свого часу, при якихось «надзвичайних обставинах» щось пережила, і не де-небудь, а у Монте-Карло!.. Мій батько їв цибулю від головного болю, прикладав до свіжої рани павутину і лікував подагру водою.

293. Що таке червневий день у Стокгольмі (Швеція)? На думку мого батька, червневий день у Стокгольмі: вранці ще зима, опівдні весна, увечері вже літо — країну (Швецію) не впізнати: жінки роздягаються (моя мати та ін.).

294. Син мого батька — цього конкретного разу — був не надто уїдливиий, він просто пожартував, не пам'ятає вже, з якого приводу — а, до речі, що несмачний торт, мабуть, був дієтичним і годився хіба що для батька (той сидів на суворій дієті) та ін., у тому самому беззлобному дусі. Мій батько був уже старий і слабкий. Він посміхався, продовжуючи їсти. Собаки брешуть, а мажі йдуть, — прошамкав він одному з онуків. Але син мого батька не залишив його в спокої: ну, як тортик? — поцікавився він. Мій батько, перекинувши стілець, люто схопився, скинув тарілку, розмазавши по скатертині залишок крему і шоколаду, і зі спотвореним злістю обличчям став молотити сина мого батька, ах ти! ах ти! — хрипів він, ах негідник! Син мого батька навіть не захищався, він стояв перед ним і брехав у думках, що не розуміє, що відбувається, не розуміє, не розуміє. Старий з плачем продовжував гамселити його. Це було вчора.

295. Мій батько був не князем і не графом і багатством особливим не міг похвастати, та все ж в очах його сина він був володарем, найбільшим з усіх, кого той будь-коли бачив. Наприкінці війни родина кілька тижнів ховалася, загалом-то, від самої себе, практично ж — від росіян і німців, але кінець кінцем все виглядало так, ніби вони намагалися втекти з цього світу — на Місяць або на Ранкову зірку. Нарешті вони дісталися Південного Бургенланда. Мій батько впевненим і разом з тим найприроднішим у світі жестом відчинив двері першого-ліпшого селянського будинку, де якраз збиралися обідати, господар був за столом, дружина біля печі. Welche Regiment?¹ — замість привітання по-військовому холоднокровно запитав батько. Селянин схопився, виструнчився, скинув підборіддя і, спрямувавши погляд поверх голови мого батька, в нікуди, відрапортував: Melde gehorsamst, Kaiserjäger Mödling!² Батько кивнув і попрямував до столу. Господар підхопив власний стілець, вибачте уклінно, від моєї дупи ще не охолов, вибачте, і подав батькові інший. Той сів і мовчки взявся за обід. Обидві родини, селянська і мого батька, — чекали. В серцях у них оселилися (розкинули бівуак) два однакових почуття: повага, ненависть.

296. У них була одна пісенька, сумним шепотом казала мати, хоча її незрівнянний голос так погано в'язався з тим, що вона розповідала, що весь час зривався на сміх, словом, Гізі танцювала на заставленому посудом столі, а твій батько бив у долоні і наспівував: О, навіщо ж, навіщо, Нінель, без потреби ти пішла на панель? Бути такого не може, захоплено здивувався батько. Так і було, пробурмотіла мати. (Тут іде прізвище мого батька) ляскав себе по колінах і заходився від сміху, адже хто хоч раз у житті бачив мою тітку Гізеллу, вічно в чорному, з драним птахом на головному уборі, що схожий на капелюх королеви Зіти (і справді отриманому в подарунок особисто від королеви), з якимись в'язаними нитяними сумочками, наповненими загадковими предметами, міг би сплутати її з ким завгодно, тільки не з повією. І що ж вона — відповідала? — пирскає сміхом батько. Великий був скандал? Ну, ну, далі! Я не повинна була цього говорити, вам би тільки познущатися. Гізі співала у відповідь... вона співала: На панель я ходжу з нужди, тому що так треба... ну ви розумієте. І що тут смішного? Батькові ледь не стало по-

¹ Який полк? (Нім.)

² Честь маю доповісти, Медлінгський його імператорської величності гірсько-стрілецький! (Нім.)

гано, так він реготав. (Боже, Боже, примовляла іншого разу моя мати, який жах. Чому ти не можеш зрозуміти? Чому? Вони так грали.)

297. Як фотограф-любитель мій батько досяг вершин майстерності, коли придбав апарат із таймером. До того, будучи єдиним фотографом, він був виключений із сімейних портретів, в кращому разі, на деяких знімках можна було розрізнити відкинуту ним тінь. Завдяки автоспускові, сподівався мій батько, він теж тепер буде в кадрі. Але все виявилось складніше. Заповнений гліцерином циліндр, що приводив у дію автоспуск, вельми чутливо реагував на тепло. Закріпивши камеру на тринозі і вишикувавши нас, мою матір, моїх молодших братиків, так, щоб залишилося місце і для нього, він натискав автоспуск і біг до нас. Уся родина в радісному очікуванні витріщалася в об'єктив. Цвірінькали пташки, в кронах дерев наспівував вітерець. По нозі сина мого батька повзла мураха. А камера все мовчала. І ось уже мій братик плаче, в око йому втрапила мошка. У напруженому очікуванні мати запитує, чи не могло статися так, що від напруженого очікування ми просто-напросто пропустили повз вуха сакраментальне клацання. Все тіло сина мого батька вже горить від нестерпного свербежу. Цвірінькали пташки, в кронах дерев співав вітерець. Мій батько, теж втрачаючи терпіння, направляється до камери, але варто йому зробити крок, як камера оживає: клац! Пізніше на знімку ми побачили тільки тата і ніякої родини. Під час другої спроби, приготування до якої були анітрохи не менш церемонними, на сина мого батька напав приступ нестримного сміху, тому клацання вони не почули і довгі хвилини стояли на місці, як ідіоти. Увічнити родину і себе самого в одному образі, в природних і невимушених позах моему батькові не вдалося і з наступних двох спроб. Коли прозвучить це клацання, знати було неможливо, — щоразу ніби грім серед ясного неба. А на п'ятій спробі родина виявила, що стоїть прямо на мурашнику. Цвірінькали пташки, в кронах дерев співав вітерець. Автоспуск між тим перегрівся і так прискорився, що батькові доводилося переміщатися до нас гігантськими стрибками. Але все одно клацання лунало раніше, ніж він устигав добігти; щелкус інтєрраптус. Видрукувані потім знімки демонстрували таку гротескную плутанину, що родина через заплутаність могла дати сто очок уперед навіть групі Лаокоона. Це були вже не родинні знімки, а портрети хаосу. Після чого мій батько знову вирішив звернутися до пейзажної зйомки; а син мого батька досі страждає через те, що батькові так і не вдалося явити і відобразити його справжнє обличчя. Я залишився розмитим.

298. За рівнем моральності мій батько в два-три рази перевищував пересічного обивателя, що, враховуючи сучасний стан нації, десятиліттями вибирає в себе атеїстичну заразу, не бозна-який результат, але живемо ж ми тут, і критерії наші — тутешні, тому «два-три рази» це вже дещо; Еміля Золя (з наголосом на першому складі: Зо́ля) він картав на чому світ стоїть, особливо розходився при згадці проступку абата Мюре, однак після його смерті (не Золя, не абата, а, на жаль, мого батька) виявилось, що одна судетська німкеня прижила від нього дитину, і з родиною цією, зрозуміло, що не за сприяння мого батька, ми підтримуємо досі щирі стосунки. Зате коли він сідав за фортепіано, то — куди ті «дві третини» поділися — співав сороміцькі пісні на

кшталт «Молитви незайманки» і «Мрії відставного солдата» (мого батька). А крім того, був у його репертуарі ще й патріотичний гімн західночеських німців («Егерланд — твоя сила в єдності»).

299. Само собою, часом батько як свиня нажирався, трошив усе навколо, виявляв свій жорстокий норів, дурну силу, татусі, вони це вміють, добре ще, що не доходило до серйозного лиха; але випинати своє батьківське «я», «хто тут фатер?» — цієї патріархальщини за ним ніколи не водилося, такої влади він не прагнув. Усім в будинку заправляла мати, і гроші — на капучино — батькові доводилося випрошувати у неї, вона ж у помсту подовгу його мурижила, дам, не дам, платила йому за садизм садизмом. І дивно: зазвичай батьки знають дні народження своїх дітей, а він не знав; так само, втім, як і свій власний. Він був здивований, коли з'ясувалося, що старшому його синові виповнилося тридцять, що це тридцятий його день народження, а не двадцятий і не сороковий. Він не мав найменшого уявлення, що часто бувало кумедно. Повагу він заслужив як знаменитий мисливець. Коли з Парижа приїжджав барон Ротшильд, він запрошував мого батька полювати разом з ним на сарн, а якщо у Відні траплялася якась біда зі скаковим конем, то посилали знову ж за ним — і нам це дуже подобалося. Практику він закинув, і правильно робив, що займався своїм основним ремеслом тільки через крайню необхідність. Він заспокоював, розраджував селян, нічого, мовляв, само пройде, треба тільки перебинтувати або голодом виморити, і все буде в порядку, нащо тут ветеринар? Ніяких записів він не вів, та й нікуди було записувати; грошей з селян не брав, навіть якщо і допомагав; приймав їх у трактирі, ну гаразд, принесеш потім пару яець, про що казати. А рахунки доводилося сплачувати моїй матері. Нам усе це імпонувало, рідня більшою частиною чогось домоглася, а ми в основному жили надголодь. Зате було цікаво і навіть приємно. Порядку або якихось обов'язків для нього не існувало, і якщо траплялося, що його викликали на приймання худоби, то він до полудня валявся в ліжку. М'ясники це знали. Але ми повинні були говорити, що батько вже давно виїхав. Ми йшли в його кімнату, стягували з нього перину, мовляв, пора, з Відня прибула партія. Траплялися моторошно неприємні неув'язки. Коли телефонували, ми, як було наказано, відповідали, що його немає вдома, але він, через якусь хвилинну примху, раптом брав слухавку. Це було жахливо, але ми сміялися. Існує складений нами список всіх його підлот — потік дитячих скарг із тих, які людина пам'ятає до самої смерті. Якось він порвав фотографії кінозірок, які ми збирали. Спалив колекцію сірникових коробок. Коли тобі самому за сорок, дорікати його в цьому смішно, але все ж таки. Під час повітряних нальотів він першим біг до бомбосховища. А коли, наприклад, у сьомому класі моєму молодшому братові Юліанусу треба було перездати латинь (він упав, зламав руку і весь рік не міг конспектувати), мій батько, який дійсно знав латинь, і не тільки ветеринарну, відмовився йому допомогти. Коли ж після іспиту братик повернувся додому, мій батько зачинився з ним у вітальні і як божевільний став лущувати його собачим батогом; ми барабанили кулаками у двері, чим тільки ще дужче його розохотили; це було справді нерозумно. Через синці менший брат кілька тижнів ходив у сорочці з довгими рукавами і не з'являвся в купальні. Словом, тоді ми зрозуміли, що батько наш непередбачуваний,

і почали ставитися до нього, як прийнято ставитися до природних катастроф. У дитячі роки обурення зазвичай супроводжує якесь розуміння, і різниця між «винен» і «невинний» буває вельми розмита. Мій батько не став наці, хоча ветеринари ставали нацистами дуже часто (біологія, теорія спадковості); але його від цього вберегли властиві йому гріховні, я б навіть сказав, злочинні нахили, а більше того — незнищенне нехлюйство.

300. Батьківство мого батька припадало лише на неділю. Він пообіцяв бути о третій. Рівно о третій сини мого батька визирнули у вікно: «фольксваген» стояв перед будинком. Він поспішав, мій батько був нетерплячим. Але ніколи не сварився, навіть ніколи не говорив: ну де ви там, швидше! Через чотири хвилини він завів мотор і котився десять метрів. Ще чотири хвилини, ще десять метрів. Нарешті діти підбігли до нього: доброго дня. Мій батько кивнув: доброго дня. Куди їдемо? До замку Шпорнгейм, відповів мій батько. Графи фон Шпорнгейми були вашими предками; Йоганн Другий, граф Шпорнгейм-Кройцнах, був батьком Вальраба фон Коппенштайна, чия мати, що вийшла з придворного чиновного оточення, не маючи титулу, могла зробити своїх синів лише баронами; ось у цей замок ми сьогодні влаштуємо прогулянку. Він продовжував називати дати та простежував родинні гілки аж до сьогоднішнього дня. Синів же мого батька більше цікавило те, хто може сидіти коло батька (на тещиному місці), а кому треба сісти позаду. Тривала постійна боротьба за переднє місце, яка потребувала фізичної сили, неабиякого розуму та безхарактерності, нарешті батько волав: досить уже! Це його втручання було межею, після чого наставала тиша. Хто чув цю тишу, той її ніколи, ніколи не забуде; батьківські сліди.

301. У 70-х роках старший син мого батька інколи бачив його на вулиці Ваці. Він (мій батько) дивився на вітрини. Портфель, окуляри, біла сорочка. Він роздивлявся. Він йшов з роботи. Йти по вулиці Ваці було його звичкою. Коли син помічав його, то треба зізнатися, що він не завжди до нього підходив. Що він відчував, коли його бачив? Не радів йому? Вони вже не жили разом, рідко бачились, він мав би радіти, що бачить його. Інколи він все-таки до нього підходив. Вони розмовляли декілька хвилин. Подібно до того, коли ми зустрічаємо нашого колишнього вчителя, про кого ми не можемо сказати ані доброго, ані поганого, він був з нами добрим та порядним, у принципі він навчав непогано, але й не добре. (Є тільки одне важливе питання: чи може людина полюбити кого-небудь тут, на землі, протягом усього життя? Чи зможе любити своїх батьків, дітей, дружину, сусіда, друзів? Колишнього вчителя?)

302. Мій батько був інакшим, ніж інші батьки. Діти мого батька дуже швидко це помітили, вони були недурні. У всіх батьки як батьки, снідають разом з родиною, ходять за покупками, у контору чи на завод. А цей — ні. Близько обіду вилазить зі своєї кімнати. Це святе місце, вхід тільки за запрошенням, а запрошення є тільки тоді, коли Чарівник (так ми його називали) мав бажання почитати, а мав він бажання тільки тоді, коли мав час, десь «після чаю». Він прекрасно читав. Казки Андерсена, Гауфа, братів Грімм. Пізніше він зачитував і те, що сам понавигадував, і тоді з'ясовувалося, чим він займається в ранішні

години. Дітям дуже подобалося. Їх вражала старанність мого батька. Його ніхто не примушував, у нього не було начальника, і все ж; було помітно, що він постійно щось пише або про щось думає. Звідси його розсіяність, заклопотаність та неуважність. Для писання та розмірковувань потрібен спокій. Він заводився тільки тоді, коли йому заважали, а так — ніколи. Його не хвилювали погані оцінки, ледачість або невихованість, брехливість дітей він помічав тільки тоді, коли моя мати їх лаяла. Та робила вона це у крайньому разі, тобто рідко. Авторитет мого батька був дуже великим, авторитет моєї мами, який використовувався частіше, не був меншим. Вона успадкувала від свого батька гарячковість та запальність. (Дідусь по матиринській лінії помер у 1942-му, від запалення легенів, позаяк тоді це ще було небезпечним захворюванням.)

303. Мій батько: приносить карамельки, купує олівці, кладе до шухляди, показує, накриває, говорить, тре замшею, на світанку йде в грубому пальті, в холодному пальті вчасно приходиться, бере, виходить, сідає, кладе, говорить, цитує, пестить, порівнює, здає, вмикає, слухає, стишує, встає, підпалює, сідає, дивиться, засуджує, попиває, звертається, лається, порівнює, запам'ятовує, підкреслює, гравірує, переоцінює, викреслює, читає, знову оцінює, уважно слухає, мовчить, гравірує, стирає, бере, ставить, зачиняє, обмірковує, сміється, цитує, сміється, бере, заходить, роздає, роздає, кладе, кидає, кладе, хвилюється, ховає, обмірковує, забуває, підіймає олівця, кладе, пише, говорить, слухає, говорить, говорить, виходить, зупиняється, гасить.

304. Мій батько? Красивий мужчина, шляхетний, імпазантний, разом з тим він добропорядний, знає обов'язки, любить порядок, не надто широких поглядів, не дуже сприйнятливий до мистецтва, католик, та й з цим він не перебільшував. Моя мати, навпаки, була жвава, чуйна, з великою фантазією, лінива, недолуга, нервова жінка (ще й яка), з обуреннями, фобіями та ілюзіями. (В родині Карої було багато душевнохворих: ми страшенно боялися, коли їхали до бабусі в село: великий одноповерховий будинок розділений на дві частини, в одній — жила моя бабуся, в другій — її син, мамин брат, невиліковний душевнохворий. Уночі він ходив порожніми кімнатами, особливим монологом притуплюючи свій страх, який переходив у дивовижний гамір і закінчувався шаленим криком; так проходила вся ніч: ми буквально дихали страхом.) Там був великий штат прислуги, з дітьми займалася французька гувернантка, обов'язки моєї матері зводилися до роздачі завдань для куховарки, покоївки та садівника. Правда, це не заважало їй викрикувати щось на кшталт: «усім лише я маю займатися», «праця облагороджує», «римські сади — це моїх рук справа», «на щастя, я дуже практична». У свій вільний час я із задоволенням читаю Спенсера та Фіхте, говорила вона цілком чесно, хоча інколи книжки цих філософів лежали на нижніх полицях з нерозрізаними сторінками. Її імпонувало те, ким вона не була. Її прикладом був такий собі тип матрони, яка володіє високими ідеалами та непохитними (католицькими) принципами, яка живе своїми обов'язками та присвячує себе родині. І з якоюсь святою наївністю вона ідентифікувала себе з тим, чим так захоплювалася! Ми, брати та сестри, швидко знайшли в цьому ідеальну можливість для прискіпування та діставання. Головне — це відмова, що б нам матінка не

казала, ми без винятку реагували відмовою, причому поводитися з упевненістю, — і тоді ми дуже зблизились, особливо з моєю сестрою. Достатньо було мамі сказати, що світить сонце, ми тут же їй відповідали: та де світить, адже дощ лє немов з відра! Що це за манія у вас — дурниці говорити, казала вона роздратовано. На це один з нас примирливим тоном казав: добре, скажімо, не лє, але міг би лити, другий з нас, після короткого розмірковування, додає: припустімо, що не лє, але якби почав лити, то все одно лив би. Протягом багатьох років ми отак гралися з нею із холодною іронією. Вона дуже нас любила.

305. Пшенично-русяве волосся мого батька доходило йому до пояса, як у в'єтнамок, тільки у них воно чорне. Це було для нього як капелюх у Йосифа II, сигара у Вінстона Черчилля, окуляри у Джона Леннона, його знака. Проте в хаті постійно стояв такий сморід, схожий на те, коли у селах палять свиню (колись соломою, тепер газовою лампою), бо мій батько не стриг волосся, а палив його. Цей спосіб, як і довжину, йому підказали в'єтнамки. Паління здоровіше, бо не ламає волоски, і дихання не пошкоджується! А дихання волосся є дуже важливим! До речі, паління мух — звичайна, так би мовити, дитяча катувальна гра, також супроводжується цим смородом. Коли ми з братами вперше палили муху (ще за часів переселення), то здивовано поглянули один на одного. І одночасно вигукнули: таточко!

306. У мого батька була репутація великого йобаря, у всіх найгірших значеннях цього слова. Говорили навіть, що він смердить аміаком, і в нього фурункули в нижній паховій частині, і що між ногами в нього грибок. Секретарки сміялися за його спиною. Одну з них він регулярно запрошував на вихідні в наш замський дерев'яний будиночок, але та пропускала його запрошення повз вуха чи не вірила своїм вухам. Зрештою вона прямо запитала батька, що в нього на думці. Мій батько думав про те, що відтрахає цю жінку, тобто що вже настав час її відтрахати, відповів він досить відверто: складемо до купи те, що в нас є. Але тоді нащо я тут, запитала секретарка, позаяк вони вже тоді були в замському будиночку — мій батько, секретарка та її чотирирічний син. Це мене не хвилює, сказав мій батько, і взяв жінку за дупу. Вони зверталися на «ви». Розслабся, бля! Жінка не прибрала від себе руку батька, й далі не розуміючи ситуацію, але почала гратися зі своїм сином, який хоч і був занадто малий, чудово розбирався в настільних іграх. Мій батько це підмітив, вважаючи це дотепним: хто буде сміятися останнім. Коли перейшов на німецьку, подивимось, сказав, чоловічку, *ärgere dich nicht!*¹ Попри все, він сумнівався, чи варто долучатися до гри, з одного боку, він не любив настільні ігри, за винятком «Монополії», з іншого — він не для цього прийшов. Він почав рухати рукою. Поки ті вибирали кольори, він почав уявляти собі продовження, котре мало для нього більший зміст: хвилювання, застібку-блискавку, о-па-на і таке інше, стогони, неземне бажання, окремі «тощо», але тут він застряг на пильному погляді малого, він хоч і не був дуже просвітленим (мій батько), та пам'ятав слова Достоєвського стосовно дитини і зрозумів, що жінка саме тому і взяла з собою шмаркача. Та руку свою він так і не прибрав.

¹ «Хто буде сміятися останнім» — угорська настільна гра, у німецькому варіанті — «Не засмучуйся, друже».

А це вже жінка зрозуміла. Хлопчик домігся найкращих результатів. Тоді мій батько поставив платівку про «старіючого чоловіка», Хунгаротон¹, себто який він самотній — який? — в його багатолюдній родині, його жінку цікавлять тільки діти, він навіть не знає, до кого вдома звертатися, він дивиться телевізор, і це його єдиний людський контакт (але без каналу Дуна ТВ²), а ви знаєте, мила Анна-Маріє, що після тридцяти років подружнього життя навіть тіла не спілкуються одне з одним, ніхт фершгейн, а він же не робить з цього великої таємниці, що поклик плоті і тепер, коли він уже далеко не молодий, дзвенить, Анна-Маріє, адже всередині він ще молодий, не юнак, але молодий, і він на все готовий у певних межах і, звичайно, дискретно, та з цим би і не було біди, цей маленький будиночок розташований точнісінько біля примиської лінії, і не треба було б разом приходити, він і дублікат ключа вже зробив, лише слід запам'ятати, що його треба засовувати навпаки, а не як звичайно, і це потім створюватиме проблему, бо вони звикнуть до незвичного, але до цього вони ще не дісталися, і ще треба запам'ятати, що на свята останній потяг вирушає о пів на десяту, це дуже важливо, він навіть це записав, де висять ключі. У мене гарне передчуття, сказав мій батько, погладжуючи мовчазного малого по голові, і перейшов на німецьку, кажучи: *ich habe ein gutes, ein gutes Gefühl*³.

307. Мій батько змінився. Мій змінений батько виказує свої почуття, як поверхові, так і глибокі, він їх не соромиться, не ховається за панциром, не приховує сердечні справи, навпаки, він справжній, добросердий, уважний, він не хоче керувати іншими, а, навпаки, покладається на рівноправні стосунки, засновані на діалогах, наприклад поклавши розподіл домашньої роботи на мою матір. Котра навіть не сягає півтораметрового зросту, що мій батько, зрозуміло, вважає принизливим, його духовне та світське становище бажає, як мінімум, 158-ми, зухвалість, кричить він, і просить мою матір, впевнено, відкрито, сердечно, уважно, аби вона була така ласкава трохи підрости. Вибач, дідько б тебе ухопив. Моя ж мати не змінилася, отож і не могла вибачити.

308. Мій батько, зразу після війни, коли він недовго був поліцейським, купив якомсь білого коня, Імре, про купівлю коня навіть речі не було, він цілий день пив з кимось у корчмі і коли напився, той хтось сплавив йому коняку. Це був кістлявий, худий, старий кінь, і такий хворий, що наступного дня довелось його пристрелити, він пустив йому кулю в лоб зі службового пістолета, в кінці нашого саду, неподалік від будинку Мурані, він не хотів йти далі, як батько не смикав його за повіддя, він просто там зупинився і слухняно схилив голову; потім цей кінь став символом — мама згадувала його все життя як неспростовний доказ батькової легковажності та довірливості.

309. Якщо моя мати була десь далеко від батька, то мій батько міг думати тільки про неї. Що більше вона була недоступною, тим більше вона заповнювала його серце. Відсутність моєї матері змальовувала її повніше, ніж її при-

¹ Хунгаротон — угорський лейбл звукозапису.

² Дуна ТВ — угорський канал.

³ У мене є добре, добре передчуття (нім.).

сутність. Тоді мого батька осявало, що без моєї матері він ніщо, повний нуль, привид буденності, тоді його осявало, чим він завдячує моїй матері, дякую, моя люба, до нього дійшло, він зрозумів, він обійняв усю елементарну необхідність того, що вони вдвох, разом і так далі. Тобто мій батько бачив життя, його оптимальність, в якійсь пульсації, поряд, на відстані, бути поряд, бути на відстані, бути, бути. А мати, навпаки, ніколи не залишала батька на самоті, не відходила від нього, вона вважала, що батька прив'язує до неї елементарна необхідність, вона вважала, що мусить, навіть принісши себе в жертву, бути з ним поряд тілесно, в прямому розумінні цього слова, адже мій батько покладався на тіло, уважний до його покликів, до його порад прислухається найбільше, інколи вона відчуває (моя мати), що вони вдвох перевіряють її, мій батько та його тіло, наче влаштовують пастку: як він починає благати, принизливо, на межі сліз, чи моя мати зробила б дещо для певного, абсолютно не очевидного прохання, після чого вона, моя мати, трохи вагаючись, таки робить достатньо, але це вже марно, бо мій батько здатен уже розмовляти тільки про її маленьке вагання, обмінюватись думками стосовно цієї зради, цієї поразки, приниження, хіба моя мати не розуміє, наскільки це для нього важливо, елементарна необхідність, за яку він у ту мить віддав би все, все, що має, своє життя, спасіння, він поставив би на кін навіть своє спасіння, а моя мати вагається, але чому?, це незрозуміло, вже навіть просто з користі треба було це зробити, іншими словами, чому це не наказувало матері її тіло, але моїй матері її тіло нічого не наказувало, вона йому наказувала, вона вважала, що її життя належить моему батькові, це її жертва, та в неї складалося відчуття, ніби мій батько цього не розуміє, до нього це не доходило, в будь-якому разі в його поведінці не було і тіні вдячності. Відсутність мого батька заповнювала весь світ. Це мій батько і називав вдячністю.

310. Мій батько, моя мама та коханець, чи то мого батька, чи то моєї матері, Томі, нестерпний голубий, у котрого не затикався рот, теревенив, наче якийсь гімназист чи то нью-йоркський зазнайко, коли про фундаментальність культури, чи про гроші, конкретно про конкретний спадок, або про кльову (!) сорочку офіціанта, так вони вечеряли втрьох. Налетіли мухи (diptera). Цей Томі відганяв їх од себе, нервово, з відразою. Тоді одна муха, ім'я не важливе, сіла на мою матір. Відпочивала собі в неї на коліні, зовсім близько до таємної таємничості пахви. Скажи мені, серденько, солодко звернувся Томі до моєї матері, як ти вважаєш, це, — і вказав на муху, що задоволено дзижчала, — через твої жіночі випари? Моя мати мало не задихнулася від такої нахабності. Навіть мій батько відчув, що це вже занадто. І подружжя — наче одночасно — замовкло, і тільки мухи дзижчали, Томі лишився сам із собою. Холодний озноб. Аж раптом він захихотів, ех, вигукнув він, сумна дупа весело не пердить — і хоч ти трісни.

311. Був такий собі Томі, якого мій батько любив усім серцем. Після першої ночі (розумій: в одному ліжку), проведеної разом, тремтячи від люті, практично нервово та стримуючись від сміху, мій батько сказав наступне: все одно яке воно, про мене воно може бути хоч дірявим, хоч маленьким, та я наполягаю на тому, аби ми записали в угоду моє право на окреме покри-

вало, без окремого покривала я ніколи, розумієш, ніколи більше не спатиму разом з тобою. Томі образився: але ж якби ти мені сказав... Якби! А ще й до того ти мене відштовхував на край ліжка, у двадцятидвох, зауваж, двадцятидвохсантиметровий рів я був знову і знову посунутий і тому питаюся, чому саме двадцять два, можливо, це якесь літературне послання, Виверт-22, чи що? Томі закотив очі догори, себто добре, що я не твоя дружина. О, дурне ти пердило, якби ти тільки знав, як нескінченно далеко ти від цього, подумав мій батько з раптовою ненавистю. (Очевидно, він каюся.) Це сталося якраз двадцять два роки тому, ха-ха.

312. До кінця своїх днів мій батько здаген був червоніти. Мати від цього просто казилася: ти лицемірна свиня!, але вона була не права. Мій батько любив сміятися. Якщо він не знав, що ще сказати, чи просто не було що, то він раптово починав сміятися, наче якесь дитя, замість вибачень та знизувань плечима. В інших випадках будь-який аргумент змінювався сміхом. На профспілковий квиток потрібна була фотографія, вони стояли в черзі, як до хірурга. Не смійтеся, прошу вас, сказала молода пересічна жінка-фотограф, на що мій батько одразу засміявся та зашарівся. Молода жінка чекала. Дивіться сконцентровано в камеру! Такого мені ще ніколи не говорили, лагідно сказав мій батько. Молода жінка чекала. Мій батько зніяковіло дивився в об'єктив, шукав обличчя жінки поза камерою, де ти, тварюко, завівся він, я тобі зараз сконцентруюся, переконаєшся, я тебе розгляну зараз, тупа мавпо, на атоми розкладу, спопелю тебе поглядом. Ось і все, сказала змучено жінка-фотограф і вийшла з-за камери. Батько опустив очі. Лицемірна свиня, сказала фотограф. Ось так.

313. Одного прекрасного квітучого дня моя мати зізналася, що вона заздрить пенісу, так вони познайомилися з моїм батьком. Моя мама ніколи не кидала займатися на велотренажері. Ти знаєш, що десять кілометрів шаленого катання на велотренажері, коли я плаваю в поту, — це близько ста п'ятдесяти калорій? Ні, відповів мій батько, а після деякого розмірковування запитав, скільки то взагалі буде сто п'ятдесят калорій. Склянка кефіру. Розумію, склянка кефіру. А коли мама почала гніздитися на велотренажері, тоді вже батько почав заздрити і з заздрістю сказав наступне: із тебе... тепер... тече... кефір... Саме так і сказав із паузами. Моя мама від цієї — паузи чи від кефіру? — завелася. Жоден з них терпіти не міг кефіру, це їх об'єднувало (як і їхня заздрість).

314. Моя мама (ймовірно) закохалася у свого майбутнього чоловіка, феноменального перського філолога, котрий викладав у Будапештському університеті за міжнародною угодою обміну, і, з вівторка на середу, навіть не в кінці тижня, вона покинула мого батька. Це ще він розумів (мій батько), вважав це зрозумілим, що жінка, так би мовити, прагне безпеки та сталості тощо, але він не міг збагнути, що між ними все скінчено. Такі слова «все скінчено» були для нього незрозумілими. А коли через декілька років він зіштовхнувся з мамою на одному прийомі, його серце почало швидше битися, він шукав мамин погляд, але не знаходив. Урешті-решт він не витримав, підійшов до

моєї матері ззаду та торкнувся її плеча. У звичайному буденному русі — ціле море ніжності. Моя мати сердито відвела голову вбік, наче кобила, котру смикають за повіддя, доброго дня, щасливо випалив мій батько, і зашарівся від спогадів. Моя мати кивком сприйняла вітання, потім повернулася до компанії. Вона просто відмахнулася від мого батька, дещо презирливо, дещо дратівливо, дещо з відразою, наче поняття не мала, хто він, хто ця неприємна, необачна особа. Мій батько не вірив своїм очам, бурчав, бубонів, добре, що все скінчилось, але що було, те було... Йому хотілося вдарити маму, він хотів зробити їй боляче. То це такий от кінець? Що після кінця отак нічого й не лишається? Це суперечило натурі батька. Він ніколи нічого не хотів закінчувати. Може, закінчувати іноді і хотів, але не обривати. Так він боровся з нетривалістю. Зараз йому пригадалося, як вони кохалися, як здригалися її стегна, як тремтів куточок рота, вона ніби ковтала повітря, наче задихалася... заплющить очі і гладить живіт, погладжує, масажує, наче хоче схопити ззовні те, що всередині; ніби потопельниця випірнула з води. Мій батько ніколи і ні з ким не почувався таким спокійним чоловіком, як із нею (моєю мамою). У старості він говорив: існування твоєї матері неможливо довести, та мій моральний обов'язок — вірити в це.

315. У мого батька (від переляку) перехопило подих. Вони грали в слова, і моя мати напирала, як танк, і майже вже виграла, коли батько зробив коронний хід. Дідько, пробурчав він, мало того що ти красивіша, розумніша і, до речі, сильніша за мене — коли вони боролися, моя мати без зусиль згинала старого в три погібелі, задирає п'яти до вух, тикала його носом у пупок, та я тобі зараз власні окуляри згодую, змію очковий, та ін., — ще не вистачало, щоб з'ясувалося... Забувши про гру, матінка раптом заверещала: ой, ой! так ми не домовлялися! Ну а що ж мені залишається, раз уже вскочив у халепу, вихвалявся мій батько, нумо, нумо, стегенця мої, колінця мої мармурові!.. Ой, ой, ой! як від лоскоту, верещала матінка, не треба, не треба, у мене від кохання всі мізки вибиває! Отож-бо, курко ти безмозка, задоволено констатував батько.

316. Мій батько дрімав на смертному одрі. До опочивальні внесли вже свічки, метрові вежі завтовшки як рука — подарунок єпархії і, в даному конкретному випадку, природний знак родинної уваги. Усе було в червоних тонах, натуральний шовк і сукно із золотим шиттям. Здавалося б, дрібниці, але вони надають всьому, що відбувається, історичного значення. Батько знову був у забутті, душа його знову шукала порятунку. Кінець земного шляху бачився в похмурих тонах. Стара безноса нікого не щадить. Мій батько наспівував, як божевільний, про чудові троянди, лаванди і мальви, великі і малі, про горді лілеї, про фіалки найніжніші, скоро, скоро настане і ваша черга. Бережіться, красуні! А потім батько попросив сина розбудити його в домовлену годину; той обіцяв. Він обожнював мого батька. І коли настав час, тихенько прокрався в кімнату, на мить — через палаючі свічки і смертне ложе — уявивши, що він і є смерть, Посланець Аїда, але потім, ніжно торкнувшись батька, розбудив його. Мій батько, немов гребінь дикої хвилі, вихопився з-під ковдри і закотив синові оглушливого ляпаса. Син мого бать-

ка про подібне чув, але не думав, що таке можливо: у його очах замиготіли зірки: Велика Ведмедиця, Ранкова Зірка і т. д. І лише через десять років — де тоді вже був мій батько! — він запитав, але за що? Вибач, любий, захихикав татусь, але коли ти будив мене, на твоїй пиці була написана така безсоромна насолода! І син мого батька зрозумів, що той мав на увазі. Тої насолоди він не пам'ятав, але й не виключав її. Це ти — Посланець Аїда?! На тобі, маєш!

317. Мій батько занурився у мовчання. Його батько відбув в інший світ. З того дня ще не минуло й тижня, і йому було важко. Адже він стільки «практикувався», такий впевнений був, що готовий. Мій батько дуже любив свого батька, він мав потребу в ньому, йому треба було, щоб він був, нехай далеко, нехай навіть їхні розмови по телефону були такими безглуздими і навіть їхні особисті зустрічі здебільшого проходили в мовчанні і вимагали чималої винахідливості. Спочатку мій батько шаленів через те, що на 70—75% їхні конversaції полягали в тому, що його батько в найдрібніших подробицях, з явним зацікавленням і навіть захопленням — чого з ним ніколи, справді ніколи не бувало — розповідав про ремонт у квартирі своєї подруги, акцентуючись на складнощах, пов'язаних з приведенням до ладу ванної кімнати, на неблагонадійності очікуваних (!) майстрів, і в першу чергу їх маніпуляціях з рівнем, щастя ще, що графиня зналася на цих справах (он як!), адже їм (роботягам) нічого не варто підкласти мізинець (під рівень), але тоді вона пригрозить їм пальчиком, і ті змушені будуть ганебно відступити. Мій батько намагався змінити тему, політика зовнішня, внутрішня, економіка, культура, література та ін., щоб вже коли нічого особистого, ні про нього й ні про себе, так хоча б розбуркати в батькові, мобілізувати його старезну мудрість, його зухвалий саркастичний розум, бо знав, що тоді суб'єктивність, так безпристрасно виставлена ним за двері, повернеться через вікно. Але не спрацьовувало і це. *Батькові було з ним так нудно, що йому доводилося червоніти.* І тут несподівано, немов новий абзац, він відкрив для себе зовсім іншого батька, побачив його як унікальний у своєму роді об'єкт, як тіло, як своєрідне поєднання органічних елементів, *nie da gewesen¹*, як унікальне і неповторне творіння Творця, як диво, подібного якому *не існує* ні на Землі, ні на Місяці, ні навіть у Раю. І він почав придивлятися до батька, став розглядати його з голови до п'ят, до найдрібніших деталей, до волосинки, від кожної окремо і до загального враження від волосся, став порівнювати його зі старовинними фотографіями, картинами, враженнями, зіставляти одні елементи з іншими, згадувати жести, нескінченне різноманіття міміки, безліч спогадів, особливо дитячих, різних історій, станцію, ярмарок, карусель, «гру жовен», і врешті-решт у нього склалася незліченна кількість образів батька. Крім того, він розглядав його не тільки під час їхніх зустрічей, але іноді і підглядав — як він, виснажений, стояв під виснаженими березневими променями сонця, як пошепки розмовляв по телефону з графинею, зі спортивною помаранчевою пластиковою сумкою в руках, божевільний колір якої чомусь йому дуже личив, він дивився на нього і не міг надивитися, завжди примічаючи в ньому щось нове, манеру гоління, наприклад, або просто бачив його на іншому тлі, що викликало нові асоціації, і той, на кого він дивився, — мій батько — ставав

¹ Чого ніколи не існувало (нім.).

іншим. Моя мати задихалася від ревнощів, влаштовувала істерики, верещала, кричала на нього, навіть дряпала. Але мого батька цікавив тільки його батько. Він сидів у нього в ногах і дивився. Рахував його роки. Якби він прожив ще три десятки (а міг би), то зараз батькові було б 108 років — ото була б штука! Була б. І на що я досі цього витрачав час? Він знову і знову радів батькові, для якого це вже ставало тягарем, і його батько скаржився на мого батька іншим своїм дітям. Вам не здається, що ваш брат схиблений?

318. Помер дідусь. Мій батько запанікував. Він відчув, що пішов зворотний відлік: десять, дев'ять, вісім або один мільйон десять, один мільйон дев'ять, неважливо, десь клацає лічильник — до речі, про стукіт, він якось прочитав таке визначення нескінченності: уявімо собі скелю завбільшки з гору Геллерта, на яку один раз на сто чи тисячу років сідає маленька пташка і легенько, ледь торкаючись, стукає по ній дзьобом; час, за який скеля цілком зруйнується, — це секунда вічного буття, і ясно, звичайно, що це не нескінченність, а просто багато-багато чогось, але йому тоді здалося, що він зрозумів, що є нескінченність: це дещо жахливо інше, — а те, що лічильник завжди був включений, сім, шість, п'ять, справи не спрощує: він залишився сам, черга за ним. Він усвідомив, що глумитися над часом — це гординя, що час перемеле все, в тому числі і знуцання, і смак його буде нагадувати «присмак срібної ложечки після першого металевого мосту». Йому наснилося, що він — батько. Він виявив це, коли покликав батька, а той не відгукнувся. Ну звичайно! Адже татусь — це тепер він, він! Отак-от... А ще не минуло й тижня, і все дуже важко. З одного боку, ця паніка, з іншого — він же ж його любив і т. ін. Скінчився мій час, ще влітку попередив дідусь мого батька. І все ж сталося це несподівано. Щойно батько дізнався, що дідусь серйозно хворий, він тут же вирушив у путь, а поки дістався, його батько вже не міг говорити, але все ж він залишався при ньому тиждень, сидів, дивився на батька, розглядав кожну його клітинку. Мій дідусь написав на аркуші паперу: «Твої очі стали схожі на потрісканий від часу синій фарфор, тільки не треба мені говорити, що це природне старіння. Твоя мати казала мені, що Миклошечкові вже і сказати нічого не можна, особливо про роботу, такі хворобливі у нього очі». Мій батько подорослішав, став чимось на зразок маргінального інтелектуала. Життя його склалося не найліпшим чином. Але в очах оточення треба було підтримувати видимість, усі так роблять, навіть після того як втрачають непохитну віру в те, що вони будуть вічно молоді і безсмертні. Ось чому нещодавно він заснував невелику компанію «Tatr GmbH» з молодією спритною командою з трьох інженерів-шмаркачів. Тепер намагається цю компанію розширити, хоча у глибині душі усвідомлює, що велика команда спритнішою, як правило, не буває. І все ж, хто знає?

320. Синку, може, поговоримо трохи, попросив дідусь мого батька. Про що? Мій дідусь весело стенив плечима. У відповідь мій батько теж стенив плечима, з тією самою неповторною гримасою на лиці — спадковість! — але не весело, а роздратовано. І ухилився від розмови, пославшись на зайнятість. Йому було п'ятнадцять, а в такому віці справ зазвичай по горло. Батько його був уже старий і слабкий. Спокійний, гарний, сповнений гідності, слабкий.

Він сидів у саду. Розміром був як груша. Дзижчали оси. А років двадцять тому, немолода вже, знаменита на всю округу повія з Дунаваршані (моя бабуся), що пішла на спокій в пароксизмі старечих спогадів, обняла мого батька — можливо, вперше в житті — і розчулилася, як це було прекрасно, як приголомшливо, коли двадцять років тому твій батько попросив тебе поговорити з ним. Після цього він прийшов до мене і як найбільшу новину повідомив, що приходив наш син, і ми з ним розмовляли цілу годину, цілу годину, уявляєш? Я теж була щаслива, і навіть платити нікому не довелося. Ти зробив щасливим батька, він помер щасливим, спасибі тобі, синочку.

321. Моя мати померла. Вона померла, народжуючи сина мого батька. Мій батько сидів на краю ліжка і плакав. Померла! Померла! Ти відняв її у мене! Ти відняв! Він потрясав кулаком то в бік неба, то в бік своєї дружини. Яка раптом сказала: Але дитина-то жива! Він знизав плечима. Але дитина-то від тебе? Він знову знизав плечима. Дружина струснула його обома руками. Від тебе? Від мене. Ти впевнений? Мій батько кивнув. Поклянись! Він поклявся. І тоді дружина сказала: Я його виховаю. У нього вже є два брати. Але вони померли на гірськолижному курорті: вони, дружина мого батька і два моїх брати. Мій батько любив жити конкретно і тому терміново одружився з однією крихіткою-француженкою. Яка, на жаль, через сім місяців пішла від нього до торговця кави, якогось Бальдассарі Куккулі — пана з білявою борідкою і «альфа-ромео» (остання куплена ним у розстрочку) плюс дружина і четверо малюків у Турині. Він помер п'ять років по тому (мій батько) в авіакатастрофі. О, матусю.

321. Батькові зовсім погано, написали йому, тому син мого батька поспішив, щоби востаннє побачитися з ним. Було це, здається, у серпні. Усі сиділи в саду, оглядаючи долину Носсак, що лежала перед ними. Мій батько розташувався в старому «кріслі-кошику», на колінах — плед. Його бліда стареча рука, обплетена товстими синіми роздутими венами, постійно грала прутиком, що відділився від поручня. Свого сина він переплутав з одним з його молодших братів чи приятелів, кажучи, «а ти пам'ятаєш, коли...», і при цьому згадував про події, що мали місце ще до його народження. Але потім, раптом залишивши спогади, мій батько (безпосередньо) звернувся до старшого сина. Недобре це, сину, що ти не надіслав нам жодної своєї книги. Син мого батька почувався присоромленим. Членам родини він навмисне, так би мовити, через дитячу помсту, не посилав своїх книжок, адже найбільше написанню їх противилися саме вони. Йому слід бути великодушнішим і в першу чергу не поширювати цю помсту на батька. Так йому тепер здається, подумав він. І ось епізод останній, без тіні особистого: наступного дня син мого батька їхав. За сніданком, а може, за збором речей він звернув увагу на відсутність мого батька. Через повагу до гостя — про те, що в гостях у нього син, він знову забув — мій батько, за звичаєм, відправився на межу маетку, щоб попрощатися з ним там. Щоб здолати триста-чотириста метрів, йому знадобилося півгодини. Коли його син, з валізами, дістався до старого, мій батько стояв, спираючись на палицю, під величезною, посадженою ним ще сорок років тому сосною поруч зі старою, вицвілою від часу таблич-

кою: ПРИВАТНЕ ВОЛОДІННЯ. ПРОЇЗД ЗАБОРОНЕНО. Його біле волосся майоріло на вітрі. Він довгим і пильним поглядом проводжав сина, поки той спускався в долину.

322. (...) Син мого батька і знав, і не знав свого батька. Мій батько був його батьком, але все ж був нічним незнайомцем. Він жодного поняття не мав, про що насправді думав його батько, які сни йому снилися, про що він мріяв, що відчував. Протягом вісімнадцяти років він обідав з ним за одним столом, виконував його вказівки і служив йому без особливого завзяття, точно так само як без особливого завзяття мій батько служив іншим людям; але ким був мій батько, він (син мого батька) так і не знає. Він не знає, як батько ставився до моєї матері, любив, не любив її, або і їй він просто служив, бо в сім'ї верховодила мати, не знав, що він думав про своїх синів, яких навіть після тривалої їх відсутності він вітав невиразним бурчанням, а, знову ви тут. Коли надійшов час вмирати, він ліг поруч з матір'ю, смертне ложе у них було спільне, й обидвоє, хворі, вже приготувалися до смерті. Мій батько хотів померти раніше матері. Він наполягав на цьому категорично. Ти не повинна померти, поки я не відійду. Тому зволь почекати! І моя мати, напевно вперше в житті, підкорилася йому перед смертю. У цьому винятковому випадку мій батько нарешті здобув верх. (Не без допомоги Вищого Судді.) Він помер першим — від прориву виразки шлунка, і коли біль був уже нестерпним, він видихнув фразу: Ну от, тепер усе скінчено! (So, und jetzt ist es aus.) Цього разу тревога була не помилковою.

323. Син мого батька став знаменитим, успішним кіноактором і вже в цій якості намагався частіше зустрічатися з моїм батьком в надії вичавити з нього хоч маленьку похвалу і децицію ніжності. Як завжди, почалося з довгої паузи. Тату, я щойно знявся в черговому фільмі. Еге ж? У всесвітньо відомому (тут йшла назва фільму). Еге ж. Пауза. Ти ж бачив його? Еге ж. І як він тобі, сподобався? Еге ж. Пауза. Це була одна з найтриваліших їхніх бесід, після чого мій батько велів подати йому пиво і для зміцнення порцію віскі (!), а син мого батька вклав у його нагрудну кишеню пару купюр, сів у лімузин з шофером, і вперед, до нових звершень. Роки по тому йому розповідали, що мій батько дивився фільм зі своїми приятелями із корчми, і коли в одній сцені його сина вибили з рингу, він затулив обличчя руками, а коли під кінець сцени син став усе ж перемагати, мій батько схопився і нумо підбадьорювати: Синку, вріж йому! Вріж йому! Значить, при вигляді кетчупу він затуляв обличчя, зате в дитинстві, коли його син повертався зі школи, вмиваючись справжньою юшкою, мій батько стояв на іншому боці вулиці і бурчав роздратовано, ось воно, до чого вуличне хуліганство доводить. Міг би він і тоді сказати: синку, вріж йому як належить. Однак не говорив. З чуток, він (мій батько) неймовірно пишався сином. Але плескати його по плечу тепер уже немає потреби. Та, втім, його і в живих уже немає.

324. (Знайомство з батьком: У центрі оповідання перебуває Бесс, маленька сирітка, на все життя позбавлена батьківського тепла... Родріго бурхливо протестує проти того, щоб його брат Рікардо подарував своїй майбут-

ній дружині Паулі частину родинних реліквій. Елена повідомляє Хулію, що вона більше не закохана в Рікардо. Найс входить до кімнати в ту мить, коли Родріго цілується з Лідією, і дякує названому батькові за те, що він свого часу визволив її з притулку і виховав. Завзята захисниця тварин на ім'я Ріка знаходить хвору курочку Меріл. Незабаром з'ясовується, що Шобер утримує їх нелегально. Селіна готується здійснити втечу з Ентоні. В офіс Річарда заявляється незнайома дама, це — Меріл, перша дружина Армстронга... Через аборт Алекс Петер мучиться докорами сумління. Але коли з'ясовується, що дівчина навіть не була вагітна, він скаженіє. Першу по-справжньому відповідальну справу Агнеш знаходить у невеликому хоспісі неподалік від Пешта. Серед умираючих повільною смертю безнадійних хворих вона відчуває все більше потрясіння. Територія привидів. Дівчата без комплексів. Ліжко бажань. Професія — папараці. Сплячий тигр. Вісімнадцять райських лунок (маленькі історії з життя великого гольфа). Кінець гієни. Ваші рецепти. Життя триває. Школа молодого бійця. Стерви, або Дивацтва любові. Чотири танкісти і собака. Сімейка Адамс. Із залу суду. Лезо відьом. Мати великих виродків. Сини людини з кам'яним серцем. Любов і таємниці Сансет-Біч. Селіна отримує в подарунок від свого нареченого Ніхана Джорджа роман Дайера. Дівчині здається, що в одному з героїв книги вона упізнала свого зниклого батька. Голи тижня.) За кілька років до смерті мій батько зробився телеманом. Старого неможливо було впізнати.

325. Я шкодую про те, що трапилося з твоїм батьком, — від таких слів судомить шию, навіть якщо вони, слова, цілком щирі. Що на це сказати? Що все добре, що кінчається? Що всьому своя черга? Але це стосується тільки мого батька, непохитного і наполегливого покоління народжених у 1923-му; після удару, що спіткнув його у квітні, паралізований по руках і ногах, він лежить у лікарні. Він жахливо уразливий, знає все краще за всіх, усіма маніпулює; днями раптом представив нам, так би мовити, презентував свою таємну, роками приховувану подружку і при цьому стежив за нашою реакцією (реакція була ідіотською); ні до кого у нього немає довіри, він ховає і переховує ключі, намагається пересварити нас через свій заповіт, хоча заповідати йому нічого, але мало що? Як же воно виходить? До цієї ролі — тирана в кріслі-колясці — людина має готувати себе роками, чи все відбувається в одну мить? Ми голимо його, він тим часом нас повчає, паплюжить свій стан і стан світу — зберігаючи при цьому дистанцію і здатність жартувати — з почуттям дещо неприборканої гідності. Боже мій, ця наша сімейна фанаберія — до чого ж огидно! І кожен з його синів буде мучитися цією жагою аристократизму і цією гордовитою впертістю. О-от дідько!

326. Хоча мій батько від душі сміявся над тими, хто був переконаний в існуванні незалежної від людини реальності (об'єктивного світу), і вважав, що і сам він (лінгво-соціальний конструкт), і наукові знання суть якась форма віри (Glaubenssystem!), він усе-таки пристрасно прагнув дати світові його імена, обвішати його іменами, точніше сказати, що стосується самого обвішування, то робив він це без особливого старання і, наприклад, при визначенні плачу не прагнув дотримання тонких відмінностей, відокремлюючи плач від

голосіння, виття, крику, пхикання, реву, схлипування, лементу, скиглення, не виокремлював особливо плач у три струмки, ревісько й істеричні ридання — для нього існували лише плач і майже-плач (це коли все було готове, і навернулися на очі сльози, і відповідний вираз сумного обличчя, але до «діла» так і не доходило, сльози ковталися). На столі він тримав звичайний аркуш паперу для письма (формат А4) і на ньому вів підрахунки. Річ у тому, що, провівши кілька днів у в'язниці (що там було, ніхто не знає), він часто плакав. І ці підрахунки, мабуть, були чимось на зразок захисту. Можливо, я плачу від слабкості, але ніяк не через боягузтво; я плачу, щоб привести в рівновагу світову скорботу, — ці слова він написав на аркуші як епіграф. Нічні плачі, які легко було сплутати з плачем уві сні, він не враховував, а протягом дня рекордом був 21 плач — 16 цілих і 5 напівплачів. (Обидві руки мого батька були перев'язані, тому рисочки на папері малював його старший син — йому, щоправда, годилось ще на руках сидіти (звичайно, не на батькових!), — чотири вертикальні рисочки він, як годиться, перекреслював п'ятою. Іноді ставив питання: Це цілий був чи половина? І батько відповідав йому: полдвина, цілий, згідно з тією ситуацією, в якій у даний момент перебував лінгво-соціальний конструкт.)

327. Мій батько шалено полюбив Словенію, від чого моя мати, зрозуміло, була не в захваті. Відповідно зі зміною ситуації батько не пропускав нагоди сказати про Словенію схвальне слово. Мати ж тільки відмахувалася, вона, звичайно, про щось здогадувалася, але свої підозри їй неабияк вже набридли; з плином років нею опанувало не дуже приємне відчуття, що всі її підозри щодо батька стосуються не стільки батька, скільки її самої. Моєму ж батькові ніколи нічого не набридало, через те він і вмів підкоряти всіх і вся. Початок вересня? — підводив він перед вечерею голову, в цей час у долинах Словенії починали спалювати кукурудзиння! І він дивився на матусю з таким виглядом, ніби щойно відбив напад турків на Белград. Моя мати мовчки роздавала серветки. Паперові серветки в будинку завжди були чудові, і дехто з гостей не насмілювався витирати ними рота. Батьки цього не помічали, але і нам не робили зауважень, бачачи, як ми гордо посміхаємось ротами, щойно витертими репродукціями Дюрера. Наш батько дмухнув на серветку, та розкрилася і, як величезний метелик, спланувала на паркет. Отак-от, сказав мій батько. Ну а що слід робити, коли з Адріатики налітає бора? Моя мати вухам своїм не повірила: з А-Адрі-а-ати-ки?! Бо-ора?! — повторювала вона, немов незаперечний доказ ненормальності мого батька. Але я тобі ще не таке скажу. У вікно кухні лилося сонячне світло. Підними-но руку, мій янголе. Моя мати дуже часто (конкретно — все життя) як зачарована виконувала всі прохання і навіть найменші примхи мого батька. (Само собою зрозуміло, старий ніколи цього не помічав.) Ти бачиш тінь своєї руки? Бачу. Так от, по-словенському це називається: сенца. Запам'ятала? Сенца. Ну, сенца. Отож бо й воно, що ні сенца, а тенья! Тенья! Якщо тінь відкидає жінка, а ти якраз жінка, і жінка ця рухається, а ти якраз рухаєшся, то це — тенья! Ну, що ти на це скажеш? На таке здатні лише англійці з їхніми дієсловами — принизливо вважається звернутися, наприклад, до лялькаря перед файф-о-клок, використовуючи багаторазову форму. Розумієш?! У словенців особливе слово для позначення тіні рухомої жінки! Тенья — це твоя тінь, якщо ми будемо з то-

бою у Словенії в сонячну погоду... Ти розумієш?! Хіба не чудово? Порадій же хоч трохи з цього слова, яке я привіз для тебе зі Словенії, чому ти не радієш?! (Моя мати, зрозуміло, раділа, але не знала про це, і батько цього теж не знав.) Це було приблизно в той час, коли він обіцяв моїй матері ліпіцанера. Купити для неї справжнього ліпіцанера. Адже це ще й досі справжні коні — Spanische Reitschule¹ + поштовий кінь + бойовий кінь. Усі сфери людської діяльності: розваги, робота, війна. Були також неаполітанські... єдині, з ким їх можна порівняти. Мій батько шукав протекції у ерцгерцога Карла, регента Каринтії, Штирії, Істрії і Трієста, на честь якого названо було Карловац, але марно, ліпіцанера він не отримав. Мій батько говорив про нього постійно, навіть гроші відкладав на фураж та ін. Міркували, як будуть розподіляти між собою. Наприклад, у понеділок, середу і п'ятницю ліпіцанером буде користуватися мій батько, у вівторок, четвер і суботу — мати. А в неділю? — не хотіла втрачати свій шанс мати. У неділю будемо ділитися, весело відповідав батько. Ну досить тобі збиткуватися, гримнула на нього моя мати. Мій батько глянув на неї із щирим подивом. А що таке?

328. Був Великдень, перший день Пасхи, але здавалося, що вже літо. На одному дереві гілочки зеленіли, на іншому, ще голісінькі, тяглися в пастельно-блакитне, як у Жана Пату, небо. Шалений квітень! Трохи пізніше один з братів мого батька загинув на війні, другого потім забрала страшна епідемія поліомієліту, а третій опинився так далеко, ніби його й зовсім не існувало. Вони зібралися всі разом востаннє, бо один з них незабаром загине на війні і т. ін. Сиділи під горіховим деревом, стовбур якого ніби теж воскрес і виблискував на сонці. Звучав домашній оркестр — рояль і кларнет. Мій батько вдивлявся в обличчя братів, на них теж було світло і умиротворена радість. До чого ж він не любив, ненавидів цей самовдоволений підхід до мистецтва як до джерела насолоди. Якби він знав, хоча звідки йому було це знати, що вони сидять разом востаннє, він, напевно, був би трохи поблажливішим до цього сопливого музикування й обличчя його було би таким самим, як у його братів. Протягом довгих десятиліть він намагався виправити цю помилку, але при згадці про братів у ньому оживали почуття, яких він зазнав в останню зустріч: нетерпимість та жовчне роздрагування.

329. Мій батько не здатний згадати тіло свого батька. Перерахуй члени свого батька! Мій батько німий як риба. Але ж це важливо. Деякі істотні фрагменти він, звичайно, запам'ятав: купання, плаваюча на воді мошонка мого дідуся. Ось життя його: мій дідусь був чоловік праведний і невинний у роду своєму і ходив перед Богом. А потім став обробляти землю і насадив виноградник. Ну і так далі, поки не напився як чіп. Так сп'янів, що скинув одягу свою, вийшов на кухню і, оголений, уткнувся у прохолодну мраморову підлогу. (Насправді плитка була із пресованого вапняку, проте утричі дешевша.) Благодать, бурмотів він, ледве переводячи подих. А батько мій мав двох братів. Оці троє були сини мого діда, і від них заселилася вся земля. Мій батько обожнював попоїсти і завжди щось жував, наче страждав на діабет, любив піцу, китайський суп у пластикових стаканчиках і смажений в олії ди-

¹ Іспанська школа верхової їзди (нім.).

кий шпинат, так що, укотре зазирнувши в кухню, побачив він голизу батька свого і, вийшовши, розповів двом братам своїм. Ті двоє ж узяли одяг, і, поклавши його на плечі свої, позадкували, та й прикрили голину батька свого. Доломаном. Проспавшись після вина і дізнавшись, що зробив із ним менший син його (мій батько), дід сказав: проклятий він; раб рабів буде він у братів своїх. Таке й було ім'я його. Наші дідусь з бабусею, поки мій батько і брати були ще малюками, на наготу ніякої уваги не звертали і більш суворі правила щодо цього ввели лише тоді, коли з'ясувалося, що сусіди запрошували мою тітку Дейзі (ім'я слід змінити), точніше, навіть не так, а під приводом барбекю і т. п. запрошували гостей на мою тітку Дейзі, щоб та розважала їх розповідями про всіляку наготу, якої вона набачилася в батьківському домі.

330. У науковій літературі створення мого батька датується початком двадцятих років. Розділене посередині на проділ кучеряве волосся мого батька приховує досить високе чоло, рівний і прямий ніс зливається з широким переніссям, від якого до зовнішніх куточків очей відходять тонкі, з легким вигином, надбрівні дуги. Його погляд відкритий, карі очі пильно дивляться на спостерігача (старшого сина мого батька). Тонкі крила і правильний кінчик носа. Невелика ямочка під трохи припухлою нижньою губою привертає увагу до злегка опуклого, звуженого підборіддя. Мерехтлива посмішка на овальному обличчі надає йому приємного, дружнього виразу. Трохи збитий набакир коричнюватий капелюшок, прикрашений страусовим пір'ям і круглими перлами, а також сережки білого срібла, що звисають дрібними гронами, намисто з перлів, що охоплює його точену шию, і сяюча на правому зап'ясті золота браслетка дозволяють припустити, що мій батько був чоловіком вельми благородної крові (чи його дублером).

331. На писаній олією (але подібній до акварелі!) картині — робота посередня, в кращому разі Альт — мій батько хитро посміхається жінці, дивлячись одночасно і на даму, і на художника, і на віденський двір, що зовсім його не прикрашає. Голову він трохи схилив набік (у бік дами), від чого подвійне підборіддя здається перекошеним, як недбало зав'язана шийна хустка, що, знову ж таки, його не прикрашає. Словом, виглядає мій батько, як змучений хіттю рабин, що зібрався вихреститися і який втратив підвалини, на сумнівному виразі обличчя якого так і написано: «тільки навряд чи це мені допоможе». Те саме, мабуть, думав він про надії, пов'язані з майбутньою кар'єрою, — про імператорський дім.

332. Після того як мій батько (вік і зовнішність значення не мають) одягнув свого батька (вік і зовнішність значення не мають) у все чорне, одягнув поверх попелясто-сірої піжами чорний, довгий, до п'ят, кашеміровий халат, щоби все зробити чорним, абсолютно чорним, насунув йому на голову чорний крислатий капелюх, щоб приховати обличчя, поставив його босоніж на чорний куб висотою сорок сантиметрів, щоб ноги було видно навіть з оркестрової ями, і за допомогою злої, екзальтованої асистентки, що метушилася з удаваною ретельністю (вік і зовнішність значення не мають), став рухати його і міняти освітлення, наче той був предметом або твариною, немов на-

кладаючи останні мазки на останнє полотно, більше приниженості! так буде чудово! — у захваті кричав мій батько, приниженості! дивовижно! — захоплювався він і, намагаючись домогтися, щоб у самому центрі (де знаходився його батько) була сконцентрована безвихідь, роздратовано ганяв злучку по сцені, не так, треба отак, ось як потрібно, жвавіше, просив у неї прикурити, тобто не просив, а наказував словами і жестами, і кричав на неї, коли та, наприклад, пропонувала поставити батькові мого батька невеличкий кляп, це дидактика! — роздратовано кричав він, не треба розжовувати! Він поспішав на якесь засідання, установку батька слід було завершити до зазначеного терміну, вони зняли з його голови капелюха, на голові батька мого батька злиплося кілька пасом, мій батько недовіриливо оглянув голий череп, вибілити руки! — скомандував він, лапи! клешні! — так називав їх батько і при цьому сміявся, а може, йому їх стиснути? — наважилася встряти асистентка, не треба! — тупнув ногою мій батько; для початку вони вийняли його руки з кишень і, з'єднавши долоні, підняли до грудей, потім ще нижче пригнули голову, ще, ще на одну думку нижче, як висловився мій батько, й оголеності, оголеності не вистачає; його батька бив дроз, він тремтить, говорить асистентка, мій батько мовчить, вони до колін заковчують попелясто-сірі штани піжами, попелясто-сірі коліна теж наказано було вибілити, знову пробують освітлення, на пропозицію цієї дурепи — а що коли він на хвилину підведе голову? — мій батько відповідає різким протестом, у цьому світі?! тут?!, він витріщався, це ж катастрофа!, але врешті-решт залишився задоволений видовищем, грандіозно! — волав він, це буде запаморочливо! — захоплювався він, — а коли все це сталося, бо якщо щось сталося, значить, це було можливо, а те, що можливо, буде відбуватися знову і знову, батько мого батька під гуркіт оплесків підвів голову і пильно подивився в зал; оплески поступово вщухли, і після тривалої паузи все занурилося в непроглядну темряву, ніби нічого й не сталося, нічого.

333. Якось в Уайнсбурзі мій батько, п'яний як чіп, узяв зі старшого сина слово: якщо щось трапиться і він не напише свою книгу, то дописувати її, можливо, доведеться йому, його синові; щоправда, він ще і не починав, але працює не покладаючи рук, та тільки всі сили йдуть на нескінченні перекори з Коллоничем, і хоча він бореться з останніх сил, Коллонича здолати неможливо — католицький бюрократ, та до того ж із вищого духовенства, він просто безсмертний, його саме Господь... ну, може, і не боїться, але все ж вважає за краще не зв'язуватися. Ідея книги проста, настільки проста, що, коли не поставитися до неї вдумливо, можна легко забути. Вона, генеральна ця ідея, полягає в тому, що кожен на світі — Христос, і кожного розпинають. Ось що я хочу повідати. Не забудь цього, сину мій. Що б не сталося, не смій забувати.

334. (У стилі епохи все у чорно-білих тонах.) На питання, в чому ж справа, в чому сенс, у чому корінь, тобто як можна було б сформулювати «ідейний зміст» цього життєвого краху, цього лиха, напасті, що вже сталася і разом з тим тільки чекає (чекаючи) свого звершення трагедії, цього замінованого життя, з якого (уточнення) викрали навіть саму можливість трагедії («ой-ой-ой, наздоганяють розбійники, ой-ой-ой, вони пробігли повз!»), цього жалюгідного, тухлого карнавалу страждань, мій батько не роздумуючи весело відповідав: «У синій кімнаті б'ються зелені жінки».

335. Що? навіщо? Якого?.. Мій писуля попахе (описка: мій папахен пописує) з єдиною метою, і мета ця полягає в тому, щоб відновити відносини, навести, так би мовити, мости між світлом небесним і смертним тліном. Те, затим, на того.

336. Чому? Коли дядько мого батька, «достославний граф» Ласло вкупі з трьома своїми племінниками поліг смертю героя в безславному бою біля Везекена, коли посипалися один за одним (тут іде прізвище мого батька), вся відповідальність за родину лягла на плечі шістнадцятирічного мого батька, по натурі своїй дитини задумливої, тихої, що обожнювала читати книжки, вигадувати і грати театральні п'єси (найчастіше під розлогими кольоровими шатрами у дворі замку), який любив ночами оглядати в підзорну трубу небосхил і вважав, що, поки інші, а в першу чергу, його старший братик, битимуться за торжество добра, бо так їм велить їхня доблесть, він буде працювати в ім'я добра смиренно, як велить йому його сумлінність, і всі переваги і можливості своєї сумлінності зверне він на благо, спробувавши досягнути своїм розумом і людську природу, і красу світобудови, і музику буде творити, небесну гармонію, а головне, буде писати молитви до святої непорочної Діви Марії і нескінченно милостивому Синові її Ісусу, а також романи як повчання простим людям, — однак сталося так, що довелося йому посісти місце старшого брата, і він став, сам того не бажаючи, паном, великим вельможею, який не відає, що означає власноруч відчинити двері... Інше ж пояснення, чому мій батько так і не став письменником, він знайшов у слабкому своєму шлунку. Так, справді, він вирішив стати великим письменником. Поклав на письмовий стіл білосніжний аркуш чистого паперу, праворуч — ручка, ліворуч — чорнильниця. Так чинив Томас Манн. Сторінка в день. Так пишуть великі. Але в голову нічого не приходило. Тоді він згадав, що Томас Манн курил сигари. Мій батько збігав до тютюнової крамниці і закупив найдешевших і найпаскудніших сигар. Повернувся до письмового столу і, вперше в житті, закурив. Він втягував у себе дим глибоко, до самих коренів Будденброків. Немає у світі такої морської хвороби, яка могла б змагатися зі станом, який у результаті охопив мого батька. Тут він згадав про Джозефа Конрада, але було вже надто пізно. Роки по тому мій батько ще раз вирішив стати великим письменником. Будучи студентом університету, він якраз студіював Сент-Бева (чий батько встиг померти ще до того, як С.-Б. народився). Читав він його до потемніння в очах. Від втоми його буквально хитало. Цього разу як зразок він узяв Реймонда Чандлера, який після трудового дня впадає у свій кабінет, сідає за письмовий стіл, приймає порцію життєдайного віскі, піс-

ля чого в його кабінеті з'являється білява красуня на довгих ногах і робить йому пропозицію, відмовитися від якої він не в змозі. Коротше, мій батько вирішив пощипати найдорожчу дідову колекцію віскі, яку ревно оберігали (in concreto вжита була пляшка сорокарічної витримки Old Jack Daniel's № 7, натщесерце). Зрозуміло, що відразу до красного письменства мій батько зберіг на все життя. Якщо творчість — це і є та сама мерзенна нудота, щось чуже, що відторгається всім нутром людським, якась хаотична, недоступна розуму і разом з тим об'єктивна і реально відчутна даність, така ж невідворотна, як його досвітня блювота, та пішло воно к бісу. Краще нехай перед ним відчиняють двері лакеї. Краще бути палатином.

337. Мій батько закликав чад своїх придумати висловлювання про батька. Що значить, чіткіше? Ну, яка фраза, історія, слово прийшли б їм в голову у зв'язку з ним? Для нього це важливо, суттєво, можна сказати, але не треба одразу в штани накладати, замислюватися про відповідальність, про неї він подумає сам, на те ж він і батько, чи не так? Вони (його чада) можуть навіть збрехати, якщо їм так легше, хоча це, до речі, не легше, зауважує він, коротше, він сам потім розбереться у всій цій правді і кривді і встановить істину. Його чада мовчали. Ніяк не могли второпати. Мій батько спробував допомогти їм. Ну, наприклад, раптом він помре, і що тоді вони б на це сказали? Шкода татуся.

338. Мій батько каже: Ти любив? Або: Мені хотілося хоч раз нарешті відчути красу життя, як усім іншим смертним, але, на жаль, нічого не вийшло. Каже: Батьку, що б я не сказав, шкодую про це. Каже: Якщо вдуматися, хто був до нього і хто прийшов після, то все було зовсім не так жахливо! (Хорті; до нього Угорщиною заправляв Бела Кун, після — Салаші.) Каже: Мінет буває двох типів, і суттєва різниця між ними: тобі дають або у тебе беруть! (П'яний як чіп.) Каже: Ми побачили всі країни і всі столиці Європи! (Цитата з моєї бабусі.) Каже: «У такому положенні людина або починає пити, або зачинає дитину». — «Та краще б ти пив!» (Нерозбірливі цитати.) Каже: Я відмовляюся поривати свої зв'язки зі світом. Або: Тільки не нехтуйте мною! Тільки не нехтуйте! Тоді: Я зовсім не збираюся вас тут переконувати, що, незважаючи на бусурманське ярмо, під яким ми опинилися в 1526 році після Мохача, життя — прекрасна штука. А ще: Я ще не втомився шукати Бога! (Смертельно втомленим голосом.) Тоді: Ми живемо без трагізму в душі. Або: Те — сучасно, те — повний анахронізм. Те геніально, те банально. Каже: Країна постійно боролася за незалежність, тоді як ми (родина) товкмачили їй про свободу. Каже: А тепер на зло всім я піду відлити! Тоді: Помер механік, який ремонтував мені друкарську машинку. Як тепер жити? На додачу: Не хапай мене за руку, я ще не помер. (Будучи вже при смерті.) Мій батько.

339. Розглянемо все по порядку, хоча все так заплутано, але це не дивно. Коли помер батько мого батька, мій батько здивувався. Отакої! — ошелешено покрутив він довбешкою, як пташеня, що несподівано отримало по дзьобу. А чого було нею крутити, коли те, що трапилося, було звичайною річчю, за винятком того факту, що це сталося? Мій дідусь був у літах (йому було сімдесят дев'ять, рівно стільки, скільки його батькові і матері, коли вони померли),

мій батько — у тому самому віці, коли чоловік на самому злеті, вже вище нікуди (дійсний таємний, Золото руна та ін.). Те, як він помер, заперечень теж не викликало, старий пообідав, заслухав доповідь управляючого (у той час справами він більше не займався, але хотів бути в курсі, чим він не займається), після чого, за новою своєю звичкою, ліг подрімати і прокинувся, по суті, від того, що помер; тобто піднявся, щоб підвечеряти, зробив крок і впав. За словами лікаря — обдарованого чолов'яги з мужицьких дітей, який навчався на кошти родини в Амстердамі, — смерть настала миттєво, старий нітрохи не страждав, і він (лікар) навіть не пам'ятає, коли бачив востаннє покійника з таким умиротвореним обличчям. Пізніше, коли померла моя мати, батько мій не те що не здивувався, а висловив навіть якесь роздратування, скорчивши міну так, як він робив, коли незадоволений був нами, своїми дітьми, ну що там знову! — наче лимон проковтнув. А коли помер сам, то не було нічого, ні подиву, ні гримас. Тут можна було б описати вираз обличчя його сина, удар по дзьобу, лимон і т. д. (Між іншим, мій батько помер точно так само, як дідусь, прокинувся, зробив крок, упав. На лінолеумі досі видно слід від його каблука. Можна також згадати, що Господь кожен (божий) день, саме за п'ятнадцять хвилин третя, тобто коли це все сталося, посилає на землю янгола — злегка попоратися над слідом, щоби той зовсім не зник. Янголок упирається п'ятою в те місце, куди поставив ногу батько, і — брязь! — падає, імітуючи летальний результат. Гуркіт від його падіння чути на весь будинок. (Всякий раз Господь посилає до нас нового янгола, бо робота ця вважається у них непристижною.) Деякі навіть плачуть. Беркиць! — розтягнувся — і в сльози.)

340. Мій батько знову і знову намагався спростувати існування Бога і певною мірою в цьому досяг успіхів. А відбувалося все з такої причини: на думку мого батька, абсолютно ясно, ясно як божий день, що людина потребує Бога, і психологія цієї потреби очевидна — навіть не логіка, не сумнівний аргумент Паскаля, який закликав зробити ставку на Бога, бо так можна «найменше програти», а необхідність, щоб був хтось, до кого можна апелювати, і, якщо, як це зазвичай і відбувається, апеляція залишиться без відповіді, щоб було кого проклинати, перед ким змиритися, іншими словами, нам потрібен Батько, і на цьому можна поставити три крапки... (ось і Трійця, хихикав тут мій батько) — коротше, в ім'я всього людства, яке вірує в Бога, розуміючи свій інтерес, тобто із суто егоїстичних мотивів (зросло число скептиків, атеїстів, нестримна, як здавалося, всесвітня секуляризація батька в оману не вводили, це все дурниці, минуций цайтгайст¹, тимчасова втрата відчуття самозбереження та ін.), він, мій батько, не буде віруючим, щоб зберегти, так би мовити, гідність людства. Але одного разу, коли замість того, щоб з'єднати долоні у вдячній молитві, він, прошипівши «та чи не все одно», презирливо пересмикнув плечима, до нього раптом дійшло, що його обдурили. Обдурив сам Господь. Плечима стелити чи молитовно скласти руки — справді, чи не все одно?! Він вважав, що пливе проти течії, тоді як вода одночасно тече і туди й сюди, вгору і вниз, а може, води і зовсім немає, або є, але вона нікуди не тече, і всі топчуться у стоячому болоті, або є вода, і вона тече, але ніхто не пливе по ній, а сплавляється, як потопельник; мій батько, бунтар-атеїст, вважав, що

¹ Дух епохи (нім.).

штурмує захмарні висоти невіри, а насправді всього лише носив плащ невіри, красувався в кольоровому ганчір'ї атеїзму, ні на йоту не відрізняючись від тих, хто плазує перед Богом через шкурні свої інтереси. Він поводитьсь так само, як і вони, тільки навпаки, тобто танцює під дудку Господа, але під іншу мелодію. Адже кінець кінцем важливо не те, існує Бог чи ні, а те, як вона, ця Вища Істота, існування якої теж вигадливе (хороша фірма, посміювався мій батько, то говорять, що вона є, потім, нате вам, виявляється, ніби як її немає — ну зрозуміло, чого можна чекати від контори, де навіть обраний народ не здатен упізнати Месію, вже так у них, видно, справа поставлена; дотепно, звичайно), інакше кажучи — яким є цей світ. А світ мого батька ні на йоту не відрізняється від світу, в якому живуть інші. І безбожництво мого батька є точна копія Бога. Більше того, його точка зору сміховинна — адже він захищає перед обличчям Творця так звану гідність так званого людства, між тим як захист гідності людства служить славі так званого Творця. Ось у якому глухому куті опинився батько. Тьху ти, Господи, сказав він і, охоплений новою гординею, з холодючим серцем впав на коліна, будь по-твоєму, Яхве, змилуйся наді мною. Мій батько, знову й знову: мій батько.

341. Якщо згадати відомий слоган, який сурмили років сорок тому на все-світньо відомій технотусовці, в серці мого батька сходило сонце (Let The Sun Shine In Your Heart). Від цього внутрішнього сяйва він прокидався. Як би чудово було, якби існував Господь, як просто і як природно можна було б Йому за це подякувати! Сонячне світло він вважав природним доказом існування Бога, роздуми на цей рахунок — доказом існування Диявола, а подяка, що напрошувалася — романтичним підтвердженням власного буття.

342. Моему батькові ніяк не вдавалося дійти згоди з Богом, обое — настирні, мій батько просив послаблення, сталося це незабаром після 56-го, коли умови життя і справді полегшали, але саме ця легкість дозволяла глянути на ситуацію в цілому, яка через цю легкість стала ще складнішою, позбавивши його моральної опори, що допомагала йому, коли було «дуже важко»; Господь Бог між тим оперував дотепними висловами Лейбніца, мовляв, усе в світі добре, і світ наш — найкращий з усіх можливих, і так тривало доти, поки мій батько не зробив свій вибір на користь безумства — по-моєму, у науці воно називається тременс (конкретно: деліріум). Любов, чаші гною — все укупі у Христі Ісусі, і все підпорядковується Його добрій волі. У вухах татка раптом почувся голос принцеси де Божоле: Вирушай на острів Мадейру. І він підкорився. Острів був біло-блакитним, як розфарбував його в уяві мій батько. Чи бачить він тут рожевих мишок? — питає його панночка Божоле. Звичайно, бачить. І кімнатою справді починають зі свистом метушитися дружлюбні, величенькі, з вигляду зовсім ручні, немовби дресировані звірята. А позавчора вона попросила мого батька порахувати в серванті чайні чашки. Мій тато рахує. П'ять. А має бути дванадцять. Одна чи дві, можливо, ще в сушці. Ні, одна. Ви що ж, рахувати не вмієте? І справді, виходить то п'ять, то сім, раз, два, три... Гаразд, мене це заспокоює, каже вона, розглядаючи свої пальці. І-і, ах! Вона вмощується всередину його лівого вуха, на яке він (мій батько) недочуває. На праве, до речі, теж. Напевно, в ньому оселився

маленький чоловічок. І коли батько спить, вони влаштовують побачення. Не випадково ж Божоле останнім часом нервує. Де проходять ці побачення? Зрозуміло де — в носоглотці, на сором моему батькові. Він вирішує нанести візит знайомому лікарю, фахівцю саме в цій області. Доктор має життєрадісний вигляд — він прихильник шведської методики. Skol!¹ — говорить він. Хіба я не просив вас не закупорювати вуха? — бурчить доктор, витягуючи з вух батька клапти вати. Вуха треба провітрювати! — додає він. Батько повертається, ця хвойда знову починає щось жебоніти, нарікає він через доктора. До речі, мені пора заміж, я вже на останніх днях. Та ви що, очманіли?! — вибухає мій батько. Ноу ансер. Чаші гною, любов, все укупі.

343. Замок був повен гостей, що заповнили всі його зали, кімнати і тераси. Прислуга розважалася на кухні. Мадемуазель Тіте, турботам якої був доручений мій трирічний батько, потягувала у своїй кімнаті херес. Мій батько неприкаяно тинявся замком. Ненароком він відчинив двері туалету, де перебувала одна з далеких племінниць мого діда, яка в цей момент вставала, збираючись натягнути на себе рейтузи. Усе найцікавіше було на рівні ока мого батька. Помітивши магічний трикутник, дитина вперлася в нього поглядом, жінка завмирає на місці, а по обличчю хлопчика (мого батька) розпливається щаслива і задоволена від свідомості впізнавання посмішка: магусю! — каже мій батько трикутнику. Висушена роками стара діва, дама Зоряного Хреста, колишня фрейліна блаженної пам'яті імператриці і королеви Єлизавети, нагороджена бойовою відзнакою Червоного Хреста другого ступеня за піклування про поранених і хворих воїнів, вибухнула риданнями. Вона плаче, стоячи в бароковому клозеті, а хлопчина (мій батько), хитро посміхаючись, зникає з місця події.

344. На іменники і дієслова якісь слова поділив не Бог, але не всім це ясно; сама природа так не ділиться, такий розподіл світу — примха мови. Якщо слово «бігти» — дієслово через те, що позначає тимчасове і нетривале явище, тобто дія, тоді чому ж є іменником, скажімо, «кулак» (або «робочий клас»)? І якщо «чоловік» і «дім» — іменники, позаяк вони позначають тривалі і стійкі явища, тобто предмети, тоді чому «жити» чи «рости» — дієслова? Треба з мовою якось домовитися, щоб вона світ по-іншому ділила. Немовби між іншим він (мій батько) зауважує також, що в мові хопі всякий літаючий предмет або істота, за винятком — що цікаво — птахів, може позначатися одним іменником. Чи не правда, разуче? Ескімосів вражає те, як ми можемо мати одне слово для позначення снігу — справді, яке має відношення, скажімо, сніг ранковий до снігу вечірнього (ніякого, ясна річ). В інтернаті нас постійно ганяли на сповідь. І коли ми викладали всі гріхи до останнього, але слід було ще у чомусь покаятися, ми говорили, що крали сніг. Грішний, батюшко, сніг крав. У той час нам ще не здавалося жадливим, що ми не знали, в чому каятися, що не відали за собою гріха, а тільки провину. Що гріх — іменник.

345. Всякий раз, коли поруч із батьком і його родичами з'являлася велика рибина, вони вели себе інтригуюче. Як історичний клас свою роль вони

¹ На здоров'я! (Швед.)

вже відіграли, але все ж їхня поведінка заслуговувала на увагу. Природно, знати наперед, чи зжере їх рибина, вони не могли, але, будучи малоосвіченими, прислів'я «на те й щука в річці, щоб карась не дрімав» вони знали. Але цього було замало, потрібна була інформація більш конкретна. Найпростіше було, угледівши велику рибину, дременути, але тоді все їхнє життя перетворилося б на суцільну втечу — правду кажучи, вони були від цього недалеко, — проте тоді у них не залишилося б часу для інших життєво важливих занять (любов, література, Бог, батьківщина, родина або, в молодості, футбол, а пізніше — захист вітчизни... тільки як це — захищати батьківщину під час втечі? може, як гуни, на скаку стріляючи з лука через плече? але у воді це проблематично). Інша, фаталістична реакція, мовляв, «подивимося, чого цій рибині треба», була занадто ризикованою і вводила б мого батька та його родичів у гріх надмірного оптимізму. А тому вони чинили так: при появі великої рибини назустріч їй вирушав невеликий загін; пропливши кілька сантиметрів, вони зупинялися, потім ще кілька і так далі. Коли вони підпливали до неї так близько, що та водномить могла б їх проковтнути, проте не робила цього, загін повертався до своїх, і вони (відносно) безтурботно продовжували займатися життєво важливими справами (любов, література, Бог, батьківщина, чи, в молодості, футбол — мій батько, — а також захист вітчизни). Ну а якщо велика рибина заковтувала когось із лазутчиків, наприклад мого батька, то інші кидалися навтьоки, щоб попередити родичів, мовляв, кінчайте з любов'ю, Богом і т. ін. Дилема мого батька і його рідні полягала в наступному: хтось із загону розвідників міг плюнути на все та й повернутись назад. Той, хто повернувся, а таким може бути навіть мій батько, опиняється в особистій безпеці, але якщо, розмірковуючи подібним чином, повернуть назад решта, то легко може статися, що жертвою впаде вся рідня, у тому числі мій батько-дезертир і його потомство. З іншого боку, якщо інші члени загону не кинуться навтьоки, то небезпека для кожного, включаючи, можливо, і мого батька, зростає, бо шанс бути проковтнутим у нього буде більший — якщо, звичайно, велика рибина, не доведи Господи, виявиться-таки батькоядною. (Ситуація в точності відповідає проблемі обцинних пасовищ у теорії кооперації.) Як свідчить досвід — а якщо окремі факти суперечать йому, то тим гірше для фактів, — серед родичів мого батька панували в основному відносини співпраці, що разюче і вже у всякому разі ніяк не вкладається в уявлення угорців про самих себе, які вважають, ніби їхня доля — це вічний розбрат, міжусобиці, свари і хронічний дефіцит згоди. (Причому образ цей — не ознака самокритичності, в усі часи він народжувався як критика так званого «протилежаного табору»!) Питання, отже, полягає в тому, як удалося родичам мого батька виробити дух співробітництва. Якщо хтось кинув у тебе каменем, кинь у нього хлібом — може, цим вони керувалися? Однак коли моему батькові хтось дав по голові каменюкою, він розтягнувся і знепритомнів. Та й пекарні в той час були зачинені. Щоб відповісти на це запитання, німецький етолог Манфред Мілінскі придумав оригінальний експеримент. Він помістив мого батька в прямокутний акваріум, в одному кінці якого він і плавав (брасом). До другого торця акваріума Мілінскі присунув ще один, такий самий, в якому плавала хижа рибина. Напарник, більше того, можна навіть сказати — друг мого батька, був змодельований таким

чином, що вздовж довгої стінки акваріума було встановлено дзеркало. Коли мій батько прямував у бік великої рибини на розвідку, він поняття не мав про те, що друг його був його власним відображенням. Тобто на першому етапі мій батько діяв у дусі кооперації. Напарник у дзеркалі, природно, наслідував його приклад. Словом, експеримент моделював ситуацію, коли обидва партнери співпрацюють. Але якщо дзеркало ставили під кутом 45 градусів до стінки акваріума (а його саме так і ставили), мій батько виявляв, що друг зраджував його. І тоді на черговому етапі він теж ретирувався. Виявлялося, що мій батько і його рідня досить точно йдуть так званою стратегією «Tit for Tat¹», яку відкрив американський соціопсихолог Анатоль Рапопорт (він же Анатолій Борисович, нар. 1911, станція Лозова, Росія); все дуже просто, ви починаєте з добродійного кроку, відкриті до співпраці, а потім повторюєте дію, яку на попередньому етапі здійснив ваш друг (або, більш узагальнено, «ваш друг»), коротше, послуга за послугу. Бувають при цьому і винятки: незважаючи на зрадництво друга, мій батько іноді все ж вирушав на розвідку один, тобто поводився дружелюбно і поблажливо. Мій батько — добра істота. Ще одна цікава версія — це коли в ролі хижої рибини виступає він сам. Це набагато комфортніше, не треба так напружувати сіру речовину, думати про Джона (Янчі!) фон Неймана, про теорію ігор — нехай дрібнота пузата надриває інтелектуальний пупок, а йому, моєму батькові, думати зовсім не треба, зголоднів і — хап! А бувало й так, що він хапав їх ситим! Так любив бачити страх у їхніх оченятах. Згодом на свій захист він наводив аргумент, що, мовляв, вважав себе справжнім угорцем, але аргумент прийнятий не був, бо саме в той час угорцями вважалися люди, котрі рятуються втечею. І тоді мій батько, щоб помститися — хап, хап, цап! — зжер увесь склад незалежного суду, хоча колишній добрий настрій від цього не повернувся. А тут ще цей Пазмань, який завжди вставляв йому палиці в колеса. Крім того, йому постійно доводилося заповнювати якісь там анкети, що він щиро ненавидів, не кажучи вже про те, що завдання це явно перевершувало розумові можливості мого батька.

346. Щоб стати героєм анекдотів, треба бути всенародним улюбленцем. Або навпаки. Мій батько належав до останніх, вселяв людям страх, був гордовитим, холодним, недоступним, високим, але не довгов'язим, сухорлявим, але не хирлявим, вишукана його постать і елегантна манера вдягатися (легкі черевики, м'які піджаки, немодні, але завжди дорогі речі) якнайкраще відповідали його помірній, однак образливій або, у всякому разі, не завжди приємній іронії. Серце у нього золоте, казала про нього моя мати, тільки він цього не показує. У вівторок стріляємо рогатих, підпис, — так виглядали дружні запрошення на полювання, що розсилалися їм. Коли помер дядечко Нікі, глава родини, мого батька, як людину з незаперечним авторитетом, попросили виголосити надгробну промову. Анекдот почався з того, що батько, як розповідають, вирішив їхати від Чаквара до поттендорфського цвинтаря не поїздом, а в кареті, і все з того розрахунку, що зупинятися на нічліг і міняти коней під час усього шляху він зможе в родових маєтках. (Не секрет, він славився — і,

¹ Послуга за послугу (англ.).

здається, небезпідставно — людиною скупюю. Коли під час перебування на посаді прем'єр-міністра йому доводилося відвідувати короля, він подорожував другим класом, пояснюючи, що всі вагони все одно йдуть до Відня. Що дійсно так.) Похорон відбувся холодного лютневого дня — зимові холоди були тоді річчю звичайною, бо малюк Ель-Ніньо ще мешкав у колисці, — і мій батько, який, як добре підготовлений турист, жваво говорив латиною, вирішив, що оскільки половина присутніх представлятиме австрійців, друга ж половина — угорців, то, щоб не повторюватися, він скаже всього одну промову, причому по-латині, а коли хто не зрозуміє, це його проблеми. У Відні була у мого батька одна, якщо коротко, моя мати, моя магуся. Мініатюрна чорнява французенка, вічно в авангардистських капелюшках і високих черевичках зі шнурівкою. Жінка чарівна, розумна, принадливо освічена, безпосередня, завжди років на двадцять молодша за батька, вдова одного нашого родича. (До речі, ретельне дослідження її стегон наочно спростовувало застосовуваний до неї епітет «мініатюрна».) Моя мати хотіла від мого батька не більше того, чого той хотів від неї, але цього вона хотіла таки напевно. Заковика лише в тому, що не завжди можна було зрозуміти, чого хотів мій батько. То він хоче, то він не хоче, коли так, коли сяк. Мій батько ніколи не конфліктував з навколишнім світом. Він був могутнім магнатом, і тому світ намагався йому догодити. Але зовні все виглядало так, начебто саме він, мій батько, приймав рішення, чогось прагнув, чогось хотів. Що ви скажете, якщо я з'явлюся на похороні? Мені надіслали офіційне запрошення. Я могла б вас відвідати у Поттендорфі. Чудова ідея, ухильно відповідає батько. Я могла б перевірити, як вас розмістили. Не хвилюйтеся... Я не хвилююся. Не хвилюйтеся, я не залишуся там на ніч. Я купила зворотний квиток. Але я так давно вас не бачила. Мій батько роздратовано мовчить, усе ще не може звикнути до цієї дивної новинки — телефонного апарата. Ви осел, графе! Атож, киває батько. Ви осел, ви осел, ви осел! Це напористе «о» розчулює батька. (Цікаво, наскільки метафоричний будьякий, навіть найреалістичніший вислів: адже вони розмовляли по-французьки, fou, fou, fou; тобто безліч «у»). Ну якась літера завжди знайдеться.) Мій батько познайомився з моєю матір'ю десять років тому, незабаром після Першої світової, на балу у його племінника, юного князя Шварценберга. Мій батько, у дещо роялістському дусі, дебатував про політику зі своїми, по суті, австрійськими родичами. Він турбувався про країну. Він звик відчувати тягар відповідальності за все, що відбувалося в Угорщині. Хорті та німцям він не довіряв. Подібне приниження угорської нації, говорив він, природно, по-французьки, що забарвлювало його слова своєрідною іронією, не приведе ні до чого хорошого. Мову вони міняли залежно від того, якою з них зручніше було щось висловити. Залежно від теми. (Син мого батька вважає скандальним, коли мова використовується просто як засіб комунікації. Подібній утилітарності він, звичайно ж, протиставив не традицію, що вкоренилася на його батьківщині, згідно з якою мова — це твердиня наша, притулок і свята святих, для нього це занадто. Але, з іншого боку, для нього природне відчуття жаху і багатства від усвідомлення своєї приналежності до однієї мови, бо людина, сміє він стверджувати, саме через те, що є істотою мислячою, належить одній-єдиній мові.) Коли зникла монархія, треба було поновлювати зв'язки, а насамперед задатися питанням, хто вони, люди, які збираються їх відновлю-

вати. Що таке Австрія без Габсбургів і чи може вона, така крихітна, взагалі залишатися Австрією? Невизначеність ця разом з тим означала свободу. Угорщина ж відчувала тільки інвалідність, зникли дві третини країни, і ніхто, включаючи і мого батька, не думав про те, що чотириста років по тому вона стала знову незалежною, про це вони забували. Час від часу мій батько поглядав на мою матір, яка жила (у той час) в скандальному шлюбі з нашим родичем, німецьким Траутмансдорфом. І чого тільки про нього не розповідали! (За словами мого батька, граф був людиною на рідкість симпатичною і в той час був зайнятий однією ідеєю, приведенням до спільного знаменника нічної сорочки своєї дружини, балканських воєн і уявлень сучасної фізики про простір. Кожну фразу він повторював двічі, вдруге — беззвучно, і рот його був завжди повен слини.) Кинути погляд мій батько вмів — аж мурашки по шкірі йшли. Погляд його був гарний, а краса — це сила, сила діюча, хочемо ми того чи ні. Ось чому краса ніколи не буває пасивною. У погляді батька таїлися веселощі, навіть тріумфування, і той, хто дивився в цю пару очей, не міг не відчувати: цей погляд всеосяжний і вирішальний, цей погляд — закон. Йому можна, звичайно, противитися, тільки добра це не обіцяє. Було в моєму батькові щось юпітеріанське. Навіть щось піднесене, але в тому, властивому століттю двадцятому, різновиді, де високе стикається з буденним, — а яким же ще може бути цар богів, коли немає вже ні царів, ні Бога? Юпітеріанець виходить завжди з себе і до себе повертається, все міряє собою, бо він сам собі універсум. Мій батько любив не так жінок, скільки саму любов. Чи треба це розуміти в тому сенсі, що, бажаючи любові, він не дуже бажав людини, яка «додається» до неї? Ні, звичайно. По відношенню до мого батька сумнівне вже саме слово «бажав». Зате правда, що плоть, як власну, так і чужу, він цінував високо. Він не ділив людину на тіло і душу. Плоть була для нього таким собі символом, відмінним знаком приналежності до людства. Або вивіскою. Цеховим гербом. Хіба не з плоттю проводимо ми більшу частину відпущеного нам терміну? Чи не з нею щоденно розмовляємо? І про що ж? Про смерть, природно. Адже історія тіла є історія псування, розпаду і розкладання. Адже шлях наш веде зверху вниз, від народження до смерті. І не розум, не думка, не душа навіть, але тільки і виключно плоть постійно нагадує про смерть. Про тлінність буття, адже вона демонструє цю тлінність наочніше всього. Плоть — наш вірний і найщиріший друг, що невпинно нагадує нам, вважав мій батько, що всі ми з порохняви і в прах повернемося. Усе людське мій батько шукав у смерті і знаходив. Смерті (поки вона не з'явилася) він не боявся, однак і по плечу не плескав — він їй радів як подарунку, важкому і не дуже приємному. Він так радів усьому сущому, що навіть не робив, не відчував спонукання робити різницю між добром і злом. Усе, що є, в тому числі і смерть, викликало в ньому тріумфування. Правда, плоть в даному випадку була не зовсім з ним згодна — не могла ж вона добровільно вітати власний розклад. Звідси і меланхолія, завжди, втім, минула. Можливо, юпітеріанство означало для мого батька (багато це чи мало, судити важко), що постійне томління плоті, запаморочливу цю знемогу в його стегнах він здатний був відчувати як почуття глибоко сокроренне. У цьому була його, безперечно, сильна якість, його співпричетність світові. Тим часом мій батько забув про мініатюрну чорноволосу французенку, про кинуті на неї погляди: до числа видатних ловеласів він не належав. Адже

останні добре розуміють, наскільки важлива чорнова робота, знають, що спокушання — справа завжди конкретна. Мого батька подібні речі не цікавили. Точніше, коли цікавили, а коли й ні. Іноді його цікавило одне, іноді — інше. У політиці, наприклад, чорнової роботи він аж ніяк не цурався. Після війни він покинув велику політику, його пригнічувала безглуздість і разом з тим неминучість консолідації, що проводилася в Угорщині після комуністичного путчу 1919 року, але пізніше він усе ж таки включився в парламентську рутину, керуючи комітетом з економіки. Яка доля очікує батьківщину? — питалися навколо. Але мій батько говорив тільки про відсотки, податкові пільги та ін. Рішення піти з великої політики дозріло на тому самому прийомі в палаці князя Шварценберга. Панове, сказав мій батько, загадково посміхаючись, адже ніхто з гостей не знав, що він має на увазі не сьогоднішній вечір, а наступні десять років, з вашого дозволу, панове, я усуваюся. Кімната його була розташована в східному крилі, вікна якого дивилися на проспект принца Євгенія. Палац він знав добре і в лабіринтах його коридорів орієнтувався впевнено; йому залишалося спуститися по невеликих сходах, коли його хтось гукнув: (тут іде ім'я мого батька). Мій батько обернувся. Моя мати! Вона все ж пішла за ним! Він посміхнувся, Юпітер у ньому радів. Ходімо, хрипко сказав він. Я не можу так швидко. Ну якщо так, стомлено знизав плечима батько. Проте дещо я могла би, серйозно кивнула мати. Чудово, знову посміхнувся батько і прихилився спиною до стіни. Юпітер радів, як дитина, що радіє подарунку. Ви, католики, сказала мати вже без смутку в очах (бо, треба зазначити, коли вона піднімалася з колін, в погляді її була журба), завжди обожаєте ховатися за чиеюсь спиною і навіть не помічаєте, що ховатися нема за кого, нікого, крім вас, там немає. І все це так смішно — спостерігати ваші хованки. Мій батько пересмикнув плечима: чий це «наші»? З того часу минуло десять років, але посмішка залишилася, залишився легкий смуток, і смиренна мудрість, і пристрасть; часи між тим змінювалися, і настав момент, коли кожному угорцю потрібно було доводити своє чисто арійське походження аж до обох дідусів і обох бабусь. А в парламенті був у ту пору один депутат, граф Фідель Палфі — грандіозний кретин, на загальну думку, як і слід було очікувати від кретина, він був затятим прибічником Гітлера. Мій батько на дух не переносив цього недоумка. Одного разу в парламентських кулуарах Фідель Палфі увластивій йому панібратськи-безцеремонній манері поцікавився у мого батька, як у нього справи. Той стурбовано потер лоба: що сказати, важкі часи, друже, одного з моїх предків Соломоном звали, сам я — Моріц, а тут ще у дружини проблеми з предками, і з бабусею і з дідусем. Почувши це, недоумок кинувся з радістю розповідати всім підряд, мовляв, він завжди знав, здогадувався, нутром відчував, що (тут іде прізвище мого батька) — жид! Цілий день депутати парламенту потішалися (вважаючи, що час їм дозволяє і це), поки хтось (здається, дядечко Лаці Берені) не пояснив нещасному, що мій батько пожартував над ним (під'їбнув, дослівно), оскільки рід мого батька вважає одним зі своїх предків царя Соломона, що Моріц — ім'я не тільки єврейське, а що стосується діда і бабусі моєї матусі, то з ними проблема в тому, що їх немає, оскільки мої батько і мати — двоюрідні брат і сестра й донині через цю причину мають не повний набір дідів і бабусь, а лише половинний. На що Палфі, слідуючи геніальній логіці, заявив, може, воно й так, тільки диму без

вогню не буває. І в чомусь він мав рацію! Коли навесні сорок п'ятого — і це вже інший бік тієї самої історії — мій батько повернувся з американського полону, єврейська організація «Джойнт» чи то сама запропонувала йому допомогу, чи то він звернувся за допомогою, коротше, він опинився в черзі, «джойнтівці» поглянули на його документи: Моріц — прекрасно, ім'я матері Шварценберг — чудово, одне тільки незрозуміло, дядечку Моріц, як це ви примудрилися роздобути собі таке блискуче прізвище (тут іде прізвище мого батька). Залишилися і хованки, залишилася пристрасть, що маскувалася грою, ось чому батьки нерідко провадили досить дитячі бесіди. Немов два підлітки. Добре ще, що ми частіше смішні, ніж трагічні. Не треба було ніяких слів, ви просто могли посміхнутися мені своєю неземною усмішкою і привалити мене до стінки, всього й діла, хіба це так важко? Ні, напевно, не важко, сказав мій батько невизначено. Важко, графе, до чого з вами важко. Батька охопила гордість. Ви мені лестите. Мати скривилася. Та ні греця. Справді важко. Я навіть не знаю, коли вас боятися. Завжди; але це я тільки жартую. Ну і що ж, що жартуєте. Тоді нічого не поробиш. Так, так, саме цього ваша світлість не може второпати. Вам дійсно хочеться, щоб я вас боялася, і тому від страху, і в цьому ви цілком праві, я схильна поводитися як належить. Як хочеться вам. Як ви очікуєте. Тут скривився батько. Він терпіти не міг невдоволення. Але мати все не вгавала. Ви, графе, розпечені. Ви задоволені, коли зі мною жодних проблем, коли у мене не болить голова, коли з одного оргазму я перелітаю в інший (або навпаки, ставив батько, замовкніть, схопилася моя мати) і коли я не забуваю годинничок у вас під подушкою. Ось тоді, але тільки тоді ви мене посправжньому любите. Ви огидні, графе. Я бачу, ви мені не вірите. Мій батько знову корчить гримасу. Ось зараз! — вигукнула моя мати, подивилися би ви на себе в дзеркало! І самі побачили б, що ви огидні. Ви дрібнота, ви дріб'язок. Ви зморщуєтеся, як висхла білизна! Ну знаєте! Що ще за порівняння, добре, що хоч не кальсони! Ви б бачили, на кого ви зараз схожі! На мише-е-ня! На мишеня?! Я?! Maus, вилитий maus, носик гостренький, і так далі. Якби мого батька запитали, яким він хотів би бути звіром, відповісти було б важко, левом, ведмедем — може, занадто, але мишеня, maus?! Я доросла жінка, графе, і їд-жу куди хочу, в Поттендорф — значить, у Поттендорф, перестаньте мене повчати! Як вам буде завгодно. І не здумайте ображатися, заявила моя закохана мати, так просто ви не звільнитесь, я так просто не відпущу вас. Як би там не було, надгробну промову, блискучою лагиною, мій батько виголосив, вона тривала хвилин сорок п'ять, протягом яких присутні, незважаючи на лютневу холоднечу, змушені були стояти з непокритими головами. Наступного дня половина «Готського альманаху» була в лазареті — хто з кінським грипом, хто з пневмонією, хто з ревматизмом (!). І всі задавалися питанням, навіщо мій батько хотів знищити всю австро-угорську аристократію. Ось ще один чудовий зразок так званого мого батька.

347. Коли моя мати була ще дивовижно молода і красива й готова була цілий день валятися в ліжку з моїм батьком — теж дивовижно молодим і красивим і теж досить часто готовим зайнятися з нею тим же, вона постійно дзвонила моему татові, який працював тоді в Торговому банку, ходив взимку на роботу по льоду Дунаю, як якийсь король Матяш, займався іноземною

кореспонденцією, бо в банку він залишився єдиною людиною, що знала так звані зарубіжні мови, бо всіх старих спеців звільнили як ворогів режиму, що відповідало дійсності. Мій батько теж був ворог режиму, хоча і вважав, бучімто залучення молоді талановитої молоді річ хороша, але все ж викидати людей тільки через аристократичну манеру гаркавити — це ідіотизм, якщо мова йде не про диктора радіо. А оскільки справді йшлося не про диктора радіо, він їм прямо так і сказав, втрачати йому було нічого, знання його не врятували б, а про прізвище і говорити нічого — все одно що зірка Давида (тільки не така небезпечна), з прізвищем усе було настільки ясно, що ніяких директив не треба було. Моя мати щебетала, веселий її голосок доносився зі слухавки. Батько натякнув їй, що їх, можливо, прослуховують. Але це її тільки заохотило, ну й нехай прослуховують, воркувала вона, нехай хоч чимсь потішаться ці жалюгідні революціонери. Не такі вже жалюгідні, пробурчав мій батько. Комуністів мати зневажала — бандити! Батько їх не зневажав. Він скоріше плекав би до них жалість, якби вони не були настільки шкідливі і небезпечні, тому він на них злився. Він був розлючений. Ідіоти! Здійснили в історії всі помилки, які тільки можна! А останніми навіть пишаються! Безнадійні люди. Ну скажи щось ласкаве, просила його моя мати. Він любив, коли вона так муркотіла, але такі теревені по телефону в робочий час його страшенно нервували. Та пішла ти! — рикнув він у трубку. Але ущемити самолюбство моєї матері в таких ситуаціях було неможливо, вона просила його, благала, ну хоча б слівце, мій янголе, щось інтимне, солодке, милий! мій милий! чия дупа краща, ніж у Сталіна з Ракоші, разом узятих! Мій батько спробував уявити собі; ну не знаю, Йосиф теж хлопець що треба, мовив він. У цю хвилину йому дуже б не хотілося, щоб їх підслуховували. Моя мати обожнювала міцні сідниці батька, пишалася ними і готова була демонструвати їх всьому світу, як демонструють скакових коней. Ну милий, завуркотіла вона знову, всього одне слово, про це. Терпіння батька урвалося; це, сказав він. Моя мати розчаровано скрикнула, вони явно переграли і тепер обидва відчували легку гіркоту, що сочилася невідомо звідки, куди. Мій батько глянув на годинника. Він запізнювався з перекладом, з доповідною запискою про запізнення, з виконанням обіцянок, обіцяних секретарці, — і тоді він чудовим, глибоким, трохи хриплуватим шепотом схвильовано видихнув у слухавку: 15 годин 27 хвилин 30 секунд. На другому кінці дроту запала мовчанка. Що-що, як ти сказав? — спалахнувши, пробелькотіла мати. Мій батько повторив сказане, змінивши секунди на 33. О милий! — скрикнула матуся і, мліючи від щастя, жбурнула слухавку. Цей прийом працював досить довго, навіть на початку шістдесятих, коли щодо тілесного низу з батьком пробував конкурувати вже Хрущов: 18 годин 11 хвилин 13 секунд (понаднормові?), і моя мати знову мліла і голосно муркотіла. Але в якийсь із днів усе раптом скінчилося, хоча, крім цього, нічого особливого в тому дні не було, нічого особливого не прозвучало, а якщо і прозвучало, то прозвучало даремно, 23 години 18 хвилин 50 секунд, і нічого, нічого не сталося, це був усього лише час, який тік невідомо куди.

348. Мій батько організовував змови наприкінці сорокових — на початку п'ятдесятих (здебільшого проти ідеології, а не проти держави, просто в ім'я

здорового глузду) в університеті та в той час уже у напіврозгромленому коледжі Етвеша (формально, особисто він не брав у них участі, але де міг, там допомагав, свій розум, освіченість, знайомства віддав для користування), а потім заявив про всі ці змови. От курва!

349. Якось наглядяч, при кожній нагоді, не надто шанобливо перебивав мого батька, ви вже пробачте, пане докторе, спадковий правителю Чаквара, граф Майку та Вергестеша, вельмишановний пане, але... На десятий раз мій батько обізався з комбайна, називайте мене просто Отто. Всі прийшли в ще більше замішання, який ще Отто? Габсбург? ♦ Він наново створив сільський оркестр (мій батько), якось затримавши репетицію, бо не було одного фаготиста. Ви не поважаєте час, ви вважаєте, що в пролетарській диктатурі час не має ціни?! Він невдоволено дивився на годинник. Нарешті прийшов нещасний музикант і, вибачаючись, щось бурмотів. Тільки тоді мій батько підняв диригентську паличку. Панове, починаємо, «Маленька нічна серенада»¹. (Тут треба знати, що в цьому творі у Моцарта не було не тільки фаготиста, а й духовиків загалом.) ♦ Пізніше ще один спізнився, з'явився на репетицію у формі робочої міліції, мій батько нервово поцікавився: Там що, війна, дорогенький? ♦ В питаннях інтерпретації він був важким (мій батько). Ви що тут граєте, крикнув він на одного з музикантів, який досить мляво грав своє соло. Він грає те, що написано. А що написано? Ad lib. На свій смак. Мій батько з подивом підняв брови, на чий смак. ♦ Дьордь (Джордж) Мендельсон-Бартольдї, товариш мого батька із «Вокс Рекорд Компані», був правою рукою мого батька. Одного разу нагрянуло обласне начальство, і необізнаний товариш запитав ім'я мого батька. Він назвався. Добре, кинув обласний, тоді, напевно, ваш товариш — Гайдн?! Ні, спокійно відповів мій батько, це Мендельсон-Бартольдї. ♦ Священик звернувся до головного пожежника. Перепрошую, у вас що в цьому такті, сі-бемоль чи сі? Мій батько оскаженів: отче, якщо у вас є запитання, то чому ви не питаєте мене, врешті-решт йдеться про мій твір. (Вони репетирували 2-гу симфонію Гайдна.) Бо ви ніколи не чуєте, коли я хочу щось запитати. Мій батько повернувся до так званого концертмейстера: Що він сказав? ♦ Ніхто не знає, звідкіля мій батько зробив висновок, що його сперма є отруйною (для декого). ♦ Мій батько вирішив стати католиком, гарні в них церкви, музика, кольори, весь цей літургійний театр та дисципліна! Я так подумав, Господи, якщо Моцарт, Бетховен та Шуберт — католики, то виходить, не настільки там погано. ♦ Ну а що ж сталося в Єрусалимі? Мій батько повернувся в готель з гостювання. Таксі, таксі, таксі! — кричав він, але ніде не було таксі. Проте з навколишніх будинків лунали вигуки: заткнися. Мій батько повернувся до своїх друзів. Ніде немає жодного таксі, засмучено сказав він стоячи в дверях, лише самі жиди. ♦ Мій батько проводжав додому одну панянку й одразу накинуся на неї. Панна хотіла вислизнути, та даремно, батько вже завівся. Скажіть, маестро, казала, задихаючись, жертва, в якому темпі треба грати початок симфонії g-moll у Моцарта? Мій батько різко послабив обійми, сів за піаніно, слухайте уважно.

¹ Твір В.А. Моцарта.

350. Мама постійно нас перераховувала, старшого сина мого батька, та моїх братів, наче маленьких каченят, чи ми всі на місці... Один, два, три, чотири, і на п'ятого вказувала пальцем, п'ятим був мій батько, але ніколи не говорила п'ять. Один, два, три, чотири... О любий...

351. Моя мати з моїм батьком жила у шлюбі. Смерть, ця неочікувана і несправедлива смерть, заскочила мого батька, коли їхнє спільне життя з мамою було на піку свого розквіту, краса та щастя оточували їх. У своєму безутішному та чорному горі моя мати в ніч відспівування залізла до батька під саван, і там вони возз'єдналися востаннє. Після остаточного відходу мого батька біль уже не покидав мою матір, він залишився з нею до самої смерті (моєї мами), напевне.

352. Пригадується, довго й марно ламав собі голову мій батько над тим, що найсвятіша річ та, котру ми не пам'ятаємо.

353. У мого батька було видіння. Вже найшло; хоча турки ще узурпували країну, та Леопольд уже прийняв рішення; довгий час просто відбувалася щоденна державна праця, будні змінювали будні, мій батько не міг дивитися ані вперед, ані назад [після обіду, двадцять хвилин на четверту, я був на цьому місці, мій батько не міг дивитися ані вперед, ані назад, наза-д, я якраз написав літеру «д», коли мені подзвонили і повідомили, що помер мій батько, сьогодні, п'ятого травня, за п'ятнадцять хвилин третя; що далі? Напевне тільки те, що коли хтось протягом багатьох-багатьох років декілька разів на день напише слова «мій батько» то з ним трапляться різні дивні та страшні речі; це тут — чужорідна вставка, та мені начхати; я поклав слухавку, (...), сів на місце, продовжив речення], виключно перед своїми ногами, тобто почалося це суворе позиціонування, яке характеризує мир та кінець століть і в якому він і сам брав активну участь (наприклад, чистка Північної Угорщини, захоплення маєтків «незадоволених», які згуртувалися навколо Вешшелені; більше того, на думку деяких, він і сам був втягнутий у змову, і це також треба було компенсувати при дворі). Йому було близько п'ятдесяти, він по шию занурився у те, що називають життям, але у чого нема ані напрямку, ані повноти, тільки скінченність. Та навіть героїзм, який ішов із цієї скінченності, не дався, будучи по шию заглибленим у все з головою, не виявив його. І їдучи верхи у бік Вага, на чолі свого загону, і милуючись жовто-блакитними прапорами, що майоріли над долиною, раптом йому з'явилося видіння — не сказати, щоби він відчув, що його нема, не існує, бо таке вже спадало йому на думку, і не було в цьому сенсу, то була занадто літературна думка, хоч він старався пережити її чесно, наприклад, уявити, що він просто комусь сниться, або що він із самого початку є обманом, клоном, втіленням Сократівської або хоча б Платонівської ідеї, тінь на стіні печери; все було не так: усвідомив він там у лілових сутінках, що він не людина, а погляд. Споглядання. Тобто все відбувається, по суті, навпаки, по суті, все. Він (мій батько) робить усі речі сущими своїм поглядом. Іншими словами, він проливає світло на те, що потім стане тінню на стіні печери. Він не людина, а погляд: це він пережив, наче якийсь звільнення від тягаря, ніби його життя здобуло сенс, саме тому, йому

треба концентруватись не на собі самому, а на тому, що він бачить. Життєво важливі питання він не ставив не через те, що знайшов таке гарне рішення, а тому, що був слабаком, зайнятим, та й узагалі. Нехай там Гегель займається життєво важливими питаннями. Аж ось тут приходять відповіді без запитань. Ваг, як завжди, гудів. Я потім сфабрикую запитання з відповідей, засміявся мій батько, і поглянув на захмарене небо. Потім принесли звістку: помер батько Текелі¹, важко так реквізувати.

354. Місця подій у цій книзі: стегна, водоспади, події, герої є реальними і відповідають реальності, наприклад, кінь мого батька насправді у серпні послизнувся в багнюці яру. Син мого батька нічого не вигадав, і якщо, через компульсивну звичку, пишучи роман, він спирався на свою уяву — наприклад, що мого батька його власна тварина, його кінь носить на спині і що цей кінь: його природа, індивідуальне визначення, таким чином, хто хоче знати мого батька, хай не дивиться на зовнішній вигляд його одержі, не звертає уваги на його звичні жести, а хай уважно придивиться до його загадкового коня — одразу відчув (син мого батька), саме такому писанню треба давати волю. Імена також справжні (мій батько). Позаяк під час написання книги з тотальною відразою він ставився до всіляких вигадок, тому просто нереальним йому здавалося змінити справжні імена, які є невід'ємними від своїх справжніх носіїв. Правда, можливо, що буде той, хто не зрадіє тому, що його ім'я буде фігурувати на цих сторінках. Син мого батька не знає, що на це відповісти. Він просто писав те, що зберегла його пам'ять. Тому буде такий читач, котрий, гортаючи книгу як хроніку, знайде тисячі пробілів. Хоч і створював він усе з реальності, все одно треба читати все як роман, і не вимагати від нього ні більше, ні менше, ніж один роман може дати (усе). До цього ще додається те, що він випустив багато з того, що пам'ятав, особливо ті моменти, які безпосередньо стосувалися його самого. Не дуже йому хотілося розповідати про себе. Тобто не про себе, а більше про родину мого батька писав він історію. Варто додати, що ще в дитинстві він вирішив написати книгу, в якій описуватиме життя навколишніх людей. Передмову він показав моєму батькові, дуже сподобалося (моєму батькові). Це тільки на одну частку вигадана книга, адже пам'ять обмежена та непевна, і ті книги, які були створені з реальності, здебільшого лише бліде відображення та уламки того, що ми бачили та чули.

355. Син мого батька не хоче писати про мого батька. Не бажає. Він хоче батька, його особистість, статуру тримати подалі від цього цирку, хоча б це він йому винен. Мій батько був найкращим батьком у світі, якого тільки він міг собі уявити, може, тому, що мій батько, як показує займенник (гра слів, що не перекладається), є його, його батько, і це «його» раз у житті і навіки. І він не тільки не хоче, але й не може про нього не писати. Губляться слова. Або те, чим є мій батько, будучи батьком, те виривається зі сфери слів; невловиме. Тоді як не існує жодного слова, якого б не стосувалося це «його». Мое.

¹ *Імре Текелі* (1657—1705) — угорський політичний та військовий діяч, очільник куруців у 1682—1685 роках, князь Трансільванії у 1690—1691 роках.

356. Найстарший син мого батька: такий собі блудний син, дарма що кмітливий, з гарним обличчям, та не знаходив він собі місця в цьому світі, тинявся, пив, блудив, жив гріховним життям. Із заповіту його викреслили, але це так, між іншим. Мій батько (на протилежність сину): глибоко віруючий, суворий, такий собі патріарх, який жив робочим життям, знає, що є поганим і що є добрим, і так і живе, безжалісно міряючи кожного своїми високими стандартами (маму і т. д.). Коли блудний син назавжди заснув, батько щиро його оплакував, усе як годиться, але з'явилось якесь полегшення, все життя його син був для нього важким тягарем, ганьба його сина було його ганьбою, провал його сина був його провалом. Одна відкрита рана. Тепер ця рана почала нити біля могили. Перериваючи службу, що напередодні було домовлено з вельмишановним паном, моя сестра попросила слово. Мій батько у розпачі схилив голову. Благородно витончений і т. д., наче з мармуру. Людина, дивлячись на нього, була щаслива, що вона людина. Моя сестра, борючись зі сльозами, почала розповідати про те, що її брат п'ятнадцять років тому дав їй листа, для того, аби вона його зберігала і нікому не показувала. І зараз вона його зачитає. І по суті, вона прочитала молитву, незважаючи на тихий голос сестри, це був разючої сили пригнічуваний текст, який особисто шокував тим, що ні на йоту не був особистісним, він дихав словами та зворотами з відомих молитов та псалмів, та все ж... Це була його молитва, хоча ми всі могли молитися. Це був крик із глибини (до тебе, Господи) людини, яка в той час була до нього дуже близько (до Господа); батько благав, прохав пощади, давав обіцянки і т. д. Життя його не змінилося, він блудив, пив, жив на допомогу з безробіття, та й братове його спонсорували, таємно, бо батько це забороняв, він вважав слабкість найбільшим гріхом. Моя сестра читала, її обличчя було повністю мокрим. Грудка скотилася в могилу. Мій батько оглянувся. Браття мої. Милій сину. П'ятдесят років ти прожив біля мене, а я тебе не знав. Я знав тебе іншим. Ми вважали, що ти інакший. Тут прошу я, перед вами, браття мої, аби ти простив мене, сину мій. Прости мене, прости мене, прости мене. Так і довелося його відтягувати від могили. Тепер він по-справжньому оплакував сина, не згори вниз, а похмуро, задихаючись. Мій батько тепер став батьком, можна сказати, в останню хвилину.

357. Уже готовий був капелюх (на ньому медальйон і довге перо з білої чаплі), каптан полотняний, шкіряні штани, ще й поклали туди чотки з намистинами-черешеньками. Свята Маріє, допоможи. Земне життя мого батька добігало кінця. Його хвороба була помітна, він зблід та зменшився, його шкіра звисала, наче чужа одежина (не чужа: просто обноски старшого брата; але в мого батька не було старшого брата, він був — єдиний — найстарший, майореско, спадкоємець, чужий), але не можна було дізнатися, чи страждає він, і якщо так, то якою мірою. Що в «такий» час саме страждання забирає, про це засмучена родина не дуже думала. Наче він не страждав (усе своє життя він зневажав та засуджував страждання). Він більше здавався нетерплячим; йому хотілося знати, що його справа вирішена: або нехай він буде безсмертним, або своє він уже відспівав, нехай буде фініто¹, чи аус². Десь так. Мій бать-

¹ Кінець (*итал.*).

² Кінець (*нім.*).

ко явно не поважав смерть (цю наглу спекулянтку стражданнями), він ставився до неї як до надоїдливих контролерів, що перевіряли документи вдру-ге за одну поїздку, тобто вважав чимось таким, через що просто треба прой-ти (мій батько і сам був держслужбовцем: надором). Моя ж мати — стільки лишилося від її кохання — хотіла використати всі так звані останні моменти на навернення батька. Аби він повернувся до Господа. З одного боку, Господа не існує, з другого — якщо він існує, то не був би моїм. Моя мати сприймала цю зайву, зарозумілу впертість нездоланною. Послухайте, Матіку. Заспокой-теся. Подивіться у дзеркало. Проти кого ви хочете воювати, милий мій, отак-завзято, проти кого? Стуліть пельку, ви — дурепа. Батько зітхнув, пробачте мені, ви завжди були дурепою, чому ж саме на моєму смертному одрі вам не бути дурепою, прошу вибачення. Моя мама, криючись, стишила свій голос, наче хтось, хто таємно пропонує якусь рідкість, якийсь скарб. Якщо на небі нікого нема, то ви просто виставляєте себе на сміх на старості своєю впер-тістю, а якщо на небесах стоїть Трон Господній — на слові «Господній» мій батько відхаркнув і тепер міркував, що йому робити зі своїм «скарбом» — чи проковтнути, чи виплюнути, і це коротке вагання було тим, від чого мама ви-бухнула — тоді чого ти хочеш, нещастя, ти — ніхто, ти — приблуда, і почала трясти моїм батьком, наче ганчіркою. Ледве її відтягли від нього. Мій батько насолоджувався скандалом, шкода, що боляче, та ви така незграбна, завжди були такою. Яка незграба на кухні, як наближаєтесь до мого тіла, так і здаєть-ся, що у вас обидві рухи — ліві. У вас ще й язик лівий! Але скажіть мені, будь ласка, до цього Господь був ніким, і тому я був посміховиськом, потім я є ніким, чи, як ви любите казати на свій плебейський манер вискочки, при-блуда, що я є таким, і тому я посміховисько, скажіть мені, моя мила, а хіба це не смішно?! Зараз мій батько говорив серйозно. Та мати знову почала, ой, якою брудною здається наша чистота!, якою сердитою наша ніжність!, яким надутим наше смирення!, яким жорстоким наше милосердя!, якою слабкою наша сила, якщо ми подивимось у дзеркало Христа! Чого ти хочеш від мене, Ірен, сказав мій батько приглушеним тоном; тепер вибухнув мій батько, бо він ще перебував у бароко, за звичкою. Моя мати неочікувано змінила тон, легенько, цинічно, ледве помітно, хоча і батько, і вона це помітили, пародію-ючи, в цілому тривіалізуючи думку Паскаля, — космічні, страшні проблеми міняють дрібними на дрібні — намагалася схилити батька до кращої думки, наче даючи можливість відступу його старому вольтерівському духу (від-ступ як єдина форма перемоги), а саме, що це таке — з нульовою сумою? з ненульовою сумою? — гра, в якій у віруючого більші шанси, ніж у невірую-чого, тому... Мого батька ще за часів бароко драгувало, коли дурість прикри-валася мудруванням. Він вибухнув, про Бога він, особливо в цьому стані, не говоритиме, нехай воцариться його (тобто Господа) царство, нехай буде його воля, але що стосується його (тобто мого батька), і тут гнів набрав форму дотепності Ейнштейна, він, мій батько, не гравець в кості. І не якийсь там Родольфо, який витягає підставних кроликів навіть не з циліндра, а з берета. Він кричав. Раптом настала тиша. Момент істини, зловтішаючись, зашипіла мама. Напевне, так і уявлялось, мій батько скоро побачить це чудовисько, це все або нічого, чийм ім'ям у словниках є смерть, і це вона, моя мати, це чудо-висько зараз побачить відбитком на обличчі мого батька. Та на обличчі бать-

ка розтеклося золоте сяйво, чистий тобі Клондайк, небесна гармонія, його лінії розгладились, його вуста склалися у всепрощальний усміх. Мій батько помер. (Пізніше виявилося, що з ним сталося те, що стається з чоловіком, коли його вішають. Це було останнім рухом мого батька, його вигук, останній туз мого батька у сутичці зі скінченністю буття та з моєю матір'ю.)

358. Внаслідок хіміотерапії мій батько, як і будь-хто в подібній ситуації, втратив волосся, не все, але майже все. Ось так, назад зачесаним, ось таким чином він виглядав. Ніколи, ніколи в житті у нього не було такого слухняного волосся. Гарне, спокійне і слабке.

359. Моєму батькові ставили крапельниці. Вони були з червоною та жовтою рідиною. Якщо ставили з червоною, то він фарбував нігті на ногах у червоний колір, як панянка у свої найкращі дні, легенько підфарбовував губи, одягав червону шаль та червоне спідне і навіть фарбував пасмо волосся. Якщо з жовтою, тоді жовтим. Мені треба підготуватися до хімічної зустрічі, хіба ні?! Адже це зустріч, сходка, рандеву, всередині мене, хіба ні?! (Є один головний лікар, півник на горі сміття, нема нічого, окрім ієрархії, без гумору, наче унітаз, і каже моєму татові (чистий скелет, голова вже лиса, однієї нирки вже немає, з наполовину роздובаними тазовими кістками), аби він роздягнувся, мій тато виконує еврібоді-рух і вимовляє: Дико або пристрасно? Пардон? — професор застиг на місці, його почет здригається в беззвучному сміхові.) Жовте він називав дорожнім напоєм, а червоне — бомбі, йди сюди, маленьке серденько, йди сюди, моє бомбенятко, йди сюди, ти, ти, він сюсюкав з отрутою, і та йшла до нього, поки її вливали. Моя мати не могла тримати себе в руках і скрипіла зубами від ревнощів.

360. Перед смертю мій батько остаточно втратив глузд. Його найстарший син кожного дня клав його у ванну, аби змити з нього фекалії. Сморід батькових фекалій ні з чим не можна порівняти. Син мого батька не вірив, що зможе це витримати. Мій батько — лицар ордену Золотого руна, друг Карла V¹, чи якогось там Рудольфа, послідовник та учень Меттерніха та на одну мить, яка потім довго тривала, споріднена душа Миклоша Зріні, інколи він пручався і не хотів роздягатися перед власним сином.

361. Син мого батька, коли йому виповнився 21 рік, вирішив, що установить над моїм батьком опіку. Вони сиділи за столом, син мого батька зробив усі необхідні розпорядження, мій батько сидів коло нього, ложкою порпався у сметанному сиру, котрий стояв перед ним, моя мати вийшла на кухню, вона була втаємничена, змовниця! — почувся гуркіт посуду. Батьку, сказав син мого батька, коли мій батько, відірвавши погляд від сиру, поглянув на нього з-під окулярів, батьку, я б хотів тобі дещо..., тобто є речі, чия важливість набагато менша, ніж ми їм надаємо, коли збентежені, тобто, коротше, я хочу поговорити, повідомити... Все до цього місця мій батько слухав мовчки, тепер він схилив свою голову над тарілкою сиру — лише його чоло, високе, покрите

¹ Мається на увазі воєнна справа, надійний солдат і друг.

глибокими зморшками, виднілося, — здалося, він зрозумів своє положення, себе самого; він повернувся до світла, це просто чудово, сказав він, ти хочеш помістити мене в заклад, із цим він підскаочив, поваливши стілець, і долонею так сильно вдарив по столі, що той затрясся, а тарілка із сиром затанцювала, ніколи! — кричав він, поки я живий, ніколи! Витягнувшись, він піднявся вище сина і стояв перед вікном, де в той момент пролітав голуб з оливковою гілкою у дзьобі, мій батько підійняв руку ще з досі тремтячого стола, моя мати стояла в дверях, син мого батька почув, як вона скрикнула в кухні, гуркіт, у хвилюванні впустила порцелянову тарілку, наново перев'язала фартух, рушник на руці, руки вздовж тіла, вона підозрювала, що так буде, навіть застерігала сина мого батька. Батьку, ну це, прийди до тями, хто каже про установу, як ти можеш припускати таке про власну дружину, про твого партнера по життю, про сина, про власного сина! Те, що ми, мама і я, і хлопці, хочемо, це всього лише варіант, один крок, який вимагає розуміння та справедливості і слугує лише у твоїх найкращих інтересах. Адже, дорогий батьку, давай погляньмо правді в очі, деякі твої особливі риси, котрі я аж ніяк не називаю негативними, навпаки, такими, котрі варті любові, як ти й сам добре знаєш, досить важко звести докупи із сімейним способом життя. Ми, я та твоя жінка, враховуючи це, вирішили підшукати для тебе підходяще житло в санаторії, регулярне харчування, свіже повітря, і це тільки піде тобі на користь, і після проведеного напруженого сімейного життя, яке, безперечно, розхитало твої нерви, ти навіть дуже заслуговуєш на цей невеличкий відпочинок. За цей час мій батько підійшов до вікна і рукою грався зі шторою, його пальці заглиблювалися в складки штори, він здавався спокійним, син мого батька зітхнув, папірець, з якого він прочитав усю бесіду, непомітно поклав до кишені, тоді раптово мій батько повернувся, ні, закричав: ніколи! Відштовхнув стіл вбік і різким рухом накинувся на сина мого батька, так швидко, що той не встиг себе захистити, правою рукою він вхопив його за шию і так стиснув його горлянку, що син мого батька посинів, він хрипів від нестачі повітря, очі вилізли з орбіт, лівою він (мій батько) схопив матір, котра від страху завмерла майже неприємна, він стиснув їхні голови, подивився їм у вічі, спершу в мамині, потім у синові, Ганс Крістоф, сказав він потім, Гедвіго, не дорікайте собі. Він плакав, ті двоє притулили його до канапи, син мого батька підняв його, мама обережно накрила його. Матіку, говорила вона крізь сльози, в тебе є якесь бажання? Батько забажав, аби його залишили на самоті, аби він ще раз усе обміркував, він попросив вибачення та розуміння, він уже старий, ще лише декілька тижнів тому відсвяткували його 60-річчя. Маму розчулили сльози мого батька, мамо, сказав син мого батька на кухні, ти вважаєш, що в мене немає почуттів, вважаєш, що твій син — чудовисько?

362. На сьогоднішній день уже не треба стояти напоготові, не треба негайно, без будь-якої причини, виконувати його накази. Юху, весело обізвалася смерть, і вже хотіла було нас обійняти, та ми сонно бурмочемо, *не треба* — і вже приходять усезнаючі ін'єкції, штучне харчування, апарат штучного дихання, штучна нирка, масаж серця. Минув тиждень. Час від часу у мого батька з'являлося бажання, жага відчувати. Він хотів псалтир Пауля Герхардта, його старший син приніс його і вечорами, не знаючи Біблії та релігійних гімнів,

читав з нього. У ці пізні години, коли смерть була вже на порозі, між ними з'явився новий зв'язок. Відчуження, несмілива повага, невпевненість і трохи страху були єдиними до цього часу почуттями один до одного. В останні дні життя мого батька тихо, без жодного драматизму, було подолано ту стіну, котра розділяла батька та сина. Убога маленька кімната, на стіні банальний пейзаж, розп'яття Христа, у цьому крихітному світі, серед чотирьох побілених стін, куди залітали стогони із сусідньої кімнати хворої на рак жінки, — тут не залишалося місця ні для чого, окрім правди. Правду називали страшною, називали болючою, називали смертоносною. Ця правда була могутнішою за всі моральні устої, і ця могутність примусила найстаршого сина мого батька звернутися до батька в один з його моментів просвітлення, з наступними словами: час тобі вже померти. Зрозумів (мій батько), кивнув, напівпаралізованим язиком відповів: сподіваюсь. Наступного дня він відмовився від ін'єкцій. Досить. Юху.

363. Мій батько соромився запаху свого тіла, соромився смороду свого калу. Коли молодий санітар підклав під нього судно, він вигнав нас у коридор. Опісля в кімнаті стояв сморід, його сморід, який він намагався нейтралізувати одеколоном. Він просив відчинити вікно, крутячи носом, демонстрував відразу, обурливо трясучи головою: Свинство, який сморід. Можна зомліти... Сморід, що його син мого батька зберігає про мого батька, який забрав із собою — писати про смерть батька?!, майстер прози!, безсовісний! — це така суміш, продезінфіковане повітря лікарні та одеколон, яким мама натирала шию та чоло батька декілька разів на день. *Le père pue!*¹

364. У ванній кімнаті стара зношена газова колонка з великим торохкотінням нагріває воду. Іржава, на межі загибелі. Батько випадково збиває з полиці зубну щітку сина. Стоїть голяка на дерев'яній решітці перед сином, який мие йому спину. На стіні потріскалася фарба. Фарба: на шматки. Крутяться труби: газова труба, пічна труба. У батька між ногами маленька роздвоєна трубка з пробкою. Звисає донизу замість статевого органа. Все навкруги забризкано водою. *Death on all fronts. No babies for me!*²

365. Мій батько розмірковував над власною смертю. Думав і так і сяк, в ліжку, поміж подушок, в кінноті, захищаючи вітчизну, забиваючи одинадцятку, після споживання молюсків, уві сні, в середу, у XVI столітті, у XVII столітті, у XVIII столітті, у XIX столітті, у 1956-му, в капелюсі, на кораблі, у 1991-му і знову в середу. Ще більше він уявляв власний похорон. Великий похорон, малий похорон, середній похорон; музика, тиша, промови, мовчання. Невеличкий маньєристський культ смерті в Надьсомбаті. А коли настав час похорону, підняли ми тіло 20 березня, в супроводі великого натовпу, синів його та незнайомих, і понесли до каплиці в Шентері та поклали на ослін, вкритий кумачевим сукном до самої підлоги. Так само як і вози, все на похороні було вкрите кумачевим сукном, навіть прапори були червоні. Та й було дванадцять кінних загонів. Два від Баттяні, два від Надашді, від

¹ Батько смердить! (Франц.)

² Смерть на всіх фронтах. Нема дітей для мене! (Англ.)

Папи, два з Девечера, дярматський, левийський і ще три — один від панів Ердеди, один з панських слуг та незнайомців, два загони з домашніх слуг та придворна чорна сотня. Крім цього, коні в збруї, вершники в лицарських обладунках та численний натовп. Такий, який легко налічував п'ять тисяч осіб. Того дня ми пішли на міст Фаркашгід, наступного дня до Надьсомбата. Після цього він і помер (мій батько); але не так, не так. (Жінка, котра вже з 1944 року є його таємною коханкою, сказала моєму батькові наступне: навіть не розраховуйте, що я піду на ваш похорон! Ви ж це несерйозно! Ще й як серйозно! Потім побачите, наскільки. Ви не можете так зі мною вчинити. Ви хочете скандалу? Post festum?!¹)

366. Мій батько — по суті — вчинив самогубство. Він сказав: якщо йому виповниться сто років, він уб'є себе. І тоді він закрив рота: і ані туди, ані сюди. Розтулити не можна, хоча ми довго мучилися з долотом, потім пробували просунути трубку, це теж не вдалося. А погляд його залишався жвавим. Тільки от біда, що йому не було ста років. Він помер цілком даремно! Цілком даремно!

367. З матері лилася кров, наче з новели Гайноці², потім їй зробили вишкрібання, напхали ватою і т. ін. Батько перелякався, навіть забув власне ім'я. Я багато думаю про твою піхву, говорив він благовійно. Облиште це, бурмотіла нетерпляче моя мати. Дорогенька, це важливо, бо інакше можна припустити, що у вас між ногами лише кривава рана... Знаю, знаю, сказала мама, хоча, на вашу думку, там знаходиться рай! Саме так, кивнув він з гордістю, там рай. Тоді, від сьогодні, візьміть до уваги, що рай трохи кривавий. І що янголятка сидять не на пухкеньких хмаринках, прославляючи Всевишнього, а, — вона почала кричати, — на ваті, медичній ваті! Та батька вже неможливо було відлякати, він уже малював на полотні своєї уяви маленьких янголяток та тонни м'якої, ніжної, білосніжної вати! Я ще трохи почекаю, сказав він із запалом, а потім накинуся на тебе, як товт³ на матір. Моя мати засмучено відповіла, ага, як товт на матір. Та сталося інакше. Підвело тіло (мою матір). Знову почалася кровотеча — звідки взялося стільки крові?, мамко моя, — вона знову потрапила до лікарні. Вона ставала все слабкішою. Батько сидів біля її ліжка і тримав її за руку. Вони не говорили про рай, не було про що. Моя мати заспокоїлася і прийняла те, що мало стати її долею, а батько, навпаки, ніяк не міг заспокоїтись, був на межі істерики. Останнім порухом моя мати поклала свою руку батькові на стегно, рухаючись усе вище, і врешті поклала долоню йому туди. Як на небі, так і на землі запала велика тиша. А потім мама прошепотіла хрипким голосом: Акція «Вдова-Товт» відкладається. Потім, на тому світі.

368. Дужки відкриті, в той момент, коли ми постукали до батька і, не чекаючи відповіді, на яку раніше завжди чекали, це коли злобне, коли турботливе

¹ Після свята, заднім числом (лат.).

² Петер Гайноці — угорський письменник.

³ Товти — так угорці називають словаків.

бурмотіння, ммм, увійдіть, увійшли, аби повідомити йому про телефонний дзвінок щодо смерті нашого дідуся (його батька), тоді він писав якраз те речення, що мій батько не міг дивитися ані вперед, ані назад. Назад, він якраз заокруглював літеру «д», коли ми постукали. Він уже був готовий висварити нас за те, що ми увійшли, не дочекавшись дозволу увійти, але потім поглянув на наші обличчя, побачив, що сталася або станеться біда, тобто вже сталася, правда, те, що було чи станеться, він не міг навіть уявити, дужки закриті.

369. Мого батька прозивали Рудим, в нього не було ані очей, ані вух, ані волосся, і Рудим його прозивали просто так. Він не міг говорити, бо в нього не було рота. Ані носа, ані рук, ані ніг, ані живота, ані спини, ані хребта, ані нутрощів. Бля, нічого в нього не було. Тоді про що мова? Краще й не говорити про нього.

370. Зевс любив свого старого товариша, мого батька, і помістив його поміж зірок у вигляді сузір'я Стрільця. Тут, у Зодіаку, подекуди над горизонтом, подекуди під ним, він бере участь в керуванні нашою долею, проте на сьогоднішній день ледве можна знайти живу душу, яка з повагою дивиться на Небеса, і ще менше тих, які присвячують себе вивченню зірок.

371. І все-таки: хтось підглянув, як мій батько бреде. Він ледве тягне себе за собою. Згорблений, наче випрямлений саксофон. Ні, не погана, просто повільна, дуже повільна хода. А голову нахиляє — щоб не зачепитися об райські небеса.

КНИГА ДРУГА

**СПОВІДЬ РОДИНИ
ЕСТЕРХАЗІ**

Персонажі цієї белетризованої біографії вигадані автором і мають постійне місце проживання і власне обличчя лише на сторінках книжки; в реальному житті їх немає і ніколи не було.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

— Ласкава пані, якнайшанобливіше кажучи, стрічайте комуністів! — Тот Менґерт, старий Менюш, скорше видихнув із себе ці слова, а не вимовив їх, ніби сподіваючись на те, що, може, це й неправда, якщо не мовлено вголос. Але те, що він побачив, ще дужче його налякало, бо досі він ніколи такого не бачив — зазвичай суворе обличчя його пані скував переляк. (Таким чином зі страху та комуністів усе почнеться і цим начебто й закінчиться.)

2

Моя бабуся мала тоді всього двадцять три роки, щойно одружилася, була молодою і сповненою сил, — що мені важко уявити. На пожовтілих світлинах вона легко впізнавана, адже мені це все одно, що дивитися на обличчя батька; вони двоє (навіть троє: моя тітка — батькова сестра) були мовби шаржі одне з одного: те ж широке чоло, мов величезне полотно, гідне пейзажу, глибокі зморшки, той самий ніс із горбинкою — подібний профіль називають римським, щоправда, подехто і єврейським — залежно від смаку, культури та політичних уподобань, до всього ж — неповторно прищуплені, завжди усміхнені очі.

Хоча я марно намагаюся розпізнати бабуся в цій молодій, здебільшого по-смішному одягненій молодій дівчині («твоїй бабусі був притаманний такий безкомпромісний несмак, що речі, мовби лякаючись одне одного, абсолютно несумісні й запаморочливо дорогі, почувалися на ній досить-таки комфортно»), де, дивлячись на ці сімейні фото із застиглими в заданих позах фігурами або у ракурсах, навпаки, безглуздих, випадково схоплених об'єктивом, бачачи її то в товаристві молодших сестер, що театральню повиставляли голови в розчинене вікно, такі квітучі, красиві, юні, з букетиками в руках, то поряд з дітьми і чоловіком на парадних сходах (тут вона — справжній, хай і неявний, глава родини), то попід руку з красенем дідом (уже граючи роль другорядної дійової особи), то в тіні (у прямому розумінні цього слова) своєї грізної свекрухи — принцеси Шварценберг — геніальний знімок; або із граблями в руках із засуканими по-чоловічому рукавами, в оточенні насторожених і збентежених селян. На всіх цих знімках я скорше бачу якусь незнайому родичку або знайому, про-

те чужу кузину, яка, судячи з «дизайну», жила десь на шістдесят років раніше, ніж «варто» було. Мою бабусю можна уявити лише такою старою, що аж пісок сиплеться. Не всі бабусі такі, але вона була такою і такою я її запам'ятав.

3

Пізніше те саме я думатиму й про свого батька. Адже є такі люди, котрі не потребують «присутності» собі подібних. Я, можна сказати, не такий — а він, так би мовити, саме такий. Я помилився. Проте на всіх тих знімках присутня ця ледве помітна відчуженість: Краус та сини, Тага, Bildstelle Wachtl, Wien¹, фотостудія Лернера, Офотерт², брати в штанях Prince de Galles³ один в одного на спинах, поруч з ними тато, в окулярах від Симона Вальдштайна, відсторонений від усього — від дитинства, від війни, а потім і справді від усього; нова, чужа країна, в нього нема нічого, окрім нас, насправді нічого. Граф без нічого.

4

Мов у французькому чорно-білому фільмі, на світліні з кутика рота у батька димує цигарка, вічний «Мункаш», обличчя усміхнене, погляд трохи насторожений, затуманений (наче він напідпитку), а можливо, він просто ще молодий, віддалено молодий; у запрацьованій робочій формі, в розтягнутому заляпаному светрі — фон складно розгледіти — спирається на якусь стіну і з гордістю демонструє черчелівську «вікторію». Таким чином, що би не трапилося — а воно таки трапилося — нас не подолати? На голові у батька зсунутий набік, наче воєнна каска, білий емальований горщик. Звичайнісінький нічний горщик.

5

Якщо моя бабуся насправді не мала жодної потреби в інших людях, то логічно припустити, що також не мала вона потреби і в моєму батькові. Хоча, як первістка, вона його потребувала, адже така родина, як наша, не може існувати без первістка, звісно ж, чоловічої статі — так, знаю, знаю, що в кожній родині хтось народжується першим, проте не скрізь ведеться рахунок; первісток, та ще й хлопець — це був мій батько, проте він не користувався шаленим попитом, начебто.

6

Білий салон дістав свою назву через білі меблі моєї бабусі Руазен, для мене — прапрабабці, бабусі мого діда (ні, зануримося ще глибше: мати діда мого діда, відома своєю красою прародичка: Марі Франсуаза Ізабель де Бодрі маркіза де Руазен), яку та привезла із собою з Парижа. Вона була близькою та відданою подругою французької принцеси, Марії-Терезії де Франс, дочки

¹ Фотографія Вахтла, Відень (нім.).

² Об'єднання фотостудій та магазинів фототоварів в Угорщині.

³ Французький бренд одягу.

короля Людовіка XVI та онуки Марії-Терезії. Ув'язнена до 1796 року принцеса була звільнена у 17 років і до свого одруження знаходилася під пильним наглядом тітки бабусі Руазен, графині Шанкло, у Відні. Саме тут вони і потоваришували. (Був удома один, не знаю, як і назвати, щось на зразок секретера з китайським орнаментом — одного разу я бачив схожий в іспанському королівському дворі, я навіть сказав, що бачив цю штуку, мене не дуже зрозуміли, — його називали шанклоткою. Ми часто реготали з такої дивної назви, але потім й самі почали його так називати. До нього було заборонено торкатися. Проте, коли ніхто цього не бачив, ми все одно його мацали. Ми гралися в хованки. Ми гладили його із заплющеними очима, намацуючи різьблені візерунки, життя у китайському орнаменті: пагоду, дерева, птахів, а збоку широкі жовті смуги. Вони були або мідні, або золоті. На нашу думку, це було золото.)

Батька бабусі Руазен — це вже я не пояснюватиму, ким він мені доводився, — стратили разом із королівською родиною. Від нього залишилася шовкова хустинка, яку його дочка привезла у «цю далеку, темну, варварську країну», на ній коричнева пляма, яку нащадки вважали плямою крові. Хустинка з плахи. Свобода, рівність, братерство. Проте ми, здається, знаходилися по інший бік барикад... Дуже нерозсудливо... Покоління зберігали хустинку як реліквію на домашньому вівтарі, на що моя бабуся скаржилася, посилаючись на католицькі канони. Але що цікаво, так це те, що її свекор, який був дуже віруючий, — здається, він створив Народну партію християн, — її не підтримав. Йому більше подобалася незмінність традиції. Французька раціональність і безпечність: углибині це вплинуло на впертість мого прадіда.

У мене теж залишився комод у стилі рококо. Гарний. Гарний — не про те мова. Саме тут впливає каверзність цього слова. Воно руйнує. Гарний, у першу чергу — не як гармонійний, а міцний. Цей комод не вписується в сьогоденні житло. Для такого комода потрібно будувати інше житло, потрібен інакший спосіб життя. Комод кличе до іншого життя, даремно я клав на нього книжки, журнали, бутерброди, чи, навпаки, знімав із нього все, нехай повиблискує це мармурове плато Каррари¹, або ставив на нього срібний підсвічник — не допомагало. Проте у квартирі мого батька, яка за розмірами нічим не відрізняється від моєї, зовсім інша ситуація. Там теж є подібний комод, не гірший за мій, проте він не чинить бунт проти житла, як мій. Я навіть знаю причину: погляд мого батька ставить на місце це біле чудовисько, відганяє його у власне минуле.

Я не володію таким поглядом. Я можу так дивитися, лише коли мої очі заплющені.

7

Дідусь мого дідуся був дуже талановитим та розумним («bewies viel Verständnis und einen richtigen und klaren Blick sowohl für Menschen als auch Dinge»², — пише подруга моєї матері, Людовіка Тюргейм). Він казав, що із дзеркала на нього дивиться карлик, проте він вищий на голову від усіх своїх знайомих. Мій дідусь пише, що він на 60 (!) відсотків вищий, ніж його дідусь. Але, провівши свої власні підрахунки, я не можу підтвердити цю родинну

¹ Місто та муніципалітет в Італії, в області Тоскана, провінція Маса-Каррара.

² Проявив велике розуміння і правильне, чітке уявлення як про людей, так і про речі.

легенду. Що він, пише далі дід, відчуває зворотні почуття: на шістдесят відсотків вище і краще почувається він у суспільстві, яке знаннями, почуттям гумору в своїх судженнях його переграє, тому що таким чином у нас формують чужі знання та досвід, що сам Горацій¹ вважав правильним. Бідний дідусь, думав я, певно, мало друзів у нього було. Тупість — не була його найсильнішою рисою. («Dummheit ist nicht meine Stärke»)². Та він теж про це думав і дописав до вищесказаного: Через відсутність такого суспільства серце знаходить заспокоєння у тихому читальному залі бібліотеки. Зрозуміло, що дідусь докладав неабияких зусиль, аби досягнути природної рівноваги.)

Маленький таємничий чоловік, будучи ватиканським послом, заключив новий конкордат³ між Австрією та Святим престолом, що, у принципі, було чудовою ідеєю.

8

Тієї миті, коли Менюш Тот увійшов до вітальні Руазен, аби доповісти про прихід комуністів, моя бабуся дістала потужного копняка від тата у живіт. Тільки без паніки: копняка вона дістала зсередини.

Малюк, котрий штурхається зсередини, — який кітч! З черева розлітаються розкладені на ньому карти, в більш цікавому варіанті, на підлогу падає козирний туз, батьківська рука терпляче хапає стусани; одне слово, немає на світі такої банальності, яка б не згодилася для опису цієї події. Інша справа — іззовні: четверта з десяти заповідей таке б осудила.

Особисто я проти всіляких заповідей. Щоправда, в житті мені майже не випадало застосовувати силу. Такі випадки можна перерахувати на пальцях однієї руки, і п'яти пальців для цього вистачить. Навіть якщо врахувати всіх тих, кого мені тільки хотілося вдарити, і тут йдеться не про звичайні фантазії на зразок тих, де круто було б зацідити Брежневу чи Хусару-старшому. Коли від приниження залишається, здавалось би, тільки один вихід, коли м'язи, максимально напружені, навіть тоді число не збільшиться. Ну і, звичайно ж, ніколи — навіть близько не стояв до того, аби вдарити матір чи батька. Точніше, на батька одного разу рука таки піднялася. Та було це давно. Проте він був такий п'яний, що можна вважати, це був не він. Не можна так вважати. Був ляпас, ні, не ляпас, гірше — я бив його ногами, лупцював. Ми визвірилися одне на одного, як у кіно, але це було не кіно — це був він, це був я. Мене спантеличила впевненість у тому, що я правий. Був правий. Тоді.

9

Кожна епоха має свої звичаї поєдинків. Дідусь розповідав, що коли він навчався в Оксфорді (там він продовжував своє навчання), його запросив на вечерю герцог Кентський. Проте коли він приїхав, в замку нікого не було. Він

¹ Квінт Горацій Флакк (65 р. до н. е. — 8 р. до н. е.) — поет «золотого віку» римської літератури.

² Дурість — це не моя сильна сторона (нім.).

³ Конкордат — договір.

попросив осідлати йому коня, аби проїхатися верхи і згаяти час. Одночасно з іншим вершником він дістався до огорожі. Настільки одночасно, що вони зіткнулися. Незнайомець був приблизно того самого віку, що й мій дідусь. Він гнівно обізвав мого діда, а потім наказав йому злізти з коня.

— Прошу, пане. Що ви хотіли?

— Я вимагаю поєдинку, пане, ось чого я хочу. — Із цими словами він кинувся на мого батька з багатом. Дідусь трохи здивувався від такої зброї, але, швидко адаптувавшись до ситуації та іноземних особливостей поєдинку, з усією старанністю дав відсіч незнайомцю. Того ж вечора за вечерею вони (знову) зустрілися, герцог Кентський сердечно кивнув йому:

— Дорогий друже, ми вже начебто зустрічались.

— Начебто, — підтвердив мій дідусь це миле припущення хазяїна.

Ця історія не може дістатися материка.

10

Дідусь розповідав так, наче він вичитував усе з чернетки. Ніби йому вививали зуба. Під час розповіді він постійно підрізав фруктові дерева та трояндові кущі; шорти, піджак, тубетейка, садові ножиці. Підрізання дерев має закінчитися до першої «алілуї». Він бубонів собі під носа, наче мене там і не було. Він наче соромився; він вважав негідним розповідати про себе, тому просто повідомив про інцидент. Він як міг, так і опирався на факти. Це сталося так і так. Найбільше він намагався уникати підметів. Складалося враження, ніби він заклався вживати якнайменше слів. Маємо те, що маємо.

Можливо, через те, що я був його першим онуком, він більше нікому нічого не розповідав. Ні моїй бабусі, ні моєму батькові, ані іншим онукам, лише мені.

Він любив Англію, англійців, англійську мову. Він провів там важливий період свого життя («набрався досвіду»), йому подобалося те, як вони дотримуються всіх своїх звичаїв, цей їхній ненормальний порядок. Не легко бути скептиком та авторитетною особою водночас. Але саме ці протилежності і роблять з тебе гарного хазяїна. Англійцям простіше.

«Я знаходився у переповненій галереї, — розповідав він, — коли у грудні 1899-го старий Джо Чемберлен представив перед Палатою лист президента Крюгера як початок англо-бурської війни. Я потиснув руку Сесілю Родсу, мільярдеру, засновнику Родезії, та, на думку багатьох, інтелектуальному засновнику тієї війни. Він дав мені фотокартку з автографом. У цій передвоєнній ліхманці, будучи хорошим вершником, я записався добровольцем у команду університету. Мене залишили на суші у Саутгемптоні, коли дізналися про моє іноземне громадянство. Мало хто з моїх товаришів повернувся назад.

Я багато разів був запрошений до Бленіма — родового маєтку герцогів Мальборо, що його перший герцог дістав у подарунок, на знак подяки від держави, за битву при Гохштеді 1704 року. Так сталося, що Вільгельм II, котрий приїхав у гості до своєї прабабці, королеви Вікторії, був запрошений герцогами Мальборо полювати на фазанів та кролів. Ми, як «привілейовані» студенти Оксфорду, були загоничами і мали можливість на власні очі бачити весь

запрошений почет, дерева, освітлені ліхтарями, та всі освітлені зали. Я тоді не думав, що двадцять років по тому — будучи відносно високопоставленим урядовцем — зустріну кайзера як ворога Англії.

Я наніс офіційний візит девонширським герцогам у Четсвортському палаці, котрий збудували у XII столітті у стилі бароко. Театр палацу знаходився у розпалі аматорських вистав серед неймовірної кількості художніх скарбів. Я більше ніде не бачив такого багатства, хоча побував у багатьох місцях. Господар грав політичну роль лорда Хартінгтона. Його дружина зятято грала в бридж, через що за спиною в неї всі називали її *Ponte vecchio*¹. (Через податок на спадщину нещодавно держава з вдячністю забрала палац.)

Я бачив похоронну процесію королеви Вікторії з одного вікна на вулиці Сент-Джеймс. Її смерть поклала кінець епосі, як пізніше смерть Франца Йосифа поклала кінець другій.

11

Мій перший в житті анекдот пов'язаний з королевою Вікторією, його розповідав мій батько, всі дуже сміялися, і я також сміявся, хоча не розумів, чому, бо не знав, що то таке — анекдот. Те, що це анекдот, я знав лише тому, що мені сказали, що це анекдот. І чи правда це чи ні, і цікаво це з тієї причини, що насправді це сталося? Чи світ такий, що це могло статися тому, що це цікаво? Чи мій батько цікавий? Але я не питався, я просто сміявся. Я потім багато разів чув цей анекдот, батько любив його розповідати, йому це вдавалося так, ніби це через нього все сталося саме так, чи що світ такий, який є. У центрі уваги анекдота знаходиться королева Вікторія. Будучи вже на схилі віку, вона не могла повністю контролювати своє тіло і якось на прийомі випустила гази. «Пардон», — обізвався французький посол у тиші і смороді. Пізніше королівське тіло повторило свій звук, так само не забарилося й елегантне *mille pardons*. Під час усього цього дійства німецького посла аж чорти брали, що всюди ці французи, але він себе ще відзначить. Так і сталося, коли наступного разу здригнувся королівський трон, німецький посол підскочив, стиснув свої стегна і голосно, аби всі чули його важливу пропозицію, промовив:

— Ваша високосте, наступні п'ять залпів я беру на себе, в ім'я Великої Німецької імперії!

Батько розповідав по-німецьки, бо в пам'яті спливає: *das und die nächsten fünf übernehme ich im Namen des großen deutschen Reiches*. Батько дуже вдало пародіював німця — це йшло в нього від серця.

12

У Бленімі дідусь познайомився з одним гладким молодим чоловіком. Його мати, леді Рандольф, знала нашу родину. Вони часто ходили на пиво. Молодик був дуже цинічним та емоційним і страшенно багато палив, цей

¹ Старий міст (*итал.*); найвідоміший серед семи мостів Флоренції, збудований у 1345 році.

дим навіки в'ївся в дідів твідовий піджак. Їм було весело і добре разом. Вони зійшлися характерами та інтересами. Спільні інтереси — фундамент міцної дружби. Одного дня угорський посол делікатно натякнув дідусеві, аби той менше показувався на людях із цим молодиком, а особливо у фешенебельних закладах, бо це погано впливає на його репутацію, особливо в очах герцогів Мальборо, в колі яких нового товариша діда сприймають за білу ворону. Але перед тим як дідусеві довелося прийняти рішення, ситуація розв'язалася сама по собі — його друг поїхав до Південної Африки як військовий кореспондент «Морнінг Пост». Пізніше цього лорда, цю білу ворону, світ навчився поважати під іменем Вінстон Черчилль.

Маленька неймовірна історія, яку я ніби читав з книги казок. У діда було рідкісне видання «Тисячі й однієї ночі», справжній раритет, котрий він привіз із собою з Лондона, в перекладі сера Річарда Френсіса Бертон, котрого книгарі — цю частину дідусь ніколи не пропускав — називали капітаном Бертоном. Інколи він читав мені її. Його не хвилювало, що я не розумів англійської. Він просто не пропускав такої можливості.

На ці черчиллівські припадає поїздка мого діда у Новий Світ під час пасхальних канікул, у гості до вдови свого родича Мікши, котрий був двоюрідним братом мого діда. До речі, він був великим спортсменом, заснував Угорський атлетичний клуб (УАК), а також винайшов «крокомір», чи якийсь там інший пристрій, без якого, так кажуть, просто неможливо було б обійтись при бігу на довгі дистанції. У молодості він працював секретарем при посольстві, у тоді ще дуже екзотичному місті Вашингтон. (Список, який він отримав від Міністерства закордонних справ, з іменами тих, з ким можлива співпраця на державному рівні, складався лише з трьох імен!)

Мікша, у принципі, був єдиною дитиною (його брат недорозвинений; на той час багато що називали саме так, хоча, можливо, в нього просто була дислексія¹), закохавшись у неймовірно вродливу вдову генерала Гріффіта, Сару Вірджинію Керолл, впав у немилість. (Я, звичайно, маю на увазі спадщину.) Тітка Саллі була не просто протестанткою, вона походила з мезальянсу (я люблю мезальянс, моя мати теж походила з такого роду). Тут навіть казати нічого не треба. Це припадає саме на той час, коли графи Фракно, тобто ми, на якийсь час стали багатшими за герцогів.

А сталося це так, що брат мого тоді ще дуже маленького тата найстарший син Руазен Франциски 16 лютого 1833 року одружився на Марі фон Плеттенберг-Віттем фон Майтінген, на той час одній із найбагатших європейських спадкоємиць. Вони закохалися — і таке буває. Наречена, будучи єдиною спадкоємицею найбагатшої гілки своєї родини, принесла у нову родину наступне: Майтінген у Вюртемберзі, маєтки Давенсберг, Нордкірхен, Майнхфель, Зеєхольц, Лацке, Буксфорт, Гротхаус, Альро і Хансельберг у Вестфалії, а також чотири замки, з котрих два можна знайти в будь-якій книзі з історії мистецтва, — усе це займало близько третини території Вюртемберзького королівства. А на додачу до всього — юридичний акт, котрий закріплював порядок успадкування землі, без права її відчуження. До усіх цих німецьких маєтків належало декілька селищ та містечок, які дуже бурхливо розвивали-

¹ Дислексія — нездатність оволодіти навичками читання.

ся, тому їхній дохід у вісім, а за іншою версією, у чотирнадцять разів перевищував дохід Угорщини.

Цей восьми- чи чотирнадцятиразово вищий дохід дістався тітці Саллі. Проте вона його заслужила. Не змінюючи порядку спадкування, вона всіх зачарувала. До цих зачарованих належали й мій прадід та дідусь. На ці великодні відвідини, на п'ятнадцять років молодші від неї молоді чоловіки, почувши від тітки Саллі наступні слова, які пізніше стали родинною легендою: «Nicola, Maurice, kiss me here!¹», показуючи при цьому вказівним пальцем — ну, тут є декілька варіантів, куди саме показувала, — вічно молода матрона.

Цікаво спостерігати, як такий величезний спадок, наче чавунна куля, що котиться туди-сюди, придавлює на своєму шляху все і всіх, переживаючи смерті, кохання, шлюби, вкладені на контрактних умовах. Такий спадок неймовірний та неочікуваний, навіть коли про нього знаєш. От так і курсує багатство Плеттенбергів, і не відомо, де воно пришвартується. А брат, через свою закоханість, себе його позбавив. Він хороший, також спортсмен-геній, схибнутий на конях, він став першим іноземним членом лондонського жокейського клубу «Спорт-Нікерл», став вершником серед «лицарів королеви Ержебет», згадуючи королеву, дванадцять років він міг насолоджуватись і таки насолоджувався великим спадком, холостяк, потім — стрибок назад — спадок у первістка полковника, три роки щастя, з'являється молодший брат, тобто з'явився б, якби не той проклятий заповіт, але він був. Онука, котрому це все не дісталось, — конкретно саме це все йому не дісталось, — звати так само, як мене, тому я це все і розповів; за його долею я спостерігав з особливою увагою. Коли ми вперше зустрілися, і він показав мені свій паспорт, у мене всередині виникло дивне відчуття. Мати назвала мене саме так, тому що була впевнена, що в родині більше нема нікого з таким іменем. Я сприймав цю помилку як знак. Це «роздвоєння» мене спантеличило. Я бачив там своє ім'я, точніше, бачив себе і якусь невідому фотокартку. З іншого боку, в мене більше нема такого близького родича, як він (як і у нього). Він живе в Бельгії, справжнісінький бельгієць. Він дуже серйозна людина: любить і вміє попоїсти. Це, напевне, я від нього успадкував.

13

З якого боку на це не дивитись, але наша гілка родинного дерева, тобто моя гілка, дуже вдала з усіх аспектів: за останні 400 років, коли б я не народився, мені б не довелося позбутися більше п'яти родичів, щоб усе було моїм. Звичайно, зараховуючи сюди мого вічного батька.

14

Саме на юність мого батька припадає славнозвісна справа Дрейфуса². Через майора Вальсена у нас було чимало неприємностей. У деяких країнах (Франція, Бельгія) наше прізвище згадують лише у зв'язку із цією справою.

¹ Ніколя, Мауріце, поцілуйте мене сюди! (Англ.)

² *Справа Дрейфуса* (1894—1906) — судовий процес у справі капітана Альфреда Дрейфуса, офіцера французького генерального штабу, який був звинувачений у шпигунстві на користь Німецької імперії.

Коли я вперше почув про цього гнилого майора чи капітана, чи як там його, я лише кивав головою, адже родина в нас велика, в ній багато всяких екстравеликих, восьмиреберних, крилатих, роялістів, демократів, патріотів, зрадників, більшість серед яких лабанці, але траплялися і куруци. Так воно має бути, думав я.

Та я помилявся. Треба було лише трохи розпитатися, трохи почитати про нашу родину, аби дізнатися, що всі в родині Естерхазі були видатними чоловіками (рідше жінками, усі естерхазівці — видатні чоловіки), проте, якщо серед нас, припустімо, і знаходився хтось не дуже видатний, то рано чи пізно з'ясувалося, що він не справжній Естерхазі.

Давайте все розберемо по порядку і правдиво. Тож розпочнемо. 9 жовтня 1741 року на світ з'явилася Маріанна, сестра відомого француза Ласло Балінта, який доводився онуком Анталу, що з відданістю супроводжував князя Ракоці до Родосто і був братом діда батькового діда. Було б перебільшенням назвати це лихом. Не можна лихом назвати й те, що двадцять з гаком років по тому один немолодий дядько, такий собі Жан Андре Сезар маркіз де Женесту, напевне від нудьги, зав'язав відносини з напівосиротілою родичкою, котра від нього завагітніла.

— Як її рознесло! — вигукнула дбайлива мати Маріанни, проте досвідчений дядько її заспокоїв та негайно викликав свого лікаря Вальсена, котрий у свою чергу заявив, що у хворої водянка, і, діставши схвалення від господаря, сказав, що його новій пацієнтці потрібен відпочинок на курорті і він її супроводжуватиме, і це обов'язково покращить її стан.

Звичайно, немає ніяких даних про те, що саме він мав на увазі під словом «покращить», але відомо, що декілька місяців по тому Маріанна народила хлопчика, якого зареєструвала під іменем Жан-Марі Огюст Вальсен у Велларогу, а потім повернулася до матері у Ле-Віган, котра дуже зраділа, що у дочки пройшло її здуття.

— Пройшло оте твоє страшне здуття? — питала мати.

— Так, маман, — відповідала донька.

Проте цікаво саме те, що новонароджений хлопчик з'явився пізніше у ролі усиновленої дитини лікаря Вальсена. Тепер, як бачимо, в онука цього брехливого бастарда Вальсена виявилася «дрейфуська» пика. А те, що спалахнула Французька революція, не те щоб не було проблемою, навпаки, це сяйво історії. Унаслідок цих подій королівську родину було страчено, а моя прародичка Маріанна, за її тісні відносини із нею, була ув'язнена у темниці. Це теж не біда, просто неприємність. (До речі, коли в її брата народився син, Людовік XVI написав йому наступного листа: *«З великою радістю почули ми новину про те, що в Марі народився маленький гусар і що мати та малятко почувують-ся добре. Просимо батька прийняти наші найщиріші вітання. Версалець»*.)

Повертаючись до проблем, біда прийшла тоді, коли на тиху темницю впали сутінки, і один з охоронців, ще не зовсім сп'янілий, передав папірець у ще не зовсім пошкоджені важкою працею руки ув'язненої декілька місяців жінки. Ось що було у записці: *«Мадам, не хвилюйтеся, я вас визволю»*. Було це як і щастя, так і біда. Адже визволителем був не хто інший, як її власний син, бастард, безкоровайник, падалиця, жировик, від котрого, як нам здавалося, ми так вдало позбулися. 22 вересня 1795 року в місті Нім вдячна матір у при-

сутності нотаріуса визнала цього (добросовісного) Вальсена за власного сина й усиновила його, внаслідок чого він узяв ім'я Вальсен-Естерхазі.

Отак-от. Таким чином цей майор став Естерхазі, але це тільки *un peu*¹, з такого боку будь-хто може бути Естерхазі — він, ти, я. Звичайно, ми одразу ж поскаржилися на незаконне привласнення імені, проте французький суд наклав заборону лише на графський титул (*kleine Fische, gute Fische*²). Йому дали дозвіл на присвоєння прізвища, посилаючись на Кодекс Наполеона — це громадянське право. Родина лютувала. За записами мого діда, «кінець кінцем завдяки тисячам франків він зрікся нашого імені, документи в Н. (Національному) архіві».

Характерним є те, що сімейні спогади, чи краще сказати сприйняття, намагаються захистити цього загарбника, в чому їх цілком підтримують французькі вчені, на чію думку цей «вальсенізований» Естерхазі є такою ж жертвою інтриг зрадників французького міністерства оборони, як і сам Дрейфус. Кажуть, що його начальники примусили його свідчити проти Дрейфуса, після чого він поїхав до Англії у добровільне вигнання.

Отже Вальсен. Ніякий не Естерхазі. «За це він мені відповість», — казав мій невгамовний дідусь, але той йому так і не відповів.

15

Подібно до всіх людей, що вивчають свій родовід, я розумію, як мало мені відомо про моїх предків. Проте ми завжди мало знаємо про них, усе знати просто нереально, бо ці знання не залежать ані від родини, ані від архівів; кожному з нас завжди вдається дізнатися лише те, що дід був суворим та серйозним, з козлиною борідкою старим чоловіком, зі стійкими життєвими принципами, що можуть підтвердити його семеро нащадків.

Ще дещо треба взяти до уваги... Адже все не так просто, ми не можемо з легкістю відтворити своє минуле, прогулюватись по ньому, об'єктивно оцінювати його. Адже теперішнє завжди агресивніше... воно занурюється в озеро минулого, аби віднайти там лише те, що допоможе йому краще себе сформулювати. Можливо, я не так відтворюю своє минуле, як пожираю його, я — той, який існує зараз, — позбавляю себе його.

Існувати — це те саме, що фабрикувати своє минуле. (Вираз мого діда.)

16

Повертаючись на один крок, я пригадав Лісбах-Бельроша (герцога), котрий був родичем чоловіка моєї бельгійської гілки і який писав у своїй роботі, присвяченій імператриці Катерині, що після Французької революції біженці просто-таки заповнили петербурзький двір, де, оббріхуючи один одного та плетучи інтриги, намагалися дістатися до царської казни. Тут був також вищезгаданий Балінт Ласло, брат Маріанни, врятований посол фран-

¹ Зовсім трішечки (*франц.*).

² Дрібна риба, хороша риба (*нім.*).

цюзької королівської родини при царському дворі, він разом із сином потрапив на аудієнцію (якого ще декілька років тому так галантно привітав «один версальський житель», аби подякувати за прийняття Балінта Філіппа до царської армії (за яке вони дістали непогані гроші). Коли малий став на одне коліно, аби виконати ритуал і поцілувати руку цариці, він випадково випустив гучний залп, на що цариця відреагувала так:

— Ох, панове, нарешті хоч щось справжнє!

От стільки ще про справу Дрейфуса.

17

Через копняка від мого батька бабусі здалося, ніби Тот Менюш сказав, що комуністи з'явилися прямо в її лоні, що і викликало цю збентеженість на її обличчі. Але як про це дізнався слуга? «Цим шельмам завжди все відомо». Моя бабуся повсякчас чітко знала своє завдання й вимагала цього від інших. Тому мені завжди здавалося, що вона самотня: вона була прив'язана до діла, а не до людей. Що ще відрізняло її від людських істот, яких я знав, так це її віра в Бога. Її віра була незворушна, як у людей багато століть тому. Звідки мені це відомо? І гадки не маю.

18

Одного разу мені зателефонував божевільний і намагався пояснити, що у матку його матері закралася влада Кадара, що це все правда, і я повинен розуміти, що він не божевільний.

— Та невже?

Це звучало дуже правдоподібно. Я теж був подумав про те, що диктатура повинна вплинути на наш зовнішній вигляд, щоб у нас виросло по два носи, або щоби між пальцями з'явилися перетинки. Точніше, не у матері, а у батька. У нутрощах його батька. Тому він став міліціонером. Він боровся за устрій, котрий його знищив. Адже його батько приніс себе в жертву. А заради чого? Невідомо. Бо стати міліціонером — це самопожертва, це не те, що бути регулювальником, якщо ви мене розумієте. Я сказав, що розумію. Він вважав, що розмовляє з моїм батьком, а не з дитиною.

— Навіщо ви мені все це розповідаєте?

Посередині добірної лайки він поклав слухавку.

19

Отже, моя бабуся в першу чергу подумала про Господа, бо завжди спочатку думала про нього, а потім про того, котрий на даний момент вовтузився всередині неї.

— Ви що, з глузду з'їхали?! Менюше?! — Коли бабуся гнівалась, то важко було зрозуміти, чи ставить вона запитання, чи щось стверджує. — Куди прийшли, хто?!

Відданий слуга не дуже хотів ще раз вимовляти ці страшні слова, тому він просто показував на щось позаду себе, корчачи при цьому різні гримаси. Бабуся кивнула.

— Ви і справді з'їхали з глузду. Шкода.

Чоловік нервово тряс головою, ніби граючись зі своєю господинею у «холодно-гаряче», котра ніяк не могла вийти на потрібний напрямок. Сказане слугою було таким неймовірним, що бабуся одразу йому повірила. Навіть якщо цей Тот і з'їхав з глузду, то настільки здуріти було просто неможливо. Не можна собі уявити абсолютно все, навіть якщо забути про *руку рацію*. *Рука рацію*, це я потім чутиму багато разів.

Вона підійшла до широкого вікна, звідси із задньої кімнати можна було побачити парк, що простягався перед палацом (чи за ним, багато шкіл воюють на цю тему), на деякий час він ніби застиг на місці перед грандіозною, але неприємно-класичною будівлею, після чого — по-англійськи — непомітно заховався у Вертеші. У палаці господинею була не моя бабуся, а «стара княгиня», її свекруха, з котрою пізніше й мені довелося познайомитися під час переселення. Там вона і загинула у вигнанні; перед смертю вона декілька тижнів лежала нерухома. Єдиним її порухом було прикривання рота рукою, коли вона позіхала; цей рух залишився з нею до самої смерті. Ось що значить — пансіонське виховання.

Народження мого батька — а з'явитися на світ йому доведеться, як би він там не викручувався і не пручався, наче криптокомуніст, — принесло моїй бабусі незалежність, вони переїхали до замку, який до цього часу використовувався лише під час полювання.

У бабусиному характері ласки не було. Від того її суворість була ще більш суворою, її прохання сприймалися як накази, щоправда, її накази не сприймалися командами. Але її послідовність робила її передбачуваною, тим самим роблячи її дуже надійною, а її звичка всім допомагати створювала видимість сердечності.

Щодо видимості, то ззовні в бабусі не було нічого аристократичного, хоча обидва її батьки були з роду Карої («твоя бабуся Карої у квадраті»), що ж стосується її недоліків, так це її повна байдужість до будь-яких життєвих насолод (вона з легкістю слідувала вікторіанському напученню щодо інтимних стосунків: *close your eyes and think of England*¹), її зовсім не цікавило високе, не цікавили смаки, вона не мала жодного стосунку до світу почуттів, навіть справжнє тіло в неї з'явилося лише після народження дитини.

— Ви вже колись народжували, Менюше? — Менюш зашарівся. Він обожнював мою бабуся, хоча тоді він іще уявлення не мав про те, що свою другу дитину, брата мого батька, вона назве саме його ім'ям. Слово «обожнював» сюди не дуже підходить, адже обожнювати він її не насмілювався, краще сказати: чуттєво її поважав. — Бо я народжую.

— Ще ні, пані, ви ще не народжуєте.

— Тоді що, по-вашому, я роблю?!

— Ви зі мною розмовляєте. — Він знову зашарівся. — Вибачте. Будь ласка, не народжуйте зараз, бо зараз не можна. — І знову показав їй знаком за

¹ Заплющ очі і думай про Англію (англ.).

свою спину, проте тепер уже головою, ніби кінь, якого тягнуть за вуздечку. Бабуся нетерпляче зітхнула:

— І нащо вам здались ті комуністи?

— Це мені, пані?! — здивувався слуга. Він хотів сказати, що зараз не про нього річ, але промовчав, бо мова про нього взагалі не могла йти. Гадаю, що в серці бабуся була комуністкою, у будь-якому разі у всіх сферах життя вона хотіла бачити рівність. Ні, це не зовсім точно, бабуся не була революціонеркою, просто всіх міряла одним мірилом. Вона напевне не думала, що буття визначає свідомість, щоправда, якби буття визначало свідомість, то вона і не могла б так думати.

— Менюше, — поклала край цьому незвичному базіканню, — ви зараз же замовкнете, я ще маю встигнути на швидкий потяг до Тати, і не кивайте головою. А ви, мій хлопчику, ще почекайте, — із суворістю промовила вона до мого батька, вона сказала йому те саме, що і Фауст у хвилину щастя: хлопчику мій, зачекай ще трохи, краще тобі там усередині, і вийшла з зали, яка в родині так і називалася — Руазенівська.

20

Батько послухався і протримався ще цілий тиждень у повній темряві. Останній його спокійний тиждень у житті. Останній вільний тиждень. Він дочекався проголошення республіки...

Життя його розпочалося набагато заплутаніше, ніж зазвичай у нашій родині. Нове «естерхазьке» життя так ніжно і легко з'явилося на світ, наче всі завжди лише цього й чекали. Ніби якась порожнеча була в його народженні, якась ніша, якась нестача, одне «ні», яке чекає на одне «так», рани — маленькі синці, — котрі згодом легко і безболісно перетворюються на шрами. Усе стає на свої місця. Селяни танцюють навколо вогню, в палаці, точніше в палацах, кришталеві бокали виблискують на світлі. У вдячній молитві складаються руки монахів, священників та єпископів.

Як колись оголошували появу нового кіно: «Скоро! Скоро! Скоро!» Скільки уваги, попереджень, зусиль та організації передували появі нового. Боялися за новонародженого, боялися за себе, тому медсестри, лікарі, акушери, духовенство, і не в останню чергу адвокати, зібралися навколо цього дива.

Я багато разів чув і багато читав з родинних записів про епохальне явище, що мій батько протягом багатьох століть був єдиним Естерхазі, котрий народився без рангу та засобів для існування. Без рангу та засобів для існування, з особливою увагою повторювала родина, з гордістю, так, саме з гордістю, що серед них є хтось, хто повністю від них відрізняється. Звичайно, так вони казали пізніше, але тоді вони дивилися на ситуацію як на жарт, таке собі скерцо. Тоді вони навіть близько не уявляли, наскільки легко звикнуть із таким жартом, як нам буде добре без рангу і засобів для існування, що мій батько був лише першим у довгій черзі. Він поклав край довгому ланцюгу століть, щоправда, ніхто тоді цього не знав. Останні хвилини кінця, і те, що вони останні, виявиться пізно.

Нове століття, котре з'явилося у вигляді соціалістичного буття та лібералізму (або, як у той час казав один з наших: це все жидівські витівки), родина сприйняла без особливого ентузіазму. Людина була або християнином та роялістом-консерватором, або ентузіастом. Ці теорії, які проголошував старий граф, брали за основу такі народи, що склалися з людей без слабкостей та помилок, або таких, котрі, як машини, при правильному змашуванні виконують усі завдання, не ставлячи зайвих запитань. Та людям такі теорії не до вподоби.

Родинні спогади досягають високої духовності не через пригадування революцій, кругозір різко звужується — ми ігноруємо погляди наших вбивць, — від аристократизму залишається лише огида та зарозумілість, спровокована переляком та терором. Це улюблені історії тіток.

У нашому селі диктатором був каменярь на ім'я Дюла Халнек, чії предки із покоління в покоління народжувалися на цих землях і помирали у нас на службі. І тільки його батька, котрий був на службі у прадіда мого прадіда, довелося звільнити від його обов'язків через його безпробудне пияцтво. Коли розпочалася революція, каменярь уже стояв на чолі соціалістичної партії Чаквара, котра на той час складалася лише з безробітних, язикатих чоловіків та жінок. Ця соціалістична шайка одразу ж розпочала боротьбу проти «графів» та «попів».

Якою б нищою не була природа та спосіб життя Халнека (треба відзначити, сказав мій прадід, дивуючись, що взагалі зміг запам'ятати його ім'я), агітатор він пречудовий. Він із загадковою посмішкою обходив усе село:

— А граф нехай пильнує, бо ми йому покажемо.

Халнек чудово знав, що влада, яка спирається на волю народу, повинна керуватися наступним кредо: *Panem et circenses*¹. Тож він зібрав духовий оркестр, який грав «Марсельезу» в святкові дні, грав так гучно і так впевнено, але напрудив фальшиво.

За тиждень до подій, котрі через тиждень усе ж таки трапилися, моему прадіду сказали, що на зборах партії соціалістів вирішили, ніби прадіду в покарання слід провести марш протестів під червоними знаменами. Червоні прапори неабияк здивували мого прадіда.

— Тож Халнек сповідує вже не соціалістичні принципи, а комуністичні?

— Цього, вельмишановний графе, ми достовірно не знаємо.

Мій прадід — за власним його виразом — отямив своїх підлеглих, які були членами партії, спонукавши їх, аби вони взяли участь у демонстрації, зайняли позиції у всіх шеренгах, щоб попередити будь-які безпорядки. Він не хвилювався, бо вже багато разів бачив пролетарські демонстрації («мало того, з цікавості, в різних містах, я марширував разом з натовпом») і знав, що

¹ Хліба та видовищ (лат.).

таке залізна дисципліна, котра виключає будь-які ексцеси, якщо ті не входять в плани організаторів. Тоді схвильовано прадіду заявили, що Халнек планує почати демонстрацію у дворі нашого палацу і там відбудеться народне зібрання.

Цього разу це вже стосувалося нас особисто.

23

«Стосунки з населенням Чаквара в мене були досить особливі. Більшість населення бачили у своїх панах щось містичне, що, незалежно від моєї особи, у Чакварі означало як добро, так і зло. Якщо комусь потрібні були гроші, то, враховуючи низьку процентну ставку, він брав позику з пенсійного фонду; якщо траплялося якесь нещастя чи сталася пожежа, то за цеглою чи за іншими будматеріалами зверталися до панів; якщо хтось невиліковно хворий, то за фінансовою підтримкою також зверталися до панів. У мене навіть склалося враження, що коли хтось помирав, то в цьому звинувачували мене, — чудовий вияв уваги, ніби я був безсмертний! Я думаю, що їм здається, наче я саме такий; люди, доведеться вас розчарувати! Або візьмімо, наприклад, чудову традицію цілування руки. Якщо пан відмовиться подати руку із прогресивних поглядів, чи з переляку підчепити хворобу, побачивши сопливий ніс, то його відразу осудять: «Бач, як загордився, навіть руки не подає!» І тільки в часи комуни друзі перестали називати мене паном, а мої володіння — маєтками, і коли (слава Божій милості та здоровому глузду людей) 2 серпня комунізму настав кінець, найзапекліші баламути першими прибігли цілувати мені руки. В селі пан та його володіння сприймалися як табу. Я не можу точно висловити це, але ще за часів комунізму досить часто я чув від наших вартових та мисливців, як вони називали комунякою того чи іншого жителя за те, що ті дозволяли собі свистіти або горланити під нашими воротами. Зайве казати, що на рахунок свисту я ні з ким не консультувався. Якщо хтось, без дозволу, хотів потрапити на територію маєтку, це видавалося таким неймовірним, що декотрі того самого дня глузували: «Ви чули? Халнек хоче зайти на подвір'я маєтку!» Вони говорили це так, ніби він хотів літати чи бути папою римським.

24

Після того, як прадід з родиною прийняли рішення, що краще хай їх прибу́ють вдома, ніж на чужині, вони стали спокійно перечікувати події. Заради формальності де-не-де він поставив слуг на варту, всі коштовності та гроші тримав при собі, що порадив зробити й усім членам родини на випадок, якщо маєток доведеться раптово покинути. На обід були запрошені своячка прадіда, графиня Ламберг Елеонора, та граф Фюлеп Меранський із сусіднього маєтку. У них агітації не проводили, тому їх здивував тутешній переполах.

— Я і не знала, що в нас революція! — сказала, сміючись, графиня. Бабуся підійшла до вікна. Були моменти, коли їй не хотілося бачити інших людей. Про ці моменти вона потім шкодуватиме.

Через свою незмінну звичку відпочивати на терасі після обіду мій прадід, побажавши всім приємного дня, додавши, аби всі дотримувалися його суворих вказівок, котрі включали ще й холонокровність, флегматичність та миролюбність, сам влігся у свій улюблений шезлонг, котрий привіз із Коложвара, і захвав ноги в ножний мішок. З тераси прадід нічого не бачив, проте дуже чітко чув характерний гомін натовпу, котрий на сцені — як йому було відомо — імітують статисти, що заміняють натовп, повторюючи до безконечності слово «рабарбер»¹. Гадаю, що для діда революція мала таке саме значення, як і рабарбер.

25

«На найвищій сходинці ганку встановили червоний прапор, і будівельник Фендріх (вибачте, товариш Фендріх) відкрив збори. По лівий та правий бік од Халнека Дюли стояли з кам'яним виразом два охоронці, які, привертаючи до себе увагу всього натовпу, на подив усім, завжди, за будь-яких обставин, на всіх зібраннях, навіть на великому морозі, виконували свою роботу. На мою думку, постать цих двох впевнених у собі осіб принесла набагато більше користі усьому цьому жидівському збіговиську, ніж усі сказані слова, котрі вони (і ми також) сприймали дуже серйозно. Рух було схвалено одноголосно, незважаючи на шалений крик натовпу.

Я не кажу, що було приємно.

Основна помилка всіх консервативних партій полягає в тому, що вони не визнали земельну реформу, а у парламентській роботі проти всіх соціалістичних та ліберальних дій вони боролися простими запереченнями. Грижа хребта! Міський священник надіслав такий собі спортрецепт. Після дядька Мікші всі вважають, що це сім'я спортсменів. Слава богу, на терасі його ніхто не бачить. Священник, свого роду казковий персонаж, з яким я не хотів би помінятися глуздом, але його рецепт, можливо, ефективний. Ну, навіть злі люди здатні на добрі вчинки. У нього гарний почерк, його перо надає динамічності каліграфії. Вправи потрібно виконувати повільно, пише він, хоча б по три рази кожну, відпочиваючи при цьому, таким чином це займатиме 15 хвилин.

Рабарбер, рабарбер.

Під час виступу постійно були випадки в мій бік, та й узагалі у бік Естерхазі, котрі експлуатували людей протягом багатьох століть, але тепер цьому настав кінець, що несоціалістичним вухам, тобто моїм, здалося повним безглуздом.

Потім, як завжди за планом, йшла мотузка, котру хотіли вдягти саме на мене.

Хоча, наскільки це можливо, взявши за звичку правило мого батька, я роздавав дрова селянам, які цього потребували. Та не вдовольнившись розкра-

¹ Ревінь (нім.).

данням лісу, вони повиламували всі молоді дерева та гілки в парку маєтку. Чи слід дивуватися, що за цих обставин мене полишало терпіння і я виганяв людей з парку? (Були навіть такі, котрі цим ще й вихвалялися: «Граф особисто гнав мене втришия!») За будь-яких обставин я мав на це повне право: формально — мене обікрали, морально — я зрозумів, що на краденому вони зароблятимуть. Через взаємну заздрість дехто скаржився моїй дружині, що вже й на крадених дровах не заробиш (цсс!), адже вже за якийсь фартух просять дві крони. Після цього випадку я забрав в однієї старої мотузку, котрою вона хотіла перев'язати хмиз, після чого я провів її до самих воріт парку, а сам повернувся додому з мотузкою. Мотузка не була моєю власністю, і це неправда, що я хотів мотузкою зв'язати стару, а ще більша нісенітниця, що стара начебто не була старою, а я безперечно б їй ушкварив — беручи до уваги мій вік, зовнішність, біографію, моє розуміння родини і моє ставлення до церкви (колись мене дражнили попівським служкою), — смішні, як і той, хто ці нісенітниці розповсюджує.

На численних зборах згадувалася ота мотузка, «мотузка Естерхазі», яка стала найяскравішим доказом моєї аристократичної безсердечності, жадібності та зарозумілості. Під час таких промов лунали жваві заклики, що цією мотузкою мене треба підвісити за ноги, аби ця моя хвалена голуба кров порозтікалася, що я сприйняв як добре народне почуття гумору. Стара ж сиділа на кожному засіданні і за сигналом ахала та охала, що стала жертвою прихливого тирана. І от тепер, навіть тут, під моїми вікнами, вони згадують про ту мотузку, і було не дуже приємно вислуховувати потік грубих лайок у присутності слуги, який, пробувши тридцять років у мене на службі, вітав червоний прапор із зловтішною посмішкою. Людська вдячність — не той камінь, на якому варто щось будувати.

Моя родина та гості, вагітна невістка, із-за зачинених вікон, ховаючись, спостерігали за цією комедією, цим засіданням людської підлості та слабкості, і я майже впевнений, що Халнека дуже здивувало те, як ми його ігноруємо. Ця вистава була для мене, мені треба було перелякатися і зрозуміти всю її важливість. Але в мене, за звичкою, був пообідній сон.

26

— Екіпаж готовий, пані. Я приніс вам одяг, аби ви перевдягнулися. — Після невеличкої паузи він тихенько додав: — Від моєї дружини.

— Одяг? Навіщо?

Ці значущі запитання мають бути родинною рисою: в мого батька вона була, особливо коли він дивився, як ми граємо у футбол і забиваємо м'яча кудись не туди, він одразу кричав: «Кому, куди, навіщо?» При поганому пасі це було найгірше. Складалося враження, ніби сам Господь з небес кричав нам: «кому, куди, навіщо?». Насправді інших питань немає, лише ці три. Ні, є ще одне. Якщо ми розігрували щось перед батьком — рідко, з метою його впевнити у чомусь, тоді він опускав голову, трошки зсовував окуляри, потім, дивлячись на нас спідлоба, без будь-якої злості, ніжно і лагідно казав: «Та невже». Це було питання, хоч він і не питався. Потім мені згадується,

який майстерний це був жест, гра, кожен рух мав своє значення, адже батько короткозорий (був) і саме з окулярами бачить далеко. А сказати, що саме цим жестом він хотів сказати: «Хлопці, ви дуже близько», — перебільшення.

— Ви могли б перевдягтись. Аби ми не привертали до себе увагу.

— Менюше, нащо ви все ускладнюєте? — махнула рукою бабуся, в якій і справді не було жодної витонченості. Її мислення не сприймало прихованих мотивів. Вона завжди трималася прямої дороги; жартуючи, я б сказав, навіть, коли через сорок років вона переїхала в Орослань. Я з досвіду знаю, що таке: йти напромау.

Махнула і подалася на вулицю. Там якраз закінчилися збори, пролунали останні заклики, коли натовп почав співати гімн. Тоді бабуся сказала наступне:

— Боже, благослови угорця! — І пішла у натовп. Той розступився, як Червоне море. Нікому іншому з нашої родини це не вдалося би. Можливо, лише моему батькові, але в його час натовп був уже зовсім інший. Чи натовп завжди однаковий? А ще можна сказати, що це перед батьком розступився натовп, адже він був там, у тіні моєї бабусі. Халнек зробив вигляд, ніби нічого не помітив.

Прадід усього цього не бачив (до самого народження, точніше, до першого погляду на новонародженого він розбирався з неслухняністю невістки), він чув гімн, «на його превеликий подив». Чи співання гімну за таких обставин було помилкою товаришів, чи це спрямована Халнеком контрдемонстрація? Він знав, що ніколи про це не дізнається.

27

— Вельмишановний пане, з Пешта надійшов наказ, що графа потрібно ліквідувати.

— Розумію. І?

— Ви не могли би десь заховатись, якщо ваша ласка?

— Щоб я переховувався?! Переховувався у власній країні, у власному домі?!

— Так. Ні. Звичайно, про це не йде мова. Можливо, лише на той короткий час, поки я проводитиму обшук... якщо доти ви побудете в хліві... ви могли б і далі читати, графе...

...

— Вибачте за незручності, пане, відтак ми йдемо.

— Прошу.

28

Назвати квартиру в Будапешті палацом було б величезним перебільшенням, проте аби колоти очі, цього було достатньо — бувають часи, коли очі коле не тільки 50 000 хольдів, але й 50, це все кому як, — таким чином усі кімнати на першому поверсі реквізували, вони дісталися так званому проле-

тарському дантисту, бабусі з дідусем довелося розташуватись у трьох-чотирьох кімнатах верхнього поверху. Розташуватися — це теж хто як розуміє.

Щойно бабуся зайшла в квартиру, в неї почалися перейми, а коли в неї почалися перейми, у вітальні зупинився великий ланцюговий маятник, хоча дідо у вівторок натягнув ланцюга (тобто гирю), а зазвичай такого заводу вис-тачало на два-три тижні. Було моторошно. Гиря застрягла на верхній третині ланцюга й більше не ворушилась і не опускалась. Мій дідо виснував, що одна з ланок — із загадкових причин — закрутилася навхрест, через що колесо не могло повернутися. Пан Шатц — Олівер Томас В. Шатц, як він сам себе називав, — годинниковий майстер з Брашо, котрого мій дід викликав ще в суботу пополудні (пештські годинники були його парафією, він жив по сусідству, отож завжди з'являвся вчасно, ніби цілий день, цілий місяць, а то й рік очікував нашого виклику), сказав, що такого в житті не бачив, навіть через лінзу дивлячись на ланцюгову ланку, він не бачив жодних проблем, таке явище не піддається жодним законам фізики, позаяк гиря та вага ланцюга тягнуть донизу та натягують ланцюг на гіроскопі, тобто комусь або чомусь на мить треба було підняти ланцюга так, аби одна ланка навхрест закрутилася. А шестерня, на якій це сталося, ідеальна. Ідеальне також і положення, і кут нахилу осі фіксації.

Підозри — як спадщина — падають, але тепер не знали, на кого впасти, окрім як на діда, бо ключ від вітрини був у його кишені! Але сама думка про те, що це міг зробити він... Буває ж таке! Пан Шатц складав окуляри, лупу у чорний дерев'яний ящик із оксамитовою бордовою підкладкою та золотим написом «1706–1856.LEIPZIG» і буркотів собі під ніс:

— Соромно зізнаватися в такому, але інколи виникають думки, що в нашому оточенні хазяйнують домові.

Дідусь з недовірою слухав думки пана Шатца про те, що годинник треба тримати під пильною увагою, і тому він просить дозволу в наступні п'ять днів, і в неділю, якщо можна, кожного дня, в той самий час — тут він пильно поглянув на дідуса, — між о пів на третю і за чверть три перевіряти годинник. Дід кивнув, що у його випадку означало згоду, після чого відправив бабуся у пологовий будинок на вулиці Р.

29

Там, де пізніше я і народився, якимось чином це місце було інтелігентним та панським навіть у 1950-му, незважаючи на те, що в ті часи вже не було ні інтелігенції, ані панів. Кажуть, що навіть ластівки завжди туди повертаються, гарні ж мають бути ті ластівки, котрі вже давно не ті самі... При цьому мій батько забув принести колиску та одяг для немовляти. Він ввалився зі своїм величезним портфелем («блискучим від жиру, пузатим, як вагітний собака»), вони були нерозлучні, протягом десятиліть я бачив його з ним — це наш фамільний герб.

— А де речі? — перелякано спитала мама.

— Які ще речі?

— Та в яких ми Петера заберемо додому.

— Ой, я про них забув.

Тоді ми вже проживали на Будайському пагорбі, що означало ще півтори години туди і стільки ж назад; розгублений батько запропонував, аби мене загорнули в якийсь одяг матері, і...

— Покладемо його до портфеля! Люди дивуватимуться, та це неважливо. А вдома вже одягнемо його як слід.

Моя мама просто осатаніла, я ще ніколи не бачив її такою лютою.

— Ти здурів?! Дитя покласти до портфеля? Хіба для цього я його народжувала? Забирайся звідси! Йди додому! Йди, куди хочеш! Ми з Бодіцею все зробимо. Забирай свій портфель! Забери його звідси!

Відтоді я дивлюся на цей величезний портфель, ніби то моя колиска. Тут і почалося моє земне існування: майже. Багато ніжності, котра мала б бути спрямована на мого батька, дістав портфель від мене; я гладив з часом усе темнішу шкіру, я полюбив його ремінь, котрим портфель ніби сам себе обіймав, і, як турботлива матір вичищає вуха дитині, так і я вичищав від пороху його складки — якщо ніхто не бачив.

30

— Скажіть, будь ласка, — промовив (напряму, можливо, вперше) дідусь до вже готового йти пана Шатца, — це питання до вас як до спеціаліста: ви встановите новий час?

Пан Шатц зробив вигляд, наче не зрозумів діда, але все ж відповів на запитання:

— Зупинився не час, а годинник. — По тому він відкланявся. Але перевірити настінного годинника йому так і не вдалося, бо діда того вечора заарештували. Його витягли з ліжка посеред ночі. Він передивлявся свій улюблений «Спектейтор».

Сам Господь створив мого діда для арешту. Навіть очі в нього були неправильні, точніше, все в ньому було правильне, ніби з нього зліпили зразок аристократа; чіткі риси, грація, вічна самовпевненість, освіченість, знання. Дідусь не просто був одним із..., він був усім, втілював увесь старий світ, був квінтесенцією від панських витівок до казкового світу. Його важко було зневажати, тому протягом століття час від часу його заарештовували ще до того, як він встигав відкрити рота. А якщо все-таки встигав, то це лише погіршувало його становище.

Якщо він спрямовував на когось свій холодний багатовіковий погляд, то обранець ставав каменем.

31

Це ми також вивчали в школі; на шкільних екскурсіях ми дивилися на каміння. Бо замдиректора школи, Вараді, була заклятою комуністкою і практикувала на нас класові війни, тобто на моєму братові і на мені.

І на моїй матері. Щоправда, з мамою в неї нічого не виходило, позаяк мама не боялася, боятися вона таки боялася, бо тоді всі боялися, проте наля-

кати її було неможливо, аж до шістдесяти років. Тільки коли ми подорослішали, вона стала знову боятися. Від цього хотілося на стіну дертися, але це вже було неважливо, наче мамина старість не була частиною мами, а лише якимсь додатком. Я розумів, що з нею вже нічого не відбувається. Більша біда була в тому, що вона також це розуміла.

Шкільна екскурсія: Баконь-Вертеш-Герече, старий замок.

— Ось зразковий приклад феодалізму! — показувала на каміння Вараді.

— Хороший мав бути твій дідуган, — шепотіли позаду.

— Еге ж.

Ми не дуже злякалися; адже ми всім по саме нікуди набридли, наше прізвище, яке Вараді постійно повторювала (при цьому вона ніколи на мене не дивилася, за що я їй дуже вдячний). Звичайно ж, прогулянка у Вертеші не могла бути досконалою без цих нагадувань. Але в те, що там — як з'ясувалося по ходу екскурсії — все було наше, в це ніхто не вірив. Тільки Вараді, в якій вирувала пролетарська кров.

Наближаючись до кожного нового мисливського маєтку, хлопчачи лише кивали, ну що, це теж твоє?! — на що я відповідав: ну, зрозуміло, не Терешкової ж, і ми, регочучи, зігнувши руку в лікті, дружно показували одне одному щось не менше, ніж у коняки.

32

Вараді боялися всі: і вчителі, і батьки. Ми вже знали, що вчителі — це офіційні особи, але Вараді була особою державною, наче її до нас направив сам Янош Кадар, або взагалі Бела Кун, тобто комуніст у будь-якому випадку, щось, що для мене не існувало, а якщо й існувало, то лише у вигляді терору, відрази та підступності, щось, про що і не варто було б думати; людина не комуніст, а комуніст — не людина, не така, як ми, а звичайний злочинець, розпусний зрадник, котрим не варто перейматись, а якщо і варто, то лише тому, що він переймається нами і хоче нас знищити, у такому разі на нього треба звернути увагу, як на скажену лисицю, чи на пацюка, чи на вошу.

Не можу сказати, що цього мене навчили вдома.

Скоріш за все, я сам дійшов до цього. Що про них не варто думати. Зрадники.

Батько мовчав, а нечасті висловлювання матері не суперечили моїм висновкам.

З того, що Вараді ненавиділи всі, я зробив висновок, що всі розділяли моє бачення «портрета» комуніста. Звичайно, все це було не так, але те, що я сприймав це як беззаперечний факт, як те, що «два на два буде чотири», дозволяло мені підганяти факти під моє світосприйняття, — наприклад, батько Йозефа Бора був порядною людиною, проте називав себе комуністом, щоправда, він зневажав тих комуністів, котрих ми бачили, — давня комуністична практика, чого я, звичайно ж, не знав, бо вважав негідним пізнавати те, що не сприймав.

Не просто не сприймав, мене нудило. Ви пхаєте мені це в горлянку? — тож я це виблюю! Таким чином, я більш-менш вирішив для себе проблему великої спокуси інтелектуалів ХХ століття. Бідний Сартр, якби він тільки знав...

Товариш завуч говорила такі речі, котрі можна було прочитати лише в газеті. Інші теж говорили подібні речі, проте в них це виходило ніби з примусу. Пан Гелмеці, якого ми дуже любили, обливався сльозами, читаючи вірші Аді Ендре, — стара школа, де ще була повага та любов до літератури та словесності, — декотрі вирази він супроводжував підморгуванням; «грубий натуралізм ображає пролетаріат», — підморгування, — що можливо було лише під дією алкоголю; коли він був тверезий, що теж траплялося, то він заїкався: соц-соц-соц, соціалістична наша віт-віт-віт, бідолашний, — думали ми, — вітчизна.

Вчителька фізики, пані Марта, божа кульбабка, здавалося, була останньою представницею зниклого угорського середнього класу; елегантна витончена літня жінка, яка була дуже розумною, настільки розумною, що до неї я таких не зустрічав (тоді про середній клас я навіть не думав, хіба що про учнів з 7 Б-класу, а пані Марта здавалася мені просто родичкою по маминій лінії); коли їй доводилось вимовляти подібні фрази, вона просто корчилася від болю, обличчя її блідішало, як у людини в жалобі.

Ми їй жаліли, але не розділяли її болю. Речення, які вона говорила, були не справжні. А те, що говорила Вараді, — справжнє. Тому деякі речення посправжньому лякали. Якби ми знали, що таке диктатура, то ті речення говорили саме про неї. Вони здавалися пустими і ніби нічого й не значили, але все ж таки погрожували. Вона тиццала нам у пики ці словомонстри, ці центнерні повітряні кулі, і чекала, чи хтось писне, і якщо хтось писнув, то діставав ляпаса і був відведений у директорську.

Але директор, пані Шарі, була дуже порядною людиною. Вона захищала всіх, як могла. Вона була людиною суворою, що маскувала за ще більшою суворістю. Якщо вона робила зауваження в щоденнику, то матері сприймали це як похвалу.

33

На шкільній екскурсії у Вертеші було страшенно гаряче. Ми ледве могли розплющувати очі, а повітря пекло наші горлянки. Пам'ятаю траву, котра була коричнево-жовтого кольору, так вона вигоріла на сонці, майже як у серпні або в Болгарії. Я і Барань стояли на краю галявини, ховаючись за якимось чахлим кущем, босі, у тренувальних шортах після футболу, і справляли нужду.

З простого сечопускання ми перейшли на сечоструміння. Чи це так само, як катання на лижах і їзда на лижах? Усе парувало — я, він, земля і сеча. Раптово в мене виникло бажання об'єднати всі ці випари, я хотів відчувати тепло зверху, знизу, тепло землі разом з моїм теплом, сечу, тепло моєї сечі. Я підняв ногу і вивернув ступню, як якийсь танцівник балету, і спрямував на неї свій шланг. Це було незрівнянне відчуття, ніби я та земля стали одним цілим. Здійнявся міцний запах. Барань так налякався, що випадково себе обісцяв. Ми розсміялися.

Він також підняв ногу.

Потім з обережністю, ніби випадково, тоді ми вже не сміялися, спрямували струмені на ноги одне одного. Ноги наче вросли корінням у землю, ми ними не рухали, бо не могли, ми із подивом дивилися на наші перехрещені жовті струмені. Яка гаряча! Навіть трішки пекло! Наче ми купалися у воді

із содою. Чи в шампанському, тоді я вже знав, що таке шампанське. Наче ми були Нефертіті, чи Носферату, чи хто там ще? Клеопатра! Щоправда, вона купалася у віслучому молоці, та все одно я почувався по-королівськи, наче ми обливалися золотом, рідким золотом.

Барань був великим здоровилом, він двічі залишався на другий рік, як почав вчитися з нами, проте вже тоді грав в основному складі футбольної команди газзаводу, безнадійно тупий, але дуже добрий хлопець. Тепер легким дотиком, з належною зосередженістю він скеровував свій перчик з такою турботою, якої я ніколи раніше в нього не помічав. (Пеніс зробив його цнотливішим...) Мені не було до нього діла, навіть гра у футбол нас не зблизила, бо на своєму рівні він не міг грати з нами, Б-класники його критикували. Я трошки з цього радів. Але коли, як сьогодні на полі, ми грали разом, він себе стримував, використовуючи не свою фізичну підготовку, а лише знання тактики.

Але він був дуже тупим.

Подейкують, що колись він запропонував Вараді знайти для неї чоловіка.

— Батьку! Такі цицьки! Вона постійно сама! Лише партія! Вона постійно нам докучає! Це ненормально!

Свою пропозицію суворій вчительці він підніс дуже делікатно, так, що можна було б подумати, наче він це робить від щирого серця, по доброті душевній, — що мені б ніколи навіть у голову не прийшло, — що його ближній потребує допомоги, а він може допомогти. Вараді замахнулася на нього, аби дати ляпаса, але він перехопив її руку. Так кажуть. Маленького м'яча він кидав далі за всіх, на 72 метри. Я кидав на 28 метрів, але був вдоволений. Вараді вибігла з класу вся у сльозах. У це я звичайно ж не повірив, Вараді не могла плакати. А от цицьки — це факт. А факт — це факт, цицьки — то не жарт! Проте Бараня так і не вигнали, позаяк його батько, робітник міліції, прийшов і розібрався з усім, хоч він уже десять років не бачив свого малого, бо Барань жив зі своєю матір'ю, яка відвідувала всі його змагання, де з успіхом напивалася, після чого Барань мовчки тягнув її додому.

Ми вперлися плечима один в одного і так *перехрещували* потоки. Коли ми спорожнилися, майже синхронно, це було схоже на якусь взаємність, я повернувся до нього, а він до мене, і ми доторкнулись *один до одного*, наче вони поцілувалися. Легенький поцілунок. Дружнє рукостискання. Очевидно, що для мене було дуже важливим, аби про мій пеніс думали як про незалежну від мене особистість, істоту, з якою я хоч і родичаюсь, але руку у... у вогонь за неї не пхати-му, не братиму за неї відповідальність, ну не завжди, тільки так, як за товариша.

Барань так довго не мучився.

— Яке хороше маленьке в тебе перченятко, — сказав він. Барань говорив зі мною так, ніби я був дівчиною, і це мені подобалось, я вважав це за честь.

Дідусь мого діда, віддана людина імператора Франца Йосифа, був у хороших стосунках з нещасним імператором Максиміліаном (нехай буде Максом). Той, у свою чергу, прислухався до Наполеона III, та рівно настільки, аби захопити мексиканський престол. Після цього французи від нього відверну-

лися, і він героїчно вистояв, діставши кулю у лоба, у 1876-му, в рік австро-угорського врегулювання. Але перед цим він ще встиг побачити мого батька. І хоча ростбіф назвали не на його честь (як вулицю Пушкіна), але поїсти він любив вдосталь — мексиканська кухня стала винятком. Не за спеціальністю, але батько з головою занурився у кулінарні пригоди. Не міг він встояти перед гнилою кукурудзою чи смаженим черв'яком, чий смак і навіть текстура нагадує шкварки, смішно, — бо було щось у цьому контексті несподівано смішне. Поставивши міст між далекими землями, а там що важливіше: метод приготування чи гігієна? Гігієна у розумінні Центральної Америки? Чи різні шлункові бактерії? Позабігали кудись різні угорські шлункові бактерії? — та це неважливо, позаяк уже на другий день він не міг з'їсти жодного шматочка. Він схуд на п'ять кілограмів, на п'ять! (Що в ті часи сприймалося просто як трагедія. Тоді люди не сиділи на дієтах, як нині. Тоді угорець не втрачав ваги!).

У перший день його прибуття був бенкет на його честь. Пополудні він брав участь у відомих «понеділкових веселощах» королеви Шарлотти. Ввечері він також сидів біля «маленького Кобургу» (так її називала своячка, наша гостра на язик королева Ержебет). Багато разів за вечір він бігав у вбиральню. Слуга показував йому, куди йти. Місце, куди його відвели, шокувало мого батька, хоча було воно дуже гарно обставлене: в стилі іспанського бароко, золоті ручки, фаянс, арки і пальма. Спочатку він навіть не зрозумів, у чому проблема. Тоді він уперше побачив спільний туалет. Він мало був не втік, але потреба взяла своє.

Та цим усе не скінчилося. Біля пісуару стояв хлопчик з носовичком. Скажімо, метис. (Гарний, що саме по собі означає, що там намішано багато різної крові; те, що у норвежців «сніг», тут «mischung¹» — є таблиця, яка складається із шістнадцяти квадратів, на кожному квадраті по три об'єкти, один чоловік, одна жінка та їхнє чадо, одна дитина. Метис — дитина іспанця та індіанки, мулат — дитина іспанки та мавра, є ще чіно, лобо, жібаро — дитина жінки чіно та чоловіка лобо, альбаразадо — дитина мулатки та жібаро. У передостанньому квадраті невідомий укладач таблиці просто не знайде інших слів і напише Noteendiendo, тобто не розумію...)

Присутність хлопчика аж ніяк не заважала моєму родичу, він дивився крізь нього. Проте, коли він відлив і дійшло до проблеми позбутися останніх крапель (бреше той чоловік, котрий каже, що в нього немає такої проблеми, таке буває хіба що в романах, та й то написаних пером жінки), хлопець підскочив до нього, зовсім дитина, та колір його шкіри робив його старшим, і ще до того, як він встиг що-небудь сказати, хлопець витер його прутня легким порухом руки.

— Muchas gracias², — люб'язно сказав мій батько, дивлячись у його очі, схожі на дві оливки.

35

Я також міг сказати Бараню: «мучас грасіас», проте я почав його підганяти, аби ми йшли геть. Через куц я побачив Вараді, але, на свій подив, я не сказав про це Бараню.

¹ Суміш (нім.).

² Велике спасибі (ісп.).

— Та іду вже, іду! — сказав Барань, при цьому трясучи своїм прутнем. Це мене трохи образило, наче він стряхнув мій дотик; перебільшення. Після вечері Вараді викликала мене до себе, але все минулося. Вона не говорила про побачене, а просто сказала, щоб я залишив свої дурні витівки.

— На що ви натякаєте? Ви гадаєте, що я вас розумію, але клянуся, пані Тері, що ні.

Тоді я вперше назвав її пані Тері, хоча в класі не було жодної дівчини чи хлопця, хто б насмілювався її так називати.

Барань таки мав рацію: Вараді жила без чоловіка. Вона жила зі своїм двадцятип'ятирічним сином, у якого був мозок дворічної дитини. Немічний, завжди обгиджений; вона сама його доглядала і завжди поспішала додому. Син для неї був важливішим навіть за партію — ми про це, звичайно, не знали, а якби дізналися, то не повірили б. Від страху та відрази до неї ми навіть не могли таке уявити.

36

24 березня о пів на п'яту пополудні я з моєю донькою Мією саме збиралися пити наш розчинний — жах! — чай, моя дружина та інша донька Валентина були у сусідів, коли в кімнату зайшов слуга і сказав, що озброєний Халнек з натовпом увірвався до замку і вимагає зустрічі зі мною.

Вимагає... Востаннє від мене чогось вимагали лише король-імператор, хоча формально це було проханням... Ну і діти щось випрошували. Моріц став переді мною із суворим обличчям і сказав нудним тоном, який пізніше стане характерним у парламенті: «Я і мій брат Алайош вимагаємо виконати обіцянку, котру ви щороку відкладаєте: купити нам повозку з віслюком. Я тоді хотів його розцілувати.

Моє перше враження було, що вони хочуть мене арештувати.

Нахабно, із вдоволеними обличчями, з револьверами в руках, оточили мене жандарми. Халнек витягнув і зачитав телеграму, в якій йшлося про те, що уповноважений комісар графства Лукач, окрім виконання смертної кари, також повинен вилучити всі скарби Чакварського замку, а дирекція Чаквару має негайно вжити необхідних формальних заходів. Кожен їхній указ закінчувався смертною карою, ця погроза була на рівні запаморочливих штрафів.

Отже інвентаризація, а не в'язниця, думав я із полегшенням. Часу діяти залишалось обмаль. Ми перезирнулися з моєю донькою Мією. Через мій нестабільний стан здоров'я вона візьме на себе все керівництво комітетом.

— Яким ще комітетом? — заволила партнерка Халнека, яка створювала таке незвичайне враження своїм фіолетовим розпатланим волоссям, у своєму безрозмірному чоловічому пальті, своїм недоречним декольте, що моя хоробра дівчинка зашарівшись опустила голову і тихо сказала, що вони і є той самий комітет, хіба не так.

Я мало не розсміявся. У світі в будь-якій ситуації, будь-якої миті завжди присутній гумор, не завжди присутня людина при цьому, а от гумор завжди є. А між тим кімната Чакварського замку наповнилася сумнівними елементами жіночої та чоловічої статі, найпрекраснішими зразками колекції; одна

частина офіційна, а іншу привела цікавість власними очима побачити захоплення замку.

На чолі цієї зграї моя дочка вийшла з кімнати, і коли за останніми зачинилися двері, я пішов через інші двері в кімнату своєї дружини. Я покликав покоївку і хутко розповів про те, що сталося (при цьому мене не покидала смішна думка, що я актор бурлеску Маріво¹) і попросив у неї ключі від шухляд, де дружина тримала свої коштовності.

Вона так налякалася, що вклякла на місці, й дивилася так, наче Халнек уже перевернув цілий світ з ніг на голову, — щоправда, все до цього йшло, а не до того, що сказав син єврея Штерка: «Не існує ні гори, ні низу», ще й як існує! Тобто наче я став покоївкою, а вона моїм паном, який просто стоїть і спостерігає за тим, що я робитиму. Я глянув на неї вперше з того часу, як вона працює в нашому замку. Цікаво, що вона так само опустила голову, як моя донька Мія хвилину тому. Це неймовірно, я ж старий чоловік!

Ми почали нервово шукати ключі, а у коридорі вже чулися кроки товаришів. І от нарешті, нарешті відчиняються шухляди, і частина коштовностей перекочувала у мої штани, я їх засовував спеціально за ремінь, аби, спускаючись по ногах, вони застрягли на колінах, де штани звужувались. І от розстібнув я ремінь, і град прикрас почав спускатися по моїх стегнах — опускалися сережки, медальйони, брошки, ланцюжки, а я все кидав їх туди, як у глибоку печеру, поки не помітив, що покоївка вже не стоїть з опущеною головою, а дивиться на мене, на мої руки та розстібнуті штани.

— Заплющіть очі! — рывкнув я на неї, про що потім пошкодував, та очі вона не заплющила.

— Тоді відверніться! — сказав я не менш суворим тоном, бо не знав, скільки ще вдасться непроханих гостей затримувати, та вона не відвернулася.

— Тоді допоможіть мені! — і смикнув її до себе, що остаточно збило з пантелику такою дивною поведінкою покоївку. Який день! — хоча не менш дивним виявився і вечір.

Я швидко накинув на її плечі шаль, аби прикрити іншу половину скарбу, випустив її в сад через потаємні двері, аби вона все сховала там, де я їй сказав, і швидко повернулася. Що так і сталося, не привернувши увагу сторонніх очей. Тим часом Мія показувала музей і вела насмішкувати бесіди з комуністами, аби виграти для мене якомога більше часу. Ледве я встиг із калатаючим серцем повернутися до своєї кімнати, як зайшов комітет на чолі з моєю донькою. Тепер я повністю міг присвятити себе гостям.

Друга головна людина після Халнека — колишній сантехнік будапештської лазні. Я навіть хотів запропонувати йому роботу, адже жіноча половина родини страждає від жорсткої води, проте я змовчав, беручи до уваги, що мене можуть не зрозуміти. Записував усе пенсіонер, колишній охоронець, котрий постійно дрімав і пускав слину, коли на себе, коли на папірці, і кожного разу, коли я з доброї волі вносив якісь пропозиції, аби прискорити справу, він мені відповідав:

— Я ліпше знаю, що робити, бо коли була інвентаризація музею Ернста, я був на варті і спостерігав за тим, що робили професори.

¹ *Маріво П'єр Карле де Шамблен* — французький прозаїк та драматург.

Таким чином мої книги інвентаризували наступним чином: «129 італійських книг (одна велика історична та мистецька енциклопедія), висота стільки сантиметрів». Замість Вольтера написали Мольтке. Я мовчав; якщо професори так робили, то й мені так буде добре. Потому настала черга каплиці, куди ці чудовиська зайшли в шапках. Халнек із сантехніком йшов попереду мене, через що я затримався преклонити коліна, аби не вийшло, наче це я перед ними, але потім таки преклонив, знаючи, перед ким саме я це роблю. Вірність навіть старих не покидає.

Біля вівтаря у скляній шафі знаходилася закривавлена сорочка мого сина Алайоша, котрий загинув у бою, його зброя та нагороди. Ті, хто був на фронті, з благоговінням дивилися на це. Халнеку цей настрій не сподобався:

— Товариші, це не підлягає інвентаризації, воно нічого не варте і нас не цікавить!

Цей маленький епізод змусив мене усвідомити всю безмежну, руйнівну силу комунізму, його настрої і природу характеру (навіть якби він і хотів щось змінити, це б йому не вдалося). Те, що вони гніздяться в моїх кріслах, дратує і неприємно. Але вони підуть. Факт, що вони можуть і застрелити, це теж неприємно. Та безсмертя не тут, не у цьому замку. Дитяча думка — вони приниженням знищать країну? Неприємно, та правда, країна міцна, а якщо у даний момент здається слабкою, то все одно і з цим упорається. Але це ставлення до речей Алайоша було найстрашнішим. Нехай пробачить мені Всевишній, але ставлення було таким, наче сам Бог зневажає, вирішуючи поставити крапку на людях.

Геройська смерть? Нема.

Благочестя? Нема.

Мій син? Нема.

Ми його не інвентаризуємо, отже, його нема. Нема минулого, нема історії, нема країни, нема традицій. Комуністи — це майбутнє, брутальне сьогодення. Зізнаюся, що, окрім почуття презирства до цих товаришів, якого мені не бракувало, з'явилися ще подив, невизначеність, невпевненість.

Так йшла кімната за кімнатою. Халнек особисто відчиняв шухляду за шухлядою і постійно розпитував про мої так звані «скарби».

— Скарби! Де мистецькі скарби? — горланив він. Я вказував йому на картини та портрети, створені відомими художниками різних століть.

— Ваші фамільні портрети нікого не цікавлять! — гаркнув він мені. Мої антикварні меблі його теж не цікавили. — Рада уряду уповноважила мене здобути художні скарби. Такому, як ви, Естерхазі, добре відомо, що таке художні скарби! Де вони?

— У тому-то й справа, що я справжній Естерхазі, — сказав я крізь зуби.

Міхая, сина палатина Пала, називали «найестерхазішим» Естерхазі; Пал, це варто знати, одружився з Оршикою, донькою Іштвана Естерхазі та Ержебети Турзо, який був ніким іншим, як нащадком дітей від першого шлюбу матері та першого шлюбу батька. Тобто його свекор був напівкривним бра-

том його батька, а свекруха напівкрівною сестрою його матері. Таким чином виходить, що в цього Міхая були: мамин прадід, дід та бабця його батька, дід його матері, його батько, ще й мати — усі Естерхазі. Дарма рятуєшся, дарма тікаєш — від долі не втечеш. Він почав будувати замок на болотистих угіддях біля Шопрона та грав на клавикордах.

38

— Ми можемо розмовляти й по-іншому, — шепотів Халнек, так тихо, наче не хотів, аби я почув його. Неприємною видалася мені ця схожість між нами.

Коли ми перейшли в кімнати моєї дружини, і я показав їм китайську, японську та інші колекції порцеляни, Халнек трохи заспокоївся. А коли я похвалився вартістю двох китайських ваз в її робочому кабінеті, він продиктував наступне реєструючому, який на той момент уже обслинив увесь замок:

— Дві жіночі вази з порцеляни!

Цей термін ми навіть запозичили і використовували його всюди, навіть без глузування, і були такі, хто сприймав це серйозно.

Між тим інші грабіжники стояли, розтавивши ноги. Навіть якщо я і хотів би зайняти таку позу, то не міг, беручи до уваги всі коштовності, які були в моїх штанах. І так у моїй ходьбі помічалась якась дивакуватість, котру товариші приписували моїй незграбності. Отак народжуються легенди із заповненими галіфе. Зокрема мене турбував маленький скіпетр короля Матяша від невідомого нюрнберзького майстра, який цокотів, торкаючись мого коліна, і якого виграв мій предок у Ілleshгазі Іштвана¹.

Та всьому настає край, як і цій трагікомедії. Змучившись, ми потихеньку порозходилися. Хоча Халнек не упустив можливості нагадати мені, що я є відповідальним за інвентар, адже це все тепер державне майно.

— О, прошу вас, — пробурмотів я, — скільки себе пам'ятаю, я і завжди був відповідальним, як і мій батько, як і його батько, як і мій син, і яким буде і син мого сина. Так у нас повелося. Відповідальності у нас найбільше. Якщо хочете, то й це можете інвентаризувати, але тільки завтра. Увечері з Пешта таємно прислали гінця, котрий повідомив, що моя невістка народила хлопчика. Бідний маленький Матяш! Перший за останні століття, хто з'явився на світ без рангу та засобів для існування.

39

Мій батько дочекався, поки проб'є час соціальної справедливості, і тільки тоді вирішив з'явитися на світ. Цього дня підписали декрет про створення Червоної армії в Угорщині. Урядова рада наказом № 4 заміняє старорежимний суд революційними трибуналами, членом яких може бути кожен — будь-хто! — робітник, а наказом № 5 наказано притягувати до суду панікерів; трибунали працюють у спрощеному порядку, їхні вирокі є остаточними і ос-

¹ *Ілleshгазі Іштван* (1541—1609) — найвидатніший магнат, барон, єдиний палатин Угорщини протестантського віросповідання.

карженню не підлягають. Смертний вирок виноситься тільки одноголосно. Покарання виконуються невідкладно. З 21-го числа радянський нарком закордонних справ Чичерін та Бела Кун щодня обмінюються телеграмами — Бела! В мене є чудовий новий рецепт борщу, крапка! — так це й триває по сьогоднішній день.

І зупинився у вітальні маятник величезного годинника — проте пан Шатц каже, що час не зупинився, — і заарештували народженого для арешту мого дідуса. Після полудня мій батько мало не народився, але оскільки «мало» не рахується, мій дід повернувся ні з чим. Син засмутив його, ще навіть не народившись. О другій годині він уже висунув голівку (чи то маківку) на цей світ, та насправді в темряву, бо коли справа мала тільки початися і коли він міг озирнутися із закривавленими очима (чи діти як кошенята — народжуються сліпими?), то вимкнули світло, що спокійно можна списати на провину комуни, і бабуся закричала, гадаючи, що вони померли або помирають. Світло — звичайно, не через волення — одразу ж увімкнулося, але тут заверещала акушерка на ім'я Дьорді Карас (для нас згодом тітка Дюрі), оскільки на голові батька виднілась незвично густа для новонародженого рослинність, яка сріблясто виблискувала в нерівному світлі, коротше, із бабусиноного лона на Дьорді глянув старигань з кучмою сивого волосся.

— Відьмак! — заверещала вона і тут же на все життя закохалася в мого батька. (Пізніше вона ходила прибирати та готувати до іншої моєї бабусі. Навіть жила в неї деякий час. Вона була із Трансільванії. Іноді вона приносила халву, котру ми ненавиділи. «Це *делікатес*», — казала вона нам. Одного разу ми з молодшим братом поставили їй підніжку, але не за те, що вона була закохана в нашого батька, а за те, що взагалі наважилась закохатися в такому похилому віці. Вийшло це у нас ніби ненавмисно. Одинадцятиметровий! Брат мій завжди стояв за матір горою. Батькове розслідування нічого не дало — ми легко викрутились. А от в очах матері ми помітили дивний блиск.)

Одним словом, жіночого вереску було достатньо, і батько вирішив на деякий час піти у схованку.

40

— Що це було? — питає батько в темряві у Господа.

— Як що, світ.

— А ці крики?

— І це теж. — І взагалі нічого тут нидіти, це навіть дуже гарно, коли жінки кричать, і колись він зрозуміє, що нема нічого кращого за цей крик. За цей переляканий, тваринний крик.

— Те, про що ви тут балакаєте, звучить якимось непереконаливо.

41

Цю моду, цю манію, цю лінію з'являтися на світ продовжив і я, хоч я не народжувався двічі, як мій батько, та одного разу народився мертвим.

Я був синій, народився посинілим і важив п'ять кілограмів. П'ять тисяч двадцять три грами, у грамах стільки ж, як мій багько. Ну що це, як не диво? Диво то воно диво, але яке? Що воно означає? Все одно якась схожість, п'ять тисяч двадцятитриграмова схожість. Я народився мертвим, мене поклали в теплу воду, потім у холодну. Так мене врятували. Це тривало кілька хвилин. Бабуся, яка приїхала до Пешта, плакала. (Гадаю, вперше і востаннє у своєму житті. Та й у моєму теж.) Я був занадто великий, і мені довелося багато працювати, аби я народився, — це вибило мене з сил. Для початку непогано. Я чув, що в таких випадках людина втрачає багато нейронів. Я завжди думав, що це буде фатальним. Яким би я був інтелектуалом, якби мені не бракувало цих нейронів. (Дідусь, який знав про родину все — всі-всі титули, звання, посади, гідності, кожну гілку, кожну гілочку, лише для того, аби потім не було непорозумінь. Про кожного новонародженого члена родини він писав некролог; приходила радісна телеграма з Папи, із Кишмартона, Відня, Парижа, Чеклеса «ось, радійте, народився!» — на що дідусь жував свою люльку, кивав головою і з телеграмою в руках сідав до письмового столу і починав писати некролог невинного немовляти. Наче архангел з мечем. Ми — це прах. І мені він одразу написав.)

Будучи ще в зародку, у батька були великі сподівання. Але в них не було нічого нескромного. (Справді: все життя батько був скромний. Я ніколи не чув, аби він щось випрошував чи хизувався своїми здібностями. Можливо, тільки на самоті він не був сором'язливим.) Де-факто, що все сталося інакше. Біда була не в тому, якщо взагалі була, що життя його стало іншим, а в тому, що історія викинула його з життя. Як актора з одного фільму перекидають до іншого. Немов один режисер, з великою мордою та смердючим подихом, штовхає мого батька у бік дешевого кіно... Батько грає у королівській драмі, а його штовхають у вертеп. Чи навпаки. А він підлаштовується, що ще йому робити?..

42

Дідусь перегортав «Спектейтора», залишаючись і по натурі, і по гострому розуму, і навіть по бороді вірним любій Англії, — коли менший, проте голосніший гурт так званих ленінських хлопчаків ввірвався до кімнати (в кого був ключ? І як? Це не було складним питанням, та відповіді ми ніколи не знали-мемо), і сповістив про арешт дідуся.

Він відклав газету, кивнув головою, що зрозумів, і спитав «за що?», бо це він завжди питав, чи то про себе, чи то прямо, чи то голосно. (Це може бути його персональне «Куди? Кому? Навіщо?») Спрямував холодний, пронизливий погляд, але він не спрацював. Цим хуліганам навіть і на думку не спадало перетворюватись на каміння, плювали вони на діда, — що напевне було вперше за життя діда та й держави. Боятися — так, ненавидіти — так, але плювати?! Плювати на нього?! «Та вони навіть не знають, хто я такий», — злився дідо. «Якби нам це було важливо, то знали б, але нам неважливо». Це добре у революції: йде собі та йде, і не знає, кого варто боятися, тому й не боїться. Але комусь треба боятися, якщо вони не бояться, то боятимусь я. Нова влада, нова ієрархія. Народний комісар точно не боїться короля. Вони незнайомі один з одним. Король — якщо він ще живий — боїться, бо він до всіх мав відношення, всі йому підкорялися.

Дідусь повільно вдягнувся. Його забрали до в'язниці, а потім відправили на копальні.

На третій день після арешту (на третій день — це випадковий християнський збіг) знову багато машин зупинилося перед нашим будинком, і знову з'явилися ленінські хлоп'ята («ця страхокогорта»), аби реквізувати, «позаяк татко (sic!) й так за ґратами, у нього немає потреби в речах».

Так казали: «татко».

Що цікаво: у нас усі називали батька татком — мій батько, дідусь, я і мої братове. Ще в нас використовували — тільки в домашніх умовах — папа. На людях ми трохи, справді зовсім трохи, соромилися виказувати почуття. (Коли у батька випав передній зуб — він раптом почав хитатися, батько сміючись, показував, наче якусь виставу, ззаду штовхаючи його язиком, ми благали його припинити, але дарма, роялістські почуття не сховаєш, він тільки сміявся, за що ми зі своєю дитячою легковажністю не осудили, а обливали презирством, — тоді наша сестричка, яка серед нас була найменш чутливою, сказала: «Наш татко буде їсти манку».)

43

У дитинстві ми говорили батькам «ви». У нас не було прийнято тикати. «Ми не челядь», — казала мама без насмішки, просто пояснюючи, дидактично. Крісло вона називала фотелем, меню вимовляла як монью, а діру, де ми тоді жили, називала «сутерен» з довгим назальним «н», наче затхла темна діра, в якій ми жили, була величезною залогою.

Мати нас виховувала, в неї були свої манери, надії і, відповідно, розчарування («комунізм вас зіпсував»); батькові таке і в голову не приходило, він неухважно спостерігав, як ми дорослішаємо. Коли родичі чи знайомі питали його про нас, він весело сміявся і відповідав: «Ростуть як бур'ян», на що вони кивали і думали, що батько вдень і вночі плекає свої діаманти, тобто нас.

У роки гімназії ми облишили говорити батькам «ви», тобто й облишили, і ні, бо з цього не вийшло і не могло вийти справжнього «тикання». Своє «тикання» ми сприймали як жарт, наче батьки з нами граються і дали нам дозвіл. З «тиканням», попри всі заперечення матері, приклеїлося до них і мутер, і фатер. Але й то не у вуличному розумінні, а так, з повагою, наче у цих слів ще було щось спільне з німецькою мовою. У будь-якому разі ми сильно відчували особистісний характер цих слів, наче це були імена Фатер, Йожеф, Бенедек. У німців простіше: жінка, чоловік, надор чи дама, двох- чи двохсотрічна: хто родич, до того звертаються на «ти». Отже, хто родич. Ми не дуже підтримували стосунки з класом, та й батьковими колегами також, його це мало цікавило, але хто кому родич, це ми якось всі знали.

Існував такий собі випадковий і живий родинний портрет. Родина малюється, як місто: трояндовий пагорб, кар'єр, поліція, Дунай, мерія. Як ландшафт. Та чи можна намалювати ландшафт? Хіба малюють ландшафти? Чи можна описати світ? А чи можна прочитати? За родинним інстинктом, ми найкраще розуміємо батька: батько, закон і т. д. Але виявляється, що без і т. д. й починається справжня родина, клан; позаяк ця ідея остаточно реалізується у відносинах

«батько-дитина» або братерських відносинах, бо безкінечні ряди племінниць, племінників, кузенів, тіток, дядьків — включаючи деяких паршивих овець, — це як кліше, що душить нас з одного боку і гойдає з другого.

Чим більша родина, тим краще вона себе знає.

У найнесподіваніших місцях знаходив я записки. На горищі у бабусі, серед аркушів роману Стендаля, нізвідкіля вирваний папірець, а іноді цілі папіруси, на яких зображені складні схеми фамільного дерева. І не тільки виконані жіночим, а і старечим почерком, немов це тренінг; конячку теж інколи треба перевіряти: но, покажи, люба, що ти пам'ятаєш, на що ти здатна; це наче гра, тренінг для мозку і пам'яті: «Отже, яким чином ми родичі з королем? І, поїхали». («Усі ми родичі через Ліхтенштейнів», — мій батько.)

Від матері теж залишилися такі записки, де «простежується чиясь там лінія», для неї це напевно була особиста потреба, аби віднайти там себе. Записки та зошити — це насправді так звані вказівники жіночого життя. Ці *початі* зошити, початі, мається на увазі — не закінчені. В одному італійський ренесанс, біографії художників, в іншому — мовні курси à *gauche*=наліво, що потім перетворюється на щоденник, дитячий щоденник 1950 року. Літературні нариси, наче мої: *Моя маленька мамочка дуже незграбна, але дуже старається. Нічого, навчиться, лише, ой, нехай впусти мене у ванну. Впустила.*

Ой, потім у кінці іншого маленького зошита, серед рядків, дуже-дуже особисті замітки. Мене аж засліпило (зрозумій: я спігну). Такі маленькі букви, аби ніхто не зміг прочитати, але схожі на мамин почерк, хоча походження спірне, якісь подряпини пера, навіть не почерк, а просто чорнило. Дати, знаки оклику, крапки, скорочення, рука явно не хоче писати те, що пише, те, що диктує якийсь внутрішній голос, відчай, якась перекручена надія, але пише. Чи, може, це помста, аби про неї не забули.

Отак тривало вивчення родинного дерева, і це так зближувало учасників, що всі починали тикати одне одному, бо навіть можливість бути родичем вже вважається спорідненістю.

44

Хоча з експропріаторами тітка Мія і бабуся були на «ви», та поводитися вони наче члени родини. Їх насправді важко відрізнити від родичів: приходять, коли їм заманеться, і чи раді ми їм, чи ні, а зустрічаємо привітно, бо це в наших же інтересах. «Подивіться, ще один родич», — зустрічали ще одних непроханих гостей бабуся з тіткою. І почалося розтягування спадщини мого батька. Утім, були вони досить ввічливі, відповідали на жарти дам, а один навіть запросив тітку Мію на променад. Так вона і пішла! Інший допомагав приховати дещо від товаришів (отже, і від самого себе). Піди розбери. Завичай жіночий страх тільки провокує в чоловіках жорстокість, але бабуся з тіткою Мією прибульців тільки побоювалися, не здогадуючись, що мають справу із жорстокістю. Пізніше вони розповідатимуть, що в їхній поведінці їм бачилась лише якась армійська неотесаність.

Про те, що таке «армійська неотесаність», добре знає мій дід: зламати ворота садиби, вимагати коштовності від вагітної господині будинку, розстрі-

ляти її чоловіка, який увійшов у нічний сорочці на шум, розстріляти її чотирирічного сина, який так само спустився на шум, а потім всадити дві кулі і в жінку, що дивом врятувалася і народила дитину, котру також поранили в її утробі, — тому коли дід несподівано повернувся з в'язниці цілий і неушкоджений, хіба що з глистами та великим бажанням прийняти ванну, одразу зрозумів, що у хаті біда. Але біда тому й біда, що в ній немає раціональності: головорізи могли б стріляти, проте вони тільки хихотіли.

— О, татусь звільнився! — гаркнув один із них: стало ясно, що ця шайка добре знає, куди йде, вони навіть не зникли, а просто швиденько завантажили те, що потрапляло під руку (дід дивився на них мовчки, це його мовчання було чистим страхом), і помчали з трофеями на своїх авто.

45

Гриміли авто, відлітали аероплани... Бела Кун, наприклад, утік з країни на літаку. У другій половині дня, близько п'ятої години, від Будинку Ради, який містився в готелі «Хунгарія», злетів літак, перелетів через Дунай, через Фортецю на горі і, зробивши крутий віраж, попрямував до парку Вермезе. Літаком керував сам народний комісар. Він летів десь двадцять метрів від землі, навіть обличчя можна було розгледіти. Воно було як завжди бліде і з густою щетиною. Шкірячи зуби, поглядав він на тих, хто стояв унизу, а деяким, насміхаючись, навіть помахав ручкою. Кишені його відстовбурчувалися, набиті цукерками, діамантами та коштовностями графінь та баронес, дароносицями, викраденими із храмів, та різними іншими скарбами. Руки були обмотані золотими ланцюжками.

Коли аероплан зник у блакитному просторі, один такий ланцюжок упав посередині Вермезе, його підбрав літній чоловік, добрий знайомий мого прадіда, кристинський старожил та чиновник податкового управління, що на площі Святої Трійці у Фортеці, такий собі Йозеф Карой Патц. А оскільки на тому ланцюжкові висів кулон з нашим фамільним гербом: грифон, у якого в одній лапі меч, а в другій — ні, не орало, як можна було б подумати, а три троянди. Патц приніс ланцюжок моему прадіду, і потім моя мати отримала його від бабусі на весілля. Мама так ні разу і не вдягла той ланцюжок, за що батько спочатку на неї сердився.

— Коханий, невже ти вважаєш, що я носитиму його після рук убивці?

Але батько вважав, що з подібними принципами взагалі не можна вдягати жодної антикварної прикраси, адже всі вони, так чи інакше, пройшли крізь насильницькі руки.

— Так, але ті хоча б не були комуністами! — триумфувала моя мама.

Красива річ. Тепер вона у мене.

46

Тітка Мія кудись пропала на цілу добу. Сім'я діда, яка жила в Пешті, думала, що вона знаходиться в Чакварі, а прадід, який був у Чакварі, думав, що вона у Пешті. Де вона була і що робила, достеменно не відомо й досі. У бабусі вона з'явилася пополудні, після того, як прибув потяг з Таги.

Їй відчинила покоївка.

— Ласкаво просимо, графине. Сподіваюся ви добре доїхали?

— Цілком, — відповіла тітка Мія, завмерши на порозі. Покоївка забрала в неї багаж і рушила вгору по сходах, проте тітка продовжувала стояти як укопана.

— Щось трапилося, графине? — перелякано спитала дівчина.

— Нічого, дорогенька. Допоможи ввійти.

Тут залякла покоївка, не розуміючи, чого від неї хоче графиня.

— Ви ще тут? — гукнула їй тітка Мія. Покоївка з переляку впустила з рук саквояж. — Отже тут. Ну так допоможіть мені. Обніміть мене за плечі, як п'яну, і ведіть нагору.

Але тітка Мія була не п'яна, а сліпа. Вона осліпла. Слідів насильства на обличчі не було помітно. Так розповідав мені батько, а йому моя бабуся. Коли тітка Мія разом з покоївкою піднялася до вітальні, то моя бабуся, не вітаючись, показала їй мого батька.

— Ти подивись, подивись, як він плямкає! — Вона годувала його груддю, що на той час було рідкістю.

Зовиця повернулася на звук.

— Вже бачила, — глухо промовила вона, на що бабуся мало не образилась, але помітила, що із зовицею щось не так, помітила, що тітка Мія у чорних окулярах, ніби кінозірка Грета Гарбо, що зберігає інкогніто. У цих окулярах вона ходитиме до кінця життя. Вона не знімала їх, навіть лягаючи спати, у чому ми переконались, підглядаючи за нею одного разу. Але тоді — може, на честь мого батька? — вона вперше і востаннє їх зняла, і вперше і востаннє вимовила:

— Я сліпа.

Саме «сліпа», а не «осліпла». Наче називала своє ім'я. Від лікаря вона відмовилася, розповідати про все це не хотіла. Цікаво, що ані старший брат, ані її батько так і не змусили її дозволити лікарям обстежити себе. А ще цікавіше, що обидва вони примирилися з думкою, що тітка Мія сильніша, ніж вони. Вона пізнала таке, чого вони не знали і не бажали, й не сміли знати.

Про заборону нам було відомо, але наша сестричка одного разу таки поцікавилася:

— Тітко Міє, а як ви осліпли?

Тітка зробила вигляд, ніби не розчула.

— А ви, *чи що*, не тільки сліпа, ще й глуха?

Тітка Мія інстинктивно дала малій міцного ляпаса.

— Не *чи що*, а *хіба!*

«Дивну, але досить повчальну бесіду вів я з революціонером, паном Штерком Карлом. Трохи поспішна та не зовсім повна інвентаризація нашого замку залишила в мені глибокі переживання. Так і сталося. Одного вечора, о пів на одинадцять, увійшов мій слуга і сказав, що Халнек та Штерк захопили замок, що біля кожного входу та виходу вони поставили вартових. Ані вийти, ані

ввійти, всюди вартові. Я заспокоював себе думкою, що всі ці старання лише задля «ще не знайдених» скарбів. (Я навіть своїм не сказав про «секрет нападників», знала тільки економка Вільма, а вона завжди робила вигляд, що нічого не знає.)

Ми полягали спати і спали досить непогано. Це теж естерхазівська риса. Ніч для того, аби спати, тож ми спали. Наступного дня, перервавши ранкову месу, мене витягли з каплиці і повідомили про нову інвентаризацію, під час якої всі кімнати, де є книги, будуть опечатані.

— А чи товариші бояться книжок?

На що Штерк ехидно посміхнувся — клянуся — це була його найгірша реакція.

— Дивовижно, як граф вимовляє слово «товариш»! Ви тільки-но довели потрібність революції! — відзначив він пізніше.

Я спостерігав за товаришем Штерком. Він був сином одного чакварського єврея, який у часи, коли я був начальником пожежної частини, — Господи, ким я тільки не був, — а він скарбничим, я був у кращому становищі. Є така теорія, за якою про євреїв, як про таких, не можна було б говорити, хіба що коли євреї самі того бажають. Бо серед них були і такі, і сякі, ось і треба говорити: людина така (якщо така), або людина сяка (якщо сяка).

Я, звичайно, в цьому сумніваюся. За таким принципом я навіть не можу сказати: італієць або пруссак. І безсумнівно, більш неспокійного і безбарвного пруссака, ніж Комте Костакурта, не носила на собі Тоскана, тим часом як мій далекий берлінський кузен, Фрайгер фон Ландсберг, претензійний, зі своїми італійськими ознаками він міг би позмагатися з будь-ким від Неаполя до Валенсії, та все-таки чи варто говорити про італійців та пруссаків, спираючись на ті кліше, котрі повністю описують різницю між Неаполем та Берліном, яка й так, безсумнівно, помітна.

Штерк з'явився у формі, без різних там погонів, тільки з молотом, символом соціалізму. Як генерал, він брав участь у війні «на гідній відстані», а після початку революції всі знали, що він духовний наставник Халнека, і на справжній єврейській манер він пхав Халнека нагору, а якщо той потрапляв у фінансові проблеми, то завжди ставав на його захист.

Не тільки я спостерігав за Штерком, я бачив, що він також спостерігає за мною. Я почав дипломатичні переговори, в результаті яких отримав дозвіл і надалі проживати в кімнатах з книжками, але книжкові шафи при цьому будуть накриті простирадлами і опечатані.

— Яка складна пролетарська диктатура! — сміявся я, але Штерк не сміявся. Я спокійно поставився до цього «опечатування» в надії на те, що колись усе це скінчиться і я зможу врятувати свої книжки. Ідея спасіння часто мене охоплювала, можу навіть сказати, що це було моїм головним принципом, можна навіть сказати, що це була родинна риса — утримати, спіймати, врятувати. Є такі, хто це засуджує, сприймаючи це як позаземне бажання, порівнює це з перелюбством, вважає це егоїзмом. А це все-таки радикальне світосприйняття і потребує неабиякої дисципліни. Та слабкий і мізерний той, хто вважає увагу слабкою та мізерною, хто бачить у ній офіційність, а не бачить у ній чистий ентузіазм, велич цивілізованої людини.

Довгі й похмурі дні проводили ми в цих запростирадлених кімнатах, без будь-якої змоги доторкнутися хоча б до одної книги, бо один відділ мав щоденно отримувати звіти про недоторканність печаток. Не було навіть газет, усі будапештські та віденські газети перестали надходити, залишився лише комуністичний вісник: чиста брехня.

Мушу констатувати, що слово дісталось комуністам. Інвентаризація теж почалася з того, що Халнек скликав усіх, хто перебував у замку й у дворі, — і ті підкорилися! А ще пару тижнів тому вони б просили мене, чи наказали, аби я всіх скликав. Але тепер слово належало їм, а не мені. Штерку це було відомо, а Халнек просто відчував, тобто теж знав. Людина завжди знає, що влада належить їй. Не існує такого, що я маю владу, але не помічаю її. Що я король, а думаю, що я білетер.

У першу чергу вони почали забирати всі статуї та ікони з каплиці, позаяк отримали наказ забрати все, що викликає у людей забобони, тобто віру. Я і сказав Штерку, що вони програють, бо ведуть війну проти самого Господа. Я говорив з ним відверто і відкрито, мені не було чого втрачати, а підлизуванням я б усе одно нічого не добився, тож залишилася тільки цікавість (і невеличкий страх смерті!).

— Посмів! — це мені почулося як французьке мерсі, і я автоматично відповів, що нема за що.

— Та як нема за що, вельмишановний пане, адже наша влада — це цілий світ, — він повернувся, як танцівник, — навіть більше, — і підніс свій вказівний палець, — це все, що тут є, цілий світ. — І, ошкірившись, додав: — Цілий світ, вельмишановний пане! І це тільки верхівка айсберга.

Комуністи завжди говорять про ціле і ніколи про частковість. Деталі вони приховують. Усе, що можна було перемістити, — статуетки, колекції порцеляни, антикварні годинники, картини, — все це вони склали в дві кімнати. Наші слуги зі сльозами на очах виносили красиві коштовні речі з наших кімнат, вони, як і ми, цінували і поважали їх. Навіть деякі з ради робітників, які робили вигляд, що вони комуністи, — щиро і тихо жалілися мені:

— Пане, гідку роботу мусимо ми тут виконати.

— Мусите? — глузливо спитав батько.

— Мусимо, — кивнув чоловік. Серйозно, змучено і ворожо. І все ж, коли я стояв перед цими безсердечно зібраними предметами, що лежали купою, наче вугілля, нероздільно, вони перестали бути одиницями, скінчилася їхня історія, їх витягли з їхніх місць, з їхньої території, системи, і тепер вони потрапили у нове місце — і тепер я вперше побачив, що може бути огидного у масі, коли це забагато, не засліплює багатство, а просто сміття, котре, як хлам, лежить посеред мого замку. Тоді я вирішив якось зрозуміти червоних: адже очевидно, що вони все це завжди бачили саме в такому, витягнутому із системи вигляді, тому й поняття не мали, що таке система.

Штерк опечатував мої книжкові шафи, а я стояв біля нього, наче допомагав йому. Він сказав, що він комуніст уже п'ятнадцять років, а я сказав, що я католик за переконаннями у триста п'ятдесят років. Він кивнув головою:

— Я розумію, чудово все розумію, — потім він спробував мене заспокоїти тим, що мені більше не доведеться сплачувати податки, але я не заспокоївся (не знаю чому). А замок потім «закомунізують», і він служитиме набагато

вищим цілям. Він також нагадав мені, що перед державним трибуналом я не дістав би жодного помилування, якби намагався поскаржитись.

— Погрожуєте, Штерку?

Він зробив вигляд, що не почув мене. Наш дискурс зупинився на тоненькому льоду. Наша показова ввічливість потребувала гриму. Я не згадував про свою версію щодо євреїв, знаючи, що вони себе не вирізняють, хоча вони себе дуже-таки вирізняють. Вони поводяться з людством так, як секеї¹ з угорцями. Коли секея запитують, чи він угорець, той киває, що означає скоріше «так», ніж «ні», а потім каже: «я ще кращий». Для себе — порівнянь у мене назбиралося багато варіантів. Шалене витрачання грошей перевершила тільки економ-протекція, котра хотіла привести навіть найтемнішу єврейську екзистенцію до влади, добробуту та багатства. Якщо кудись потрапляв християнин, то ціла рангова драбина «уповноважених» євреїв кидалася на нього, аби його задавити, а на його місце поставити свою людину. Наскільки вони поводилися некультурно, невиховано, жорстоко у порівнянні з колишнім власником, може зрозуміти лише той, хто вже помітив цю єврейську поведінку у всіх інших місцях. Євреї страшенно боялися простого народу. І через сумний досвід Леніна—Троцького забирання селянських земель угорські комуністи забирали лише ті, які за площею були більше ста гольдів. Та великі володіння теж не дуже змінилися, бо кооперативи залишили все як було — правда, прибутки отримували інші. А це хіба таке велике діло? У мене вкрали, і тепер євреї та кооперативні орендатори стали великими землевласниками. Змінилося те, що я став ходити на ферму пішки, а мої колишні офіцери на моїх конях, дружно кланяючись, проїжджали повз мене на якоесь завдання. Від селянина до аристократа всього один крок. Інше питання — хто робитиме цей крок...

Я абсолютно не розумію, чому я не можу бути антисемітом, що явно означає певне упереджене ставлення, тобто те, що я не люблю євреїв. А якщо я зустріну індивіда, котрий заслуговуватиме на повагу та любов, котрий відмовиться від такого існування, тоді я поступлюся своїми принципами; я був би ідіотом, якби вчинив інакше. Я не люблю фінансистів, і мене абсолютно не ображає, коли хтось не любить аристократів. Це знову інше питання — наче світ складається тільки з «інших» питань, — скільки тупих, дурних упереджень панує в народі, чим із легкістю скористалися нові «народні вожді». Подругу Халнека, наприклад, неможливо було переконати в тому, що кімната моєї дочки — це кімната моєї дочки. Для неї вона була недостатньо контесьська.

— Панство спить на мереживних простирадлах, я знаю, бо колись служила в таких будинках!

«Тоді, мадам, мій будинок абсолютно не підходить», — та я промовчав, у моїй родині ніколи нікого не вкладали на мереживні простирадла. Можливо, є «такі» будинки і «такі» дівчата.

— А можливо, пане граф, що ви живете у полоні своїх упереджень, — подивився болісно на мене Штерк, — можливо, що я не є клятим євреєм, — він задихався і плювався, — що я не п'явка на здоровому тілі християнства, а що я людина, Штерк Карой, тридцятиоднорічний угорець з добрими намірами, з бажанням та готовністю допомогти, євреї Штерк Карой, з приниженням,

¹ Етнічна група в Угорщині.

угорець єврейського походження, з неправильними наголосами, поганими закінченнями, з безнадійними носовими звуками, з величезним кирпатим носом, чи можливо, аби я був просто самим собою? Не таким поважним, як ви, пане граф, я не кажу, що я вам не заздрю, не такий багатий, як ви, пане граф, я не кажу, що мені не хочеться це змінити, не витончений та елегантний, пане граф, і я не кажу, що я не страждаю від своєї статури та ваги, та все ж, чи можливо, з приниженням, що я також людина, бо перед Яхве ви також, пане граф, лише людина... лише людина...

Запала неприємна тиша, я рефлексивно відступив назад. Він дивився на мене так, як чоловік не дивиться на чоловіка, так, як це не прийнято для двох таких далеких один від одного людей. Чи він говорив саме про цю відстань? Він, напевне, теж відчував неприємність цієї ситуації, та я відвернувся і дивився на парк через вікно.

Це я також не любив у євреях, цю чутливість перед страхом смерті. Наче вони постійно йдуть на плаху, де на них чекають християнські різниці. (Лише в дужках я зазначу: а хіба історія не навпаки починалася? Кров Христа на чііх руках засохла? Штерк напевне відповів би, що це не його діло.) А між тим вони самі були такими, в так званих сучасних «мистецьких» колах, де вони розводять істеріку з усією надчутливістю, вже наперед передбачаючи свою погану і важку долю, посилаючись на колишні погроми та появу слова «жид». Такі конкретні упереджені звинувачення у жидоненависництві, котрі вони спрямовують на сьогодні, потрібно не тільки не сприймати, а й класифікувати, я їх називаю unfair¹, і тим самим я недалекокий від істини. Говорити сьогодні про погроми чи просто підозрювати їх виникнення — це просто брехня. Ми живемо у ХХ столітті! Навіжений або брехун той, хто таке вигадує в цім столітті, в якому тепер у мирі і злагоді існують усі думки та релігії, що раніше неможливо було навіть уявити. Подумаймо про колишні війни через релігію і теперішню всездозволеність, межі якої простяглися до того, що вже не можна висловлювати ідеї, чи що ще гірше, неможлива відсутність ідеї, котра була б спірною! Історично та по-родинному жартуючи, я сказав би так, що коли протестантам нема чого боятися, то й жидам нічого видумувати неіснуючі причини.

Друге, що мені не подобається в євреях, то це їхня звичка та манера все пародіювати. Вони, навіть несвідомо, з усього роблять пародію. Ну що мені думати, коли я бачу цю взагалі-то зібрану людину, яка на хвилинку вийшла із себе і, задихаючись, зі сльозами на очах говорить, що вона людина! Можливо, вона думає, що я не знаю, un home²! Що саме так відповів Гете великому Наполеону, коли його представили йому?! То що мені думати про ці сльози? Я знаю, це не просто гра, адже він не просто підкреслює, що я не Наполеон, на що я б ніколи не націлівся, але також що він не Гете, або що він настільки той, наскільки я — інший, і тоді що все це означає? Який сенс у цьому цирку? Вони ж не заявляють, що все маленьке, незначне, що Всемогутній не може існувати, а хіба це не походить зі зречення Христа, і тоді хочеш чи не хочеш, усе це приведе до абсолютного бруду? І в такому разі, будучи ідейним та відданим своїм принципам, хіба не буде моїм обов'язком протистояти такій тенденції? Що мене також привело в певну незручну ситуацію, тобто невпевненість, яка

¹ Несправедливі (англ.).

² Людина (франц.).

дозволила мені осудити заплакані очі жида Штерка. Адже, з одного боку — мені одразу мало бути ясно, що це не акторська гра, що все по-справжньому, а з іншого — що просто так не перефразовують Гете. Це потрібно мати на замітці речі, про які я б думав, що вони неможливі, тому мовчав би, відчуваючи, що потрапив у невідомий світ, куди я не вписуюсь. Я ж пізнав світ саме таким, де людина вписується — підтвердження цьому я тепер скромно омину, — більше того, що світ такий, створений так, аби я в нього вписався.

— Ви посилаєтеся на Яхве, на Творця? Я вважав, що світ створили комуністи.

Він уже заспокоївся, відвернувся од вікна і, сміючись, відповів:

— Ні, ні, відповідальність з небес ми не зніматимемо... Ми лише заново створимо... — Він знову посерйознішав. — Якби я був віруючий, я б займався Господом. А позаяк я не такий, то займаюся собою... Я єврей, та в Господа не вірю. Навіть у єврейські традиції не вірю. Мій батько також не вірив, але передав їх мені. Я також не вірю, але передам їх своїм нащадкам.

У нього знову з'явилися сльози на очах, і я знову подивився на нього з якоюсь дивною повагою: цей невіруючий змусив мене задуматися над вірою. На що б я був здатний без Господа? Що б я міг зробити? Та навіть кроку б не ступив! Для мене Господь — це не філософська конструкція, а життя!

— Ви не боїтеся невіри? — запитав я тихо. Я бачив, він розумів, про що я кажу; я сказав — те, що ще нікому, навіть собі не казав, — що я боюся невіри, особливо власної невіри, але боюся і його невіри, невіра заразна, я боюся її. Засуджую. Ненавиджу.

Заплакані очі його вже сміялися.

— Hauptsach, der Herrgot isch gsond! (Головне, аби Господь був здоровим!) — кинув він, наче подарунок, свій непевний дотеп, і я був вдячний. Бог дужий і терплячий! Я швидко згадав про комунізм як про страшну в'язницю своїх думок.

— Пан граф дуже спостережливий, ідеальний beobachter!¹ — Я б обійшовся і без такої похвали, а потім він додав, наче до попереднього: — Коли ми вже нічого не хочемо і всі наші бажання випаровуються, ми залишаємося власними спостерігачами, власним натовпом. Дивна вистава! — І справді дивна вистава!

— Але ж теперішнє не існує без минулого і майбутнього, основа теперішнього — це минуле. — Він із цікавістю чекав продовження. — Якщо, звісно, ви не скасовуєте час!

— Не скасовуємо, не скасовуємо! Просто створюємо заново! Новий час, новий відлік! — На це вже зітхнув я.

— Уявімо собі дуба без часу! Дуба без річних кілець! І що б це було, хіба ж не просто гниюча підступна порожнеча? — Жид Штерк посміхнувся. Я безсумнівно зайшов на його територію.

— О, ще й як, вельмишановний, ви витягли це з мого рота. Гниюча! Підступна! Порожнеча! — Його посмішка, набравшись доброти, перейшла в усмішку, наче у сором'язливого хлопчика. — Та все одно я не можу про вас думати як про комуніста.

¹ «Фьолькішер Беобахтер» («Народний оглядач») — щоденна газета, орган нацистської партії у Німеччині. Газета виходила з 1920-х років і до падіння Третього рейху у 1945 році.

— А й справді, — сказав я різко. Та за іронією долі, коли я дізнався, що без посвідчення соціалістичної партії та муніципального управління більше не дозволяється їздити в поїзді, що в пештських магазинах відтепер обслуговуються виключно «товариші», я дав указівку занести мене та членів моєї родини до місцевої соціалістичної партії. Якщо різниця між товаришем і товаришем полягає у посвідченні і якщо лише товариш — це людина, то нехай так і буде! Керівництво партії нічого не могло зробити, і про всяк випадок, не влаштувало скандалу, коли дізналося про мої справжні погляди. (Зате пізніше, коли комуна провалилася, вже не було ніякої загрози, і товариші почали повертатися до звичного стану речей, дехто став критикувати нас за те, що ми у такий спосіб здобули для себе партквитки, не занурюючись у подробиці. Але ж вони не просили нас зректися від своїх поглядів, коли давали нам партквиток!)

Узагалі-то могли називати мене і товаришем. Світ перевернувся! Комунисти навіть самі із себе робили анекдот. Зараз! Зараз! Коли написання газет стає моментом літератури, тоді аристократи моменту стають комуністами. Але ж стати аристократом на одну мить неможливо, на мить можна стати лише комуністом!

Самовизначення, як і самопротест, веде до пародії, замість цінностей — пародія цінностей! І поки замість реальності стан речей у світі диктували газети, доти пародія буде займати перше місце, буде все, зникне в ній та свята реальність, котру розрізав ніж пародії і вивернув із себе без жодного сорому.

— Сорому! — Я добре побачив? Штерк здвигнув плечима? Сором'язливо здвигнув плечима? — Пане Штерк, ви тільки перевернули світ, але не змінили його. Перевернули все догори дригом, те, що було згори, тепер унизу, — на себе я не вказував, — а те, що було знизу, тепер нагорі. Потім, на що я сильно сподіваюся, прийдуть інші, котрі все повернуть на місце...

— Погрожуєте, вельмишановний?

— Та що ви, я просто закінчую думку. Ті, хто поверне світ з голови на ноги. Ви вже простіть людству, якщо більше подобається, то народу все одно — Естерхазі Міклош Моріц чи Штерк Карой зверху, у будь-якому разі до мене вже звикли і я вже навчений.

— У нас нема ані гори, ані низу, ми це припинили, це короткий смисл революції.

— Я на це й надіюся, що короткий. — Штерк осудливо зиркнув на мене. Наче я лише того й чекаю, аби знову здобути собі свою владу. — Ви помиляєтесь, Штерку. За довгі часи переслідування зажди приходив той момент, коли жертви стають такими ж нищими, як і їхні палачі.

Тут нам більше не було про що розмовляти, добре виднілися межі нашої відвертості. Я знову нагадав йому, що вони не тільки небесам оголосили війну, але й самому Всевишньому, і це стане їхньою поразкою.

— Ось візьми Наполеона, він на Москві зуби поламав! — вигукнув я з таким азартом, що навіть сам здивувався.

— Тобто пан граф вважає, що на небесах ще холоніше, ніж у Москві? Це ірраціональне припущення. Королівство вічного холоду, де Господь — Снігова королева!

— Прошу, пане! Це перебільшення! Чому вам з усього треба робити жарт?

— Пардон, пане граф. Я лише хотів указати вам на певну симетрію, поза як у пеклі вічно горить вогонь, тому там тепло, а нагорі холодно. Зрозумійте,

пане граф, ми, комуністи, серед двох саме тому і вибрали землю. Нема ані гори, ані низу, все є тут, вельмишановний пане, і рай, і пекло, усе. — Він крихтів, наче за ним хтось гнався. Його очі м'яко заблищали. Я вже знав його так добре, що зрозумів, що в його голові щось коїться. Ось такі вони, ці жиди, наче заучки, наче талановиті заучки. Завжди висловлюються. Вони б померли, якби хоча б раз промовчали і залишили свій розум усередині, тільки для самих себе. Зараз я був натовпом. — Мое місце, — сказав він зарозуміло, — моя батьківщина, як у містиків, те саме нічого, що йде перед Богом!

Він з очікуванням дивився на мене, під час чого опечатував простирадла, які я тримав за краї.

— Ви гарно висловлюєтесь, пане Штерк, але невірно. Ні, ні; не ніщо ваша батьківщина, хоча це й мені вже спадало на думку, ваш нігілізм і хаотизм. Але, придивляючись до вас зблизька, ваша батьківщина — це печать, штамп, посвідчення, духовний кадастр — диктатура пролетаріату проявила ніби звичайний інтерес до мистецтва: вони канонізували культуру і зрівняли її із землею. На знак цього вони винайшли так званий духовний кадастр, смішніше якого ще не знала історія людства; один комісар розділив мистецтво на класи, і ці класи, як у найупорядкованішій бюрократії, адаптувалися до шкали окладів, — неправда, люб'язний пане Штерк, що ви намагалися поставити людину на місце Господа, що є богохульством, щоправда, не применшує хоробрості цієї спроби, цього повстання Люцифера. Неправда й те, що ви підірвали ієрархію, скоріш, просто захопили її. — Ми продовжували опечатку. — А правда в тому, що в центрі усього ви поставили бюрократизм, у чому й полягає наївність комунізму, неправильно трактована сучасність і його страхітливність, адже за такий короткий час неймовірна сила бюрократизму проявилась у повній подібності, його здатність, як то кажуть, не знати ані людини, ані Господа; на троні подій тепер сидить якийсь механічний Господь, як карлик у загадковому шаховому автоматі Кемпелена Фаркаша¹, котрого ніхто не знає, ніхто не в змозі ним керувати, але відбувається те, що відбувається, навіть не протестуючи логіці, адже це й була логіка, що так чи інакше був мат...

Я замовк на хвилину, не знав, чи варто продовжувати, але продовжив:

— Бюрократія стане Богом ХХ століття, цього вони домоглися, пане Штерк, а це немало. І я не в змозі передбачити, що саме це означає серед неминучих наслідків. Я навіть не сумніваюся в тому, що ви вважаєте так само.

— З тою лише різницею, — сказав з дивними нотками смутку у голосі, Штерк, — що нас це і не цікавить.

— Дорогий Штерку, я не сумніваюся, що ваші теорії найкращі з теорій, про всяк випадок, чудові соціалістичні теорії, які ви оголошуете десятиліттями і прийняття яких обіцяло прихід золотої ери, а тепер, коли ви почали їх вводити... Дивіться, як лежить це полотно для книг, як марно та комічно. — Штерк мовчав. А я говорив, бо більше робити було нічого.

— Ці чудові, прекрасні правила або від початку просто дурниці, або такими стають, позаяк ви досягли абсолютної протилежності того, про що ви проповідували. — Штерк досі мовчав, і в мене було відчуття, наче він сприй-

¹ Кемпелен Фаркаш (або Кемпелен фон Вольфганг) — австрійський учений, який винайшов шаховий «автомат».

має мене серйозно, і це викликало в мене повагу до нього, навіть більше, бо щодо нього це почуття у мене виходило фрагментарним.

Після провалу комунізму він приходив до мене, та я, поборовши свою особисту цікавість, його не прийняв. У селі подекували, що він утік до Відня, потім до Москви, потім знову до Відня, де за загадкових обставин помер. Одні чутки говорять про самогубство, а інші — що його смерть стала просто випадковістю! — Будинки буржуїв, як то кажуть, поділять серед неіснуючого пролетаріату? Добре. А взагалі недобре, позаяк вони заробили свої квартири. Страшний результат: брудні, антисанітарні комуналки. Не зверхньо звучить: одним помахом пера перетворити замки на санаторії? І хіба це не страшний егоїзм, який би це заперечував? Це сміхотворна поверховість, Штерку, сміхотворна!

Дивно, я на нього не кричав. Слуги ворушилися — мої слуги виконували їхні команди. Тепер я поділився з ними своїми спостереженнями про їхнє оточення, про витягнуті предмети з їхньої структури, я не заперечував свою напруженість, дивлячись на купу цінностей, багатівікову купу компосту, котру вони завжди сприймали саме так, ламаючи тим самим структуру, без якої це була просто безформна купа мотлоху. Таке ставлення я вважаю варварством, але я промовчав перед Штерком. Натомість я сказав наступне:

— Без сумніву, це неприємне видовище, це перекидання. Є різниця між вечерею та ненажерливістю, якщо ви мене розумієте, Штерку.

— Звичайно, вельмишановний. Проте цю думку затьмарює голод.

— Прошу?

— Я маю на увазі, якщо людина голодна. В такому разі важко побачити різницю між ненажерливістю та вечерею. Не вистачає думок! Гурман осуджує голод, я знаю. Ваша правда! Що ж це за справа не їсти чогось, що смачне! Що ж це за справа не захоплюватись чимось, що красиве! Проте, якщо на все це дивиться ніщо, то й думка його буде більш дика. У хліба зі смальцем, пане граф, нема, як то ви кажете, структури. — Я хотів був дещо сказати, та він не дав мені можливості. — Якщо все, що є, це хліб зі смальцем, якщо такий світ, якщо тільки болюча порожнеча у шлунку, оце є всередині, а назовні тільки хліб зі смальцем... Це не те саме, що зоряне небо на вулиці, а всередині закони моралі.

І знову ця вражаюча, безлика легковажність! Я не люблю жидів. Цей драматичний Тіборцівський монолог, до якого я вже майже пристосувався, і такий неприємний, кабарестичний поворот у кінці!

— Голод — це великий пан, — сказав він бадьоро.

— Мені нема чого додати, — відповів я без ентузіазму. Протягом цього «видатного» дня це стало моїм досвідом, що мені не було чого сказати. Мені довелося бесідувати (!) з такими товаришами, від яких мене відділяли океани. Океан випарувався. У багатьох путівниках кольоровими фарбами змальовують, як тягнеться через випалену сонцем пустелю вимучений караван і як в їхній спраглий пам'яті вириває спогад про прохолоджувальний напій, котрий вони пили раніше, що збільшує їхні страждання в тисячу разів: так тяглося й наше життя, день за днем стаючи все більш нестерпним, повільно, далі.

Вказуючи на своє обмежене розуміння голоду, я підмітив:

— Напевне, не вийде з мене гідного комуніста.

— Боюся, пане граф, що й справді не вийде.

Він наче розчарувався, наче чекав від мене чогось. Від атрофії мене ще більше лякав абсурд. Я боюся того, що нічого не розумію і нікого не розумію. Адже я не міг вірити в те, що він також себе не розуміє, хоча такий варіант у даній ситуації був би більш корисним. Я вважаю, що абсурд з'являється з безбожжя. Якщо перед очима людини пронести вічність, то її погляд викривиться.

— От такий викривлений погляд і ваш комунізм.

— А хіба не сам погляд небезпечний? Погляд мчить і викривляється. Хіба не сліпий найспокійніший спостерігач?

— Мене бісить ваш парадокс!

— Мене бісить ваша логіка! — Наша пропозиція полягає в тому, чи не сліпий той, хто спрямовує свій погляд на безкінечний і пустий горизонт.

— Ви знущаетесь?

— Аж ніяк, пане граф.

У це я одразу повірив.

Потім я знов повернувся до теми абсурду, позаяк моя відраза до більшовиків йшла не від того, що я втратив майно, чи від моря пролитої крові, вона йшла від тієї повної дикості, безкультурици і майже повної деградації, котру ці бестії протягли через марксистські теорії.

— Майже неосяжна деградація... — Штерк перетравлював, смакував слова, але не так, як голодна людина, згадана ним, а з насолодою, — майже, майже неосяжна, це і є красиво, майже неосяжна деградація... правда, деградація, вельмишановний.

І голод є паном, і деградація є паном: здається, революціонер Штерк мріє про «панство», у будь-якому разі, про панів він думає більше, ніж уся моя нещасна родина разом.

— Практика, милостивий пане, а ваша родина про це багато знає, — Штерк зашарівся, — не викреслює далекість від ідей, вона завжди має якусь млявість. Що добре виражає слово «безглуздість», правда, відповідальні стосунки вона, без сумніву, залишає в тіні. Подумаймо, пане граф, про, так би мовити, лиховісну довгу історію славетної церкви.

— Ви б хотіли церкву змішати з радянським режимом?

— Ну звичайно, що ні, але відзначу, що в обох випадках мова йде про установи, збудовані й керовані людьми. — Він зі свистом вдихнув повітря і різко сказав: — Загарбання одних не можна записати на рахунок інших.

О, як часто чули ми цей вислів у подальші часи; якщо ми запитували так званих гідних соціалістів, чи до всіх їхніх послідовників стосуються такі огидні порушення, то в кращому випадку відповідь була така: загарбання одних не можна записати на рахунок інших.

— Захоплюю, що вас так легко заспокоюють вдалі гасла.

— Чому ж, пане граф, хіба десять заповідей — це не така ж збірка гасел? Не вбий! Дотепно, хіба ні?! Два тисячоліття християнства, два тисячоліття війн! Не вбий! Не кажіть, що не дотепно! І могли б пройтися по всіх десятих.

— Ні! Ви поставили дотепність замість думки, а замість правди здійсненність, а правда та, котру можна здійснити. А що можна здійснити, те і є пра-

вильним. Так на місце любові приходить здобування щастя. Що існує, те вже і може бути прихильністю. Ісус не так говорив, Штерку.

— Ісус нам не допоможе, милостивий пане. Адже він навіть вам не в змозі був допомогти. Ісус грається на своїй території, а не на нашій.

— Не кажіть так.

— Вибачте. — Він ледь посміхнувся, і я не знаю чому, але теж ледь посміхнувся.

І тоді ми більше не зверталися один до одного. Слова застрягли в наших горлянках. Правда, щодо нашої бесіди, то ми не вечеряли, а обжиралися. І було досить, правда, замість того, аби заспокоїтись, наше мовчання нарощувало тільки ще більші сумніви та спантеличеність.

Одночасно, наче це було відрепетирувано, ми повернулися до великого вікна, котре виходило у парк. У парку вирувала весна, густі крони дерев торкалися одна одної, потиху темніло, буро-сірий морок опустився на сад, залишивши яскраво-зелені дерева та небо в рожево-лілових відтінках.

— Надворі і в домі Вечірня зоря, — гикнув Штерк, натякаючи на ту легенду, за якою наше прізвище походить від Вечірньої зорі.

— Уроджений Моргенштерн. — Тепер усміхнувся я, натякаючи на те, що після заходу сонця на східному небі та перед світанком на західному небі видніється стерн¹, яку колись сприймали як дві різні планети — вечірня та ранкова зоря.

Помалу зовсім стемніло, ми довго стояли мовчки, поки до нас не звернулися, як до малих дітей: «що ми там поробляємо, вступившись у вікно».

63

Легенда бере свій початок у XIII столітті, її герой Соломон, тобто Миклош, чия спорідненість доводиться через численні листи, — є документ, — про який ті листи не розповідають абсолютно нічого, позаяк вони навіть не про нього написані. Лише тим, що згадують сина Ласло, тобто його сина із роду Соломонів. Батько, який існує виключно завдяки сину. За легендою, Чаллокезький ельф вечорами навідувався у двір мого прародича, аби там помитися у дїжці. Коли сходила Вечірня зоря, тоді ельф починав роздягатися, а честю мого прародича було повідомляти його про те, що Вечірня зоря вже зійшла.

Коли старий помер, то ельф послав по свого учня на ім'я Іштван, і той під лютню заспівав пісню, яка після цього довгий час вважалася таємним, гімном родини. Кажуть, що померлого відспівував хор гоблінів.

*Ім'я солодке — Іштар
цур мене цур мене
від голизни моєї
тікай тікай*

*Перейшло у неба ім'я
перейшло у світу ім'я
та голизні моїй
навіщо воно*

¹ Зірка (нім.).

*Всі імена віднині
отримали вже волю
і ти моє солодке
і ти наймудріше
знайди ти свою зграю
скоріше-бо скоріш*

64

Тітка Мія після нещасного випадку — це й стало офіційною версією: нещасний випадок, — і надалі продовжувала передавати новини між замком та Пештом, у потязі познайомилася навіть не з одним, а одразу з двома червоногвардійцями.

У нас з'явилися свої (власні, підготовані) два червоногвардійці.

Один з них був сином слуги мого прадіда; будучи слюсарем, він потрапив у соціалістичні води, та не забув про наші родинні відносини і запропонував тітці Мії свою допомогу. «Недосвідчені» молодики раз за разом пояснювали і малювали перед контесою різними барвами, спираючись на нинішні доктрини, чудове майбутнє, як безтурботно та легко житиме батько дами — забувши про те, що батько дами й до цього жив легко та безтурботно, — отримає довічну ренту, держава потурбується про неї та її активи.

Мій прадід записав усіх новобранців. А потім помітив їх літерою «н!»: несерйозні. Дитячі, несерйозні ідеї: «н!».

Пізніше вони часто допомагали, в багатьох гострих ситуаціях виявилися захисниками родини — адже нерідко несерйозні новобранці перетворять моменти на серйозні, отже можемо додати і літеру «с».

Після початку революції громадський телефон був доступний лише для посадовців, та зараз він усе одно задзвонив.

— Алло! Це червона гвардія! — прадід, ніби торкнувшись гадюки, майже відкинув слухавку.

— Алло! Це Естерхазі! — відрізав він у відповідь.

Червоногвардієць повідомив, що потягом прибувають родичі і просять вислати машину. За декілька годин прибув караван, і «маленький пролетар Матяш», носій радості та надії, за згодою різних товаришів вирушив туди, що вже не можна було назвати спадком його батька.

Гейне пише, що його колиска гойдається на межі вісімнадцятого та дев'ятнадцятого століття. Колиска мого батька також гойдається. Саме завалилася тисячолітня Угорщина.

65

Зібралася родинна рада, і не через завал, а тому що треба було тікати, бо з'явилася небезпека, що мого маленького татка візьмуть у заручники.

Насправді вони просто схилилися головами; справжня сімейна рада, це правове та фамільярне утворення. Уперше це зробив палатин Миклош, він скликав старійшин та вирішив, що потрібно збиратися щороку, для вирішення важливих питань, якщо вони були, а якщо не було, то «просто посидіти в родинному колі і файно провести час».

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

66

Цей Вілмош, отець Вілі, як називали його мої батьки. Одного разу, будучи на сімейній прогулянці, ми зайшли в гості до цього парафіяльного священика Гестешу, який, ще будучи молодим капеланом, переховував мого батька наприкінці війни. Нашого батька він шанобливо величав графом, що нас дуже тішило, ми думали, що це гра така; звичайно, Вараді б за дві секунди їх розкусила і тут же викрила би змову клерикальної та олігархічної реакції. Нашу матір він також називав графинею, проте їй це якось не підходило, було це якось безтактно, її обличчя одразу виражало спантеличеність, вона вважала це перебільшенням. А з батьком це проходило.

Хоч ми й прийшли без попередження, та отець Вілі навіть і не думав нас відпускати без обіду. Він одразу наказав своїй кухарці ввіймати двох квочок і жестом показав, що з ними зробити.

— Салат з огірків та картопля з петрушечкою! — і підморгнув нам. Він одразу ж приніс вина, налив. — Молодому пану також, — і знову підморгнув.

Мати намагалася протестувати, здебільшого концентруючи свою увагу на батькові.

— Можливо, пізніше, за обідом, — запропонувала вона.

Та вона чудово знала, якщо чоловіки хочуть випити — вони п'ють. Ми пили. Після чого піп пішов перевдягатися, досі він був у цивільному, і я навіть не хотів вітатися з ним по-церковному. Щойно ми залишилися на самоті, батьки почали перешіптуватися, наче в школі. Особливо матінка.

— Що ми робитимемо тут до обіду?

У батька був чудовий настрій.

— Не хвилюйтеся, маловірні. Святий отець потім... — і вказав у бік кімнати священика. Мати махнула рукою і поглянула на годинника: ми могли ще до обіду подивитися замок.

— О Господи, — закотили ми очі догори, — знаємо ми, знаємо, готичні халуши!

У принципі, подібні вилазки завжди планувалися з повчальною метою, матінка хотіла прогнати нас через усю історію мистецтва Угорщини: Оча, Лебень, Як, Жамбек, Естергом, егерський мінарет. Така вже в нас країна, у відчаї думали ми, що на кожному метрі трапляється щось мальовниче. На що нам неодмінно треба звернути увагу. Ось ця несподівана безсердечність життя і була сконцентрована у стогоні «готичні халуши».

— Чудова думка! — посміхнувся батько. Помітно було, що його несе течія, так само як і нас, проте без дорослого наглядача. Мама знову махнула рукою. А наша сестричка забралася їй на коліна.

Якщо квочка, думав я, це те ж саме, що й курча, тоді у нас проблеми, адже сьогодні п'ятниця, а в п'ятницю не можна їсти м'яса. У ті часи курятина цінувалась дорожче, ніж телятина; вона рідко нам діставалась, і я дуже її любив і все-таки, не роздумуючи, поставив запитання. Батькам у дитинстві не можна було говорити без дозволу, не можна було говорити про себе, не можна було ставити запитань, тим більше про їжу (не можна було навіть похвалити страву, бо це вважалося вираженням думки, що могло допустити вираження критики). Почувши моє запитання, отець Вілі аж засявав.

— Правильно, чиста правда! — сказав він, застібуючи сутану. — Чудове спостереження. Молодий пан чітко підкреслив проблему!

Мені він не подобався. А особливо те, що мене він не називав графом. З якої ж це причини? Так-так. Ми ж зібралися подивитися наш колишній замок, хіба ні?! Я йому покажу. Я говоритиму з його єпископом. Нехай наведе порядок.

Він благоговійно тягнув час, наче фокусник, який готується до виступу. (Благоговійним ми називали одного вчителя в гімназії; він був хорошою людиною, викладав у нас історію мистецтва і був у такому захваті від тої краси, яку намагався вбити нам у голови, що майже задихався.)

— Наш юний друже — Господь Бог тобі друг! — завдяки гарному вихованню, — кивок у бік моєї матері, у якої на обличчі з'являється скрипуча посмішка (рівень неприязності моєї мами, як і кількість лайкових рукавичок, часом досягали-таки промовистих масштабів, і для демонстрації цього використовувались найрізноманітніші засоби, — всі, які лише можна уявити, вся мова тіла: жести, міміка, вся найбагатша гра поглядів — о, це матове згасання погляду! У того, хто загляне в цю хвилину в її очі, просто зникає бажання жити, вони подавляють будь-яке бажання, будь-який план ще до його зачатку. А ця її тихість, мовчання, німота...), — справедливо звернув увагу на обставину, яка й так була у кожного з нас на думці.

І от він витяг кролика зі свого циліндра (хоча короп був би доречнішим у п'ятницю), заявивши, що має можливість і дане йому право, за вагомих причин, звільнити віруючих від посту, дотримання якого, до речі, на юних панів узагалі не поширюється, та якщо того потребує душа, тоді — дивися вище.

Я не міг у це повірити, він хоче жерти м'ясо і використовує нас як привід!

— Сьогодні п'ятниця, і я не їстиму м'яса в п'ятницю! — сказав я йому з усією рішучістю, гадаючи, що таким чином попаду до раю у порівнянні з *такими!* Треба перевірити, чи він узагалі священик. (У такі моменти мама так гарно вміла вимовляти «agent provocateur»¹...) Я подивився на батька — нічого. Священик підійшов до мене і погладив мене по голові.

— Ну, не можна бути таким категоричним.

Батько налив вина, а мама почала метушитись, натякаючи, що нам пора до замку.

Мама завжди перераховувала нас, як качок, чи ми всі на місці. Один, два, три, чотири і п'ятим показувала на батька, але ніколи не вимовляла: «п'ять». Один, два, три, чотири...

— О, дороженька... тс-с!

¹ Провокатор (франц.).

До речі, замків з назвою Гестеш у країні було три: в Гемері, в Тренченській області та тут, в області Комаром. Хоча Кестхей, біля Балатону, теж родич Гестеша. Колись він називався Гестел. Саме слово «гест» означає серцевину, тверду частину дерева. Не виключено, що перший будівельник обніс його дерев'яними стінами, твердими, як серцевина бука.

Наш батько, як і належить батькові, знав усе. Наприклад, він міг назвати усіх угорських королів, що, в принципі, майже «все». Він знав не тільки конкретні речі, але й бачив їх місце у світі; коли там у них був Карл V, то у нас був такий-то, а Карл був племінником Катерини Арагонської, з якою чоловік її, англійський король Генріх VIII, розпочав шлюбозрозлучний процес, коли («Саме тоді?» «Не саме, а тоді») наш король Лайош потонув у річці Челе, в якій води було горобцю по коліна. А коли помер Фердинанд I, то зразу з'явився Шекспір. Непогана заміна! Він розказував це не як вчитель, і нам це не потрібно було запам'ятовувати (мама розквітала, наче троянда, якщо ми вимовляли, або кидали їй в обличчя Гірландайо¹ чи Поллайоло²), батько нічого не хотів, він тільки говорив, розповідав, більше самому собі, ніж нам, щоправда, якби нас не було, то він узагалі мовчав би. Тому те, про що він говорив, було реальним. У школі реальною для мене була лише математика, все інше було схоже (в рідкісних випадках цікаве) на дресирування тварин. Він говорив так, як коли кажуть, що падає дощ у випадку, коли падає дощ. При цьому не думаючи ані про парасольку, котра була б дуже доречна, ані про посів, для якого таким доречним був би дощ.

68

Фатер не завжди так розмовляв з нами — частіше він узагалі не розмовляв, — а от бабуся завжди розмовляла саме так. Їй нічого не варто було охопити одним поглядом триста-чотириста років, чи то зранку, чи в середу, не кажучи вже про вічність, котра мала набагато більше чотирьохста років. Це була перспектива, з якою вона дивилася абсолютно на все: на події, на людей, а особливо на втрати та поразки.

Одного разу її запросили на радіо, якесь там соціологічне опитування: минуле і сьогодення, пани та слуги у дзеркалі сучасності — дещо несподівано, але загалом у відповідності до характеру кадарівського режиму. Щоправда, характер цей проявляв себе поступово, точніше, саме в силу його специфіки країна не дуже поспішала з ним ознайомлюватись. Люди на все закрили очі, вони вже стільки всього бачили, що цього разу вирішили: нехай буде, що буде, нехай станеться те, що має статися, аби тільки вони про це не говорили, не бачили, не знали. Не кажучи вже про те, що насправді неможливо було зрозуміти, що є що, навіщо і що до чого, позаяк «ні» перетворювалися на «так» і «не так», це вже давно не були ані «так» («ні»), ані «ні» («так»), і навіть «неможливо» («можливо»), адже кінець кінцем щось таки буде.

¹ *Гірландайо* — родинне прізвище художників з міста Флоренція, під яким вони увійшли в історію мистецтв.

² *Антоніо дель Поллайоло* (1433—1498) — флорентійський живописець, скульптор, ювелір і гравер.

В кінці радіопередачі гостей запитали, чого б їм хотілося, їхні три бажання. Здоров'я, більша пенсія, — сказала більшість, — та мир. Моя бабуся відповіла трохи інакше.

— Перше: я зичу здоров'я усій своїй родині. Друге: моєму єдиному синові я зичу здоров'я, успіхів у кар'єрі та щастя в дітях. І третє, найголовніше, бажання: Угорщині я бажаю успіхів та виконання її історичного покликання.

Здається мені, що в ті часи нікому, окрім моєї бабусі, більше не спало б на думку побажати чогось хорошого нашій країні. «Країна належить комуністам, — так думав угорський народ, — хто може бути таким дурним та цинічним, аби взагалі думати про власність комуністів? Аби вони всі повиздихали! Те, що можна, ми й так украдемо».

А от бабуся бачила далі, так уже вона була влаштована.

Наприклад, вона серйозно сприймала, точніше, буквально розуміла те, що радянське військо, — так казали, — тимчасово знаходиться на території Угорщини; поняття «тимчасове» та «постійне» мали для неї інакше значення, Угорщина була триста років тому і через триста років залишиться Угорщиною. Країна — це не кондитерська, де можна зжертити всі тістечка, її не можна просто так захопити, і така напасть, як цей комунізм — хоча сама по собі його ідея досить правильна та *блага*, — в силу своєї природи довго тривати не може. Щоправда, і це «довго» вона сприймала якось по-своєму, не вимірювала своїм життям, бо не вважала його важливим. (Мені це видавалося досить образливим, позаяк тим самим вона показувала, що моє життя теж неважливе, що постійно підкреслювала суворими покараннями.) Тридцять років для неї означало лише тридцять років, а не цілу вічність (батько називав Тридцятилітню війну найдовшою в історії людства). Турки запрягли країну в ярмо не до кінця світу, а лише на сто п'ятдесят років, що забагато, — але така доля багатьох країн: то вони сто п'ятдесят років тягнуть ярмо, то на сто п'ятдесят років одягають ярмо на інших, бути країною — не дівчача мрія. Доля країн важка, бо важке рабство і важка слава, важке приниження і важкий тріумф. Країни заслуговують на жалість, особливо та, яку ми називаємо своєю. У будь-якому випадку неможливо думати про наших дітей, про онуків без того, аби не думати про країну, котра є нашою, навіть коли вона не наша, навіть якщо справи кепські і буде тільки гірше, не тому, що жити в ній дедалі важче, ні, не важче, справи починають покращуватись, адже це країна. Стан країни, її дух витягує з людей найгірше, в цьому найгіршому криється реальний стан речей, поганий стан, і ось тому потрібно бажати країні успіхів та процвітання, — заради нас самих.

На листах до бабусі треба було писати «КПВ Орослань» (кінцеве поштове відділення Орослань), що звучало так таємниче, наче бабуся жила на кінці світу, тобто ще на крок далі. Писати треба було регулярно, але не листи, а відкриті поштові повідомлення, і вона писала такі самі. Ми писали та діставали неймовірно нудні листи. Вона писала про погоду та врожай кукурудзи, а ми — ну, в цілому про те саме. Вона жила на вулиці Майк і тому звалася майкська бабуся, на відміну від пештської бабусі, котра жила на вулиці Монітор. Майкський палац початково був збудований для чернечого ордену, камальдулів.

У мене з братом була така камальдульська гра, ми використовували її замість сварок. Бабуся казала, що «вони вилупилися з бенедиктинців» і не розмовляли між собою. Наша гра полягала в тому, що хтось робив великий крок, наче виходив з бенедиктинського ордену, а потім з ним не можна було розмовляти. Братові мовчанка давалася краще, ніж мені, щоправда, використовував він це нахабно, під час сварки зі мною «виходив з бенедиктинців», залишаючи мене з відкритим ротом. У такі моменти я поводився так, як Йозеф II, подробиці не описуватиму, але камальдулів він заборонив.

Їх називали білими братами, бо вони ходили в білих сутанах, з фартухами ззаду і спереду, перев'язані пасками на поясі; на ноги вони взували сандалі, рідше чоботи, середину голови вони голили і носили довгі бороди. Вони жили в будиночках, які оточували головну будівлю; їх збудував мій предок, не знаючи, що будує це для моєї бабусі. У будинку було чотири приміщення: спальня, кабінет, комора, капличка та довгий коридор. А ще маленький дворик. Сусідів не було видно. Обітниця мовчання влітку та взимку призупинялася на три дні. Цікаво, про що вони розмовляли в ті дні? Три дні про що? Якщо хтось із них хворів, то ставив на підвіконня горщик, таким чином браття та непосвячені знали, що сталася біда. Кожного літа, особливо коли в нас народжувався братик чи сестричка, ми проводили у бабусі. Вона вчила нас праці. Ми, звісно, бачили, що батько постійно працює, та не хотіли від нього вчитися, позаяк він постійно сидів за столом і перекладав, що означало: нам постійно треба було б учитися. Мама намагалася залучити нас, але — питаю я — до чого? Ходити на закупки до торговельних центрів, поратися в городі, — усе це не чоловіча робота (вислів нашої сестрички!), яку ми з доброї волі не виконували. Та й за неї не платили.

Основна робота, яку нам доручала виконувати бабуся, — це носити воду та пиляти дрова. З колонки нам треба було носити воду у двох графських білих емальованих чайниках, і за кожну доставку вона платила по 50 філерів. Нескінченними здавалися нам дрова, котрі ми розпилювали. Плата нараховувалася з товщини дерева, а за твердий бук йшла доплата. Товщина оплачувалася: 10 філерів, 20 філерів, 50 філерів, 1 форинт, 2 форинти. Ми самі вимірювали дерево й ніколи її не обманювали. Проте один одного ми перевіряли. До сьогодняшнього дня я з першого погляду можу сказати товщину дерева.

Якщо виникали спірні моменти, то останнє слово завжди було за бабусею.

Після 1945 року все забрали, але через те, що дідो був проти німців, кілька соток їй таки залишили, і вона, здавши їх в оренду, звідти мала картоплю, фрукти та овочі. У старому погребі зробили хлів для Каті — корови, за якою доглядала сестра бабусі, тітка Емма, але так її ніхто не називав, усі називали її Тімбі. Ми полюбляли це ім'я. Вона була схожа на нашого прадіда, якого ми щодня бачили там на фотографіях, його консервативну, антиреволюційну силу. Доброта Тімбі впадала в очі навіть нам, дітям, можливо, тому, що вона складалася виключно з доброти; ранком вона йшла працювати у лісництво, ввечері поверталася додому, йшла до Каті, вечеряла, трохи читала британську пресу, потім йшла спати. В ній існувала тиха рослинна доброта. Та, можливо, нам це тільки здавалося. Якось вона залишила відчиненими два вікна, і нестерпний протяг охопив найважливішу частину будинку, коридор. Це була наша їдальня, кухня та кімната відпочинку.

— Який холодний вітер дме через тебе! — сказала бабуся, на що Тімбі відповіла:

— Ну і нехай собі дме!

Це ми теж запам'ятали: «нехай собі дме».

Окрім корови, були ще собаки, незліченна кількість котів та бліх. Ми змагалися, в кого зранку більше блошиних укусів. Їх ми теж по-чесному рахували один на одному, особливо в місці, де починалася резинка піжамних штанів, та бабуся нас завжди спиняла:

— У вас, бачу, свербіж!

На що ми просто випадково відповідали:

— Бабусю, але воно таки свербить!

У ловлі бліх найкращою серед нас була сестра, в неї була хороша витримка і довгі нігті.

— Яке гидке створіння! — казала вона, коли чула хрускіт блохи під своїми нігтями.

— Це Боже створіння! — відрізала їй бабуся.

Ечедське болото теж було творінням Господа! Його ми ненавиділи ще більше, ніж бліх. Бо блоха хоча б чесна, слабка, стрибуха, але чесна. З нею ми знали, на що розраховувати. Укус — то укус, свербіж — то свербіж. А чухатись — то чухатись. А от Ечедське болото!.. Це один зловмисний підступний злочинець! Один з прадідівських маєтків знаходився в тих краях, звідти про нього дізналася і бабуся. Дідо розповідав так, наче диктував, а бабуся — як будь-хто. Позаяк розповідала вона не від душі, вона робила помітки, до яких потім прискіпливо поверталася, і окрім написаних речей більше нічого не говорила. І якщо ми щось питали, то вона дивилася в свої записи і шукала, а потім просто розводила руками:

— Нема...

Як справжній письменник.

Землі на болоті були родючими, але дуже небезпечними, позаяк легко займалися. Якось вона ходила з батьком по ще паруючій землі і навіть крізь чоботи відчувала тепло. Загасити землі можна було, тільки огородивши те, що тліло. Та остаточно лише зимовий сніг міг загасити землі. Якось два воли задихнулися від диму. Два воли, які отруїлися чадом, — це вже щось!

70

— Непотрібна мені та французька! — кричала в розпачі моя чотирирічна бабуся, впавши лицем у сніг. Нова французька гувернантка побігла скаржитися, прийшов прадід: бабуся розмовляла чотирма мовами, як рідною, хоча латиною вона тільки писала та читала. У Майк приїздило багато іноземців, і вона з радістю розповідала їм про замок та його території тою мовою, якою вони просили. У своїх бавовняних панчохах, дощовику та чорних чоботях вона не відрізнялася від тамтешніх селянок. Вона сутулилася, і спина її дедалі горбилася, що надавало їй вигляду баби-яги. Ну, я саме так уявляв собі бабугу, тільки злу. Я намагався, та в мене не виходило побачити злість у бабусі.

Коли її діда розбив параліч і він потрапив до інвалідного візка, пересуватися йому допомагав його вірний слуга Бокор Анті. Всі діти стали його боїтися, окрім бабусі. Одного вечора він несподівано перестав говорити; тобто він говорив, але ніхто його не розумів. Нічого, навіть приблизно. «А хто такий цей Дегенфельд?» — спитала його бабусина мама, на що отримала шквал

злого гарчання. Родина була спантеличена і стояла мовчки. У них було багато гостей, і це було дуже незручно. І тоді старий повернувся до своєї маленької онучки і запитав у неї щось цією новою, нікому незрозумілою мовою. Та видно було, що це було щось важливе. Він чекав відповіді. Бабуся оглянулася і помітила, що всі дорослі опустили голови. Що їй тепер робити? У неї була своя вигадана мова, якої ніхто не знав і якою вона розмовляла з рослинами, тваринами та Господом. Цього вона не віддасть. Та побачивши на суворому обличчі діда сльозу, вона почала говорити: «Кланьок кромере гамалі...» Вона передала свій секрет дідові. А він щасливо кивнув.

Пізніше він помер. (Його собака Поту помер одразу після нього.) Бабуся без упину плакала. Прабаба Мелінда хотіла викликати лікаря, та прадід не дозволив. Він зайшов до кімнати своєї доньки, взяв її обличчя обома руками і прошепотів, навіть не тихо, а обережно:

— Кланьок кромере гамалі! — Плач зупинився.

71

«Твоя бабуся (була) затята угорка», — чув я багато разів. Це не звучало ані як критика, ані як похвала, скоріш, як констатація факту, затята угорка, *terminus technicus*, так би мовити, безоцінне судження. Десь у глибині душі ми сподівалися, що ми теж затяті угорці. Кров не перетворюється на воду.

Карої прославилися набагато швидше за Естерхазі. Карої Мергард уже у 1387 році мав незалежну судову владу, за часів короля Житмонда вони здобули титул баронів, свій перший маєток вони не дістали, а збудували, що вони постійно підкреслювали; нас та нам подібних, хто терся біля двору, вони сприймали просто як почет. Великі пани, але в маленькому містечку. Після зборів вони їхали не до Відня, а намагалися якомога скоріше повернутися до себе у Сатмар.

У вісімнадцятому столітті все це змінюється. Вони також приєднуються до двору. Вони встали в один ряд з нами, та все одно випадають з нього: зберігають свій статус «великих панів». Прадід береться за важливу посаду (він декілька разів стає прем'єр-міністром), але тільки доти, поки він у гармонії зі своїми найпотаємнішими та найглибшими принципами. Якщо цього не було, то він усе кидав, бо його не цікавили політичні інтриги. Він не громадянин-політик, котрий дістає привілеї через свою посаду. Він вважає, що й так народився з досить великою кількістю привілеїв, тому може собі дозволити не використовувати кожен з них і платити з власної кишені за комфорт. Його стиль життя був незалежним від громадської думки.

Якщо ставитися до цього серйозно, то він був «сільським паном». Окрім чистого пуританізму та аристократичної гідності було в ньому щось звичайне, цивільне. Він був з тої самої породи дерева — не скажу, якої товщини, — з якої його прародичка Христина Баркоці, котра написала своєму чоловікові Шандору Карої, коли вони дістали графський титул: навіщо воно їм здалося? Навіщо старій аристократії новий герб? У нас і так гарний герб, а треба відливати нові печатки, а ювеліри дорого коштують. Пасинок сестри моєї бабусі, Лоці, постійно пиляв свою мачуху за те, що Карої одружувалися між собою, бо всі інші були для них недостатньо хороші. Коли Карої були серед своїх, то знавалися, що в Угорщині не існує нікого кращого за них.

А от Естерхазі з часів палатина Миклоша вважали Угорщину своїм ігровим майданчиком. У цьому контексті не було важливим їхнє походження від народу Соломона. Естерхазі небагато думали про те, хто вони і звідки.

Хто і звідки.

72

У замку Мача знаходилися два надгробки Дам'янича та Лакнера. Вони потрапили туди таким чином, що Карої Дьордь, прадід моєї бабусі, їх купив — хотів купити, потім таки купив — так званий маєток Черновича Дюдора, який називав себе свояком Дам'янича. Коли відбулася страта, Чернович відправив свою довірену особу в Арад, на місце страти, аби той привіз тіло його свояка додому. Але позаяк в обох страчених були однакові бороди, довірений привіз два тіла. Один її мачарський знайомий доглядав за цією могилою, навіть фото надсилав, воно збереглося. Якщо бабуся їздила до кордону, то бачила арадські гори та замок Вілагош, що нагадував їй короля Матяша, який ув'язнив у темниці замку її брата, Сіладі Міхая.

Бабуся мала десять років, коли їй довелося виступати на одному із заходів «тюльпанового буму». Його організувала теща Карої Міхая, Зічі Елла: кожен, хто хотів йти крок у крок з модою, повинен був носити брошку з тюльпаном або заколку на волоссі з тюльпаном, чим демонстрував оточенню, що купуватиме речі тільки угорського виробництва. На вулиці Ваці ювеліри виготовляли тюльпани, інкрустовані рубінами та смарагдами, а капелюшники прикрашали капелюхи тюльпанами. Щоправда, це абсолютно не заважало дамочкам купувати свої туалети у Відні та Парижі та привозити своїм діткам матроські костюмчики з Лондона. Сестра бабусі, теща Лоці, так хвилювалася, що бабуся себе осоромить, що аж заховалася під стіл. Проте виступ пройшов добре:

*В угорців є одна національна квітка —
Прекрасний зеленолистяний тюльпан.*

Оце всі запам'ятали.

Один-єдиний угорський вірш, котрий я знаю напам'ять, без помилок, це той, котрого навчила мене бабуся. Вона написала його мені на маленькому клаптику паперу, і звучить він так:

*Були вже тут і турки, і татари,
І стільки було в нас вже бід,
Аж занадто!
• Нили ми, страждали ми,
Стікали кров'ю, вигрібали
Загалом.
Та от нема в нас сили,
Як з'явилися німці.
Зникла вся.
Господи наш милосердний,
Прибери цих кровопивць
З нашої землі!*

Знаю його весь, без помилок.

Бабуся ціле літо ходила на меси. Інколи ми ходили з нею. Перша лавиця числилася за нашою родиною. Лавка покровителя. Є церкви, де по сьогоднішній день на лавках є такі написи, але тепер на них сідають усі охочі. Хто може. Капелан після меси завжди тікав, він опікував п'ять церков, тому біг з меси на месу. Але після служби він завжди встигав перемовитися кількома словами з бабусею.

Ми часто бачили їх, коли вони розмовляли: у нього, на вулиці, на березі озера, на оросланьській пошті (єдиній). Наче бабуся повернула церкву у світ, у суспільство. У країну, між людей. Священики переховувалися так само, як і російські вояки — їх ніде не можна було побачити. Казарма та церква — ось де їхнє місце. Насмілюся додати: у серцях.

Бабуся не керувалась якимись церковно-політичними мотивами, вона просто природно поводитися, за своїми принципами. А ми більше гралися, уявляючи велике каяття, коли голосно кланялися знайомим священикам. Ми з братом зустріли нашого капелана в автобусі — ми сиділи на передніх місцях, а він позаду.

— Слава! — гаркнув мій брат. А я, наче сварячи його, заволав:

— Ісусу Христу!

Ми саме відмовилися від соціального компромісу 1956-го, ось що означало це голосне вітання. Це просто вітання, зі знайомими треба вітатися, говорили ми собі. Дорослі робили вигляд, що нічого не почули, більшість споглядали краєвид, а капелан зашарівся.

— Закрий рота, синку, поки в тебе не з'явилися неприємності! — просичала поруч якась ворожа жінка, вона теж не дивилася на нас, але не через страх.

Бабуся вела постійне листування з усіма священиками парафій, що були в її власності, Керне, Кечкед, Варгестеш, Чаквар і т. д. Листування велося на важливі теми: обговорювалися теми проповідей, абстрактні теологічні питання (дотримуючись наказу Папи Урбана VIII обговорювати лише одну-єдину тему). У той час вона познайомилася з кардиналом Пачеллі (він був головою комітету з фінансів у підготовчому комітеті Євхаристійного конгресу), з яким вона вела постійне листування, навіть після того як він став папою.

Бабуся листувалася з Папою Римським Пієм XII — латиною.

Бабуся ніколи не демонструвала своїх почуттів, завжди тримала себе в руках, за винятком двох ситуацій: якщо заходила мова про її мертвого сина Менюша або про Еудженіо Пачеллі. Тоді вона діставала великий червоний альбом про 38-й конгрес, і нам треба було його передивлятися. Вона стояла над нами, наче чорна хмара, і перевіряла..., навіть не знаю, що вона перевіряла, можливо, саму себе, чи це просто була можливість, без притягування уваги, переглянути те, що... ні, це, напевне, просто була її зачерствілість, ностальгією вона не страждала.

Вона ніколи не була лагідною, ніколи з нами не сюсюкала, від доброти її завжди віяло холодом; кожен рух її тіла, кожен дотик — усе це було свого роду ритуалом — як, вітаючись, вона обіймала нас та стискала, коли при прощанні хрестила нам лоба, «З Богом!» — казала вона в таких випадках.

Щодо мене, то я не був у захваті від цього первосвященика в металевих окулярах. Він нещасний, я це бачив, і вже тоді намагався триматись якнайдалі від нещасних людей. Правда, ніхто не винен у тому, що він нещасний, а от у тому, що він це показує, — ще й як винен. «Прошу заховати!» Це я сказав своїй бабусі. Її суворість нас не лякала, а робила рівними. Навіть не рівними, а вільними.

74

У бабусі нам багато чого треба було: не говорити дурниць, працювати, допомагати по господарству, гратись, якщо був час ігор, дозволялося проводити кожну хвилину дня з користю і не брехати. Брехня вважалася найтяжчим гріхом, брехня у будь-якій формі та будь-якого ступеня. І що би ми не робили, як би не викручувались, використовуючи увесь свій дитячий досвід, якщо ми заслуговували викриття — воно було неминуче. У майкської бабусі годинник істини йшов без зупинки, вдень і вночі: «ку-ку», «ку-ку».

Покарання були суворими. Ну і, звичайно, справедливими. Проте друге нас мало хвилювало, наче воно взагалі хвилює дітей, а от суворість була навіть жорстока, інколи така, що від подиву ми навіть задихалися. Ми хапали ротом повітря, наче риби. І тому для нас залишалася непоміченою та залізна логіка, знати яку нам було б зовсім не зайве.

Ну хто б міг подумати чи збагнути, що коли хтось (чи щось) є творінням Господа, то це настільки серйозно, що творіння це, наприклад, не можна навіть перекинути через паркан? Про паркан обов'язково знати, що збудований він був із каміння (пан-засновник навіть дав дозвіл використовувати римські руїни в межах Керне та «спокійно виносити різьблене каміння із замку нашого у Гестеші» своїм робітникам), іншими словами, паркан цей був для ока непроглядний, це в минулому слугувало меті відділення келій братів від зовнішнього світу, а от сьогодні вже не метою, а наслідком цього було те, що перекинуте через паркан «створіння Боже» зникало з поля зору, і про місце його падіння можна було лише здогадуватися, ми навіть не могли підтвердити приказку про те, що воно завжди приземляється на чотири лапи; а от битися об заклад на те, скільки це безкриле створіння протримається у повітрі, ми могли без вагань, адже мить його приземлення можна було розпізнати на звук.

У цій справі не було рівних нашої сестричці. Мене трохи бентежила конкретизація кішки, те, що в неї є прізвисько, що вона все-таки створіння Господне, а от їй на це було начхати — її цікавило виключно підрахування секунд до моменту падіння.

Поступово повітряний простір нашого подвір'я заповнили літучі кішки, наче співучі пташки. Нас спіймали на гарячому — то було лише питанням часу. Бабуся мовчки затягла нас до своєї кімнати. Вона не питалася нічого, позаяк усе вже знала і без нас; не цікавило її ні те, хто на яку висоту кидав, муки совісті не сприймалися за пом'якшувальну обставину, її не цікавили жодні подробиці. В руках вона тримала гарапника.

— Що це? — спитала наша сестра, бо вона завжди про все питала.

— Це гарапник, — відповіла бабуся, від чого ми трохи заспокоїлися, бо не вважали себе собаками, навіть коли батько, будучи у гарному гуморі, лагідно нас так називав. На обличчі бабусі ми також не помітили нічого, що б натякало на той ураган, який на нас пізніше обрушився. Тоді ми вже не бачили її обличчя, на щастя, бо зіщулилися під ударами. Кожному дісталось по два, і коли ми отямилась, ураган уже скінчився.

Наші спини свербіли, і по них бігали мурашки. Ми сміялися, бабуся — ні, але вона і не сердилася за те, що ми сміялися. На нас вона також не сердилася, керувалася принципом: ненавидіти наші помилки, але не нас. Ну, не знаю... А от вона знала, що сміх наш за кілька хвилин зміниться пронизливим болем та кривавими слідами товщиною з палець. Ми наче були порубані на шматки, на які майже розлізлися. Тому ми навіть боялися поворухнутись. І це було найдивніше, наші нові рухи скидалися на підкрадання, ми наче переховувалися. Від бабусі, від закону, від самих себе. Нам не сподобалося.

Після цього лише раз літала кішка у Майку. Зате як гарно вона летіла! Людина одразу починала розуміти Ікара. Нас відвідав батько, що це був за день! Ми разом обідали, як узвичаєно в сільських хатах, бабуся коло вогню, а ми, чоловіки, за столом, за пральною машиною, котра слугувала столом. І одної миті якась із незліченних кішок упхалася у тарілку батька. Я вже був навчений у цій кошачій справі, тому мовчав. Батько теж нічого не сказав, він схопив нещасне створіння і викинув через довгий-предовгий коридор на вулицю. Здавалося, наче він тримав її за хвіст і крутив перед тим, як кинути. Летіло Боже створіння через увесь коридор, на вулицю, на світло, нявкаючи і розкидаючи лапи навсібіч. Це було неймовірне видовище, і я поглянув на свого батька, на свого великого, сильного батька, і відчув гордість.

Аж тут війнуло вітром од пічки.

— Матяше! — продзвенів холодний голос. — Матяше, прошу тебе, кішка — це теж Боже створіння!

І вона оговтала свого сина, мовляв, той зм'ялівся, як я. Мені це також сподобалося — двоє дітей біля пральної машини. Гарапником йому не дісталось, але у кішки довелося просити вибачення. Навіть не знаю, що краще (гірше).

У гарапнику було щось героїчне. (Якщо не брати до уваги собак...) А от домашній арешт! Ми навіть не знали, що то таке — арешт. Потім дізналися. А все починалося так добре. Бабуся, кажучи відверто, жажливо готувала, та це не мало значення, якщо ми були голодні (а ми завжди були голодні), то з'їдали все. За винятком тої гидоти з щавлем, яку не їла навіть корова Катя, така вона кисла. А якщо з'їдала, то одразу випльовувала. Так само як ми. Та пояснювати, що до чого, ми не могли, тому просто всі разом скаржилися на біль у шлунку, таке собі масове здуття.

Вона пронизливо дивилася на нас.

— У вас болять животи? — питала вона стривожено; те питання для неї було таким важливим, що ми не наважувалися відповідати, ми просто кивали.

— Тоді лягайте в ліжку.

До вечора в ліжку — нічого собі забава! Зранку ми хотіли встати, але тепер головою кивала вона. Це вже не було забавою. Третій день, у неділю, на кечкедському аеродромі планувалося парашутне свято. Нам не те що в Кеч-

кед, нам навіть надвір не дозволялося вийти, хоча звідти можна було б побачити хоч щось. Тоді ми жалібно почали скиглити, каятися у всіх гріхах.

— Заспокойтеся! — тихо казала бабуся. І ми змовкали.

75

Я дивився на бідолашного кардинала, та потім відволікся; бабуся показала на один рядок, на підпис до фотографії, котрий мені довелося прочитати.

— Де княжа постава? — Або: — Ось велич, гідність, знання та геніальність!

Та це все одно краще, ніж читати та перекладати Шаміссо готичним письмом. Зник його ореол чи що. Адже він також Петер. Правда, я хоча б знаю готичне письмо, навіть писати вмію.

Відриваючи погляд від червоного альбома, я бачив, як бабуся посміхається. Коротко, наче пробігла тінь, затрималася посмішка на її обличчі. Тоді я зрозумів, що прикрість треба виставляти на споглядання саме для того, аби потім у когось було таке обличчя.

76

Бабуся постійно молилася. Якщо вона не мала роботи, то відразу починала молитись. І навпаки — припиняла молитву для невідкладних справ. Якщо взагалі припиняла!.. Ми бачили, як вона сидить у кріслі в своїй кімнаті, або на стільчику біля пічки, із заплющеними очима, вся у чорному, з молитовником або чотками в руках. Її руки були схожі на руки батька, такі ж грубі, тільки з вузлуватими пальцями.

— Бабусю, ви зараз молилися?

Саме так, бабуся молилася. Вона примружила очі так само іронічно, як це робив батько. Проте іронія була для неї чужою, вона ніколи не вставляла «свої п'ять копійок», що є квінтесенцією іронії, — вона діяла. Або добре, або з користю, або добре і з користю. «Випадання» з колишнього стилю життя торкнулося її найменше, вона зберегла найголовнішу рису, так зване «діяння» («родина діячів»). Вона не зберегла аристократичність, бо в ній її ніколи не було. Важко навіть уявити, як вони з дідом узагалі співіснували. Напевне, правда, вони жили не заради одне одного. Та все ж стільки спільних справ... Напевне, саме через це та її уторську дикість вона не поїхала з дідом до Австралії у 1956-му.

— А про що ви молилися?

— Про що? Цікаве питання... Гарні питання ти ставиш. Якось і тобі доведеться на них відповідати. — Я почервонів, відчуваючи, що вона знає про мене все, а це суперечило моїй впевненості в тому, що не існує нікого, хто може знати про мене все. — До речі, я молюся за тебе, синку, — й уважно поглянула на мене.

Я люблю, коли за мене моляться, завжди любив і ставився до цього як до далекого рахунку в швейцарському банку, котрий і є, і нема, та чи є, чи нема, — примножується. Навіть не треба про нього думати, а він все одно росте. У кінці меси я ніколи не пропускав благословення «benedicat

vos omnipotens Deus¹», хресне знамення, «Pater et Filius et Spiritus Sanctus, Amen²». Я їх колекціонував. Класичний фарисейний підхід. Суть фарисейства я пізнав дуже рано, це прагнення до страховки, те, що світом править не любов, а заповідь любові, заповіді Господа загалом, і якщо їх дотримуватись, хоча б більшої частини, то як наслідок цього невидимого договору ми здобудемо собі спасіння, на відміну від тих, хто ці конвенції не виконує або виконує недостатньо, дозволяючи собі перелюбство та лінощі, на відміну від нас, потраплять до пекла.

«Нехай благословить вас Всевишній!» — щоразу, коли ці слова говорив мені священик, я червонів. Кожне слово в реченні я сприймав серйозно, так треба було його сприймати, і відчував, що мене благословили, і тоді червонів, через розуміння, що благословення так легко здобути; я пішов усього на одну месу, і Всемогутній Господь саме тоді, саме в ту неділю до обіду, знайшов час, аби приділити його мені, і навіть без того, аби він чи його суворі підопічні перевірили, чи я взагалі вартий благословення.

Це здавалося мені таким неймовірним та могутнім, що мені треба було себе захищати, моє тіло захищалося, мій розум теж, і настав момент, коли я просто перестав розуміти благословення. Це трапляється, коли одне слово повторюється так часто, що воно просто втрачає сенс і стає абракадаброю.

Я попросив тлумачний словник у батька. Благословити: просити благословення. На слово «благословення» я знайшов те, на що сподівався: допомога та милість Господня. Тоді я почав шукати «милість», де спершу перелякано прочитав: пощада та помилування — це означає, що мене великодушно пробачать та лінчують? — та потім нижче прочитав друге значення: відпущення гріхів та любов Господня, що мене одразу заспокоїло.

Тож я продовжував колекціонувати милість Господню на далекому, уявному рахунку, вважаючи, що навіть коли я і смішний у цій своїй старанності, навіть якщо такий підхід суперечить самій божественній прихильності, все ж я на кожній месі отримую благословення, тобто допомогу Господа, і ніхто не те що збирається мене лінчувати, а, навпаки, мені дарують всепрощення, яке поширюється, мабуть, і на це саме фарисейство накопичення, а це означає, що врешті-решт усе нормально.

Тоді я вперше в житті користувався *словником*. Я дивився на батька, очікуючи похвали, та він мене не похвалив. Навіть не розумію, чому (досі).

— Ти закінчив?

— Так, батьку, я закінчив.

— Тоді віддай.

77

Другий важливий випадок із словником, точніше розчарування, був пов'язаний з великим Бремом, «Любов серед тварин». Бракувало саме тому про ссавців. Загалом я вже знав усе про мурах, бджіл, риб, молюсків, їхнє сексуальне життя, хто і що, і куди пхає, які виділення, слина та пил куди потрап-

¹ Всемогутній Бог нехай благословить вас (лат.).

² Во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, амінь (лат.).

ляють і навіть, я сподівався стати частиною великого таїнства життя. Ну ще про китів читав. Мені пробували втовкмачити, що вони теж ссавці.

Не пригадую, щоби ми отримували хоч якийсь вид сексуального виховання. Мама намагалася посвятити нас у таємницю зачаття, але застрягла вже на заплідненні матки, ми, у свою чергу, теж застрягли в бажанні знати, конкретно знати, що то таке — матка та запліднення, і чи робить таке наш татко, і чи він робив таке (та це неможливо, бо татко такого б не зробив!). Я ніколи не зізнався матері у тому, якою гидотною видавалася мені картина запліднення (чи, можливо, гидотним мені здавалося слово «матка»?). Ми знайшли компроміс, дозволивши їй повернути загальноновживаний варіант капусти та лелек.

Мама вигнала нас із кухні.

Я розумію, що їй було важко. Мої молодші брати у три та чотири роки хотіли знати, чи мама ще незаймана, тобто вони знали, але хотіли почути підтвердження.

— Скажіть, мамусю, ви ще незаймана? — питалися вони.

Я думаю, це почалося через Діву Марію, адже на деяких зображеннях були схожі риси, а ще у мами була синя сукня, яка одягалася нечасто, і в ній вона виглядала, як Діва Марія, а ще Діва Марія була найкращою мамою в світі, а наша мама теж була найкращою. Яка не хотіла розчаровувати своїх дітей... (Вона постійно нагадувала нам той жарт, що у Діви Марії те ж саме прізвище, що і в нас. — Рафаель.)

У такі моменти я казав, що це вже занадто і що рано чи пізно правда все одно випливе, вона завжди впливає, але потім наробить ще більше лиха. Моя мама з нудьгою поглянула на мене, а потім знизала плечима, наче підліток. Бракувало тільки жуйки.

78

У мене навіть був свій молитовник. Добротний, великий, із золотими ініціалами, з кольоровими картинками, і навіть була до нього стійка, пюпітр, котрий нагадував, що наша мама вчилася грати на піаніно (та вона ніколи не грала, ніколи). Стоячи перед пюпітром, я відправляв літургію.

Dominus vobiscum

*Et cum spirit tuo*¹.

Вірую в Господа.

Ось це справжній молитовник, не знаю, звідки він узявся, напевно, це графський спадок. Був у мене ще малесенький молитовничок, він дістався мені від бабусі з Майку. По записках зрозуміло, що я другий власник, першим дістав цю книжечку мій дядько Марцел ще у 1932 році на день Св. Миколая, той самий, котрий зник у Другій світовій війні. (Не помер, а зник. Було страшною помилкою вважати інакше. Це було навіть гірше за кішок, проте без покарання. Якщо ми помилялися, то мама нас виправляла, проте так, без ентузіазму. Цікаво було спостерігати, як неправильно вимовлене слово виво-

¹ Благодать Господа нашого з усіма вами. І з духом твоїм (лат.).

дило її із себе набагато більше, ніж ця помилка. Але ж тут — протиставлення пам'яті про реальну людину!)

За записами я дістав книгу 1959 року на день Св. Іштвана, там було написано моє повне ім'я, поруч з ім'ям мого дядька Марцела. Між двома записами пройшло двадцять сім років, але почерк бабусі залишився незмінним — гарний. Проте помітна різниця між двома «і». Перша, давніша, я б сказав, більш кремезна; не те щоб дуже самовпевнена, та помітно, що ніщо її не обмежує. Чорне чорнило додає святковості письму: плавно загинаються лінії «і», легенько нахилиється вправо — старі гарні ручки теж впливали на красу письма, — і м'яко переходить в літеру «М». Моя «І» вже не наслідують-ся так близько підкрадатися до «П», вона проста, звичайна, нічим не відрізняється від інших.

Я любив читати та гуляти з цією книгою. Тоді я бачив себе ніби збоку, і те, що я бачив, мені подобалося. Охайний веселий хлопець, який на додачу ще й красивий та розумний (його красу вдало підкреслює чорна обкладинка книги), він не священик, але виглядає, як слуга Господній, його життя святе. Латиною я любив читати: *et vos fratres orare pro me ad Dominum Deum nostrum*¹. Угорською ж я читав про зраду Петра: *dico tibi, Petre*² (це ще латиною), кажу тобі, Петре, ще до того, як проспівав півень, ти тричі зречешся Мене. Я люблю цю частину і ту, де все так і сталося, й тільки потім заспівав півень.

*Cantavit gallus*³.

79

Тато трохи перебрав, але саме стільки, щоб стати найкращим батьком у світі; очі його не косять, а виблискують, і якщо він подивиться на тебе цими блискучими очима, то в них можна побачити увесь світ, як добре живеться! Саме це ти бачиш — так багато, а це ж тільки відблиск... — ну а відблиск моєї матері, себто її тінь, накинута на нього аж перебільшено: на світле — з усім роздратуванням та тривогою, вона хотіла потягти нас до Гестеша.

— Ще трішечки, графине! — мати не повірила власним вухам. Батько ж кивнув головою, він погодився: нащо чинити опір, щоб принести себе в жертву хорошому, краще сказати, звичайному мускатному вину?

— Наливайте, отче, за майбутнє і хлопцям також! — сказав батько священику, як якомусь офіціанту.

— Матіку, прошу вас, не робіть цього. Не експериментуйте хоча б із дітьми!

Мама бурчала. То благала, то наказувала. Мої брати та сестри, як завжди, повиходили, один тільки я залишився: мені було цікаво, і я теж хотів вина. У п'ятницю можна пити вино — біле, до риби!

— Один ковточок, любя!

— Ані любя, ані ковточка! — відрізала мати і вийшла на вулицю. Батько опустив голову, на обличчі здригнулися м'язи. Навіть не здригнулись, а просто пульсували. Це від нетерплячки, його губи стиснулися разом із щелепами. Смикаєть-

¹ І ви, браття, молитесь за мене перед нашим Господом Богом (лат.).

² Кажу вам, Петре (лат.).

³ Заспівав півень (лат.).

ся вилиця — саме це було сигналом, що з цього моменту з батьком треба бути обережним. Та зараз кому треба бути обережним, мамі? Котра саме вийшла.

— Ви залиштесь, — сказав батько м'яко, наче сам собі. Господи, як я налякався! Пастор тим часом уже наливав і мені також.

— Ну звичайно, я залишуся, милий! — повернулася мати, наче вона була на сцені чи серед великої компанії, — прошу, налейте і мені цього мускатного.

Священик зашарівся, батько посміхається, а я геть не розумію, що твориться, от-от знепритомнію. Я одним ковтком осушив свій келих. Я два рази бачив, як мама п'є вино, — це був перший. Треба було їй частіше пити, тоді батько не робив би цього сам.

— Ну то підіймайте келихи, раби Господні! — сказав батько легко і радісно, наче це не він кілька хвилин тому холодним тоном, безжалісно та грубо сказав матері: «ви залиштесь». Я не розумів, як можна так стрибати туди-сюди у своїх почуттях.

Наче якась домогосподарка, махав нам рукою услід священик.

80

— Бушує океан пристрастей світу! — і батько зупинився.

— Огорці! — сказали ми перелякано, аби не було біди.

— Ви тупі вівці! Не огорці, а угорці! — Він не сердився. Наш батько не просто знав усе, а ще й читав Бержені напам'ять. Бержені Даніеля ми любили понад усе, позаяк бачили, що саме він робить батька веселим, коли той його читає, тому і його самого ми вважали веселим генієм. Пізніше, в школі, ми розглядали його твори як антикомуністичну змову, та тато тоді вже його не читав.

Прогулянка «на вершечок гори» навіть маму збадьорила. Атож: мама обожнювала гори. Найбільше їй хотілося жити в Словенії або Швейцарії. Або в Норвегії. Карпатах. Гори — це дім богів та краси. Вона знала їх по іменах, наче людей. У грі «Країна-місто» щодо гір у неї не було конкурентів. Наприклад, Ретезат. Ми навіть не сперечалися, просто висміювали. Що ще за ретезат?! Добре, що не ревінь.

— Не треба намагатися нас переретазувати, мамуню, ці часи вже давно минули!

Вона образилася, неочікувано та раптово, по-справжньому образилася. Стала сумною. Наче ми відмовилися від свого минулого, наче відмовилися від Карпат та Трансільванії, від усієї старої Угорщини. («Велика Угорщина», — у нас так не говорили. «Велика вона і зараз», — казав наш батько.) Мама чудово розуміла, що Ретезат для нас була такою далекою, як і Велика Ведмедиця, просто далеке чарівне слово, яке пізніше ми таки знаходили на карті, це означало, що слово таки має сенс, проте Велику Ведмедицю не варто порівнювати з горами, це означало вже зовсім принизити нашу мамочку.

— Мамо, давайте поміняємо на Баконь. Баконь — це також гора.

— Але ж Баконь не починається з лігери Р.

— А й справді! — переглядалися ми розгублено. — Жаль, але тоді ми не можемо прийняти твій варіант. — Потім регочучи казали: — Ну що ж, матусю, тоді ти програла!

Мама (не кажучи вже про батька) була з Паннонії, вона навіть не приходила свого акценту і під горами розуміла дещо інше, ніж трансільванці. В Угорщині (під Угорщиною я розумію Угорщину) все, що не яма, — то гора. Варто було тільки трохи піднятися по шляху, що вів до замку, як матінка одразу починала розпинатися: яке гарне те, що вона бачить. Незважаючи на свою любов до гір, вона завжди думала про нас, тільки про нас. Батько думав про нас лише тоді, коли на те була причина. Ми це цінували, ставилися до нього краще, бо хотіли завоювати його увагу. Маму — ні, ми навіть не звертали на неї уваги, бо знали, що у будь-якому випадку вона наша.

У будь-якому випадку, підйом, сама можливість гори її надихали.

— Бачите оце, там...

— Пік гори, — констатували ми.

— ...оці гарні обриси гори, чий сірий контур наче змальований з картини.

Отам і оце; і те, що у тих далеких гір були імена і по них тиняються люди.

У всього є ім'я, і скрізь тиняються люди. Батько незадоволено слухав.

— Тобі варто створювати свої гори.

Наша мама поєднувала красу з мистецтвом та природою і тільки потім з людством; коли це вдавалося, то красою вона підтверджувала Господа. Краса — це прямий доказ існування Творця. Її віра відрізнялася від бабусиної, та навіть не змогла би пояснити вираз «доказ існування», вона не зрозуміла би дилему: існує Бог чи ні. Раціональність моєї бабусі не загрожувала дитячій невинності її душі. Господь завжди вищий — це її вислів.

На цих сімейних екскурсіях «знай свою рідну землю» мама насправді не хотіла показувати нам Угорщину, а її красу, красу загалом, про яку батько ніколи не говорив. Він говорив тільки про те, що є, про тепер, про те, що є в країні, у нас, про Матяша, про долю.

Батько досить довго слухав маму про «оце» та «там», а потім пішов в атаку, цитуючи Бержені.

— Ти, угорцю, квітуче насіння Арпадів, — сказав він. Наша мама: — Хто, я? — Батько обійняв її і продовжив: — Чому тремтиш в обіймах моїх, скажи, дівчино, чому? — Мама знову запитала: — Я?

Потім ми дісталися-таки руїн замку. Важко було б зараз його захопити — він обріс мохом та соціалізмом. Уже з'явилися трохи більші за кущі акації. Батько відвів нас на найвищу точку замку, звідки перед нами розкинулася чудова панорама, заворожуючий Задунайський край, усе паннонське багатство: наче природу неможливо знищити та загарбати. Наче вона і досі наша, а не комуняк.

Це хотів нам продемонструвати батько.

— Ось так усе під небом відбувається! — Ми повернулися до руїн та будиночку для туристів. Батько роздратувався. — Ще раз, — тепер уже руками показуючи нам, куди треба дивитися. — Ось так усе під небом відбувається! — Він сторожко спостерігав, чи ми дивимося на прекрасний край, який лежав перед нами. — Перевернула все всемогутня рука століть: зник уже благородний Іліон, не має влади гордий Карфаген, впали Рим та Вавилон.

Те, що Риму настав кінець, як і те, що на Вавилон розраховувати ми не можемо, говорив він якимось сумно, із розчаруванням.

Ще на початку підйому я відчув, що наче сп'янів. Уперше в житті і не з власного бажання. На цю думку мене наштовхнуло легке запаморочення, котре виникло, щойно ми покинули попівський барліг.

Я бубонів, спотикався та роззирався, як у німому кіно. Моя сестра закричала, а мама сказала, аби я поведився нормально. Батько з моїм наймолодшим братом на шиї йшов попереду та співав.

— Але в мене паморочиться в голові, все розмите, і, ой, у мене тремтять ноги!

Мама поклала руку мені на лоба.

— Гарячки немає, — сказала вона байдужкувато.

— Авжеж немає. Бо я не хворий, а п'яний!

Її обличчя зблідло, вона зупинилася, наче хотіла переконатися, чи добре мене почула, а потім нічого не зробила. І це нічого — ця тиша, смуток, мовчання — було для мене наче ляпас. Такого ляпаса я ніколи в житті не отримував.

Я залишився стояти ображений. Я тільки хотів, аби батько взяв мене на шию, як би егоїстично це не звучало, але зараз був винятковий випадок, випадок, в який я вляпався не з власної волі... Вони мені не вірили. Дивилися крізь мене. На якій підставі? За яким правом? Вони ж бачили, що мене напоїв священик. Таку дитину. Вони не можуть знати... ніхто в цілому світі, навіть сам Господь не може знати, що я насправді не п'яний, мені просто трохи потрібно допомогти, і з цими думками я впав у коров'яче лайно. Голова вдарилася в теплу землю. Сталося так, як написано: палає від сонця гола земля. В буквальному сенсі. Неможливо повірити в те, що це кажу я. Це неможливо. Навіть сам Бог не може зробити неможливе. Дарма, що він Всемогутній, та навіть він не може ділити на нуль.

Вони навіть не оглянулися. Сестра намагалася, та мати потягла її, і вони пішли далі.

— Вони не можуть вдавати, не можуть вдавати, що я брешу! — плавав я. — У вас немає права! — Вони віддалялися.

Удруге я бачив маму, що пила вино, коли у Відні помер дідусь, і батька не пустили на його похорон, посилаючись на те, що це не в інтересах держави. Трясця їхній матері!

На батькові не було помітно горя, він трохи згорбився та важче дихав. А ще він носив жалобну стрічку на піджаку та пальті. Її пришила мама. Подзвонили. Жалобна стрічка — це дуже практична річ, вона попереджає: злий собака, кусається. Та наш пес не кусався, це ми бачили: як завжди, він сидів у кімнаті та друкував. (Пізніше, коли до будинку провели газ і ту кімнату треба було звільнити, під його столом можна було побачити роздряпаний паркет, роками він сидів за тим столом і дряпав паркет ногами. Весь паркет у будинку довелося зняти, аби робітники могли прокласти труби; вони викопали траншею, купи землі мали вигляд загрозливий, наче в хаті йшла війна і там нарили окопів. Ґрунт був неякісним, тому й не можна було збудувати підвал.)

Я вийшов відчинити двері, та листоноша не дав мені листа з Міністерства внутрішніх справ. Я повернувся до кімнати, мама вже хотіла було йти, аж батько обернувся, здригнулася вилиця, і він сказав:

— Мій син візьме.

Мама останнім часом і так уже випадала із загальної картини. З керування, з допомоги, з жалоби. Краще сказати, була викреслена. Ми її викреслили. Батько радився зі своєю матір'ю, розмовляв зі своїм братом, вони листувались, а мамі не залишилося ані ролі, ані місця у тому, що відбувалося навколо. Вона не могла навіть допомогти, а вона завжди допомагала. Помітно було, наскільки батько був вдячний за навіть найменші прояви нашої дитячої жалоби. Він так обіймав нашу сестричку за її увагу, що ми навіть не знали, що й думати. І тепер тільки це мало значення, його батько помер, а він був нашим батьком, і мама тут не грала ніякої ролі. (Вона робила все, що в її силах.)

З листоношею я заговорив іншим тоном. Так, як ще ніколи до того не говорив, як син свого батька. Як його наступник. Наче смерть і мене піднесла на новий рівень.

— Мій батько не в тому стані, аби виходити з будинку. Я підпишуся замість нього! — і вихопив ручку з рук листоноші. — У домі жалоба. Листоноша перелякано виконав те, що я просив.

— Бідний пан доктор! — сказав він тихо.

Коли я увійшов, мама хотіла відібрати в мене листа, та я не дав і відніс його батькові, вона тим часом крутилася навколо нього, знову не було їй місця в картині. Батько дістав ніж для відкривання листів і легко, навіть театральньо відкрив ним листа, подивився на нього, одним поглядом можна було помітити його зміст, потім кинув його на стіл, прямо на друкарську машинку, опустив голову і заридав.

В його руці тремтів ніж. Як убивця, батьковбивця, котрий щойно зрозумів свою велику провину. Тоді я тільки зрозумів, що означає смерть діда. Вона означала, що відтепер ніхто більше не стоїть між смертю та моїм батьком. Цей ніж у його руках — це його власна смерть, і тепер неможливо буде про це не думати.

Я, ревучи, накинувся на батька, сопливий-слинявий, зі сльозами на обличчі, і почав його благати:

— Прошу, тату, не помирайте, будь ласка, не помирайте! — я вчепився в його шию, а він заспокоював мене, як мале дитя.

— Саме це колись я і збираюсь зробити. Я помру, а ти мене поховаєш. Колись ти ще будеш про це думати, але не зараз.

Я не припиняв плакати. Через деякий час матінка одірвала мене від нього. Вона не винесла мене з кімнати, а просто поклала в крісло, наче якийсь згорток. Потім підійшла до батька, обійняла та поцілувала його, допомогла підвестися, підвела до ліжка і вклала його, наче хвору людину, накрила його картатим пледом, ще раз поцілувала, і ми тихенько вийшли.

Увечері ми бачили, як вони п'ють на кухні. Мені снилося, що батько подякував мені за те, що я так плакав.

— Дякую тобі, сину, за твої сльози. Я ніколи цього не забуду.

Я заплющив очі, аби не чути цвіркотливих коників. Коники — тут, дуже близько. Я робив вигляд, що сплю, наче алкоголь збив мене з ніг. Брехати завжди можна. Мене знайшов пастух.

— Священик, — прошепотів я йому у відповідь. Він закинув мене собі на плечі, наче якийсь міх.

— Ось, — сказав він священику, недбало зняв мене з плеча і підпер до стіни будинку. Ще ніхто не поведився зі мною так, як цей пастух.

Священик повірив у мою казку, отож я нагородив його таким благородством, що дозволив нагодувати себе куркою. Він вклав мене спати у своїй кімнаті. Пізніше зайшла мама, без слів осудливо на мене глянула. А батько суворо сказав:

— Не варто таким бавитись. І не думай собі, що можна отак просто напиться, — і тихенько причинив за собою двері. Наче п'янка — це було якесь знання, до якого веде довгий і тернистий шлях. Як в анекдоті, коли батько приводить до корчми свого сина і заставляє його випити горілки, а той її випльовує і кривиться, на що батько йому каже: «От бачиш, йди додому і скажи матері, що я тут аж ніяк не веселюся».

А я, у своє задоволення, лежав у темній кімнаті. Хоча й не було в цьому аж так багато задоволення. І тут, на мій подив, зайшов священик і спитав, чи я не хочу сповідатися. Спочатку я подумав крикнути, але так, аби потріскалися вікна, потім подумав вигнати його з кімнати, наче свого діда, а потім вирішив нічого не робити, відвернувся до стіни, наче я спав, наче мене взагалі не існувало. Я лише знав, що існую, бо відчував смак салату з огірків у роті. Та він цього не знав, тому вийшов з кімнати, гадаю, в ім'я братерської любові.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

84

Я вже навіть не любив екскурсії, а от прогулянки після цього вже й поготів. Це я успадкував від батька (по-моєму, тільки це). Ми — я і батько — ходили на прогулянки у разі потреби.

Влітку 1938-го треба було; так відчував батько. В нього краялося серце. Мама вагалася, але пішла з ним. У лісі було страшенно спекотно. Ще так гаряче не було ніколи в наших краях. Небо було наче величезний скляний купол. Навіть не купол, а просто скло: гладеньке, нескінченне та безнадійне, яке зверху посипають піском, гравієм та мукою. Десь розмите, десь рифлене, десь кашоподібне спекотне небо над ними. Вони не шукали тіні, бо це було марно.

Вони піднялися на невеличкий пагорб, звідки було видно все навкруги. Паннонія прекрасна. Скільки око сягає — все могло належати батькові. Та це не могло прийти в голову ані йому, ані його дівчині. Йому не прийшло в голову з тої простої причини, що все, чого сягає око, не належить йому, бо так було завжди, все в цих краях належало його родині; а він, як первісток, з дитинства — великий пан.

85

Гадаю, що це неправда. Мій батько ніколи в житті на жодну мить не почувався паном. Його нечасті вибрики були лише від гордості його духу. Злість та нетерплячість проявлялись у нім не від влади, не від частої неувважності влади, а від тупості, безмозкості, від відрази до ірраціональності, навіть від ненависті. Та... було в його постаті, в його фігурі щось незрозуміле, незаперечна шляхетність, яка у поєднанні з іронією, що живиться мозком, могла впевнити цілий світ у будь-чому, у тому, що він пан, граф.

Він народився в одній із найвпливовіших родин і ніколи не мав ані грама влади. (Навіть над нами.) Після війни, так би мовити, von Haus aus¹ в нього не було влади, в нього відібрали все і von, і Haus, і aus; а до цього... я хотів продовжити так, що не було часу на владу, але це, звичайно, неправда, на це завжди є час, бо достатньо до неї доторкнутись, аби людина знала, чого хоче.

¹ В будинку (нім.).

Хто б міг відтворити музику, котра чулася угорцю, коли вимовляли прізвище Естерхазі?

Бабусі, звичайно, не могли, вони не для цього виховували моїх батьків. Вони, навпаки, нагадували їм не про прізвища, а про вчинки. Вони міцно тримали їх у реальності, аби ті не полинули на крилах мрій. За власність мого діда була більша тільки його влада (яка виходила за межі країни), та все ж після 1919-го він жив скромним сільським життям. На великі землі він дивився не під звуки солодких акордів, а з боку сірої практики. У сорок п'ятому він не схвалив роздачу землі, але не тому, що його це робило біднішим, а через те, що дрібні хазяйства недостатньо ефективні. Наче іронізуючи, він брав за приклад російські колгоспи. Він навіть трактував таким чином Карої Міхая. Хоч він його і зрадив, та дідусь так і не відвернувся від нього остаточно і завжди йому допомагав. Коли комуністи захопили владу, перед будинком Карої стояла охорона, котра його захищала й охороняла. Тому дідусь завжди приходив з боку саду і через вікно залазив до свого «червоного» родича (внучатий брат матері і навіть батька бабусі), аби за обідом обговорити свої «справи». Вони ні в чому не погоджувалися. Дідусь вважав земельну реформу комуністів кращою, ніж у Карої. Він так не вважав. Дідусеві принципи керувалися його принципами.

— Твій дідусь був розумним чоловіком, котрий заплутався в деталях, — говорила пізніше дружина Карої.

— У цьому Карої не звинуватиш, — відповідав батько двозначно. — Він бо й справді не знав, у чому заплутався.

86

Батько мій жив за строгим розкладом. У моєї бабусі були особливі погляди на виховання. В ті часи навіть найбільш люблячі батьки вважали своїм обов'язком зламати волю своїх дітей, навчити їх слухняності і покірності, приблизно так, як сідлають диких коней. Бабуся час від часу переповнювалась ентузіазмом щодо нових теорій, які входили в моду. Тоді вона з великою завзятістю випробовувала їх, частіше на найстаршому з дітей. Однією з основ було привчити дитину адаптуватися до химер погоди, тобто звикнути до холоду. Вона виставляла мого батька навіть у лютий мороз прикритим лише легеньким покривалом, а інколи і взагалі без нічого. Присутні з жахом спостерігали, як тупцяють дві червоні ніжки на морозяному повітрі. Пізніше вона наслідувала вчення такого собі професора Кнейпа, і дітям треба було перебігати через замерзлий сусідній потічок босими ногами. Ця модна справа називалася водолікуванням. Шкарпетки та рукавички їм узагалі не дозволялося носити, навіть якщо був сніговий буревій. Одного разу дядько Чарлі, якого навіть із заплющеними очима можна було впізнати через його міцні лавандові парфуми (а з відкритими — по його шовкових хустках La Valliere), помітив, що дитячі обличчя та руки аж посиніли від холоду, і схвильовано запитав: чи їм не холодно в літньому одязі в кінці листопада. Діти сприйняли питання як провокацію, мій батько виструнчився і з непідробною іспанською хоробрістю заявив:

— Ми не мерзляки!

Я теж не ношу ані шапки, ані рукавиць, але за цим нічого не криється.

Другим і основним стовпом суворості була страшна «панна» Ірен Фурманн, котра відносилась до нас якимось чином через графів Андраші. Вона ще бачила старого Дюлу, красивого повішеника (якого повісили за наказом імператорського суду), вона поважала його як напівбога. Вона була якоюсь невизначеною: на мужчину схожа вона не була, але і жінкою її важко було назвати. Вона була німецького походження і синьою-синьою панчохою. Навіть неможливо було уявити більш синю, та більш панчохоу. До несподіваних та історичних змін її настрою всім треба було підлаштовуватися, навіть бабусі, бо панна Фурманн представляла славетне минуле. Вона походила з південної Німеччини і у своїх почуттях, уподобаннях та принципах була непідробною пруссачкою і зневажала угорців. Перед дідусем вона цього не показувала, та перед батьком не соромилася.

— Von der Barbarei in die Dekadenz seid ihr gefallen; die Zivilisation habt ihr überschritten¹, — казала вона.

Вона завжди палала від злості, якщо незнайомці вважали її за посередню гувернантку. Якщо дідуся з бабусею не було, то вона вважала приниженням, що їй доводилось обідати в дитячій кімнаті, навіть якщо вона сиділа за окремим столом. Навіть Гайдн не був таким вибагливим.

— Її захопленням була німецька філософія, твого батька з його братами вона заставляла вчити Шопенгауера², Канта³, Ніцше⁴, — розповідала тітка Карла, — ще до того, як вони вивчили граматику. Мене, слава Богу, вона вважала абсолютно не здатною до культури.

Діти до чотирнадцяти років їли окремо, зі своєю нянькою або гувернанткою. Довгий час вони не брали участі у вечерях. Інколи вони садовили за стіл Карлу, аби їх не було тринадцять. Вони поважали чужі забобони.

Коли позрізували виноград, зрізаною лозою розпалювали камін, дорослим дітям дозволяли стерегти вогонь, тоді не треба було рано йти спати. У дитячій кімнаті на столі знаходився папірець з пунктами: «Чистити зуби: тричі на день по 3 хвилини. Мити руки: 4 хвилини. Вдягатися: 7 хвилин. Ранком: холодний душ (15 градусів за Реомюром), ввечері теплий душ (20 градусів за Реомюром), по 5 хвилин».

За столом також панували суворі правила. Наприклад, воду можна було пити лише після обіду. Карла попросила води. Не дали. Тоді вона все виблювала. Вона божественно вміла блювати: будь-де. Навіть без будь-якої причини.

— Мене, дітки, не варто трукати, — казала вона сміючись.

Два тижні вона блювала, та марно, води так і не дістала, це було питання не здоров'я, а етикету. Проте її годували на кухні, готували для неї окремо,

¹ Ви з варварства перескочили одразу в декаданс, а цивілізацію проминули (нім.).

² Артур Шопенгауер (1788—1860) — німецький філософ.

³ Іммануїл Кант (1724—1804) — німецький філософ, родоначальник німецької класичної філософії.

⁴ Фрідріх Вільгельм Ніцше (1844—1900) — відомий німецький мислитель, філософ, психолог і класичний філолог.

навіть краще. Вона і це виблювала, та води так і не дістала до обіду, адже етикет — понад усе.

87

Прабабуся Шварценберг найбільше дбала про свій шлунок, вона була більшим гурманом, ніж гурмани, тобто час від часу нажиралася. Люди вважають, що принцеси їдять, як пташки. А вона жерла, потім три дні лежала в ліжку на дієті. Потім знову йшли «кров'янки, печінка, кисла капуста», і вона змушена була здаватися. (Вона завжди казала моєму батькові з його братами: *Mangez du pain, mes enfants, sinon vous sentirez les renards!* — тобто треба їсти м'ясо з хлібом, інакше смердітимуть, як лисиця!) Траплялося, що від галікоського винограду у всіх у замку крутило животи, і незалежно від соціальних відмінностей, у прабабусі був такий собі вираз *colera nostra* (*холера домашня*). Ну її шлункові вирази *schnelle¹ mafix*, зрозуміло, на що показують, та що таке *mafix* — одна темна пляма в родинній історії.

Вона ходила з тростиною, бо молодою впала з екіпажем у річку і пошкодила коліно. Можна сказати, що прабабця «боролася з впертою травмою». З того часу вона завжди сама керувала своїми двома поні, вона сиділа спереду, а позаду неї Тубик. (А починаючи з сорокових — авто та шофер.) Тубик не був слабким, але був худим, що було дуже важливо, адже прабабуся ганяла як шалена і постійно переверталася, а була вона як гвардійська команда, — а її брат і справді служив у віденській гвардії; пам'ятаю, як сиділа прабабця під час виселення на ґанку, вся в чорному, велика, розумій: у розмірі гвардійської команди, як величезна королева-мати... Тубик міг завернути колісницю, та прабабусю не завжди, тоді він випрягав одного поні і їхав за підмогою.

Прабабуся вважалася почесним пожежником, якось вона побачила, що в кінці селища горить будинок, у ній прокинулося бажання допомогти ближнім, і вона погнала ще сильніше, ніж завжди, до пожежників, зіскочила з екіпажа і за всіма правилами повідомила про пожежу.

— Прошу присісти, вельмишановна пані!

— *Nix*, вельмишановна пані, *Feuer²!* — що потім із задоволенням згадували і пожежники, і ми.

88

Постійну одноманітність сільського життя змінювали полювання. Сезон починався у вересні і з ревіння лосів. Та рушницю хлопці могли брати тільки після вісімнадцяти років. На маленьких звірів, зайців, фазанів, бекасів вони могли полювати і раніше з дробовиками. Карла могла супроводжувати дідуся на полювання («Ти була його улюбленицею?» — «Можна так сказати»), вона мала приходити вчасно, якщо запізнювалася бодай на хвилину, то він

¹ Швидко (нім.).

² Пожежа (нім.).

залишав її. З того часу Карла пунктуальна. На ревіння оленів запрошували гостей, дідусь неодмінно дряпав листівки: «У вівторок стріляємо лосів. М.».

Це передалося батькові, він щороку у вересні ходив на рев лосів (не стріляти, слухати). Це було ще загадковіше, ніж зазвичай. Ніби батько занурився у якийсь дивний, таємничий світ. Він вдягав на себе коричневі та зелені речі, сірі панчохи, міцні чоботи та сумку, тобто рюкзак. Наче він вдягав маскарадний костюм. Наш король Матяш. Мама тихо допомагала. Приготування розпочиналися за пару днів до походу, батько ходив у доброму гуморі, котрий досягав свого піку в імітуванні ревіння лосів. Це було дивовижно, коли він у кімнаті (а інколи ми виходили в сад), прикладав руку до рота і голосно починав ревити.

Ми з братами переглядалися, ми гордилися, що наш батько — така велика і грізна тварина. В саду ми навіть ховалися, аби його не злякати. Лосі дуже чутливі. Якщо ми й себе вважали лосями, то в саду було, так би мовити, ідеальне, 3:1, співвідношення статей (на користь самців). Сестричка наша тільки на вигляд тендітна, а насправді гірша за дику свиню.

— Можна стріляти? — спитала вона. Батько мовчить, не реве. — Можна вас застрелити?

— Ні. Напевне ні. Не стріляйте в мене. — І таким чином для нас сезон ревіння лосів був закінчений, ми були змушені добре відігратися на сестрі.

А взагалі полювання на лосів поновили після 1925-го, позаяк після війни ліси спорожніли, з одного боку, через солдатів, котрі поверталися, з іншого — через голодний народ. Дикі свині могли вважати себе щасливішими, їх завжди було багато, тому їхній сезон тривав із жовтня по лютий.

Дідусь скликав виключно хороших стрільців, він не терпів патякал-мюнхаузенів. Одного разу з ним трапилось таке: він був кудись запрошений (Пуставач, до старого герцога Філіппа, на малу дичину), і напередодні полювання вони зібралися в замку; один балканський дипломат узяв слово, котрий явно був не в курсі, що там зібралися старі, досвідчені мисливці, і ламаною німецькою почав вихвалитися.

— Високосте, я бути дуже хороший мисливець! Були багато качка, я за один вечір стріляти п'ятсот! Високість завтра буде побачити... я зі своїми два браунінга... з одного бік сто фазан, з другий бік сто фазан... якщо будуть!

Перед дідусем стояв Немешкері-Кіш Геза, відомий на всю країну мисливець, якого наче корч катував, він почав згинатися, на нього так вплинуло це привселюдне балакання, що він аж зіщулювся від болю та безпорадності. Зворушений дідусь поклав руку йому на плече. Він відчував себе близьким до цього чоловіка. Його брат дядько Немешкері-Кіш Шані якось приніс нам рогатку, він зробив її сам з вишневого дерева та шкіри, витвір мистецтва. Ми стріляли з неї по ягнятах, по пташках, по горобцях на дротах, а потім, дуже неправильно, у двір заводу, що був біля нашого будинку, в якому ми точно у щось поцілили. Охоронці з заводу обшукували всі сусідні будинки. Ми були в школі, а мамочка героїчно відстоювала нашу невинність (брехала). Та більше вона поважала рогатку дядька Шані.

— Чи дозволить ваша високість, — раптом озвався дідусь, — аби я також розповів одну цікаву історію з полювання в Карпатах?

— Уважно слухаємо.

Дідусь почав із зосереджено-серйозним обличчям.

— Коли одного разу, без супроводу, як завжди, я тинявся древніми лісами Карпат, шлях мені перетнула величезна прірва у скелі, в якій текла вода. В тих древніх лісах мостів, звичайно ж, немає, і тут нарешті я натрапив на вирвану із землі ялину, стовбур якої якраз впав через прірву. В мене не було іншого вибору, тож я використав стару ялину замість мосту. Я витягнув набої з рушниці, закинув її за плече й обережно почав іти по стовбуру. Ледве я дійшов до середини мосту, із сусідньої печери виліз величезний ведмідь і теж почав лізти мені назустріч по корінню, за допомогою якого я намагався перетнути досить-таки велику прірву...

Гості уважно слухали, а особливо балканський герой.

— Уявіть, панове, мою ситуацію... з порожньою рушницею за спиною! В мене не було іншого вибору, я був змушений повернутися. Та тільки-но я повернувся, це теж не дитячі забавки, якщо ви виростили не в цирку, що я бачу?

— Що, що?!

— Іншого, ще більшого ведмеда, котрий, ідучи по моїх слідах, уже заліз на стовбур ялини!

Ця моторозна історія вразила навіть справжніх мисливців, а балканський мюнхгаузен узагалі аж затрусився від захвату і нетерпляче втрутився:

— А що потім статися?!

— Нічого не сталося, — байдуже відповів йому дідусь, — зжерли мене ведмеді.

89

Батько виражав інтерес до менш престижного і до менш популярного футболу. Вважалось: якщо популярний, то плебейський. Мама часто обурювалася, чому ми вибрали цей грубий і примітивний спорт, а не теніс — витончений і підходить панам, тоді б ми хоча б вдягалися в біле, біле нам личить, а не в ці шорти. Слова мамочки падали у закам'янілий ґрунт.

Так само як і слова мого колишнього вчителя з гімназії. Він із жахом слухав, що мене звільнено від семінарських занять з філософії через матч, саме тоді, коли він обирав мене для виступу. Він навіть не розумів, про що я йому говорю.

— На тобі! — казав він зі злістю і смутком. — Отакої! Не може бути!

Він виглядав так, як Пій XII, тільки без влади. Та на худому обличчі кольору слонової кістки був постійний смуток і окуляри, відстороненість і неухважність, наче він був десь далеко. Гадаю, він не радів своєму земному життю. Воно переповнило його роздратуванням, постійним, свіжим роздратуванням, від якого я утримувався; цей його постійний, навіть відчутний зв'язок з небом мене приваблював, його мстивий смуток був красивим, і я любив його, і була у ньому погрозливість, яку я не любив. Та по-справжньому я його не розумів.

— Пане, якщо ви хочете стати серйозною людиною...

Ми стояли в коридорі монастиря, і в мене аж горло перехопило. Ще ніхто ніколи не сприймав мене так серйозно. Вчитель, звичайно, говорив з п'ятнад-

цятирічним хлопцем не на рівних, ми не були рівні, він дивився на мене трохи згори. Та він вважав мене вільною людиною, він говорив зі мною з повагою, звертався як до вільного створіння, тобто любов до Господа впливала з його неухвалності. В цій любові до Господа, в глибинній серйозності містилася велика віра вчителя.

Я не бачив в собі нічого такого, що могло б зацікавити його, але він щось бачив і покликав мене до себе, на такі собі філософські розмови. Я казав, що в неділю до обіду мені не підходить, бо в нас чемпіонат.

— Що, прошу?

Він збентежено поставив питання, не розуміючи. Я засоромився через його збентеженість і похапцем почав йому пояснювати про будапештське футбольне об'єднання та розклад матчів, про дообідній недільний матч, і я вже сам так збентежився, що почав пояснювати, що сам я не люблю грати до обіду, адже таке, як попередній матч...

— Попер... що, прошу?

Від цього я замовк. Два розчарування зіткнулися несподівано.

Тоді він сказав, що коли я хочу бути серйозною людиною, то треба вибирати між футболом та серйозними речами.

90

Мій батько, за власним визнанням, у футбольній команді грав правим крайнім.

— Бігав-бо я о-го-го!

У цьому плані ми сміливо могли жартувати над батьком, прудконогий правий крайній терпів наші жарти з гідністю. У перервах між матчами (ми проводили їх на лузі) гра тривала біля будинку; грали в «малий» футбол чи били по імпровізованих воротах, куди ставили воротарем сестричку. Що було пов'язане з так званим «ризиком тітоньки Голіат» — м'яч часом невідворотно залітав до сусідів, і нам доводилося йти до їхньої хвіртки і там канючити: «Ті-тонь-ко Голіат! Ті-тонь-ко Голіат!» Для позначення відлетілого не туди м'яча виник навіть спеціальний термін: «тітонька Голіат». Ми трохи її побоювалися. Тітка вона була непривітна, не здатна — треба ж! — навіть м'ячу порадіти, ходила, насилу переставляючи ноги, і ось так, ледве переступаючи, вона вирушала на пошуки м'яча, потім повзла до хвіртки і, немов кавун, передавши нам м'яча, з докором дивилася на нас. Вона ніколи не сварила нас, на обличчі її не було видно ніяких емоцій. Здавалося, вона постійно стежила за нами. Якщо вступала з нами в розмову, то розмовляла як із дорослими, що вселяло страх. Тому встановлений нами ліміт становив дві «тітоньки Голіат» за вечір. Коли ж ми його перевищували, то вирушали до батька (якщо він був удома) і просили його нас виручити. Батько виручав нас беззаперечно, ніби це входило в його обов'язки.

Голіати сусідами були хорошими, але про них говорили, що вони комуністи. Дядечко Голіат був комуністом *старим*, з металістів, колишніх соціал-демократів, а тітонька Голіат — комуністкою *новою*, яка зробила кар'єру вже після 1956 року. Поняття «хороші» і «комуністи» поєднати було дуже важко,

тому матері, яка закликала нас бути обережними при Голіатах, ми не вірили. Які вони комуністи, якщо відомо, що комуністи бувають або з копитами, або такі, як наша вчителька Вараді. (Пізніше до мене доходили чутки, що вони постійно закладали нас. Хоча при цьому могли мирно пліткувати з батьками про стан тротуару. Доходили, правда, і чутки зворотні: про те, що вони нас не закладали. Більше того, подекували, що стукали на тітоньку Голіат, яка була «шишкою», а у «шишок», звісно, ворогів завжди повнісінько.)

І якщо вже батько виходив з дому, то неодмінно включався в гру, ми по-блажливо дозволяли йому, хоч і давали зрозуміти, що у всякої великодушності є межі (ми чекали, коли він піде, щоб продовжити гру нормально), але фатер і не наполягав, розуміючи, що в сенсі професіоналізму він не дуже вписується в команду.

Як це не банально, мені врізалася в пам'ять хвилинка, коли батько ніби між іншим кинув (куди, кому, навіщо?), що я граю краще, ніж він колись. Аніж він коли б то не було. Я попросив його повторити. І він повторив.

— Хлопче, ти граєш краще, ніж я колись. Ніж я коли б то не було. — І гордо розправив плечі.

Чим це він пишається, не зрозумів я, адже пишатися повинен був я, що переступив через його труп. Ніколи, ні до цього, ні потім, мені й у голову не приходило, що я повинен перевершити батька, але в цю мить я подумав саме так: я перевершив батька.

— Я тебе переміг.

Щемливе, солодке почуття.

Але все зіпсував замислений погляд батька, яким він окинув мене, помітивши, як я набундючився; я з переляком подумав, що батька перемогти неможливо. Бо немає поля. Або є поле, але немає гри. Або є гра, але в ній не забивають голів. А якщо і забивають, то немає судді, який би їх зарахував. А якщо і є суддя — то це він сам.

Словом, уся ця нісенітниця щодо суперництва з батьком ніколи не лізла мені в голову, лише в той день, коли пролунала батьківська фраза і коли, між іншим, на ногах у мене вперше в житті були бутси з шипами — якийсь музейний мотлох, подарований мені Ламбі Фішером (свого часу грав разом з батьком), не бутси навіть, а, можна сказати, черевики, високі і важкі; їхній колишній власник входив, здається, до керівництва «Фраді», у всякому разі, вважався у футбольному світі фігурою і обіцяв як-небудь поглянути на мене, оцінити, на що я годжуся, але ж я вже перевершив батька, і, отже, життя мое на підйомі, адже якщо в одинадцять років я досяг певного рівня, рівня мого батька, з приводу якого ми, зрозуміло, не відчуваємо ілюзій, то це вже дещо; я хотів назавжди запам'ятати цей момент, брудну, курну вулицю, нетерплячу постать сестрички, що стояла у воротах, і незнайоме відчуття тяжкості від бутсів дядечка Ламбі.

Граючи у футбол, ми могли дозволяти собі що завгодно. На полі командували ми, і батько покірливо підкорявся такому незвичному порядку речей.

— Скажіть, таточку, а що належало тому, хто не пасував м'яча його світлості швидконогому правому крайньому? Феодальна сокира безжального ката?

Ми набивали м'яч, перекидали його один одному — це був наш файф-о-клок, — а він із задоволенням спостерігав за маленькими «графенятами».

Я не пам'ятаю, щоби він милувався нами в інші хвилини. Тільки коли ми грали в м'яча. І ми ніколи не були так близькі з ним, як у ці миті біля нашого будинку, між двома «тіточками Голіат». Легкість, сповнена любові, і стихійна радість пов'язувала нас усіх, хоча кінець кінцем ми чекали, коли він залишить нас і повернеться за друкарську машинку. Правда, чекали без нетерпіння. Чекали природно. Батьки ніколи не розповідали нам про той казково-прекрасний світ, який у нас поцупили тітонька Голіат і Ко, тому ми і не мріяли про нього. Мовчали вони про це не через побоювання (сподобається, мовляв, ще!), не через безвідповідальність, навпаки, традиція ця (сімейна), напевно, здавалася їм такою міцною, що не варто було на неї витрачати слова. Навіщо доглядати, приміром, за дубом з тою ж ретельністю, якої вимагає який-небудь кволий кущик? Від спокійного нехтування можна в будь-який момент перейти до спокійної турботливості, суть у слові «спокійний»; хочеш говори, хочеш мовчи, від цього все одно нічого не зміниться. Хоча між «неговорінням» батька і матері відчувалася різниця — якщо батько мовчав, то матінка наша замовчувала.

Єдиною з усієї родини, хто згадував іноді про блиск минулого, була мама сестра Боді, що носила на шії оксамитову стрічку а la Вінтерхальтер¹ (ми ніколи не називали її тіточкою Боді, а тільки Бодіцю, Бобікою), але її висловлювання були завжди дуже нестандартними; оскільки дід мій по материнській лінії служив у діда по батьківській лінії на посаді управляючого, то всі натяки (ніколи не складалися в цілісну історію) зазвичай зводилися до сміливості і гідності дідуся Апіка, з якими він протистояв дідусеві «графу Моріцу», але зрозуміти що-небудь у хитросплетінні їхніх відносин нам було нелегко.

Зате коли ми грали біля будинку у футбол, то в цьому вечірньому спілкуванні з батьком нам дуже хотілося з'ясувати два питання: по-перше, про право меча, тобто про право поміщика страчувати і милувати, ну і головним чином — а як було з правом першої ночі, з *ius primae noctis*. («Що-що, а це ви вивчили! А про сім смертних гріхів і битви поблизу Лепанто, мабуть, не чули!», «А битва при Нандорфегерварі!», «Дурні!») Узагалі-то зі скасуванням цього права народна демократія явно поквапилася. Батько посміхався, і тому нам здавалося, що коли права ці й скасували, то все ж *не повністю*. Невже і справді може статися, що голова училки Вараді буде відділена від тіла? Усе село від малюків до старих ми змусили б бути присутніми при страті! Чи, може, досить просто батогів? Перш за все нам потрібні були глядачі, все село. Або школа вже принаймні! Сьомий клас — вже у всякому разі! А там подивимося, право меча чи ночі... не все одно.

Історична констеляція склалася так, що батьки тих хлопців, разом з якими грав наш батько, служили у нас у маєтку, тобто цілком від нас залежали. І ситуації виходили досить кумедні! Позаяк, природно, правий (прудкоконний, як було сказано) крайній був на «ти» з лівим півзахисником (як тоді говорили, хавбеком), сином глухого кравця Кнаппа (який у 1949 році пошив моїй тітці Карлі галіфе з вельвету: «матеріальчик ще довоєнний, контесо, не

¹ Як на картині Франца Вінтерхальтера (1805—1873) — знаменитий німецький портретист.

від комуняк, слава Богу»; моя тітонька, щоб якось допомогти батькам, займалася розвезенням дров та вугілля, і, оскільки їй було лише двадцять років, усі впевнені були, що їй не впоратися, але вона все ж упоралася, і старий словак, дуаен цих самих візників, задоволено глянувши на штани, заявив: «ну от, нарешті одяглися як слід, а то все форс, матроські блузи та інше»; але влада вирішила по-своєму, і коли танти Карлу, як годиться, відправили на заслання, то звинуватили її серед іншого в тому, що, одягаючись таким от чином, вона намагалася викликати в народі співчуття і «підступно замаскувати своє графське походження»). Коротше, один одного вони називали по імені: Маті, Додо. А взимку, під час полювання на зайців, *той самий* хавбек, тут і тепер — загонич, зірвавши з голови шапку, шанобливо привітав суворого старшого егеря пана Келемена (для інших — просто Пішта), який і наймав, а точніше сказати, запрошував, загоничів, після чого, сміючись, плескав по плечу мого батька, перед яким у цей самий час з іще більшою повагою знімав шапку згаданий старший егер. Шапки були дуже рухливі (за винятком головного убору батька).

Словом, я кращий. Мені захотілося ще раз почути слова батька. І батько легко повторив:

— Ти кращий.

А трохи згодом промовив красиву, що назавжди запала мені в пам'ять, фразу, за недбалою дотепністю якої ховалося... та багато чого приховувалося.

— Досить довго я був сином свого батька, — сказав він, — тепер же все більше і більше стаю батьком своїх синів.

— А я? А я? — лицемірно заверещала сестричка.

— Твоїм теж, звичайно, — кивнув батько і, з підступною раптовістю добонувши по м'ячу, відправив його у ворота.

Удар був зроблений носакон. Оцінювати його з точки зору техніки я не буду.

91

За правилами для бенкету на честь випускного чи дня народження мого батька дідусь діставав з погребя Château Margaux 1787 року. Він тримав хороше вино. Небагато, але вибране зі смаком та розумінням.

(Коли прийшли росіяни — вони багато разів приходили протягом двох місяців, тинялися туди-сюди, — першим ділом дідусь наказав спустошити діжки з вином. Село констатувало, що граф з'їхав з глузду. Та дідусь знав, що таке війна і що таке п'яний солдат. Село теж знало не менше за діда, та ось так виливати вино — це ненормально. Щоправда, та війна теж ненормальна. Та хто знає. Правда також, що після цього до пляшок, до своїх пляшок, дідусь не торкався.)

— Або залишиться, або потім вип'ють Івани. На здоров'я. Bordeaux, навіть їм не зашкодить, — бурмотів він. Та вони не випили. Вони пізно його знайшли, вже знову йшли німці, і часу не залишилося. Та залишилося для того, аби автоматною чергою розстріляли всі пляшки.

Дідусь багато втратив, усе, все своє майно, а його в нього було багато, він втратив свого сина на війні, та ніщо йому так не боліло, ніщо так не вразило його серце, як ті декілька пляшок. (Були серед них і з коньяком.) Бо для цього він не знайшов пояснення. Хоча можна було, якби краще пошукати.

Подане вино було таким старим, що перетворилося на желе, і його клали на тарілки та їли виделкою та ножем. З ножем та виделкою їли вино! Чиста Америка! Люди, котрі розуміються на вині, кажуть, що це неможливо. Та вже пізно, я вже не можу позбутися цієї картини, німці окупуєть Чехословаччину, і так далі, починається ціла низка «і т. д.», а між тим, у темну сільську ніч, у святково освітленому замку, мій батько з хусткою на шії їсть вино виделкою та ножем. Легенько всі п'яніють.

92

За випускний він дістав від батька в подарунок прогулянку на лайнері Норвегією. Нехай побачить світ. Його супроводжував трохи старший за нього далекий кузен (дядько — Онкел Палі), був його гвардійцем. Про цей корабель ми чули лише казкові неймовірні речі; він — багатопверховий! На ньому є басейн та тенісний корт! Найбільше нам не сподобався корт. Людина знає, що таке корабель: цей тенісний корт був таким чистісіньким вихвалянням, ми обурилися, наче батько був нашим однокласником. Чи кимось таким. (Пізніше ми бачили фотографію «Титаніка». — Ну добре, нехай буде його правда!)

Вони плавали взад-уперед по Скагерраку та Каттегату. Вони також подалися на прогулянку на човні до маленького острівка; скелі, пікнік, раки в плетених кошиках, свіжий хліб, вино. На одній зі скель засмагала повністю гола жінка. Усі робили вигляд, що не помічають її. Та батько бачив, тоді він уперше бачив голу жінку. Човен гойдався на хвилях. Батько тремтів.

— Мені страшно, — сказав він голосно. Норвезькі матроси веслували. — Панове, — постановив батько, наче якесь відкриття, — я боюся. *Mine herrer, jeg er redd.*¹ Він раптово відчув силу моря, те, що його доля в його владі, а він зовсім не знав моря. Він також зрозумів, що нема жодної різниці між лайнером з тенісним кортом та човником. Ось ці дві важливі речі трапилися з ним у норвезькому круїзі: страх і голизна, і Господь.

93

— Я залишився селюком.

Коли він потрапив до університету, тоді виявилось, скільки всього він не знає. Він зіткнувся з величезним світом знань у двокімнатній бібліотеці майкського замку. Спочатку він накинувся на твори Верна. Він просто ковтав їх один за одним, навіть не підозрюючи, що більшість цих фантазій через п'ятдесят років стане реальністю. Потім у хід пішли детективні романи Габорію, та найцікавіше читання було — із своєю незвичною, дивною атмо-

¹ Панове, я боюся (норв.).

сферою — корабель-привид капітана Марріет. (Він ніколи не використовував закладок: «Людина знає, де читає».)

Пізніше на верхній полиці, де громоздилися великі класики XVIII століття, він натрапив на дещо: Велика енциклопедія. Його нюх привів його у правильне місце: перше назва, яка потрапила йому на очі, була глава «Dieu»¹, що походила від Вольтера. Чи хотів він щось дізнатися про Господа, і тому книга розкрилася на цьому місці, чи тому, що в родині Естерхазі часто її відкривали саме там, — невідомо. (Тобто я не знаю.)

Вольтер підказав нашій родині, де живе Господь? Авжеж.

94

Отже, мій батько з моєю матір'ю прогулювалися знеможеним від спеки лісом (передгір'я Вертешу), і жоден з них не думав про те, що все навколо, куди тільки сягає око, дістанеться моему батькові. Батько — тому, що коли людині належить усе, то думати про все це їй не з руки, та до того ж і нема чого; а мати про це не думала, бо подумала ще напередодні ввечері, коли із замку несподівано прибув Менюш.

Менюш Тот, або Менюш-молодший, слуга батька з того часу, як батькові вповнилося шістнадцять, нагрянув із запитанням, чи не бажає пані Лілі прогулятися з паничем Матяшем. Ось про це вона і задумалася, попросивши Менюша почекати, поки вона погляне на розклад уроків, — про те, що все навколо, наскільки сягає око, належить молодому нащадкові графської родини, а також про те, чи потрібно їй, її очам, це «все навколо».

— Гаразд, Менюше, скажіть, що я прийду. — Хлопець не ворухнувся. Моя мати запитливо нахилила голівку, і слуга, відчуваючи, що кров кинулася йому в обличчя, кинувся навтьоки, як заєць або якась інша не дуже смілива істота.

Наша мати була на чотири роки старша за батька, що довгий час від нас приховували, конкретніше, приховувала мамочка і правильно робила, бо, коли ми про це дізналися, то вкрай здивувалися і засудили її за таке несподіване постаріння, яке, до того ж, вона *приховала* у нас за спиною. Подружжя повинне бути одного віку, вважали ми, це природно, а все інше — збочення. Що дідусь наш на п'ятнадцять років старший за бабусю — в це ми не вдавалися, лише фарисейськи знизували плечима. Але щоб жінка була старша за чоловіка, такого не може бути. Ось у це «не може бути» ми і в'їхали, коли таємниця зрештою вийшла назовні. Може, вона просто народилася раніше, а не старша за нього, висунув версію молодший братик, це було ще до того, як ми почали вивчати математику.

У той рік, коли батько отримав атестат зрілості, мамочка закінчила педагогічне училище. Таточко, за словами Бодіци — вона теж іноді називала його татком, що незалежно від змісту звучало мило, — постійно стирчав у них, у будинку управляючого, і, скоріше, навіть не через мамочку, а через те, що в домі панувала душевна атмосфера, що мені слід розуміти (я і розумів) таким чином, що *нагорі*, чи то пак в замку, життя було холодне і байдуже, не те що у них. У будинку управляючого частенько влаштовували танці, бо дід

¹ Бог (франц.).

Апик виписав з Дьєра програвач. «Гра-мофон», — говорила Бодіца; всі іноземні слова вона, як і мамочка, вимовляла по-особливому: *те-е-ксі, ательє*.

— Матяша вдома не дуже-то балували, твій дід, гоноровитий граф — ти вже не сердься на мене, синку, — взагалі нікого не любив, а бабуся — хіба що мертвих, ось-бо у чому правда.

Я, природно, не вірив жодному слову своєї чарівної тітоньки.

У батька в манері одягатися оте «наскільки сягає око», м'яко кажучи, було непомітним.

— Та ви вже вирости із цих штанів, — здивувалася дівчина. Вона сказала це серйозно і не думаючи висміювати мого батька. Той із цікавістю оглянув себе. Дійсно, згаданий предмет одягу закінчувався вище щиколоток, і навіть верх грандіозних високих черевиків, схожих на солдатські, не стикався з низом брюк.

— І так добре, — знизав плечима батько.

Ми знали цю його рису, цю його практичну байдужість, недбалу байдужість до речей. До краси (навіть власної) йому не було діла; тут батько продовжував лінію своєї матері, бабусі з Майка.

Якось одна міліцейська дама, лейтенант, уроджена графиня N., розповідала, що одного разу танцювала з моїм батьком і що танцював батько огидно і одягнений був жахливо... При цьому вона запустила руку в мою шевелюру. Мені тоді було вісім років, і, на відміну від батька, я завжди, при кожній нагоді, користувався своєю красою — нехай навіть тьмяною, успадкованою тільки частково. Графиня N. (лейтенант міліції) була у захваті від мого волосся.

— Скільки разів ми жартували над твоїм батьком! А він усе відбріхувався! Мовляв, у селі черевики з високою шнурівкою дуже навіть практичні, ну а що міській моді аж ніяк не відповідають (я буквально цитую його), так у відповідних закупівлях матінки це не відіграє ніякої ролі! Бог ти мій, ну і спартанка твоя бабуся!

— Штани як штани, — констатував мій батько, — їх ще татко мій носив. Мати не витримала, розсміялася.

— У нього що, помер кравець? — пирснула вона.

— Як помер? Що значить помер?! — почервонів батько, з яким рідко траплялося, що він чогось не розумів.

— От-от, врізав дуба бідолашний швець, що, як ви зволили зауважити, протягом поколінь служив вірою і правдою вашій родині, обшиваючи не одну вельможну дупу; помер бідолаха, так і не довівши до кінця славетний витвір під назвою «штани з напуском»!

— Та ви з мене смієтесь! — радісно усвідомив батько.

— Якщо й так, шановний пане, то зовсім трохи.

І молода вчителька сумним поглядом окинула мого батька. Юнак подобався їй, і гордий профіль його, і великі окуляри в роговій оправі, що додавали йому якоїсь беззахисності, і струнка фігура, і грайливий, що здавався ненадійним, погляд. Навіть сумнозвісного кравчика вона записала йому в актив. І серце її стискалося від думки, що, можливо, доля зведе її із цим молодим чоловіком, а ще більше стискалося, коли вона думала, що, можливо, і не зведе. Мій батько, нічого зазвичай не помічаючи, невимушено базикав.

— А ви знаєте, що це тільки на перший погляд — ліс, насправді ж — скоріше парк, що маскується під ліс.

— Ну, це все якісь католицькі уявлення... Те, та не те, але саме завдяки цьому саме те. Ось ми, протестанти...

— Знаю, знаю, вам би тільки протестувати!

Мати глянула на нього з подивом, до подібної легковажності, несерйозності вона не звикла. У них вдома, в родині, навіть жарт завжди мав прозорий і по можливості повчальний зміст. А всілякі там дурущі, гра слів були заборонені. Але не гумор — навпаки, людей без гумору вони побоювалися. У родині ж батька, на відміну від них, ніколи нікого й нічого не боялися, хоча говорити на цю тему і не любили. Все, що було їм не до вподоби, для них просто не було темою, так що цього ніби не існувало. Існує лише те, що виражено словами. У родині матері говорити можна було про все, і в цьому була їхня сміливість. У родині батька говорили тільки про те, про що говорити хотілося, і в цьому теж була своя сміливість.

У серці матері, замість того почуття, від якого воно хвилину тому стискалося, спалахнуло раптом презирство. Обличчя її пашіло від хвилювання, тіло горіло, а всередині... глибоко-глибоко всередині, пульсувало щось крихітне, крижане. Вона злякано потяглася до грудей — помасажувати, немов намагаючись розтопити цю крижинку. Тоді їй було ще невтямки, що ці два почуття будуть супроводжувати її все життя, що все в ній зміниться, зміняться її барви, слова, запахи, і тільки два ці почуття будуть супроводжувати її до кінця: захопленість і презирство, а також якийсь їх похідне — жалість.

— Ми, протестанти, — моя мати, втім, протестанткою не була, а тільки її батько, — дивимося на речі прямо, а не з вивороту!

Вони стояли одне проти одного. Мій батько ставився в цю хвилину до світу, до всього, що розкинулося, «наскільки сягає око», досить благодушно. Мати не звертала уваги на погляд батька, хоча він дивився на неї впритул, їй потрібно було висловитися до кінця. Це теж було в неї сімейне, не впертість, а прагнення до повноти. У родині батька повнотою володів і фрагмент, бо фрагмент є таким не тому, що в ньому не вистачає чогось, а тому, що в ньому є. Мати страждала, якщо щось було неповним і фрагментарним — уривком, залишком, уламком, клаптиком, осколком, шматочком, обрізком, чимось незавершеним і незакінченим, а в родині татка цікавим, вартим уваги вважалося все. Все суще.

— Ліс є ліс, — суворим тоном поставила крапку вчителька.

Батько засміявся. Цього сміху в чистому вигляді ми вже не чули, ми знали тільки його усмішку, найчастіше щось схоже на посмішку, а голосний, розкутий, вироблений усім тілом регіт... звичайно, ми його чули, але тільки коли батько був напідпитку, і, звичайно, боялися його, бо він, цей регіт, тому й здавався страшним, що висловлював і передавав безстрашність. Словом, то був гомеричний регіт.

— Ліс є ліс... так, звичайно, моя дорога чарівна панночко, — і потиснув материн лікоть, яка лютилася від вульгарності цього жесту, але не менше — від того, що жест цей подобався їй, хоч вона і ненавиділа всіляку вульгарщину, — мати зблідла. — Ліс є ліс, зрозуміло, але слова... чи є вони лише словами, ось у чому, на мою думку, питання...

Мати моя не розуміла юного графа, не розуміла його безтурботної веселості, не розуміла дивного кружляння навколо слів. У них говорити про слова було не прийнято, словами користувалися, використовували їх за прямим призначенням — у мові, сама ж по собі мова для них ніколи не була предметом мовлення (завдяки чому й оминули їх багато неприємностей). Вони користувалися словами, як користується своїм інструментом майстер, ставилися до них шанобливо, як маляр — до своєї кисті, плекали їх, розміщували в порядку, трепетно (або, як казали колись, з почуттям) перебирали їх, траплялося, з гидливістю чи гнівом, з тверезою практичністю або ж, навпаки, пристрасно, з любов'ю, з ніжністю, вони відчували відповідальність за слова, бо їм було що втрачати, а при користуванні словами завжди щось стоїть на кону.

У родині батька, а точніше сказати, в родині діда, навпаки, ніколи не було відчуття, що їм є що втрачати, бо було у них — повторюся — всього стільки, що вони справедливо відчували: втратити це неможливо, адже не можна ж, урешті-решт, втратити все, втратити можна багато, але якщо від усього відняти багато, знову ж таки залишиться все, а значить, залишиться те, що й було, коротше, за таких обставин говорити про це питання не було ніякого сенсу. Коли ж вони удостоїлися історичного щастя втратити все, що було, думка ця отримала логічне завершення: якщо у людини немає нічого, то скільки б вона не втрачала, у неї залишиться рівно стільки ж, і становище її не зміниться, і на самій вершині великого «нічого», куди моїм предкам довелося приземлитися, їм залишалося лише констатувати, що сумувати про своє положення, знову ж таки, немає ніякого сенсу, і вони або відправлялися на орендовану навпіл ділянку підгортати картоплю, або сідали на терасі поміркувати про химерний хід історії.

До слів вони теж ставилися інакше. Якщо слова, згідно зі сказаним, — це інструменти, то такими ж інструментами вони вважали і самих себе: кельмою або пензлем. І навпаки, якщо себе вони вважали за майстрових, ремісників, то точно так само, як до рівноправних, підходили вони і до слів, у всякому разі, в тому сенсі, що вони (майстрові та інструменти) один від одного невіддільні. Тому руки, котра зводить стіну, ані руки маляра, котрий цю стіну малює, для них було не видно, як не видно було, зрозуміло, і божественної руки, що творить цей світ. Світ будувався, фарбувався сам собою; словами вони не користувалися, а боролися, боролися з ними (хто кого?). Коротше, не було для них ні лісів, на яких вони, як майстрові, стояли б, ні драбини, на яку, як малярі, вони піднімалися б, і не було у них тих метафізичних сонячних окулярів (тобто вони все ж мали не все?), через які можна оглядати яскравий і повний зірочок небосхил (моя бабуся тут — виняток), — словом, між ними і світом не існувало дистанції, вони постійно втручалися в цей світ, невід'ємною частиною якого є слова та мовні засоби.

Оса не думала ні про що. Оса діяла, причому діяла з льоту. Своїми фасеточними очима вона давно вже запримітила парочку; а більш за все увагу її приваблювала спідниця, яка гойдалася на вітрі, яскраво-жовта, гігантський дзвін, що пливе між зелених дерев, з двома звуками — бім-бом, бім-бом. Літо

1938-го обіцяло бути благодатним, спекотний липень квапив до дозрівання фрукти, й оса енергійно збирала солодкий нектар. Але грушу такого розміру, як ця, вона ще не бачила, хоча вже облетіла весь (неправильний) трикутник між Насипом, хутором Жем'є і хутором Біборка, злітала також на хутір Едіт, де землі лежали в цьому році під паром, навідалася в пряму, ніби стріла, знамениту липову алею, що вела просто до замку (якою одного разу проїхав навіть сам Меттерніх — щоправда, помилково, бо «в Азії» він орієнтувався набагато гірше, ніж у політичних салонах Європи; пізніше пройшли тут і російські війська, про які сказати, що вони заблукали, досить важко; точніше, німці і росіяни в сорок п'ятому займали замок по черзі, причому перші вивозили меблі, предмети мистецтва, картини і вази дуже акуратно, з повагою до культурного надбання, за реєстром, останні ж поводитися більше за потребою, дотримувалися певних правил: ту ж таки «потребу» справляли не на підлозі, а пристосувавши для цієї мети розбиту порцелянову вазу або піч у стилі рококо, прикрашену вензелем Естерхазі із зеленими гілочками, а коли виявили у дворі нужник, то брудну глинисту доріжку до нього охайно виклали фоліантами відповідних розмірів у товстих шкіряних обкладинках, — ступаючи по Dieu, а крім того, тижнями, день у день, смажили в роялях баранчиків, ретельно укладаючи тушки на струни), — словом, життя було сповнене романтичних пригод (я маю на увазі життя осі).

Була то оса-піщанка чи осалистова складчастокрила — мені, в усякому разі, це невідомо. Виходячи з подальших подій, оса була в першу чергу спритною.

До людей вона ставилася амбівалентно. Оса-мати істерично благала осусина остерігатися їх, вочевидь плутаючи свій осиний рід із бджолами, які можуть вжалити всього один раз — вжалять і вмирають, і все-таки жалять. У бджіл є щось від японців: теж ризикові. Коли, спокушена тістечками, медами та соками, оса підлітала до людей, ті смішно махали руками і зображали на обличчях жах і огиду. Це було цікаво. Розмахування руками не могло заспокоїти жодну із сторін, рішення залишалось у членистоногих руках осі: або відлетіти елегантно вбік у пошуках нових тістечок, медів і соків, або, не роздумуючи, — з-з-з-з — спікірувати, як бомбардувальник, точніше сказати, впасти — з-з-з-з, — як бомба.

І тут мій батько несподівано для обох (і навіть для всіх трьох) міцно взяв мою матір за зап'ястя і, як справжній танцюрист, закружляв її; спідниця матері розлетілася на весь білий світ; карусель, та й годі, де він і вона — це все: і ярмарок, і карусельник, і сама карусель із сидіннями, що бовталися на ланцюгах, і навіть кружляють на каруселі сп'янілі Імре Шоош з Марі Теречик, про яких в той час вони ще не могли й чути, — теж він і вона.

Батько був тоді в розквіті, він грав з учителькою, грав серйозно, як уміють грати тільки молоді. Мати ж грати не любила. Точніше, любила, але — в карти та інші загальні гри, за якими можна було сидіти на просторій веранді з батьком і хлопчиками — двома її чарівними і багатообіцяючими братиками, старшим і молодшим, любила усіякі головоломки і вікторини, гру в міста, в «монополью», здатна була забути під час гри про все на світі, — але тільки в тому випадку, коли усвідомлювала, що в даний момент знаходиться там, у тому світі, у світі гри, а не тут, на веранді, однак якщо вона потрапляла в той світ несподівано або її несподівано, без попередження, заштовхували в нього, в ситуацію

з невідомими, нез'ясованими правилами, а може, й зовсім без правил, тут неньку кидало в жар. (У графській родині міркували про це інакше: наш світ — це світ, де є все і ніщо, іншими словами, гра не світ задзеркалля, де ніщо не має ваги, де немає дня і немає ночі, не світ передзеркалля, але й не дзеркало.)

— Якщо я вас зараз відпущу, ви полетите в іншу галактику! — вигукнув батько.

«То й не відпускай же мене, дурнику», — подумала дівчина, вголос же, хоча в неї і вирвалося щось на зразок захопленого вигуку, лише попросила його припинити пустощі. Вона явно розділяла досить поширене уявлення, ніби гра — це справа порожня і несерйозна, якесь блазнювання, інфантильність, незрілість, дитячі розваги.

3-3-3-3, оса й увияти собі не могла такого повороту. Жовтий дзвін так і літав над світом, а язички дзвону так гойдалися в солодкій напівтемряві, що у осі перехопило подих. Хоча говорити про дихання в даному випадку не зовсім... але більш за все осі було шкода, що, як у всіх перетинчастокрилих, у неї немає справжнього серця, яке з переляку раптового щастя могло б зайтися зараз у божевільному ритмі. Коли ж батько грубуватим рухом відірвав мою матір від землі, більше того, взявши за талію і не припиняючи танцю, крутнув її кругом осі, тобто обертав в кружлянні (виходило щось на зразок космічного атракціону в міському луна-парку), мати з переляку раптового щастя зойкнула, й оса, скориставшись метушнею — 3-3-3-3, шмигнула всередину дзвону: бім-бом, бім-бом! — Що за солодкий, благословенний дзвін, в якому змішалися земля і небо, темрява і світло; крізь просвіт у кроні літнього дуба майнула блакить небесної гармонії, аби тут же поступитися місцем земній — цій вологості, густоті цієї плоти, в яку захотілося встромитися, вкусити, поглинути, пожерти частку її, привласнити і злитися, зануритися в неї, розчинитися, згинутися, зробити своєю, бути нею і взагалі — бути!

І зануривши торжествуюче жало в той ніжний пагорб, точніше, в лісисту доріжку, що спускалася з пагорба, — ближче до самого краю темного, ніби долина струмка Порколаб, ярочка, глибоко, як ще ніколи в жодну субстанцію, занурившись у запашну пряну плоть, бурхливо, затято, молекула за молекулою продираючись крізь чужу цю матерію і тим самим роблячи її своєю, — оса відчула одночасно і спрагу смерті, і спрагу вічного буття. Але вибрати між тим та іншим, якщо це взагалі можливо, було вже не дано — не встигла вона вирватися з цієї пульсуючої магми солодкої смерті, як одна половина тільки її відірвалася від іншої (припустимо тут, що жало осі було попереду, як ікло хижака, face to face, а не випущене вбивче знаряддя позаду, з кінчика черевця, потайки, негідно і ніби між іншим), крильця, ще рухливі, шелестять, винесли на світ Божий... що й кого? В останню мить сп'яніла оса відчула себе роздвоєною — вона була одночасно присудком і підметом, була і всередині і зовні, її вічне і непереможне бажання здійснилося, і вона впала на землю.

Літо скінчилося.

Мати моя була зовсім не плаксою, але тут пролунав такий божевільний вереск, що батько, голова у якого теж крутилася, ледь не впустив її, і тоді, немов випущена з праці, моя мати полетіла б, як ми знаємо, в іншу галактику; злетівши високо-високо над дібровою, піднявшись над Кечкедом, Кемледом, Наддигмандом, вона летіла б, залишаючись у повітряному просторі фаміль-

них володінь, у бік Торно, Чордакута та інших містечок, що розкинулися навколо, куди сягає око.

Спадкоємець Чаквара і Майка розтоптав осу, що кружляла на місці, точніше, залишок оси, і взяв ініціативу у свої руки. Уклавши мою матір, одурманену після укусу оси, наче після наркозу, на м'яку, затінену траву під деревом, він повернув її на бік і, відкинувши спідницю, зіткнувся носа до носа з другою половинкою оси, з її такою трагічною, але, як ми бачили, теж щасливою часткою.

— Лілі, люба, — прошепотів він з похмурою серйозністю, — я повинен зараз же нейтралізувати цю отруту, — і зробив усе те, що зробила і чого не змогла зробити бідолаха оса.

Не знаю, чи багато було в їхньому житті подібних зоряних миттєвостей, але думаю, що їх можна перерахувати на пальцях однієї руки.

Ось, мабуть, і все, що я знаю про інтимне життя своїх батьків.

96

Батько повертався в замок задоволений, мати — в садибу — з блідістю на обличчі. На розвилці дороги, біля ставків, де колись стояв млин, вона різко, уривчасто кинула:

— Ні.

— Що — ні? — посміхнувся юнак.

— Ні.

Батько не надав цьому особливого значення; о, знаємо ми, знаємо, як уперте «ні» тихої ночі перетворюється на «так», як непокірні ввечері губи ранком стають м'яким податливим ротиком, — такі думки, точніше, такі дурниці роїлися в голові батька. Вдихнувши глибше повітря, він зрозумів, що образ і запахи цієї долини, де струменів струмок Порколаб, будуть спокушати його до кінця днів. І в цьому батько мав рацію.

Але ні наступного, ні на третій день з мою матір'ю він не зустрівся. Вона вийшла заміж за якогось Хорвата чи Сабо — від нас вона це приховувала, як і свій справжній вік, наче викреслила з життя кілька років, — який наступного дня після весілля пішов на фронт і відразу ж загинув смертю хоробрих на російському фронті. Згодом ми розцінили це як дуже героїчний і дуже тактовний вчинок — цей невідомий чоловік вирішив усе ж не нав'язуватися нам у батьки, адже ясно, що батька ми не проміняємо ні на кого іншого.

А коли десять років по тому батько з матір'ю знову зустрілися, то хіба лише сліпий міг ще стверджувати, що все навкруги, куди сягає око, належить моєму батькові.

Юнак думав про те, що отут, близько, тоді як супутниця його — про те, що уже так далеко.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

97

Що можна зробити, коли руйнується світ, розверзається земля, коли річки виходять з берегів і назавжди всихають, на небі з'являються величезні провалля, в які падають зорі, сонце, настає темінь, наче під землею, і коли муранська люстра, яка виблискує на тисячі скалок у салоні, починає тремтіти?

А її ж нам привіз ще дідусь за часів, коли він був послом. (Розумій: дідусь дідуся.) Дідусь у тридцяті роки часто відвідував Рим; посол Віллані представив його Муссоліні. (Який потім виселив Віллані у Мезеберень, недалеко від нас; вони потайки зустрічалися із дідусем кожну третю неділю — клас панів був організованим, — і Віллані читав йому свої нотатки, котрі готував для Рима.) Дідусь оцінив пишноту палацу, який дуче показував кімнату за кімнатою.

— Si, si, Eccellenza, la mia casa paterna¹, — казав мій дідусь, що дуче зрозумів лише тоді, коли дізнався, що батько мого дідуся народився у цих стінах 1855-го, позаяк це була будівля посольства Австрії у Ватикані, але потім він дійсно зрозумів.

Гілки фамільного дерева розгалужуються, захоплюючи на своєму шляху і час, і території, створюючи особисті стосунки з минулим і світом; аристократ, якого не пов'язує теперішнє з країною, тобто пов'язує, але не зобов'язує, — не може вважати, що його «країна та культура походять від Йосифа II».

Якщо він щирий і не сліпий, тоді він бачить, що це вже не його світ, проте здається, ніби він досі його тримає до купи. Ніби; тобто якщо щирий і не сліпий, то він поставить питання: навіщо. Ні. Той, хто говорить «навіщо», той або революціонер, або в депресії. А якщо нема «навіщо», тоді треба робити вигляд, наче нічого не сталося (але сталося!, сталося!), або відпочивати, відправивши обов'язок у відставку.

Я розповідаю про діда — по суті. У якого був гострий розум, який був страшенно заможним, наче один з героїв Йокаї, з великою владою та впливом («трава не росла на його слідах»), з такою ж повагою, та, попри все це, він ніби стояв осторонь. Проте не можна сказати, що він не брав участі у грі. Враховуючи, що він не цинік, він цілком розуміє так звану історичну відповідальність.

Прем'єр-міністр Гембеш Дюла, незадовго до смерті, написав дідусеві, що хоче показати йому свій абрикосовий сад у Тетені. Дідусь ненавидів Гембеша, як

¹ Так, так, сер, будинок мого батька (*итал.*).

суп з кльоцками («ми були дуже різними»), та й до абрикосів його прив'язували не найтепліші почуття, але він таки пішов. Він знайшов хворого з потьмареним розумом. Йому важко було ходити. Після короткої прогулянки вони сіли «в холі чарівної вілли». Їх оточували низенькі книжкові полиці, які були заповнені різними грамотами та нагородами, ціла колекція. Гембеш душевно розповідав про минуле і виказував превеликий жаль, що дідусь його не зрозумів.

— Вибачте, та все зрозуміло, — підморгнув дідусь. Він дивився на хвору людину. Він зараз помре. Наскільки ж із ним зараз легше розмовляти. — Знаєш, коли після овацій за свій виступ я повертаюся додому, то в салоні бачу не те, що бачиш ти, — дідусь підсвідомо зробив різкий жест, — а, наприклад, родоський портрет князя Ракоці та його пари, предстоятеля, який коронує угорського короля, канцлера, який укладає договір терпіння, наступника Наполеона, 48-го міністра закордонних справ, бачу, можу побачити невдалий портрет мого діда, написаний Шмерлінгом, і, думаючи про них, я не можу бути впевнений, що вони б мені також поаплодували. А ти, дорогий друже, після свого виступу, приходячи додому, що бачиш? — Він оглянувся: — Ти бачиш колекцію своїх грамот та нагород і тому навряд чи сумніваєшся в правильності своїх дій. — Дідусь бачив, що Гембеш його не слухає, але продовжив. Йому було приємно відверто спілкуватися. — Те, чого ти не знаєш, що і тримало нас на відстані, це різниця між історичною відповідальністю та легким туманом короточасного тріумфу. Вони по-різному впливають на людину. Якщо, — дідусь посміхнувся, — ти можеш їх відрізнити одне від одного!

Гембеш був стомленим, у жовтні він помер (1936). Прощаючись із дідусем, він несподівано дав йому велику банку абрикосового варення. Десятилітрово банку! «Це характерно для його кітча».

Під час переселення в «гембешці», так стали називати ту банку, мама постійно тримала солоні огірки; я пам'ятаю її верхівку з кропу, поки одного разу банка не впала мені на голову і не розбилася на тисячі скалок. Нас було багато, були гості, і батько витягнув двадцять сім скалочок з мого ока. Ніхто навіть не пикнув, а батько наче робив операцію.

— Ти міг осліпнути двадцять сім разів, — сказав він пізніше з гордістю, — двадцять сім разів!

— Готово! — вигукнув він через деякий час, і гості зааплодували. Таго ви-тер лоба й одразу перекинув гранчака. Тут не йшлося про історичну відповідальність, лише легенький димок тріумфу торкнувся мого батька. Він радів. А я став зайвим цього вечора.

Мій дідусь був не есеїстом історії, а її філологом. Він молодим потрапив до Верхньої палати, і що не прийнято, його одразу покликали до комісії з вирішення питань монархії у Відні, як альтернативного члена делегації. Він став членом підкомітету. Альтернативний делегат, член підкомітету, завжди щось таке: маленькі питання, які неможливо було зіпсувати, нічого значущого, в той час коли доля цілої нації на кону. Питання пов'язане з існуванням Господа, та думати можна тільки про кількість промовлених «Отче наш».

Чи буде війна, — ось що висіло тоді в повітрі. Молодий член підкомітету, гортаючи документи, «якось подумав» поцікавитися станом вугілля воєнного флоту (чи є де-факто те вугілля, яке є на папері). Він навіть не підозрював, у яке зміїне кубло пхається, та яке там вугілля, вони купили зброю, що стало спірним питанням між воєнним флотом та Бельведером¹. Одразу ж скликали засідання, аби надати затуманеному питанню досвідчену відповідь.

— Спершу спитай, перед тим як запитати, — сказав по-батьківськи Векерле².

На делегатів чекав помпезний обід у Бурзі, а потім у королівському колі, куди бути запрошеним було великою честю. Угорські пани, вишикувавшись у напівколо, очікували проходження короля, дідусь, будучи новачком, стояв трохи позаду, аби — як пасивний спостерігач! — спостерігати за всім, що коїться, виключивши варіант, що його викличуть.

Франц Йосиф заходить, роззирається, наче суворий, сердитий керівник установи, помічає мого двадцятирічного дідуса і без жодних вітань іде прямо до нього, інші відступаються, аби надати шлях королю, дідусь перелякано розуміє, що стоїть сам посередині, тому хутко примикає до всіх інших, король злісно змінює напрямок і знову йде в його бік, швидко, нетерпляче, делегати знову дають йому дорогу, дідусь задкує разом з ними, король, наче за магнітом, знову повертається в його бік і вигукує:

— Halt endlich!³ — Потім з тим-таки «жестом» мило всміхається. — Ваш дідусь був моїм вірним підданим, чого я і від вас очікую, — із цим він повернувся до старших.

— Гарно ти задкував, Моріце, — вітали ті його після цього.

— Тільки вперед, синку, — підморгнув Векерле.

Дід передивлявся рахунки, звіти, заяви, контракти, і якщо чогось не розумів — характерна риса розумних людей, — запитував. Векерле, Тиса⁴ відмахувалися від нього. Але що трапиться, якщо вчасно не підписати договір із Сербією, допитувався дідусь у прем'єр-міністра.

— Тоді я візьму за основу грецький календар, чим виграю тринадцять днів, а серби будуть вшановані, — всміхався Векерле.

Палата прямо-таки ожила від нестерпної цікавості молодика. Іншим разом він прискіпувався до Тиси, скрупульозно витягуючи з нього відповіді. На цей оному таки доводилося відповідати! І він відповідав, цілих десять хвилин!

— Гарно, гарно! — кивав великий Тиса. — Я згадую питання з катехізису: якщо ти у все це віриш, знаєш та дотримуєшся, то який у цьому сенс? — І сів. Веселощі праворуч, ліворуч і в центрі.

У звичному порядку, з дня на день, гинув світ, і мій дідусь міг спостерігати за цим зблизька. Його життя наче писало історію, занотувувало своїми власними думками і спостереженнями. Замало, інколи досить, інколи забагато, та все ж більше, ніж нічого. Так, речі бувають маленькими або здаються важливими.

¹ Мається на увазі палац Бельведер у Відні.

² Шандор Векерле (1848—1921) — угорський політик, тричі був прем'єр-міністром.

³ Стій же ти, врешті-решт! (Нім.)

⁴ Іштван Тиса (1861—1918) — угорський політик, прем'єр-міністр та член Угорської академії наук.

«Моя розповідь підтверджує, а може, й ні, вираз принца де Ліня: «Люди швидко задовольняються добрим, шукають кращого, знаходять погане і до нього пристосовуються, бо бояться, що буде ще гірше».

Після різні у Сараєво ті з нас, хто знав загиблих, в одну з ночей провели потяг з трупами до Артштеттена (лівий берег Дунаю біля Санкт-Пельтена). На мою думку, якби похорон був би помпезний, то великі сили світу цього могли б позасідати, і доля світу могла б набрати іншого розвитку. (Доля світу ніколи не набуде іншого розвитку.) А так прийшов тільки *An meine Völker*¹, а я відправився на фронт.

На похорон Франца Йосифа мені дали відпустку. Була якась невимовна жорсткість у цьому історичному акті, ховаючи його, ми схоронили монархію. Вертаючись з Відня, моє життя врятує удача: я випадково поїхав через Мархегг, а не через Брук, де жертвою аварії потяга став начальник управління фінансів Таллоці, а я, напевне, їхав би з ним в одному купе.

Франц Йосиф — найнікчемніший покійник в історії людства.

Під час коронації мені дісталася честь супроводжувати Святу Корону протягом трьох днів із замку, із сховища до церкви, туди і назад.

На мій подив, мене призначили таємним радником.

Нетривалість перебування та швидкий від'їзд королівської пари справили на мене погане враження.

Маловідомі плітки про нічим не обмежену підводну війну на початку січня сімнадцятого. Загроза приходу США та протиріччя союзу від 12 грудня 1916 року. Я хотів інтерпелювати. Зазвичай треба було попередити прем'єр-міністра; Тиса поділив моє хвилювання, сказав, що він і сам був проти цього, навіть написав канцлеру Бетман-Гольвегу, та німці не дозволили. Він покірливо зазначив, що за це рішення він бере провину на себе. Він попросив, аби я відступився від інтерпеляції. Так і сталося.

Навесні сімнадцятого мене відрядили до Пешта. Там Тиса запропонував міністерський портфель мені та Іштвану Бетлену². Домовитися не вийшло. У кращому випадку ми були б заручниками політичних партій серед незадоволених. Зазначу, що королівський указ, так званий прусський Остерботшфак, який поширювався на право голосу, був наслідком, що приніс реформу.

У червні через кризу, яка ховалася багато місяців, мені надали мандат для формування уряду, для створення альтернативного закону на імпорт. Рано вранці 12 червня мені призначили аудієнцію, де його величність поділився зі мною своїми намірами. Я відмовився. Протягом дня мене чекали ще дві аудієнції. Врешті-решт я погодився на створення малого уряду, із самого початку не на твердих ногах. Коли я вже трете чекав на його величність у коридорі, барон Надь, голова кабінету міністрів, вийшов від його величності з безліччю тек та паперів у руках. «Пане, — сказав він, — я питаю вас, що тут твориться увесь день?»

¹ До мого народу (нім.).

² Бетлен Іштван (1874—1946) — угорський політик та прем'єр-міністр.

Не бажаючи позбутися розумних порад Андраші, я попросив його стати міністром, він пообіцяв, але в останню хвилину відмовився. Перипетії вибудови кабінету я не змінюватиму, хіба що я мав право припустити, що культ Аппоні¹ не розпадеться, і восени він може стати моїм наступником. Я розчарувався; він також.

Улітку сімнадцятого німецький імператор в Лаксенбурзі. Мені потрібно було представитися. На столі Вільгельма II лежав Залізний хрест I ступеня, який мав стати моїм. Холодна атмосфера із самого початку. Неприємне відчуття. Стояти до кінця. Імператор виніс на критику більшість угорських та австрійських внутрішніх справ. У нього не було відношення до жодного, а в мене до другого. І я сказав це йому. Його очі так зблиснули, що я ледве не зареготав. Але це не було смішно. Його величність теж не зраділи, що його прем'єр-міністр так поводиться.

Імператор гучним тоном зажадав, аби я особисто пояснив, чому ми помилювали Крамаржа². Я сказав: а) це австрійські внутрішні справи, а я угорський прем'єр-міністр, б) якщо ви хочете знати подробиці з воєнних причин, то зверніться до прем'єр-міністра Зайдлера. Це йому дуже не сподобалося. Коли я нагадую йому, що прийшов час закінчити війну, в нього починається шок.

— Я бачу, ви взагалі не маєте уявлення про воєнний стан речей!

— Без сумніву, Ваша Величносте. Східний фронт, так би мовити, для мене чорна пляма.

— А ви знаєте, що французи щодня втрачають стільки-то й стільки-то коней через чуму?

— Вперше чую, Ваша Величносте. На жаль, маршал Жоффер у чотирнадцятому оперував реквізованими таксі...

На що він ще грізніше:

— Ви знаєте, перед яким рішенням мене поставив Генштаб? Мені потрібно вибрати між захопленням Парижа або Кале. — (Слово в слово 6 липня 1917 року.) Він хизувався наче дитина. З легким поклоном я лише відповів:

— Нехай досягнення його високості даються йому не важче, ніж робити вибір.

Імператор довго й мовчки дивився на мене; якби в мене було що втрачати, я б утратив усе.

— Genug, danke³.

Тоді з грудей його зірвався один орден і дзенькнув об підлогу. Я відступив, на що його високість, я так досі і не розумію чому, нагнувся вперед, але тоді вже і його секретар Барці підскочив туди, і вони, наче в цирку, буцнулися лобами.

— Idiot⁴, — гиркнув імператор.

Це було дуже оригінальне дійство. Який рефлекс спонукав його нагнути-ся? Мені жоден не прийшов у голову. (До речі, декілька років по тому в Дорні колишній імператор пригадав «зухвалу відповідь юнака».) Я просто стояв. А Залізний хрест так і залишився лежати на столі. Під час обіду Барці подумав, що я забув одягнути свій хрест, тому швидко приніс мені його, а коли я прошепотів йому, що я його так і не дістав, він не знав, чи може носити свій

¹ Аппоні Дердь — угорський консервативний політик.

² Карел Крамарж — чеський політик.

³ Досить, дякую (нім.).

⁴ Ідіот (нім.).

у такому разі. Я його заспокоїв. (Він заспокоївся.) Пізніше через будапештське консульство мені надіслали інший, II (!) ступеня, без жодних коментарів, і в Німеччину мене так ані разу й не запросили за часу моїх повноважень. (Ешмід Бартлет — британський журналіст, — у своїй книзі «Трагедія Європи» подає цей момент у дуже перебільшеному і викривленому вигляді.)

У Буді з великою урочистістю мене знайшов один німецький воєнно-морський посланець, аби переконати мене в ефективності морської блокади. (Вони знали, що я проти, знали, що тільки Тиса вмовив мене не виступати на пленумі. Тиса також був проти, це знав тільки я.) Вони простелили переді мною великі кольорові карти, стали біля них навколішки, я на таке не був спроможний. Потім Барці сказав, що я вчинив правильно, позаяк прем'єр-міністр таке не має робити.

Вони показали на картах, де перекрыли Середземне, Північне та Східно-китайське море, Ла-Манш та канал Св. Георга. Я невинно запитав про частину від Бреста до Бордо, вони трясли головами. Знаючи все, що сталося пізніше, це потрійне браво!

У серпні настав час для моєї відставки (аби на осінньому засіданні вже зібрався консолідований уряд). Спершу я поділився цими роздумами з Тисою як з лідером партії більшості. Зайшла мова і про мого наступника. Я пропонував Клебельсберга більше за інших, враховуючи, що він був його держсекретарем. Тиса мовчить, повертається і дивиться у вікно. Він мовчить, я також. Нарешті він заговорив:

— Ні, ні, він не підходить.

На цей раз моя мовчанка була мовчанкою здивування. Потім він, не поспішаючи, наче хотів мені сказати якусь дуже важливу, більше того, страшну інформацію, сказав:

— Знаєш, що він зробив мені? — Дерек Клебельсберг.. (Я навіть уявити не міг, що він зробив Тисі, який, нарешті, відвернувся од вікна.) — Він протягом року брехав мені, що він кальвініст!

Ну це і справді *щось*; іншим став і мій наступник, незважаючи на те, що в червні він мене підвів (Ондраші).

Через перебування на фронті та політичні перипетії його величність не міг приїхати до Пешта, тому мені часто доводилось їздити до Рейхенау та Бадена. (Другим класом, що багато хто не тільки не розумів, а ще й тикав мені цим в очі. Вагон другого класу простує тим самим напрямком, була моя відповідь. Через це мене називали скупим.) Аби не світитися, я сховався десь поблизу Брукка і брав машину, аби добратися до палацу. Де дискреція не була чимось надзвичайним, тому до моїх вух долігало і те й інше, що повинно було долігати до мого прем'єр-міністерського вуха. Наприклад, про французькі мирні переговори принца Сікстуса та Ревертера.

100

Одного разу на початку 1960-х ми проводили літні канікули у сина Ніколаса Ревертера-молодшого, у графів Ревертера, саме вони були обрані моїм братом для проведення літніх канікул. Дика Штирія, несамовита гірська річка (яку ми осіддали надувним матрацом, гадаю, це не було безпечним, а Tante¹ посміювалася

¹ Тітка (нім.).

з нас із берега і змагалася з нами на своєму джипі), дика природа, ніколи не баченої висоти гори, скелелазіння (одного разу ми штовхнули камінь розміром як бочка у долину; наче м'яч велетнів, так він котився в той бік, підстрибуючи все вище й вище, через усю долину, не зачепивши мирне стадо корів і розбившись на друзки об сусідні дерева; він вривався, наче метеор. Ми злякалися. Там не було нікого. У горах або на вершині хребта такої гори можна відчути себе дуже самотнім, і постійно доводилося думати про те, що ми дуже близько до всього. Ми з братом не обмінялися й словом у цій великій тиші, що залишилася після каменя, ми опустили на коліна і сповідалися, каюлися про rolling stone¹; але щось не виходило, ми відчували, що залишилися грішними, що зіпсували цю гору.)

Замок! Я відтворюю перед собою образ своєї дитячої пам'яті, я бачу навіть не споруду. В мені оживають тільки частини: там кімната, тут кімната, частина коридору, який не з'єднує два приміщення, я просто бережу його в собі як уламок. Ось так усе в мені й розвивалося — кімнати, сходи, що так чудово спускалися донизу, і гвинтові сходи: в їхньому тумані людина кружляє, мов кров у венах. Вежі, високо підвішені балкони, раптово спливають веранди, в чиїх крихітних дверях з'являлася людина, — усе це й досі живе в мені, я завжди носитиму це в собі. Картина цього будинку влетіла в мене ніби з безкінечної висоти, і коли всередині дісталася землі — розбилася.

Onkel² був схожий на Жана Габена³ — тихий красивий старигань, монументальний, немов столітній дуб. Я провів його на полювання. Козуля. Я мусив йти за два кроки від нього. Якщо він зупинявся, то і я зупинявся. В такі миті я навіть трохи дрімав, бо було ще так рано. Якщо він стріляв, то неодмінно в ціль. Я радів; я одразу ставив себе на місце мисливця. Кажуть, що погляд козулі найлюдяніший серед тварин, людяний і сумний. Я пам'ятаю мух, вони завжди лазили по розплющеному оку чи навколо нього. Кров у мисливській німецькій мові буде не Blut, а Schweiß. На початку я його виправляв (при кожній нагоді), потім (так само) похвалив.

Мої нові джинси страшенно шурхотіли об мої стегна, «великий дуб» не говорив про це, але інколи він різко озирався, тоді я широко розставляв ноги і деякий час так і йшов. Добре, що мене так ніхто не бачив, хіба що козуля, але й та недовго. Потім я деякий час йшов нормально, знову починав шурхотіти, після чого знову був погляд. Можливо, я щось плутаю, можливо, це й не був Ревертера? Ми годинами не розмовляли. Бути разом і мовчати — таке було мені невідоме. До цього я вмів мовчати тільки на самоті.

Ми повернулися до замку десь о пів на одинадцяту, тоді ми *пишно* поснідали, потім я ліг спати. Після обіду ми пішли на бекасів. Ні, був уже вечір. Так проходили мої робочі дні.

101

«Упевнившись, що все це не порожні балачки, я вирішив, піду; запропоную себе. Три виходи: 1. Прояснити ситуацію з його величністю. Це було б просто, проте з наслідками для подальших переговорів, і спантеличило б його

¹ Дослівно з англійської перекладається як «камінь, що котиться».

² Дядько (нім.).

³ Жан Габен (1904—1975) — видатний французький актор.

величність, чому б це у нього ще мала залишатися довіра до його прем'єр-міністра, від якого приховали такі переговори. 2. Ще простіше: піти у відставку без будь-яких пояснень, віра в корону була підірвана, я не можу нести відповідальність за переговори, в яких не брав участі, міністра без відповідальності не існує. (Якщо пройде, то пройде, тим краще.) 3. Більш складний: хоча, через те, що з деяких причин від мене приховали переговори, я не можу судити, чи є, чи може бути шанс на успіх переговорів, прикривати його величність, якщо справа таки накрийється.

З приводу мого прощання, у зв'язку зі станом мого здоров'я, вказуючи як причину хронічне недосипання, що відповідає дійсності, його величність був зворушливо щедрий; думаю, він підозрював, що я здогадуюся про дещо. Він запропонував мені найвищу нагороду, від якої я відмовився і попросив його, аби він востаннє послухався моєї поради: нехай він письмово повідомить німецького спадкоємця Бельгії та Ельзасу-Лотарингії про необхідність реституції; без чого неможливий мир, і що цілковита перемога забрала б багато крові і була б непевною. Так і сталося (хоча без згадки про Бельгію), помічник полковника графа Ледоховські доставив його до кронпринца. (Цього листа відзначив у своїй книзі принц Сікстус, стор. 227.)

Я підвівся з оксамитового стільчика з відчуттям того, що вчинив добре; знаючи про сучасний «*secret du roi*»¹, я намагався листом прикрити короля, і якби спроба була невдалою, то «я вже казав влітку 1917-го», в нього було б хороше алібі (*bona fide*)². У травні 1918-го у суперечці Черніна³ та Клемансо⁴ забули про листа і не посилалися на нього, як на «застарілий», хоча він би прояснив багато неприємних питань. Відмовляючись од міністерського портфеля уряду Векерле, через вісім місяців уже вдруге, я не міг прийняти пояснення, заплановані для громадськості.

Вибух урядової кризи надав мені можливість твердо протестувати проти зречення його величності, з політичного боку — суперечливо, з військового — катастрофічно, з конституційної та династичної точки зору, беручи до уваги молодий вік спадкоємця, невдало (Наполеон I, Карл X).

Повертаюся до прощальної аудієнції серпня 1917-го. Інколи він підводив, тому його величність вважали його ненадійним, я запропонував своїм наступником Андраші. Векерле став тим (скоріш за все, за порадою Даруварі), хто був великим тактиком і хто не сприймав милості його величності, хто перейняв на себе огиду Франца Фердинанда. (Антипатія Ф. Ф. — Векерле засновувалася на взаємності.) Я намагався переконати його величність, та помітивши, що його думка незмінна, я підкреслив важливість довіри. Особливо в часи війни. (У січні я потрапив до уряду лише для перевірки Векерле; неприємно...)

Його величність зацікавився, що би було, якби для «спроби» ми взяли моїм наступником Карої, якого я не пропонував.

¹ Таємниця короля (франц.).

² Сумлінне, добросовісне (італ.).

³ Оттокар Чернін (1872—1932) — австрійський політичний діяч, граф; у 1916—1918 рр. міністр закордонних справ Австро-Угорщини.

⁴ Клемансо Жорж (1841—1929) — відомий політичний діяч буржуазної Франції.

— Він би по телефону попросив піти вашу величність у відставку. — Що й відбулося 18 листопада. Ми сміялися, хоча й не було з чого.

Влітку 1918-го — від активної політики я вже відсторонився — у Відні я зіткнувся з маршалом Бем-Ермоллі (в часи, коли я був добровольцем, я служив під його началом, а будучи прем'єр-міністром, часто рекомендував маршала його величності для перевірки італійського фронту), він готувався йти до короля у Баден; до нас приєднався колишній міністр закордонних справ, Міхалер Платцон-Буріан.

Вони вважали ситуацію непевною.

— Найгірше те, що вже самі німці не вірять у перемогу.

Я зателефонував одному пештському знайомому, мовляв, ввечері я бажаю зустрітись тільки з (тссс!) поважними особами. Я швидко пообідав. На вечері о десятій нас було вже багацько. Тиса приєднався до нас пізніше.

— Можна припустити, — кажу я йому, — що війна закінчиться поразкою. У будь-якому разі, вона близиться до закінчення, і настав час подумати про заключення миру. Трансільванія та Хорватія і, можливо, північні краї могли б бути згадані у переговорах. Слід подумати та забезпечити їхню автономію, інакше ми їх втрачимо.

— Моріце, можеш повторити те, що ти тільки-но сказав? — подивився він на мене нетерпляче.

— Інакше ми їх втрачимо.

Він поглянув на мене так здивовано, холодно, наче це була моя ідея зменшити країну. Що потім і трапилося, жоден з нас не міг цього знати, історична дурість, обмеженість і парад тваринного егоїзму.

— Союз Трансільванії та правовий стан Хорватії — це внутрішні справи Угорщини, тому вони не можуть бути згадані у міжнародних переговорах.

Я говорю йому, що недавно бачив у Празі так звану етнографічну карту Угорщини, приблизно з територіями, котрі були після Тріанонського миру.

— Це смішно, — відповів він, — адже тоді навіть Гест (володіння Тиси) потрапив би до Румунії!

Ми й тут сміялися, і Гест дійсно потрапив до Румунії. (Не потрапив, він залишився в Угорщині, на відстані 870 метрів від кордону.) Безцільними здавалися наступні «роздуми», я повернувся додому, у село. Тиса відкрив очі тільки після Сараєва. Непохитна повага до реальності привела його до фатального твердження 16 жовтня 1918 року:

— Треба сказати правду графу Карої — ми програли війну.

Це твердження легітимізувало Карої, двоюрідного брата моєї дружини, антидинастичну поразку, який став президентом республіки в 1918 році, потім передав свою владу комуністу Белі Куну, покинувши батьківщину напризволяще, поїхавши за кордон на машині (з моєю допомогою) 4 червня 1919 року, звідки повернувся тільки 8 травня 1946-го, коли це вже було не ризиковано. Багато хто сподівався, що він боротиметься за демократичну республіку 1918-го, натомість він представляв диктатуру пролетаріату у Парижі, щоправда, потім він експонувався за Райка¹, а потім подав у відставку.

¹ Ласло Райк (1909—1949) — угорський комуніст, політичний діяч, в роки диктатури Б'яшя Ракоші — міністр внутрішніх справ, що став жертвою політичних репресій.

Його не торкнулася матеріальна скрута, він помер у власному будинку, поки «його»... не будемо вдаватися в подробиці. Його пристрасна руйнація торкнулася і його особистості й пам'яті. *Conduire ne puis suivre ne daigne*¹, так я характеризував його за роки до того.

Для обговорення пропозиції перемир'я президенту Вільсону Буріан покликав до Відня Тису, Аппоні, та Андраші, яких я також супроводжував. Було трагічно та драматично бачити і чути цих трьох визначних чоловіків, людей, які за останні 20—30 років відіграли найважливіші ролі в угорській політиці, які часто вели жорстоку та наполегливу боротьбу один проти одного, — бачити їх у передсмертну годину країни. [Я так бачу дідуся...] Тиса досі стояв на порозі шоку від Сараєва, Андраші меланхолійно констатував провальну справу батька, а Аппоні треба було визнати те, що незалежність і самостійність країни, за які він боровся все життя, неможливо здобути без територіальних жертв. Частково беручи участь в обговоренні, я абсолютно не поділяв їхнього оптимізму щодо припущення можливих варіантів відповіді Вільсона.

У мене було певне уявлення про політичне відьомське кубло монархії, котре можна було назвати як завгодно, окрім як дуалістичним. Ознаки розкладання проявлялися ще тоді, коли труп був живий.

United States of Austria?² (Херрон — Ламмаш, лютий 1918-го.) Якби вони хотіли цього, то уряд Вільсона створив би для цього умови та час (!). Ще ніколи у світовій історії влада такого масштабу не знаходилася в руках чотирьох осіб, доля сотень мільйонів людей. Вдалося поділити Донаураум (відплата, помста, *Gloire et Revanche*³, повісити кайзера і т. д. — це були лейтмотиви Клемансо), та незважаючи на необмежену владу та можливості, не вдалося знайти нову та довгострокову форму. (Яку свого часу знайшов Віденський конгрес: створив XIX століття. Якщо є бажання, то це не велике мистецтво, не дорогоцінний камінь, але щось.) Гітлер, Сталін, коричнева та червона диктатури — це версальсько-тріанонські руйнівні наслідки. Політику визначає практика.

Питання з іншої казки: чи могла б існувати федеративна держава, по суті запланована Кошутом Лайошем Дунайська конфедерація? Хіба вона не збільшила б зовнішню іредентистську пропаганду і центральний вплив на право самовизначення? Як би поводитися, особливо в Угорщині, в деяких сільських угіддях угорці в меншості? І так далі.

Але це все лише суто гіпотетичне.

У порівнянні з цим Радянська Республіка не була гіпотетичною. Неприємно. Осмислення соціальних ідей у найбільшому хаосі, величезній дурості та людській слабкості. Особисто важкі часи... моя дружина — донька президента антибільшовицького уряду Сегеду, комісар Гамбургер особисто привітав мене, як чоловіка найціннішої заручниці Радянської Республіки. Сумнівна честь...

¹ «Ведучий не зволив слідувати» (франц.).

² Об'єднані Штати Австрії (англ.).

³ Слава помсти (франц.).

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

105

На питання, чому ви не пішли на Захід, у більшості випадків аристократи знизують плечима чи прикриваються жартівливим настроєм... або своєю безпорадністю чи боєм. «Жіга би пішов, та Сечені не дозволив», — говорив, за припущеннями, великий мисливець самому Кадару. «Чому я маю йти, нехай вони йдуть!», або «Ну раз мене вже сюди *закинула(!)* доля!» і так далі.

Батько теж ніколи не давав зрозумілої відповіді. Щось на кшталт того, що коли можна питати, то не можна відповідати. Відповідь є лише тоді, коли нема запитання. Про всяк випадок, вони ніколи не ставили собі цього питання, це рішення скоріше було рефлекторне, біологічне. Їхнє перебування тут настільки суперечило їхнім первинним інтересам, настільки нічого не означало (для країни, для соціуму), що за звичкою чіпляєшся за питання. Пани ніколи не дивуються, але це їх (питання про те, чого вони тут залишилися) таки дивувало.

Коли батько з дідусем поверталися додому з Баварії, по дорозі вони зустріли багатьох родичів (серед них і з моїм прізвиськом), котрі покидали країну і кликали їх з собою. Дідусь культурно їм відмовляв.

— Я ще обґрунтую все.

106

У зв'язку з війною ми якось поцікавилися у батька, чи доводилося йому вбивати? Вбивати людину. Як завжди, від імені всіх виступала сестричка. Решта стояли поруч. За зростом.

— А скажіть, будь ласка, таточку, ви коли-небудь убивали людей?

Сестричка вміла розмовляти з дорослими. Вона, наприклад, ніколи не говорила «цілую ручки¹», як належало дітям, а вітаючись з дорослими, вимовляла із серйозністю пародиста: «доброго ранку», «доброго дня». Дорослі намагалися реагувати на це усмішкою, але уникнути наслідків усе одно не могли і з сестричкою спілкувалися не так, як з іншими дітьми. Розмовляючи з нею по телефону, багато хто не наважувався говорити їй «ти».

— Всього доброго, панночко!

¹ Kezét csókolom — угорське вітання.

— Всього доброго, — відповідала вона, будучи ще не в ладах з буквою «р».

Сестричка завжди якось виділялася. Батько — ніколи. Приміром, коли він входив у пивну, то відразу вписувався в середовище, і, хоча в особі його і в поставі було щось таке, люди спокійно вступали з ним у розмову, видно було, що він свій, не чужинець, словом — абсолютна мімікрія. Коли ми їхали до бабусі, на маленькій станції з пересадкою Фелше-Галла нам доводилося чекати поїзда у привокзальній корчмі. Переступаючи поріг, батько якось зіщулювався, розбирав себе по частинах, перекроював наново і вже преспокійненько тягнув пиво з кухля, подружньому розмовляв з корчмарем і жартував з офіціанткою. Якось у корчмі на зсунутих біля стіни ящиках з-під пива сиділи два п'яленьких мужичка — не старі, але з вищербленими зубами, неголені, з тих, що не просихають роками. Гикаючи і вишкіряючи зуби, вони доброзичливо і по-своєму ласкаво вітали сестричку:

— Привіт, мухо.

Та відповіла без тіні зарозумілості і навіть не холодно, а формально і ввічливо, тобто зовсім невідходящим за даних обставин чином.

— Добрий день, — сказала вона без посмішки.

Чоловіки на ящиках перезирнулися і посерйознішали. Вже не знаю, про що нагадала їм ця худенька мишка, але на обличчях у них з'явилась якась боязкість.

107

Цю залізничну станцію я теж знав. Ми чекали на оросланський автобус. «Ікарус». Одного разу ми з'їхали на автобусі у рів і мало не перекинулись, у всякому разі, він стояв дуже криво, і довелося вибивати двері. Внизу стояв мій батько і допомагав пасажиром, особливо жінкам, і пояснював кожному, що, ймовірно, шофера вкусила бджола, який через це втратив контроль над автобусом. Бджола, шофер, контроль, він повторив це близько п'ятдесяти разів. Мені було трохи соромно. Я ще ніколи його таким не бачив. Він поведився, як ботанік. Довгий час я боявся «ікарусів».

Ми сиділи в саду за залізним столом, батько кружляв і кружляв пиво. Я нарахував п'ять. Батько пив пиво так, наче грав у теніс: вибивав піну з банки одним рухом руки, як у тенісі. Нам це подобалося, мені і батькові. Пиво було золотисто-жовтаве і смерділо кислим. Я не міг зрозуміти, чому батько катує себе цим гірким смаком.

— Пиво — це добре, — сміявся батько і малював мені вуса з піни під носом. Я гидився. — Спробуй. — Я довго настроювався, наче мене просили випити кінської сечі, обережно зробив ковточок і, кашляючи, виплюнув.

— Це взагалі не перекоує — те, що ви говорите, — сказав я і пообіцяв собі, я добре пам'ятаю ту мить, що ніколи в житті не питиму пива. Адже в ньому немає сенсу. Я пішов відлити (наче я пив пиво) й тинявся доти, доки не запхався поміж рейок. Я заліз поміж величезних потягів, вони світилися теплом, наче тварини. Тоді з гучномовця прозвучало моє ім'я. Мене викликали по радіо, я спітнів. Залізних монстрів я теж налякався, боявся ступити з місця, я так і стояв на рейках поміж потягів і дуже боявся.

— Твій батько вже хвилюється, — сказав залізничник, який мене знайшов. Він поклав свою руку мені на плече, я мало не впав. І ми пошкандибали як два хороших друга.

Коли батько мене помітив, то одразу підскочив зі стільця, його рухи були дивними, наче він копав.

— Будь обережний, синку! — прошепотів повільний і стомлений залізничник, коли відпустив моє плече. Він наче не хотів наблизитися до того чоловіка з похмурым поглядом, до мого батька. Я ж закричав йому услід:

— Я не ваш синок!

Вуста мої тремтіли, залізничник здвигнув плечима і пішов до будівлі. Батько сильно мене обійняв, наче хотів комусь показати, як сильно він мене обіймає, я налякався, думав, що дістану ляпаса, я відхилив назад голову, чим збив батькові окуляри, через що таки дістав ляпаса, і все стало на свої місця.

108

— А скажіть, будь ласка, таточку, ви коли-небудь вбивали людей?

Ми прикинули, очікуючи, що буде. Але він не вбивав, в усякому разі, так він сказав й окинув нас розуміючим ласкавим поглядом. Коли ми ставили батькові хороші питання, він іноді помічав нас, він знову нас помічав. І тоді в очах його знову з'являвся цей радісний подив, ніби він несподівано виявляв, і сюрприз цей був для нього приємний, що ми — його діти, а він — наш батько.

Відповіддю батька, що він нікого не вбивав, ми були розчаровані. Що ж тоді він робив на війні? Он Пал Кініжі вбивав же, інакше як би він міг врятувати батьківщину! Можливо, йому вдалося відкритися за дідовою протекцією?

— А вам, значить, хотілося б, аби я вбивав, різав, потрошив, мочив?!

Ми не стали вникати в це «різав, потрошив, мочив», та й щодо вбивства питання хвилювало нас лише тому, що нам дуже хотілося, щоб у фільмі «про війну», який існував у наших головах, у нашого батька теж була якась важлива роль.

Словом, відповіді ми не посміли, а тільки ретельно закивали головами.

— А ви не подумали про того бідолаху, якого я — чисто ймовірно — міг би вбити?

Це «ймовірно» ми знову ж таки не зрозуміли, але показали всім своїм виглядом: ні, про це ми не подумали.

— А про дітей його, які, можливо, ваші ровесники?! — Ми, товстошкірі, хитали головами: ні, про них не подумали теж. — Але ж цілком може бути... що вони зараз вивчають у школі те ж саме, що й ви! — з гіркою вигукнув батько. Дивно: татусеві, схоже, здавалося, що якщо у нас у головах те ж саме, що у них, то в нас повинно пробудитися співчуття, і нам легше буде зрозуміти абсурдність усієї ситуації. Але у нас у головах були речі ще більш дивні.

— Діти фашиста можуть бути тільки фашистами! — вигукнув я несподівано.

Батько ошелешено дивився на мене, ніби я врізав йому під дих. Ми зрозуміли, що припустилися помилки. Образили його найглибшим чином — от тільки не знали, чим, як.

— Що таке фашист, по-твоєму. — Батько був, видно, в такому розпачі, що не міг навіть ставити питання, замінюючи питальну інтонацію ствердною.

— Фашисти — це фашисти! — відрубав я, не замислюючись.

— Німці тобто, — виручив мене молодший братик.

— А ми що ж... ми хіба не на боці німців були?!

Від тону батька ми трохи злякалися — з одного боку, він говорив з нами, як ніби ми дорослі, з іншого ж — було помітно, що в цій дорослій дискусії справи його погані, й це було жахливо. А конкретно найбільше нас бентежило, що, виявляється, ми билися в одному таборі з німцями, тобто фашистами! Миклош Хорті, той, може бути, і боровся, але ми, угорці? Такого не може бути! Нічого собі жарти! Як це може бути, щоб дідуся німці заарештували і запроторили до в'язниці, а його син, чи то пак наш батько, знаходився у військовому союзі з тими ж самими німцями!

— Ось саме так і було! — вигукнув батько і навіть нетерпляче притупнув ногою, ніби якась принцеса.

Але це нас уже не цікавило. Усе має свої межі, і дурість теж.

109

«Від сьогодні ви не знаєте цього чоловіка». Коли мама ще не вимовила цього речення, навіть не думала, бо навіть не могла подумати (навіть навпаки!), то ми в нього теж запитали.

— Що кажете, панове? — Він підвів брови.

— Та чи вбивали ви людей?

— Як завгодно вашим високостям, — і вклонився, — аякже, адже саме для цього й існує війна. Завжди потрібна невеличка війна, аби людство заспокоїлося.

Але ця відповідь нам теж не сподобалася. Ані те, що хтось не вбиває людей, ані те, що хтось убиває. Ми облишили Другу світову.

— Ні користі, ні шкоди, — і здвигали плечима.

110

Ми використовували цю фразу, бо батько це робив (мама ні, це, мабуть, було речення Естерхазі), та ми не розуміли, що це значить: «ні користі, ні шкоди».

Воно походить з гарного, глибоко родинного анекдоту. Наш предок (звичайно, брат нашого предка), Карой, за часів егерського єпископа селяни звикли, що якщо йшла графська колісниця, то вони покладуть коси, мотики, стануть на коліна, і єпископ їх благословить.

Що саме вони бурмотіли під час благословення, про це в мене немає даних. Є одна карикатура на Кароя 1765 року, збережений куплет звучить так:

*Єпископ Е. береже своє добро,
Шляхетній молоді в рот кладе його,
Те, що він дурний, він не помічає,
Свої таємні гріхи ось так виправляє:
Нехай би Дезма не розмножилась.
Хороший пастир! Вівці порозводились,
Аби з тіла твого душа відлетіла,
Щоб на спину покласти твоє холодне тіло.*

З таким побажанням тридцять чотири роки по тому його холодне бездушне тіло таки перевернули на спину. Він був будівельником будівництва вісімнадцятого століття. Міста Папа та Егер обійшлися без нього. В нього було багато сварок з імператором Йосифом II, ймовірно, що він писав своє прізвище з «с», аби відрізнити себе від своєї родини. Імператор пригрозив йому, що якщо він далі безчинствуватиме, то той позбавить його сану єпископа, і що тоді єпископ робитиме?! На що єпископ здвигнув плечима, хоча вони ніколи не здвигають плечима, і відповів своєму земному володареві так:

— Тоді я повернуся додому і буду там паном!

Він був паном, але пани помирають, і він помер.

Коли спадкоємець вперше з'явився на егерських пагорбах, то був здивований загальним колінопреклонінням.

— Herr Graf¹, — прошепотів його представник, такий собі Тере Пал. Його взяв до себе колись єпископ Карой, лише з католицької благородності, бо коли вацький єпископ наказав захопити протестантську церкву — вперед, антиреформати! — одному з тих, хто насильно намагався закрити церкву, цей Тере мечем відрубав руку. (Але то неправда, що говорили, ніби той єпископ з Ваца і був Карой, бо він ним став лише у 1759-му, а в 1754-му тоді заклав церкву не вацький єпископ, або не мій предок! Тільки про факти.)

— Herr Graf, прошу дати благословення.

Він не може, адже в нього на це немає права.

— Мусите, — сказав Тере, піднявши на свого нового хазяїна важкий погляд; у душі він назавжди залишився протестантом.

Молодий Естерхазі не розумів цього дивного, «покинутого» старого. Він узагалі тут нічого не розумів, не розумів людей, мову, країну. Відень він розумів, хоча там і не було що розуміти, але після нього він нічого не розумів, не розумів болота, ґрунтових доріг, бідність, циганів з шатрами, постійну гордість угорців і готовність відплатити за будь-яку образу.

Те, чого бажають угорці, думав молодий хлопець, дивлячись у дикі очі старого, — «треба його звільнити», — важко було б не виконати, якби їх було десь тридцять мільйонів, але так, як воно є, — це просто смішно. (Проте декілька років по тому — вже в ХІХ столітті — познайомившись з красою країни, обійшовши всі сусідні пагорби, потрапивши на загадкову землю Сайла, він трохи змінив думку і вважав, що краще розуміє угорців, їхні бажання.)

У нього заболіло під грудьми, і обличчя його виражало злість. Потім йому згадалася красива пані Хорват. Чи Вільмош. Чи це те саме? Яка жахлива вимова! Потім він раптово подумав, що тепер він теж угорець. Тоді він легенько посміхнувся.

Тере Пал, можливо, не помічав усіх виразів на маленькому м'якенькому обличчі свого пана.

— Ну давай уже, — бурмотів старий, і коли помітив, що пан так нічого й не робить, раптово схопив його, потряс, просичав: «Мусите», й одним рухом витяг його з колісниць.

І пішов гул, поле жовтувато світилося, гул, якого народ чекав з хвилини на хвилину, з наростаючим хвилюванням, не знаючи, як трактувати таку

¹ Пане граф (нім.).

затягну перерву. Причина всіх революцій — це порожнеча, в якій одного разу примусово ми подивимося самі на себе, — пише молодий Гете своєму батькові; більше хизування, ніж глибини, але мило, може бути мила глибина, пише батько на полях листа. Ніщо не є таким великим, як правда, і навіть маленька правда є великою.

— Благословення, — підказував Тере Пал з-за спини панові, наче актору, який забув свою роль, — дайте благословення!

На що граф ледве-ледве підніс свою маленьку худу бліду руку у повітря і намалював хрест. Люди щасливо почали хреститися, а граф бурмотів собі під носа:

— Nützt nicht, schadet nicht, ні користі, ні шкоди, — після цього він завжди так робив, і всі, окрім Тере Пала, були задоволені.

111

Коли я посперечався з братами Хусарами про те, хто такі лабанці, позаяк вони стверджували, що лабанці — це ми (тоді як я вважав, що це зовсім не так), а вони, мовляв, куруци, і на моє питання, з якого це дива вони куруци, вони мені сказали: з такого, що вони — бідняки, на що я відповів: ми теж бідні, і додати нічого було ні Хусарам, ні мені самому, — я, повернувшись додому, запитав у матері, а чи правда, що ми — бідні?

— А то ти не бачиш?! — відповіла вона, навіть не глянувши на мене.

У відповіді її мені почулося роздратування, як ніби я засумнівався у нашому тяжкому стані і неймовірних тягарах, що випливали з нього, які лягали на її плечі. Те саме питання я поставив батькові. Але він несподівано для мене над питанням замислився. І з цікавістю озирнувся навсібіч, немов би для того, щоб зважити й оцінити наше становище.

— М-так... на теперішній час багатими нас назвати важко. — І додав, що протилежністю «багатого» не є «бідний», і що коли хто небагатий, то це не означає, що людина ця бідна. Бідний — це набагато гірше, тобто знедолений, неможливий, бідолашний, бідолаха, коротше. — Ні, синку, ми не бідні, ми просто в даний момент живемо в бідності.

Батька нашого завжди відрізняла неухважність, яку він намагався маскувати підкресленою люб'язністю й уважністю. Він постійно перебував не зовсім там, де в даний момент перебував. Ми тяглися до нього і хапали руками повітря. Іноді повітря мало обриси нашого батька. Мені здавалося, що цим протиставленням — *бідність не те ж саме, що жити в бідності*, — він ніби давав зрозуміти, що нам з якихось незрозумілих причин жити легше, що життя це ми обрали самі, просто так, та не з бажання пограти і розважитися і що стану цьому можна в будь-який момент покласти край.

— Ну, це, мабуть, перебільшення, — благодушно хитав головою батько. Йому подобалося бачити мою розгубленість, але все ж він погодився: під час заслання нам було легко від постійного відчуття, що з нами коїться несправедливість. За зовнішніми атрибутами поразки ховалася моральна перемога.

— Легко — не легко, все' дно важко, — озвався жіночий голос із кухні.

Одного разу на межі відчаю мама, не знаючи, чим нас годувати, бо нічого не було і нізвідки попросити, вкрала картоплю, і її спіймали. Вона плакала. Потім я часто бачив її, коли вона плакала, але через батька (і одного разу через мене); та тепер вона плакала через себе.

Вона сиділа на ганку й ревла. До неї, як до якогось великого пана чи до короля, приходили всі мешканці будинку, за винятком дядька Пішти, який тоді (1951) у загостреній боротьбі класів дістав покарання, яке відсиджував у в'язниці міста Хатвана. Село Хорт відносилось до околиць цієї в'язниці. Саджали тоді і за приховування врожаю, і за неохайний двір (солома перед криницею), за будь-що, причина тоді не була головною в тих архаїчних відносинах, як це колись уявляли собі древні греки. Причина і наслідок були не в причинних відносинах, а у правових.

— Я ніколи не розуміла, — говорила мама, — чому комуністична країна брала на себе тягар, свої явні правопорушення карати правовими засобами. Чому не можна просто стратити Райка, чому потрібні і його вірування?

— Європейська традиція, — сказав батько. — Ще інквізиція так чинила. Віру можна зламати виключно вкупі з хребтом.

Прийшла Анна, дочка хазяїв будинку, її волосся сягало поперека, а на обличчі в неї була якась болячка, велика червона пляма, мама водила її до лікаря, бо та сама соромилася. Вона гладила мамине волосся.

— Не сумуйте, тітко Ліліке!

Вона принесла нам бульйон від тітки Розі.

— Їжте, Ліліке, їсти завжди треба. Завжди.

Мама сьорбала, їла, обсмоктувала курячу ніжку. Батько теж сидів біля неї, інколи вставав і погладжував її руку.

Прийшов Пішта-молодший і витріщився на маму великими очима, як завжди.

Більш ніж десять років по тому, Пішта-молодший потрапив у якусь халепу на Хатванському цукровому заводі.

Пізно ввечері, коли до нас ніколи не дзвонять, хтось задзвонив. Делегація з Хорта, чоловіки в білих сорочках та чорних капелюхах, наче йшли на месу, й жінки в маленьких костюмах, наче на обов'язковій програмі в будинку культури. Я підслуховував (звичайно), але чув тільки одне й те саме речення.

— Пане доктор, допоможіть Пішті, пане доктор, допоможіть Пішті.

Та батько не міг допомогти, і Пішту-молодшого заарештували. Що хортівці сприйняли як свинство з боку батька. Якби він хотів, то міг спокійно все влаштувати. Вони навіть не уявляли, що у батька так само не було можливості, як і у них. Може, навіть менше...

Коли в домі всі побували у мами, все одно нічого не змінилося, мама плакала, тато сидів поряд, тоді все почалося заново, усі (окрім дядька Пішти) приходили знову до мами, Анна, тітка Розі, повторюючи свої рухи, запевняючи маму, аби вона цим навіть не переймалася, це не біда, не така велика біда, таке траплялося і з іншими.

Та дарма говорили, що це не біда, бо то була біда. Велика біда. Потім усі про це забули. Вони, мама, мій тато, і деякою мірою я сам.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

129

Коли у травні 1951-го в Будапешті почалася горезвісна депортація, батьки нітрохи не занепокоїлися і не хвилювалися; чого, власне, було їм хвилюватися? Вже коли втрачено все, то втрачати більше нічого, й це можна було навіть назвати свободою або, у всякому разі, відчуттям її. Особисто я, щоправда, на той час ще нічого не втратив, але теж не турбувався і не хвилювався, вважаючи (а що ще міг би я думати?), що це природно, що так влаштоване життя: людину висмикують навіть з колиски, приходять вночі невідомі, крики, шум, клунки та кошики, біганина, темрява, вантажівка, сморід солярки, знову незнайомці, знову крики, шум, безпристрасне обличчя батька, сльози матері, яка після цього не плакала вже ніколи, майже ніколи, — словом, я вважав, що це і є нормальний порядок речей, а коли так, то нема чого турбуватися, нема чого хвилюватися.

Я не знав, що коли я вперше побачив рідне місто, Будапешт був вмістилищем страху; моє місто було цілком у його владі, було сповнене ним до країв; усе, від тісних вуличок і доріжок Будаїської фортеці до брудних передмість і алей, котрі милують око («названих на честь твоїх дядечків»), задихалося, як висловився поет, під «величезною прищавою й огидною дупою» страху. З моєї колиски відкривався фантастичний вид на Криваве поле і Фортецю. Ми жили в прекрасному місці; моїм першим притулком була вілла в Буді, неподалік від сходів, названій на честь нашого короля Чаби, на крутому схилі — немов будинок виростав прямо з пагорба, що носив ім'я нещасного зрадника Мартиновича.

Прабабуся Шварценберг і тітка Мія теж жили у нас — жіночий монастир, який дав їм притулок (а він, пам'ятається, фінансувався нами, нашою родиною), був закритий. Незмінні чорні окуляри тільки підкреслювали красу тітки Мії, що виглядала, як знаменита актриса, котра зберігає інкогніто. Тим часом нічого від актриси в ній не було, та й краса її вже якось пожухла (або такою була завжди, хоча це нелогічно); ніхто з чоловіків ніколи не цікавив її як чоловік, і єдиний, до кого вона відчувала почуття, був її брат, наш дідусь, йому вона готова була служити все життя, але в цьому їй було відмовлено. Дід цього не дозволяв. Залишалося стати черницею, однак Христовою нареченою їй теж бути не хотілося, їй і для цього не вистачало почуттів. Дове-

лось обмежитися фінансовою допомогою монастирю. Свою холодність тітка Мія відчайдушно, але не дуже успішно, намагалася приховувати, маскуючи її люб'язністю. У свою чергу ми, дівчата, настільки ж відчайдушно демонстрували їй свою любов. І мені здається, той і інший відчай цілком вживалися один з одним. Але головне, і це не викликало сумнівів, у тітки Мії були найшовковистіші у світі руки. Ми брали їх, як беруть коваючу пташку, тітка при цьому не опиралася, і водили ними по своїх мордочках, поки вона (принаймні так їй здавалося) займалася з нами німецькою.

130

Був у нас один родич, далекий, фантастичний і загадковий дядечко на ім'я Миклош Себек, котрого всі звали просто Роберто, як якогось італійського сутенера; виняток становила лише моя мати, яка називала його завжди серйозно — Миклош (послухайте, Миклоше, прошу вас, Миклоше), а згодом і батько (який з певного часу не називав його ніяким іменем, «не хотів оскверняти уста»).

Часом Роберто теж жив у нас, був у нього навіть свій матрац («справжній матрац! кінський волос!»), і спочатку Роберто розташовувався на ньому в моїй кімнаті, але мати вічно переживала, як там я далеко від неї, в іншій кімнаті, або просто нудьгувала, не бажаючи, щоб час мій минав без її участі (пізніше, коли нас додалося, мій час став текти як попало, і спостерігати за його плином у матері не було ані сил, ні бажання, та й переживати вона перестала, адже якщо переживати відразу за чотирьох, то недовго і збожеволіти, з чотирма карапузами можна тільки сподіватися, що теж немало), в усякому разі, моя мати перебралася до мене на матрац, а Роберто — до батька, в подружнє ліжко. Над цим багато сміялися — усі троє. Оскільки на весіллі батьків Роберто виконував роль свідка, то спочатку передбачалося, що він буде мені хрещеним батьком. Але він відмовився.

— Хрещеним має бути не така людина, — сказав він холодно і почервонів.

131

Я довго вважав, що горезвісний папір надійшов 16 червня 1951 року, аби ми були такі ласкаві протягом двадцяти чотирьох годин перенести свої пожитки у нове місце заслання. Моральна корисність цієї справи полягала в тому, що ворог народу, а ним був я (сталося так, що листа надіслали саме на моє ім'я, та батьки зробили вигляд, що нічого не помітили), отримав по шії, а також з практичного боку, що один хороший будинок спустів, конкретніше, спустів для народу, ще конкретніше, для товариша Й. Г., нехай би його чорти забрали.

Тобто всім було добре, ми потрапили у моральний баланс, народ і т. д.

16 червня — хороша дата, але і 16 липня також. Це був останній день переселенців, найостанніший. Словом, подражнили медом перед ротами бать-

ків, та з ними й так сталася найбільша біда, яка могла статися з людиною під диктатурою: вони почали надіятися.

Та потім це більше ніколи не повторювалось.

132

— Прошу вибачення, ваша світлосте, тут дядечко Нусбаум з'явився, хотів би поговорити з вашою світлістю, — доповіла пані Артур, пештська економка дідуся. Мій дід був прописаний у Пешті, тому його депортували слідом за нами. А бабуся залишилася на місці, в майкській садибі.

— Я *взагалі-то* з роду Гергеї, — повідомила якось дідусеві пошепки пані Артур, не здогадуючись, що дідові нашіптувати нічого не можна, в усякому разі, в світі не було людини, яка в силу свого положення побажала би, наважилася б або змогла би нашіптувати йому, що б то не було. Дід відсахнувся.

— Гергеї? Як вам буде завгодно. — Пані Артур була у захваті від дідуся і намагалася в усьому догодити йому (яйце в мішечок і інше). І тепер, у день заслання, очі її були на мокрому місці.

— Що ще за Нусбаум?

— Бакалійник з вулиці Левехаз. Чи ви не знаєте?

— Ні.

— Він дуже хотів би поговорити з вами, ваша світлосте. Дозвольте запитати?

— А що, коли запитати його іншим разом? Скажімо, в наступний четвер, на файф-о-клок до того куркуля з Хорта, куди я переносу свою резиденцію?

— Ох, знову ви про це! — схлипнула економка. — Бідолаха дуже схвилюваний. Дозвольте його впустити.

Дід погоджується, пані Артур впускає Нусбаума, той, низько вклонившись, входить, вітається, на що дід відповідає недовірливим кивком.

— Радий вітати.

— Мор Нусбаум. Ви, звичайно, мене не знаєте. Воно й зрозуміло, з якого дива графу Естерхазі знати якогось там Нусбаума?

Коли дід, повернувшись з полону, стояв у черзі біля пункту, де роздавали посібники «Джойнта», йому довелося показати документи. Ім'я — Моріц. Зрозуміло. По матері — Шварценберг. Теж ясно. А де ж, дядечку Моріц, вам вдалося роздобути таке розкішне прізвище?

— Слухаю вас, пане Нусбаум.

— Так ви мене все-таки знаєте?

— Ви у цю хвилину представилися.

— Ой, так.

— Чим можу бути корисний, пане Нусбаум?

— Щоб не під'їжджати до вас через ахрем¹...

— Ахрем? Стривайте... У Першу світову я кілька років прослужив у Галичині. І брат мій молодший, Алайош, там же загинув смертю хоробрих. Але щось я не пригадую такого міста...

¹ Тут: здалеку (ідиш).

— То не місто, ваша світлосте. Ахрем — це ось що! — І Нусбаум, завівши праву руку за голову, виразним жестом почухав собі ліве вухо. — Ви мене розумієте?

— Припустімо, — відповів дід із деяким роздратуванням.

— Так от, щоб не під'їжджати до вас через ахрем...

— Та хоч би й через ахрем! Але тільки вже під'їжджайте! — нетерпляче вигукнув дід, оглядаючи ще не зовсім спаковані валізи.

— Хто такий є Нусбаум, питаю я? Відповідаю: ніхто, і звати ніяк — у порівнянні з Естерхазі, як ви розумієте. Ну скажіть мені відверто, хіба це не так?

— Не розумію, куди ви хилите, — напружився дід.

— Я чув, яка біда спіткала вашу світлість. Велика біда, вже хто-хто, а я знаю! У мене ж це в крові, п'ять тисяч років. Уся ця біганина, то туди, то сюди, барахло в оберемок і бігом невідомо куди. Ми-то знаємо, вже мій дід, коли тікав з Галичини... а згадати Старий Завіт — сорок років по пустелі, всі ці мандрівки і гоніння, ваша світлосте, у мене в крові...

— А чи не можна, любий Нусбауме, ближче до справи, якщо така є?..

— Ось бачите, я кажу й кажу, затримую, старий базіка, вашу світлість.

— Широ кажучи...

— Але перш ніж перейти до справи, дозвольте сказати вам: будьте ласкаві про нас не судити з цього Матяша Ракоші. Ми не любимо його... — і Нусбаум, допускаючи ту саму помилку, що і пані Артур, перейшов на шепіт. — Він — азсес¹!

— Он як, — промовив дід, і обидва занурилися в важке мовчання. — Ну що ж, пане Нусбаум, радий був познайомитися...

— Стривайте, стривайте! Адже я ще не сказав, що мене привело сюди.

— Тоді, якщо можна, коротко.

— Постараюсь, але повинен зізнатися, що, коли я до вас йшов, був упевнений, що ваша світлість виставить мене геть.

— Ну, якщо ви самі згадали...

— Річ у тому, що коли я почув, що ваша світлість вирушає завтра на завання, то зібрав дещо. Ось цей пакет. Не звольте мене проганяти з ним!

— Що ще за пакет? — здивувався дід.

— Я пройшов через усі кола пекла. Разом із родиною. І знаю, що найбільше придасться людині в такій ситуації. Тут саме те, що потрібно. Я сам збирав. Можете покластися на мій великий досвід.

Дід вибухнув. Спілкуватися з людьми, нерівними за громадським статусом, мій дід не звик. І саме цього — нової субординації — він у ту пору не міг пробачити новим часам.

— Чи не думаєте ви, що я потребую подачки?..

— Ваша світлосте! Я вас благаю, прийміть! — Вони мовчки дивились один на одного. — Розповісти вам? Коли в сорок четвертому нілашисти гнали нас з жовтими зірками на грудях по вулиці Левехаз, назустріч йшли ви, ваша світлосте. У костюмі «з іскрою», з тростиною в руках, в сірому капелюсі. (Цей костюм, сірий капелюх і тростину запам'ятав і я: у такому вигляді дід ходив у Хорті по неділях до церкви. Місцевий партсекретар тільки й мріяв, як би йому це заборонити, насамперед — тростину, та не міг з причини свободи віросповідання.

¹ Нахаба (ідиш).

Я побоювався діда, особливо побоювався торкнутися його піджака з іскрами, здавалося, доторкнешся — і шарахне струмом. Або вогнем обпалить.) Так от, ваша світлість зупинилися тоді на краю тротуару і, коли ми йшли поруч бруківкою... незабутнім, приголомшливим жестом зняли перед нами капелюха!

— Не пригадую... утім, це така дрібниця, справді...

— Як дрібниця?! Ніколи цього не забуду! Та чи знаєте ви, що тоді, в тому моему стані, означав для мене цей жест? Я знову відчув себе людиною! Людиною! Уявіть собі! Я тоді підвів голову і глянув прямо в пику конвойного з автоматом!

— Що говорить лише про силу вашого духу, пане Нусбаум...

— Це не так, запевняю. У всіх жахах, які я потім пережив, мені надавав сили цей ваш сміливий жест. Я втратив усю родину. До останнього!

Це саме «до останнього», раптом подумав мій дід, щось чисто єврейське. У родині аристократів, наприклад, зазвичай не гинуть усі «до останнього». Вже хто-небудь та залишиться. Щоб четверо в одній битві, на одному полі і в одну годину загинули смертю хоробрих — траплялося, але все ж не «до останнього». Така от арифметика.

— До останнього! Але чи знає ваша світлість, як часто я згадував ваш знятий капелюх? Що хтось тоді, на вулиці Левехаз, повернув мені людську гідність! — Від хвилювання пана Нусбаума кинуло в жар. Він витер носовичком піт на обличчі і втомлено додав: — Я всього лише хотів сказати, що я ваш боржник, ваша світлосте.

— Але чому ви сказали про це тепер, через стільки років?

— Хотів, багато разів хотів, та все з духом не міг зібратися. А тут раптом... відчув... що ми стали ближче. — Уже в дверях він оглянувся. — Хай благословить вас мій бог, ваша світлосте!

Уявна завіса.

— Їй-богу, було б краще, якби богом був цей Нусбаум. Не пощастило мені.

133

Товарно-транспортна накладна серії Х за № 0111263 Комбінату вантажних перевезень заповнена олівцем. Номер автомобіля: УТ-404. Вантажопідйомність: 4 тонни. Вантажопідйомність причепу: — Номер подорожнього листа: 013601. Номер заявки: 31252. Умови перевезення регламентуються Правилами експлуатації а/т засобів і діючими тарифами. Пункт навантаження: Будапешт. Пункт розвантаження: Хорт, район Хевеш. Замовник (вантажовідправник) — мій батько (у прізвищі дві орфографічні помилки), проживає за адресою: XII р-н та інше, зареєстрований (?): там же. Вантажоодержувач: на цій місці — фантастичний і неповторний підпис батька, що починається з «Dr». Зірочка, внизу примітка: заповнюється тільки при міжміських перевезеннях. Отже, перевезення було міжміським. Тут же, внизу, зазначено: те, що в рамці, заповнюється замовником (вантажовідправником), чи то пак моїм батьком.

Вид упаковки: не позначений; кількість: не проставлено; найменування вантажу: рухоме майно; заявлена вага в центнерах: не вказано; фактична вага (це вже за межами жирної рамки): не вказана.

Додаткові послуги, інші записи (про вантажно-розвантажувальні роботи, маршрут проходження, необхідні вантажні механізми): не заповнено; програми: не заповнено. Особа (підприємство), яке виробляє розрахунок: те саме. Місце проживання, реєстрації: не заповнено. Номер р/р: готівка. А нижче — знову підпис дорогого Замовника (вантажовідправника), революційний, можна сказати, автограф, папір на першій букві місцями прорваний, з цією D, грандіозною і неприборканою, жарти погані, хоча це всього лише перша буква «доктора», невіддільна, втім, від наступного за нею прізвища. Вона немовби заміщає «графа»; проте коли пізніше я якось згадав про це, батько дивився на мене як на божевільного, наче родина наша і справді без роду без племені і в історії проявила себе виключно в селянських повстаннях. Хто хоча б раз стикався з цією D, дивився на батька вже іншими очима, мовляв, такий далеко піде... Підробляти підпис батька було марно, я бився над цим роками, але у кращому випадку в мене виходила лише жалюгідна подоба. Я заздрив батькові й подеколи просто так, заради задоволення, просив його накреслити на папері своє, тобто наше, прізвище; перо батька довго їздило папером, вгору-вниз, петля вправо, вліво, сальто-мортале, подвійний «тулуп», причому не як Бог на душу покладе, а відповідно до відпрацьованого енергійним сценарієм (після 45-го він два роки служив у Комерційному банку, займаючись зарубіжною кореспонденцією, де «набив собі руку»), і ось уже переді мною феноменальний лютий розчерк, що навіть віддалено не нагадує той, що змушений залишати на папері я, хоча ім'я, власне, те саме, — але в її екстатичній, неземній, божественній іпостасі. Під кінець до розкішної початкової літери, яка до «нас» відношення не має, батько недбало додає тонкий жалюгідний гачок літери г: так, що воля втрачає впевненість у собі і завдає кинджального удару спочатку грандіозному задуму.

Дата і час подачі автомашини: 16 липня 1951 р., 21.00; супроводжуючі вантаж особи: мій батько, моя мати, я (з двома орфографічними помилками у прізвищі); вік: 30, 30, 1, що не відповідало дійсності, батькові було 32, матері — 35. Як супроводжуючий фігурує також міліціонер, місце проживання Геделле, вул. Терек, 35 років.

За межами жирної рамки — розрахунок вартості послуг. За документом, пробіг автотранспортного засобу склав 71 км, за що нараховано 484 форинти; пробіг причепу: не заповнено; оплата за зворотний пробіг і простій під вантаженням: не заповнена. Гірські дороги (гадаю, малася на увазі горбиста ділянка старої дороги поблизу Геделле з його сумнозвісною, нині не існуючою «підковою смертю»): 10 км, за які нарахували 40 форинтів. Зате не довелося платити за польові дороги, за санобробку і надбавку за снігопад, а от за незапланований простій грошики взяли — 34 форинти. Разом сума оплати склала 558 (п'ятсот п'ятдесят вісім) повновагих угорських форинтів, отримання якої підтверджує: водій Ласло Месеш. Печатка вантажоперевізника, підпис, місце і час оформлення накладної. Тов.-трансп. накл. № 1 — Зак. 511133. Друк. «Атенеум».

На зворотному боці накладної щось на зразок заголовка: Замовлення виконав. І підзаголовок (жанрове визначення): Ласло Месеш. Документ являє собою копію; папір вкритий блідо-блакитними розводами від копіїрки — схоже на сутінки, коли не розумієш, чи то небо перед очима, чи то

земля. Як видно з накладної, гараж (до речі, у верхній частині аркуша надруковано: від гаража до гаража; майже як від серця до серця) вантажівка покинула о 19.40; показання спідометра: 37 620. О пів на дев'яту, пройшовши 14 км (без вантажу, як зазначено у відповідній графі), машина прибула до нас. За дві години речі були завантажені (нами), і за чверть до одинадцятої ми вирушили в дорогу.

Після недовгої наради батько прийняв рішення викликати для (пра)бабусі з тіткою Мією таксі. Цікаво, що навіть згодом нікому це не здавалося дивним. На заслання — але все-таки на таксі!.. Зберегти хоч дещицю гордої переваги! Проте нічого подібного в цьому не було, лише здоровий глузд та ще розуміння, наскільки абсурдна подорож двох похилого віку дам вантажівкою! Дивно було б представити в кузові тітку Мію. Поїздка ж на таксі — не дивно, а просто дорого.

Міліціонер сів у кабінку водія і вів себе дуже пристойно, навіть краще того — сухо, незворушно, як який-небудь butler¹, англійський слуга; допомагав при завантаженні, розмовляв діловито, тихо, кидаючи іноді матері короткі репліки:

— Це залиште, там не знадобиться... це беріть.

І все ж говорилося це трохи противним голосом, так що міліціонеру не те що не було за що дякувати, але, маючи бажання, його можна було навіть зненавидіти. Мати сідати в кабінку не захотіла, і поряд з міліціонером сів батько, а мене взяв до себе на коліна. До цього часу відчуваю запах вантажівки «чепель» і сморід солярки. (Для мене це те ж саме, що для Пруста — смак розмоченого в чаї шматочка бісквіту.)

Розташувавшись у кузові, під безтурботним куполом нічного літнього неба, мамочка відкинулася в кріслі з червоного кедра, закурила — ми любили, коли вона це робила, завжди чекали, чатували на цю мить, із захопленням стежили за тим, як, блаженно прикривши вії, вона затягувалася, як випускала з веселим зітханням дим, за цією сумнівною і ганебною церемонією нам малювався світ буржуазної розкоші, якого ніколи й не було, — як схрестила довгі, красиві, як у Бодіци, ноги, немов сиділа у величезній (яка пересувається на колесах!) небесній вітальні.

Вона щось наспівувала собі під ніс.

Втома, яка вже не покине її до кінця днів, навалилася їй на плечі, але мамочка була задоволена собою, вона вдало спакувала речі, і тепер, *carpe diem*², насолоджувалася хвилиною спочинку. Час від часу вона завзято махала тим, хто сидів у таксі, на що прабабуся відповідала розлюченою жестикуляцією. Мати на це не звертала уваги. Вона взагалі, як вважала рідня, шкодила всім Естерхазі, як тільки могла, але це було не зовсім вірно, адже дітям своїм, які теж *того поля ягоди*, вона ніколи не шкодила, хоча і всипала їм іноді не без задоволення.

Словом, княгиня Шварценберг відчайдушно жестикулювала, вимагаючи зупинитися, їй потрібно було щось сказати, але мати й бровою не повела до самого Хатвана. Вантажівка нарешті загальмувала, міліціонер знав один кабачок, який ще був відкритий, і чоловіки перехилили по чарці дешевого рому.

¹ Дворецький (англ.).

² Тут: користуючись нагодою (лат.).

Міліціонер — Андраш Юхас — як і раніше маскувався під мовчазного англійського камердинера. Хоча прабабусі стукнуло вже дев'яносто, вона була ще міцною і владною старою — і великою, як бароковий буфет. Говорила вона в основному по-німецьки. І була, наскільки я розумів, кимось на кшталт чеського короля, точніше, колись була, але тепер цю посаду тимчасово скасували. Я боявся її, бо вона мене ніколи не помічала. Лише одного разу, спіткнувшись поглядом об мою руку, вона підняла її і презирливо покрутила перед очима.

— Що за пальці! Ними хіба що німців грати. Аж ніяк не Шопена! — І відкинула мою кисть, як якийсь непотріб.

Після прибуття в Хорт, загорнувшись у все чорне, у великі, як у селянок, шалі з кистями, вона днями просиджувала на веранді, на сонечку, і приблизно раз на годину, коли до неї підбиралася тінь, доводилося пересувати її разом із кріслом. Мій страх минувся, коли одного разу в моїй присутності прабаба голосно зіпсувала повітря. На обличчі її не здригнувся жоден мускул. Я розсміявся і втік. А король чехів розмахував мені вслід костуром. Я поняття не мав, хто такі оті чехи. Тим більше що в ту пору я вже (чи, може, ще) був селянським дітлахом, чи то струшуючи, чи то вже струснувши із себе вікове ярмо феодального гніту.

— Маті! Bitte! — владно закликала вона мого батька в ту ніч, під час стоянки в Хатвані, і, намагаючись не привертати уваги, вказала бровами на правоохоронця. Всі, природно, спостерігали за ними. — Кажуть, — зашепотіла прабаба, — що слуги султана чоловічої статі, — вона знову кивнула в бік Андраша Юхаса, — опинилися при його дворі саме через свою красу, а таких цілий легіон, і найпізніше, після 22 років, їх відпускають на всі чотири боки.

Прабабця прямо подивилася на мого батька. Той кивнув. Важко зітхнув. І ще раз кивнув. Прабабця ж, несподівано змінивши тему, висловила здивування і незадоволення тим, що батько примудрився влаштувати екскурсію при такому поганому освітленні; такі веселі пікніки їй, звичайно, завжди були до душі, але тут — вона показала рукою навкрузи — їй нічого, Matyi lieber, nichts¹, нічого не видно, ніякого пейзажу, хоча, наскільки їй пам'ятається, цей горбистий північно-угорський ландшафт дуже мальовничий, свого часу їй довелося брати участь в імператорському полюванні, хоча ні, імператора, здається, не було...

— Короля, — пробурчав батько.

— ...А тільки нещасна Ержебет. Словом, явне упушення, може бути, бідній Мії це не так і важливо, о, вічне царство темряви, та ще ця вантажівка, смердить прямо під носом.

Похнюпившись, батько приніс бабусі щиросерді вибачення за те, що і правда вийшли деякі *накладки*.

— Вибачте мені, бабусю.

І грізна пані Шварценберг, раптом усміхнувшись, погладила мого батька по чуприні.

— In Ordnung, bist ein braver Bube!² — Після чого задумливо додала: — Ein ruhiger Ehemann ist eine schöne Sache³.

¹ Нічого, любий Маті (нім.).

² Ну гаразд, мій хоробрий хлопчику (нім.).

³ Тихий чоловік — гарна річ (нім.).

Мати, наспівуючи, продовжувала сидіти нагорі у червоному кедрі, їй теж дісталось випити — один з тих рідкісних випадків, коли мати пила разом з батьком, який — рука об руку з алкоголем — ставав усе більш і більш самотнім.

— А що це ви тут п'єте? — потягнула ніздрями прабабуся. — Батько спробував заховати від неї чарку. — Ану покажіть!

— Вам, бабусю, це не сподобається, — зняковіло пробурмотів батько.

— Ну, це, синку, я сама вирішу. До речі, що робить тут цей міліціонер? Терпіти не можу міліціонерів!

— О, бабусю!

— Не шепочи, це непристойно. Я і раніше їх не любила, жандармів цих, а нинішніх і поготів не переварюю. — Забравши у батька стаканчик, стара понюхала його вміст. — Mein lieber¹, який кошмар!

— Кошмар, бабусю, кошмар.

Але стара, наче той візник, уже перекинула чарку.

— Справді кошмар. Дякую, синку. — Озираючись навсібіч, вона дивилася на машину, завантажену домашнім скарбом, як ніби вперше її побачила, потім — на матір, що тихенько наспівувала в кузові.

— Лілі, — здивовано промовила стара. Запала незручна пауза.

— Поїхали, бо не встигнемо, — сказав шофер.

— Це виключено, молодий чоловіче. Як правило, на вечерю я не спізнююся. Як правило, це інші приходять занадто рано. — Вона поглядала то на міліціонера, то на водія, то підводила очі на матір. — Я розумію, звичайно, що час від часу виникає необхідність конфісковувати чийсь землю, реквізувати меблі, садовити когось у в'язницю або покарати іншим способом. — Вона понюхала чарку. — Але мене завжди дивує, як по-скотськи, незалежно від законів, від правосуддя, від усякого роду необхідностей, поводяться люди з собі подібними. По-скотськи.

Чоловіки зберігали мовчання.

— Ну та добре, іди в гості сміло, як не жде дома діло! Поїхали!

Тільки на цей раз попереду поїдуть вони, мовляв, від них усе ж менше смороду, ніж від вантажівки. А у зграї попереду йде той, хто менше смердить.

Так ми і зробили, щоправда, такі часом відривалося від нас, ми сигналили фарами, але вони спочатку думали, що тим самим ми підганяємо їх, і тиснули на газ, вантажівка з останніх сил встигала за таксі, мати зі сміхом повискувала у нас за спиною, а я судомно чіплявся за коліна батька; дорослі, здавалося, затіяли гру в доганялки, і наша машина, нещадно трясучись на вибоїнах, відносила нас у нескінченність низовинної ночі. Чи то була не низовина?

З дендешського шосе нам потрібно було повернути ліворуч, таксі заверещало гальмами, і прабабуся Шварценберг люто замахала нам — уперед, мовляв, за нами, коли встигаєте. Вона реготала. Такою я її ще не бачив. І заважив:

— Бабця сьогодні у доброму гуморі.

— Припни язика, синку. — Від слів батька війнуло палінкою², що мене, на відміну від ньєнки, ніколи не бентежило, швидше навпаки. Інша спра-

¹ Мій любий (нім.).

² Угорська фруктовая горілка.

ва — ранковий перегар, затхлий, кислий, холодний. А свіжий аромат палінки — завжди п'янить, він гарячий і міцний. Як сам батько.

До села вела довга пряма дорога. Під'їжджаючи, ми звернули увагу на те, що небо мерехтіло то багряними, то блакитними сполохами. Начебто на честь нашого прибуття влаштували феєрверк. Але, як з'ясувалося, в селі горів будинок. Навіть птахи загомоніли, вирішивши, що вже настав світанок.

— Це вогненна геєна? — запитав я.

— Ні, — пробурчав батько.

У фантастичному освітленні я помітив у полі кумедних тварин, які дивилися на нас.

— Тагу, хто це?

— Корови, синку.

— А що таке корова?

— Корова — це корова.

Проїхавши ще трохи по все більш освітленій дорозі, ми побачили інших тварин — волохатих, світлих, чотириногих.

— А це хто, тату?

— Це вівці, синку.

— А що таке вівця?

Батько притиснув мене до колін, наче хотів увігнати в сидіння, і гаркнув:

— Чи скінчаться коли-небудь ці питання?

— Вівця — це вівця, корова — це корова, а там он — коза. Коза є коза.

Коза дає молоко, вівця — шкуру, а корова — і те й інше. Якого дідька ти хотів би ще дізнатися?

Я заревів. Мій батько ще ніколи, ніколи не говорив зі мною таким грубим тоном. Можливо, він був дуже сильним, але в той день він неабияк втопився.

Напевно, він утомився, але варто було нам під'їхати до площі, як він вискочив з кабінки, махнув шоферові і, користуючись тим, що наш міліціонер мовчав, тут же встав у ланцюжок, за якою передавали із рук у руки відра з водою.

— А ти хто такий? — незабаром підскаочив до нього невідомий у міліцейській формі.

— Будинок горить! — відмахнувся батько і хотів уже передати відро, але той вхопив його за руку, вода розплескалася. — Пожежа! — І батько, пояснюючи, додав: — Вогонь не питає, хто є хто.

Жінка, що стояла поруч, із довгим волоссям, наспіх перехопленим резиновою, раптом засміялася. Нагрянула біда — пожежа — і немов розкріпачила людей, вони забули про страх. Кинувши відра, вони реготали, повторюючи слова чужинця: вогонь не питає, ха-ха-ха, хто є хто. Правоохоронець ніяково тупцював на місці. Його звали Лайош Тюз¹ — ось народ і сміявся. Нарешті наш міліціонер підійшов до колеги, вони пошепотілися. І з нами все прояснилося.

До місця призначення ми прибули о 1.30, на спідометрі в цей час значилося 37705 км. Найменування вантажу: рухоме майно, вага: 40 ц. Кількість рейсів: 1. Час вибуття з Хорта: 3.00. Загальний час у дорозі: 6.30. Внизу справа: Вантажовідправник: м. п., підпис. І тут знову перед очима розмашистий, що починається з гігантської D запаморочливий розчерк батька — який схожий на скорпіона, що здіймає хвоста до власної голови.

¹ Тюз — вогонь з угорської.

Старий Шимон чекав нас біля воріт.

— Шимоне? — запитав у нього водій.

— Так, — відповів селянин, втупившись у батька.

— Куркуль Іштван Шимон? — уточнив міліціонер, цього разу зі справжніми міліціонерськими нотками в голосі.

— Називають і так, — знизав плечима старий, продовжуючи дивитися на батька. Той спустився з високої кабіни, але не встиг ще зробити жодного руху (наприклад, зняти з сидіння мене або, краще того, — посадити на плечі), як до нього підбіг дядько Пішта.

— Ласкаво просимо, пане граф! — вигукнув він і, схопивши батькову руку, гучно поцілував її. Від здивування батько не зумів завадити йому. Старий же знай продовжував своє, він, мовляв, радий несказанно, і яка це для нього честь (потім він з гордістю хвалився по селу, найкращий столичний гість — найкращому господареві), і що він не кумекає, чим же заслужив таку милість, і що з паном таким знатним зроду не вітався, не зустрівся. Батька все це вкрай збентежило.

— Добре, добре, дядьку Шимоне! — сказав він, узявши старого за плечі, наче намагався утримати на ногах п'яного, і неголосно додав: — Ми не самі.

У кухні, біля плити, стояла жінка, тітка Розі; вона щось смажила і, коли ми увійшли, навіть не обернулася.

— Ну що, поцілував? — буркнула вона про себе, але так, що не можна було не розчути. Вся процесія завмерла на місці. — Руку поцілував?!

— Поцілував, — здавлено, в нікуди, зі злістю промовив дядько Пішта, — так уже заведено!

— Ну і дурень! — І тітка Розі ще рішучіше відвернулася од нас. Вона готувала нам пізню вечерю: яєчню з цибулею, зеленим перцем і ковбасою. З яєць, жовтки у яких — жовті.

Мене і двох старезних дам негайно ж уклали спати. Уже лежачи в ліжку, прабабуся закликала батька.

— Ти все спритно влаштував, онучок. Hort... das ist wirklich schön, einen richtigen Hort zu besitzen...¹ (Справа в тому, що Хорт у перекладі з німецької означає: скарб, а також притулок.) Надійний притулок! Добре, друже мій.

— Краще нікуди, — пробурмотів батько, відчуваючи, як втома знову знемагає його. — Тут, бабусю, все буде не на німецький — тут усе-все буде на угорський лад.

За хвилину після розподілу землі до батька заявила делегація сільських чоловіків, і вони повідомили, що після деякого розміркування дійшли висновку, що їм ця земля не потрібна, тож вони повертають її графу (татові), нехай він і надалі ними керує, адже в нього це добре виходить. Батько тільки дивився на цих дорослих серйозних чоловіків, одягнених, як на пасхальне

¹ Скарб... Як чудово все-таки мати притулок-скарб (нім.).

свято, щоботи їхні блищали, білі сорочки були наполовину розстебнуті, в руках у всіх були однакові чорні капелюхи, які вони однаково крутили.

Була тиша, батько мовчав, а вони сказали все, що хотіли. Потім один з них, батько Кнаппа Доді, не витримав:

— Скажіть же щось нарешті! Ви мусите відповісти! Не зневажте наше прохання!

— Отже, — почав батько вдоволено, — порядок уже визначено?

— Який порядок, пане граф?

— Порядок відвідування.

— Яке ще відвідування? — дивилися нетерпляче один на одного чоловіки.

— У в'язниці управління держбезпеки.

Від цих слів вони підтягнулися ближче один до одного.

— Чому ви нам таке говорите?

— Чому? Ви думаєте, скільки хвилин мине після того, як я це зроблю, перед тим, як сюди прийдуть дебешники, аби мене заарештувати? Ані хвилини. Потім зможете ходити провідувати мене в каталажці. Ось чому важливий порядок... Чи ви б не хотіли мене навідувати?

Вони переглянулися, та на це питання відповідати не схотіли. Не хотіли себе зв'язувати. Їм не подобались умовності. Якби та якби вони не любили і вважали це несерйозним на відміну від фактів. Вони знали тільки те, що відбувається зараз.

— Тоді нехай пан граф скаже нам, що робити.

Батько швидко знизав плечима. Що вони сприйняли не дуже добре і розчаровано пішли геть. Пізніше мій дідусь теж розчарував їх, ставши на бік колгоспів. Він вважав неефективним поділ землі на шматки.

— У цьому немає сенсу! — А в дідуся сенс стояв на першому місці, ну, може ще святенництво. Він не міг пояснити голод угорського селянина до землі, позаяк він ніколи його не відчував; у нього завжди була земля. А коли він одного разу демократично намагався пояснити одному селянинові про всі плюси нових методів: нормований робочий день, праця разом з іншими, що в нього буде більший врожай і т. д., обережний селянин не хотів відповідати ні так, ані ні, тому у відповідь показав на птаха, котрий пролітав над ними. Він не насмівся заговорити про свободу, але мав достатньо сміливості, аби вказати на її символ...

136

Мою маму, так би мовити, виховували для всіх аспектів життя. Дівчат швидко упрягли в роботу по дому, вони навчилися пекти, готувати, прибирати, хоч це і мала робити прислуга, та півроку вони самі це робили («знай, доню, те, чого ти будеш вимагати від інших»), догляд за будинком плюс освіта, релігія, трохи танцю, тобто вони знали все-все, що має знати панянка.

Батька мого також виховували на всі аспекти життя. Тільки обох їх виховували на інші аспекти, в їхньому вихованні аж ніяк не було закладене виселення. Виховання не передбачало, що цей світ є одним з найкращих світів, просто не вірилося, що може статися те, що сталося.

Коли щось і врятувало мою матір, так то не знання, не витримка, не відчуття відповідальності, її врятувало відчуття смаку. Її вроджене відчуття стилю, ця акуратність, яка належала до її сутності, це бачення вона сприймала і потім ставилася до нього як до незламного, незмінного правила. У Бодіки теж було відчуття стилю та смаку, та в ній не було цієї акуратності особистості. Моя красуня тітка у всьому була дуже обережна, вона ніколи не ризикувала, завжди була обережна, навіть у своїй красі. У мамі життя було тихе і спокійне, але воно належало їй.

Ці її серветки, вручну розмальовані підставки під тарілки, підписані від руки французькою картки для вечери (елегантні меню, Хорт, 26.04.1951, що стали легендою, бенкет на честь 70-річчя дідуся, *carré de porc râti*¹, бо тітка Розі у якийсь нелегальний спосіб дістала свинину і жахливий «бікавер»: Château Torro Rosso!), її тиха бесіда — вона захищала родину від зайвої інформації. З маленьким уточненням. (Адже ні від чого вона не захищала.) Батько сприймав будь-яке її слово, він не морочив собі голову цією красою, бо навколо нього завжди було все гарно; він це не цінував, йому було байдуже. Амбіційні бажання, тонкість своєї особистості мама розглядала з підозрою. Інколи навіть з презирством.

Мій батько ні на кого не дивився з презирством, тому і був аристократом. Дідусь же зневажав усіх, тому він був аристократом.

А я кліпаю.

137

Якщо мій братик хворів, або дядько Менюш, то татко часто їздив до Пешта, о 14.30 від'їжджав автобус, о 16.10 приїздив на площу Енгельса, о 18.55 він повертався і о пів на дев'яту вже був на своєму звичному місці. Він ніколи не попадався. Якось він сміючись розказував дідуся, що забув купити квитка на автобус, та в нього його й не просили.

— Ти їхав без квитка?

Батько лише зараз помітив суворий вираз обличчя дідуся, він кивнув, підтверджуючи, що їхав без квитка, бо так сталося. Тоді дідусь теж кивнув.

— А тепер, синку, зробиш так: підеш на вокзал, купиш квитка і порвеш його.

— Себто?

— І все.

— Може, принести квитка?

— Навіщо його приносити?

— Показати.

— Навіщо?

Він пішов, купив, порвав; усе стало на свої місця.

Щодо його звичок: дідусь їв шоколад. Він сидів у своєму кріслі, за шторами, і тихесенько їв. Я попрохав у нього шматочок.

— Естерхазі не просять.

— Тоді дай сам.

Дивовижно, він мені так і не дав.

¹ Смажена свиняча корейка (франц.).

Хитромудрий розрахунок диктатури пролетаріату на те, що депортація соціально чужого елементу спонукає селян — у спілці з робочим класом — ще більше (тепер уже відповідно до приписів) ненавидіти своїх вікових гнобителів і прогнилих наскрізь панів, явно не виправдався.

Селяни, навпаки, перейнялися до них соціально ніяк не диференційованим почуттям солідарності. («Чи не хочете пройти до другої лави від сповідальні, там залишено дещо на один зубок». — «Що, хлопче, стільки курей зроду, мабуть, не їв?») Ну а ту прикру обставину, що у власному будинку їм доводилося спотикатися об сторонніх, селяни, по-перше, спокійно списували на комуністів, а по-друге, вважали за честь.

Згідно із чим нам була надана краща в будинку кімната, світлиця, хоча за паперами належало нас розмістити у прибудованому до будинку, практично не опалюваному та загидженому курми сарайчику. При перевірці цей факт був поставлений на вид господареві.

— Тісно, зате тепло, — сказав дядько Пішта, не дивлячись в очі члену сільради.

— Як знаєте, Шимоне, — скипів молодий активіст, — тільки дивіться не пошкодуйте!

Напевно, не було фрази, яку ці люди могли б вимовити без погрози. (Подай сіль. У мене болить голова. Відведи в дитячий садок дитину. Сьогодні стратили твого дядька). Скоріше це був знак послідовності, ніж зла натура, адже й справді погрожували вони постійно, незалежно від того, що говорили, що думали, про що брехали. У цьому вся диктатура: несвідома загроза і несвідомий страх, з + с, загроза плюс страх — формула диктатури, але не в тому сенсі, що одна половина країни загрожує іншій, або так звана влада погрожує всім іншим, а в тому, що все це неодмінно оповите моторошною невизначеністю, коли той, хто погрожує, теж боїться, а залякуваних — лякає, коли чітко прописані ролі до крайнощів переплутані, всі погрожують і всі тремтять, але при тому є кат, і є жертва, відмінні все-таки одне від одного.

Якийсь час на двадцятип'ятиметрових просторах світлиці дядька Пішти нам доводилося тулитися всімох. Велика сіра ковдра ділила кімнату надвоє, і дальня половина за ковдрою була імперією, (тридев'ятим) царством діда, що належала йому неподільно. Усі вважали, що це звичайна річ. Сам він теж. Мамочка, по-моєму, так не вважала, однак мовчала. Бунтувати проти діда було безглуздо. (Втім, що вважати бунтом? Деякі значні людські виверження, навпаки, безглуздо стримувати.)

Ніхто із Шимонів (включаючи бунтівну тітку Розі) не смів рота перед ним розкрити. Боялися слово мовити. Хоча той, за своїми, правда, мірками, став старим сердечним і лагідним, але коли він заводив розмову з господарями, зазвичай із загальнозрозумілих і конкретних питань аграрного виробництва, ті просто пускалися навітки, сором'язливо ховаючи від нього очі. Дід хитав головою, не в змозі зрозуміти, в чому він припустився помилки.

До матері всі зверталися на ім'я, не вважаючи її ні панею, ні графинею, ні дамою (а вже нею-то вона була безсумнівно!). Але в першу чергу — матір'ю.

Нагадував про те оклично-голосистий тон: я, та й молодший мій брат був уже в проекті, а може, й на підході.

Батька називали паном доктором. Дядько Пішта неодмінно хотів величати його паном графом, але той усе ж відрадив його. Старий подумав-подумав і з усмішкою кивнув: хай буде по-вашому.

— Ви чому посміхаєтеся, дядьку Пішто?

— Просто так, пане докторе, — і при слові «доктор» підморгнув батькові.

— А я чув, ніби сміх без причини — не від великого розуму. Чи як, дядьку Пішто?

— Вірно, пане докторе, — і знову моргнув, — сміх без причини — ознака дурості.

— Мабуть, смішинка потрапила в око, дядьку Пішто! — усміхнувся й батько. Вони помовчали. — Кажете, просто так, та не просто так? Інакше виходить... ну ви мене розумієте?!

Старий, прикриваючи долонею рота, захихотів:

— Розумію... чого тут не розуміти... хе-хе... пан... до-ох-тор...

Вони розмовляли, ніби побоюючись, що їх підслуховують, дядькові Пішті говорити натяками доставляло явне задоволення, батько теж, намагаючись налаштуватися на мужицький лад, мабуть, відчував себе в атмосфері затишних селянських¹ анекдотів — які розуміють і розповідають пештські городяни. Старий куркуль потішався над тим, як він вправно обвів навколо пальця дебешників, адже коли він говорив «пан доктор», то мав на увазі «граф».

— Ну а якщо все село в курсі — все село ж величає вас доктором! — Він знову підморгнув: — То виходить, що «лікар» насправді не «доктор», а «граф»! А зрозуміти — спробуй, адже кажуть-бо всі «доктор»!

З лінгвістичної точки зору дядько Пішта, безсумнівно, мав рацію. Бездоганний задум, бездоганне виконання, нічого не помітять. Але з часом народ, серед іншого, усвідомив, що звинуватити можна кого завгодно і можливість ця без ужитку не залишиться. Посадили незабаром і дядька Пішту за дріб'язковим безпідставним звинуваченням — зауважимо, втім, що диктатура потребує не стільки помилкових звинувачень — вони їй потрібні вкрай рідко, — скільки помилкових законів, виконувати які неможливо, ну а вже контролювати їх виконання... тут простір відкривається неосяжний.

Дали йому рік, і коли дядько Пішта вийшов, то вже не сміявся, а плакав:

— Погляньте-но, пане докторе, що зі мною вчинили... — витягнув старий руки, показуючи їх батькові. Той нічого особливого не помітив, руки як руки, селянські, міцні. — Подивіться, як побіліли... Це ж треба, така ганьба!

Цілий рік він сидів без діла, що позначилося і на руках, ось це, цю ганьбу, він батькові й показував. Зате у батька на той час руки стали, як у справжнього роботяги — заскорузлі, сильні, засмаглі. У кожному пальці гніздилася така сила, що на ньому можна було гойдатися, як на гойдалках. Ми чіплялися за його вказівний палець, ледве обхоплюючи його рученятами, і батько нас гойдав.

У вересні з'явився на світ мій братик, та з такою превеликою головою, що люди ходили дивуватися. А в грудні, на дев'яносто першому році, померла прабабуся.

¹ *Секеї* — етнічна група угорців зі своєрідним гумором.

У прабабці була тростина, увінчана головою бегемота, з чистого срібла (яку, за переказами, привіз із Африки дядько Чарлі, котрий отримав її у подарунок, укупі з хронічною лихоманкою, від якогось віце-короля), і, коли стара стукала нею, належало бігти до неї і падати ниць (або як уже там); сиділа вона на троподібному високому стільці. А ще треба було цілувати їй руку.

— Що ти мацаєш мою руку, не померла ще!

Справа закінчилася тим, що прабабу схопив удар, вона все розуміла і пам'ятала, але зв'язок між думками і словами був утрачений. Вона дуже мучилася. Якось за обідом, обернувшись до мене, вона каже:

— Подай сіль! — Я простягаю їй сіль, на обличчі її виступає піт, тремтячі руки жестикулюють, в очах сльози. — Та ні ж, дай сіль, сіль! — повторює вона.

Здрігнувшись від страху і жалю, я безпорадно озирнувся на тітку Мію, яка опікувалася прабабусею. Тітка Мія, кусаючи губи, дивилася перед собою, інші, не знаючи, як бути, простягали старій хто зубочистки, хто паприку, хто супову тарілку.

— Та ні ж, сіль, сіль!

Тут я грубо, по-ідіотськи замість сліз пирснув сміхом.

— Mistvieh!.. — заволала на мене тітка Мія. — Schweinehund! Marsch hinaus!¹

Багато днів я не смів нікому подивитися в очі. А тітку Мію я просто ненавидів, бо вона була права. Жалоба і взагалі все трагічне досі збуджують в мені скоріше сміх, ніж сльози. Може, це якийсь атавізм? Може, родом я з такого племені, яке від радості плакало, а від болю сміялося? У мене ніколи не буває більш веселого і грайливого настрою, ніж у хвилини, коли я нещасний.

Після цього випадку прабабуся більше не говорила, забула і слово «сіль». Коли до її стільця підкрадалася тінь, вона верещала, і тоді хто-небудь підсовував їй ближче до сонця. Під вечір з веранди, викладеної цеглою, її перенесли на подвір'я, на траву. Об землю не постукаєш, і вона більше не стукала нам своєю тростиною. Від цього, як мені здається, і померла. Від того, що позбулася останньої влади. Що буде з бідними чехами, що з короною? Не знаю. Може, татусю дістануться. Хоча йому тепер ніколи. Іде вдосвіта, повертається без сил, сяде на веранді і сидить самотньо у вечірніх сутінках, довго-довго сидить, і ніхто, навіть дідусь, не сміє до нього підійти, хіба тільки ненька. Він один, як король, пригнічений турботами держави, щоправда, виглядає він таким королем, який одночасно і власний підданий, а від цього настрій у короля, ясна річ, псується. Але ось він раптово схоплюється, кури, як налякані царедворці, кидаються врозтіч, горностаєва мантия підмітає прохолодну цеглу веранди, і король, ще не дійшовши до ліжка, вже спить.

Траплялося, він засинав навіть раніше за мене. Через що я відчував почуття гордості.

139

У такі миті до нього можна було тихенько підкрастися і попросити казку. Та якщо ми не потрапляли у потрібний момент, то він відганяв нас, як маленьких кошенят чи качок, аби на нас не наступити. (Якось мій братик, не через це, покидав малих каченят до туалету. «Вони так гарно крикали».)

¹ Скотина! Свиня! Пішов геть! (Нім.)

Частіше він розповідав про древніх угорців. Чи героїчних. Про принца Чабу і його коня, чиї підкови були у зоряному пилу. Він навіть вмів копіювати звук копит, коли принц Чаба їхав верхи до Дендеша або Хатвана. У цьому галопі батькові не було рівних. Ми теж навчилися його імітувати. Та імітувати цілий оркестр міг тільки він, щоправда, для цього він мав бути в доброму гуморі або напідпитку.

— Путакаес, Путакаес, там живу я. Ми робимо молоко, корова і я. У корови між ногами є такий купол, за який треба тягнути, щоб було молоко.

Тоді ми вже знали, що то таке корова. Корова — то корова, ха-ха-ха!

У кожного з нас була своя казка. Моя була про принца Чабу і зоряний пил, у брата — про семифутовий чобіт, вакцинація проти правця — у сестри (ха-ха-ха!). У всіх були казки. Я так думаю. Мій брат постійно розмовляє, завжди і будь з ким. Сестра завжди плаче, то через отит, то через біль у шлунку, то через те чи те! Я розважаю її, аби вона не плакала. Я кладу на голову листочок і дозволяю йому впасти, вона сміється і сміється; я штовхаю по двору і перед будинком коляску; всі дивилися на неї, на графську коляску! — між тим я чую, як брат розповідає Фреді про принца Чабу і зоряний пил, як ляпає його язик про те, що кінь принца робить на асфальті так, коли наприклад, йде до Дендеша чи Хатвана.

Я попереджаю його, аби він припинив паяжати, бо це моя казка. Це моя історія, а моя історія — це моя історія. Він не перестає. Я штовхаю його, і він починає ревити. Тоді мене штовхає Фреді і сміється мені в обличчя, все темніє, я накидаюся на нього з кулаками, б'ю ногами...

— Досить! Припини! — Та я не можу припинити, не знаю, як, та якщо я припиню, то вони відберуть мою історію і розповідатимуть її далі. Фреді виривається і, плачучи, тікає геть.

— Граф хотів мене зарізати! — кричить він. — Граф хотів мене зарізати!

Не знаю, ким мені тепер бути, до цього я ніколи не хотів нікого зарізати. Брат перелякано дивиться на мене.

— Дорогий брате, дуже тебе прошу, не рій мене.

Він так нещасно звисає з гойдалки, що я підставляю йому руку і допомагаю. Він мене обіймає.

— Я обіцяю, що ніколи нікому не розповім твою історію, — шепоче він мені у вухо. — Не розповідатиму Фреді про принца Чабу і зоряний пил.

Я хочу сміятися, та сестричка в колясці починає плакати, на площі вже стемніло, й тому немає сенсу корчити гримаси та класти листочки на голову, в темряві вона нічого не побачить.

Увечері мама питається, що я зробив з нещасним Фреді.

— Тут була його матір. Дуже хороша жінка. Навіть не знаю, що б ми без неї робили.

Мій брат одразу за мене заступився, сказавши, що я не хотів зарізати Фреді, і його також не хотів зарізати, і взагалі я нікого не хотів зарізати.

— Йди до Фреді і попроси вибачення, — каже мама. Батько втрутився.

— Хочеш попросити вибачення у Фреді?

— Ні.

Батьки презирнулися.

— Цей Фреді — хороший хлопець. Він просто гойдав твого брата. Адже так?

— Він хотів вкрасти мою історію про зоряний пил.

— Ну-ну, синку. — Татко довго дивиться на мене — Фреді історія принца Чаби зовсім байдужа. В нього є своя історія. Справді в нього є своя. Фреді — єврейський хлопчик.

— Що таке єврей?

— Євреї... — тато засміявся: — Це такий народ, у якого є свої історії. Не потрібен їм принц Чаба. У них є Мойсей і Самсон.

— Що таке Самсон?

— Тепер ти підеш і поговориш з Фреді, а про Самсона я розповім тобі потім.

Він так ніколи і не розповів мені про Самсона.

140

Більш ніж десять років по тому брат мій прогулювався з мамою бульваром Св. Іштвана. Вони були перед «Люксором». Брат того року підріс на п'ятнадцять сантиметрів, він обійняв маму, і вони удавали, наче вона доросла жінка, а він молодий парубок. Тоді в мами ще не було пуза, і перук вона не носила, вона ще інколи наряджалася, ми ненавиділи її дико-жовтий костюм з тюрбаном. Тюрбан був наче куриво: щодня він показував когось іншого.

Вона вміла підморгувати. Дуже гарно, лівим оком. Цим вона більше бавилася зі мною, удаючи, наче ми не знайомі, і вона мені підморгувала. Непогана гра. Я не ревнував до брата. Він любив маму більше, ніж я, він любив її навіть на зло батькові, що в мені було повністю відсутнє. Та я все одно відчував, що я виділявся, не те щоб вона любила мене більше, та вона була мені вдячна за те, що я первісток, і за те, що вона була щаслива, коли народила мене. Не певен, що саме через це, але вона була щаслива. Тому я ні до кого не ревнував.

Перед «Люксором» до них підійшов дуже гарно вбраний чоловік у сизому; та все це розвіялось, щойно він заговорив, брехуна не врятує сизе вбрання.

— Милостива пані, дозвольте засвідчити свою повагу вам та молодому графу.

Мій брат не здригнувся. Ще ніколи не доводилося йому чути таку бесіду, можливо, тільки в кіно (німому кіно). Але він не чув, щоб мама говорила так.

— Келемене! — заверещала вона. Чоловік втягнув шийку. — Де срібло?! Де наші меблі?! — Чоловік зіщулився. — Де Дюма?! — вона все верещала. Вона вже вийшла із себе, брат не відпускав її руки, аби вона не накинулася на того Келемена. — А всі твори Йокаї? Старий годинник Векерді?!

— Мамочко, не треба, прошу!

— А грамофон?! His master's voice!¹ А смертне ложе тітки Емми? — вона видихнула. — Поверніть срібло негайно, ви негідник!

На обличчі чоловіка після слова «негідник» пробігла легка посмішка, і він відступився, мов за іспанським етикетом.

¹ Голос господаря (англ.).

— Я над цим працюю, пані, я над цим працюю і можу сказати, що є надія на успіх, а поки я до ваших послуг. — Він уклонився їй і брату і зник в іншому напрямку.

Це вплинуло на маму, обличчя її іскрилося від злості. Під час переселення батьки відвезли частину добра до свого юриста Келемена, аби він усе заховав до їхнього повернення (срібло, посуд, книги). Більше ми їх не бачили. Чому батько не вимагав усе в нього? Чому не придушив його чи ще щось не зробив з ним? Я не знаю.

Є один стакан, на перший погляд неважливий, а в ньому папірець, написаний маминою рукою: *Цей стакан належав матері Маньокі Адама, Делі Розі. Тому ДФ, бо батько Розі був Ференц. Не срібний, та через свій вік цінний. Я дивилася в музеї, приблизно 400 років.*

— Який підлий жид! — сичала мати перед «Люксором». Брат продовжував іти поруч із нею, він уже був вищий за неї. Вона потрясла головою, наче тільки зараз зрозуміла, що сказала. — У мене нема проблем з євреями, в мене проблеми з непорядними людьми, серед яких досить багато жидів.

141

Батько швидко звик до фізичної роботи. Він виявився здібним до неї. Більша частина пештських жителів вважала інакше. Вони образилися, бо їх образили, а фізичну працю вони зневажали. Мій батько, як я вже казав, не зневажав нічого.

Уже наступного дня можна було записуватися в робочі на будування церкви. Цікаво, що тоді таке дозволялося — будувати церкву. Священик уже чекав на мого батька, пригостив його лікером і намагався переконати його, що робити цементний розчин — заняття для нього недостойне. На що мій батько поставив таке поетичне запитання: чи є різниця між видами праці, якщо вона проводиться в честь Господа, і чи йому, як члену родини, не потрібно продовжувати ті обов'язки, які виконувалися протягом багатьох століть, допомагати церкві; якщо як палатин — то таким чином, якщо як робочий — то іншим. Священик сприйняв цю думку з гідністю і підтримав її, тож вони випили ще.

Потім батьки брали в оренду землю, на схилі Андріша і на Келлері. Копали картоплю. Від утоми вони поверталися додому, наче п'яні. З натертими долоньями, шкіра звисала клаптями, десь рани доходили до м'яса — але це хоча б було видно, рана, яку можна залікувати. Але що було більше за втому, за знесиленість, що це за поразка, що залишилося тільки тіло, людина і тіло — одне ціле, з болем, з безвихіддю, що то було?

— Праця, — бурмотіла зазвичай тітка Розі.

Батько тер свого поперека, наче якась стара бабця.

— Йой, я вмираю, — і намагався сміятися.

Тітка Розі навіть не обернулася, їй завжди було що робити біля печі, бо у піч завжди було що класти.

— Не вмрете, — почувлося.

— Що кажете, тітко Розі? — спитав батько, який не полюбляв конфліктів і завжди намагався їх уникнути або залагодити.

— Тільки те, пане граф, що від копання картоплі пан граф не помре.

— Шшш, шшш, — зашипів на неї із чоловічою слабкістю дядько Пішта.

— Що ви мені шикаєте, не шикайте на мене! — Тітка Розі здавалася мені старою жінкою, волосся зібране в жмут, товста п'ятдесятирічна сільська баба. Її обличчя пашіло від злості. Її очі завжди виблискували, що робило її гарнішою, або, у всякому разі, завзятою. — Якщо граф, то граф і квит. Чого ви хочете?! Так, докторе, сяк, докторе, кого ви намагаєтеся цим обдурити?! Себе? Його? Чи органи?

— Графе, — кивнула вона й подивилася на батька, ніби хотіла переконати в тому, що говорить правду. — Графу не потрібно копати. — Вона тільки те-пер обернулася. — Копання — не графська робота.

Настала тиша. Наче вона сказала батькам, що їм тут нема чого робити. Батько розгублено стояв, йому не було з ким сваритись і не було що сказати.

— Але, Розіко... — пробував дядько Пішта. — Але ж графи, вони не... — Він замовк.

— Вони не що?! — рывкнула на нього жінка, наче моїх батьків там і не було. Мама, плачучи, забігла до кімнати, котра була забита людьми (нами), потім вибігла надвір, а потім у кінець саду. Дядько Пішта топтався на місці, як на першому занятті по танцях, а тітка Розі спостерігала, як тікає моя мама.

— У чому проблема, тітко Розі? — запитав батько.

— Нічого, — обернулася жінка до печі, — проблеми, графе, ніякої немає. Знову не було чого сказати.

Близько тижня вони лише вігалися. (Навіть дядько Пішта!) Вони на світанку йшли у поле і поверталися із заходом сонця, із закрученими в ганчірки руками, наче хворі на проказу, мама зі своїм великим животом була на кухні, готувала якусь бовтанку, вона ще не знала, як готувати з нічого, допомоги не просила, і їй не допомагали. Довго так тривати це не могло, мої батьки були молодими і певною мірою розбалувані, вони вважали, що їхній владі ніколи не буде кінця.

Потім одного вечора, коли батько зайшов до кухні, тітка Розі сказала немов до печі:

— Пан *доктор* занадто швидко копає.

— Потрібно повільніше?

— Не те щоб повільніше, але ритмічно, як биття вашого серця, пане доктор, — її обличчя зачервонілося.

З цього моменту вона у всьому допомагала — як правильно тримати мотику, як копати, як підсипати, як перевіряти, чи гуска досить товста (під крилами є такий собі горбик, тільки тоді), як робити пиріг і т. ін.

— З усього можна зготувати їжу, повірте мені, Ліліке. Усе може смакувати, все можна їсти. Все! — говорила вона засмучено, із блиском в очах.

Лапша з маком. Це мені подобалося, завдяки їй я вижив.

— Ліліке, хочете, я зроблю для дитини жованку з лапші з маком?

Ліліке дякувала, хоча вона не знала, що це таке. Батько знав, та не казав.

— Тітко Розі, ви б показали, як це робиться.

— Нема там що показувати.

Але показала. Наче лопату, вона випхала свого язика.

— Слини, Ліліке, багато слини, і тоді жованка буде м'якою, ніжною.

Мама, наче вроджена графиня, якою вона не була, просто взяла і знепритомніла. Щоб її рідні дітки їли це маково-слиняве... Батько взяв її на руки і, посміхаючись (поглянемо правді у вічі: регочучи), наче соціаліст Грегори Пек, виніс її із кухні.

Пізніше мама також навчилася готувати жованку.

142

Хліба, як найнижчій касті, нам належало по двісті п'ятдесят грамів, і то тоді, коли всі інші вже отоварились. Я ходив за ним з дідом, за руку. Він завжди курих люльку. Ми ставали в кінець черги і там залишалися; якщо хтось приходив, то ставав перед нами. Якщо не ставав попереду, то продавчиня, великий товариш, дружина голови, пані Кендереші, одразу робила зауваження:

— Пештські стоять у кінці! — І тоді ми знову опинялися в кінці черги.

Якщо черга закінчувалася, то нам все одно доводилося чекати, з одного боку через те, що нас не могли поставити в кінець черги, з іншого ж, розраховуючи на те, що може прийти хтось, гідніший за нас.

Аромат хліба, його запах — це щось надзвичайне. Ми з братом не погоджувалися з чергою, він узагалі не вважав себе пештським, адже народився тут, у Дендеші, й ніколи не перетинав кордону села (одного разу Бодіца вивезла його у Пешт, але про це тут у селі не могли знати). А я приєднував себе до Господа, тому кожного ранку просив хліба насущного.

— Дай їм галет! — нарешті рывкнула своїй помічниці пані Кендереші. Що наштовхнуло дідуся написати маленький есей, зануритись в історію і провести паралелі між тістечком Марії-Антуанетти («якщо хочете хліба, їжте тістечко») та між галетами пані Кендереші, ввечері він зачитав його, та ніхто не слухав, що не давало йому спокою, з одного боку, він робив вигляд, що нічого не сталося, з іншого ж — він підсилював світ у своєму скепсисі, а наступного ранку відправив копію цієї писанини Рашшаї Карою, одному політику, від якого він отримав роз'яснюючі коментарі та критику. Вони регулярно листувалися; як два шахматисти, що аналізують колишні політичні часи (чи програв би Імреді, якби друг дідуся не надрукував документи, які доводили частково єврейське походження Імреді і т. д.), критично, детально, тільки відомі факти. Вони писали під псевдонімами, аби заплутати служби. Аякже.

Кендереші, ця стара шкапа, шахраювала. Вона клала товар на ваги таким чином, аби папір, в який загортався товар, звисав з того боку, де його не було видно, потім опиралася на нього, і таким чином люди могли радіти, якщо отримували половину з того, що їм належало, замість 1 кг — 500 г, замість 2 кг лише 1 кг і т. д., і ніхто не наслідювався щось сказати, адже вона було дружиною голови, на стінах магазину висіли плакати Сталіна та Ракоші.

— Так, як зараз у партії, так колись вона постійно стояла на колінах у каплиці Св. Йосифа, перекручувала чотки і задихалася, як незаймана мучениця, та стара шкапа!

Моя мама знала, хто така Кендереші, і що вона дружина голови, та не знала, що то таке голова і що означало бути його дружиною. Коли вона вперше поверталася з магазину, то вже здалеку кричала.

— Тітко Розі! Тітко Розі! Це стільки один кілограм? Оце ніщо і є кілограм?
Тітка Розі знову говорила до печі:

— Півкіло, Ліліке, півкіло.

Мати потяглася до вагів.

— Навіщо, Ліліке?

Вона сама хоче зважити, зважила, — 540 грамів.

— Дивіться! Дивіться!

— Бачу.

Тут більше не було чого додати.

Коли наступного разу мама стояла в черзі, і Кендереші саме важила муку для Анни Арань, котру насипала на папір, сипала, сипала, прошу, один кілограм, мама сказала, що не вірить, бо щось дуже мало муки насипано.

— Ви мене підозрюєте? Саме ви мене підозрюєте?

— Ну що ви, Кендереші, милий товариш, як ви могли таке подумати... — мама була сама люб'язність. — Напевне, просто сталася випадковість, коли ви повернулися, — це напевно єдиний випадок, коли мама із задоволенням підлещувалася, — то випадково боком придавили ваги, тобто папір...

Жінки тихо чекали, вони не розуміли цієї худорлявої пештської жінки, чого вона хоче. Вони дивилися перед собою. Тільки Анна Арань дивилася на маму з гордістю.

— Боронь Боже вас у чомусь підозрювати, — слово «Боже» мама вимовила з особливим наголосом. — Боронь Боже, товаришу Кендереші, дружина товариша Кендереші... ой, це не ваші гроші впали там на підлогу?

— Про які гроші ви кажете? — вона подивилася на маму і все зрозуміла. Мама посміхалася.

— Тінь завжди обманює людину, — і мама посміхаючись подивилася на ваги. Досить неточною вийшла вага, крутилася на помітці півкіло.

— Скільки біди в мене із цими вагами, — сказала товариш Кендереші.

— Я собі уявляю, — відповіла мама.

— Та совість моя чиста.

— Це точно. Вас постійно згадують у селищі.

— Я намагаюся бути хорошою комуністкою.

— Намагається? Бачить Бог, — невеличка пуза, — я правду кажу, вам не треба намагатися, бо всі й так знають про ваше добре серце. Я саме оце гадаю: чи немає в цьому абсолютно порядному магазині якихось солодощів для абсолютно порядних дітей?

— Ну, звичайно, я не мільйонерка, але прошу...

— Нехай Бог вас милує, товариш Кендереші! Ось як виказується сила демократії... Я знаю, що це дрібне прохання, та чи не пригостите мене цигаркою?

— Ні, це не моє діло.

— Може, ви все-таки насмілитесь, і можете бути певні, що ваша доброта багато важитиме.

— Ну добре, прошу, ось вам цигарка. Але більше ніколи!

— Нехай Бог милує! Мені дуже шкода, що ці ваги роблять вам стільки неприємностей.

— На вулиці пані не курить, — говорила мама вже на вулиці пані Анні і, кашляючи, зробила велику затяжку. Коли вони прийшли додому, тітка Розі вже все знала.

— Але прошу вас: будьте обережною, Ліліке.

— Ну звичайно, — сміючись, сказала мама, — буду.

Але не була.

143

— Не треба, пане докторе, тільки більше забруднитеся! — кричали батькові, коли він, призупинившись (а зупинятися на молотбї не можна!), намагався втерти обличчя. — Нехай залишається як є, замуране!

Столичних переселенців визначили в особливу бригаду — для слабосилих (погана робота, погана оплата, та й працювали вони погано), але батька дуже швидко перевели в нормальну бригаду, для своїх. Працювати батько вмів, хоча ніколи цього не вчився. Він умів адаптуватися. Точніше, адаптувалося його тіло. Але не він сам.

Мій батько стоїть на верху молотарки, від снопів міріадами дрібних жучків летить полова, гнеться доладне струнке тіло молодого батька, гнеться, як на вітрі очерет, але не від вітру, від тяжкості гнеться, від тяжкості незвичної роботи, от він розпрямляється, розминає затерплий попереk, на ньому полотняні штани і картата фланелева сорочка, коричневий берет, словом, одягнений, як усі (виняток становить взуття, якому батько завжди приділяв особливу увагу), і все-таки складається враження, ніби батько мій — на капітанському містку, нехай і не капітан, що було б явним перебільшенням, а тільки силует, витончений, нематеріальний силует, що розгойдується на величезному, тремтячому, пихкотливому, оповитому пилом, грюкотливому кораблі молотарки, елегантному океанському лайнері в морі пшениці, свого роду «Титаніку», що невтомно пожирає розкинуте під ним море. Робота зрівнювала його із селянами, але ця незрозуміла, нетутешня стрункість фігури прирікала на самотність.

Пізніше йому довелося займатися чи не найважчою роботою — скиртуванням, для якого замало було звичайної витривалості, сили, відчайдушної сміливості, а потрібний ще особливий дар, якщо не сказати талант: з величезним навісом пшениці на вилах треба було з розгону піднятися сходами на вершину скирти. І батько робив це так вправно, з вражаючою легкістю, що присутні тільки дивувалися. Він же, сміючись, вихоплювався на вершину скирти з таким виглядом, ніби до цього тільки й готувався все своє життя, в цей час він саме досяг Христового віку.

А ще були баштани. «Зардецькі смугасті» — так красиво називалися кавуни. Потім, уже в Будапешті, кавуни завжди вибирав батько, довго перебираючи, постукуючи їх, він уславився грозою продавця овочів! Бригади забиралися часом у таку глушину, що жити доводилося у виритих на місці землянках. Кілька разів ми їх відвідували, землянка мені дуже подобала-

ся — вже дуже схожа була на іграшковий будиночок. Але, наближаючись до баштанів, ми завжди тремтіли, бо уявлення не мали, що нас чекає: пили там по-чорному.

— Палі Надь — ось хто тата вашого зі шляху збиває.

У 1954 році баштан затопив розлитий Дунай, і кавуни плавали по воді, як футбольні м'ячі.

144

Коли людина — негідник, то краще, якби вона була дурною. Цей Кендереші не був дурним. Він видумав заслати мого батька до міліціонерів, перевіряти ділянки. Перевірити обов'язкові поставки. Тобто батько виконував «чорну роботу». Відмовитися, відкрутитися було неможливо, йому сказали, що його вже чекає камера у хатванській в'язниці.

— На тебе чекає, графе, так що мети! Нова мітла!

Люди це знали і казали, що не біда це, пане докторе, нічого не трапилось. Як це нічого не трапилось? Ще і як трапилось. Навіть на мене плювали на вулиці. Я нікому про це не говорив. Батько міг би і відмовитися, але він цього не зробив.

145

Вперше Роберто назвав мене майореско (спадкоємець майорату) 5 березня 1953 року, що мені здалося зрозумілим, оскільки тоді я змушений був багато часу проводити на хуторі Майор, поблизу якого, між пагорбом Андріша і ріллею Келлера, знаходилася ділянка, яку спільно орендували батьки. Хутір лежав на північ від села у напрямку Дендеші, і там я довго змушений був гратись на самоті, мене прив'язували досить довгим шпагатом до дерева, що зовсім не означало безжального або нелюдського поводження, а було швидше практичним рішенням, — але я, за принципом «краще перегнути, ніж недогнути», намагався все ж тиснути на совість батьків і вечорами, скорчивши жалобливу мордочку, гладив щиколотку, мовляв, розпухла й дуже болить, але все було марно, бо до цього часу батьки були такими втомленими, що ні про тиск на них, ні про їхні докори просто-напросто не могло бути й мови.

Майореско — від самого цього слова віяло силою. Несподіваною силою. Я вперше відчув, що слово може втрутитися у світ. Називаючи мене майореско, Роберто говорив зі мною інакше, і начебто я сам ставав іншим: інше ім'я — значить, і людина інша. Товариші по дитячих іграх знущально обзивали мене «графом», але несподіванкою для мене це не було. Спочатку ми навіть захищалися: «Сам ти граф, і матуся твоя графиня!» — Бо нам було відомо, що дідусь справді граф, а в молодості графом був і таточко, але згодом чи то йому самому набридло, чи то іншим, але, коротше, все скінчилося, а проте у світі дітей це не мало значення, ні шанси мої, ні авторитет від цього не змінювалися, просто це було певною відзнакою, а між відзнакою і клеймом межа завжди дуже умовна.

І все-таки багато чого, починаючи від столового срібла і закінчуючи кулінарними шедеврами матусі, підказувало, що із сім'єю, до якої належу і я, щось

не так. Але щоб прізвище моє було знаком, та до того ж ще зловісним — про це мені довго не доводилося замислюватися. Так, на лобі у нас красувалося тавро, але ми не вважали його зловісним, вважаючи, що це річ звичайна, що у всякої людини повинно бути воно — у одного за те, що його звать Ковачем, в іншого за те, що він, скажімо, відвідує уроки Закону Божого. Трохи пізніше в нашому класі було чотири Ковачі, і чомусь викладачі знаходили задоволення в тому, щоб сказати: а тепер послухаємо, що відповідь нам Ковач, і при цьому диявольськи посміхалися, тягнули час, між тим як бідолахи Ковачі, включаючи найрозумнішого з усіх Ковачів, тремтіли, як осиковий лист.

146

З нашого класу лише я відвідував уроки Закону Божого. І проблема була не у відвідуванні уроків, не у клерикальному впливі, не в ослабленні позицій матеріалізму, а в тому, що я записався. Що псувало комуністам статистику. Адже була свобода вибору, позаяк казали, що вона у нас є, тому існував такий предмет в школі, як Божий Закон, за шкільним розкладом. Віруючі батьки не форсували, адже розум не турбує жест, направлений на свободу народної демократії, вони без жодного слова забирали дітлахів, у яких виникало бажання послухати священика, і посилали їх у парафію, де також були заняття. Господу те, що йому належить. Імператору те, що належить Господу. Позаяк усе належить імператору.

Та маму це турбувало. Звичайно, не від героїчності — далеко були від неї буденні переполохи, — навіть не заради подання прикладу, нею керувала краса чи принципи, скоріше, мені все одно, тобто навпаки: якщо виголошено, що запис на уроки Закону Божого проводитиметься в понеділок між 13.00 та 13.30 (в останню хвилину його перенесли з вівторка, аби скоріше позбутися інформації), то треба сприймати це серйозно, а не як провокацію, не дивлячись по боках, навіть залишивши звичну обережність: просто як нормальні люди. Бути нормальним у диктатурі — життенебезпечно. Безумство.

Але все це дрібниці, а батьки жили за прислів'ям: дрібниці нас не хвилюють, а на головне нам плювати. Я не був ані жовтеньям, ані піонером (а Комуністичного союзу молоді взагалі не було); окрім мене ними не були й Олах Яні — циганський хлопчик, та Штерн, котрого ніколи не називали по імені (Пітю), він нібито був єврей, Хусар-молодший почув це від свого брата, але ми не знали, що це, щось пов'язане з його носом, та я не певен, що через це він не міг бути жовтеньям. Не бути жовтеньям — це клеймо, але нічого серйозного я в цьому не відчував, мене нізвідки не виключили; погані оцінки не ставили (і не хотіли), з класної футбольної команди виключити мене теж не могли, а все інше мені було по цимбалах.

147

За вмінням сидячи набивати каштан («набивати» на футбольному жаргоні — підкидати м'яч ногою, не даючи йому впасти) в нашій школі мені не було рівних. Стоячи — може бути. Але не сидячи. Вже не знаю, звідки це

взялося, але, здавалося, навіть гомілова кістка в мене мала почуття м'яча: досить було виставити ногу, зрозуміло, відтягнувши носок, як та Лепешинська, і підкинути каштан — хоч очищений, хоч у шкірці, — як він сам починав підстрибувати.

Грав я на дурниці — не на гроші, а на шкільне молоко, на булочки, какао — словом, на те, чого в даний момент хотілося (так, улітку на пляжі Балатону ми грали на овочеве рагу). Вигравав я не завжди, але — як правило. На великій перерві я сидів на лавці біля шкільної огорожі, чекаючи клієнтів; Хусар-молодший виконував при мені посаду секретаря, яка вимагала великого професіоналізму і такту: адже йому доводилося підшукувати або відбирати бажаних, домовлятися про умови, що було справою делікатною, особливо коли йшлося про старшокласників; словом, посада у нього була відповідальна, слід було дотримуватись узгоджених принципів, а саме: на першому місці для нас — змагання, а не виграти, але притому треба все ж таки бути реалістами, не працювати собі у збиток та інше. Як павук, я сидів в очікуванні жертви.

До речі сказати, комерційну сторону цього неподобства бажано було не афішувати перед учителями. Хусі брав її на себе, за що йому належало 40 відсотків навару, що здавалося мені часткою цілком достатньою. Щоправда, спочатку через ці відсотки у нас були з ним розбіжності; я якось не звернув уваги, що Хусі, по-перше, не розумів, що таке 40 відсотків, а коли я йому пояснив — мовляв, чотири з десяти, на обличчі його з'явився подив, що межує із замішанням: чому саме чотири, і яке, хотілося б знати, відношення чотири має до сорока, а по-друге, йому хотілося ділити все порівну. Але я не вважав це справедливим, до чого спонукала мене аж ніяк не жадібність, а виключно повага до таланту, і потім, якщо розібратися, 40 відсотків — і так майже половина.

Щоб уникнути непорозуміння, скажу: Хусі-молодший не перебував при мені як лакей, у наших відносинах ніщо не нагадувало відносини господаря і слуги, ми були партнерами, кожен вносив у загальну справу свої знання та вміння, вся різниця між нами полягала лише в тому, що я сидів, а він, зі зрозумілих причин, стояв. А вмів би я добре набивати каштан стоячи, то, ясна річ, я теж стояв би.

Отже, на початку шістдесятих, на великій перерві, я сидів як ні в чому не бувало біля шкільної огорожі, уявлення не маючи про насущні турботи Микити Сергійовича Хрущова з приводу хліба і братів-китайців, коли на мене розпростерлася густа і довга, по-осінньому м'яка тінь, що відкидається Хусаром-старшим, я збагнув, що турбот зараз додасться у мене, хоча й не знав ще, з якого конкретно приводу.

Хусара-старшого в школі боялися всі, включаючи вчителів та Хусі-молодшого. Я, ясна річ, також. Хлопець він був нестримний, дикий і кровожерливий, темний, як підвал, але притому моторошно верткий і непередбачуваний. Його тричі залишали на другий рік, і втрачати йому було нічого — зовсім як моїм батькам.

Коротше, він був вільний, що в молодших класах явище рідкісне. На підборідді Хусара вже пробивалася рослинність, він пив, прогулював (без усяких довідок!) — нібито розвантажував на Південному вокзалі вугілля; батьки їхні розлучилися, але жили під одним дахом, мати була непробудна п'яничка (я знав її, тітка Іліке, суха, як мумія, ніби на голову їй натягнули тісну панчошу з коричневої шкіри, завжди вітала мене несподівано низьким осиплим голо-

сом і з якоюсь дивною, невмотивованою люб'язністю: «день добрий, синку», вклоняючись при цьому, ніби я не хлопчисько, а дорослий), загалом, Хусару-старшому, коли було туго, доводилося заробляти на хліб самому. Але в той час ясно було одне: що Хусар — велика скотина.

До речі, за п'ятдесят філерів він міг з'їсти муху, за форинт дозволяв сфотографувати її труп на кінчику язика, а за п'ять форинтів і одне яблуко відкушував голову живій миші. При цьому працював він не з матеріалом замовника, а ловив мишей власноруч.

Я боявся, але продовжував сидіти — велика перерва безроздільно належала мені, каштану, який я набивав, та ще Хусі-молодшому. Який, не дуже-то злякавшись, стояв віддалік і, чого ще ніколи не було в моїй присутності, набивав каштан. Цікавенько. Лише тепер я помітив, наскільки вони схожі. Розмову почав Хусар-старший, ніби він був при Хусі-молодшому секретарем. У цю хвилину мені теж хотілося бути чийось секретарем, але, на жаль, це було неможливо.

Заковика, як з'ясувалося, полягала не в горезвісних 40 відсотках, а в тому, з чого вони утворюються. Мовляв, чого це я не даю розгорнутися братикові, обсмикую його, не даючи ходу його геніальним ідеям — наприклад, набивати каштан на парі, влаштуовуючи щось на зразок тоталізатора, і тоді ставки могли б ураз злетіти до небес.

— До самої Великої Ведмедиці! До Вечірньої зорі! — додав він погрозливо.

Мені було незрозуміло, що йому потрібно. Які такі ставки і чого вони там забули, на небесах?

— Ідіот, — тоскно зітхнув Хусар-старший, для якого я був фігурою дуже незначною, щоб мене лупити. Але чогось він усе ж від мене хотів. Я рішуче похитав головою, не бачачи особливих причин вважати себе ідіотом. Саме так, що ідіот, капітальний до того ж, якщо кидаєш гроші на вітер. Здатність до буквального сприйняття образних виразів я виявив у собі досить рано і тепер був не в змозі думати ні про що, крім цієї картини: я стою біля вікна і пригорщами шпурляю купюри на вітер, ходжу по домівках, виконуючи замовлення зі жбурляння купюр. Непогане було б заняття. Рід занять: жбурляльник купюр.

Прочитати що-небудь на обличчі Хусі-молодшого, а тим більше — що-небудь обнадійливе, було важко. Але я все ж сказав, звертаючись швидше до нього, ніж до брата, та це гра!

— У пісок тебе твоїм хріном! — вибухнув старший і, піймавши на льоту, як тенісну кульку, шипастий каштан, стиснув його в кулаці. Я ойкнув. — Що значить гра?! — запитав він.

Не впевнений, що він чекав відповіді, але я відповів. Позаяк про це я думав багато — про гру, про непорозуміння, в результаті якого гра має славу заняття несерйозного, неповноцінного, *всього лише* гра, тоді як досвід мене переконував у зворотному. З деяким перебільшенням я міг би сказати, що грав я завжди. Адже я або ганяв у футбол, або сидів за книжками. І тоді, як воно і належить, занурювався у світ книги всім еством, хоча рідко ототожнював себе з тим чи іншим персонажем, мені ніколи не хотілося бути ні Гергеєм Борнеміссою, ні Віцущкою із «Зірок Егера», ні Бокой або ж Немечечком з «Хлопчаків з вулиці Пала», ні Девідом Копперфілдом — матерією, в яку

я занурювався, була не епоха Туреччини або Пешта на межі століть, а сама книга, невідомий простір, який складався із цілого ряду речей: по-перше, з книги як такої, конкретної, зі своїм особливим шрифтом, папером, пошарпаною або новенькою палітуркою, з відтисненим на обкладинці портретом автора (особливо важливим був погляд!), потім, зрозуміло, з того, про що в книзі розповідалося, — з димлячих кінських крупів, світанкових туманів, насуплених поглядів ліловосутанних католиків, льодів зимового Балатону, нетрів Лондона, примарних островів, що загубилися в океані, ну і, звичайно, з тієї ситуації, в якій читалася книга, а читати її можна було і стоячи в автобусі, і лежачи хворим у ліжку (черешневий компот і батончики «Спорт»!), вранці, до будильника, і ввечері, перед сном, і на уроці під партою, одночасно переживаючи те, що відбувається всередині і зовні, порівнюючи негідника Феджіна з нашою училкою Вараді, — але ні: «порівнювати» в даному випадку слово неточне, що веде нас від суті, бо «всередині» і «зовні» зливалися, їх зливала гра, не важливо, ганяв я м'яча, читав або віддавався мріям (у різноманітних небезпечних перипетіях — лев, розбійники, восьмикласники — я, по суті, завжди рятував одну і ту саму дівчину, Еві Катона-Рац), — словом, ці події містилися не десь всередині реальності, чітко відмежовані від неї ост-рівцем, то всередині, то зовні, — вони самі й були реальністю, повноцінною, беззастережною, бо, крім реальності, нічого немає.

З цієї причини — з чистого, так би мовити, егоїзму — до гри я ставився серйозно. Я знав, зрозуміло, що програний матч — ще не кінець світу, але під час гри втішати себе тим, що це все не насправді, що після свистка ми забудемо, що було на полі, адже потрібно буде робити уроки, вечеряти, — подібне ставлення мені уявлялося смішним, та й просто немислимим. Отже, уява, констатував я, річ суто серйозна.

Дечим із цих своїх спостережень я поділився з Хусарами. У тому сенсі, що коли я сиджу біля стіни, набиваючи каштан, я — всього лише та людина, яка сидить біля стіни і набиває каштан, і тільки! — Вам зрозуміло?! — І тільки, ну а інше — виграш, бариші, — порівняно з цим справа другорядна, похідна і нецікава, а головне — це гра, гра — це все, і крім цього, у світі немає нічого.

— Та хіба не так? — засміявся я.

Хусар-молодший зберігав мовчання. У старшого по обличчю зміїлася хвороблива усмішка, ніби мої слова завдавали йому фізичних страждань. Від цього болю він скидався тепер на дитину. Я підхопився. Обидва брати відскочили. Молодший швидко заговорив — він був хлопець недурний, я знав.

Він сказав, що саме все не так, що саме в тому-то й річ, що я сиджу біля стіни, а він не сидить, що я набиваю каштан, а він не набиває, але йому анітрохи не образливо, і він зовсім не хоче сказати, що було б краще сидіти, ніж стояти, сидіти біля стіни і робити мою роботу, ніж стояти і робити свою, але в тому-то й річ, що все не так! Річ у тім, що коли все це називати грою, то він повинен категорично заявити — хвилюючись, Хусі-молодший, як і брат його, говорив зворотами дорослих, — що кожен з нас грає у свою гру, і в його грі *все* — не є те ж саме *все*, що в моїй; воно вірно, крім *усього*, у світі немає *нічого*, та тільки те, що виходить за межу мого *всього*, тобто не існує, дуже запросто може існувати *для нього*, і отже, це питання вимагає пильної уваги, або, ко-

ристуючись моїм виразом (цей гад ще знущається, подумав я, відчувши, що зараз я сильніший їх обох разом і кожного окремо), є справа суто серйозна.

Старший брат при слові «гра» всякий раз здригався, як від удару. Але Хусі мав рацію, і це мене бентежило: між *все* і *ніщо* було провалля, зсередини одного неможливо побачити інше. Як же бути?

Хусар-старший давно вже збирався щось проректи, напружуючись, відкриваючи і знову закриваючи рота, і ось нарешті виплюнув з хрипкою лютю, добела розпеченою безсиллям:

— Ви лабанці та зрадники!

Я знав, що це не так, бо мій дядько Потті знімався у «Поручику Ракоці», він скавав там на коні замість поручика князя Ракоці, якого грав Тібор Бічкеї, і зрозуміло ж, що дублювати патріота-куруца може той, хто і сам патріот. Але що означає «ви»?

— Та вся ваша сімейка! Не відкрутитесь! Ми з історії проходили, що ви гнобили народ! Ти і сам проходив.

— Це хто гнобив? — розлютився я, хоч і відчував деяку невпевненість, оскільки вдома у нас розмов про це не було, і я побоювався: раптом і справді гнобили? А з іншого боку, з якого дива?..

— Хто, хто... — старший, здається, був і сам не впевнений. — Ну, ви, а то хто ж!

— Хто? Я, чи що?! — Він мовчав, що додало мені хоробрості. — Чи, може, моя сестричка, яка ще в садок ходить? Це ми гнобили народ?!

У перепалку спокійно і якось знову по-дорослому втрутився Хусі.

— Та не сестричка, мова не про неї. А батько твій. А також його батько і батько батька твого батька!

— А ви самі? Батько твого батька теж міг пригнічувати!

— У нас цього немає, — разом сказали брати.

— Як це? Родина є у кожного!

— У нас — ні. Тільки ми та батьки, і ті розлучені.

— Так і у нас те ж саме: я, братики мої, сестра і батьки. Вони, правда, не розлучені. Але все ж лаються іноді.

У поведінці братів раптом з'явилася впевненість, начебто (по ходу справи і непомітним чином) обставини повернулися на їх користь.

— Та ні, все не так! Ви ж — це не тільки ви, сьогоднішні, але всі разом, з усіма князями та іншими! — Хусар-старший раптом пирснув: — Ось це, старий, і є те, що ти називаєш «все».

— А ви тоді хто такі?

— Ми ніхто, — сказав Хусар-молодший.

— Ми куруци, — сказав Хусар-старший.

— З якого дива ви куруци?

— А з такого, що ми бідні.

— Ну а ми що, не бідні?

На це ніхто — ні вони, ні я — не міг нічого сказати. Взявши у Хусара потрошений ним каштан, я відійшов до паркану і сів на лаву.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

148

Моє життя не (дуже) залежало від мого прізвища. Зачіпало, але не торкалося, не засліплювало. Може, жартувало.

Якось на мене накричали в автобусі, де мені наступили на ногу і я (професійно) корчив міни, тихо обурювався, на що мені сказали, коли не подобається, то краще б я їздив на таксі, я, звичайно, вставив слівце, і тоді прозвучала відома фраза: чого вередуєш, знайшовся мені тут князь, і прозвучало прізвище, добре ім'я мого батька. Я саме тоді дістав своє перше посвідчення і сунув прямо під ніс пасажиру (в різницю між князем та графом я вже не заглиблювався). Він читав по складах і явно не повірив своїм очам. Знизав плечима. Великого враження ця ситуація на нього не справила, він просто замовк.

Якщо мене питали, чи не є я родичем, то я відповідав, що ні, я і є він. Я не вимовляв це зухвало та пихато (хоча звучало воно саме так), а просто формально, я не родич своєї родини, а її частка, я той, хто є.

У більшості випадків я відповідав так швидко, що вони нічого не розуміли, а просто замовкали — простіше було б і тут створити конфліктну ситуацію.

149

Лише в армії виходило якось по-тупому (з прізвищем). Усередині казарми відлік часу був інакший, дослівно: на п'ятнадцять-двадцять років випереджав наш час. Тому я міг трохи потренуватися, як це — носити це прізвище під час диктатури. На мене дивилися, як баран на нові ворота. А я ще тоді не боявся, бо не знав, що мені треба боятися (ну звісно, не знав! Просто забув, забув і боявся, це диктатура; я боявся сам, без свідків, тому все легше забувалося).

— Ну, графе, — озвався люб'язно молодий лікар, — у тебе теж такий самий хрін, як у всіх смертних.

— Indeed, sir¹, — кивнув я холодно і з професіоналізмом футбольного гравця підняв своє причандалля: я відкрив усі карти — ось він, секрет, прошу! Будь ласка!

¹ Це точно, сер (англ.).

Лікар довго дивився на мене, його молоде обличчя рожевіло, наче він теж складав іспит, його густі чорні брови насупилися, від цього погляд його посуворішав і наче суперечив його милій дівчачій посмішці. Коли я вдягнувся, він покликав мене до себе.

— Ти не будеш проти, якщо я говоритиму тобі «ти»? — Я чекав з підозрою. — Моя мати Надашді! — прошепотів він тихо і тримаючи мене за лікті. Напевне те, що він говорив, мало бути дуже важливим, я слухав з ворожістю. Згадалося, Надашді — наші родичі, та з одного боку, родичів у нас як грязі, з іншого — Надашді Ференц по-зрадницьки встромив нам ножа в спину, здавався таким добрим, оженився на нашій тітці Юлії, а коли нас спіткала біда, то одразу хотів загарбати все наше майно. Правда, потім йому відтяли голову, від чого, у свою чергу, виграли ми. Ох, милі родичі.

Молодий лікар говорив стишеним голосом. Чи знаю я, для чого потрібна армія. Краще би він говорив про свою мати Надашді! Аби я не думав, що захист Батьківщини — це порожні балачки! (??), це навіть не захист... стишив голос, соціалістичного табору.

— В дусі інтернаціоналізму, — прошепотів він, розтягуючи «а», як моя мама, коли казала «та-аксі, замовлю та-аксі». Мене це розсмішило. — О ні, тут мова йде тільки про вас, тобто про нас, про молодь, аби зламати нас і показати, де раки зимують.

Він ще довго шепотів про природу диктатури, про страх, про те, що диктатура також боїться, і від цього гірше тільки нам, підлеглим, нехай диктатура собі ходить гоголем, а не так, як лунатик. Я не зрозумів жодного слова: хто такий гоголь і хто такий лунатик? Я уявив собі одну дівчину-Надашді з розпущеним волоссям, яка пролітає над полями, переслідуючи знесилену диктатуру.

— Будь обережним, друже, — сказав раптово лікар і своєю долонею м'яко провів по моїй руці, вона в нього була така ж шовкова, як у тітки Мії, потім спантеличено припинив розмову. Я не розумів, про що він говорить, і мене це навіть не цікавило, пізніше, коли півень клоне в гузно, мені згадається попередження цього молодого хлопця: будь обережним, друже.

150

Та на мене там чатувало багато люду. У казармі моїм сусідом був Сабо Дюла, наші койки стояли поряд. Він був сільським хлопцем, готувався вступати на фізMAT, кістлявий, сильної статури, русявий, з кирпатим носиком, але грубою шкірою; хоробрий, але обережний, він без сперечань виконував усі накази, в ньому було те, чого в нас, шмаркачів, які мріяли про світле майбутнє (університет!), не було, — серйозність. Ніхто до нього не задирався, навіть найприскіпливіший з офіцерів його не чіпав.

Це було не зізнання, не посвячення у таємницю — він не бачив у цьому нічого секретного чи таємничого, — він просто розповів мені, бо це сталося, і воно мало до мене відношення. Він не приймав якусь позу, не був обурений, йому не було соромно, була помітна лише нетерплячість. Усе, що стосується фізичної праці, він вважав підозрілим. Навіщо він тоді пішов до університету? Бо він був дуже розумним, і вдома не хотіли, аби це пропало марно, із чим селяк Дюла також погоджувався. Та й бути вчителем — праця майже фізична.

Він розповів, що майор контррозвідки покликав його до себе і розпитував про мене. Аби Дюла розповів йому дещо, бо напевно Дюла чув, як я говорив і з ким я говорив і про що, і хай Дюла не вірить, що я змінив шкуру, бо горбатого могила виправить, тому нехай Дюла буде наготові, адже Дюла — син народу, і нехай про це Дюла ніколи не забуває, а я не син народу, і нехай це Дюла добре запам'ятає, нехай він думає про свого батька, який ніколи нічого не мав, і про свого діда, який напевне тягнув ярмо страждаючи, адже він з-за Дунаю, а там всі на нас горбатилися.

— Сказав, що усі горбатились? На нас? В Паннонії? — Я здивувався. — А тут, значить, селяни ніжились? Та я знав, що можна сказати лише одне, якщо не в ярмі, значить, це не Паннонія. Ми знаходилися в глибинах Великої угорської низини, з таємничою назвою Ходмезевашархей. Сільський Париж.

— Не горбатились, — бурмотів Дюла. — Що ви там *фанаберили*. Ми фанаберили?

Він тільки повторює те, що казав йому майор. Він-бо не знає, що то таке — фанаберили.

Чванливо трималися.

Ну, це можливо, бо у дідуса майора, розповідав майор, було восьмеро дітей, і народилися вони в семи різних замках, які належали нашій родині, тільки тому, що було двоє близнюків. Я уявив собі ті злидні, де близнюки й одинаки народжуються в окремих родинних замках.

— Про що ми балакаємо, милий мій Дюло?

— Про те, бля, що мені треба здавати.

— Мене здавати?

Він кивнув, але тут мова не про мене, а про нього, бо це йому щовечора потрібно звітувати про те, чим я займався цілий день, а він цього не знає, його це не цікавить, а якби і цікавило, то він усе одно нічого не міг би дізнатися, адже я постійно тиняюся по місту з футболістами.

— Нема ніяких умов для доносів, — сказав він серйозно і заклопотано.

151

У перші дні нас вигнали на широке поле біля казарми грати у футбол, сорок новобранців одразу. Босоніж, тільки в трусах. Мені подобалося це майже оголення, що диктувалося більше свободою від армійської роби.

Я не був у ворожих стосунках зі своїм тілом, але й не був у дружніх, я не був тривожним, краще роздратованим. Ці натягнуті стосунки керувалися трьома варіантами. Перший якраз залежав від футболу, бо фізично моє тіло не було достатньо гарним, не було воно й поганим, та ніякої допомоги я від нього не отримував, жодних бонусів, якщо я потребував швидкості, то спочатку треба було бігати тисячі спринтів, якщо потрібна була витримка, то я, наче робот, обходив довгі й темні гірські дороги; як я це ненавидів! Мені важко було погодитися, що до футбольного таланту належать-таки і можливості тіла. А мені доводилося все аж витягати зі свого тіла.

Я дуже переймався цим. Так само, як і своїм носом. Він виріс у мене, коли мені було десь одинадцять років, і з того часу будить в мені незадоволення.

Я постійно його вимірював (це не проста задача, чоло, перенісся, де починається, де закінчується), я перевіряв це з різними дзеркалами, мене це гнітило, потім, через три роки, зникло моє незадоволення носом. Напевне це сталося тому, що я зрозумів, що ніс — це також я.

Те ж саме було і з чоловічим причандаллям. Бо всі ці частини: сухожилля, кісточки, хрящі, м'язи, ніс, мій цюцюрник — усе це я. Я вважав себе часткою природи. І католиком, але з усієї католицької моралі я зрозумів лише те, що всі ми грішні, а гріх — це порушення шостої заповіді не чинити перелюбу та не займатися самовдоволенням. Самому. Ця перебільшена абракадабра навколо мого члена здавалася мені смішною і страшною водночас, й інколи я розповсюджував або, навпаки, відокремлював її від усього свого тіла.

Іноді я глибоко замислювався над тим, що коли ніхто мене не спіймає «одного», то я буду невинним, і тим самим не буде про що сповідатись, що саме по собі, зрозуміло, неможливе. Завдяки цьому грішному тілу — мене захопили язичницькі почуття, — я зміг усвідомити себе як моральне існуюче створіння.

152

Я стояв босий на тому безкінечному полі, всміхаючись, досі пам'ятаю це щастя і цю вдовolenість своїм тілом: еднаючись із природою (начебто), — мої ноги облизувала трава, труси мої колихалися від легенького вітерцю, — я на мить забув про той невідомий, загрозливий світ, який готувався мене зжертити.

Бути босим вважалось неабияким привілеєм, це не тільки таємний знак цивільного існування (босого солдата не існує), просто на той час берци вже покалічили наші ноги, рани запалилися, узялися червоним, подекуди навіть гноїлися. Що там, онуча! — коли вже супутники літають у космосі! Правильно загорнути онучу — це не безнадійна справа, але є період життя, коли цей шматок ганчірки найнесподіванішим чином опиняється в таких закутках берци, що просто хочеться вити, бо оголяється твоя рана на нозі. Ходити в берцах — це теж окрема наука; це як перекидати кам'яні кулі, треба не крокувати, а розгойдуватись.

Було наче вісім-десять арбітрів (зі старослуживих), вони прогулювалися на полі, смаячи і муштруючи нас, як баранів.

— Ти! От ти там! І ти!

На кого вказували, того і записували. Два тайми були схожі на фільм «У пеклі», де команда в'язнів табору грала проти німецьких офіцерів, і в інтересах перших було тихо й мирно програти, та зрештою людська гідність взяла верх.

Деякий час я теж думав про гідність, про футбольну гідність: сорок чоловіків одразу не можуть грати у футбол, у принципі це неможливо, дарма ми збільшуємо поле, просто з'являється абсолютно нова хореографія, такий собі броунівський рух, що виглядає як бігання по полю у вигляді більярду; у хаотичному порядку бігають частинки, від руху яких впливає так зване число Авогадро, вони змагаються за життя, і ми змагаємося за життя, як у тому фільмі.

Я швидко зорієнтувався на полі, але футбол — це командна гра, а тут командної гри не було й сліду, ми бігали як ідіоти, кидаючись один на одного. Спочатку я ще стояв, радіючи босим ногам, та потім інстинкт самозбереження взяв гору, і я побіг за м'ячем, наче полював на лисицю. Коли я до нього дістався, то зро-

зумів, що лисицею тепер виступаю я, і всі за мною женуться. Біля мене якийсь чорноволосий хлопчина, напівроздязнений, отже наш, треба було б пасувати, роблю ще один фінт, мені і вдається, і ні, мене наздоганяють і збивають з ніг.

Я сиджу на землі, чорноволосий хлопчина стоїть біля мене.

— Я ж відкривався! — сказав він тихо, із цікавістю обдивився мене і побіг назад. Наче тут було «назад» і «вперед». Цим самим він віддав грі належне. Хороший циган, Мате Дюрі, кращий нападник, якого я коли-небудь бачив, тихий і спокійний. Якщо він під час гри когось зачепив ногою, це могло статися лише випадково, він страждав більше, аніж його жертва.

— Йой, друже, йой! — говорив він плачучим голосом у таких випадках і не розумів, чому супротивники так гнівалися. Саме через доброту його. Вона була написана в нього на обличчі, аж світилася.

Він і справді «відкривався». І я засоромився від того, яким був я на той момент. Я зганьбив гру, не підладнався під ті обставини, в яких вона проходила, я хотів здобути увагу. Я засмутився. З тої миті я більше не випендрювався, не «полював на лисицю»; якщо до мене потрапляв м'яч, то я, як годиться, одразу його пасував.

Щоправда, це теж вчить брати відповідальність за кожну мить, за кожен рух.

Від висихлого поту шкіра покрилася сіллю.

Мене підкликав якийсь солдат. Якщо досі моє прізвище мене не обходило, то тут воно мене наздогнало. Він ударив мене в спину; я опинився ніби в темноті (і відтепер, завжди, не можу сказати, коли саме, на мене падатимуть копняки, стусани, ляпаси).

— Я? — показую я на себе з круглими від подиву очима. І тоді знову почувалася та сама фраза.

— Ні, не ти. А принц... Хай тобі трясця. — На що я засміявся. — Якого біса регочеш? Ти думаєш, що ти тут Беккенбауер¹? Ти хто такий, сучий сину?!

Я сприйняв питання серйозно. А й справді — хто? За день до цього мене обрили наголо, я аж перелякався свого нового вигляду. Наче голий слимак. Чи шия слимака. Вже навіть шия не моя. І через відсутність волосся мій ніс збільшився, я бачу його тінь, а я вже давно відвик від цього. Сильно пекло вересневе сонце, все виглядало, як на картинці, угорська пустеля у кольорі, а під час цього командуючий постійно горланив, кричав, але більше з цікавості, ніж зі злості. Тобто зі злості, але не з ненависті. Хай я собі не думаю, що тут на мене чекали, і до мене тут була команда, «Хуняді» СО² завжди буде «Хуняді» СО — це команда, тут треба викладатися, працювати, розірвати поле — цікаво, що ті, хто має хоч якесь відношення до футболу, завжди користуються кліше спортивних газет: загнати в сіті, перетягти себе через захист, сміливо увірватися на територію супротивника, — нападати, золотце, а не стояти тут, як пень, я навіть оком не змигнув, якщо не хочеш грати, то так і скажи, це вільна країна.

— Прізвище?

Я не хотів його називати, вперше в житті я відчув, що краще б у мене було інше прізвище, як, наприклад, Ковач, Ейх, навіть Зічі було б приємніше зараз; це було дивне відчуття, наче мене торкнулася рука зради.

¹ Франц Беккенбауер — німецький футболіст і тренер.

² Угорське спортивне об'єднання.

— У тебе нема прізвища?

— Я хотів би повернутися до гри, — і повернувся грати.

— Гей, ти, голомозий, я ще тебе впіймаю! — махнув рукою він мені услід. Друга половина поля була вся у воді, мокра земля, на якій ми ковзалися і падали, як у мультфільмах, офіцери реготали.

— Ну як, підійшов йому? — сміючись на бігу, кричав мені Мате Дюрі і сильно пасонув мені м'яча, а я одразу відпасував, так як *треба*, і побіг на вільне місце, у болото, як *треба*.

Це було саме те «треба».

153

Двадцять шостого серпня 1652-го Зульфікар, кінь мого брата Ласло, послизнувся у болоті, що мало трагічні наслідки.

А це яке «треба»?

154

Коли я ступив на футбольне поле, то відчув, наче сиджу в сідлі на Зульфікарі — справжньому арабському скакуні, — їду верхи по місту тихо і спокійно: я добродійник, сиплю монети циганкам (насправді то курви) в руки, гроші падають під підкови, клік-кляк.

На полі я ганяв, нападав, пасував, забирав, грав і навіть про себе сміявся, мені дуже подобалося, я насолоджувався грою і був вдячний Богу Гри за те, що він мене таким чином урятував. Може, збоку це виглядало, наче я випендрююсь, та я був чудовим гравцем, нападником, захисником, мені можна було доручити будь-що.

Коли я вдягався і натягував на себе форму з написом «Угорська народна армія», хвилина за хвилиною покидали мене задоволення і посмішка. Найбільше я ненавидів шапку, від неї у мене свербіла голова; коли я вдягнувся, то вже знову був тим сумним створінням, якого я не любив, голомозий, у формі, худий незнайомиць, якого бачив у віддзеркаленні машин та вітрин і від якого хотів захистити, в першу чергу, жінок, варто було лише подивитись на нього, як починав лити дощ, а зимою сніг, або мокрий сніг, що до ранку замерзав, і перед пам'ятником Санто Ковача¹ розбивалися машини, і було важко зрозуміти, через чію провину, і страховки не хотіли виплачувати.

155

Та було у місті в мене місце відради, цивільне лігво, де мені все одно не вдавалося бути самим собою, як тварина, якою відчував я себе, коли вдавалося вислизнути з казарми і забитися, скажімо, в яку-небудь корчму; це був будинок, куди я завжди міг прийти, де на мене чекали й годували. Ми завжди їли, їжа означала все: увагу, повагу і підтвердження того, що мене чекали.

¹ Санто Ковач Янош — лідер угорського аграрного соціалізму.

Від мого прізвища вони трохи сахалися — перешіптувалися із сусідкою за моєю спиною, — але в міру, вони, мабуть, таким чином просто хизувалися, що до них ходить *такий*. Мені здається, що навіть якби я був живим втіленням графа, спадкоємця Гестеша та Чаквара і т. д., вони навіть тоді не стелилися б переді мною. Це непокоїло. У вірного мені народу з'являлися прикриті ознаки неблагонадійності? Ці комуністи загарбають світ. Чи все від того, що ми тільки на Алфельді, угорській рівнині? Де бідність людину уповільнює та робить обмеженою? Паннонія інша, там порядок, ієрархія. Алфельд простіший. (Може, щиріший, ні, простота не дорівнює щирості.)

Неочікувано повагу здобула саме уніформа. А мене від неї нудило, я її боявся, гидився, а вони це поєднували з гусарами, з вірністю, з любов'ю до Батьківщини. Я дивувався, не сперечався, а мовчки насолоджувався цим непорозумінням.

Сюди я потрапив через тітку Маргіт, яка ходила до мами прати, прасувати і допомагати (годинна платня: десять форинтів). Я вважав її нещирою людиною, але вона вміла пекти дивовижні солодощі, в такі хвилини вона сягала бабусиного рівня, з її ванільними круасанами та шоколадними медальйонами. Я не любив цю тітку, та мене вразило, коли я дізнався, що вона мене також недолюблює. Що вона така смілива у своїм боягузтві.

Лукава прислуга, думав я. Вона підслесливо з усіма розмовляла, а коли до неї дуже рідко звертався мій батько, бо зазвичай він її навіть не помічав, то вона аж задихалася від такої честі і від вух до п'ят червоніла.

— Як поживаєте, Маргітко?

— Ну що ви, дорогий графе, ну що ви! — пихтіла вона, від чого мій батько аж на стіну дерся.

— Ну, — сичав він, — ну! — і нервово тряс головою.

Час від часу Маргітка добиралася до старої графської руки (50 років!) і починала її цілувати.

— Що ви робите, нещасна! — волав на неї батько, не в змозі приховати відрази. Тоді (я був свідком такого багато разів) вона дивилася на нього знизу вгору собачими очима і, дивовижно! — з такою ж відразою відповідала йому:

— Пробачте! Пробачте! — і знову накидалася на його руку.

Батько витирав руку і мовчки повертався за свій письмовий стіл.

Сестра цієї Маргіт, Ілуш, тіткою її ніхто не називав, жила в Ходмезевашархеї. Вогонь і вода. Ілуш, сама гордість, як вона тримає шию, голову, легко відводить плечі назад. Її чоловік, Йожі, двометровий чолов'яга, на той час захисник порядку, про що він любив розповідати. Вони кохали одне одного. Розмовляли на алфельдському діалекті і хрумали гіркий перець, мовби це були яблука.

— Бажаєте, любчику? — питалася Ілуш, витираючи сльози.

У мене стискалося серце. Скуштувати цей перець я не наважувався, але в готові страви сипав не шкодуючи, і було видно, що роблю я це не через ввічливість, а тому, що це смачно. За свою любов до паприки я можу дякувати батькові, саме він навчив мене її цінувати (гуляш).

Ми багато їли (від їжі теж можна сп'яніти), інколи випивали.

— За всесильну владу долі! — казав Йожі, і треба було вставати. Вони виставляли мізинець, наче віслук вуха. Довго ми були в доброму гуморі. Я багато їв, смажені стейки зі спеціями, свіжу ковбаску, в якій ще відчувалася свіжа свинина, перцеву саямі, ну і, звичайно, курку, з паприкою, потушковану з галушками, а ще яечню з цибулькою.

Дядько Йожі вкоротив собі віку, повісився.

— Нич не розуміву, солодкий муй, нич.

Опісля Ілонка стала частіше навідуватися до Пешта. Дві сестри не терпіли одна одну.

— Ах, ця? Та ну її! — тільки Ілуш ще й сміялася при цьому. Вона не могла їздити на метро.

— Пурядна людина не пусміє пуйти у живіт землі, Петерку, — і викликала собі таксі. Її сестра ніколи не поїхала б на таксі, порядна людина не їздить на таксі, думала б вона, якби взагалі думала про щось подібне. Потім вони поселилися разом.

— Справжнє пекло, солодкий муй.

156

Як Сократів півень, як останній борг — знайшов я папірець серед маминих речей: «Маргітка 150 форинтів». Я пішов до неї. Вона, задихаючись, хапала ротом повітря, як риба, з маленькими паузами, котрі нічого не означали. Біля її ліжка, на маленькому столику, я помітив фото своєї матері у рамці; дуже рідкісне веселе фото, я його ніколи не бачив.

— Це що таке?! — заревів я на неї.

— Ви чудово знаєте, що це таке! — сказала Маргітка, примруживши очі, як кішка. — Ви чудово знаєте, що це таке! — вже кричала вона. Але щойно її погляд перескочив від мене на фото, так одразу ж змінилося її обличчя, стало м'яким, почервоніло, шию вкрили білі плями. Зараз вона дихала інакше. Про мене вона забула. — Ох, і чому ти померла?! — і з цими словами схопила фото і почала його цілувати.

Мені думалось про слину старої Маргіт, яка тепер стікала — без перебільшення — по обличчю матері. Та про цілування рук батькових і його відразу до цього. Це забавляло, цікавило і лякало водночас. У мені змішалися почуття ревнощів, гидоти та подиву. В які заплутані відносини потрапляє людина одразу після народження! Бути батьком, бути матір'ю, бути дитиною: як усе це заплутано, яка загадкова споруда — родина, колиска захисту і вразливості, загрози та безпеки.

— Красунечко моя! Сонечко! Зірньоко! Чому ти нас покинула! Чому покинула мене саму?! — вона помітила, що я стою там, і на обличчі її знову з'явилася лютя. — Чому ви не розпорядилися щодо мене? — гаркнула вона мені в обличчя.

Настала тиша, потім я непевно запитав, як на полі в офіцера:

— Я?

Це було те саме «я»; це було питання, більшою мірою продиктоване підозрою «людина завжди у всьому винна» і меншою — нарцисизмом.

Маргітка трохи почекала.

— Ви?! Та до чого тут ви?! — Її обличчя скривилося, повне жалю та болю. — До чого тут ви?! Вона! Ваша мати! Чому вона не розпорядилася щодо мене? Що для неї тітка Маргітка?! Ну чого б їй коштувало приліпити до свого будинку таку стару, як я, ну чого? Я б служила, до самої смерті служила, та вам це було не потрібно.

Вона схлипувала. Я не відчував жалю. Вона взяла мене за руку.

— Я маленька людина, графе, що мені самій робити?

Я забрав свою руку, знову відчув себе на місці батька. Вона почала тицяти на мене своїм вказівним пальцем, як відьма в казці.

— Ви завжди були таким підступним і гидким! Уже змалку! Я багато років спостерігала за вами, навіть якщо вам і не подобається таке слухати. Ви думаєте, що я нічого не помічала? Я не ідіотка, — від того, що я прасую та перу, я не стала ідіоткою... У вас немає жодного правдивого слова... Як ви підлещувалися... Як гадаєте, тітко Маргіт, які солодощі вибрати... Пам'ятаю я. Хіба це розмова?! І те, як ви соромилися, коли ваша матінка посилала мене за вами у школу. Як ви робили вигляд, що не помічаєте мене, і помічали мене аж тоді, коли навмисне на мене натикалися... О, та невже це ви, добра тітко Маргітко!.. о, саме я, трясця твоєї бісовій породі, та я цього не говорила, не наслідувалася сказати, бо боялася вас, боялася дитини! боялася малої дитини! Ви можете це зрозуміти?!

Я мовчки здвигнув плечима.

— Я завжди вас боялася... більше всього боялася вашого батька... коли цей статуристий чоловік виходив зі своєї робочої кімнати, я зі страху мало не пісялася... Як ся маєте, Маргітко? Майже пісялася... Якимось я випадково розлила воду з чайника, а він якраз увійшов до кухні і подумав, що це зробив хтось із вас, і запитав: «Хто ця скотина?» А ви всі реготали. Хто ця скотина? «Я», — відповіла я, в такому краще одразу зізнатися. На що він крякнув: «Ну тоді... аяк же... Як ся маєте, Маргітко?» І сьогодні я чую це: «Як ся маєте, Маргітко?» Коли я вперше побачила вашого батька, такого вродливого... тоді я теж перелякалася... ніколи я такого не відчувала... Ще так далеко... мої думки не заходили ніколи... Не бійтеся, ви анітрохи на нього не схожі. Тільки вашої матері я не боялася, моєї дорогої Ліліке, чудова була жінка, ви на таку навіть не заслуговували... свята... Вас я боялася.

Вона гордо подивилася мені у вічі. Вперше і востаннє бачив я в ній гордість. Я випростався.

— Бо я думала, що ви також граф! — вона помовчала. — Мої солодощі вам також були непотрібні! — (Це неправда, думав я, але не скажу ані слова.) Ви завжди були таким підступним, лихим, чванливим, навіть пиріг вам був непотрібен, хоча ви й давилися ним.

— Давився? Хто? Пиріг?

— Жоден... Ані пиріг, ані рулет.

— Горіховий... — мрійливо сказав я.

— А кому мені тепер служити?! А я б служила, аж до самої смерті служила! — Посмішка пробігла по її обличчю. — Або до вашої смерті... Ви не справжній граф. Справжній граф потурбується про те, аби йому служили... Гадаєте, я не бачу, що ви навіть цим не пишаєтесь... Що ви сам собі прислуга! Ви думаєте, що це приниження? Це не приниження для графа, справжній граф не залишить своїх людей ось так. Слуг є достатньо! Тут усі слуги, з усіх зробили слуг, тільки з вашого батька не зробили, він стоїть на п'єдесталі, до нього навіть не могли дотягнутися... Людей тут покинули, ось чому погана ця країна. Погана!

Вона це так виплюнула, наче цілилася в мене, наче я був цією поганою країною. Ще ніколи вона так не говорила, — щиро. Хто б міг подумати, що Маргітка така щира людина? І що вона вмє любити. Це я запам'ятаю, подумав я. Вона

поклала фотографію на місце і ніби цим порухом мене проганяла. Я забув про сто п'ятдесят форинтів. А вона не забула: нагадала. Я дав двісті, вона кивнула.

157

Спочатку я думав, що тут над моїм прізвищем глузуватимуть. В угорських жартах ще й не таке буває.

Одного разу під час політичних занять — рай для сну — я схопився, що мене кличуть, я підскочив і озвався як належно, проте мова йшла про героя Самюеля Тібора, який страждав у володіннях Естерхазі. Тобто виступаючий сказав:

— Володіння Естерхазі.

На що я вигукнув:

— Єсть! — і виструнчився.

Це могли сприйняти як провокацію, та завдяки моему заспаному, невинному виду сприйняли як тупість. Вони теж не були підготовлені до мого прізвища. Коротше, все обійшлося.

Як і тоді, коли треба було написати професії своїх батьків та дідів. Землевласники, зізнався я, але коли треба було конкретизувати, скільки гектарів, я побачив, що на той бланк стільки нулів не вміститься. Я їм це сказав, вони почали кричати, хоч я сказав щиро.

Правила дозволяють мати дві книжки в тумбі біля ліжка. Та бабуся з Майка вирішила, що потрібно перечитати усе ХІХ століття, і надіслала все видання «Дешевої бібліотеки»: Стендаль, Бальзак, Тургенєв, Флобер, усіх, кого треба, і я їх усіх перечитав. (Якось на початку п'ятдесятих до Баша Лоранта, відомого адвоката, за традицією тих часів, завітали культурні агітатори. Побачивши величезну кількість книг, один з молодих агітаторів зітхнув: як багато! На що старий зі злістю відповів: «І до вашого відома, я їх усі прочитав!»)

Двадцять книг також можна було тримати в тумбочці, але це не за статутом. Капітан не повірив своїм очам, коли знайшов цю, акуратно складену, маленьку робочу бібліотеку. Він задихався. Аби трохи полегшити своє становище, він ухопився за тумбочку і почав трясти, і сипалася світова література, сипалася на підлогу, поки капітан не заспокоївся. Стендаль, Бальзак і Тургенєв його заспокоїли.

Задихаючись і якось немов із вдячністю дивився він на мене. Він був людиною прямою, не ставив нам підступних пасток, та якщо ми в них потрапляли, то він нас карав; він багато кричав, та собака, яка гавкає, не кусає. Зараз він якось ніжно прошепотів моє прізвище, заплющивши очі. Цікаво, що він бачив? Знову повторив моє прізвище.

— Естерхазі. Запам'ятайте. Це. Армія. Не читальня.

Я вишкірився, так точно, це армія, а не читальня. Справді. Він дав мені якийсь неймовірне завдання, але його погрози були передбачувані. Дрібниці.

158

Мало що тішило мене так, як самокопання. Я завзято і замріяно поставився до цього: видумував власне життя. Провини я не відчував, мої фантазії були прикрашені, я не був циніком.

Я із задоволенням аналізував своє життя, розкладав його на фрагменти, ніби якусь конструкцію-лего, й оперував цими частинами туди-сюди, збільшував та зменшував їх, ховав їх, реальні події змішував з фантазією, фантазію сприймав за реальність, а факти за вигадки і, навпаки, відверті зізнання сприймав за брехню, а вигадки поєднував з тим, що було насправді.

Я почувався майже так само добре, як на футбольному полі. Я не міг навіть віддати перевагу чомусь іншому. І у всій цій повсякденній дурні, за цими нічними посиденьками, я навіть не помітив, що Дюла дивиться на мене з наростаючою ворожнечею.

Я ходив туди-сюди, як показують у кіно, кричав, жестикулював: я захоплено диктував компромат на себе:

— Новий абзац, янголе. Об'єкт, дужки відкриті, велика Е, крапка, захисник батьківщини, закрити дужки, після занурення у сонячне проміння своїм благородним обличчям, не смій писати, недоумку!, словом: сказав він про соціалістичну оборону, як про вагому... Чи хай краще буде — знакову?

— Вагому.

— Вагому, яка може поцілувати його в...

— Досить на сьогодні, — сказав невдоволено мій напарник.

— Е, ні, Дюло дорогенький. Нехай контррозвідка погріє губа! Новий абзац! Сьогодні мені вдалося виявити одного листа... ти слухаєш, Дюло?! Як би тобі взагалі вдалося щось дістати без мене і де? Максимум ти б знайшов... Далі. Дістати листа, котрого наша об'єкт заховав собі під подушку...

Я хитро поглянув на свого партнера.

— Яка ж ти безсовісна свиня, Дюло, що порпаєшся в моїх речах! Та ще й у листах мого батька!..

— Заткни писок! — погрозово підскаочив хлопець.

Та мене тоді, в гущі цієї авантюри, вже понесло. Я диктував, і якщо знаходились аж занадто вдалі приклади, то я радів. Я якраз занурився у батька з його легковажною натурою.

— Новий абзац! «Дорогий мій сину, ми з тобою однієї крові, тому буде абсолютно природним, якщо ти повторюватимеш помилки свого батька. Тому намагайся із гідністю вибиратися з усіляких неприємностей, як свого часу спромігся і я. І нехай мій любий син, у випадку війни, тримається трьох основних правил: слухати команди старших за званням, турбуватися про благополуччя побратимів та свого коня. Про ворогів потурбуються ваші командири. — І так далі. Твій люблячий батько». Люблячий батько, як тобі таке, янголику?

Дюла витріщився на мене з жахом. Я перелякано відступив. Що таке?

— Ти, сволото, про якого люблячого батька пишеш, придурку?! — просичав він, рвучи сьогоднішню працю на шматки. Він рвав папір на маленькі шматочки. Його не втягнуть у цю авантюру, у цю низьку і мерзенну зраду, і я не зроблю з нього пацюка, а він знає, що все йде саме до цього, і хоча він не герой, але це він не робитиме, йому все це набридло!!

Він розірвав папір на мікроскопічні шматочки. Наче падав сніг, після чого в руках у нього нічого не залишилося.

— Але ж, Дюло, це всього-на-всього гра?! — говорив я у ступорі.

— Бався зі своєю смердючою курвою матір'ю.

Тоді я згадав про нього вперше, відтоді як Роберто зник з країни, я подумав про нього вперше. Та якось мимохідь. Усе минуло, і нема чого до нього повертатися.

Між січнем 1957-го та червнем 1963-го ми бачилися майже щодня. Якщо в нього не виходило, він обов'язково повідомляв, вдома про це нічого не знали, все було дуже заплутано. Тобто шкільний швейцар про це потурбувався. Роберто завжди писав короткі листи в маленьких рожевих конвертиках.

— Амурні діла, так?! — втомлено кивав головою швейцар.

«Шановний пане, дорогий мій Петар» — це було його постійне звернення. Мені воно подобалось, я сміявся.

— Хлопче, не відкривай при мені листа. — У голосі доглядача звучала не погроза, але щось на кшталт цього. Наче він давав якийсь попередження.

Я любив листи, хоча вони іноді відміняли ті випадкові зустрічі, а я любив такі зустрічі. Це як відповідати, коли людина знає матеріал. Отже я радів і боявся. Я хвилювався. Хвилювало обманювати батьків, отак регулярно, а не випадково. Я казав, що ходжу на англійську. Якось батько привітався зі мною словами *how are you*¹, та перед тим, як я збирався відповісти (за планом: сенк ю, вері вел²), чим би себе викрив, він одразу попередив мене, аби я нічого не відповідав, а тільки посміхався. Я не посміхнувся, він також.

У зустрічах з Роберто було щось, від чого голова йшла обертом. Наче уві сні. Або якби мені дали по голові. У мене боліла б голова. У мене часто боліла голова. Я був таким самотнім тоді. З дітьми (однокласники, брати) про це неможливо було говорити. З батьком так само, я був не у тих стосунках, аби розводитись на цю тему, і не хотів, аби ми згадували ті страшні дні, я, навпаки, хотів, аби він забув про них, ніби їх ніколи й не було. А мама страшенно ненавиділа Роберто, вона не змогла б навіть повірити у те, що я з ним зустрічаюся.

Тобто про зустрічі з ним я міг говорити лише з ним самим. Та я ставився до цього так, ніби воно так і має бути. В моїх очах він був справжнім дядьком. Дядько все знає, майже так само, як і батько, але це приємніше, бо з усього цього знання не потрібно робити висновків. Батьком не завжди можна повністю насолодитись, на відміну від дядька; він саме для цього й існує. Щоправда, дядечки не так для нас важливі, через що втрачають свою велику вартість.

Ми завжди зустрічалися в кав'ярні напроти Музею прикладного мистецтва, ззовні сірий вовк пас овечок (шістдесяті роки), всередині були ми. Ми зустрічалися там, бо після розмов, чи звіту, завжди ходили в музей. Роберто завжди домовлявся, аби нас пропускали в закриті або ще не відреставровані приміщення, аби показати мені всі наші родинні скарби. Кубки, чаші, прикрашені камінням, дивні графіни, прикраси для столу зі срібла, келихи, прикрашені рельєфами зі слонової кістки, коралові чотки. Все-все. Мовляв, все це мені потрібно було бачити.

Я побачив. Але нічого не відчував.

Щоправда, тоді у мене вже розболілася голова. І я був стомлений.

¹ Як справи (англ.).

² Thank you, very well. — Дякую, дуже добре (англ.).

У кав'ярні Роберто пив коньяк, хороший коньяк «Ланцгід», він нагнувся ближче, і я відчув запах тютюну, коньяку та тепло: приємно вдихати. (Якщо батько пив, то ставав холодним і кислим. Це було неприємно.) Спочатку, на перших зустрічах, ми просто спілкувалися, я розповідав, що трапилося з нами за ці останні декілька тижнів, і найбільше намагався розповідати про свого батька, пізніше я навіть готував нотатки, аби не забути жодної важливої деталі, яка, можливо, стане в нагоді Роберто, котрий постійно ставив запитання, робив помітки і навіть просив мої нотатки.

— Правда, до вас ніхто не чіпляється?

Я знав, що він має на увазі поліцію, і відповів ствердно.

Мені подобалося з ним зустрічатися, проте згодом у мені зародилося кепське відчуття. Наче він став мені ближчим, ніж батько, тому я запропонував більше не зустрічатись, або просто бачитися рідше.

Він різко підвів голову, потім опустив її. Потів зітхнув. Він поклав свою руку на мою. Він щиро радіє, що я так щиро до нього ставлюся, адже щирість дуже важлива, але він також мусить зазначити, що не потрібно завжди все розповідати, адже мовчання — це теж дуже важливе вміння, про що мені слід пам'ятати, але в наших стосунках важлива саме щирість, це той фундамент, на який можна поставити довіру, повагу і любов, і він розуміє, що мені потрібно брехати вдома саме в інтересах цього фундаменту, і він може уявити, як я від цього страждаю (я не страждав, я брехав *коротко* та лаконічно, не вигадуючи жодних казок, я просто робив те, що мусив зробити, аби потрапити до кав'ярні), і він це дуже цінує і поважає, але треба залишити все, як є, він цього не усвідомлював, але притис мою руку до столу, аж стало боляче, нехай я тільки уявлю собі, що ці от мої нотатки якимось дивним чином потраплять до рук моєї матері, як важко було б пояснити все це їй, позаяк ця ситуація заплутана, вона не чорна і не біла, бо цей світ — це заплутана гра заплутаних відтінків, та й взагалі йому хотілось сказати інакше, тут він погладив мою долоню, що мій батько складний, і саме ця його складність і створила всю ту ситуацію, та не будемо більше про це говорити, він сподівається, що я все зрозумів, його взагалі дивує, як я подорослішав за цей короткий час (з маленьким перебільшенням), ми цокнулися келихами, і він ще хоче сказати, набравшись сміливості з цього дорослішання, що у певному розумінні вже пізно відступати, що сталося — те сталося, це неможливо виправити, історія — це вікторина бажань (мамо, я хотів іншу конячку, саме постановка питання показує, який близький я до батька, і він сподівається, що і від нього також, та не треба це розбирати, і певні ниточки знаходяться в його руках, а він друг родини, навіть якщо вони на даний момент вважають інакше... все, що стосується нотаток, то щоб я не хвилювався, він згадав це просто як один з можливих випадків, і він особисто потурбується, аби вони ніколи не потрапили у чужі руки.

Моя рука заклякла. Мені пригадався той страх, котрий я відчував ранком 5 листопада 1956 року. Я намагався згадати, та не виходило. Я почувався в цій кав'ярні, наче на острові, де були тільки ми двоє і тінь мого батька, якщо я хочу, то це буде секрет, якщо захочу, то щирість, себто суша від нас далеко, і, враховуючи, що все залежить тільки від мене, я не відчуваю за потрібне розповідати йому про своє острівне життя.

На задньому плані сновигав офіціант, він крадькома спостерігав за мною, навіть коли його пальці витирали прибори серветкою, він усе одно спостерігав за мною.

160

Чи я здурів, питався майор Молнар, якого охоплювала втома кожного разу, коли йому доводилося вимовляти моє прізвище. Він ледве міг вимовити його до кінця, в нього закінчувалось повітря, «з» виходила не дзвінка, «а» не відкрита, «і» не гучне, а якесь тихе клекотання, позіхання, наче вимерла гілка фамільного дерева.

Він був політпрацівником, схибнутий на футболі, янгол-охоронець футболістів, розумний і цинічний чоловік. До нас він ставився добре, але треба було бути обережним, на нього не можна було покластися, адже він був страшенно честолюбний і мстивий.

І взагалі що це я собі думаю, де я знаходжуся? Можливо, в школі? В літературному осередку? Отож він, хороший чоловік, мені пояснить, де я знаходжуся. В Угорській народній армії, чорти б тебе взяли! І напевне ти думаєш, що тут усі ідіоти.

— І що мені на це відповідати?

— Відповідати: *товаришу майор*, це армія, а не чаювання о п'ятій.

— Я зрозумів, товаришу майор.

Раптово в нього змінився голос; наче досі ми клеїли дурня, а тепер він став серйозним.

— Не грайся, бля! З першої хвилини всі знають, що ти сам на себе пишеш доноси.

Мені стало погано, таким неочікуваним було те, що я почув, я не розраховував на такий поворот подій. Я ще ніколи не відчував так ясно, що зробив помилку, а помилку виправити не можна. Помилка завжди маячить перед очима. Так само, коли псуєш штрафний, коли ти вже вдарив по м'ячу, і все пішло коту під хвіст, але ще не всі це зрозуміли. Залишилися тільки гіркі та марні благання повернути все назад. Я: будьте ласкаві, не сердьтеся, я не хотів.

— Про тебе все знають.

— Але... чому?

— Не чому, а все.

В його очах я побачив той самий вираз, що і в Дюлі, але там ще був страх, а тут нудьга. Своїх очей я не бачу. Майорове чепурне обличчя вже ґрунтовно обробив алкоголь, на це вказувала одутлість і синюватий колір шкіри. У мене з'явилося відчуття, що все, що я диктував Дюлі, стало правдою. Правдою у тому вузькому розумінні, що воно дійсно відбулося. Я раптово став частиною всього, своєї власної історії, яку вигадував вечорами і диктував, усміхаючись та регочучи, та історії країни, яку не знаю, хто її вигадав. У ній веселого мало.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

161

У нашої матінки таїлися невичерпні запаси втоми і такі ж невичерпні запаси невтомності. У ній ключем була несподівана енергія. Бути матір'ю чотирьох дітей — сил для цього було потрібно завжди більше, ніж було. А коли їх з'являлося більше, то потрібно було ще більше. Але робити з цього якісь висновки щодо віри чи розпачу навряд чи можливо.

Сили матері охоплювали безмежний спектр, в ній було все: і дівоча непередбачуваність, і сміхотлива легкість, і мовчазна витримка, і грайливість, і дисципліна, і надійність тяглової худоби. Лише пізніше ми мали змогу переконатися, що нескінченні її сили все ж таки скінченні.

Вечірні вистави матері не виділялись якоюсь особливою підготовкою, власне кажучи, навіть попереднє дійство не передувало наступному, все завжди було, як уперше, було прем'єрою, чимось несподіваним, вражаючим і загадковим, але при цьому природним, як природне диво, закономірним, яке не виходило ні з чого і менш за все — з конкретного, щойно прожитого дня.

Причиною їх була сама мати, ну а мати — ясна річ! — причин не мала.

Вона ні до чого не готувалася, не агітувала, не переконувала, не займалася організацією — масовик на якомусь підприємстві з неї вийшов би невдатний, — вона просто в якийсь час ставила нас перед фактом. По черзі обходила всіх, підкрадалася, щось шепочучи на вушко, спершу запрошувала господарів, дядька Пішту і тітку Розі, Анну і Пішту-молодшого, потім збиралася із силами і підходила до свекра (з ним вона не шепотілася, а, кивнувши, говорила тихенько: «Прошу, тату...»), а потім уже слідували тітка Мія, прабаба, поки вона ще не злягла, ну і ми — дівчора.

Татусю вона теж щось шепотіла, але, схоже, не зовсім те, що іншим, — о, це сяюче обличчя чоловіка на початку своїх п'ятдесяти!

Так само пошепки мама просила нас прихопити із собою стільці, лавки, ослінчики, подушки, циновки, трони і сидати, куди вона скаже. Нікому і в голову не приходило порушити її вказівки, будинок підкорявся їй мовчки, навіть дід, хоч і без ознак наснаги на обличчі, розкурював люльку і зі стоїчною доброзичливістю відсторонено стежив за подіями.

У домі, як пізніше, в шістдесяті, коли збиралися дивитися телевізор, починалося хвилююче переміщення стільців та інших сидінь. Коли публіка наре-

шті розсажувалась і після нетривалого гомону наступала благоговійна тиша, мамочка починала свою виставу. Це могло бути читання або ляльковий спектакль. Якщо читання, то й тут в одній руці її була лялька, яка «читала». Що читали, я пам'ятаю лише приблизно. Діккенс, Конрад, «Маленький принц». Подання проходили завжди в різних місцях — то у нас, то на кухні, а то і в кінці двору (неподалік від купи гною). Якщо вона відбувалася на нашій половині, то ширмою для лялькової вистави слугувала сіра ковдра, яка відділяла «володіння» діда. Але найчастіше використовувався «тюремний килимок» дядька Пішти. Камера, де він сидів, була завдовжки 2 метри 70 сантиметрів, і старий годинами прогулювався назад-вперед по проході. Все тіло його, ноги, серце так звикли до цієї дистанції, що коли його випустили, він купив собі килимок такої самої довжини (на думку матері, не найжахливіший) і вечорами перед сном півгодини прогулювався по ньому назад-вперед. Тітка Розі ридала вголос.

Вистави тривали не більше півгодини, а в кінці всі сміялися, як діти, включаючи і нас, дітей.

162

Вечір ще не настав, але було вже темно того 5 березня 1953 року, публіка вгамувалася, бабусі Шварценберг з нами вже не було, але я все так само боявся її. Або вже не боявся? Якщо не знаю, чи боявся, значить, боявся. Сутінки настали раніше звичайного, небо вкрили набряклі снігом важкі хмари, і над селом повисло якесь дивне марево, як на сцені, коли освітлювачі за допомогою хитромудрих трюків створюють ефект темряви.

Ми чекали снігу. Мамочка на цей раз влаштувала так, що сценою було вікно. Вона мовчала, нерухомо втупившись у морок, і лише коли несподівано — хоча саме цього всі й чекали — за вікном раптом пластівцями повалив сніг, вона скромно, з удаваною скромністю постановника, задоволеного грою акторів, схилила голову. Сніг падав навскоси, ближче до нас — в один бік, а на відстані — в інший, створюючи не то ромби, не то тетраедри і надаючи простору додатковий (третій) вимір. Сніжинки танули у нас на очах.

Ми були задоволені цим прекрасним, своєрідним, незбагненим спектаклем матері — сніжною бурею.

Роберто був майстром несподіваних появ, то була не людина, а саме свято, і варто було йому тільки ввалитися, як відразу ж наставала неділя. Батьки любили його, не знаю навіть, хто більше: батько чи мати. Мати при ньому молоділа, вони реготали, як діти, і чимось скидалися на брата з сестрою. Батько ж дивився на нього швидше по-старечому, із замилюванням і радістю. Вони ніколи не розмовляли на людях, а шепотілися про щось, усамітнівшись подалі від сторонніх очей. Цього разу він ввалився — точніше сказати, увірвався — разом зі сніговою бурею і, немов гальмуючи, вхопився за одвірок. Окинувши поглядом присутніх, він несподівано тихо і коротко кинув:

— По місцях.

Роберто був п'яний. Господарі пішли в одну мить. Снігопад перестав, вистава мами закінчилася, цього разу ніхто не сміявся.

— Прошу вибачення, дядьку Моріце, — кивнув Роберто у бік дідуся, який терпіти не міг п'яних і тут же зник у своїх «апартаментах» за ковдрою. Батьки

дивилися на нього з великим подивом. Роберто ж плюхнувся в дідове крісло і, ніби прокинувшись, раптом став заспокоювати нас, особливо ж чомусь мене, майореско: як зволите, мовляв, жити-поживати, і чи задумувався я про власне майбутнє, а воно ж цілком може обернутися на краще у зв'язку зі зміною політичної констеляції? Тепер настають мої часи. Часи майореско!

З чого я зробив висновок, що відтепер на хуторі мені доведеться стирчати ще більше, відповзаючи не далі, ніж дозволяє прив'язана до моєї ноги мотузка. Ось чому звістку про смерть Сталіна я зустрів без особливого ентузіазму. Та я і не знав, хто такий цей Сталін.

— Закрив шельма більма, — ошкірився Роберто і картинно склепив очі, перед цим шепнувши мені, підморгуючи, — неперекладна гра слів.

— Царство йому небесне, великий був негідник, — кивнула мати. Але збудження Роберто все ж було їм незрозумілим. Вони не слухали щодня «Вільної Європи» і не чекали американців, а чекали вечора (щоденно). Вони погрузли з головою в турботах і тяжкій праці, звідки Сталіна не було видно.

— Зрозумійте ж, диктатура тільки тираном і тримається! — збуджено жестикулював Роберто.

— Ну що ж, — посміхнувся батько, — доброму ділу я не противник.

163

Найазартнішим гравцем у «Mensch ärgere dich nicht»¹ була тітка Мія. Вона ніколи нікому не вибачала, а знищувала чужі фішки з агресивною, якоюсь навіть язичницькою радістю (а дитина, вона тільки надіями й живе), при цьому вона спочатку похитувала свою фішку над фішкою противника, ніби ще роздумуючи чи даючи надію, після чого різким помахом, як струшують дзвіночок, безжально скидала фішку з поля, як скидає з помосту кат обезголовлену жертву, і переможно поверталася до того, хто програв. Вона чомусь завжди вигравала, супроводжуючи фінал словами:

— Mensch ärgere dich nicht. — Мій молодший братик не раз плакав.

Роберто пересував фішки, кидав кості, робив, здавалося б, безладні ходи, але всякий раз виходило, що вилітала червона фішка.

— Нумо, де у нас червоні? Ось вони! Ану пішли геть! — І червоні фішки злітали з дошки одна за одною. — Ось вам! Пішли геть! Набридли нам червоні!

Мати з батьком спостерігали за цим зі сміхом.

— Ми теж хочемо!

І, включившись у гру, теж почали молотити «червоних». Цей «Mensch» угорськи називається «Хто сміятиметься останнім?». У зв'язку з чим батько пустився в міркування, чому у німців ця гра називається так, а в угорців інакше. Захід, одвічний переможець, може дозволити собі дивитися на ситуацію очима програтого, з беззлобною великодушністю втішаючи його, програтого: не переймайся, мовляв, старий, ärgere dich nicht — це тільки гра, і взагалі, щастя не постійне, нині ти програв, а завтра, може, і виграєш. На перший погляд, питання, укладене в угорській назві, ніби не зовсім ясне. Начебто це всього лише невинна цікавість, спроба прикинути: хто буде радіти у фіналі? Але це не так! Питання це — типове питання програшу, бо лише програш

¹ Німецька настільна гра.

пов'язує всі надії з майбутнім — що було, те було, що є, то є, але коли-небудь я посміюся над вами, посміюся від душі, бо по-справжньому сміється той, хто сміється останнім.

— Щось, Матіку, ви нині розбалакалися, — із сумом сказала ненька. А Роберто розреготався.

— Саме так, старий! — вигукнув він. — Ти маєш рацію! Хто сміятиметься останнім? — Він із презирством відкинув від себе червоні фішки. — Я! Ми! Останніми будемо сміятися ми, а не ця мерзотна банда!

Батько за (дурною) звичкою замислився:

— А що, хіба все вже скінчилося?

164

За два з половиною роки, в жовтні 56-го, дещо справді скінчилося, але сміятися особливо ніхто не сміявся (точніше, у кінцевому результаті посміялися «вони»), червоні фішки справді злітали з дошки, як це нам демонстрував колись Роберто. Ми в той час — уже і ще — жили в Чобанку; місце проживання спецпоселенці могли вже обирати вільно (скасоване колись, ще у ХІХ столітті, кріпосне право було знову скасовано), але винятком був Будапешт, оскільки в столиці була потрібна прописка, і проблема полягала саме в тому, що спецпоселенців звідти свого часу виселили, так що якби не було цієї дрібної проблеми, то і не було б жодних проблем.

Коли у травні 1954 року ми вперше ступили у напівпідвальне, вічно темне приміщення в Чобанку, де уздовж стін доводилося розставляти тази, які до вечора наповнювалися водою, — про це я думав згодом з особливою гордістю, *повний* таз був мірою страждання і потреби, — в дверях нас чекала матінка, вчепившись з обох боків у батька, ми завмерли на порозі, ошелешено дивлячись у кімнату, заповнену казковими іграшками: посередині сидів (облізлий злегка) ведмедик, що говорив!, поруч лежав справжній гумовий м'ячик в горошок, а крім того — він виявився потім найкращою іграшкою — поїзд, через волосінь пов'язаний з порожніх (жовтих, данських) баночок з-під сардин, його можна було возити по тирсі і по піску, в результаті чого виникали рейки, яких потім уже доводилося дотримуватися (свобода і не-свобода: неймовірно відчуття!).

Побачивши подібну розкіш, а також урочисті обличчя батьків, ми вирішили, що прийшло Різдво. Щоправда, було тепло, але нас це не бентежило, нас бентежила відсутність ялинки. А де ялинка? — роздратовано озиралися ми навсбіч. Мати саме закінчила прання і розвішувала білизну на ялині якраз навпроти вікна: кольорові сорочки, трусики, червоні, сині, жовті, білі маечки.

— Та ось же вона! — показала вона на ялину.

Ми з братиком перезирнулися. Слово взяв я.

— У такому випадку, матусю, передайте, будь ласка... Богу, що він міг би поставити ялинку в кімнаті, як належить!

— Але ж вона така велика, красива.

— Це вірно, але Бог все одно міг би продумати це питання заздалегідь.

— Але ж у нас ще ніколи не було такої величезної ялинки.

— Це вірно, але все ж нам незрозуміла така безвідповідальність Бога.

Тут батько тріснув кулаком по столу, на якому ще довго-довго деренчали прибори. Йому було тридцять п'ять, свій шлях земний пройшовши до половини, він опинився в похмурому, безпросвітному лісі.

Спочатку він працював як садівник і сторож на баштані у співтоваристві «Червона Зірка» у Бекашмедері. Там ми побачили ті казкові, вириті в землі хатинки. Вони були приємно прохолодні. Наче батьки мої вирили їх для забавки, таке собі піщане місто, тільки краще, бо в них ще й можна було залізти. Надь Палі, що працював з нашим батьком, був його «злим духом». Як Бодіца любила казати: забагато чаркуються. Як я ненавидів це слово! Дядько Палі багато жартував. З його рота виблискував великий золотий зуб.

— Ось де клондайк!

Ми ніколи не вірили, що він одного віку з батьком, було видно, що він набагато старший. Від нього теж завжди тхнуло горілкою.

Після баштана батько працював помічником у будапештській компанії з утримання доріг. Дорожник! Це слово ми дуже любили, ми навіть хвалилися ним, якщо була така можливість: дорожник! Наш батько не будь-хто, а дорожник! Дорожник — це не той, хто копирсається в асфальті, наче курка, ні, це свого роду вільний ковбой, який ходить по дорогах і слідкує, аби вони були в належному стані, наче дорога — це кінь, арабський скакун, і він час від часу гладить його по шиї, добре, Раро, добре! Наш батько будував дорогу на Помаз і прилеглу дорогу до Чобанки. Тобто не збудував, а привів до ладу, полагодив всі ями та вибоїни, привів до ладу узбіччя, зробив усе як треба.

Якщо він працював поблизу, то ми з братом за ним спостерігали (без дозволу). Ми були такі горді, коли бачили його працюючим, без сорочки, чорні пасмуги бруду обвивали його тіло, інколи хтось кричав на нього: *графє, сучий ти сину, і знову ти все зіпсував!*, на спині, на попереку в нього блищав піт, і на лобі, він витирав його рукою, поправляв окуляри, напівроздягнений професор; по ньому зразу будо видно — чоловік розумний і сильний, розум і сила, як у греків, про яких нам читала мама, бо самі ми не хотіли читати, ми казали їй, що хочемо бути дорожниками, як татко, максимум ми будемо носити окуляри, аби демонструвати свій розум, *винахідливий Одиссей*, чули ми, але в першу чергу ми хочемо асфальтувати, і тоді вона починала плакати, певне, вона чогось не розуміла, але ми сміялися, і це відновлювало рівновагу.

У дитинстві ми часто бачили, як плачуть дорослі.

Траплялося, що він не повертався додому, якщо працювали далеко, бо вони не викликали диспетчерську машину, яка мала б відвозити робітників додому, і тоді він спав у фургончику. Фургончик нас зачаровував не менше, ніж хатинки в землі, бо він рухався. Пересувна кімната!

(У мене є один лист, французький папір А4 з 1952 року: «Секешфегерварська дорожна компанія, відділ мостобудування, керівництво», замість підпису печатка, лист написаний олівцем. Естерхазі Моріцу, Майкпуста, палац — ми потребуємо 1—2 нічних сторожів на будівництві мосту в Майкському районі, бажано, аби вони жили десь поруч. Якщо ви погоджуєтесь на цю

роботу, то просимо звернутись до керівника, або бригадира робочої групи. Робочий час приблизно 12 годин, протягом близько 4 тижнів, плата — близько 2 форинтів на годину. Під час роботи потрібно знаходитися в спеціально встановленій сторожці; куріння дозволяється. Чекаємо відповіді».

Хто б міг уявити такого листа дідові у 1917-му? Не було настільки нахабного комуніста, який би міг на таке зважитись. Кат — ще можна уявити, але нічний сторож!

Якщо він нарешті приходив, то це було добре, бо ми його чекали і раділи, а мама ще більше (пізніше вона вже не раділа, вона просто чекала, навіть коли він уже був удома, вона все одно чекала, і це чекання нам також передалося, і ми вже не знали, коли нам радіти), всі раділи, окрім близнюків, вони були занадто малі, аби радіти.

Новонароджені зовсім не такі, як малі тваринки, адже ті вміють бути сумними або щасливими, як собака або коза, у дворі в нас є козел, бородатий професор, ми намагалися його здоїти — не вийшло, чи він того не хотів, або покупився на молоко; новонароджені більше схожі на рослини, проте близнючки постійно горланили, бо в них боліли вуха. Ось такі вони, близнючки. Якщо вони хворіли, то завжди разом, чи то вірус, чи то вуха, але завжди разом. Потім виявиться, що і картопляне пюре вони люблять однаково, і нас. Але що вони робитимуть одна з одною? А якщо вони любитимуть одна одну так сильно, що зіллються, чи, навпаки, ненавидітимуть одна одну так сильно, що знищать самі себе? Але із цього нічого не вийшло.

166

Ми часто хворіли, я найменше з усіх, а от близнючки найбільше. Їм наче треба було всім ділитися, навіть життєвою силою. Одного разу мого брата довелося везти в лікарню у Пешт, до доктора Славіка, бо в нього був такий сильний кашель, що місцевий лікар не знав, що з ним робити. Він не міг зрозуміти, що кашель — це коклюш.

Бодіца взялася доправити малого в лікарню. Вони сіли в автобус, коли прийшла міліція перевіряти документи, Бодіца дала їм посвідчення, де зазначалась одна дитина. Міліція обдивилася її та малого.

— Отже, це ваш син?

Бодіца кивнула і посміхнулася, як акторка, котра грає акторку, яка посміхається. Міліціант закрив посвідчення, махнув їй рукою, Бодіца зрозуміла, що попалася, її син на шість років був старший за мого брата, вона одразу прибрала свою подвійну посмішку, Бодіца й до того боялася, але тепер це вже було помітно. Тоді міліціант різко обізвався, наче його налякав її страх.

— Беручи до уваги його вік, дитина у вас занадто маленька.

— Він хворий, — сказала Бодіца на своє виправдання.

— Тоді ведіть його до лікаря, — він уже хотів був віддати їй посвідчення, та вона простягла руку скоріше, і він ще не встиг його відпустити, і це виглядало, наче вони перетягують канат.

— Вибачте, — люб'язно сказав чоловік.

— Нічого, — відповіла Бодіца таким холодним тоном, що вікно вкрилося інеем. Вона цього не хотіла, але це був рефлекс, викликаний її переляком.

— От чорт! — сказав міліціант і подумав про те, що треба було йому все-таки за уставом затримати цю пихату жіночку з її щеням, і чому треба їм їхати у Пешт, коли у них тут є свій лікар, усі до нього ходять, та він нічого не сказав і вийшов з автобуса.

Часто до нас в гості приїжджав триколісний мотоцикл, а в ньому двоє люб'язних чоловіків — Вадас Шані та Ловас Мішка, який був цілком лисий, хоча й молодий, у післявоєнні часи вони обоє працювали з мамою у видавництві.

Біля будинку був величезний сад, наче парк, навіть зі струмком. Ми, звичайно, жили у підвалі, але могли користуватися цілим садом. Якщо приїздив БМВ, то ми спускалися до струмка, розстеляли покривало, БМВ привозив смажену курку, вино — пікнік!

Пікнік навіть у жовтні. Дорослі пили вино, ми — лимонад. Але ми також цокалися. Потім ми смажили сало, у батька завжди виходило найкраще, хоча він і наше сало надрізував, але наше ніколи не розкривалося при смаженні так, як його, наче якась корона. Нам постійно нагадували не пхати сало в полум'я, а тримати виключно над вугіллям. З незрозумілих причин ми не дотримувалися цієї хорошої поради. Мама палила, диміла й диміла, а Мішка і Шані частували її.

Гадаю, тоді наші батьки були ще молодими, а ввечері — вже ні.

Близнюки їли цибулю, зварену в молоці, цього мама навчилася ще від тітки Розі, цибулю треба розрізати навпіл і разом з маслом покласти у молоко, що кипить, і все це посипати чорним перцем — ліки від будь-якої болячки. Я намагався їх цим напхати, та вони не дуже хотіли. Тоді мама відразу на нас нагримала, аби ми їх не чіпали, що вони не іграшка. І це при тому, що мама й тато дуже з ними гралися.

Тепер дорослі бавились одне з одним, вони слухали одне одного та струмочок, — як друзі загалом. (Декілька разів з'являвся і Роберто, але з маминими колегами він не зійшовся.) Я помітив, що одна з близнючок поводитьсь якось не так, себто ніяк не поводитися.

— У неї ще температура? — спитала мама, сміючись, наче я був не я, а якийсь лікар.

— Ну... вона дуже тиха і трохи холодна.

Ще раз повторити я не наважився. Мене охопило святоблिवе відчуття, тоді я вперше так близько побачив мерця. Тільки за декілька хвилин дійшов до матері жах в моєму голосі. Вона з криком підскочила до дитини, почала її цілувати й обіймати і, цілуючи, понесла в бік будинку.

— Ні! Ні! Ні! — кричала вона.

Вона не зупинилася біля будинку, а побігла далі. Ми за звичкою взяли батька за обидві руки. Усі стояли непорушно. Потім два маминих друга побігли за нею, заскочили на мотоцикл, як на коня, і зникли з наших очей.

— Ліліке, Ліліке! — гукали вони їй, але мама нічого не чула, вона притискала дитину до грудей і кричала, щосили біжучи по селу. Усі думали, що вона здурила. Лікар спершу не відчиняв двері, бо думав, що то прийшли революціонери через його сина, який працював у Департаменті державної безпеки (ДДБ).

— Летальний кінець, — сказав він байдужим голосом.
Мама накинулася на нього, ухопила за петельки і почала трясти.
— Клятий дедобешник, скотина, вилікуй її негайно!
Шані та Мішка її схопили і ледве могли з нею впоратись.
— Тримайте її! — кричав лікар і вколов їй заспокійливе.

168

Я намагався підбадьорити батька.

— Отже тепер тільки в однієї з близнючок є *утит*.

— Ти! — замахнувся на мене батько, але не вдарив. Він подивився на мене з відразою. У цій великій біді наші почуття перемішалися.

— Отит, — сказав мій братик, котрий усіх обохнював.

Вночі ми прокинулися на плач батька. Він сидів перед порожнім дитячим ліжечком, наполовину навалившись на нього, наче хотів його собою прикрити, і його розривав плач. Він зняв окуляри, його обличчя було спустошене і незнайоме, мокре від сліз, наче брудний талий сніг. Він ридав, цілував ліжечко, потім притулив лоба до дерев'яної решітки, від неї на лобі залишилися відбитки.

— Моя маленька, моя дорога дитино, моя крихітко! — Це було важко слухати.

Мама мовчки лежала в ліжку. Це теж важко було слухати.

Ми з братом вляглися в одне ліжко і спали валетом.

— Бачиш, — сказав він, показуючи на батька, — як він нас любить. Потім, коли ми помремо, він теж так плакатиме.

Ми обійнялися і заснули.

— Вона дуже тиха і трохи холодна, — це я бурмотів уві сні.

Ніхто і ніколи більше не говорив про близнючку, близнюків, ані випадково, ані навмисно. Ніколи.

169

Білий гробок; поки батьки були на похороні, за нами наглядала тітка Ірмі. Яка була ще гярніша, ніж Бодіца, що просто неможливо було уявити. Вона розмовляла з німецьким акцентом. Тітка Ірмі народилася в Граці, її також переселили, бо її другий чоловік, Пронаї Йожі, був родичем отому Пронаї, котрий 1920 року бродив по країні і вішав комуністів або тих, кого так називали, або тих, кого підозрювали.

А перший її чоловік був не хто інший, як міністр закордонних справ Чакі Іштван. Вона багато разів розповідала нам трагедію, за умови, що ми мовчатимемо як могила.

— Але мовчати, мої красива хлопчики, як мовчати могила! — І приклала палець до вуст, які вже тоді фарбувала коричневою помадою.

Коли, після підписання югославського договору, вони поверталися від Гітлера з Берхтесгадена, у вагоні-ресторані офіціанти в білих рукавичках подали їм рибу. Та Ірміке не любила рибу. Це врятувало їй життя.

— Як дружина міністра, я могла дозволити собі перебирати, — сказала вона, пояснюючи.

З батьком вона завжди розмовляла німецькою. Вона завжди плакала, якщо вони говорили про її першого чоловіка, плакала і сміялася, і досить багато про нього говорила. Дядько Йожі в такі моменти підтягувався ближче, наче чув усе це вперше; його хвилювало, що, можливо, цього разу для бідного Чакі таки все обійдеться. Та не обійшлося. Бо один з офіціантів, гестапівський посланець, насипав порошку у рибку. Усунули його таким способом, бо отрута та спричинила ниркову кровотечу, і бідний Чакі помер за два тижні у лікарні «природною смертю». (Гітлеру аж ніяк не подобалася ця дружба з Югославією...) Ми мовчали як могила.

Її кава теж так само славилась, як і у Бодіци. Ми постійно ходили до них на каву. Це була ціла церемонія, наче якийсь магічний ритуал. Я пив каву з молоком, як повноцінний учасник, інколи навіть з іще свіжездоєним теплим молоком, яке принесли від тітки Марішки.

Дорослі теж пили каву з домішками. Не дуже міцну, але смачну, з цикорієм та домішками інших сортів. Дві колби стояли над маленьким полум'ям спиртівки. Там була вода. Коли вона закипала, то підіймалася вгору в другу колбочку з трубкою, переходячи через свіжопомелену каву, потім спиртівка забирається, і коричнева рідина повертається назад. Це повторювалося два рази. Скляна трубка біля основи була закупорена пробкою, верхня колба ж була відкрита.

Коли процедура була завершена, Ірміке сказала:

— У моєму житті приготування та споживання кави — це хвилини спокою.

Дядько Йожі додав, наче читаючи вірша:

— Хвилини заглиблення та розслаблення.

— Господи! Невже хтось планує розповідати все інтимне? *Gehört sich nicht!*¹

Удома батьки, посміюючись, копіювали їх:

— Хвилини заглиблення!

А тато, підкреслюючи, додавав:

— Зате кава — вищий сорт!

Одного разу та чортова машинерія вибухнула. Був страшенний гуркіт, і все вкрилося коричневими плямами. Дорослі хихотіли, жоден з них не міг наважитися вимовити, що все виглядає, як лайно. Лайно у вентиляторі. Таким чином ми теж мовчали. Коли дядько Йожі у шістдесят якомусь там році помер, тітка Ірмі виїхала до Граца і поселилася в одному з будинків для престарілих. Вона залишила нам дуже багато книг з готичним шрифтом, колишня бібліотека Чакі.

Es gehört sich nicht! — чую я досі.

170

Село брало участь у революції з настороженістю і побоюванням, зате коли справа дійшла до репресій, отримало своє сповна — так, ніби події, очікувані ним зі страхом, воно прийняло радіючи, розмахуючи прапорами з вирізаними гербами. Можливо, звичайно, що хвилювання були й тут, тільки ми їх не помічали. У датованій 9 лютим 1959 року автобіографії мого батька записано: «Щодо моєї поведінки в період контрреволюції компетентні органи неодноразово мене допитували і яких-небудь нарікань не висловили».

¹ Тільки не це! (Нім.)

Не висловили нарікань. Неодноразово. Туди вас!..

Батьки всі ці дні провели вдома, мати раз у раз схлипувала, не розуміючи, де вона і що навколо відбувається, батько не відходив од радіоприймача. Одного разу заїхали дядько Вадас з приятелем і, на ходу сказавши матері якісь підбадьорливі слова, стали з жаром, схвильовано умовляти батька їхати з ними, боротися за зміни в долі країни, яка — мається на увазі доля — в цей час якраз вирішувалася.

Видно було, що у батька відповідь була готова заздалегідь, кому-кому, а йому в цю справу втручатися не можна, ні за яких обставин, але не тому, що він не згоден — з революцією цією він згоден на сто відсотків і вважає її своєю, і чудове, найсенсаційніше в цій революції саме те — що повстали саме ті, від чийого імені в останні роки творилися всі ці жахи, що повстав народ, він, зрозуміло (хоча його і не питали), добровільно-примусово теж став народом, належить до народу і відтепер буде належати завжди, він, якщо за-вгодно, тепер син народу (ось дідусь, наприклад, так і не став народом, і не став би, навіть якби захотів, але він цього і не хотів), але навіть якби батько, користуючись своїм новим статусом, побажав узяти участь у народній революції, то тут же знову перетворився б на графа, на магната, на представника поваленого панівного класу і кинув би тінь на цю святу справу; кардиналу Міндсенті зараз би теж найкраще молитися за революцію і зосередитися не на земних, а на небесних справах.

Дядько Шані з приятелем — з явним нетерпінням — вислухали міркування батька і, міцно, по-чоловічому обнявши батька з матір'ю, помчали на своєму мотоциклі. Що з ними сталося? Бог знає.

До речі, біля нашого будинку теж якось зупинився горезвісний автомобіль з червоним хрестом. На водія, який пропонував підкинути нас до кордону, батько навіть не глянув, а мовчки відіслав його. І тільки потім вимовив ту фразу, яку згодом, коли ми, граючи у футбол, помилялися при передачі, він горлав нам: «Куди? Кому? Навіщо?» Але того разу, в похмурий світанковий час одного з листопадових днів, він сказав їй зовсім тихо і трохи інакше:

— Куди. До кого. Навіщо.

171

Але дещо цієї осені в селі все ж таки відбулося: ні з того ні з сього в школі змінилася система оцінок, і найкращою оцінкою, тобто п'ятіркою, стала одиниця, як це було в довоєнні часи. На дошці вчителька написала: 1 — відмінно, 2 — добре, 3 — задовільно (цікаво, що ця оцінка не змінилася, щастить же середнякам, у них завжди — задовільно!), 4 — слабо задовільно, 5 — незадовільно.

Але все одно над тим, що п'ятірка є «незадовільно», ми могли тільки реготати. Наді мною теж реготали: ганебний п'ятірочник, ха-ха-ха! І тикали в мене пальцями, хоча я на той час уже не менше двох хвилин був не п'ятірочником, а як мінімум двієчником, і, щоб зрозуміти це, достатньо було поглянути на дошку, але однокласники, хоч і дивилися на дошку, нововведення брали в багнети і мали рацію, бо не можна ж ні з того ні з сього ось так змінювати слова. До слів потрібно звикати.

Учнем я і справді був дуже старанним, виконував усі завдання у цілковитій впевненості, що для того школа й існує; серйозно вчитися я почав уже в початковій школі, що взагалі-то не прийнято і за що мої брати мене навіть зневажали, вважаючи це якоюсь ознакою недорозвиненості, хоча розумніша і кмітливіша за мене, мабуть, була лише сестричка, яка вибилася у відмінниці, не вчивши нічого узагалі, на що я, мабуть, був не здатний і навіть не намагався, бо мені ніколи не приходило в голову не зробити на совість те, що було задано в школі.

У результаті описаних тут пристрастей і наївних поглядів я частенько отримував п'ятірки, так було і в перші дні революції, яка вибухнула 23 жовтня, тобто тоді ще п'ятірки були п'ятірками, а коли п'ятірку замінили на одиницю, то зручності ради про п'ятірки ці забули, не стали міняти їх на одиниці, іншими словами, можна було вважати, що я їх не отримував. І ось у неділю, 4 листопада, за допомогою тітки Клотільди я увесь вечір намагався виправити цю несправедливість. Ми жили у них на квартирі; що стосується дядька Варги, то про нього я пам'ятаю тільки те, що він був бригадиром цвяхарів, але що це означає, досі не маю поняття. Тітка Клотільда була ровесницею матусі, але виглядала, як стара бабця, зубів у неї не вистачало, а носити протез вона чомусь соромилася, через це шепелявила і зайвий раз боялася розкрити рота. Словом, я звернувся за допомогою до неї, позаяк просити неньку було безглуздо, вона цілими днями мовчала, без слів ставила перед нами їжу і в одязі лягала у ліжко. Втішати її теж було неможливо, та ми й не сміли. Іноді до неї підсідав таточко, але він теж усе більше мовчав.

У нас у школі було заведено, що учень, який отримав три п'ятірки поспіль, отримував «велику» п'ятірку — картонку, на якій наша вчителька за допомогою якоїсь чарівної пурпурової фарби зображала заповітну цифру «п'ять». Ось я і вирішив, що для відновлення світової справедливості натомість «зниклих» моїх п'ятірок намалювати, виготовити з чієюсь допомогою картонну одиницю. Тітці Клотільді я пояснив, що картонку я просто-напросто загубив. Вона розвела чудову пурпурну фарбу. А коли справа була зроблена, погладила мене по волоссю і ласкаво промовила назву одного відомого дитячого оповідання Ференца Мори:

— «Петер-брехунець».

Витвір наших рук я повинен був віднести в школу наступного дня, у світлі відомих історичних фактів не зовсім, так би мовити, вчасно. Мое щастя, що пурпурна одиниця-п'ятірка до школи того дня так і не дісталася, бо якби дісталася, то перетворилася б знову на найпересічнішу коляку, незважаючи на свою пурпуровість.

На світанку нас розбудив дикий стукіт.

Татко взимку встає о шостій ранку, щоб розтопити дві пічки (кокс і брикетне вугілля), і ми в напівдрімоті бачимо, як він без пальтя, піднявши комір піжами, ніби на дворі буяє легковажна весна, насунувши на брови смушеву шапку і безперервно пихкаючи цигаркою, літає кімнатою. (До речі, у нас з братиком теж були смушкові шапки, у братика — м'яка і пухнаста, яка йому

подобалася, моя ж на дотик була неприємна, і я її не любив, голова від неї весь час свербіла.)

— Спіть, собаки, — гарчав батько, виявивши ворухіння під ковдрою.

Тріски він ніколи не готує заздалегідь, залишаючи це на ранок. А справа ця між тим не проста. Однією рукою тримаючи сокиру біля самого леза, він, ніби складаним ножом, обстругував поліно. А це все одно що грубим малярським пензлем виписувати тонку акварель. За якийсь час поліно втрачає стійкість, і тоді твій коханий, умілий, всезнаючий, спритний таточко, врівноваживши поліно лівою, відпускає його і в цей, що триває цілу вічність, момент, опа, здає легкого, але повного рішучості удару, вся сила якого зосереджена в зап'ясті. Потім він або притримує поліно вказівним пальцем лівої руки і стругає тріску з іще ближчої відстані, або обхоплює поліно лівою рукою і відколює тріску розмашистими ударами, стежачи лише за тим, аби лезо не ковзнуло до самого низу, до його руки.

Мамочка прокидається о пів на сьому (влітку — о шостій), усі інші — о сьомій, у теплій кімнаті, до сніданку. Коли я буду великим, то, напевно, теж буду готувати підпал, поки інші сплять, поки всі сопуть і не відають — і відати не будуть до того, як прокинуться, — що я заготовлював тепло. (За кілька років на дров'яних базах почали продавати фабричний підпал, а потім з'явився газ. І вранці тепло вже є.)

Наші двері, здавалося, намагалися розмолоти сокирою.

— Відчиняйте! Відчиняйте, вам кажуть!

Здавалося, якісь занепалі янголи-велетні зібралися виготовити з нас тріски. Татко в піжамі йде до дверей, волосся у нього, як завжди вранці, стирчить у всіх мислимих напрямках, але ми його бачимо таким лише по неділях, сьогодні ж понеділок («татусь-куйовдусь», — сміялися ми над ним згодом; «ну-ну», — бурчав він, теж згодом, нам у відповідь), з боків волосся дибиться догори, як два крила, ззаду — повний хаос, прим'ятий подушкою стіг сіна, а спереду, що найнеймовірніше, волосся спадає на чоло, ніби зачесане під «я у мамі дурник» або під римського імператора. Помітивши, що ми за ним спостерігаємо, він зупиняється.

— Відчиняйте, або виламаємо двері!

— Не бійтеся, собаки!

— Ми не боїмося, тату! — хором кричимо ми, бачачи в цю мить тільки його, смішного, потішного, заспаного імператора в піжамі, він затуляє собою весь світ — так що боятися нам нічого. Ми дивимося на нього войовничо і підбадьорливо — якщо вже ми нічого не боїмося, то він теж нехай не боїться! І тут, незважаючи на цей наростаючий гуркіт, батько повертається і підходить до нас (мабуть, ніхто на світі, включаючи й неньку, не наважився б на таке, не знайшов би для цього часу, а давно вже кинувся б до дверей), він гладить нас — мене по щоці, братика по волоссю — і, несподівано розсміявшись, кидає: — Що, не боїтеся?! Ну, це ви вже занадто.

Солдати захоплюють наш дім, як у кіно. Напевно, їх спеціально навчали, як треба окуповувати, особливо небезпечні спальні та дитячі кімнати, вони вправно і грамотно стрибають по квартирі, розпластуються по стіні, прикриваючи один одного і йдуть уперед. На мене і братика, що стежить за операцією з виряченими очима, вони справляють незабутнє враження, і, коли їм без крові і трупів вдається за лічені секунди захопити квартиру і придушити

противника, ми з братом нагороджуємо їх бурхливими оплесками, за що отримуємо по голові від неньки.

— Ану цить! — шипить вона, нервово запинаючи на собі халат.

Батько застиг біля дверей, таким ми його ніколи не бачили, він блідий, обличчя змарніло і скидає з себе риси, ніби вони не його, а чужі, узяті напрокат. Таке — королівське — обличчя бувало у нього в Хорті, коли після роботи він сидів увечері на веранді, але тепер воно було ще більш похмуре, майже чорне. Однак коли він після вторгнення визирає за двері, то фізіономія у нього, можна сказати, весела, а якщо й перелякана, то переляк цей — з веселої комедії.

Слідом за солдатами, немов відбившись од своїх, у будинок проникає якийсь цивільний тип, молодий очкастий блондин, на зразок вчителя, тільки більш ввічливий. Дія, як і раніше, нагадує комедію: він делікатно постукує по плечу батька, який усе ще визирає за двері, і пояснює:

— Будинок оточений, — наче татко хоче з'ясувати саме це чи шукає шляхи до відступу. Батько розпрямляється.

— Молодці, так тримати, — киває він. Цю фразу, кінцівку якогось анекдота, ми чули від нього багато разів.

— Обережніше, Матіко, — шепоче мамочка, але це визнання в любові долинає тільки до нас, татко не чує його (і взагалі, ніяких зізнань у любові ми ні раніше, ні пізніше ніколи від них не чули). Молода людина з подивом, потім із жалем оглядає батька і тихо, зовсім не офіційним тоном каже:

— Ви не бійтеся, радянські товариші перевіряють поспіль усі будинки. Вони шукають у селі контрреволюціонерів.

— Правильно, так тримати, — знову киває батько.

— Что-что? — підводить голову один з росіян. Либонь, він старший, хоча всі вони молоді, і відрізнити один від одного їх неможливо, але все ж зрозуміло, хто з них командир. Досі ми розглядали в основному їхню форму, зброю, а не їх самих.

— Це китайці, мамочко! — раптом з подивом вигукує мій братик.

— Что-что? — звертається до нас командир.

Мати трясє головою, трясє так відчайдушно, що от-от голова відвалиться, нічого, мовляв, нічого, ніхто нічого не сказав, ніхто ні про що не подумав, нас тут немає, нас узагалі немає на світі, так що будьте ласкаві спокійно займатися справою, обшукуйте приміщення, ми не будемо на вас дивитися.

Нам теж доводиться вибратися з ліжка, і ми, як на фізкультурі, вишикувалися в шеренгу разом з батьками. Молодший братик мій не боїться, але я все ж кажу йому: не бійся, на дому страти не влаштовують.

— Что-что?

Ці слова я вже розумію і говорю командирові, що сказав братикові, — ось це мій молодший брат, — щоб він не боявся, бо домашня страта — такого поняття немає, є тільки домашній арешт. І повертаюся до очкарика, мовляв, перекладай. Той несподівано кориться, перекладає мої слова. Командир сміється, потім, уже серйозним тоном, щось запитує.

— Чи є в будинку зброя? — перекладає мій перекладач.

— Ні, — не замислюючись, відповідає батько.

— Є, — не замислюючись, відповідає мій брат.

Його відповідь дивним чином перекладу не вимагає, всім усе ясно, і солдати, не чекаючи наказу, направляють на нас автомати. Я дивуюся: невже до-

машня страта все-таки існує? І команду розстрілу можна виконати будь-де? Солдати явно перелякалися братика. Спокійний тепер тільки наш батько, точніше, судячи з жовен на його обличчі, він ошаленів.

— Іді сюда, — із серйозним виглядом каже командир.

Слова ці викликають у мамочки здригання, вона притискає нас до себе, і тепер ми боїмося всі троє.

— Будьте ласкаві не турбуватися, пані, це рядова перевірка, так що ніяких проблем, — каже перекладач. Він бреше. Йому теж страшно. Значить, поряд на людина.

— Іді сюда, — повторює «китаець».

— Ні! Він нікуди не піде! — верещить мамочка просто мені у вухо. І обіймає нас з братом.

— Хоч автомати опустіть, — тихо зауважує батько, тому атмосфера раптом загострюється. Він і нам завжди казав: хочете гратися з рушницею — грайте, але тільки не наставляйте її один на одного.

— Не можна наставляти зброю на людину! — Це звучало як правило етикету. Увечері прийнято чистити зуби, вдень не прийнято наставляти на людину рушницю.

— А якщо на батьківщину нападуть бусурмани чи ще якісь нелюди? — у лоб спитала батька сестричка.

— Ну, це інша справа, — невдоволено відповів батько.

Мій молодший братик, якого хлібом не годуй — дай повипендрюватися, звільняється з відчайдушних обіймів матері і прямує до шафи, сестричка, вічна бунтівниця, вибухає переможним криком, командир робить знак рукою, і один з «китайців» якимось дивно, навшпиньках, крадеться до шафи за братиком. Брат зупиняється.

— Тут!

— Хто тут? — злякано скрикує очкарик.

— Цить! — репетує раптом «китаець», він, схоже, вже освоїв це слівце нашою рідною мовою.

Братик мій обертається, і я помічаю в очах бідлахи непідробний жах, він швидко нахиляється, солдат пірнає за ним і витягує на світ з-під шафи мою пробкову рушницю. Мою, от гад! У цей момент солдат дає брату ляпаса, точніше, легкого ляпаса, нічого особливого. Але командир реагує дуже суворо, рывкає на солдата, а перекладач полегшено зітхає і мало не благодушно звертається до батька:

— Російські товариші обожнюють дітей.

— Молодці, — киває батько, і я з радістю бачу, що стосовно мого молодшого братика він явно дотримується іншої думки.

— Что, что?

— Деті, деті!

— Да, да!

Солдати обшукують будинок, потім сад (потім усю країну). Про всяк випадок, одного з «китайців» залишають на кухні. Мати дає нам поїсти, батько від їжі відмовляється і, стискаючи в руках чайну чашку в горошок, стоїть біля стіни. Жовна на вилицях ходять ходором. Він стоїть, мов якийсь молодший школяр з групи продовженого дня. Мамочка простягає солдатку шматок хліба з маслом.

— Voulez vous¹ трохи хліба?

¹ Хочете (франц.).

Жест люб'язності, і — гiркий, здавлений голос. Батько, як ужалений, різко повертається до матері.

— Ви що, ще й годувати його збираєтеся? Його?

Китаець усе розуміє. Схоже, вони опановують угорську не по днях, а по годинах.

— Але ж він голодний, — тим же похмурим і гiрким тоном відповідає ненька.

Цієї миті ззовні доноситься автоматна черга. Наш голодний китаець підіймає свій автомат, продовжуючи здивовано дивитися на застиглий у руці моєї матері бутерброд, і рухом автомата велить нам знову вишикуватись уздовж ліжка. (Не китаець, а азіат, поправила нас потім мати, але ми подивилися атлас, Китай опинився в Азії. Мати, хитаючи головою, змушена була з цим погодитися. Сестричка, звичайно, намагалася мудрувати. Китай — це Азія, але Азія — не Китай. Що за дурниця! А ось і не дурість: усі китайці — азіати, але не всі азіати — китайці. Цього ми не зрозуміли. Ну як же, всі, хто знаходився в кімнаті, — люди, але не всі люди знаходяться зараз у кімнаті, наприклад, тітка Клотільда зараз у себе нагорі, хоч це вам зрозуміло? Зрозуміло, збрехали ми.)

Ми стоїмо вздовж ліжка.

У моїй руці — рука молодшого брата, я клянуся ніколи, ніколи не забути теплу цю долоньку, яку він простягнув мені, аби я його підтримав. До кімнати вривається захеканий перекладач і щось говорить солдатові, той починає іржати (він *взагалі-то* приємний хлопець), після чого перекладач пояснює нам, що нічого страшного не сталося, просто помилково застрелили козла.

— Молодці, так тримати, — киває батько.

Я відчуваю, як рука братика вислизає з моєї.

— Кого застрелили, Гезу?!

Його обурений голос переходить у ридання. Батько солодкаво киває, мати гладить братика по голові, казанок у нього для цього підходящий, великий і круглий, він виривається і, як Геза, пригнувшись, з розгону буцає в пузо очкарика. Солдат дивиться, стоячи на місці, й регоче.

Уже кілька днів як батько не працює; з Помаза, куди довелося їхати велосипедом, він повернувся ні з чим («диктатура пролетаріату, граф, тимчасово не функціонує»). Ну а мені пора до школи. І я вирушаю. Біля хвіртки мене зупиняють солдати. Угорці. Що у портфелі? Я показую, намагаючись не дратувати їх, щоб не заробити від них ляпаса — простіше простого, або автоматну чергу, як смердючий бідолаха Геза. І все ж, показуючи підручники і зошити, я відчуваю якусь перевагу.

— Це що? — запитує солдат, зростом навіть вище татка, що буває нечасто, і, ніби митник, з підозрою бере в руки мою картонну, розфарбовану пурпуром одиницю, тобто п'ятірку, виготовлену за допомогою тітки Клотільди. Я червонію, наче на цьому шматку картону все-все написано. Солдат свердлить мене недовірливим поглядом, я плутано пояснюю, що це п'ятірка, «велика» п'ятірка, «тому що за три звичайні п'ятірки належить одна велика, а оскільки мої три звичайні п'ятірки...»

— Та зажди ти, хлопче. Заспокойся. Не чіпатиму я твою п'ятірку. У мене самого такий же пацан. Ану, — і він підіймає картонку над головою, усміхаючись, як клоун Родольфо, напевно, зараз йому хочеться спокутувати всі свої гріхи перед власним сином... Але що ж це виходить, яка це п'ятірка, коли це одиниця, звичайний «кіл» (Так ні ж!..), і оскільки йому як солдату доводиться

іноді робити те, чого він не зробив би як батько, то він цієї ж миті знищить, порве цей самий «кіл», ось, будь ласка...

— Ой-ой-ой! — кричу я, згадуючи, скільки різноманітних зусиль треба для здійснення цієї маленької хитрості, скільки рішучості, концентрації та винахідливості, метушні з фарбами, ювелірних рухів ножицями... Але ж пізно, на жаль.

Батькові-солдату набридає возитися зі мною. Про всяк випадок він усе ж велить мені роззутися — чи не заховано чогось у черевиках. Але в черевиках — лише мої ноги. Він робить знак «забирайся» і сичить на додачу:

— С-сученя!

Я чомусь лякаюся і даю драла, озираючись на бігу: чи не летить мені вслід це слово, я біжу, наче рятуючись від випущеної в мене кулі. І не знаю, сон це чи справді мене наздоганяє смерть. Таки наздоганяє.

173

Батько не був з породи тих, у кого болить голова, в нього взагалі нічого не боліло, навіть ті варикозні вени в нього на ногах, які нам дозволялося помацати лише на свята. Ми або просто торкалися їх, або грали в річки.

— Дунай, Тиса, Драва, Сава, батькова нога трухлява!

— Авжеж, і нога, вена, і річка Дунай, — уточнював голова родини проблему. Або ми грали в потяг, і там, де зникла вена, ми бачили тунель, і взагалі, нога батька була багатофункціональною ногою.

Мігрень я успадкував від матері; моя від її відрізнялася тим, що ніколи не тривала довше одного дня. У неї вона затягувалася на тиждень, і все-таки вона рідко дозволяла собі прилягти; в такі хвилини вона відпочивала із завішеними шторами — світло її драгувало (це з'ясувалося згодом, адже ми постійно жили в місцях, де світла майже не було), вона не спала, не могла, їй було занадто боляче, але ми теж не давали їй відпочити, постійно питалися, де те, де це, питалися постійно, без упину, що з тим, а нащо те; врешті-решт, вона керувала будинком прямо звідти, з темряви.

Моя мігрень від її була гірша лише тим, що супроводжувалася блювотою, і коли б і де б це не сталося, завжди знаходився хтось: мама, Ірміке, Бодіца, будь-хто, хто в ту ж мить казав: мігрень. Завжди. Навіть чулася якась жалість, *такий молодий*, а вже страждає від мігрені.

Цього разу заявили, що ми вертаємося до старої системи: одиниця — це п'ятірка, двійка — четвірка, а трійка — це трійка...

— Трійка тоді залишається?

Вчителька, не звертаючи на мене жодної уваги, продовжувала й далі перераховувати оцінки.

— Цього вже я на дошці не писатиму, — сказала вчителька Катона Марія.

Кінець кінцем, нам потрібно було зрозуміти лише, що один є один, тобто що одиниця — це одиниця, двійка — це двійка і т. д. Ми вважали, що це само по собі зрозуміле.

174

Зазвичай, коли у мене починала боліти голова, я мчав додому, блювати завжди краще в рідних стінах. І зазвичай якимось чином **встигав** донести все додому. На цей раз вийшло інакше.

У церквах дзвонять опівдні, на головній площі зібрався натовп. Чоловіки. Я стою за широкими чорними спинами, далеко, як у кіно на гальорці, коли не дісталася квитка ближче. Що відбувається на сцені, не видно. Висить важка незвичайна тиша, ніби ніхто не дихає. Усі дивляться на сцену, ні оплесків, ні свисту. Немає навіть хвилювання. Просто стоять. Я намагаюся протиснутися між чорними спинами — безуспішно. Яким різним може бути чорний колір, відтоді я це знаю. Буває такий чорний, що це вже вороний.

— Іди додому, синку.

Але пізно, мені не дійти. Похитуючись, я доходжу до дворика пошти, упираюся в стіну, бачу плями селітри перед собою; на мене накочує страхітливий напад блювоти, я блюю, з рота тече слина, доводиться стискати навіть дупу, от-от потече і звідти, носом теж тече, в ньому застряє шматочок морквини.

Сморід навколо. Сморід від мене.

Повернувшись на площу, я бачу: натовп починає розсіюватися. Їх розганяють.

— Ану, розходьтєся!

Дивлюся всередину і не вірю своїм очам. Відтепер, окрім того, що таке «чорний», я знаю також, що означає «закам'яніти». Завмерши каменем, немов під поглядом діда, я спостерігаю, як із землі зішкрібають батька і, струснувши, кидають у міліцейський фургон. Слідом, ніби ще одного арештанта, кидають його пальго. Машина робить коло по площі і повертає в мій бік. Мені страшно. Посеред площі один з міліціонерів підіймає із землі окуляри, я добре бачу їх, він робить знак машині, та зупиняється за два кроки від мене, за склом, спрямувавши погляд уперед, сидить мій батько, обличчя в нього таке, яким буває недільного ранку, коли ми граємо, — голе, без окулярів, трохи чуже, трохи молодше звичайного. Я стою, охоплений жахом, не в змозі видушити із себе ані звуку, прости мене, таточку, зараз у мене не вийде врятувати тебе, але обіцяю, я зроблю це, я тебе визволю, я прослизну в своїх невагомих мокасінах за спину шофера і беззвучно переріжу йому горлянку, одним ударом звалью з ніг напарника, вибачте за запізнення, сер, але мене затримали справи, скажу я тобі, ти кивнеш, одягнеш окуляри, спасибі, синку, ти — справжній чоловік, коні будуть нас чекати поблизу, ми вскочимо в сідло і понесемося в густі ліси, котрі велично підносяться на горизонті Гордої Кручі. Обітри свої руки від крові об гриву коня, сину.

Зсередини опускають скло, міліціонер кидає окуляри в машину, і, скреготнувши колесами, вона на шаленій швидкості мчить у бік Помаза.

Увесь вечір я намагався бути *хорошим братиком*. Будьте добрими братами, закликали нас постійно батьки, інакше на що перетвориться світ! Так що на догоду батькам ми час від часу були добрими братиками, розподіляючи, кому коли виконувати цю роль, особливим бажанням, зрозуміло, ніхто не горів, бо справа ця нудна, непроста, що вимагає уваги і тактовності, та до того ж — нудьга зелена, не кажучи вже, що в усьому цьому, крім деякого поліпшення стану світу, і сенсу щось ніякого нема. Ми увити собі не могли,

чого вони цим хочуть домогтися і чому так радіють, переглядаються, просто світяться, бррр!

Батьки домагалися цим не просто спокою для себе. (При такій ораві дітей це у *принципі* неможливо.) Коли вони хотіли спокою, конкретніше — тиші, то грали з нами в *німих левів*. Усі їхні лукаві задуми ми, звичайно, бачили наскрізь, але грали з великим задоволенням, бо гра нам подобалася. По всій квартирі можна було ходити по-левиному, тобто навкарачки і з загрозливим, диким і навіть лютим виглядом, але мовчки, без єдиного звуку, тому що Творець — таким хитрим було правило — позбавив нас голосу. Нам дуже хотілося дізнатися, чи справді існують німі леви, чи ми єдині в природі.

— А то як же, звичайно, — не замислюючись, бурмотів батько, але ми бачили, що він сам не знає, що говорить.

— Тому що, таточку, якщо німих левів немає на світі і в природі, тоді немає і нас, і гри такої немає! Адже не може ж людина бути плодом власної уяви! — відчайдушно виблискувала на батька очима сестричка; батько ж, як завжди, закривав дискусію своєю знаменитою всевідаючою посмішкою, сенс якої зводився до того, що на це питання свого часу нам доведеться знайти відповідь у своєму власному джерелі (це джерело нам дуже подобалося: ну і джерело ж у тебе, старий, ну і гарбуз! та інше), може, в цьому правда, а може бути, в тому, а може, ні в тому, ні в іншому, а в чомусь третьому.

Ми любили і не любили цю батькову посмішку. Не любили, бо хотіли на все отримати відповідь. Прості відповіді на прості запитання: хто хороший, хто поганий, де і коли можна нарешті поговорити з Богом, але так, щоб посправжньому, без обману, словом, багато чого ми не вимагали — ясності, однозначності, а не цієї хитрої посмішки. Але ми й любили її, бо в такі хвилини ми помічали на обличчі батька якийсь особливий інтерес, увагу і хвилювання, ніби не ми, а він хотів щось дізнатися від нас, бідолаха.

Іноді нам давали попуст — і з'являлася «десятивідсоткова тиша».

— Німа з Портічі, — виголошувала раптом мамочка, ніхто цього не розумів, але означало це — дозвіл тихо гарчати. За гарчання пальма першості належала татусю, з грудей його, із самої глибини, хвилями виривався здавлений рик, такий піано, що зійшов би навіть за п'ятивідсоткову тишу, але він наводив на нас невимовний жах, і ми тут же кидалися до магусі.

У гіршому випадку мати визирала з кухні і безпристрасно веліла батькові не лякати дітей. У кращому ж обрушувала нам на голови важезні передні лапи, випускала — о, диво природи! — свої вбивчі червоні кігті, холодно відштовхувала нас від себе, хрипіла, смикаючи ніздрями, й оголювала мото-рошні, як у всіх левиць, верхні ікла — від страху у нас тремтіли жижки.

До чого ж нам подобалося відчувати цей страх!

— Тату, таточку, допоможи! У кухні левова левиця! — І кидалися шукати захисту до батька, обхоплювали його ноги, наче це були стовбури дерев, за якими ми могли сховатися. Але не все так просто! То були не стовбури, а могутні лапи величного і зголоднілого царя звірів! Ми кидалися назад. — Ой, матусенько люба!..

І не можна було знати наперед — що й було найбільш хвилюючим, — опинимося ми в розпачливому становищі між двох вогнів, або мамочка несподівано повернеться до нас (їй теж, як і тітці Розі, доводилося довго простоявати біля плити) і, чарівно розігруючи турботливу матір сімейства, почне

театрально нас заспокоювати, ну, діточки, заспокойтеся ж, звідки тут леви — ви ж знаєте, леви живуть в Африці, а потім, ніжно обійнявши нас, усе ж загрозливо заричить, ми готові бігти, але вона не пускає, знову обертається до нас чарівною мамочкою і, пильно вдивляючись у наші обличчя, вимовляє слова, які ми чули тільки від батька:

— Ну що, шибеники? Світ не простий?

176

Батько рідко з нами грався, його рідко можна було затягнути в якісь ігри. Тому ми ще більше раділи, якщо це в нас усе-таки виходило. Хоча коли б він нас підкидав і ловив. Або *Містика!* (Хто б міг бути цією Містикою?) Це відбувалося так: ми вилізли на меблі, навіть на стіл! (тільки босі), вклонялися публіці, кількість не важлива, потім подавали сигнал ведучому, який офіційно виголошував номер.

— А тепер, — він прочистив горло, аби звернути увагу всіх, кількість не важлива, але для нього зрозуміла важливість цієї миті, — Містика! — І ми починали стрибати в повітря, звідки батько нас виловлював. Мама цього не любила.

Нічну гру в лева ми теж не любили. Коли батько приходив напідпитку, то завжди хотів бавитися, і його не цікавило нічого, він витягав нас просто з ліжка.

— Собаки! Сарана! Вставай! Вставай! Батьківщина кличе!

Дарма ми його благали, він був неблаганний. Плач тільки погіршував ситуацію. Нічого, абсолютно нічого не варто в такій ситуації робити, окрім того, що він хоче. Хоча починається все непогано — просто ми заспані, — він стрибає з одного ліжка на інше і гарчить, і винюхує, і підкрадається, все це гра і це добре і весело, і все було б добре, якби ми не боялися, але ми боїмося, хоч він і насправді з нами грається.

— Один форинт дістанеться усім тим, хто поклянеться віддати своє життя за вітчизну! — Потім він одразу забере свої слова назад. — Ні, ви слабка нація! Ані філера нікому! Тільки вірне серце!

Тоді треба було стояти струнко, в гіршому випадку посеред кімнати, в кращому — на ліжку, мій брат міг спати стоячи і сплячим захищати вітчизну. А на ліжку через м'який матрац ми трохи гойдалися.

— Угорець під час клятви не гойдається!

Одного разу я спитав, що то таке угорець. Я виходив із хитання, бо хитався через матрац, а батько хитався через алкоголь, та далеко в своїх міркуваннях не пішов. Як на вбивцю подивився на мене батько. Він погрозливо став переді мною.

— Ой, ні, прошу вас, татку!

Я помилився, бо він іще більше завівся, я заплющив очі.

«Хай мій тато видужає, — сказав я собі, — і ця клята вітчизна разом з ним», — а тоді голосно закричав: — Угорець під час клятви не хитається!

Із заплющеними очима також можна плакати. Я чув, як він зупинився, наче я сказав магічне слово.

— Точно, синку! Клянися! Я й не знав, що в мене такі діти! Оце, Петаре, ти вшкварив!

Я ненавидів, коли він називав мене Петарком, він робив так, лише коли був п'яний. Пізніше я міг сказати, що і скільки йому треба випити, аби дійти до Петарка. Після клятви ми співали Гімн або (залежно від випитого) марш Ракоці. (На футбольному матчі після Гімна та обов'язкового «Нумо, угорці» я довго бурмотів собі: під час клятви угорець не хитається!) Батько марш Ракоці виконував, копіюючи цілий оркестр, це нам дуже подобалось, особливо коли гриміли гармати, дзвеніли шаблі, це надихає угорця на битву!

На нас уже найшов патріотизм, в той час як батька він уже покинув.

— Це надихає угорця на битву! — сичав він з безкінечним жалем. Батько миттєво про нас забув, лише звернувся до мене: — Петаре, дивися за тим, аби тебе заарештовували не вдома! — Потім він сів до столу і почав співати ірландські патріотичні пісні, яких навчився від свого діда, котрий ці пісні збирав, будучи в Оксфорді на навчанні; там ці пісні вважалися смішними, нахабними і революційними.

Він співав або про Родді Маккорлі, або про Кевіна Беррі¹. Остання була голосніша:

*Тільки вісімнадцять літ йому минуло,
Але міг побачити народ,
Що він йшов вмирати того ранку
Гордовито, як гора.*

Стукають. Дядько Варга стоїть у дверях.

— Заради Господа, докторе, третя година ночі. Ви весь будинок підняли цим своїм виттям.

— Та що ви, Дані, нехай зараз діти вчаться, як треба помирати за вітчизну.

— Це можна зробити і вдень. Вдень спокійно можна померти за вітчизну.

— Це дуже терміново, Дані, дуже терміново! Нас підганяє час, — тут він сам себе обіймає і стискає, так стискає, що аж страшно.

— Розумію, докторе, але вони всього лише діти. Лягайте спати, як і належно.

— Лягати спати?! — засичав батько, ми стоїмо напоготові померти за нашу вітчизну, треба тільки дядька Варгу вигнати звідси, аби він не бачив нас у такому стані, аби він наступного дня нам не жалівся й аби тітка Клотільда не погладжувала нас, корчачи болісне обличчя. Вона навіть дасть праліне зі свого таємного шоколадного запасу.

— Мої бідненькі! — і опа, праліне! Якби до праліне можна було б дістатися без батькового нічного театру, то життя було б прекрасне.

— Що мені шукати в тому ліжку, Дані? Там удень і вночі я бачу обличчя своєї дівчинки, її чорне кучеряве волосся та блакитні очі. Боже, що зі мною буде? Дані, думаєш вона померла від голоду?

— Це неможливо. Лілі годувала її груддю, а кого годує мати — той не голодує. Її забрав Господь. А він не робить нічого без причини.

— Ще одна пісенька, брате, перед сном.

¹ Родді Маккорлі — ірландський повстанець; Кевін Беррі — перший ірландський республіканець.

— Добраніч, докторе.

— Собаки! Сарана! Селяни, вперед! Пісня!

І ми затагли.

— То ви готові померти за Угорщину, чи я помиляюся?

— Так, таточку, ми готові! — І у сльозах морщаться наші обличчя, хоч ми й готові померти за вітчизну, та все ж таки умирати не хочеться. Зате батько знову веселий.

— Добре. І всі ми зустрінемося з вашою сестричкою на небесах, чи я помиляюся?

— Ні. Так. Зустрінемось.

Мій брат опирається на ніжку стола і спить. Батько бере його на руки, переносить через усю кімнату, хитається: здається, угорець не хитається виключно тільки під час клятви — і кладе його біля мами у ліжко. Я теж туди лізу, а батько лягає біля мене. Сподіваюся, він мене обійме, інколи обіймає, але продовжує наспівувати Родді Маккорлі і розмовляє з близнючкою, з тою, якої нема.

— Ой, мила моя, кучерява, блакитноока дівчинко, вдягну тебе у шовк, накрию оксамитом і разом підемо у «Савой».

Він замовкає, але не спить, я чую, що не спить. Уже світає, коли його долає сон.

177

Найгірше, коли втручається мама.

— Ну хоча б цих невинних малюків залиште у спокої!

Вона сидить за столом і дрижить, її волосся мокре і спадає на лоба, обличчя також усе спітніле.

— Лягайте вже спати і встидайтеся! Нащо ви цим невинним вбиваєте в голову дурниці?!

Тільки тоді ми невинні, в інших випадках — ніколи. Вона підходить до нас і просить, аби ми вляглися у ліжко.

Ми не рухаємося, ми знаємо все, тобто не все, тому боїмося, ми нічого не знаємо, трохи все-таки ми рухаємось, аби мама не думала, що ми на боці батька. Вночі ми не пристаємо на жоден бік, бо не розуміємо, що до чого (наче вони грають якусь роль), з іншого — через помсту — батько помститься одразу, криваво, жорстоко, мама — наступного дня, сплановано, красиво; перший гірший за друга, але і друга не ліпша.

Та все одно ми розділилися, хто куди, сестра тягнеться за батьком, брат за мамою, це не якийсь серйозний вибір, не фортеця, а просто в кожного є свій фаворит. А я — коли куди довелося. Любов не порівнюють. І я навіть тоді не потрапляю у легшу ситуацію, якщо питаю себе, не кого більше люблю, а кого більше бракує.

Мені всіх бракує.

— Нехай стоять, як на параді! — наказує тато. — Я хочу, аби вони підготувалися до того дня, коли Угорщина стане вільною. А ви сюди не лізьте, ви собі продовжуйте спати, святеннице! Ці діти далі нестимуть вогонь. Чи я помиляюся? — Ми не завжди слухаємо його останні слова. — Чи я помиляюся?

— Так. Ні. Понесемо.

— Залазьте в ліжку, ваш батько з'їхав з глузду!

Ми не ворухимося, тільки робимо вигляд, що ворухимось. Батько починає вдягатися.

— І не думай йти з хати! — вскочила наша мама. — І не думай від мене втікати, бо завтра на тебе чекатиме страшний день!

— Бідолашний, страшний день! — шкіриться батько й обмотує шию шарфом. Він дивиться на нас і засмучується. — Бідолашний день і бідолашна вітчизна! Тим часом ми стоїмо майже струнко і майже не хитаємось.

178

— Співайте! Співайте! Співайте!

— Ні.

— Співайте, бо страшний день чекатиме на вас.

— Не робіть цього, Матіку.

— Не Матікай мене, трясця твоєї матері...

— Господи Ісусе.

— Не господькайте і не нийте. Співайте! Чуєте? Я більше не повторюватиму. Не плачте. Я допоможу. Недалеко звідси Пецель. Повторюйте. Гарно повторюйте за мною, недалеко звідси Пецель... Кажі, трясця твоєї матері, бо...

— Недалеко звідси Пецель.

— Чудово, янголятку.

— Не кажіть мені, «янголятку».

— Чому мені не казати янголу, що він янголятко?

— Кажіть своїм... своїм курвам.

— Добре. Янголятко. Продовжуймо!

— Я не знаю.

— Та як не знаєте? Ще й як добре знаєте, ви ж свята жінка.

— Прошу вас, Матіку, давайте припинимо це.

— Де у піську пхають деревце!

— Ні.

— Де у піську пхають деревце!

— Це огидно!

— Ти!

— Де у... піську пхають деревце!

— Чудово, янголятку! А тепер обидва рядочки разом.

— Недалеко звідси Пецель, де у... піську пхають деревце.

— Піську. Кажіть так, як треба.

— Піську.

— Бля, це не піська, а сюсюкання... Та що я вам розкакую... Вам же це огидно... А тепер другу: недалеко Дорог звідси.

— Я це більше не витримаю!

— Ще і як витримаєш, трясця твоєї матері, бо приб'ю тебе і твоїх клятих щенят, співай, святеннице, співай, поки я ще добрий!

— Недалеко Дорог звідси, де на дроті піська висить.

— Добре, це ви гарно заспівали. Можете, якщо хочете. Давайте ще раз.

— Недалеко Дорог звідси, де на дроті піска висить...

— Чудово. Дороженька, це з кожним разом усе краще. Ви з кожним разом усе фантастичніша... Не плачте... Ну, все добре... Заспівайте гарно і тихо мені на вушко. Або в шию... Недалеко, все одно, ні, не все одно? Пецель, Дорог... У навчанні одним з її предметів був вокал, мама гарно співала, чуттєво.

179

Ідея «хорошого братика» була не така вже й простодушна, як можна було подумати. Адже в ній закладена не тільки, та й не в першу чергу, якась там вселенська доброта, гуманізм, скромність, поблажливість, ласка укупі з деякою часткою елейності — зовсім ні, хороший братик повинен тебе любити. Брат повинен любити брата. Тобто бути поодиноким хорошим братиком не можна, ми взаємозалежні, і як би ми не розподіляли, не спихували роль доброго братика один на одного, брати участь доводилося всім. Так ось хитро було задумано.

Увесь вечір 5 листопада я намагався бути хорошим братиком. Після нападу нудоти виходить це зазвичай краще. До того ж я був наляканий. (Ще й як наляканий!) І тим, що бачив, і тим, чого не бачив. Я вирішив вважати все побачене сном, хоча знав, нічого мені не наснилося — я чудово пам'ятав звисяючий з моєї ніздрі шматочок морквини, окуляри батька з розкритими дужками і його застигле кам'яне обличчя, пам'ятав і коней, і лісисті схили Гордої Кручі, але оскільки крім мене цього ніхто (навіть батько!) не бачив, то можна було вважати, ніби все це мені наснилося.

Про свій сон я нікому не розповідав. Але, схоже, мамі теж щось наснилося. Не звертаючи уваги на нас, вона ходила туди-сюди, прикурюючи одну сигарету від іншої. Це «туди-сюди» нам не подобалося, нам подобалося тільки, як вона курила. Незабаром вона вийшла в сад, і те ж саме: «туди-сюди», сигарету за сигаретою.

Дядько Варга був людиною симпатичною, але не любив, коли тітка Клотільда (подовгу) базікала з матусею, мовляв, як би чого не сталося. Але оскільки він багато часу проводив зі своїми цвяхарями, тітка Клотільда спускалася до нас побазікати з матусею і допомогти по господарству. Зубів у неї не було, ми сміялися над нею і ставилися до неї зверхньо, як до безсилої баби-яги. По-моєму, вона про це здогадувалася. Коли ми з нею майстрували мою п'ятірку (революційний кіл), вона кілька разів дивилася на мене з якимсь хворобливим докором. Тоді я, звичайно, над нею не сміявся, бо потребував її допомоги. Дядько Варга був її другим чоловіком, перший загинув на Дону на радянському фронті.

Вона приєдналася до матусі, взяла її під руку, і вони, як подруги, стали проходжатися по саду.

— Тільки не можна хвилюватися, Ліліке. Не хвилюватися потрібно, а чекати. Не тому чекати, що це допоможе, а тому, що так потрібно. Якщо хтось пішов чи, скажімо, когось забрали, то його потрібно чекати, а там уже як вийде — чи повернеться..., чи принесуть... на цьому, ви розумієте, Ліліке, може, бути вам матір'ю Гракхів... Чекати потрібно стійко, з такою ж силою, як та, що його в тебе відняла. — Вони несподівано перейшли на «ти». — Чекати потрібно пристрасно, зосереджено, нещадно. Хто втратив надію, той може бути багатослівний, але ти повинна бути скупа на слова. Будь-яке слово, ска-

зане і неказане, потрібно зважувати, одне за одним, вслухаючись у час, минуле і майбутнє, бачити сліди, що ведуть углиб, вловлювати таємні знаки, які, можливо, не помітив інший, пробираючись лабіринтом відведеної йому долі. Ніколи не чекати легковажно, як би між іншим, немов гість на бенкеті богів, неухважно колупаючи страви кінчиком виделки. Чекати красиво, великодушно. Чекати, як у камері смертників чекаєш останньої хвилини, ще відпущеної тобі тюремниками. Чекати все життя, чекати до смерті, бо це є найголовніший дар людини. Недарма ж, Ліліке, чекати здатна лише людина.

— І собаки, — неухважно зронила мати.

Адже вона (тітка Клотільда) чекала дуже довго і знає, що це таке. Бідний Бела змусив її пізнати всю гіркоту і тяжку радість очікування. Хто такий Бела? Тітка Клотільда тільки закивала головою, немовби кажучи, ну подумай, поміркуй. Мамочка ляснула себе по лобі і попросила великодушно простити її, вона все розуміє.

Насправді мати мало що зрозуміла. Вона чекала по-своєму, з жахом, і вся глибина того жаху, вся до останньої краплі, передавалася нам. (Є два різновиди очікування: один породжує страх, другий — приниження. Відчуваючи перший, людина боїться за близького, або за себе, або за обох, або — рідше — за щось ще. Відчуваючи другий — переживає приниження. Тітка Клотільда говорила про перший різновид очікування, а моя мама на ділі переживала другий.)

Лише пізно ввечері вона заспокоїлася, від неї повіяло таким спокоєм, як ніби мамочка приєдналася до руху «хороших братиків». Між тим хорошим братиком неможливо бути занадто довго. Як неможливо довго сидіти під водою. Власна доброта — це ще с'як-так, але коли спостерігаєш сяюче натужним гуманістичним рум'янцем обличчя супротивника, коли просто треба спорудити з кубиків деяку конструкцію, то волею-неволею в тобі прокидається жага в ту саму мить, коли брат твій з триумфом готується поставити трикутний дах на вершину побудованої вежі, ледь помітним рухом вибити з основи вежі нижній кубик. Братик твій, розуміючи, що світ цей загруз у гріху, зрозуміло, знає, що сам по собі нижній кубик з місця не зрушиться, для цього хтось навмисне повинен його зрушити, і тому в дикому гуркоті рушиться конструкція, від якого наша матінка здригається, як від удару грому, примудряється на льоту схопити падаючий кубик і націлитися ним прямо в щиколотку зловмисника, але той завдає братові попереджувального удару ногою, ну й понеслося; коротше, поки вежа розвалюється на шматки, чути крики і голосіння, «наче когось ріжуть».

У таких випадках один з нас легко отримував ляпаса. Або один, або другий. Тоді це був мій братик. У будь-якій хоч трошки спірній ситуації ляпаса завжди отримував він, будь то раціональний і практичний материнський або рідкісний, але завжди значний, батьківський, він неодмінно діставався йому. Причина частково складалася з того, що він був і справді рухлива дитина, «шкідник» і «шибеник», частково ж — у тому, що міну хорошого братика я примудрявся утримувати на частку секунди довше, ніж він.

— Підлий Яго, — підбивала підсумок мамочка, проте розподіл ляпасів від цього не змінювався.

Мало-помалу ми звикли до того, що на одвічне слідче питання «хто це зробив?» майже машинально називали молодшого брата, який часом, відповідно

до реалій, намагався виправдовуватися, заперечувати, захищатися, наводити якісь аргументи, сперечатись, опиняючись у все більш жалюгідному і безнадійному становищі, що я констатував із презирливою посмішкою: цей нещасний ще й принижується у спробах знайти виправдання, замість того щоб з гордо піднесеною головою визнати свій воістину мерзенний вчинок! Найцікавіше, що молодший братик не ображався на несправедливості, що випадали на його долю, а, навпаки, зносив їх навіть з деякою гідністю та гордістю. Згодом, коли я нагадав йому про це, він тільки знизав плечима. Хороший братик.

180

Ще до того, як кому-небудь з хороших братиків, включаючи і нашу неньку, спало на думку доторкнутися до уявного, а то й існуючого нижнього кубика, в будинок, як бувало раніше, увірвався Роберто (і вже він-то підбив цей нижній кубик найгрубішим, безцеремонним способом, черевиком, — і все, що тільки могло, беззвучно розсипалося на шматки).

Я відразу зрозумів, що він привіз новини про батька.

— Ох, Міклоше! — кинулась йому на шию ненька. Він обійняв її і, погойдуючи, злегка затримав в обіймах. Мати завжди так зустрічала його, але не завжди була такою переляканою, а крім того, для повноти картини бракувало батька, який би з усмішкою дивився на нього і розігрував нетерпіння, коли ж і він нарешті зможе обійнятися з ним.

Цього разу обійми були лише одні.

З нами він привітався із сакраментальними жартами: юні графи, конте-са, дорогий майореско, все як завжди. Братик у відповідь тільки усміхався, я сяв від захвату, сестричка мовчала.

Коли він схилився, щоб погладити мене по щоці, я відчув, що він п'яний. Батька я навіть про себе ніколи не називав п'яним. Напідпитку, на взводі, під газом. Такі слова доводилося чути. Та ще: «Матяше, в якому ви вигляді!» Коли батько напивався, матері було соромно за нього. Потім це минуло, і їй було соромно вже тільки за себе, але пізніше вже ніхто і ні за кого не соромився, залишалося одне — якось усе це перетерпіти, пережити. Але минуло й це.

— Ану повторіть! — вигукнула раптом мати на кухні. Вони часто дуріли, але цього разу це була не гра. Роберто щось прогудів їй своїм віолончельним голосом. — Геть звідси! — крикнула, задихаючись, мати.

— Ви мене проганяєте? От ви як, моя люба Ліліке! — Він розсміявся. — Ви відмовляєте мені від дому?! Ви хочете сказати, що я тут — персона нон грата?!

— Забирайтеся.

Стало тихо. Ми прислухалися. Почулися звуки якоїсь метушні, і знову запала тиша.

— Ви впадаєте в крайнощі, ваша величність!

— Ви мені погрожуєте? Це ви?!

— Ну що ви! Як ви могли подумати, Ліліке!

Роберто зачинив за собою двері, як іноді, у рідкісних випадках, робив це батько.

Мамочка увійшла знесилена, похнюпившись, ледве переставляючи ноги, обличчя її — то блідне, то спалахує — важко було зрозуміти, на ньому закарбувалася слабкість, але варто було їй заговорити, як уся вона перевтілилася, голос звучав рішуче, гнівно. Очі її так сипали іскри, ніби ми теж були в чомусь перед нею винні. (Був у неї такий погляд: «Ви, чоловіки!»)

— Ви знаєте, що це за тип? — Ми серйозно кивнули. — Відтепер ви цієї людини не знаєте.

Брат не зрозумів, як це можна не знати людину, котру знаєш, адже не знати можна тільки того, з ким ти не знайомий. До того ж нам було сказано не просто не знати, а не знати, тобто робити вигляд, що ми нібито не знаємо його, хоча, по суті, ми його знаємо. Увесь вечір ми репетирували це «нібито». Один з нас був Роберто, а другий намагався не впізнавати його. Потім ми мінялися ролями. По ходу репетиції ми, зокрема, зрозуміли, що людину, яку ми відтепер не знаємо, треба також зневажати і навіть не розмовляти з нею.

Але за що ми повинні зневажати Роберто?

Сестричка, малеча пузата, чи зовсім нічого не розуміла, чи то відразу все зрозуміла, бо коли ми з найдобріших намірів включили її в гру, вона, якщо бути Роберто випадало їй і ми переставали її впізнавати, вона ударялася в плач.

А в кімнаті плакала мама.

Перед сном мамочка веліла нам помолитися за тата.

— А хіба він помер? — резонно поцікавився мій сміливий братик. І отримав від матері ляпас, з розмаху, майже батьківського. Молодший брат, на відміну від мене (бо я відразу ж демонстрував міру болю і несправедливості), ніколи не плакав, але тут заревів і він. Мати обняла його. Вона не виділяла його серед інших дітей (не виділяла взагалі нікого, ну хіба що, зовсім небагато, мене, свого первістка); зате братика, за смагляву тонку шкіру і кучеряві локони, обожнювали чужі й часто пестили і балували його, він був гарний, а краса людей радує. І я, правда, злегка, але все ж довго йому заздрив.

Коли ми покінчили з «Отче наш», я запитав, чи не помолитися нам за Роберто. Мати блиснула очима і вийшла. І ми — була не була — помолитися і за Роберто, пробурмотівши разок «Аве Марія». Мати вірила в Бога по-справжньому, тільки не розуміла, чому їй доводиться стільки страждати.

«Первородний гріх, пані, первородний гріх, — посміхалися ми, повертаючись із Закону Божого, — от і вислали вас із саду Едемського, в поті чола їсти свій хліб. Раніше, матусенько, думати треба було, а тепер уже нічого не поробиш».

Мати з того часу жодного разу не зустрічалася з Роберто. Я ж зустрів його наступного дня. Може, мені не варто було з ним зустрічатися, але інакше я не побачився б із батьком.

Страху я не відчував. Мені здавалося, що належну на сьогодні порцію страху (а в тому, що вона належала, сумнівів не було), я вже наперед дістав вчора, біля пошти. Я вийшов зі школи і зазвичай збирався включитися в гру третьокласників (я ганяв з ними м'яч на рівних!!!), коли до мене підійшли два міліціанти, ті самі, які вчора відвезли батька. Сцена була — просто як у кіно, від чого я повівся з ними зухвало, вважаючи, що перевага на моєму боці.

Вони запропонували проїхати з ними, давай, мовляв, сідай, хлопче.

По-перше, я не хлоп'я, у мене є нормальне ім'я. І взагалі, краще б не тут, на очах у всіх.

Я повернувся і попрямував до їхньої машини — «Победа» з буркітливим мотором стояла трохи осторонь. Гукнути мене третьокласники не наважилися, але я бачив, що вони все бачили. Ще б не бачили, у них очі на лоб полізли від подиву. Міліціанти зняковіло слідували за мною. Я знав, що вони дали маху, оскільки напевно брати мене треба було «без зайвого шуму». В іншому випадку вони просто зайшли б до директора, але ж ні — стирчали тут, намагаючись не привертати уваги, що, природно, кинулося всім в очі. І вийшло ні те ні се.

Я не знав, куди сідати, на передне або на задне сидіння. І від цього все-таки почав боятися.

— Я повинен ще попроситися з матір'ю.

Міліціанти зареготали.

— Бач, знайшовся! Герой родини!

Від цього іржання в мене знову пропав страх. Мені набридли ці гойдалки: так боюся я чи не боюся, чорт забирай! Зціпивши зуби, як стискав їх учора батько, я заспівав про себе «Витязі, вперед, вперед», «Родді Маккорлі» і «Кевіна Баррі», а також швабську пісеньку в аранжуванні батька — і все це, зрозуміло, виконав німий лев. Ті, що сиділи попереду, навіть не здогадувалися, який царствений звір загрожує їхнім жалюгідним життям. Заспівати Гімн я не зміг тільки тому, що в машині не можна було встати. З цього приводу доведеться ще проконсультуватися з батьком: як бути, коли стикаєшся з такого роду непереборними перешкодами? На ешафоті — інша справа, там людина стоїть незалежно ні від чого. А що робити, наприклад, у сидячій ванні?

Я обернувся і, вставши на коліна, глянув у заднє овальне віконце. Склеястий бескид Осой був схожий на чиєсь обличчя, на чиюсь голову, що дивилася на мене. А коли вже я став на коліна, то разом з усім прочитав молитву.

— Сидіти! — гаркнули мені, як собаці.

182

Здається, ніколи ще я не радів так нікому, як зрадив тоді Роберто. Машина загальмувала біля міліцейського відділення в Сентендрі. Мені наказали чекати. Я знову трошки поспівав, злегка клацаючи зубами від страху. Слід було вибирати: або співати, або плакати. Але оскільки плакати було не можна, я не плакав і, отже, забув про страх, але відчував себе точно так само, як в Чобанці, на головній площі, де востаннє бачив батька: не міг поворухнути ні рукою, ні ногою. Тільки голова цього разу не боліла.

— Дозвольте, ваша величносте! — раптом схиляється в отвір відчиненої двері Роберто, схиляється, ніби слуга, я впізнаю його чорну, як смола, маківку з невеликою лисиною, якої раніше не помічав.

— Роберто, Роберто! — абсолютно забувши про наказ матері, кидаюся я до нього на шию і думаю: добре вже, як-небудь потім, у відповідний момент, я його не впізнаю, а поки що я обіймаю його, ховаючи обличчя в його шию, Роберто, мій дорогий Роберто!

Він несподівано швидко обриває сцену з обіймами і тягне мене за собою.

— Тікаємо? — запитую я.

— Можна сказати і так, — не обертаючись, відповідає він.

— Тоді швидше, швидше!

Він зупиняється, озиряється на мене: так ні ж, ми не біжимо. Немає сенсу.

— Зрозуміло, — киваю я, зовсім уже нічого не розуміючи. Але головне, я й не хочу нічого розуміти! Що для мене незвично. Мій портфель залишився в машині, але Роберто махає рукою, і це я розумію так, що більше він мені не знадобиться, мені більше не доведеться вчитися в школі, чому я, як невинуватий відмінник, не надто радий.

Поспішаючи за Роберто, я постійно відстаю від нього на два кроки, ми мчимо повз якісь будинки по вузьких вуличках і несподівано опиняємося біля Дунаю. Річка широчезна. Ми спускаємося до самої води. Були б ми коні, думаю я, ми зараз би напилися з ним досхочу. Світить сонце, і дме холодний вітер, ми прогулюємося уздовж берега, як двоє давніх друзів. Як двоє дорослих, у всякому разі. І я, відповідно подовжуючи крок, намагаюся йти з ним в ногу. Я чекаю. Мені хочуть сказати щось важливе. Ми стоїмо, повернувшись до Дунаю.

— Ти знаєш, що таке політика?

Я, зрозуміло, знаю: Москва, комуняки. Роберто кривиться, незрозуміло, посмішка це чи презирство, і якщо презирство — то до кого. Як би там не було, зараз це питання політичне. З татка зробили політичне питання. Тепер не має значення, чи зробила що-небудь людина, чи ні, він-то знає, що мій батько (Роберто скривився) забіяка вельми обережний і навряд чи міг у чомусь брати участь, швидше за все, мій батько не зробив узагалі нічого, але головне зараз — хто що *міг* зробити, важливим, небезпечним сьогодні стало *можливе*, а не реальне, реальне ніколи не небезпечне, його за ідеєю, *in thesi*¹, можна завжди схопити за шкірку, з реальністю турбот менше всього, ну, отримає людина рік, два, сто років або нічого, у відповідності з точними параграфами інструкцій, або, як казали у давнину, законів. Інша справа — можливість!

Можливість не притягнеш до суду, вона вислизає з лап параграфів, указів і розпорядків, випаровується, який сенс, що ми знаємо про людину все, це знання — і не більше, тобто все, що *можна* знати, вони знають: з ким батько мій спілкувався, зустрічався, де — вдома, в селі, на робочому місці, кого приймав у придорожній будці, в тій халупі, але, втім, залишимо деталі, не треба мені про все це знати, світ дорослих — це не зовсім те, що може побачити дитина зі своєї дитячої точки зору, коротше, не знають вони нічого, то є все, і татусю тепер потрібно якось допомогти з категорії «можливого» переправитися в категорію «реального», тут і заритий собака, з «можливого» зробити «реальне», але, знаючи впертість батька, ми обидва знаємо цю впертість (хоча особисто мені відомо лише про впертість молодшого братика, та ще козла Гези, який, через зрозумілі причини, з упертістю своєю покінчив, але — щоб упертим був дорослий чоловік?..), коротше, батько мій упирається, що цілком логічно, бо особистість він суверенна і дотримується поглядів, яких і повинен дотримуватися згідно зі своїми життєвими позиціями, і йому, Роберто, немає і не може бути до цього ніякого діла, і мова взагалі йде не

¹ У принципі (лат.).

про те, щоб судити про батька, але про те, щоб йому допомогти, тому було б просто смішно ставити йому в докір таке, про що нічого було б і розмовляти, якщо він не потребував би нашої допомоги.

І все ж дечого він не розуміє. Адже що вимагають від мого чудового батька?

— Хто вимагає?

— Не перебивай.

А вимагають всього-на-всього підпис. Символічний жест. Якийсь знак. Адже життя — не чорне чи біле, і батько мій, відмовившись підписати, не стане чистіший, людина взагалі не повинна бути більш бездоганна, ніж вона є насправді, життя — воно не чисте і не брудне, не паскудне і не піднесене, життя — тече, триває, не стоїть на місці, і, більше того, зовсім не виключено, що мій батько міг би отримати роботу за своїми здібностями, за своїми першокласними здібностями, які, до слова, нікому і в голову не приходять оскаржувати, країні потрібні зовсім не мученики і не будівельні робітники з двома університетськими дипломами, всякий мученик — суспільно небезпечна людина, не потрібно ні від чого відрікатися, не треба брехати, бо принижені люди не зможуть побудувати країну, а усього лише потрібно підписати цей папір, та й по всьому, от він, наприклад, підписав не роздумуючи, заперечувати не було чого, адже це була всього лише гра, абсолютно невинна, але була, а що було, те було, як, напевно, пам'ятаю і я, адже людина пам'ятає все, що вона хоче пам'ятати, все, що хоче, то людина і пам'ятає, та, певне, вони свого часу відсвяткували смерть Сталіна, і він, і батько мій, і навіть, напевно, мати...

— Мати не святкувала!

— Не кричи. Зараз я говорю.

...Так, вони грали в той день у гру «Хто сміятиметься останнім?», але сміялися, враховуючи траурний випадок, в основному над товаришем Сталіним та вибивали виключно червоні фішки, тобто ніби організовували змову проти червоних фішок, сиріч комуністів, тільки і всього, це все, що потрібно підписати, хіба це не правда? Чиста правда, і ось цього саме, єдиного, руху вони чекають, для них воно буде означати, що він зовсім не проти них, і як би він, Роберто, не переконував його, мовляв, Mensch ärgere dich nicht, мій батько ні в яку — уперся, і квит.

Ну, якщо ні, значить, ні.

Ми знову крокували берегом. Обидва мовчали. Я крадькома поглядав на Роберто, не виявляючи на його обличчі слідів дорослої нетерплячості, хоча виразно відчував, що йому ще щось від мене потрібно. Обличчя його було схоже на обличчя мого молодшого братика, коли він ось-ось зареве. Мій братик часто сміється, але якщо потрібно заплакати, то він заплаче. Коротше, він на всі руки майстер.

— Ні, це неможливо.

— Що неможливо?

— Якщо ні, значить, ні. Коли справа стосується політики, так не буває. Їм це потрібно... І вони так хочуть...

— Хто — вони?

— Ну, політика... їм підпис потрібен. — Роберто сміється; зазвичай сміється він над собою, але тепер сміх якийсь особливий, адресований мені.

— А ти чого хочеш?

— Допомогти твоєму батькові.

— Дякую. — Я згадую про материну заборону. Але що робити, адже я його знаю. Стою перед ним і знаю його, цю людину.

— Річ у тому, що один я не впораюся. Вони чомусь не довіряють мені повністю, ось тобі вони б довірили. Ти його син. Кров від крові. Ти — майореско.

Ми стоїмо з ним на березі. Дунай потужно несе свої хвилі. Я дивлюся на цю людину, як на свого батька. У мене ще ніколи не було можливості допомогти батькові. Я міг би допомогти йому заготовлювати вранці тріски, але сокира — штука небезпечна. І потім у цей час я сплю ще як бабак. Була й інша можливість, коли у нас на річці сталася раптом повінь, і потрібно було мішками з піском перегородити шлях воді, щоб не забрала вона парник дядька Варги — «справу всього його життя», але тоді мене відігнали, щоб не плутався під ногами. На баштані ми теж були тільки перешкодою. Спробуй допомогти батькові, коли не знаєш, як до нього підступитися! Одного разу, перед Різдом, у чоботях і зимових шапках, ми йшли з ним до заутрені по скрипучому снігу, як у казці. З рота у нас йшла пара. Два пастухи поспішають до Віфлеєма, до немовляти. І тут ялинова гілка візьми та й збий шапку з батькової голови. Бідолаха так смішно схопився за голову, ніби щось забув і раптом згадав. Шапка, чорт забирай! Я підняв її, він подякував. Ось і вся моя допомога. Якщо можна назвати це допомогою. Набагато легше було допомагати матері — чого тільки вона на мене не звалювала! І за покупками збігай (крім м'яса, яке вона купувала сама), і грядки прополи, хмизу принеси, шкарпетки попері, посуд помий, за маленькими доглянь, щавлю набери на пагорбі. Допомога матері — справа легка, неминуха і страшенно нецікава.

— І що ж я повинен зробити?

— Підписати.

— Що підписати?

— Що, що... папір.

— Який такий папір?

Роберто нетерпляче проводить по волоссю, і я відчуваю, що запитав щось зайве, невдале, щось не те. Він, як птах, розмахує руками. Почекай, любий Роберто, не відлітай! І він каже, що треба б підписати папір про ту гру, але тільки те, що там було, коротше, все це не важливо, для них важливий жест... показати, хто сміється останнім... І тихенько сміється. Я ж питаю його, як питав кілька років тому мій батько: а що, хіба все вже скінчилося?

— Та ні, — тїнь усмішки застигає у нього на обличчі, — все тільки починається.

— Всього-на-всього? Тільки підпис?

— Всього-на-всього.

— Так я можу підписати. Це ж дрібниці.

— Не буду тебе обманювати. — Я дивлюся на нього, він звертає свій погляд далеко, на воду. — Річ у тому, що підпис — це не дрібниці, підпис — справа серйозна. Там буде стояти твоє ім'я. Стояти назавжди. Твоє, ваше ім'я. Протягом багатьох століть це ім'я стояло на різних паперах і документах — на грамотах, мирних договорах, призначеннях, вироках, траплялося, що цей підпис вирішував долю країни... Підпис є підпис, терміну давності не має.

Я слухаю його з гордістю, особливо те, що стосується терміну давності, і що вони тоді заспокоються. Хто — вони, я не питаю. Напевно, політика, тобто Москва, комуняки, хто б не були — якщо вони заспокоються, значить, відчепляться від мого батька.

— А де він зараз?

— Неважливо. Зараз він у надійному місці. Точніше сказати, в ненадійному.

— У міліції?

— Так.

— А яке ж відношення має до міліції він, Роберто?

— Він має відношення не до міліції, а до нас, до мого батька і до всіх, хто зараз у біді, хто в такому ж, як мій батько, становищі.

— І що, я повинен за всіх підписуватися?

— Браво, ваша світлосте. Без гумору тут, у басейні Дунаю, я гадаю, не обійтися.

183

Я, звичайно, не сумніваюся, що краще загинути героєм, ніж вціліти, перетворившись на моральний труп, це ясно, як два на два. Але загинути по-ідіотськи? Помилково? Випадково? Через непорозуміння? Абсолютно безглуздо? Нещасна країна, якій потрібні герої. І ми, наскільки це можливо, цього нещастя повинні уникнути. Роберто обіймає мене за плечі, мені добре. Я схвильований.

184

Про те, що батька побили мало не до смерті, лупили його, як хлопчика, били, як коня, для початку відбили нирки, а потім методично гамселили по всьому тілу і головним чином по ступнях, я дізнався далеко не відразу.

Ми стоїмо в якійсь конторі, всередині одна стіна зі скла, і там, за склом, на лавці лежить людина. Я знаю, що це він. Дивлюся на нього крізь скло. Секретарка щось друкує. Коли ми ввійшли, вона не підвела голови, я привітався, Роберто — ні. У склі відбивається світло, я бачу і те, що зовні, і те, що всередині, себе і його. Скло зовсім близько, на ньому залишаються сліди мого дихання.

— Ну йди ж! — раптом гаркає у мене за спиною Роберто. Я обертаюся, насилу впізнаю його, не розумію, чого він хоче. Що, я повинен пройти крізь скло? Секретарка відривається від машинки. Обличчя в неї поросло пушком, на світлі, сліпучому, сонячному, здається, ніби воно вкрите якимось білявим підшерстям. Протилежне видовище. Вона киває в куток, де я помічаю дверцята. Відчуття, ніби мені належить увійти в клітку зі звіром. Я входжу. Зі страхом, що звір кинеться на мене. Повільно наближаюся. Але потім, як шматочок заліза, який наблизився до магніту до критичної точки, мене кидає до лави, і я падаю на коліна біля тіла батька. Він, здається, спить. Думка про те, що, можливо, він мертвий, мені не приходиться у голову.

Тобто брешу. Саме ця думка завжди приходила нам у голову, коли ми бачили його сплячим — у мертвотній нерухомості, з напіврозкритим ротом, відвислою щелепою і запалими щоками. Всякий раз нас охоплював справжній жах. Ми ба-

чили його сплячим тільки по неділях. (Іноді, несподівано, і вечорами, але тоді розгледіти його було неможливо, бо до великої, «дорослої» кімнати нам входить заборонялося.) По неділях татко спав довше за всіх. Сьомий же день присвяти Отцю Небесному — це ми розуміли відразу, для нас це означало, що нарешті татко як слід відіспиться. Звичайно, як слід — не означало скільки влізе, бо ми не витримували і будили його. Найкласнішим було забратися до нього під бік. Навіть краще, ніж забратися під ковдру до матусі, що теж було непогано.

— Тату, тату, таточку, — буджу я його, як бувало по неділях. Доторкнутися до нього я не смію. Він не ворухиться. Не підводить голови. Я тільки зараз помічаю, що очі в батька розплющені. Погляд нерухомий. Губи потріскалися, й у порвано-му куточку рота запеклася цівка крові. — Тату, тату, будь ласка, не вмирайте!

Роберто стукає у скло, мовляв, тихіше, акуратніше і швидше. Я не знаю, що робити, що говорити. Він (батько мій) і так усе знає. Тому, між іншим, мені й молитися важко, а батько дивиться на мене, батькові все відомо. Але він на мене не дивиться. Лежить нерухомо, не ворухиться ні тіло, ні особа, ні очі.

— Я підписав папір, щоб тебе відпустили.

Я не можу більше нічого сказати, дивлюся на скоцюрблене його тіло, на складені дві руки, затиснуті між колін. Я гладжу його по обличчю. Він якось смикається, по тілу його пробігає тремтіння, він повертається до мене, але дивиться не на мене, а кудись убік, вище, поряд, мимо, наскрізь, але тільки не на мене.

Він збирається з силами, щоб плюнути.

Плюнути в мене?!

Та що ви плюєтеся! За що? Не треба, будь ласка!

Плювати — це найлегше! Хоча це неправда, йому плювати важко, важка кривава слина не може відірватися від губ і стікає по підборіддю.

Я витираю її. Витираю змішану зі слиною кров, призначену для мене. Не потрібно плюватися. Ви повинні вийти звідси, а один ви звідси не виберетеся. Напевно, вам міг би допомогти Роберто, але, мабуть, ви, як і матінка, з ним більше не знаєтеся. Нехай так, але є я. Мене-то ви знаєте, адже я ваш син. Від цієї думки («адже я ваш син») я червонію, червонію від ненависті. Мене знову охоплює страх. Не впадай у відчай, таточку, це було не важко, не бійся, тепер уже все гаразд, ці скоти (все одно буде все гаразд), ці скоти думали, що можна нас перемогти, думали, що можна тебе зламати, шантажувати, вони, гади, думали, що все тут у їхній владі, включаючи тебе! Ні, таточку, до тебе вони не дотягнуться!

Він намагається плюнути, я чекаю, витираю слину.

Я не зрозумів, чому вони одразу не відпустили батька. Для проформи він повинен був там пробути ще день. На міліцейській машині Роберто довів мене до повороту на Чобанку.

— Далі дійдеш пішки. Матері можеш не розповідати. А втім, справа твоя.

Коли батько хотів на мене плюнути (відчуваючи огиду до своєї слини!), він сказав одне дивне слово: гівноміс. Такого я не чув, не читав, мене воно вразило. Гівноміс — тобто я.

— І відтепер ти будеш ним до кінця своїх днів.

— Де ти був?

— У школі.

Такого ляпаса, якого мені вшкварила тоді мати, я не пам'ятаю. У нього, здається, були вкладені всі ляпаси, які вона коли-небудь збиралася, але не вліпила мені, не кажучи вже про те, що було далі: вона була мене спочатку рукою, кулаками, шваброю; захищатися я навіть не намагався, прикривав тільки голову. Я не плакав, я не виправдовувався, не благав її. При цьому вона викрикувала жахливі слова, була не в собі, біла мене, колотила, доки вистачало сил, була якоюсь невідомою істотою. Вона була дуже сильна, як ніколи у своєму житті. Після цього епізоду мамочка тільки слабшала.

Я задихався, я теж утомився. Було боляче, до таких побоїв я не звик і з цієї причини не міг навіть радіти, що побоями цими якимось чином встановлюється таємний зв'язок між мною і батьком. Забравшись у ліжку, я відчував у всьому тілі свинцеву тяжкість, начебто весь день ганяв м'яча. Або допомагав батькові. Молодший брат і сестричка, присівши біля ліжка, погладжували мене. Я заснув легким сном.

187

На ранок, ледве я прокинувся, мені в горлянку вчепився страх. То був не той страх, з яким я був знайомий. І вчепився він навіть не в горлянку, а гніздився десь у шлунку, в легенях, у серці. Здавалося, він стрясав, роздирав усе нутро, я задихався, мені не вистачало повітря, всього мене повільно заповнювало прозоре, кришталево-чисте страшне почуття провини. Щось на зразок захоплення, але з похмурим зворотним знаком. Я відчуваю, що боюся не когось або чогось — боюся всього.

Такого ще не бувало: я відчуваю огиду до себе і страх перед Богом.

До цього у нас з Ним було все в порядку. До цього мені здавалося, що у боротьбі між мною і Господом Господь Бог на моєму боці. А тепер я боюся, коли Він запитає: що ти зробив? І боюся, що Він зовсім не запитає мене ні про що. І ніхто. Ні про що. Я раптом починаю боятися *всього*, тому мені це *все* видається страшним; страшний Бог, незрозуміло, що Йому від мене потрібно, а можливо, ще страшніше — не Бог, коли нікому нічого не потрібно? До кого ж тоді звертатися?

Є Бог чи нема Його, але я залишився з Ним один на один. *Deus semper maior*¹, повторював я про себе. Це раніше ми перебували з Ним у благодушних і не надто зобов'язуючих відносинах, відносинах бартеру — ти мені, я тобі. Мені здавалося, що коли я буду вести себе добре, тобто допомагати матусі (прополка та інше), не буду битися із сестричкою і братом, а якщо вже буду, то лише у виключно обґрунтованих випадках, і, коли потрібно, буду допомагати священику на вівтарі, то Він у мене в руках. Я думав, що так воно і має бути. Що Він буде танцювати під мою дуду, тому що грати я буду ту музику, яку велить грати Він.

Я став молитися — про себе, щоб ніхто не побачив. Але ніхто й не бачив. Навколо мене не було нікого. Нікого. Заплющивши очі, затиснувши рот і весь зіщулюючись у грудочку, я почав благати: Господи, допоможи, змилуйся наді мною!

¹ Бог завжди вищий (лат.).

Змилуйся наді мною. Ці слова самі прийшли в голову, точніше, мене наптовхнуло на них пронизливе, у кожній клітинці тіла, почуття провини, здивована паніка, що схожа на біль; я зрозумів, що слід не просити, не клянчити, як раніше, попередньо заробивши очки, що дають на це право, а, відкинувши всілякі роздуми, молити. Благаю Тебе, не мсти мені, не спокушай, не насилай на мене випробувань, щоб дізнатися, як я поведусь в біді і чи знесу удари. Я обіцяю, що зроблю все, щоб зрозуміти Тебе.

Ну от, я знову торгуюся.

На мене накочують хвилі тремтіння, спеки і нудоти, все тіло горить. І раптом несподіваним і приголомшливим одкровенням мене осіняє, що мені ніхто не допоможе, крім Нього, ні батько, ні мати, ні Роберто, ні брат, ні сестра — тільки Бог. А мені-то здавалося, що це я допомагаю Йому, регулярно буваючи в церкві. І якщо Він не допоможе, то так і доведеться жити в цьому нудотному мороці. Але як я можу в нього вірити, якщо Він не такий, яким я Його уявляв? Однак що робити — я повинен вірити, інакше як жити? Але чи вірю я в Нього, тому що вірю або тому лише, що іншого виходу немає, та все інше було б ще гірше? (Таке моє найнезабутніше враження від спілкування з Богом, і сталося це 7 листопада року 1956-го.)

Я прийняв рішення, що кожного ранку буду тепер прокидатися зі словами: «Змилуйся наді мною!» Щоранку нехай це буде моєю першою фразою. Першою думкою мого серця, що злітає до Тебе: «Господи, змилуйся наді мною!» Я протримався досить довго, але в кінці листопада уроки фізкультури перенесли на восьму ранку, і тоді першою ранковою фразою стало: «Де мої кеди?»

Де мої кеди? Господи, змилуйся наді мною!

188

Спочатку я перед школою кожного дня заходив до храму.

— Щось сталося? — через кілька днів запитав мене священик, якого добре знали і мої батьки. Звали його отець Жігмонд, але всі чомусь називали його Жігі-бігі. Навіть мамочка, яка від такої фривольності завжди густо червоніла.

— Я просто зайшов помолитися, — сказав я і теж густо почервонів.

Він ласкаво глянув на мене, кивнув:

— Гріх творить віру. — І погладив мене по голові.

189

Таким самим рухом мене погладив по голові батько, коли повернувся на третій день додому — у картатій сорочці, в розбитих окулярах і з дивними змінами на обличчі й прекрасному чолі.

Я не смів підвести на нього очі. Потім усе ж підвів і подивився на нього. Дублер мого батька, подумав я, бо завдяки дядькові Потті ми вже знали, що таке дублер.

— Упали, — відповів батько на простодушне запитання мого братика, — впали, — сказав він і, знявши окуляри, покрутив їх у руках. Змучене обличчя його перетинали впоперек три паралельні борозни. Не сердься на мене, татусю.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

190

Перший клас я закінчив у Чобанці. Я жив у тітки Ірмі, пив каву та переливався книги з готичними літерами, потім ми повернулися до Будапешта, і в мене, нарешті, з'явилася окрема кімната. У родині її називали газовою камерою; через якусь дивну причину туди вліпили газовий лічильник, а у принципі немає газового лічильника без витоку газу, тому вільний простір моєї кімнати завжди огортав легкий характерний запах. Але ця кімната не була якимось далеким лігвом, навпаки, з неї можна було потрапити до ванної кімнати, і взагалі, вона об'єднувала всі безлюдні та недоступні закутки.

З боку «дорослої» кімнати до моєї стіни прилягав білий цегляний камін. Над моїм ліжком була дірка з решіткою, звідти могло йти тепло або холод. А тепер складалося враження, що через газ навмисне створюють протяги.

Ця ромбоподібна решітка була схожа на ту, яка стоїть у кабінках для сповіді. Я сповідався.

Багато чого чулося мені ночами, але нерозбірливо.

Наша мама, достоту Пенелопа, все життя в очікуванні, все життя чекала на батька. Ми теж приєднувалися добровільно-примусово до цього чекання, яке було наче непевність, істерія, образа, ненависть, що плавно переходить у хвилювання, і хвилювання, що перетікає в страх. Вона жила в підозрах, і вони її годували. Ми залишили її в очікуванні, а самі пішли спати, позаяк молодому організму потрібно багато спати.

Вночі прокидатися не доводилось. Точніше не завжди. Ці звуки: шепіт, який проходив крізь залізну решітку, нерозгадані слова, стихшений плач, чоловічий плач, хляпання дверима — усі ці звуки легко сприймаються за сон, за дитячу уяву та фантазію.

191

Правда, одного вечора до моєї сповідальні увірвалися такі звуки, яких не вигадаеть у жодному сні; все було настільки нереальним, що одразу викликало довіру.

До батька навідався імператор.

Один з Габсбургів навідався до нас пізно ввечері під псевдонімом Мюллер.

— Мюллер, — посміхався син останнього короля Угорщини.

— Ваша високосте, — чув я голос батька.

Чого хотів принц, неможливо було знати. Він провідав свою вірну країну, вірну родину, вірнопідданого (син вірнопідданого також вірний). Розпитувався. Вони завжди розпитуються. Замасковані князі в нашій родині — це вже традиція; з обличчя батька можна було прочитати, що залишилося від високих сановників того прохолодного, темного вечора.

Охорона також з'явилася: у сіро-зеленій австрійській формі, з різкими (ну, для наших західноєвропейських носів, різкими) парфумами. Моя газова камера теж втягла в себе цей королівський запах. Ці однакові чоловіки весь час перешіптувалися, голосно перешіптувались і перевіряли: перевіряли жалюзі — чи вони добре закриті, вони навіть затягли штори, ходили, затягали, виглядали з цими показовими жестами, наче секретні агенти в німому кіно. Вони так усе винюхували в хаті, наче вона їм належала, чи якби в них на те був наказ згори.

Моя мати теж шепотіла (тільки батько та принц говорили нормально) і всіляко клопоталася, принесла кави, перебігла у ванну кімнату, аби принести свіжого рушника та намалювати губи помадою. (Батько вважав, що вона аж занадто розпиналася.) І раптово не мама, а саме батько згадав про нас і попросив гостей поводитися тихо, аби нас не розбудити, — він за нас хвилювався.

Все закінчилося за півгодини, батько випровадив Габсбурга з його почтом, а мама, наче підліток, запитала:

— Що це було?

— Nicht der Rede wert, — навіть не варто про це говорити, — змучено відповів батько, все ще не повернувшись до рідної мови.

192

— Привіт, Маті, привіт старий! — зрадів Юсуф Тот, паркетник, легальний пережиток минулого, представник приватного сектора (тепер режим міг дозволити собі й таке), який грав колись за лівого хавбека у сільській команді батька; Юсуф з підкресленою гордістю говорив батькові «ти»; цим привілеєм він користувався вже не менш як років двадцять, першим у своїй родині, хоча ми (їхня і наша родини) прожили в одному селі не одну сотню років.

— Як справи, старий?

Мій батько вирішив не темнити. І тому Юсуф (що колись навряд чи було можливо) поплескав його по плечу, ніби вони разом свиней пасли (це, втім, відповідало дійсності, строгі педагогічні принципи бабусі нагадували графським дітям і це: «Один пасе свиней, другий їх тримає, а третій — сам свиня»), і запропонував свою допомогу. У душі його стрепенулася не пам'ять селянського роду, хоча на їх відносини все ж падала тінь прикрашеного грифоном фамільного герба, мовляв, а може, і стане в нагоді, коли світ повернеться у звичну колію (він знав не гірше за інших, що ніщо і нікуди не повернеться, що ніщо і ніколи тут не продовжується, а щоразу починається заново); свою допомогу він запропонував не з таємного куражу, не з раптової хоробрості, ось, мовляв, він, нинішній приватник і колишній хавбек Юсуф Тот, плювати хотів на все це сьогодні, на мішуру нинішню, як-не-як, а сьогодні — це все, що знаходиться навколо нас, і плювати на нього просто немає звідки.

Юсуф насамперед був звичайним громадянином, шматочком того специфічного угорського місива, яке тут залишилося після всього («вже ганяла-ганяла тут політика людей, так ганяла, що перебили зрештою весь кавовий сервіз на дванадцять персон»); беручи батька на роботу, він ризикував, але не дуже, зате ризик компенсувався можливістю платити батькові менше, ніж справжньому пролетареві, — графи з цієї точки зору були рентабельніші.

— Ну так що, домовилися? — Вони потиснули одне одному руки.

Про що вони домовилися, так він до кінця і не знав, та особливого вибору в нього не було. Помічник паркетника встає о пів на п'яту і, зваливши на горб циклювальну машину, вирушає готувати для майстра фронт робіт. Спочатку батькові дозволялась деяка незграбність, і дозволом цим він безсоромно користувався: перепалював в електромоторі щітки, регулярно ламав якісь рейки і частенько ступав ногою у відро з лаком. Однак коли він розвалив акуратно складену піраміду заздалегідь підготовлених і підібраних паркетних клепок і спробував, як міг, на око, скласти все як було, його друг Юсуф не витримав, він заявив, що це, чорт забирай, робота, а не богадільня.

Батько з німим смутком поглянув на свого благодійника.

Юсуфу безпорадність цього погляду перевернула душу. Він і не підозрював, що біда така серйозна. І будучи людиною по натурі доброю (добрим коротуном), а це слід розуміти так, що зло, котре в ньому все ж таки було, без причини він у хід не пускав; Юсуф став заспокоювати мого батька — гаразд-гаразд, усе обійдеться. Насправді він заспокоював самого себе — аж надто раптово залежність і незахищеність батька постала йому у всій своїй непривабливій людській оголеності. До такого він був не готовий.

Мало-помалу батько все ж таки став справжнім паркетником. А потім, оскільки Юсуф змінив роботу, почалася епоха пластмаси, точніше, виготовлення пряжок і гудзиків. Тоді батько почав перекладати, спочатку тільки з німецької, потім з англійської, французької, потім також на німецьку, і на англійську, і на французьку, а там — як доведеться, з будь-якої мови на будь-яку, працюючи, спершу під псевдонімом — інакше не дозволялось, а трудова книжка, яка давала бодай деякі гарантії безпеки, тим часом лежала у паркетника, у старого хавбека. На те він і старий приятель, щоб можна було на нього покластися.

193

Життя батька увійшло в більш нормальну колію. Не в нормальну, а всього лише в більш нормальну, бо головною проблемою все очевидніше ставала саме ця відмінність, і взагалі — що таке сама ця колія. Адже, напевно, все ж важче витримати те, що ми можемо витримати, ніж те, що витримати неможливо, бо в першому випадку потрібно питати у себе, що я витримаю, у другому ж, коли нам доводиться витримувати неможливе, питання це навіть не виникає — і так спокійніше: твоя справа тільки витримувати.

Ось тоді-то мій батько став справді самотнім. У моїй пам'яті він таким і залишиться назавжди — батько сидить за письмовим столом і друкує на машинці. Стук машинки розноситься по всесвіту, заповнюючи кожен його закуток, сягає найвіддаленіших його куточків і прихованих западин, цей страшний, невблаганний стукіт швидше нагадує якісь астматичні хрипи

і стогони, ніж розмірені звуки працюючого механізму; в цьому стукоті — визнана поразка, захлинається плач і благання, якими повниться весь створений світ, ось воно — останнє повнозвучне слово батька — цей жахливий, жахливо фальшивий, понівечений, вульгарний, дурний, що лякає, заупокійний звук, в якому поєдналося все: безсилля, унікальність і повнота буття.

Справжнім була не та самотність, яку він відчував тоді, на баштані, коли він, як рівний, мужик серед мужиків, стояв, очманіло втупившись в об'єктив, — а це, теперішнє. Як і в усій країні, у нього не було нічого, крім сьогодення, і до цієї самотності він ніяк не міг пристосуватися, до цієї історичної самотності, яка підступним чином стала його долею, яка була скроєна Господом, немов кравцем, який зняв точну мірку, особисто для нього, і коли він заглядав у цю свою самотність, наче в дзеркало, котре пожирає все і вся сьогодення, то бачив у ній віддзеркалення чоловіка сорока років, якого немає ніде, який ні до чого не прийшов, а якщо він і є, то — навіщо?

З цією його самотністю ми нічого не могли вдіяти. Жоден з нас. Нічого. (Взяти, приміром, мене: як же я набридав йому!..) Бачити себе у дзеркалі йому було не по собі, краще годинами простоювати в напівтемряві винного погребка, це було приємніше.

Письмовий стіл, безперервне стрекотіння друкарської машинки та кислуватий морок погребка — і все.

194

Після того як Марія-Поліксена-Ержебет-Романа — у просторіччі Мія — попросила (й отримала) еміграційний паспорт, час від часу вона звалювалася на нас з Відня (мета поїздки — відвідування родичів). Гостю радіють, як відомо, двічі: коли він приїжджає і коли їде. І ми раділи, коли вона приїжджала, хоча для нас це було додаткове навантаження: ми повинні були знову розігрувати із себе хороших братиків з акцентом на вихованість, релігійність і успіхи в навчанні. Усе це ми робили скоріше за звичкою, ніж за натхненням, але кислих мін при цьому не зображували, за що мати була нам — несподівано — вдячна. Річ у тому, що візити тітоньки були в деякому сенсі контрольними і для батьків: чи гідно тримаємося ми на ворожій території, чи стоїть ще твердиня. Це викликало деяке напруження, бо нагадувало батькам про речі, про які вони і хотіли б, і не хотіли згадувати. Батько, якого це стосувалося в першу чергу, тут же переходив на наш бік, роблячи вигляд, що він «нікому нічого не винен» і «після нього хоч потоп». Щодо збереження форми родина мого батька, будучи самою формою, відатними здібностями не відзначалась, оскільки не вміла поглянути на справу збоку. Збереження як завдання дісталось на долю матері, і з завданням цим вона справлялася як належить. Як годиться — сміливо, тремтячи від страху, не відступаючи. Що всі інші сприймали як належне.

Зі сліпоти тітки Мії жартувати, як ми жартували з бабусиною склерозу, було неможливо. Над бабусею ми від душі і довго знущалися, мати при цьому ніколи нас не осмикувала, і ми вважали — зовсім помилково, — що мовчання її — знак згоди.

— І як вам тільки не соромно! — говорила вона нам потім зі сльозами на очах. Але нам не було соромно.

— Нехай Богу буде соромно! — шепотіла нам сестричка, але ми думали, що це вже занадто, і злякано на неї сичали.

У сліпоту тітки Мії ми не дуже-то вірили й не сміли наставляти їй ріжки навіть за її спиною. Присутність тітки Мії взагалі благотворно впливала на наші манери, і коли вона їхала до Відня, який у ті часи був від нас таким же далеким, як, скажімо, Місяць, то після неї залишалося саме це — облагороджені манери плюс радість, що гостя нарешті поїхала.

195

А ще — належні іноземним візитерам купони. Закордонні родичі зобов'язані були купувати купони, використовувати які вони могли лише в кількох обраних — в основному будапештських — фешенебельних ресторанах. Це правило обійти було неможливо, навіть якщо гість такий, як Марія-Поліксена, отримував ліжко і дах у сім'ї родичів.

— Догоджає і обдирає, — із задумливою усмішкою, перераховуючи купони, наче величезні мільйони, сказав батько. — Огидна у нашої країни традиція — плазувати перед іноземцями й грабувати їх. — Батько казав це таким тоном, ніби він сам їх і грабував.

Як би там не було, грабіж уже відбувся, на нашу долю залишалося зняти пінку з поклону. «Собрать урожай», як учили нас у школі на уроках російської. Не пропадати ж купонам. Ніколи я не бачив батька таким сліпучим, сильним і благодушно-веселим, як під час цих недільних нелегальних (або, як він ще називав їх, партизанських) сімейних обідів.

— Also! — уже зранку віддавав наш батько команду. — Auf, auf zum frohlichen Jagen, kleine — вперед, дітки, на веселе полювання!

Під час веселого полювання говорити, точніше навіть — розмовляти, дозволялося виключно німецькою, в цьому і полягала геніальна у своїй простоті ідея збору врожаю: ми видавали себе за іноземців. Чи було це небезпечно, не знаю; напевно, не дуже. У принципі, може, й було, але не було принципів, а в такій ситуації все що завгодно могло мати які завгодно наслідки — у принципі, світ, в якому ми жили, починав ставати вельми і вельми практичним, принципи більше не керували практикою, але — на практиці — все-таки постійно їй погрожували. Ми обманювали державу, що при соціалізмі вважалося смертним гріхом, але цей соціалізм відрізнявся саме тим, що про смертні гріхи він нічого не знав. Коротше, проблему можна було вирішити, прочитавши пару разів «Отче наш». (При тому, що в кістках ще позначався недавній розгул оскаженілої інквізиції...)

До речі, церква теж по-своєму пристосувалася до цього ані доброго, ані поганого життя. Парафіяльний священник зовсім не зрадив, дізнавшись, що мати, єдина з батьків, записала нас у школі на заняття із Закону Божого.

— Шановна пані...

— Не називайте мене так!

— ...Не варто дражнити гусей, ви мене розумієте?

Мати його розуміла і водночас не розуміла.

— А священик має рацію, — сказав батько, — лайну ляпаса не вліпиш.

У купонні неділі всі ми були втіленням свободи. Таємним вільним суспільством. Щоправда, для цього ми повинні були не бути самими собою. Але нам було все одно, ми з гордим виглядом заходили, наприклад, у «Карпатію» — чого вже тут розмінюватися на дрібниці.

І назустріч нам... назустріч нам виповзав похмурий, убогий, нещасний... ні, не офіціант, а трудівник громадського харчування, ганьба професії. Тупцяв похмуро і з жагою нам помститися — у даний момент тільки ця жага хоч якось зв'язувала його з ресторанною справою, — але, перш ніж він встигав зігнати на нас всі свої негаразди, ініціативу перехоплював батько, який, ніби на крилах, вривався в зал, поли його піджака роздував весняний вітер, наче мантію.

— Grüß? Gott!¹ — на весь ресторан кричав він, і ми зі сміхом відлунили:

— Грюссі готт, грюссі готт!

Чого варто було саме це слово «Gott»! Навіть мати, посміхаючись, повторювала його, як відлуння: готт, готт. Ім'я Господнє звучало не пошепки, ніби випадково зірвавшись із язика, — аби хто не почув, але щоб до Бога все-таки долетіло, — а на весь голос, відкрито, зухвало. Ми ще й до столу зухвало не підійшли, а наш батько вже легалізував Господа, зробив його буття цілком природним. Причому зробив, ніби між іншим, без натужного героїзму католицького опору (неіснуючого), не сміливо і не боязливо, а з веселістю віри, незаперечно.

Будапешт тоді був уже містом, що зникало, втрачало пам'ять, десь наче раптом розчинилося, — незрозуміло було, де воно, звідки з'явилося, куди прямує. Але кілька ресторанів, трохи бочком, непомітно відставали від міста і людей; «Карпатія» була водночас і нагадуванням про втрачене, і вульгарною самопародією, яка вже ні про що не нагадувала, а тільки тикала людину носом у сумне сьогодення.

Однак свобода породжує свободу. І у наближеному до нас убозтві раптом прокинулися і вчорашні, і сьогоднішні рефлекси. З одного боку, рефлекси офіціанта, який, нехай і не всіх без розбору, але найбільш значних, особливо важливих гостей, відразу ж зауважує, і всередині у нього починають дзвеніти дзвіночки, срібні дзвіночки снобізму і завзяття, забуті, придушені ним самим, відгомони професійної гордості та гідності, але, з іншого боку, пробуджуються в ньому і рефлекси жалюгідного породження нової епохи, пробуджується хам, злодюга і дрібний шахрай, який помітив на горизонті потенційну жертву.

Почувши німецьку, він, можливо, і не схопився б так прудко — хіба мало вештається тут німчури гедеєрівської, гутентагів другосортних, вже краще чехи, празькі панове-пивохльоби! А гутентагам цим треба відразу давати відворот, фідерзейн, завітайте у самообслуговування! Але тут, мама рідна, тут зовсім не гутентаги завітали, а справжні, натуральні куми-австріяки, камон еврїбаді, хоча піджачок на австріяку міг би збити з пантелику і досвідчену людину, аж надто схожий на продукцію швейної фабрики «Червоний Жовтень», м-да, ось він, Захід, рафінована простота, начебто те, та не те, судячи з піджачка, цей тип і угорцем міг би бути, сьогоднішнім, сучасним угорцем,

¹ Привітання німецькою.

але — хода, енергія, весняне розвівання піджака, так можуть входити лише іноземці, сьогоднішній угорець або кволий якийсь, піджак на ньому як на вішалці, ніби впалий осінній лист, або — новий, з грязі в князі, пан, на якому і піджака щось не видно, тільки пиху, тільки гонор, до дверей-вертушки його мало не під руку проводжає шофер; а цей — який лоб, який череп, такі тільки за Лейтою народжуються, і ось він вже розкланюється перед нами, біттешон, прошу, голубчики, прошу, бітте плац, найкраще місце, комен зі, ось сюди, Фері, бляха, жваво тягни меню!

— Vati! Vati! Was bedeutet Feri pliaha?!

— Перебір, — сичить до нас «під партою» батько.

196

Господь створив мого брата дуже гостинним. Він любить людей, навіть якщо і не без інтересу, страшенно любить з ними балакати — будучи ще дитиною, він вештався вулицями і, як дорослий, зупинявся, аби побалакати із сусідами, — він володіє мовами, завжди чогось хоче, завжди має щось на думці. Так він одного разу потрапив працювати у готель. Він підіймався кар'єрними східцями, як належне, від ліфтера до порт'є. Не головного, та все-таки. Це вже щось. І відповідально також. Позаяк, коли двоє чоловіків з'явилися у кабінеті директора, його теж покликали, на що замдиректора дуже здивувався.

— Ну, товаришу, так тримати, тут товариші хочуть з тобою побалакати.

Слухав і слухав мій брат слова товаришів, які самі по собі були правильні, не дуже погрозливі, краще сказати, спокійні, що має статися, те станеться, не дуже цинічні, інколи вони говорили дуже прямолінійно, вважаючи, що мій брат знає такі речі, як, наприклад, душева кімната, куди поселяли західнонімецьких мисливців і яка отримала свою назву від душевих розеток з умонтованими в них «жучками», через які прослуховувалася кімната; отак слухав мій брат цю нудну промову про свій новий пост та нову відповідальність («тупі вівці і про тебе робили помітки — думали, я на це куплюся»), і не зважаючи на свій практичний розум, він одразу зрозумів, що навіть якщо це і виглядає інакше, та товаришам зараз потрібно усе, їм потрібне все його життя; він почухав голову, не хотілося йому віддавати їм усе своє життя, але йому так подобалося там працювати, він відчував, що його поважають, відчував, як зростає його влада, котрою він із задоволенням користувався, вважаючи, що він створений для влади, що йому не зірве від неї дах, а, навпаки, він користуватиметься нею з розумом.

І тоді він посміхнувся.

З'явилася посмішка й на обличчі замдиректора, та й щось схоже на посмішку змінило обличчя товаришів. Усі замовкли. Четверо усміхнених чоловіків. І в цій тиші обізвався наймолодший, більше схожий на підлітка, ніж на чоловіка.

— Шановні панове воєнні! А йдіть ви на три веселі букви! — із цими словами не граф, а справжній коридорний, вклонився і вийшов.

¹ Тату, тату! А що означає «Фері бляха»? (Нім.)

— Товаришу... — пробурмотів збентежено замдиректора.

Вони не погналися за ним; відпустили. З готелю йому довелося піти (він шкодував, йому там подобалося).

197

Завдяки цим купонним вилазкам батьки наші на практиці могли переконатися в користі вивчення іноземних мов. А ми і не пручалися, базікали що-сили, тим більше що у батька не було можливості нас поправляти. Зазвичай він поправляв усіх: коректно, ввічливо і невблаганно. Організм його, мабуть, не переносив неправильної відміни. У нього починалася жовтяниця. (Чи це від випивки? Жарт.) Не щадив він і маму, оскільки справа була, власне, не в ній, а у відміні. І тепер він, із лиходійської пихою, розгулював у темному лісі всіх цих *der, die, das*, не боючись заблукати.

Найкозирнішою картою в цьому дійстві були, зрозуміло, ми, діти. І, чесно кажучи, головне тут — не знання мови, а штани. Батьки, вбираючи нас холодним вітряним березневим днем у шкіряні штани, поціляли в яблучко.

Шкіряні штани — річ дуже специфічна і здоровому угорському духу, в тому числі й нашому, спочатку чужа, підозріла. Але зате, подібно до плаща з болоньї або, скажімо, джинсів, — західна штука. Шкіряні — так шкіряні — джентльмен не звик дивуватися. Хоча з якого дива я повинен почувати себе нащадком якого-небудь баварського фермера, від якого тхне гноєм?

Коротше, ми їх носили. І треба сказати, що справжнє своє «я», усю свою індивідуальність шкіряні штани проявляють, коли їх носять. Бувають вони двох типів — гладенькі і шорсткі. Мій братик був володарем гладеньких, я — шорстких, ну а щодо сестрички вже не пам'ятаю — пам'ятаю тільки, як забавно стирчали з цих штанів її тоненькі, ніби павучі лапки, ноженята. Описувані штани мають одну чудову властивість — не брудняться. Цього вони не можуть, це не їхня філософія; якщо бруд на матерчатих штанах виглядає просто скандалом, на джинсах — через якийсь час — ілюзією бруду, то тут це благородна патина. Яка солодка насолода — прилюдно і з повним правом витирати брудні або навіть жирні руки об штани!

— Так прийнято! — затикали рот ми матері, при цьому посилаючись (генеалогічно не зовсім коректно) на австрійську гілку родини. І штани з часом дозрівали. Час, що втілювався в красу, — ось що таке шкіряні штани.

Проїдання купонів вважалося моральним обов'язком («не отим же залишати!»), тому вибирати доводилося найдорожчі страви. Спочатку ми відчували себе незручно — джентльмен не розглядає правий бік меню...

— Якщо тільки, — підносив палець батько, — він не має проблем з ліквідністю! Але це проблеми тимчасові!

...Зрештою нами оволодівало невідоме солодке відчуття: запаморочення від багатства. Нічого подібного ми раніше не відчували, але звикли досить скоро. Багатство, як і бідність, швидко засвоїли ми, накладає на людину обмеження, і ми, наприклад, не могли замовити овочевий гарнір без м'яса, а, скажімо, тільки оленину на рожні, що, зрозуміло, зачіпало нашу незалежність — ну й добре, нехай зачіпає! Батькам ми дали зрозуміти, що коли вони через якісь принципові міркування ще не вирішили, що багатим бути краще, ніж бідним, то для нас це питання зрозуміле.

Вирішено було навіть жаб'ячі лапки скуштувати!

Я був цілком за, брат категорично проти, сестричці було до лампочки. Ми навіть пісеньку згадали підходящу, але оскільки вона була не тією мовою, нам веліли замовкнути.

— У Вірагів світло в хатинці, смажать жабок на гостинці — ту-ру-рум, ту-ру-рум, ту-ру-рум, шурум-бурум!

Ми-то думали, що ці Віраги бідні. Пісня ж, як-не-як, — народна!

— А жаба-то тухла, — докинула раптом сестричка, як дитинча з анекдоту, якого до п'яти років вважали німим. Ми потягнули носами — і правда. Із цим змушений був погодитися навіть батько, для якого несвіжих продуктів узагалі не існувало, він із задоволенням поглинав залишки вчорашньої-позавчорашньої їжі, перестояні соуси, скисле молоко і підозрілі яйця. Щодо яєць у матері була тверда думка: неістівне не тільки протухле яйце, а й те, яке під підозрою, що воно несвіже.

— Усе правильно, воно має бути не лише ідеальним, але і, як дружина Цезаря, поза підозрою, — посміхався татко і пожирав підозріле яйце. Яйця він їв щоранку і мав на те повне право, оскільки холестерину тоді ще не існувало.

Жаб'ячі лапки, бідолашні, смерділи. Можливо, в ресторані зіпсувався холодильник, знаменитий «Саратов». Удома в нас теж стояв «Саратов», гримів він, як трактор. Але яке значення має гуркіт, говорив батько, коли головне в холодильнику — холод, щодо холоду російські хоч кому дадуть сто очок уперед. Мати тільки знизала плечима. Відстала жінка — в душі вона виступала за «Бош». Можливо, що холодильник тут був ні до чого, і жаби — з революційних, а може, контрреволюційних міркувань — протухли самі, лише заради того, аби зіпсувати добру репутацію соціалізму.

І мети своєї вони досягли.

Наша мати, як завжди в таких випадках, хотіла б обійтися без скандалу, але цього не хотів батько. Пізніше, вдома, ми з братиком безуспішно репетирували той легкий і водночас вагомий, елегантний і загрозливий, нібито нічого не значущий і водночас нищівний жест, яким татко покликав офіціанта і кинув йому якісь слова, після чого той з роздратованою і переляканою міною помчав геть і незабаром повернувся у супроводі товстої і солідної людини.

Батько, сидючи у незворушно царственій позі, тримав паузу. Ми принишкли, побоюючись, як би татко не вийшов з ролі. Він підморгнув нам. Мамочка нервувала, що передалося і нам, не беручи до уваги сестричку, цікавість якої завжди витісняла всі інші почуття.

— Це виключено, mein Herr, — ще здалеку затряс головою товстун. Він справляв враження людини, яка звикла керувати, з тієї породи людей, із якими краще не зв'язуватися. Але що батько наш з тієї ж таки породи, ми бачили вперше. — Абсолютно виключено, mein Herr! — По-німецьки він говорив досить пристойно і тепер чекав відповіді батька. Ми — немов у кіно, дивимося крутий бойовик. Наш герой стикається з гідним противником, із справжнім махровим мерзотником, вони дивляться один на одного впритул, у нас від хвилювання перехоплює подих.

Батько елегантним жестом вказує на земноводних. Ворог спокійно оглядає жаб (мій братик, кретин, починає колупати свою у своїй тарілці виделкою, мати шльопає його по руці) і дивиться запитально на батька:

— Nun ja?!¹

— Nun?! Ja?! Ви ще питаєте?! — закричав батько і, здвигнувши стільцем, від'їхав від столика; усі повернулися в наш бік. — Це все, що ви можете мені сказати, nun ja?.. Це все, що може метрдотель, чи не так?.. фешенебельного, чи не так?.. будапештського, або це не Будапешт?.. ресторану... відповідальна особа... знавець своєї справи... справжній гурман, чи не так?.. чорт забирай, що там було на початку фрази?!

Наш батько лютував, використовуючи вульгарний віденський діалект, так що навряд чи хтось зрозумів хоч слово з усієї його арії. Запала мовчанка, і він повторює свій легкий жест:

— Вауля, der Gstank! Смердить!

Мерзотник з величезною обережністю, немов сапер до міни, наближає до носа тарілку.

— Nun ja? — усміхається батько.

— Перебір, — вірний син свого батька, зітхаю я (стусан у бік від матері).

Вирішивши не перекривати противнику шлях до відступу, батько задоволено кивнув, почувши від метрдотеля, що той не знаходить у продукті ніяких вад, але, зрозуміло, просить вибачення у гостей, на що батько кивнув ще більш задоволено.

— Подарунок адміністрації, — просичав метр і звелів подати нам рагу із залайських раків з кропивою підливкою. Цим жестом він мало не виграв поєдинок, залишивши нас із нашими купонами, але батько тут же замовив шампанське.

— Радянського, друже мій, бо радянське — найкраще, чи я помиляюся? — І він підморгнув офіціантові, який відповів йому таким кам'яним виразом обличчя, що кам'янішого навряд чи існує.

Перемога! Це почуття передалося всім нам.

— Тільки не захоплюйся, Маті, — час від часу спохвачувалися мати, але сама теж трохи випила.

Наприкінці обіду, вже після кави, батько із заклопотаним виглядом підкликав офіціанта, той догідливо підскачів, про себе проклинаючи його, — адже тухлих жаб повісять на них, рознос буде дикий, але до догани справа, звичайно ж, не дійде.

— Jawohl, Herr Doktor! — Тут явно вчувався вплив Відня, де «Herr Doktor» — будь-який чоловік, а вже в окулярах тим більше.

— От що, друже мій, настав момент, коли обов'язково потрібно чогось випити.

— О-о! (Матуся.)

— Nicht «о-о», — і батько кинув на матір такий фантастичний погляд, що та одразу про все забула, точніше, відразу все згадала, згадала того далекого стрункого юнака, побачивши якого тремтіння охоплювало її ноги. — Словом, друже мій, пляшку доброго коньяку, але тільки цієї ж миті. — І ляснув гарсона по дупі, як коняку, пішов, мовляв, пішов! — Влупимо по коньячку, — сказав він і, зітхнувши, ще раз глянув на матір. Та, остаточно забувши про суворість, у тому числі й мовну, виявила готовність влупити. Або хоча б пригубити чарочку.

— Пригубити, голубонько.

¹ Що таке? (Нім.)

— І я, я теж хочу пригубити! — заверещали ми.

Ну а добрий коньяк вимагає, як відомо, і доброї сигари.

— У цій справі, друже, ми можемо розраховувати тільки на Кубу, оплот світової революції! — Він мрійливо приплющив очі. — О, ці жирні велетенські стегна! На яких ці солодкі баби-кубинки, ці грандіозні тітки, скачують сигари! І не сумнівайся, друже, аромат, цей унікальний аромат кубинської сигари — звідси, від цих приголомшливих стегон! — Асортимент виявився напрочуд багатим, і батько, попіжонивши трохи, зупинився на «Inter Muros Grandioso», улюблених сигарах Фіделя Кастро. — Взагалі, Фідель цей — моток, далеко піде. Ein Mörder¹. Inter Mörder Grandioso...

«От сука, ще й знущається! Та ти сам-то хто? Кого ти тут із себе удаєш? Теж мені фраєр знайшовся, фараон єгипетський!.. Гадаєш, я не розумію, що ти лопочеш? Випендрюєшся, провокуєш тут весь час! За яким правом? Бо в тебе, бляха, грошей навалом, а в мене ні греця? Ну і що з того? Що ти мені тут мізки компостуєш про росіян та про Москву, про оплот світової революції, ніби я ідіот останній? Мені ці росіяни разом з Москвою до ліхтаря, точніше, не до ліхтаря, позаяк вони сюди будуть бабки гнати, їм так дешевше обійдеться, не стріляти ж весь час, годувати нас будуть вони, а не ви, мудаки! Де ви були у 56-му? Та ніде! Хрін знає, де ви тоді були! Австріяки? Які ще австріяки? Та нема давно ніяких австріяків і угорців немає! Що значить австрійці? «Рапід» і «Аустрія», чи що? Колись були та вивітрились всі, я знаю, ми проходили, 150 років під турками, 400 років під Габсбургами, от і все, бля, але я на тебе, мудака, не серджуся, пообідати — розщедрися, якщо вже дуже хочеться пана із себе корчити, так за це платити треба, шкода от тільки, не вдалося тобі втюхати жаб, яких Йожі забув у холодильник поставити, а то б ми тебе в одне місце поцілували! Втім, раки-то прив'ялі були, та ми їх кроповою підливочкою освіжили, ну та добре, зійде й так лабанцям, мій дорогий, німчура погана!» — подумав офіціант і люб'язно вклонився.

Проводжав нас увесь персонал ресторану, сторони висловили взаємне задоволення візитом; виходячи, мій братик спіткнувся об складку розкішного килима, впав на коліна і забувнів... по-угорськи. Але це вже не мало ніякого значення.

— Ах, як швидко *прилітає* до моїх хлоп'ят ця ваша дивовижна, дивна мова! Нічого, будуть вам ще жаб'ячі лапки, — і батько, як справжній пастух, погнав нас, пішли-пішли, ми, всі п'ятеро, захопившись за руки, побігли, скоріше навіть полетіли ланцюжком до виходу, на вулицю, що носить ім'я Лайоша Кошута.

Ми пленталися за батьком, як поли його піджака.

198

Опинившись на вулиці Кошута, батько несподівано зупиняється.

— Янголята мої, — наспівує він так заворожуюче, що серця у нас замирають, — їдьте ви додому, от до ваших послуг шостий автобус, чудовий транспорт, а в мене ще є справи.

Мати дивиться на нього як на вбивцю, розбійника, останнього негідника. Ми мимоволі відступаємо назад. Батько, вдаючи, ніби не вникає у справжній сенс її погляду, з ентузіазмом вирушає в плутані міркування про те, чому

¹ Вбивця (нім.).

йому неодмінно треба заскочити до Юсуфа, якого, до речі, ми могли б відвідати і всі разом, — чому б і ні?

— Що, собаки, підете зі мною?

— Так, так! — заволали ми, ідіоти. Мати стояла, як кам'яна. Дивитися на неї було важко.

— Ну що ти, маля, на мене так дивишся? Ти права, абсолютно права, чого вам там робити? Занудні фінансові переговори, гірше того, треба подати якийсь папір у КІШОС¹ — це велика справа, та ви й гадки не маєте, що таке КІШОС, пронос, перекіс, донос, коротше, справа серйозна...

— Насос, — раптом встряє сестричка.

— От-от, — сумно киває раптом татусь.

У цей момент наша мати, мобілізуючи всі сили свого красномовства, починає його вмовляти, не треба, мовляв, цього, така прекрасна неділя, й таке інше, але раптом замовкає на півслові, не знаючи, яким піти шляхом, що вибрати — сказати все, що думаєш, погрожувати, принижуватися? Тим часом вибирати тут нічого, будь-яка комбінація цих способів приречена на провал. Проте ні мудрість, ні досвід поразок — ніщо не може позбавити нас надії, а раптом усе ж існує якась хитрість, виверт, здатний обійти п'яний розум. Однак перехитрити його неможливо. У тому-то і є головна особливість (важкого) сп'яніння — у цій хиткості, чарівництві, ефемерності, примарності і мерехтінні.

Наш батько як примара?

І ось цей (фіктивний, уявний) привид розвертається на сто вісімдесят градусів і зникає з кадру — ніяких прохань, мотивації, пояснень, зовсім ні. Мати кинулась услід за ним, мій братик зривається було з місця, але я утримую його за шию, кажу йому, стій, кажу таким тоном, що він застигає на місці. Ми спостерігаємо, як двоє дорослих розмахують руками, звуку немає, все, як у німому кіно. Наша мати, посміхаючись, повертається до нас.

— У батька з'явилися справи, ну а ми — хутко, хутко — додому...

Що стосується — «сказати все, що думаєш», то, як я переконався пізніше, ні до чого доброго це не призводить.

199

Злитися неможливо було навіть на це остовпіння. Хоча мама злилася, тому батько йде на півтора метра попереду. В такі хвилини він озирається, наче розумний кінь.

Він тягне візок, тягне все, тягне всіх. Не гальмує, а вповільнює ходу; зупиняється. Обережно вибирається з упряжі, не вискакує звідти, а потихеньку — мама надягає на себе підозрілу маску очікування, спина її округлилася, наче в кішки, втягується в невпевненості, — витягає з рота вуздечку, котра виблискує в березневому світлі, одним порухом знімає пов'язку з лоба і скуйовджує своє волосся, такі фотографії є в Вйнштейна, хаотичне волосся, ми сміємося з такої клоунади, нарешті він знімає повіддя й обертається; з рота стирчить сигара.

Світить сонце, дзвенить центр міста, мить, зупинися.

¹ Аббревіатура угорського союзу дрібних підприємців.

— Собаки! — сказав батько. — Ми їдемо додому виключно на таксі, я змучився.

— Таксі! — закричала мама, бо знала, що так нічого не станеться, а те, що не стається, то завжди добре. (Це була її велика помилка.)

— Я змучився, а ти? — питається мій нахабний батько. Мама сором'язливо опускає голову. Наші батьки взагалі сором'язливі, вони ледве (з часом) дійшли до поцілунку на людях. Це було не дуже приємно, проте зворушливо.

— Таксі! Таксі!

200

Батько, прихилившись до стіни собору (францисканців), готовий вже з'їхати на землю, але мати, підскочивши, обережно садовить його на паперть, голова його раз у раз падає, наче в шиї відсутній якийсь м'яз, мати старанно піднімає його голову, поки їй не вдається притулити її до стіни. Незрозуміло: чи то стіна тримає батькову голову, чи то голова підтримує стіну собору? Чоло батька лосниться від масного поту, волосся, як горобине пір'я, скуйовджене. Вивудивши із глибин своєї сумки носовичок, мати накидає його на обличчя батька. Ми дивимося, нам це обридло.

Як кажуть, ситуація цілком ясна.

Несподівано до нас долітає кислуватий і різкий запах нашатирю, ми відступаємо, повертаємося, але запах не зникає.

Наш батько не має запаху, огидно пахне газ.

Але ось він приходить до тями. Нас він не бачить, встає, скидає нас із себе, виринає з піджака. Сорочка вибилася із штанів, полощеться на вітрі.

І раптом він пускається в танок.

Він витягується, одна рука напівзігнута над головою, інша закладена за спину, голова гордо підведена; на угорський манір, згадуючи пастушачі багаття пращурів, він крутиться, все швидше, все стрімкіше, притупуючи, плечі розпрямлені, волосся розвівається, мати від страху зливається з церковною стіною.

Особливої уваги на батька ніхто не звертає, кидають швидкі погляди, подумаєш, п'яний куражиться, якийсь алкаш.

— Пішли! — Мати відділяється від церковної стіни, жбурнувши вбік піджак батька. — Нема чого нам тут робити! — І хапає нас мало не під пахви, тягне в бік готелю «Асторія».

З обіймів матері звільняюся не я — я помилково, нехай не згоден, але все ж покірний — а мій молодший братик, який, дарма що мамин синочок, йде назад, до батька. Той обертається в шаленому темпі, тупотить, ніби танцює чардаш з якимсь привидам. Мій братик спершу спостерігає за ним, потім робить один-два несміливих рухи, пристосовується до ритму батька і втягується в танець, в його шалене кружляння. Вони шаленіють, я бачу, що цей темп не під силу братикові, але він раптом починає сам вести танець, диктувати темп і, як дикого коня, заспокоювати батька, но-но, тихіше-легше, ось так-то, спокійніше, мій дорогий Зульфїкаре, спокійніше, хороший конячка, ось так, добре.

Вони зупиняються, захекані, мокрі. Що далі? Батько раптом похитується, братик підхоплює його і, ніби мішок, волоче назад, до церковної стіни. Батько сідає. Поступово приходять до тями. І втомленим, сповненим подяки поглядом дивиться на сина, мого молодшого брата.

— Пішли, тату.

— Ні-і, — упирається мій батько, — іди краще ти до мене.

Братик несміливо підтягується ближче, батько, заплющивши очі, ніби грючись на сонечку, дає братові зрозуміти: ближче, ближче. Братик, шкодюючи вже про все, знову переходить на бік матері й оглядається, він був би вже радий приєднатися до нас. Батько, ледь піднявши вії, спостерігає за тінню брата (це найбільше, що він помічав, дивлячись на нас) і раптовим блискавичним рухом, наче змія гримуча, обрушується на брата, хапає його — той від страху не може ні скрикнути, ні заплакати, хоча саме цього йому хочеться зараз більше всього — і притискає, притискає до себе, обіймає. Братик від страху і злості пхикає і, притиснутий до грудей батька, витріщається на жовтувато-брудну стіну церкви. Батько гладить його по волоссю.

— Мій малюк.

— Нічого мене гладити! Ви краще погладьте... — Цю фразу закінчити ще ніхто ніколи не насмілювався.

— Ти питаєш, в чому справа, старий?

— Ні! Ні!

Тепер батько заспокоює і пестить брата. Запитує, чи бачить він на стіні собору дошку. Ось ця риска показує, наскільки піднялася вода під час повені 1838 року. Біля острова Чепель тоді виник крижаний затор, і вода хлинула в місто. Коротше, вони, стоячи тут, опинилися б під водою, і найрозумніше, що їм слід було б робити, — ворушити зябрами, а поруч із їхніми головами плавали б риби, жирні коропи, підлящики, спритне та крижане кришиво, а зверху виднілися б днища баркасів і, може бути, навіть небо, якась синява, проціджена через воду, а ще ми побачили б з тобою героїчного Міку Вешшелені, знову-таки знизу!

— Воруши, воруши зябрами, синку, без кисню тобі кінець... Так, старий, добре нас вмили, нема, брате, ні тебе, ні мене, не кажучи вже про твою матінку, немає церкви, а площі Визволення і поготів, єдине, що нам залишилося, це, мабуть, зябра... або... лапки протухлі жаб'ячі... до речі, я з твоїм дідом колись їв їх у віденському «Брістолі»... ото були лапки так лапки... Твій дід був гурман, а я любив просто пожерти. Або — або.

Він задихається. Братик злякано дивиться навсібіч.

— Сенткутський ярмарок! — раптом кричить мій батько. — Озирнись! Чим тобі не сенткутський ярмарок? Зараз я тобі заспіваю.

І перш ніж мій брат встиг розкрити рота, він затуляє йому уста своєю величезною, прекрасною батьківською долонею.

— Ми в Сенткуті погуляли від душі... — «У» звучить у нього довго і якимось верескливо. — Погуляли, ти зрозумів... Озирнулися... — ні коня, ні упряжі... Все вкрали... нічого немає... навіть згадки не залишилося... зі всією упряжжю, розумієш? Ти думаєш, добре б усе успадкувати? Так, успадковували ми, успадковували... а чорт все і забрав. — Він піднімає братика. І холодно дивиться на нього. — Скільки тобі років? Ну та це неважливо. Я бачу, тобі хочеться

графом бути. Ти любиш наказувати... і будеш наказувати... або тільки мріяти про це... А я їх ненавиджу! Ось батько мій, той повелівати вмів, без єдиного слова, одними бровами. Йому досить було піднятися, достатньо було встати! Що було, те загуло... Але все це нісенітниця... Ось чого ви ніколи не зрозумієте... Я, звичайно, не гов-орю, що забрали і правильно зробили! Чого тут доброго, коли вітальню перетворюють на корівник? Ні мені, ні коровам від цього зовсім не легше... Все-все, до останнього цвяха забрали... всю країну... та як спритно! Ніби країна сама себе обікрала... Ось вона й не повстає, а тільки намагається, все намагається хоч трохи піднятися.

Він опускає братика на груди.

— Забрали, забрали все... Хто забрав?... Та нема тут нікого, крім нас, усе, що в нас лишилося, це великий, лисий, хм... — Він замовкає. — Не буду вимовляти, не смійся, це ти можеш, ти смієшся краще за всіх моїх дітей... коротше, сам розумієш, про що йде мова, римується з «мер»... *Але лишився лисий хм-хм... нас на батьківщину запросто допер.*

201

При слові «батьківщина» він раптом схоплюється, наче знайшов рішення, ніби й справді ми знайшли транспорт, який домчить нас до будинку. І покірно йде разом з нами. Мати, немов сувора і невдоволена нами вчителька, крокує попереду. І все ж, коли ми входимо в квартиру, то бачимо, що батько сидить за своєю «Гермес-бебі», котра стріляє, як кулемет; батько б'є, лупить по клавішах, і з машинки летять і летять слова, летять, опускаючись на білий паперовий аркуш, одне за одним — слова, до яких йому діла немає, не було й ніколи не буде.

ЗМІСТ

КНИГА ПЕРША

Нумеровані вислови із життя роду Естерхазі 3

КНИГА ДРУГА

Сповідь родини Естерхазі 221

Літературно-художнє видання

ЕСТЕРХАЗІ Петер

Небесна гармонія

Роман

Переклад з угорської

Головний редактор *К. В. Лимаренко*
Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*
Художній редактор *Л. П. Вировець*
Комп'ютерна верстка: *С. І. Удалов*
Коректор *А. М. Гоначенко*

Підписано до друку 14.10.13. Формат 70x108 $\frac{1}{16}$.
Умов. друк. арк. 36,40. Облік.-вид. арк. 33,60.
Тираж 2000 прим. Замовлення № 3-566.

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: realization@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

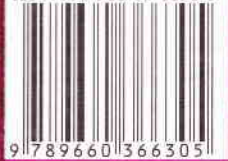
Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Петер Естерхазі (нар. 1950 р. у Будапешті) — відомий сучасний угорський письменник-постмодерніст, лауреат багатьох престижних міжнародних премій. Його твори перекладені понад 20 мовами світу. У видавництві «Фоліо» 2010 року вийшов друком твір письменника «Жінка».

«Небесну гармонію» (2000) називають одним із найколотніших європейських романів за останні 50 років. У ньому Петер Естерхазі — нащадок аристократичного роду — з іронією і характерним угорським сумом змалював історію своєї сім'ї, знаменитої угорської родини, що протягом століть переживала як високі злети, так і стрімкі падіння.

КАРТА СВІТУ • УГОРЩИНА

ISBN 978-966-03-6630-5

9 789660 366305